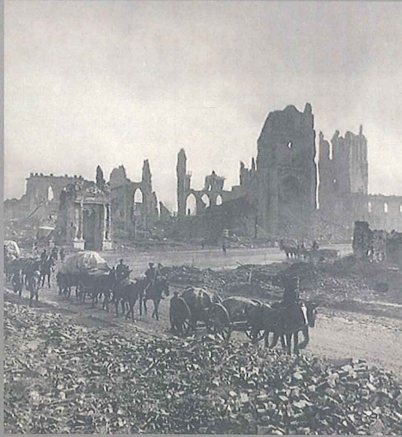

Zamanın İzleri...

2015

100. YILINDA
BİRİNCİ
DÜNYA SAVAŞI

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZAMANIN İZLERİ

100. YILINDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZAMANIN İZLERİ: 100. YILINDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Editör:

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

Yayın Kurulu:

Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ

Yrd. Doç. Dr. Çiğdem USTA

Yrd. Doç. Dr. Badegül CAN EMİR

Düzeltili:

Arş. Gör. Gülşen ÖZÇAMKAN AYAZ

Arş. Gör. Pelin SEÇKİN

Kapak Tasarımı:

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Reşat SÜMERKAN

Baskı:

KTÜ Matbaası, TRABZON

Tel: 0462 377 21 44

1. Baskı:

Aralık 2015

ISBN: 978-605-66140-0-2

Adres:

KTÜ Yayınları Satış Bürosu

Tel: 0462 377 22 32

© Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasaından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
ZAMANIN İZLERİ HAKKINDA	
<i>Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR</i>	7
YÜZ YILLIK BİR DÜELLO: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI	
<i>Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ</i>	13
GENERAL VON SEECKT VE GENERAL VON SANDERS'E GÖRE TÜRKİYE'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAKİ MAĞLUBİYETİNİN NEDENLERİ	
<i>Prof. Dr. Necmettin ALKAN</i>	19
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TRABZONLU BİR SİMA: KÂHYA YAHYA	
<i>Doç. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ</i>	31
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TRABZON'A DÖNÜK ERMENİ FAALİYETLERİ (1914-1918)	
<i>Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ</i>	57
SAVAŞ VE DUYGUSAL DEĞİŞİM: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNDA OSMANLI BASININDAN BİR PANORAMA DENEMESİ	
<i>Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL</i>	103
ORTA AVRUPA'DA YENİ BİR GÜCÜN YÜKSELİŞİ: ALMANYA'NIN BİRLEŞMESİ	
<i>Arş. Gör. Zeynep İNAN ALİYAZICIOĞLU</i>	123
SAVAŞIN VE GÖÇÜN ROMANI: NAR AĞACI	
<i>Prof. Dr. Ülkü ELİUZ</i>	147

MİZAH VE SAVAŞ

Yrd. Doç. Dr. Çiğdem USTA..... 165

SAVAŞ VE EDEBİYAT

Arş. Gör. Esra POLAT 177

ANGLO-AMERİKAN EDEBİYATINDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN İZLERİ VE BİR SAVAŞ YAZARI OLARAK ERNEST HEMINGWAY

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI

Arş. Gör. Öznur YEMEZ..... 189

ÖLÜMÜN DİĞER YÜZÜ: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İNTİHAR

Yrd. Doç. Dr. Tuncer YILMAZ..... 211

SAVAŞ EDEBİYAT ETKİLEŞİMİNDE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN RUS EDEBİYATINA YANSIMALARI

Yrd. Doç. Dr. Badegül CAN EMİR..... 231

20. YÜZYILIN SOSYO-POLİTİK MİMARİ: BİRİNCİ CİHAN HARBI

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ..... 253

SÖMÜRGEÇİLİĞİN EKONOMİK, SOSYAL, SİYASAL DÖNÜŞÜMLERE ETKİLERİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Yrd. Doç. Dr. Serdal FİDAN..... 307

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Öğr. Gör. Dr. Selim KARYELİOĞLU..... 331

EKLER..... 361

SUNUŞ

Yeryüzünü mamur veya harap eden temel biçimlendiricilerden biri olarak savaşlar, insanoğlunun en yıkıcı hamleleridir. Bugün yüzyılların çehresinde gördüğümüz en derin izler, çelişik biçimde “barış” iddialarını da içinde taşıyan savaşlardan kalmadır. “*Bütün savaşlara son vermek için başlatılan savaş*” meşrulaştırmasıyla sunulan Birinci Dünya Savaşı da böyledir.

Birinci Dünya Savaşı, bir “topyekün savaş” olarak değerlendirilir ve bu savaşla birlikte toplumların bütün varlığı ile çatışmaya dâhil edilmesi söz konusudur. O kadar ki bu savaşta cephe ile cephe gerisi ayrımı kalmamıştır. Bu sebeptendir ki 1. Dünya Savaşı, sonraki yılları her bakımdan etkilemiş, belirlemiştir.

Kimi tarihçilerin yorumuyla insanlık tarihinin en karanlık ve kanlı yüzyılı sayılan 20. yüzyıl, imparatorlukların yıkılması ile eski dünyanın sona erdiği, yeni bir dünyanın kurulduğu yüzyıldır.

KTÜ Edebiyat Fakültesi öğretim elemanlarının kendi iç kurumsal organizasyonları ve enerjileri ile yola çıkarak 1. Dünya Savaşının olgular, anlatılar ve semboller boyutu ile anlaşılmasını sağlamak üzere ortaya koydukları bu kitap, yaşananların eleştirel bilim mantığının süzgecinden geçirilip sunulmuş örneklerini içermektedir. Buradan yalnızca tarihin anlaşılma biçimini değil, günümüz hafızasını ve gerçeğini de belgelemek mümkün olmaktadır.

Bu bağlamda, hareket noktalarından biri yaşanan zamanı anlamak ve gelecek zamanlara dair öngörülerde bulunmak olan sosyal bilim alanının mensupları olarak kitabın meydana getirilmesinde katkıda bulunan Üniversitemiz Edebiyat Fakültesi öğretim elemanlarına gayretleri için teşekkür ederim. Kitabın hem söz konusu savaşın anlaşılmasında hem de yüzyılı belirleyen bir olgunun değerlendirilmesinde faydalı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Süleyman BAYKAL

Rektör

ZAMANIN İZLERİ HAKKINDA

Türk Bilge Kağan, Kültigin Abidesinde kardeşinin ölümü üzerine “Öd tengri yasar/kişi oğlu kop ölgeli törümiş”^{*} der; insanın geçiciliğine dair bir farkındalıkta teselli ve teslimiyet bulur. Bu teselli ve teslimiyetin bir yönü Allah’ın ezeli ve ebedi varlığına, zamanın sahibi olmasına işaret eder; insanı ise zamanla sınırlar. Tanrı’nın zamanı yasaması da yaşaması da, sahibi olması da yönetmesi de insanın zaman karşısındaki aczini ve belirsizliğini değiştirmez. Ta ki Ahmet Hamdi Tanpınar’da ifadesini bulduğu şekliyle zaman, “yekpare geniş bir an”da sürekli bir akış olsa da. Bu noktada Schiller’den hareketle denilebilir ki bu akış içinde “İnsan, bir devletin vatandaşı olduğu gibi zamanın da vatandaşıdır.”

Biz; 21. yüzyılın eşiğinde tüm zamanların artığı bir yaşamın sınırlı sorumlu bireyleri olarak zamanı anlamak, künhüne varmak zorunluluğu içindeyiz. Bu zorunluluk bize “kökü mazide bir ati”nin her yönüyle anlatılması görevini de vermektedir. Bunu, içinde bulunduğumuz zamanın artık tarih olmuş dilimleri üzerinden geliştirmek durumundayız. Bu sorumluluk ve bilinçle Edebiyat Fakültesi mensupları olarak zaman içinde ve zaman karşısında halimize tercüman olmak üzere “her yıl için bir kitap” fikriyle yola çıktık. Her yıl, o yılın bizi götüreceği zamanı anlatacağız.

1. Dünya Savaşı’nın 100. yıldönümü, bütün insanlığın yaşadığı büyük acıları bir kez daha hatırlamak, bunca acıya rağmen dünya üzerinde gerçek anlamda ve topyekün bir barış tesis edemediğimizi görmek açısından düşündürücüydü.

2015 yılı bize 100 yıllık yanlışların, acıların ve kayıpların yılı olarak geldi. Bu yıl kendimizi “Bir Darülfünun’u gömdüğümüz Çanakkale”de bulduk. Anadolu’nun cayır cayır yandığı zamanlardaydık. Şiddetli sarsıntıları ve derin kopmaları yaşadık yeniden. 1. Dünya Savaşı’nın 100. yılı, sayısız kayıp ve acının üstüne ikinci bir dünya savaşına, sonra nice dağılıma ve yıkımlara şahit olan gözlerimize adeta mil çekildiğini hatırlattı. Gözyaşları, makûs talihine mağlup Doğu’da hiç dinmemişti ki; ne İran’da ne Bosna’da ne Kırım’da ne Irak’ta.

Elimizdeki bu kitap, gözyaşlarını ve acıları, yıkımları ve ayrılışları 100 yıl sonrasında ve zamanın ruhunu anlamak çabası ile yeniden okumak üzere hazırlandı. 100. yıla bir tarih düşmek üzere Edebiyat Fakültesinin çok değerli

^{*} Mealen: Zamanı tanıyarak yaşar/yönetir; kişi oğlu hep ölümlü yaratılmıştır.

öğretim elemanları, mesailerini söz konusu savaşın anlatılmasına ayırdı.

10 Aralık 2014'te *100. Yılında 1. Dünya Savaşı* başlıklı bir panelde yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde savaşın görünümelerini irdeleyen tarih ve sosyoloji temelli değerlendirmeler katılımcılarla paylaşıldı. Savaş dönemini yansıtan fotoğraflardan hazırlanan bir sergi panel öncesinde katılımcıların ilgisine açıldı.

Panelde ortaya çıkan birikim, Fakültemizden sağlanacak katkı ile çok cepheli bakış açısını yansıtacak şekilde bir kitaba dönüşecek nitelikteydi. Bunun için öğretim üyelerimiz her biri kendi çalışma alanında katkı koyarak bu metinler kitabını meydana getirdi. 1. Dünya Savaşı, belirlediği 100 yıl üzerinden bir hatıra kitabında ele alınmış oldu. Böylece, Aliya İzzetbegoviç'in sözleri ile "içinde yaşadığımız dünya ve onun bugünkü duruma gelmesi için nasıl bir tarihi gelişme gösterdiğini öğrenmek, bu dünyadaki yerimizi ve hedefimizi belirlemek için" bir işaret taşı dikildi.

Hikmet Öksüz, "*Yüz Yıllık Bir Düello: Birinci Dünya Savaşı*" adlı makale ile kitaba katkı verirken "Büyük harp" olarak da adlandırılan 1. Dünya Savaşı'nın büyük ve topyekün ve hatta bugüne kadar devam eden bir savaş olduğuna vurgu yapar. Hikmet Öksüz çalışmasında Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil oluş sürecini, bu süreci belirleyen etmenleri, savaş sırasında ve savaştan sonra ortaya çıkan sonuçlar itibariyle ele alarak Türk milletinin özgür ve bağımsız yaşama idealinin gerçekleşme sürecini incelemektedir.

Necmettin Alkan "*General Von Seeckt ve General Von Sanders'e Göre Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Mağlubiyetinin Nedenleri*" adlı yazısında 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda görev yapan iki önemli Alman General Hans von Seeckt ve Liman von Sanders'in raporlarından hareketle Osmanlı Devleti'nin mağlup olmasının nedenlerini ele aldı. Makalede her iki Alman subayının raporlarına göre Osmanlı Devleti'nin yetersizliklerinin, eksiklerinin ve yanlışlarının yanı sıra Almanların hataları da ele alınmakta ve bunların savaşın kaybedilmesindeki rolü değerlendirilmektedir.

Uğur Üçüncü, "*Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzonlu Bir Sima: Kâhya Yahya*" adlı makalesinde 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'na önemli katkılar sağlayan Trabzon Kayıkçılar Loncası Reisi Kâhya Yahya'nın hayat hikâyesi ile savaş sırasındaki faaliyetlerini arşiv vesikalari, devrin gazeteleri gibi ana kaynaklara göre ortaya koymaya çalışmıştır.

Ahmet Karaçavuş "*Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'a Dönük Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*" adlı sosyo-politik ve psikolojik çalışmasında Ermeni meselesinin temellerini ve doğasını incelemeye çalıştı. Makalede Trabzon'da Ermeni varlığının mahiyeti, şehrin demografik yapısı, Trabzon'un

Ermeni stratejisi açısından önemi, Ermenilerin Trabzon'a yönelik hedefleri, I. Dünya savaşı sırasında, özellikle Trabzon Rus işgali altında iken Ermeni çetelerinin şehirde gerçekleştirmiş oldukları faaliyetleri ele alınmaktadır.

Ahmet Köksal, dönem basınında yayınlanan yazılardan hareketle hazırladığı “*Savaş ve Duygusal Değişim: 1. Dünya Savaşı'nın Sonunda Osmanlı Basınından bir Panorama Denemesi*” adlı makalede, 1. Dünya Savaşı'nda siyasî, askerî gelişmelerin sebep olduğu yıkımın getirdiği psikolojik ve sosyo-kültürel travmaları ele aldı. Toplumun ve aydınların savaşa verdiği duygusal tepki ile savaş sırasında ve sonrasında değişen algıları değerlendirdi.

Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu, “*Orta Avrupa'da yeni Bir Gücün Yükselişi: Almanya'nın Birleşmesi*” başlıklı makalede, 1. Dünya Savaşı'nın başat aktörlerinden biri olan Almanya'nın 1871'de Bismarck önderliğinde birleşmesine giden süreç ve dönemin siyasî ve askeri olayları, döneme hâkim olan ve Alman halkı arasında milli uyanışı şekillendiren fikir akımlarını ele aldı.

Ülkü Eliuz, “*Savaşın ve Göçün Romanı: Nar Ağacı*” adlı makalesinde, Nazan Bekiroğlu'nun “*Nar Ağacı*” romanında, savaş ve göçün helezonik yayılışının tinsel edimdeki yansımalarını tahlil etti. Eliuz, Balkan Savaşları ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı'yla devam eden büyük yangındaki insan gerçeğine ışık tutan romanın sosyo-tarihsel yorumu öncelleyen, savaş ve göçle derinleşen bir yolculuğu anlattığının altını çizdi. Çalışmada evden sokağa, sokaktan mahalleye, mahalleden şehre, şehirden ülkeye, ülkeden ülke dışına doğru genişleyen bir yürüyüşün aşamaları belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Çiğdem Usta, “*Mizah ve Savaş*” adlı makalesinde olaylara uzaktan bakmayı sağlayan niteliği sayesinde insana dair her konuyu işleyebilme özelliğine sahip olan mizahın savaşı ele alışını değerlendirdi. Bu bağlamda çalışma, mizahın savaş sırasında üstlendiği iki önemli görevi, bireylere moral vermek ve bireyleri rakibi alt edebilecekleri konusunda motive etmek rolüne atıf yapmaktadır. Usta, mizahın bir bütün olarak savaş kavramına, savaştan nemalanan dünya siyasetine karşı vicdani bir muhalefetin öncülüğünü nasıl yaptığını 1. Dünya Savaşı özelinde göstermeye çalışmıştır.

Esra Polat savaşların milli kimlik üretiminde oynamış oldukları rolü “*Savaş ve Edebiyat*” adlı makalesinde, savaş dönemi edebiyatı üzerinden incelemeye çalışmıştır. Savaşı ve edebi üretimini kuramsal bir çerçevede ele alan makalede, I. Dünya Savaşı devam ederken kaleme alınan Türkçe edebi eserlerin, milletin tarihine yaklaşım şekli ve toplumu milli iradeye ikna etme çabası, vatanın bütünlüğünü tehdit eden düşmanları görünür kılama isteği ve bunların entelektüel kapsamı araştırılmaktadır.

Mustafa Zeki Çıraklı ve Öznur Yemez, “*Anglo-Amerikan Edebiyatında I. Dünya Savaşının İzleri ve Bir Savaş Yazarı Olarak Ernest Hemingway*” isimli makalede 20. yüzyılın başlarına damgasını vurmuş önemli edebi türlerden biri olan savaş edebiyatı üzerinde durmaktadırlar. Konu, savaşı bizzat deneyimlemiş iki edibin, İngiliz savaş edebiyatının temsilci şairi Wilfred Owen ve Amerikan savaş edebiyatının temsilci yazarı Ernest Hemingway’in, şiir ve romanları üzerinden incelenmektedir.

Tuncer Yılmaz, “Ölümün Diğer Yüzü: Birinci Dünya Savaşı ve İntihar” adlı çalışmasında savaş sebebiyle ama savaş anında gerçekleşmeyen ancak manidar biçimde savaş kayıpları olan ölümleri, ele almıştır. Çalışmasında Tuncer Yılmaz, savaş sırasında ölümcül biçimde yaralanan ve iyileşme olasılığı olmadığı düşünülen daha fazla acı çekmemesi için yaşamlarına son verilen ya da ölüme terk edilen askerler ile belli bir oranı intihara bağlı kayıpları nedenleri ve örnekleri ile değerlendirmiştir.

Badegül Can Emir tarafından kaleme alınan “*Savaş Edebiyat Etkileşiminde Birinci Dünya Savaşı’nın Rus Edebiyatına Yansımaları*” başlıklı makalede, özellikle savaşın Rus edebiyatına nasıl ve ne ölçüde yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Savaş ve edebiyat arasındaki ilişki, edebiyatın savaş zamanı üstlendiği rol vb. soruların cevapları, savaşı işleyen edebi metinler üzerinden aranmış ve savaş ile edebiyat arasındaki etkileşim ve bu etkileşimin sonuçları I. Dünya Savaşı’nda Rus edebiyatından hareketle gösterilmek istenmiştir.

Bayram Sevinç, “*20. Yüzyılın Sosyo-politik Mimarı: I. Cihan Harbi*” başlıklı yazısında, savaşın 20. yüzyıl dünyasında oynadığı değiştirici ve kurucu rolün siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarını sosyolojik bir perspektiften ele almıştır. Makalede I. Dünya Savaşı, sosyolojik bakış açısıyla getirdiği büyük değişim; hiç olmadığı kadar yüksek ateş gücüne dayalı savaş anlayışı, savaş teknolojisinin savaşı kitleleştiğinin sonucu ortaya çıkan toplumsal yıkımlardan hareketle anlatılmaktadır.

Serdal Fidan, “*Sömürgeciliğin Ekonomik, Sosyal, Siyasal Dönüşümlere Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı*” adlı makalesinde sömürgeciliğin kısa tarihsel gelişimini ve I. Dünya Savaşı’nda sömürge paylaşımı mücadelesinin belirleyici rolünü incelemektedir. Yazara göre I. Dünya savaşı, Sanayi Devrimi’nden sonra hızlı bir şekilde sanayileşen ülkelerin hammadde ve pazar ihtiyaçlarını karşılamak için yeni sömürgeler elde etmek istemelerinin yarattığı gerilimle oluşan rekabetin sonucu ortaya çıkmış ve kısa sürede küresel ölçekte yayılmıştır.

Selim Karyelioğlu'nun yazmış olduğu “*Birinci Dünya Savaşı ve Amerika Birleşik Devletleri*” başlıklı çalışmada, savaşın önemli aktörlerinden biri olan Amerika Birleşik Devletleri'nin, savaşdaki konumu ve etkileri ele alınıp tartışılmakta ve özellikle, ABD'nin savaşa giriş koşullarını yaratan etkenler ve Amerika'da savaşın mobilizasyonu süreci üzerinde sosyoloji perspektifinde ayrıntılı bir şekilde durulmaktadır.

Edebiyat Fakóltesi öğretim elemanları, zamanın izlerini takip ederek 100. yılında 1. Dünya Savaşı'nın hikâyesinin anlaşılmasına ve sonrasında şekillenen ideolojik ve söylemsel dünyanın verilerinin yorumlanmasına katkı sağladılar. Bu kitabın oluşması için yaptıkları her türlü katkı için kendilerine müteşekkirim. Panel ve sergi için katkıda bulunan, kitap için birikimlerini ortaya koyan öğretim elemanlarımıza; kitabın derlenmesini sağlayan, düzeltilerini yapan genç araştırmacılarımıza, yayıma hazır hale getirilmesini sağlayan Okt. Veysel USTA'ya ve onu somut bir ürüne dönüştürmemizi sağlayan Üniversitemiz yönetimine minnettarım.

Biz, *tarih için elimizden geleni yapmak üzere yola çıktık, ancak tarihin seyrinin bize bağlı olmadığını biliyorduk.***

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR
Dekan

** Sözü'nün aslı Aliya İzzetbegoviç'e ait olup “Bizler tarih tarafından teslim alınmışız. Tarih içinde elimizden geleni yapmak zorundayız, ancak tarihin seyri bize bağlı değildir. Ve aslında bu, gerçekten iyi bir şeydir” şeklindedir. Mahmut H. Akın, “Aliya ve Savaş Ahlakı”, *Tezkire Dergisi-Saraybosna Sevgilim Özel Sayısı*, S.: 42 (Şubat Mart Nisan), Ankara 2006, s.231-232.

YÜZ YILLIK BİR DÜELLO: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ*

Bundan tam bir asır evvel vatan yaptıkları toprakları torunlarına miras bırakabilmek, vatani koruyabilmek adına canlarını seve seve veren atalarımızı, o dönemin ruhunu ve geleceğe bir devlet bırakabilme adına verilen büyük mücadele azmini bugünüme yansıtabilmek yarınlarımızı oluşturabilmek için büyük önem taşımaktadır.

I. Dünya Harbi, 28 Haziran 1914'te bir tabancadan çıkan kurşunlarla başlayan bir sürecin adıdır ve hâlâ devam etmekte olan büyük bir düellonun başlangıcıdır. Bunun için “Büyük Harp” olarak da adlandırılır. Aslında, 20. yüzyıla bakıldığında insanlığın önüne çıkartılmış çok büyük değerlerin, medeniyet adına ortaya konmuş büyük eserlerin olduğu görülür ama 20. yüzyılın bir de savaş yüzyılı olduğunu düşünmek ve bir can pazarı asrı olduğunu dikkatlerde tutmak, zamanın ruhunu keşfetmek için son derece önemlidir. İnsanoğlu ilk gününden beri mücadele ediyor. Ama bu mücadelesini dünya üzerinde top yekûn olarak verdiği yıllar, geçen yüzyılın tam da bu anlarıydı, yani bundan bir asır önceki dönemdi. O ana kadar biriktirdiklerini, dünya üzerinde hâkim olabilme adına, güçlüler “*bu dünya sadece benim kontrolümde olacak*” diyerek yeni bir süreci başlattılar. Ondan sonra dünyada savaşlar hiç bitmedi. Rövanşizm hiç tükenmedi ve hâlâ devam ediyor.

Savaş sadece meydan savaşlarını, cephe savaşlarını veya bunun geneli olan I. ya da II. Dünya Savaşı'nı ifade etmez. 28 Haziran 1914'te Saray Bosna'da Sırlı bir genç tarafından atılan kurşunlarla başlayan süreç beraberinde iç savaşları da getirdi. İmparatorlukların sonlanması ve buna bağlı olarak ulus devletlerin ortaya çıkması ile başlayan iç savaşlarda ölen insanların sayısı o büyük savaşlarda cephelerde ölen insanlardan kat kat fazladır.

Pek çok tarihçi “*iki dünya savaşı yoktur, tek dünya savaşı vardır*” der. 1914'te başlayıp 1918'de soluklanan ve 1939'da tekrar başlayıp 1945'te bitirilen bu dönemi “Büyük Savaş” olarak ele alırlar. Birincisinde on milyona yakın insan ölmüştür, ikincisinde ise ölenlerin sayısı kırk milyondan fazladır. Birincisinde cepheler ön plandaydı, cephe savaşları vardı; hafızalarımıza kazınan ve bizim tarihimizi derinden etkileyen Çanakkale Cephesi gibi ya da

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON.

Fransız kahramanlığının ortaya çıktığı Marn Cephesi gibi. İkincisinde şehirler ön plandadır. Yani Berlin, Londra, Paris ya da Hiroşima, Nagazaki, Moskova gibi dünyanın pek çok yerinde şehirler ön plandaydı ve şehirleri düşürmek savaşı bitirmek manasına geliyordu. Bu yüzden ikincisinde savaş dünyanın her tarafındadır ve bundan dolayı sivil kayıpları asker kayıplarından daha fazladır. Çünkü cephe artık yoktur; her taraf, şehirler, sivil hayatın sürdüğü her alan savaşa dâhildir.

Türk milleti, I. Dünya Savaşı'na biraz gecikmeli dâhil oldu. 1914'ün 28 Temmuz'unda bir Balkan Savaşı olarak başlayan ve birkaç gün içerisinde bir Avrupa Savaşı'na dönüşüveren; birkaç ay içerisinde de Dünya Savaşı olarak nitelenen bu düelloya göreceli bir tarafsızlık sürecinden sonra üç aylık bir gecikme ile Osmanlı Devleti de dâhil oldu. "Savaşın dışında kalınılabiliyor muydu?" sorusunun cevabı yüz yıldır aranıyor. Tatmin edici bir cevap bulmak elbette zor ama eğer bunun adı savaş ise, eğer insanoğlunun binlerce yıllık biriktirdiği imkânlarıyla, güçleriyle dünyaya hâkim olma mücadelesi ise dünyanın, özellikle eski dünyanın sıklet merkezinde olan Osmanlı Devleti'nin ya da Türkiye'nin savaşın dışında kalmasının çok zor olduğunu söylemek mantık dâhilindedir. Olay biraz da iktisadî cepheden ya da teknik alandan ele alınırsa bu cevap daha da kolaylaşacaktır.

İnsanoğlu 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyaya hükmetme adına kas gücünün yerine motor gücünü koymaya başladı ve bunun için de sürekli alternatif enerji kaynağı arayışına girdi. Bir dönem kömür çok önemliydi, ama 1870'lerde Almanların icat etmiş olduğu içten yanmalı motorlar ile artık buhar enerjisi yanında petrol enerjisi ön plana çıkmaya başladı. Bu dönemin başlaması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin üzerinde bulunmuş olduğu coğrafya üzerindeki hesaplar da arttı. Dolayısıyla böylesi bir çağda, yani motor çağında onun en önemli ihtiyacı olan petrol enerjisine dayalı bir dönemde Osmanlı Devleti ne kadar savaşın dışında kalabilirdi? Coğrafyasının altı petrol ile dolu olduğuna göre bu savaşın dışında kalması çok zordu.

Alman Genelkurmayı 20. yüzyılın başlarında savaş planlarını yapmıştı. Bu plana göre; 1870-71'de olduğu gibi önce Fransa'ya yönelecek ve altı hafta içerisinde Paris'i düşürüp o süre zarfında Fransa'nın müttefiki olan ve hantal bir konumda seferberliğini tamamlayamamasından istifade ederek doğuya yani Rusya'ya dönecek ve Rusya'yı dize getirip Avrupa'nın kara coğrafyasında hâkimiyetini tesis edecekti. Böylesi bir plan yapan Almanya'nın elbette müttefiklere de ihtiyacı vardı. Başlangıçta dindaşı ve ırkdaşı olan Avusturya'yı

yanına almış, İtalya ile bir müttefiklik ruhu oluşturmuştu. Ama Osmanlı Devleti'ni de yanında tutma mücadelesini 1890'dan beri vermekteydi. Bu süreç içerisinde 1890'lardan itibaren Bağdat'a, Basra'ya kadar, petrol alanlarına uzanan bir demiryolu projesi de gerçekleştirilmiştir. Buradaki niyeti tahmin etmek mümkündür. Ama burada dikkat edilmesi gereken husus Anadolu'dan geçen demiryolunun Ankara- Sivas-Malatya üzerinden güneye inmesi gerekirken bir plan değişikliği ile Konya Ovası'na indirilip oradan Çukurova'ya ve Suriye üzerinden Irak'a geçirilmesidir. Buradaki amaçlardan biri de, olası büyük bir savaşta en önemli tedarik malzemesi buğdaya yani ekmeğe sahip olmak idi. Uzun soluklu bir savaşın en önemli malzemesi sadece top, tüfek değil, aynı zamanda gıdadır. Dolayısıyla Anadolu'nun buğday ambarı olan Konya ve Çukurova'nın imkânlarından yararlanmak, Alman Genelkurmay'ının hesapları içerisinde idi.

I. Dünya Savaşı değerlendirilirken İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'ye yüklenme sebeplerinden birisinin Rus tahılından yararlanmak olduğu hep söylenir. Bu hesap eğer onların savaş kabinelerinde yapılmış ise Almanlar için de böyle bir hesabın yapılmış olduğunu düşünmek lazım. Demek oluyor ki, savaş hesapları çok önceden başlatılmıştı ve tatbikatı için sadece süreç işledi. Aslında bunun mini bir tatbikatı diplomasi eksenli olarak kısa bir süre önce yapılmıştı. 1908'deki Bosna krizi Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf Devletleri arasında küçük bir düelloya dönüştü. Ama o dönem için her iki taraf durması gerektiği yeri bilmişti. Fakat 1914'e gelindiğinde artık büyük düello kaçınılmazdı. Alman Genelkurmayının öteden beri yapmış olduğu hesaplar çerçevesinde savaşın en geç 1916'da bitirileceği ön görüşü vardı. İtilaf Devletleri ise daha aceleci idi. Yaz aylarında başlayan savaşın Noel'e kadar sonlandırılması gerektiğini söylüyorlardı. Ancak her iki tarafın da hesabı tutmadı. 1914'ün 28 Temmuz'unda başlayan savaş, 4 yılı aştıktan sonra 11 Kasım 1918'de ancak durdurulabilmiştir. Bu savaşta ön plana çıkan direnç noktaları çok önemlidir. Çanakkale ile ortaya çıkan büyük direnç, herhalde hesapların değişmesinin ya da sürecin uzamasının en önemli nedenidir. Mehmetçik faktörü I. Dünya Savaşı'nın kaderinde son derece önemli bir yer tutmaktadır.

I. Dünya Savaşı, gerek savaş teknolojisi gerekse savaş sonrası ortaya çıkan siyasî tablo veya harita açısından bugüne kadar izlerini devam ettirmekte olan büyük bir sürecin adıdır. Savaşın seyri içerisinde savaş teknolojisi sürekli olarak değişmiştir. Örneğin İngilizler, 1916'da savaşın kaderini değiştirmek ve kontrolü kendi ellerine alabilmek adına bugünün tanklarını o günlerde traktöre benzer bir araç şeklinde ilk defa cepheye sürdüler. Cephedeki piyade bunları

gördüğü zaman alaycı bir tavır takındı ama bundan sonraki süreçte kara savaşlarını belirleyen en önemli silah tank olmuştur. Günümüzde de mevzileri ortadan kaldırıp rakibi dize getirmede en önemli savaş aracı karşımızdadır. Bugün I. Dünya Savaşı'nın bozmuş olduğu Ortadoğu sınırları içerisinde ya da dünyanın her tarafında meydana gelen askerî ve siyasî kargaşalarda en çok dikkati çeken bir diğer unsur "kimyasal silah" tır. Kimyasal silahların ilk kez kullanıldığı dönem de I. Dünya Savaşı'na denk gelmektedir. Demek ki o dönemde başlayan deneyler ve rakibe diz çöktürme süreçleri bugüne dek ve geriye döndürülemeyecek şekilde devam etmektedir.

I. Dünya Savaşı imparatorlukları ortadan kaldırmış, yeni bir dünya düzeni getirmiştir! Bugün BM'ye üye olan devlet sayısı 193'tür. Hâlbuki o dönemde dünyadaki devletlerin sayısı 50'nin altındaydı. I. Dünya Savaşı'nın sonunda ABD Başkanı Wilson'un önerisi ile dünya üzerinde ilk defa çok uluslu bir organizasyon gerçekleştirildi. Bunun adı Milletler Cemiyeti'dir (Cemiyet-i Akvam). Bu mekanizma, Birleşmiş Milletler adıyla II. Dünya Savaşı'nın sonunda yeniden yapılandırılarak dünyayı kontrol altında tutma ya da barışı sağlama adına günümüzde görev ifa ediyor. Bu kurum bugünlerde tartışılıyor. Bunu tartışmaya açan ülkelerden biri de Türkiye'dir. "*Dünya beşten büyüktür*" cümlesi bunun ifadesidir. Neden böyle denilmiştir? Çünkü 1945'teki BM'nin ya da biraz geriye çekilirse 1920'deki Cemiyet-i Akvâm'ın da başlangıçta beş tane patronu vardı. Dolayısıyla bir patronlar kulübü kuruldu aslında. 1914'te başlayan süreç içerisinde ortaya çıkan aktörler dünyaya yön verme mücadelesinde yer aldılar ve bu hâlâ devam ediyor. 20. yüzyılın tüm zamanlarında, hatta 21. yüzyıla sarkacak şekilde bu küresel organizasyonlara ve onların hegemonyasına karşı konulan direnç henüz neticesini almış değil.

I. Dünya Savaşı'nda Türk milletinin ders almış olduğu önemli hadiseler yaşanmıştır. Savaş sonuç olarak 100 yıl süren etkiler bıraktı diyoruz. Ama o büyük savaşın içerisinde öyle günler vardır ki onlar tarihimizi şekillendirmiştir. Örneğin tam da 100 yıl önce Sarıkamış Harekâtı planlanırken 23-24 Aralık günlerinde Erzurum'un doğusunda 3. Ordunun Ruslara karşı planlanmış olduğu harekâta eğer üç kolordumuzdan Hafız Hakkı Bey'in (o zaman daha albay) komuta ettiği birlikler, Rus birliklerini kovalayıp savaş planlarına ters hareket etmeseler, heyecanlanıp Rus birliklerinin peşinden giderek zaman kaybetmeseler ve Sarıkamış'ta üç kolordunun buluşmasını sağlayacak planı tatbik girişmiş olsalardı, bir anlık gaflet dalmasalar ya da taktik hatası yapmasalardı belki de bölgenin kaderi çok farklı olacaktı. Bu durumda bölge Rus işgaline düşmeyecek, üç yüz bin insan muhacir olarak çıkmayacak

veyahut 1918'de Nuri Paşa'nın bin bir meşakkatle girmiş olduğu Bakü'ye 1914'ün Aralık ya da Ocak ayında inmiş olunacaktı. Hafız Hakkı Bey'in Rus birliklerini kovalarken geçirmiş olduğu beş on saatlik kayıp, Sarıkamış'ta kolorduların buluşamaması, bir felaketinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da Sarıkamış Felaketi olarak tarihimize yazılmıştır.

Savaş içerisinde diğer cepelerde bunun tersi de olmuştur. 18 Mart'ta Nusret Mayın Gemisi'nin döşemiş olduğu mayınların yaratmış olduğu etki olmasaydı belki de Winston Churchill'in dediği gibi *"on beş gün içerisinde o büyük donanma Çanakkale'yi geçecek, İstanbul'a ulaşacak, payitahtı işgal edecek ve savaş belki de Osmanlı Devleti için o gün bitmiş olacak"* tı. Ancak bunlar gerçekleşmedi ve 1918'e kadar büyük bir direnç gerçekleşti.

Aralık 1917'de İngiliz birlikleri Kudüs'ü düşürdüğü zaman müttefikimiz Almanya'nın kilise çanları çalıyordu. Böylesi bir müttefiklik olabilir mi? Evet olabiliyor. Türklerin elinden Kudüs'ün alınması, müttefik Almanya'nın kilise çanlarını çaldırttı. Bu üzerinde tarih süzgeciyle çokça düşünülmesi gereken bir hadisedir.

Yine ifade etmek gereklidir ki, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanıp Osmanlı Devleti savaştan çekildiği an Mehmetçik pek çok yerde silahı bırakmasına rağmen Medine'de bırakmadı. Müslümanların kutsal mekânı olan Medine'nin düşman eline geçmemesi için mücadelesini bütün zorluklara rağmen sürdürdü. Dolayısıyla Mehmetçiğin sürdürmüş olduğu bu mücadelenin manasını iyi anlamak lazım. Bu toprakların hangi şartlar altında savunulduğunu iyi idrak etmek için bu anıyı iyi bilmek ve bu ruhu yakalayabilmek son derece önemlidir. İşte o ruhu, yani özgür ve bağımsız yaşama idealini, yakalayabilen değerlerden birisi, en önde gideni Mustafa Kemal'dir.

Mustafa Kemal Paşa, Türk milletindeki o ruhu 1919'da yeniden canlandırdı. İstiklal Harbi'ni yürütürken doğudaki Müslümanlar ve esaret altındaki İslam dünyasında da bir özgürlük meşalesi olarak o ruhu yaydı ve Afganistan'a büyükelçi olarak Medine Müdafii Fahreddin Paşa'yı gönderdi. Bu yolla Mustafa Kemal Paşa, "Medine'yi müdafaa eden ve düşman askerinin bu topraklara ayak basmasını engelleyen bu kahramanın verdiği mücadele ne ise bizim mücadelemiz de odur" diyerek İslâm dünyasına önemli bir mesaj göndermiştir. Önemli olan bu mesajın derinliğine vakıf olabilmektir. Dünden bugüne bu minvalde değişen çok şey yok aslında. Bu yüzden emperyalizme karşı yürütülen mücadelenin ruhunu yakalamak, ancak tarihin tecrübe defterine bakmakla mümkündür...

GENERAL VON SEECKT VE GENERAL VON SANDERS'E GÖRE TÜRKİYE'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAKİ MAĞLUBİYETİNİN NEDENLERİ*

Prof. Dr. Necmettin ALKAN**

Giriş

Özellikle 1790 Prusya-Osmanlı Askerî İttifak Anlaşması'nın imzalanması ve sonrasında Helmut von der Moltke'nin (1800-1891) başkanlığında Alman askerî heyetinin 1835 yılında askerî reform için istihdam edilmesi, Türk-Alman ilişkilerinin askerî-dostluk zemininde gelişmesine neden olmuştur. Sultan II. Abdülhamid (1842-1918; 1876-1909) de bu ilişkileri aynı zeminde yürütmek istemiş ve Alman Otto Kähler'i (1830-1885) heyetiyle birlikte 1882 yılında resmî olarak Osmanlı Ordusu'nda görevlendirmiştir. Osmanlı subayları üzerinde büyük bir etkiye sahip olan Colmar von der Goltz (1843-1916) de 1885'ten itibaren uzun süre bu görevi yürütmüştür.¹ İttihâdçılar da aynı şekilde bu amaçla Alman Liman von Sanders'i (1855-1929) Alman heyetiyle birlikte 1913 yılında görevlendirmişlerdi.

Osmanlı Ordusu'nun ıslah edilmesiyle oluşan bu Alman/Prusya geleneği, zamanla Osmanlı askeriyesinde ciddi bir Alman nüfuzunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başta bu nüfuz olmak üzere o günkü siyasi-askerî konjonktürün de neticesinde, önce 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile askerî ittifak anlaşması imzalanmış, ardından 10 Ağustos'ta Alman Goeben ve Breslau savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesine müsaade edilmiş ve en sonunda 29-30 Ekim'de Karadeniz'deki Rus hedeflerine saldırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti Birinci Cihan Harbi'ne girmiştir.² Bu arada, Osmanlı

---

* Bu çalışma, Tübitak tarafından desteklenen "114K309" numaralı "Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Osmanlı Hizmetindeki Alman Subayları ve Savaş Sürecine Etkileri" isimli 1001 projesi kapsamında yapılan araştırmaların bir sonucu olarak kaleme alınmıştır.

** Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON. necmettinalkan@gmail.com

¹ Necmettin Alkan, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve İki Tarafın Beklentileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 43 (2007), s. 135-165.

² Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 20-21 Kasım 2014, İstanbul, s. 157-178.

Devleti'nin ilk ittifak teşebbüslerinin sırasıyla İngiltere, Fransa ve Rusya ile olduğunun; bu devletlerden bir kabul görmeyince mecburen Almanlara yanaştığının vurgulanması gerekmektedir.

Önce ittifak anlaşmasının imzalanması ve ardından savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı Ordusu'nda görev alan Alman subaylarının sayısı artmıştı. Bu subaylar, Osmanlı Genelkurmayı'nın ve Osmanlı Ordusu'nun önemli mevkilerini de işgal etmişlerdi. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'ya geri dönen bu subayların önemli bir kısmı, Türkiye'deki görevleri hakkında raporlar hazırlayarak Alman makamlarına sunmuşlardı. Bu raporlarda genel olarak Osmanlı Devleti'nin bu savaşı neden kaybettiği hakkında ilginç bilgiler ve yorumlar verilmekte ve Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumu ve mağlubiyeti hakkında çok önemli iddialar gündeme getirilmektedir.

Bu hususta iki önemli Alman subayının raporlarındaki tespitleri ve iddiaları, bir ipucu vermesi bakımından yeterli olacaktır. Alman subaylarından General Hans von Seeckt (1866-1936), 1917 yılında Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nı uhdesine alarak çok kritik bir süreçte görev ifa etmişti. General Liman von Sanders (1855-1929) ise, Beşinci Ordu ve Yıldırım Orduları Komutanlığı'nı yürütmüştü. Çanakkale Savaşı'na ve Filistin Cephesi'ndeki askerî harekâta katılmıştı. Von Seeckt ve von Sanders'in, savaşın hemen ardından kaleme aldıkları ve bugün Alman Askerî Arşivi'nde bulunan raporları, yukarıda temas edilen hususlarda önemli bilgileri ve yorumları ihtiva etmektedir. Makalemizde, bu raporlara müracaat ederek Birinci Dünya Savaşı'nın neden kaybedildiğine dair görüşlerini ve yorumlarını tespit etmeye çalıştık.

Bu makalede, ilgili raporlardan hareketle, bazı suallerin cevapları aranıyor. Burada tevdi edilen ilk soru, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı neden kaybettiğidir. Bu nedenlerin siyasî ve toplumsal boyutu var mıdır? Üçüncü olarak ise, Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman subaylarının bu mağlubiyette bir rolü olup olmadığı hususudur. Bu rolün stratejik bir hatadan mı yoksa bir kasıttan mı kaynaklandığı ise cevabı aranan son sorudur.

Temelde bu ve benzeri soruların gündeme getirilmesi ve cevaplarının verilmesi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı neden kaybettiğinin öğrenilmesinde ve daha iyi anlaşılmasında Türk askerî tarihçiliğine önemli katkılar sağlayacaktır. İlgili raporlara geçmeden önce von Seeckt'in ve von Sanders'in hayat hikâyelerine kısaca temas edilecektir. Onların ilgili tespitleriyle alakalı yorumlarına ise sonuç kısmında yer verilecektir.

General von Seeckt ve Raporu

Hans Friedrich Leopold von Seeckt, 1866 yılında Schleswig'de doğdu ve 1936'da Berlin'de öldü. Askerî bir aileye mensup olan von Seeckt de lise tahsilinin ardından askeriye intisap etti ve Alman Genelkurmayı'na tayin olana kadar birçok yerde görev yaptı. Birinci Cihan Harbi'nin başlangıcında Alman Üçüncü Ordusu'nun komutanı olarak Fransa'daki savaflara iştirak etti; ardından 1915'te Sırbistan'daki savaflara katıldı. Alman Yedinci Ordu Komutanı olarak Ruslara karşı savaştıktan sonra, Bronsart von Schellendorf'un (1864-1942) yerine 1917 yılında en yetkili Alman danışman olarak Osmanlı Erkân-ı Harbiye reisliği yaptı ve bu görevini Mondros Ateşkes Anlaşması'na kadar sürdürdü.³ Ardından Almanya'ya geri döndü.

General Hans von Seeckt, ateşkes anlaşmasını müteakiben 4 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'u terk ettiği Alman savaş gemisinde kaleme aldığı uzunca raporunda, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olması ile ilgili çok önemli yorumları ve iddiaları gündeme getirmektedir.

Von Seeckt, Osmanlı mağlubiyetini izah ederken birinci başlık altında Osmanlı Devleti'nin "*iç nedenlerini*" zikrediyor. Bu bağlamdaki ilk tespiti, Osmanlı Devleti'nin, "*bütün devlet hayatını savaş düşüncesine tâbi kılan merkezî bir kuvvetten*" mahrum olmasıdır. Bunu izah ederken şunları yazıyordu:

"Hükümdarın şahsı devre dışı kaldığı gibi, padişah tarafından yönetilen merkezî bir irade de söz konusu değildi. Halkın ortak iradesi tarafından taşınan birlik içinde olan bir hükümet de eksikti. Genel bir geçerliliği olan bağlayıcı bir kuvvetin düzenlemeleri, ancak Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılabildi. Bakanlar Kurulu'nda hâkim irade eksik olduğu için, hükümeti teşkil eden bakanlar arasındaki fikirler ve menfaatleri ya farklılaşmış ya da çakışmıştır. Bunun sonucu ise daima sadece zayıf bir uzlaşma oluyordu. Savaş uzadıkça hükümet içindeki bu tür direnişler daha da büyümüş; dışarıda bulunanların nüfuzları daha da artmış ve savaş isteyen kuvvetlerin etkisi azalmıştı."⁴

Von Seeckt, İttihâd ve Terakkî Fırkası'nın ileri gelen şahsiyetleri arasındaki "*bölünmenin*" neden olduğu "*rekabeti*" de iç nedenler arasında zikrediyordu. O "*idealist*" ve "*kısmen belirsiz hedeflere*" sahip "*vatanperver*" insanlar olarak adlandırdığı İttihâdçuların "*kazanç topluluğu*" şeklini aldığı

³ Heinz Hürten, "Seeckt, Hans", Hans Günter Hockerts (Yay.), *Neue deutsche Biographie*, c. 24, Berlin 1910, s. 139-140.

⁴ Bundes Militärarchiv, N 247/50, 1-2.

da iddia etmektedir. Bu iddianın ardından “İsmail Hakkı”, “Kemal” ve “Rahmi” olarak isimlerini zikrettiği bazı subayların birbirlerinden “*tamamen farklı*” ve birbirleriyle “*şiddetli rekabet*” hâlinde olduklarını ileri sürüyordu. Bunların “*yanında ve arkasında*” ise “*akıllı Yahudi Cahid*” bulunuyordu.

Von Seeckt, Enver Paşa hakkında ise daha olumlu düşünmektedir. Ona göre Enver Paşa, “*her şeyi yapabilecekti*”, fakat “*bağlı olduğu için hiçbir şey*” yapamamıştı. Cemal Paşa’nın yanlışlarının maliyetini ise şöyle tasvir etmekteydi: “*Cemal Paşa’nın Suriye ve Filistin’deki Satraplığı⁵ neticesinde buradaki yönetim öylesine bir boyut aldı ki, Arapların Türklere olan bağlılıklarının geri kalan kısmı da yok oldu. Yine Cemal Paşa’ya bağlı olan vâlilerin kendilerinin ve dostlarının menfaatlerini düşünmeleri neticesinde bölge ve ordu aç kalmıştı.*” Bunların dışında o, “*siyasî salgının*” orduya etki etmesini, İttihâd ve Terakkî bağlamında yapılan başka bir hata olarak belirtiyordu. Buna göre, zaten sayıları az olan yetenekli subayların siyasi tahrikten uzak durmak için vazifelerinden ayrılması neticesinde ortaya çıkan fırsattan istifade etmek isteyen insanlar göreve gelmişlerdi. Sadece siyasi itimadı ya da şahsi kazançlarını düşünenler komuta kademelerini ele geçirmişlerdi. Bu bağlamda şu tespiti de önemlidir: “*Savaş komutasını felç eden yönetimin düzensizliği ve hilekârlığı artmıştır.*”⁶

Hans von Seeckt’in raporunda gündeme getirdiği bir diğer neden İttihâd ve Terâkkî Fırkası’ndan çıkan “*büyük Türkçülük fikirleri*”ydi. Bu fikir kapsamında Cemal Paşa’nın güneyde Araplara karşı takip ettiği siyaset, bunların oturdukları bölgelerin “*kesin olarak ayrılmasına*” neden olmuştu. “*Yeterli askerî kuvvete sahip olunmadığı*” hâlde bu siyaset kapsamında doğuda Orta Asya’ya “*yayılmak istenmesi*” olumsuz sonuç vermişti. O, “*talihsiz*” Ermeni Meselesi’ni de mağlubiyetin bir nedeni olarak zikrediyordu. Bu meseleden dolayı sürekli patlak veren çete savaşları yüzünden askerî kuvvetler “*dağıtılmış*” ve memleketin birçok yeri “*harap*” olmuştu.⁷

Von Seeckt’in üzerinde durduğu iç nedenler arasında, “*Türk ve Alman şahsiyetler arasında uyumsuzlukların sıkça zuhur etmesi, Alman düzeninin boşa çıkartılması ve Alman nüfûzunun devre dışı bırakılması*” yer almaktadır. Bunlar, Alman faaliyetlerinin önemli bir kısmının “*neticesiz kalmasına*” yol açmıştı.⁸

⁵ Satraplık, Umûmî Vâlîlik.

⁶ Bundes Militärarchiv, N 247/50, 3-4.

⁷ Bundes Militärarchiv, N 247/50, 6.

⁸ Bundes Militärarchiv, N 247/50, 7.

Von Seeckt, devletin içinde bulunduğu olumsuz iktisadi durumu da önemli bir iç neden olarak zikretmekteydi. Buna göre, Türkiye bu savaşı sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu paranın önemli bir kısmını borçlanma yoluyla karşılamıştı. Fakat bu da yeterli değildi. Paranın olmadığı sıralarda subayların ücretlerini, “düzensiz aldıklarını, askerlerin ücretlerini hiç almadığını, ordunun açlıktan perişan olduğunu, askerlerin yeterli beslenmediğini, paçavralar içinde ayakkabısız olarak savaşa sürüldüğünü” belirtiyordu.⁹

Ayrıca Osmanlı Devleti’nin yeterli derecede ulaşım ağına sahip olmaması, von Seeckt’in gündeme getirdiği diğer nedenler arasında yer alıyor. Buna göre, Türkiye’nin demir yolu ağı ya “yetersizdi” ya da “tahrip” olmuştu. Nakliyyede kullanılan develerin sayısı da savaş için çok azdı. Daha ziyade tahıl taşımak için istihdam edilen Alman otomobilleri ise, çoğu zaman “şahsi amaçlar” için kullanılmaktaydı. Fakat Türklerin “teknik becerileri” olmadığı için, bu araçlar “sıkça bozulup”, yol kenarına “terk” edilmekteydiler.¹⁰

Von Seeckt, “askerî” nedenlere ayrı bir başlık atarak üzerinde uzunca durmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin askerî durumunu belirleyen en önemli olumsuz gelişmenin Balkan Harbi olduğunu dile getirerek, bunun düzeltilmesi için “kısa bir zamanın” kaldığını; seferberliğin ise Almanların desteği ile “nispeten iyi” geçtiğini iddia etmektedir.¹¹ Bu durumun askerî performansı olumsuz etkilediğini söyleyerek devamında, cephelerdeki savaşları sonuçlarıyla birlikte kısaca zikrediyor.

Bu raporun en dikkat çekici bölümü “Alman desteği” başlığı altında temas ettiği Osmanlı hizmetindeki Alman askerî zevatinin durumu ve icraatlarıdır. Von Seeckt’in buradaki ilk tespiti, bir müttefik olarak Almanya’nın “verebileceği yardımı garanti ettiği; eleman ve savaş malzemesi noktasında hiçbir kısıtlamada” bulunmadığıdır. Fakat Almanların daha fazla askerî birliğinin nakledilmesine “yol durumunun” ve daha sonrasında ise “cephelerdeki vaziyetin engel” olduğunu iddia etmektedir. İki müttefik tarafın yüksek ordu komutasının “tam bir uyum” içinde çalıştıklarını ve Türkiye’nin müttefikine sonuna kadar “sadık” kaldığını belirtiyordu. Bu genel tespitlerinin ardından şu ifadesi bir değerlendirme olarak önemlidir: “Buna rağmen savaşın sonunda, Türkiye’deki Alman askerî faaliyetlerinde fiyaskoyla karşı karşıyayız.” Böylesine bir sonucun alınmasının nedenini ise şu şekilde izah ediyordu:

⁹ Bundes Militärarchiv, N 247/50, 9.

¹⁰ Bundes Militärarchiv, N 247/50, 11.

¹¹ Bundes Militärarchiv, N 247/50, 13-14.

“Türk ilişkilerinin hiç anlaşılabilmesi, başarılı bir savaş komutası için uygun şartların oluşmaması, mahallinde bulunanların teklifleri karşısında Prusya Harbiye Nazırlığı gibi Alman merkez kurumlarının dik başlılığı.”¹²

Von Seeckt'in burada Alman ve Prusya ayrımı yaparak, daha ziyade Prusya'yı mesul tutması ilginç bir ayrıntı olsa gerektir.

General von Seeckt, bütün bu olumsuzlukların temel nedenini Prusya Harbiye Nezâreti'nin “*sevgili çocuğu*” şeklinde adlandırdığı Alman Askerî Heyeti olarak görmekteydi. Osmanlı'da Alman Askerî Heyeti'nin teşkil edilmesinin, Türkiye'nin, Balkan Savaşı'nın ardından “*tam bir çöküntü*” içinde bulunduğu ve “*her türlü şartı kabul edebileceği*” bir sırada yardım isteği neticesinde gerçekleştiğini ileri sürmekteydi. Daha da ilginç iddiası ise, Askerî Heyet Anlaşması'nın çerçevesinin Türkleri yakından tanıyan von der Goltz tarafından dahi “*bilinmediği*” şeklindedir. Bu anlaşmanın “*uygulanabilmesini imkânsız*” gören von Seeckt şu tespitleri de yapıyor:

Anlaşma, “*ordunun hemen hemen bütün organizasyonunu Almanların eline vermekte ve askerî heyet şefinin neredeyse bütün askerî işlere müdâhalesine müsaade etmekteydi.*” Askerî heyetin savaşın başlangıcına kadar olumlu şeyler yapmasına karşın, özellikle ordu komutanı olarak Enver Paşa'nın bu anlaşmayı rafa kaldırdığına inanıyordu. Bundan sonra, faaliyetlerine devam eden Alman Askerî Heyeti'nin, zamanla Türkiye'de sayıları artan subaylara, askerî elemanlara ve özel kumandanlara tedarik merkezi olarak “*sınırlı derecede faydalı*” bir fonksiyon icra ettiğini iddia etmektedir.¹³

Hans von Seeckt asıl eleştirisini, Alman Askerî Heyeti'nin başkanı Liman von Sanders'e yapmaktaydı. Von Sanders'in askerî heyetin başkanı olarak seçilmesini eleştirerek şunları yazıyordu: “*Almanya'da bir kolordunun kumandası için dahi uygun olmayan von Sanders, Türk Ordusu'nun tamamının yeniden teşekkül edilmesi işini üstlenmişti.*” Ona göre bundan daha da kötüsü ise kuvvetli bir milletin (Almanların), yurt dışında temsilinde yeterli derecede iyilerin bulunduğu ile ilgili herhangi bir itirazın yapılamamasıydı. Bunlar yetmiyormuş gibi, Liman von Sanders'in ekibine “*fikir sahibi olmayanlar, hevesliler, macera severler ya da yüksek maaşı isteyen insanlar*” da dâhil olmuştu.¹⁴ Von Seeckt'in bu şekilde Liman von Sanders ve Alman Askerî Heyeti'ndeki diğer Alman subaylarını eleştirmesi ve Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinde sorumlu olarak görmesi önemli bir kayıt olarak dikkat çekmektedir.

¹² Bundes Militärarchiv, N 247/50, 17-18.

¹³ Bundes Militärarchiv, N 247/50, 21.

¹⁴ Bundes Militärarchiv, N 247/50-21.

General Liman von Sanders ve Raporu

1855'de Stolp'te doğan Otto Liman von Sanders, 1929 yılında Münih'te öldü. Lise tahsilinin ardından 1874'te subay olarak askeriyeye intisab etti. 1911 senesinde generalliğe yükselen von Sanders, 8 Şubat 1913 tarihinde Alman Askerî Heyeti'nin başkanı olarak İstanbul'a geldi. Görevi ise, Balkan Harbi'nde çöken Osmanlı Ordusu'nu yeniden organize etmektir. Burada İstanbul'daki Birinci Ordu'nun kumandanlığını da uhdesine alması Rusları, İngilizleri ve Fransızları kızdırmıştı. Birinci Dünya Savaşı patlak verince 24 Mart 1915 tarihinde Beşinci Ordu Komutanlığına getirildi. Çanakkale zaferinin ardından 27 Şubat 1918'de Filistin'deki Osmanlı Ordusu Komutanlığına tayin edilen von Sanders, burada aynı başarıyı gösteremedi. 31 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması üzerine geri kalan askerî birlikleri Mustafa Kemâl Paşa'ya devrederek İstanbul'a geri dönen von Sanders, İngilizler tarafından 1919 yılında Malta'ya sürüldü. Serbest bırakıldıktan sonra Almanya'ya geri döndü.¹⁵

Liman von Sanders'in Osmanlı Ordusunun mağlubiyeti hakkındaki değerlendirmelerini ihtiva eden raporunu ne zaman yazdığını tespit edemiyoruz. Von Sanders raporunda öncelikle Enver Paşa'nın hataları üzerinde durmaktaydı. İddiasına göre Enver Paşa, "*hakikî askerî bir siyaset yerine şahsî bir siyaset*" takip etmişti. Diğer bir hata olarak ise, Almanya'nın "*Enver'e şartsız bağlanmasını*" zikrediyordu. Bu konuda, kendisinin sıklıkla gerekli ikazlarda bulunduğunu, fakat Türkiye'deki diğer hizmet yerlerinin farklı raporlar vermesi üzerine, "*ikazlarım başarısız*" kaldığını ekliyordu. Bu ikazlarından Almanya'da kendisinin "*Enver karşıtı*" olarak görüldüğünü de belirtmektedir. Bu arada Enver Paşa'yı eleştirmesinin nedenini izah ederken, Türk Ordusu'nun kumandasındaki tedbirlerini "*yanlış bulunduğu sürece kendisine karşı geldiğini*" söylüyordu.¹⁶ Von Sanders bu son tespitiyle, Enver Paşa ile alakalı değerlendirmelerinin şahsi olmadığını ispat etmeye çalışmaktadır.

Liman von Sanders devamında, Enver Paşa'nın Alman danışmanlarını da eleştiriyordu. Buna göre, "*Türk Başkomutanlığı'nda bütün yetkili mevkilere sahip Enver'in Alman danışmaları, kendisine çok kötü danışmanlık*" yapmışlardı. Bu kötü danışmanlığın nedeni olarak ise, dört yıllık savaş sürecince Türklerle yapılacak askerî hareketlerin imkânları hakkındaki net özet bilgilerin ve Türk Ordusu hakkında her türlü tafsilatlı bilginin kendilerinde olmamasını

¹⁵ Franz Menges, "Liman von Sanders, Otto", *Neue Deutsche Biographie*, c. 14, Berlin 1985, s. 563-565.

¹⁶ Bundes Militärarchiv, N 907/12, 2.

gösteriyordu. Aynı zamanda bu danışmanların, Türkiye hakkında Alman Yüksek Askerî Komutanlığı'nı da etkilediklerini iddia ederek şu açıklamalarda bulunuyor:

“Türk Başkomutanlığı, ülkeyi ve orduyu yeterince tanımayan Alman subaylarla çalışmıştır. Bunlarla, askerî harekât kararları alınmış ve uygulanmıştır. Sonuçta askerî hareketler başarısızlıkla neticelenmiştir.”¹⁷

Liman von Sanders devamında Alman Askerî Heyeti'nin bazı hususlardan haberdar edilmediğini; “*Alman hedefleri hakkındaki her haberin bu heyetten gizlendiğini*” iddia ediyordu. O, Türk Ordu Komutanlığı'nın bütün önemli mevkiilerinin Alman subaylarının elinde olduğu hâlde, bu hedeflerin gizlenmesini yanlış bulmaktaydı. General Falkenhaym'la birlikte gelen ve büyük Alman kurmay heyetini teşkil eden subaylar arasında Türkiye'yi tanıyan ve Türk Ordusu hakkında “*bilgi sahiplerinin bulunmadığını*” belirtmekteydi. Devamında ise, burada “*büyük bir hata yapıldığını ve Türk Genelkurmayı Kurmay subaylarının, Türk askerî hareketleri için yapılan çalışmaların hemen hemen tamamından dışlandığını*” da iddia ediyordu.¹⁸

Bu tespitlerin dışında özellikle de Filistin Cephesi'ndeki mağlubiyeti izah ederken, Alman askerî birliklerinin geri çekilme emrinin, Alman komutanlara ve askerî heyet şefine haber verilmeden alındığı iddiası çok önemlidir. Bu şekilde hareket edilmesinin “*Alman ismine zarar*” verdiği inanan von Sanders, şunları yazmaktadır: “*Almanların Türkiye'deki bu ikiyüzlü karşı faaliyetleri Türk savaş meydanlarında büyük bir askerî hata idi. Bunlar, Türkiye'nin askerî olarak dağılmasında büyük bir suç ortağıdır.*”¹⁹ Bu geri çekilmeye, kendi ifadesiyle, “*en kuvvetli ve en iyi, 11. Alman Avcı Taburu*”nu örnek olarak veriyordu. Von Sanders'in en dikkat çekici tespitlerinden biri de bu olsa gerek.

Von Sanders, Osmanlı mağlubiyetinin nedenleri arasında Türk askerî birliklerinin “*zayıflığı*”nı da gündeme getirmekteydi. Özellikle de Filistin Cephesi'ndeki mağlubiyeti anlatırken, “*Zayıf Türk askerî birlikleri 6 aydan beri değiştirilmeden ve redifler cepheye sürülmeden, kötü beslenme şartlarında ve perişan kıyafetlerle kuvvetlerinin sonuna gelmişlerdi*”, ifadelerini kullanmaktaydı.

Raporunun sonunda Liman von Sanders şu tespiti yapıyordu:

¹⁷ Bundes Militärarchiv, N 907/12, 3.

¹⁸ Bundes Militärarchiv, N 907/12, 5.

¹⁹ Bundes Militärarchiv, N 907/12, 8.

“Türkiye’deki Alman hizmet birimlerinin ortak çalışmasıyla çok şeye ulaşılabilirdi. Fakat birbirlerine karşı yaptıkları faaliyetler, telafi edilemeyecek sonsuz zararlara neden olmuştur.”²⁰

Bu şekilde von Sanders, hem Türk hem de Alman tarafının karşılıklı hatalarından bahsederek, aslında raporunun bir özetini yapmıştır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nda görev yapan iki önemli Alman generalden Hans von Seeckt ve Liman von Sanders’in raporlarında, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda mağlup olmasının nedenleri bu çalışmada ele alındı. Bu mağlubiyet hakkındaki tespitlerden çıkan sonuçlar şöyle değerlendirilebilir:

General Hans von Seeckt’in tespitlerinde dikkati çeken en önemli nokta, bu mağlubiyette iç nedenleri ilk sırada zikretmesidir. Von Seeckt’in dile getirdiği iç nedenler; padişahi veya merkezî otorite eksikliği, İttihâdçıların askeriye üzerindeki kontrolü, Osmanlı iç siyasetinde ve askeriyesinde İttihâdçılar ve İttihâdçi olmayanlar arasındaki çatışmalar ve orduya siyasetin girmesi olarak sıralanabilir. Von Seeckt’in zikrettiği bu nedenler genel olarak, 1908 Jön Türk İhtilâli sonrasında teşkil edilen yeni düzenin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar olup, bunlar ilgili diğer kaynaklarda da fazlasıyla geçmektedir.

İç nedenlerden arasında devletin iktisadi durumundaki bozukluk da yine haklı bir neden olarak görülebilir. Eskiden beri devletin içinde bulunduğu iktisadi sorunlar kronik bir vakıa olarak Birinci Cihan Harbi’ne miras kalmıştır. Bu durum hem askerin mühimmat ile donatılmasını hem de diğer askerî harcamaları olumsuz etkilemiştir. Bunların dışında imkânları zaten zayıf olan Türk Ordusu’nun Orta Asya içlerine sefer yapmasının zararlı olduğu ve Cemal Paşa’nın Suriye’deki yanlış bazı uygulamalarının Arapların Türkiye karşıtı bir tavır takınmalarına yol açtığı iddiaları da önemlidir. Dikkatleri çeken diğer bir tespiti ise, Birinci Dünya Savaşı sırasında patlak veren Ermeni isyanlarının Anadolu’da neden olduğu ağır tahribattır.

General Hans von Seeckt’in raporunda geçen en önemli tespiti, Osmanlı Devleti’nin hizmetinde bulunan Alman subaylarının bu mağlubiyetteki rolü hakkındadır. İddiasına göre, Alman subayları Osmanlı Ordusu’ndaki en önemli mevkileri aldıkları hâlde, başarısız olmuşlardır. Burada özellikle de savaştan önce İstanbul’da göreve başlayan Alman Askerî Heyeti üyelerini ve

²⁰ Bundes Militärarchiv, N 907/12, 9.

onun başındaki Liman von Sanders'i çok daha fazla eleştirmektedir. Askerî heyet anlaşması, Almanlara önemli yetkiler verdiği ve Alman subayları Osmanlı Ordusu'nda önemli mevkileri elde ettikleri hâlde, o bu durumdan yeterince istifade edilmediğine inanmaktadır. Von Seeckt'e göre böyle bir sonuç, von Sanders'in yetersizliği ve ekibinin başarısızlığı nedeniyle ortaya çıkmıştır. Von Sanders'in askerî yetersizliğini anlatabilmek için, Almanya'da bir kolorduyu dahi kumanda edemeyecek bir durumda olduğunu ileri sürmesi ilginçtir. Ekipte ise şahsi yetersizliklerin yanı sıra şahsi zaafiyetlerin de bu mağlubiyette etkili olduğu tespiti de aynı şekilde dikkat çekicidir.

Liman von Sanders'e gelince o, savaşın kaybedilmesine ilk neden olarak Enver Paşa'nın şahsi siyaset takip etmesini ve Almanya'nın buna şartsız teslim olmasını zikretmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye'yi tanımayan Alman danışmanların Enver Paşa'yı yanlış yönlendirmeleri de önemli bir nedendi. Ayrıca von Sanders, Türkiye'yi ve Türk Ordusu'nu tanımayan Alman askerî zevatının, askerî harekât için karar almasını ve bunları uygulamasını da savaşın kaybedilme nedenleri arasında göstermekteydi. Bu zevatın askerî ittifak anlaşmasının imzalanmasından sonra gelenler olması önemli bir ayrıntıdır. Bu subayların hem Türkiye'yi tanımadıkları hem de aldıkları askerî kararlarda Türk subaylarını devre dışı bıraktıkları için bu mağlubiyete neden oldukları iddiası, von Sanders'in dikkat çeken tespitidir.

Von Sanders'in Almanlar tarafından yapılan diğer bir hatanın da savaşın sonlarına doğru, Alman askerî birliklerinin cepheden geri çekilmesi olarak zikretmesi, ayrı bir ehemmiyet arz etmektedir. Alman geri çekilmesinin Filistin Cephesi'nde gerçekleşmesi, başka soru işaretlerini de gündeme getirmiyor değildir.

Bu iki önemli Alman generalinin ilgili tespitlerini ve iddialarını mukayese yapmak gerekirse, eleştirilerinin çoğunu daha ziyade Alman tarafına yöneltmeleri önemlidir. Burada askerî heyet mensupları ile askerî ittifak sonrasında gelen Almanlar arasında bir rekabetin olduğu hissedilmektedir. Zira her iki taraf da birbirlerini suçluyorlar. Hans von Seeckt, doğrudan Alman Askerî Misyonu Heyeti başkanı von Sanders ve ekibini itham ederken; von Sanders ise tam tersine askerî misyon heyeti dışında savaşla birlikte gelen Alman askerî zevatını suçlamaktadır. Bu şekilde her iki generalin de karşılıklı olarak birbirlerinin ekiplerini suçlamalarının nedeni, bir şekilde kendilerini kurtarmaya çalışmakla izah edilebilir. Bunlardan hangisinin haklı olduğunu, ancak derinlemesine yapılacak ilgili araştırmalar ortaya koyacaktır. Fakat her hâlükârda Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesine,

Almanların etkisinin de fazlasıyla olduğunun Alma von Seeckt ve von Sanders gibi iki önemli Alman generali tarafından itiraf edilmesi, askerî tarihimiz açısından önemli bir noktadır.

Bu önemli bilgi veya iddia, Osmanlı Ordusu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumunun yeniden gözden geçirilmesine vesile olacaktır. Gerek Osmanlı ve gerekse Alman kaynaklarına müracaatla yapılacak daha geniş çalışmalar, bu gerçeği ortaya koymaya hizmet edecektir.

KAYNAKLAR

Bundes Militärarchiv, N 247/50, 1-2.

Bundes Militärarchiv, N 907/12, 2.

ALKAN, Necmettin, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve İki Tarafın Beklentileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 43 (2007), s. 135-165.

ALKAN, Necmettin, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, 20-21 Kasım 2014, İstanbul, s. 157-178.

HÜRTEEN, Heinz, "Seeckt, Hans", Yay.: Hans Günter Hockerts, *Neue deutsche Biographie*, Cilt 24, Berlin 2010, s. 139-141.

MENGES, Franz, "Liman von Sadners, Otto", *Neue Deutsche Biographie*, c. 14, Berlin 1985, s. 563-565.

Neue Deutsche Biographie, Yay.: Günter Hans Hockerts, c. 14, Berlin 1985.

Neue Deutsche Biographie, Yay.: Günter Hans Hockerts, c. 24. Berlin 2010.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TRABZONLU BİR SİMA:

KÂHYA YAHYA

Doç. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ*

Giriş

Kâhya Yahya 1302/1886 Eylül'ünde Trabzon'da doğmuştur¹. Aslen İzmirli olup Karaburun'un tanınmış önemli simalarından Kara Osmanoğullarındandır. Ailesi denizcidir². Yahya, Trabzon'un İskenderpaşa Mahallesi kütüğüne kayıtlıdır. Babası Osman Bey, annesi Zehra Hanım'dır³. Babası Trabzon'da liman boşaltma ve yükleme işlerini üzerine aldıktan sonra "Reis", "Kâhya" adıyla anılmaya başlamıştır⁴. Yahya'nın babası, vefatından sonra Ahi Evran Dede Camisi'nin mezarlığına defnedilmiştir⁵. Yahya'nın çocukluğu ise Trabzon'da doğduğu yerde Limaniçi (Çömlekçi) Mahallesi'nde geçmiştir⁶. Babasının ölümüyle beraber Yahya 1319/1903'te Trabzon Kayıkçı Loncasının isteğiyle 17 yaşındayken kayıkçılar kâhyalığına getirilmiştir⁷. Bundan sonra Yahya da "Kâhya Yahya" veya "Kayıkçılar Kethüdası Kâhya" olarak anılmaya başlamıştır.

Kâhya Yahya, siyasi hayatında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın bir çizgi izlemiştir. İkinci Meşrutiyet Devri'nde Trabzon İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne resmen üye de olmuştur⁸. Verilen emirleri büyük bir kararlılık ve başarıyla yerine getirmiştir. Trabzon'da kayıkçılar esnafının idaresinden başka

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON.

ucuncu@ktu.edu.tr.

¹ Cemal Kutay, *Tarih Sohbetleri*, C.8, İstanbul 1968, s. 229.

² Cumhur Odabaşoğlu, *Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları*, Trabzon 1990, s.105; Kutay, s.229; İsmail Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Trabzon 2008, s. 476; İsmail Akbal, *Milli Mücadele'de Trabzon'daki İttihatçı Örgütlenme ve Kâhya Yahya Meselesi, Tarihin Peşinde*, 1/2, 2009, s. 76.

³ Yahya Karaosmanoğlu'nun Nüfus Kayıt Örneği, *Trabzon Ortahisar Nüfus Müdürlüğü Arşivi*, 30 Nisan 2014.

⁴ Odabaşoğlu, *Belgelerle Milli Mücadele Yılları*, s. 542; Kutay, s.229; Akbal, *Trabzon'da Muhalefet*, s. 476; Akbal, *Trabzon'daki İttihatçı Örgütlenme*, s. 76.

⁵ Cumhur Odabaşoğlu, *Trabzon Milli Mücadele Yılları Basım 1919-1925*, Trabzon 1993, s. 40-41.

⁶ Yaşar Küçük, *Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkaya ve Kabadayıları*, Trabzon 2006, s. 109.

⁷ BOA, BEO, 2162/162142, lef.1-7; Kutay, s. 229; Akbal, *Trabzon'da Muhalefet.*, s. 477; Akbal, *Trabzon'daki İttihatçı Örgütlenme*, s. 76.

⁸ TTE, Klasör:97, Gömlek:25, 61a001.

1912 seçimlerinde Trabzon'da İttihat ve Terakkinin ikinci seçmeni olmayı da başarmıştır.⁹

Kâhya Yahya, MillîMücadele öncesinde özellikle Trabzon'da İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nin emirleri doğrultusunda hareket etmiştir. Bu anlamda II. Meşrutiyet'in hemen sonrasında Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumdan faydalanmak isteyen Avusturya, Bulgaristan ve Yunanistan gemilerine boykot yapılması çağrılarının Trabzon'daki en kararlı tatbikçilerinden olmuştur.¹⁰ Bundan başka Trabzon'un ileri gelenleri öncülüğünde Girit için savaşmak üzere teşkiline karar verilen gönüllü alayı komisyonuna katılmıştı.¹¹ 1911 yılında ise Trablusgarp Savaşı'nda çarpışan Osmanlı askerlerinden şehit olanların geride bıraktıkları aileleri için Trabzon'daki yardım kampanyalarına iştirak etmiştir. Trabzon Kalafatalı İskelesi kayıkçıları tarafından toplanan 7560 kuruş Kâhya Yahya tarafından yardım komisyonuna teslim edilmiştir.¹²

Kâhya Yahya Balkan Savaşlarına Trabzon'dan gönüllü olarak katılmıştır. Hatta mahiyetindeki kayıkçılara öncülük ederek onları gönüllü olmaya teşvik etmiştir.¹³ 87. Alayın 3. Taburunun 4. Bölüğünü oluşturan Trabzon gönüllüleri arasında Çatalca Hattı'nın savunulmasında önemli başarılar elde etmiştir.¹⁴ Kâhya Yahya, adamlarıyla Trabzon bölgesinde, liderliğini Rıza Bey'in üstlendiği Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetleriyle birlikte Birinci Dünya Savaşı'na da iştirak etmiştir.¹⁵ Yine Çanakkale Savaşlarına katkı sağlamıştır.

⁹ *Trabzon'da Meşveret*, 29 Şubat 1328/13 Mart 1912, No: 360, s. 3; *Trabzon'da Meşveret*, 7 Mart 1328/20 Mart 1912, No: 362, s.4; *Trabzon'da Meşveret*, 14 Mart 1328/27 Mart 1912, No: 364, s.2; *Trabzon'da Meşveret*, 4 Nisan 1328/21 Nisan 1912, No: 370, s. 3.

¹⁰ Bu konuyla ilgili teferruatlı bilgi için bkz: *Feyz*, 25 Teşrinisani 1324/8 Aralık 1908, No:35, s. 2; Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da Avusturya Boykotu 1908", *Toplumsal Tarih*, S.8, (1994) s.17-18; Donald Quataert, *Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Çev.: Sabri Tekay, Ankara 1987, s.115; Cevdet Kırpık, *Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2004, s. 286, 287; Volkan Aksoy, *II.Meşrutiyet Döneminde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2014, s. 41-61.

¹¹ *Trabzon'da Meşveret*, 29 Mayıs 1326/11 Haziran 1910, No:182, s. 1.

¹² Melek Öksüz, "Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Mevaki-i Harbiyyesi İlane Defteri'ne Göre Trablusgarp Savaşı İçin Trabzon'dan Toplanan Yardımlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15 (2013), s. 154, 184.

¹³ *Trabzon'da Meşveret*, 17 Teşrin-i Evvel 1328/30 Kasım 1912, No:425, s. 1.

¹⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi Balkan Harbi*, C.2, Kit.1, ATASE Yay., Ankara 1983, s.193-194, 197; Kâhya Yahya'nın Balkan Savaşlarındaki fotoğrafı için bkz. Kutay, s.220.

¹⁵ Sadık Sarısamam, "Trabzon Mintıkası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdaresinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu", *XII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Ankara 2002, s. 515.

Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında gösterdiği hizmetleriyle kısa sürede İttihat ve Terakki'nin üst yöneticilerinin dikkatlerini çekmiştir. Onlardan iltifat da görmüştür¹⁶.

Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde de İttihatçı kimliğini sürdürmüştür. Millî Mücadele'ye Trabzon ve çevresinden topladığı ve örgütlediği silahlı birliklerle iştirak etmiştir. Rusya'dan Anadolu'ya gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi olayına adı karışmıştır. Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme düşüncesini desteklemiş, bunun için Trabzon'da çalışmıştır. Sakarya zaferi sonrasında Enver Paşa taraftarlarının tasfiyesi sürecinden Trabzon'da Kâhya Yahya da nasibini almıştır. Önce tutuklanmış, fakat çıkarıldığı mahkemede beraat etmiştir. Döndüğü Trabzon'da 3 Temmuz 1922'de bir suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir.¹⁷

1-Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Dokunulamayan Bir Adam: Kâhya Yahya

Balkan Savaşları sonrasında Kâhya Yahya, Trabzon'da kayıkçılar kâhyalığı görevine dönmüştü. Balkan Savaşlarında elde ettiği nüfuzdan dolayı Kâhya Yahya, başına buyruk bir şekilde hareket etmeye başlamış, kaçakçılık faaliyetlerine girişmişti. Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in emirlerine riayet etmemeye başlamıştı.

Kâhya Yahya'nın başına buyruk hareketleri, hakkında değişik ithamları beraberinde getirmişti. Gelen şikâyetler üzerine Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, Kâhya Yahya'yı İttihat ve Terakki liderlerinden aldığı iltifat nedeniyle şımarıldığı, kaçakçılık yaptığı ve idare edilemeyecek hale geldiği iddiasıyla adliyeye sevk etmişti.¹⁸ Kâhya Yahya ise bir avukat tutma gereği duymuştu. Trabzon Şeriye Sicilleri'ne yansıdığına göre 24 Mayıs 1914'te Trabzon'un İskenderpaşa Mahallesi'nden Yahya Reiszade Osman oğlu Yahya Bey, mahkemeye gelerek hakkındaki bütün hukuki işlemlerde Avukat Kemal Hikmet Bey'i vekil tayin etmişti.¹⁹ Fakat Kâhya Yahya, kaçakçılık yaptığı gerekçesiyle görevinden azledilmiş, Erzurum Divan-ı Harbine sevk edilmişti.²⁰ Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Rıza Bey'le

¹⁶ TİTE, Klasör:97, Gömlek:25,B. 61a001; ATASE, BLH, K:249, D:505/1036, f.4.

¹⁷ Kâhya Yahya'nın Millî Mücadeleye katkıları ve öldürülmesi için bkz. Uğur Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, Aralık 2012.

¹⁸ BOA, DH, KMS, 27/25, Lef.1; BOA, DH, KMS, 27/25, lef. 2; ATASE, BDH, K:249, D.505/1036, f. 4.

¹⁹ TŞS, 2110, V:37b/6.

²⁰ BOA, DH, KMS, 27/25, lef. 1; BOA, DH, KMS, 27/25, lef. 2; ATASE, BDH, K:249, D.505/1036, f. 4.

birlikte Kâhya Yahya ile ilgili bu gelişmeyi Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya bildirilmişlerdi.²¹ Cemal Azmi Bey'in telgrafı şöyleydi:²²

“Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Telgraf İdâresi

Mahreci: Trabzon

Tarih: 19 Ağustos sene 330

Numara: 24643

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

C.19 Ağustos sene 330 mazhar olduğu teveccüh ve iltifâtı sû-i isti'mâl ederek fevkalâde şımarmış teşebbüsât ve tedâbirimizi sekte-dâr edeceğine kanâ'at-ı kat'iyeye hâsıl olmuş olan Kayıkçılar Reisi Yahya Ağa'nın azliyle tecâvüzâtının cezâsını görmek üzere Erzurum Dîvân-ı Harbi'ne sevkine mecbûriyet hâsıl olmağla Rızâ Bey tarafından posta ile yazılan tafsîlâtın dahi mütâla'asından sonra cezâ-dîde olmasına müsâ'ade buyurulması ma'rûzdur.

Fî 19 Ağustos sene 330 (1 Eylül 1914) Vali Cemal”

Cemal Azmi Bey'in talebi, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Kâhya Yahya'nın Osmanlı Devleti'ne hizmet ve sadakati gerekçesiyle reddedilmişti. Nezaretin cevabı şöyleydi:²³

“Trabzon Vilâyeti'ne Şifre

Trabzon'da Kayıkçılar Reisi Yahya Ağa'nın kabâhat derecesinde âdfi bir fi'l ve hareketinden dolayı Dîvân-ı Harbe tevdi' ve ba'dehû Vilâyet hâricine teb'id edildiği ifade ediliyor. Mûmâileyhin hükûmete hidmet ve sadâkati ma'lûm olduğundan te'mîn-i avdeti ve hakkında hüsn-i mu'âmele îfâsı”

Fî 19 Ağustos sene 330

Nâzır nâmına.”

Böylece Kâhya Yahya, yeniden Trabzon'a ve kâhyalığa dönmüştü. Bu gelişme onu daha da güçlendirmişti. Zira adliyenin kararı, Trabzon Valisi Cemal Azmi ve Trabzon Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Rıza Beylerin arzusunu boşa çıkarmıştı. Bu nedenle Rıza ve Cemal Azmi Beyler oldukça rahatsız olmuşlardı. Bu sefer de Teşkilat-ı Mahsusa Genel Merkezi nezdinde Kâhya Yahya'nın cezalandırılmasının sağlanması için girişimde bulunmuşlardı. 4 Eylül 1914'te Rıza Bey, Teşkilat-ı Mahsusa Merkez Heyetine çektiği telgrafa öncelikle Trabzon'un durumuna fazlasıyla vakıf olduğunu belirterek başlamıştı. Ardından, Cavit ve Talat Beylerden ara sıra iltifat görmesi nedeniyle Kâhya Yahya'nın “şımarmış ve idare edilemez bir hale” geldiğini belirtmişti.

²¹ BOA, DH, KMS, 27/25, lef. 1; BOA, DH, KMS, 27/25, lef. 2.

²² BOA, DH, ŞFR,439/58; BOA, DH, KMS, 27/25, lef. 2.

²³ BOA, DH, KMS, 27/25, lef. 1.

Hatta Kâhya Yahya'nın kaçakçılık yapmaya başladığını ifade etmişti. Kâhya Yahya'nın bu itaatsizliği ve kanuna aykırı faaliyetlerinin rahatsızlık uyandırdığını, gelen şikâyetler üzerine kâhyalık görevinden uzaklaştırıldığını ve Divan-ı Harbe sevkinin uygun görüldüğünü belirtmişti.²⁴ Fakat Dâhiliye Nezareti tarafından himaye edilmesi nedeniyle cezalandırılmadığını bildirmişti. Rıza Bey, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Süleyman Askeri Bey'den durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmesini istemişti. Kendisinin Trabzon'da Vali Cemal Azmi Bey'le işbirliği içinde hareket ettiklerini, ülkenin selameti için serinkanlı düşünerek çalıştıklarını belirtmişti. Eğer kendilerine itimat ediliyorsa Kâhya Yahya'nın cezalandırılmasının sağlanmasını ve onun gibi "*cahil insanların ara sıra dizginlerinin toplanması*" gerektiğini ifade etmişti. Onun bu talebi Cemal Azmi Bey tarafından da teyit edilmişti.²⁵

Rıza ve Cemal Azmi Beylerin telgrafı şöyledir:²⁶

"Numara 4
Kayd olunmuştur.

Merkez-i Umûmî Hey'et-i Muhteremesine

Mu'azzez kardaşlarım

Cümlenizce ma'lûmdur ki Trabzon'un ahvâline oldukça vakıfım. Buranın ruhunun zamâna göre tahavvül edeceğine siz de vâkıfsınız. Cehâlete hiçbir zamân i'timâd edilemeyeceğini izâha girişmeye hiçbirimizin vakti müsâ'id değildir.

Burada Kayıkçılar Kâhyası Yahya Reis'in gerek Cavîd Bey ve gerek Tal'at Bey tarafından ara sıra iltifât görmesi kendisini pek şımartarak idâre edilmez bir hâle getirmiş ve bizlerden de bulduğu yüzden dolayı bayağı kaçakçılığa terakki ettirmiştir. Bunun te'dibi iktizâ etti ve ma'iyetinin de şikâyeti üzerine Kâhyalıktan iskâtı lâzım geldi. Gemi aızıya alması kendisini kanûna çarptırdı. Divân-ı Harbe sevkiyle Kâhyalıktan iskâtı tensîb edildi. Bu ahvâle vâkıf olamayan Dâhiliye Nezâreti merkûmu himâye ediyor. Lütfen Nezârete ma'lûmât veriniz. Bendeniz burada Vâli Beğle teşrîk-i mesâ'î ederek iş görmekteyiz. Memleketin selâmetini zanediyoruz ki serin kanla düşünerek iş görmeye çalışıyoruz. Eğer bizlere i'timâd varsa icrâsı ricâ edilen husûsâtın tervîci ve bu gibi câhil insanların ârâ sıra dizginlerinin toplanması iktizâ ettiğinin takdîrîyle isbât-ı cereyân-ı tabî'isine bırakılmaması ricâ eyler te'yîd-i ihtirâm kılınır aziz kardeşlerim.

Fî 22 Ağustos sene 330
Rıza/Tevfik?

²⁴ ATASE, BDH, K:249,D.505/1036, f. 4.

²⁵ ATASE, BDH, K:249,D.505/1036, f. 4a.

²⁶ ATASE, BDH, K:249,D.505/1036, f. 4, 4a.

Bendeniz de lâ-yezâl olan ihtirâmâtımı takdîm buradaki işlerimizin takdîrinizi muceb olacak sûretde deverân edeceğini te'mîn ve gerek Rızâ Beyefendi tarafından size, gerek taraf-ı kemterânemden nezâret-i celîleye arz olunan mevâddın tervîcine ve me'mûrîn hakkında istirhâmâtımın lâzım-ı vechile nazâr-ı dikkate alınmasına inâyet buyurmanızı istirhâm ederim muhterem kardaşlarım efendilerim.

Fî 22 Ağustos sene 330
Trabzon Vâlisi
Cemal Azmî"

Rıza ve Cemal Azmî Beylerin tüm çabalarına karşın İttihat ve Terakki önderlerinin iltifat ve koruması sayesinde Kâhya Yahya cezalandırılmaktan kurtulmuştu.

2-Teşkilat-ı Mahsusa Gönüllüsü Olarak Kafkas Cephesindeki Faaliyetleri

Kâhya Yahya, 1914-1918 yılları arasında meydana gelen Birinci Dünya Savaşı'nda gönüllü olarak yer almaktan kaçınmamıştı. Balkan Savaşlarında kazandığı askeri tecrübeyle bu savaşta daha etkili olmuş ve başarılı hizmetlerde bulunmuştu.

26 Temmuz 1914'ten beri yapılan Osmanlı-Almanya müzakereleri 2 Ağustos'ta gizli bir ittifak antlaşmasıyla sonuçlanmıştı. Aynı gün Osmanlı Devleti ülke çapında genel seferberlik ilan etmişti.²⁷ Seferberliğin ilan edildiği günün gecesi İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi bir karar almıştı. Bu karar, ister Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olunsun ister olunmasın Osmanlı ordularının düşman topraklarındaki hareketlerini kolaylaştırmak için Teşkilat-ı Mahsusa kurulmasını amaçlamıştı. Bu teşkilat sayesinde silahlanacak çeteler savaşın çıkmasıyla düşman arazisine akınlar yapacaklar, düşman kuvvetlerini şaşırtacaklar, onların hareketleri hakkında bilgi alarak merkeze bildireceklerdi.²⁸ Enver Paşa, bu teşkilatı kurmakla bütün Müslümanları bir bayrak altında toplamayı, Türkleri siyasi birlik içinde bulundurmayı amaçlamıştı.²⁹ Bu karar, hızla pratiğe dönüştürülerek Ağustos 1914'te başkanlığına Süleyman Askeri Bey'in³⁰ getirildiği yarı askeri gizli bir teşkilat olan Teşkilat-ı Mahsusa kurulmuştu.³¹ Trabzon bölgesindeki Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerini yürüt-

²⁷ Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa(1874-1921)*, Ankara 2005, s. 103-104.

²⁸ Arif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul (Tarihsiz), s. 9.

²⁹ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1996, s. 105.

³⁰ Erkan-ı Harb Kaymakamlığına yükselen Süleyman Askeri Bey, Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesinde başarısızlıklar karşısında sinirlencerek intihar etmişti. Bkz. Ertürk, s. 106.

³¹ Cemil, s. 13.

mek üzere Rıza Bey görevlendirilmişti. Rıza Bey, beraberinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon temsilciğine tayin edilen Yenibahçeli Nail Bey'le birlikte Ağustos 1914'te şehre gelmişlerdi.³² Onlardan 10 gün sonra kâtib-i mesuller Hamal Ferit, Hasan Basri, Memduh Şevket ve Etem Beyler de Trabzon'a ulaşmışlardı.³³ Rıza Bey, Vali Cemal Azmi Bey'le görüşükten sonra hemen teşkilatlanmaya başlamıştı.³⁴ İlk olarak Kafkasya'da bir ihtilal yapılmasını sağlayarak Rusların önünde engel çıkarmak amacıyla 12 Ekim 1914'te Kafkasya İhtilal Cemiyeti kurulmuştu.³⁵ Trabzon Mıntika Heyet-i İdaresi: Rıza Bey, Nail Bey ve Tahsin Paşazade Ramiz Beylerden oluşmuştu.³⁶

Rıza Bey, bundan sonra Teşkilat-ı Mahsusa'ya eleman toplamaya başlamıştı. Kısa süre öncesinde ilan edilen seferberlik gereği tüm Türkiye'de olduğu gibi Trabzon'da da 20-45 yaş arası erkekler askere alındığından başlangıçta Rıza Bey gönüllü toplamada zorlanmıştı. Rıza Bey Teşkilat-ı Mahsusa Merkez Heyetine başvurarak Enver Paşa'ya şu isteklerinin bildirilmesini istemişti:

1. Trabzon ile Rize'de doğdukları günden itibaren kayıklarıyla Rusya sahillerine giderek denizlerin adeta *kurdu* olan kayak, silah sahibi reisler ve adamlarının Doğu Cephesi'ne sevk edilmeleri ordu için faydalı değildir. Bunların sahil muhafızı veyahut akıncı adlarıyla askerliklerini yapmaları sağlanmalıdır.

2. Çetecilikle uğraşan kişiler seyyar jandarma taburlarında görevlendirilmelidir.³⁷

3. Beraber çalışmak istediği çeteci subaylar emrine verilmelidir.

4. Kumandanlar ve askerlik şubesi başkanları bu yönde bilgilendirmeliler.³⁸

Hakkında kovuşturma yapılan Kâhya Yahya ise bir kez daha ülkesine hizmet etmek için adamlarından oluşan çetesiyle Rıza Bey'in kurduğu Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetlerine katılmıştı. Devletin imkânlarının kıt olduğu bir zamanda kendi ve adamlarının masraflarını Kâhya Yahya karşılamıştı.³⁹

³² Sarısamam, s. 499.

³³ Cemil, s. 14.

³⁴ Sarısamam, s.499.

³⁵ A.g.m., s.500.

³⁶ A.g.m., s.501.

³⁷ ATASE, BDH, K: 249, D.505/1036, f. 2.

³⁸ ATASE, BDH, K: 249, D.505/1036, f. 2a.

³⁹ *Anadolu Hatırası*, Dersaadet Matbaa-i İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1338; Belgeyi Temin etmemi sağlayan Veysel Usta'ya teşekkür ederim.

Rıza Bey, ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa için mahkûmlardan, firarilerden, bakayalardan hatta eşkıyalardan dahi faydalanmıştı. Kısa süre içinde birçok gönüllü Rıza Bey komutasındaki Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetlerini oluşturmuştu. Öyle ki kendisine bağlı kuvvetlerin sayısını 10.000'e kadar çıkarmıştı.⁴⁰ Bu kuvvetlerle Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasıyla beraber karargâhını Arhavi'ye kurmuş ve Ruslarla çatışmalara başlamıştı.⁴¹

Bu sırada Trabzon İttihat ve Terakki Genel Sekreteri Nail Bey de Rıza Bey gibi Trabzon'da teşkilat faaliyetlerine yardım etmişti. Nail Bey, Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerinden aldığı izinle Trabzon'daki tutukluları tahliye ettirerek çete birliği kurmuştu. Bunlara kaçmayacaklarına, son nefeslerine kadar vatana hizmet edeceklerine ve Teşkilat-ı Mahsusa uğruna her türlü fedakârlığı yapacaklarına dair yemin ettirmişti. Yemin ettirilen her tutuklu silahlandırılarak çeteye alınmıştı. Nail Bey, bu şekilde 700 kişilik müfreze kurmuş ve kayıklar vasıtasıyla Artvin'e gitmişti.⁴²

Rıza Bey komutasındaki Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri, Sarıkamış Harekâtı süresince Rusların Kafkaslardan ilerleyişinin önünde set olmaya çalışmışlardı. Bunda kısmi başarılar da elde etmişlerdi. Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasıyla Ruslar tarafından taarruza geçilmesi Rıza Bey'in düzensiz kuvvetlerini bozmuştu. Bununla beraber Kâhya Yahya ve gönüllü birliği, Rıza Bey komutasında büyük vatanseverlilik ve cesaretle çarpışmalara devam etmişti. 26 Ocak 1915 çarpışmalarındaki tavrı buna örnekti. Ruslar Borçka'da Pehlivan bölgesinde Rıza Bey Müfrezesi'ne karşı saldırıya geçerek başarılı bir çevirme gerçekleştirmişlerdi. Buna karşın Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinde çok miktarda firarlar yaşanmıştı. Kora civarını tutan Kâhya Yahya çetesi hariç diğer bütün çeteler Borçka tepelerini bırakıp terk etmişlerdi.⁴³ Katib-i Mesul Bey, Trabzon'dan oluşturduğu birliklerle geldiğinde Kora'yı düzensiz bir halde bulmuştu. Ruslar karşısında kaçan çeteleri durdurmak kolay değildi. Katib-i Mesul Bey, Kora'da Kâhya Yahya ve adamlarını bulmuştu. Kâhya Yahya, firarların önünü almak ve askerleri kaçmamaları için tehdit ederek sert bir tavır sergilemişti. Katib-i Mesul Bey de silahını çekerek kaçanların önüne geçmiş; *"Ya Kora'daki Rus Süvari kışlasında toplanmak üzere oraya gidersiniz veyahut burada birer birer beyninizi*

⁴⁰ Sansaman, s.505-506.

⁴¹ A.g.m., s.508.

⁴² Cemil, s.100-101.

⁴³ Sansaman, s.515.

patlatırım” diyerek Kâhya Yahya gibi tehdit yoluyla firarları engellemeye çalışmıştı. Alınan etkili tedbirler neticesinde kaçaklar en aza indirilmişti.⁴⁴ Neticede 27 Ocak 1915’te Borçka Rusların eline geçmişti. Rıza Bey ise dağılmış kuvvetlerden ancak 1.200 kişiyi toplayabilmişti. Bunda Kora’yı tutan Kâhya Yahya ile Katib-i Mesul Beylerin önemli yardımları görülmüştü.⁴⁵

Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetlerinden kaçanlar aynı zamanda ihtiyacı derinden hissedilen silahları da alıp gitmekteydiler. Bu da büyük sıkıntılara neden oluyordu. Bu nedenle Rıza Bey, Kora’da toplanan ve içinde Kâhya Yahya ve çetesinin de bulunduğu gönüllülere şöyle hitap etmişti.⁴⁶

“Düşmanla harp ederken onu takip etmek de vaziyet icabı geri çekilmek de askerliğin vazifelerindedir. Fakat büsbütün kaçıp gitmek vatana karşı iki türlü fenalık yapmak demektir. Evvela kaçtığımız için vatanınızı müdafaa-dan mahrum kalmış oluyorsunuz. Onun için kaçmak doğru değildir. Fakat bunu yapacak kadar vicdansızsanız, o zaman hiç olmazsa silahınızı, devletin silahını da beraber alıp gitmeyiniz. Harbe devam etmek istemeyeniniz varsa şimdiden silahlarını bıraksınlar ve çekilsinler.”

Bu nutuk çete üyeleri üzerinde iyi tesir yapmıştı. Böylece onlar yeniden cesaretlenmiş ve moral kazanmışlardı.⁴⁷ Fakat ilerleyen günlerde değişen bir şey olmamış; silah, mühimmat, asker yönünden çok güçlü olan Ruslara karşı düzensiz gönüllüler temelinde oluşturulan Teşkilat-ı Mahsusa tutunamamıştı. İlk olarak 15 Mart 1915’te Rıza Bey sağlık gerekçesiyle cepheden ayrılmıştı. Onun yerine kuvvetlerin idaresi Nail ve Ramiz Beylere bırakılmıştı. Kısa süre sonra İstanbul’dan gönderilen bir emirle Trabzon ve Havalisi Teşkilât-ı Mahsusa Kumandanlığının lağvedildiği, Rıza ve Bahattin Şakir Beyler tarafından yönetilen cephelerin Mirliva Avni Paşa’nın emrine verildiği belirtilmişti. Bundan sonra Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri, Teşkilat-ı Mahsusa Alayı adı altında yeniden teşkilatlandırılmıştı.⁴⁸

3-Çanakkale Cephesindeki Faaliyetleri

Kâhya Yahya Birinci Dünya Savaşı’nda Artvin ve çevresinden başka Çanakkale Cephesi için de büyük hizmetlerde bulunmuştu. Kendisi ve emrindeki gemiciler vasıtasıyla cepheye silah, cephane gibi stratejik malzemelerin sevki görevini üstlenmişti. Kfile müdürü olan Kâhya’nın emrinde

⁴⁴ Cemil, s.183-185.

⁴⁵ Sarısamam, s.515.

⁴⁶ Cemil, s.190.

⁴⁷ A.g.c., s.190.

⁴⁸ Sarısamam, s.517-518.

Birinci Motor Süvarisi Tevfik Reis, İkinci Motor Süvarisi İsmail Reis, Birinci Kayık Reisi Yusuf Reis, İkinci Kayık Reisi Arslan Reis bulunmaktaydı. Çok sayıda motor ve kayıkla Harbiye Nezareti'nin emirlerini başarıyla yerine getirmişlerdi.⁴⁹ Örneğin 28 Nisan 1331 (11 Mayıs 1915) tarihli Osmanlı Ordusu Hümâyunu Başkumandanlık Vekâleti'nin, Trabzon ile İstanbul arasındaki Osmanlı Liman İdarelerine gönderdiği emir, Kâhya Yahya ve adamlarının hizmetlerini göstermesi açısından değerlidir. Emir aynen şöyledir.⁵⁰

“Trabzon ile Dersaadet Arasındaki Osmanlı Limanları Rüesasına

Vazife-i mahsusa ile Dersaadet'e gelip bu kerre avdet eden ve Yahya Reis'in emri altında bulunan iki motor bota ve iki kayığa müracaatında teshilat-ı lâzımede bulunulması tavsiye olunur.”

Kâhya Yahya ve arkadaşlarının Çanakkale Cephesindeki katkıları Başkumandan ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın dikkatinden kaçmamıştı. 18 Mayıs 1925'te bazı mühimmatın nakl ve sevkinde canını ortaya koyan hizmetlerine şahit olunan Kâhya Yahya ve dört arkadaşının Gümüş Liyakat Madalyasıyla ödüllendirilmelerini istemişti.⁵¹ Bunun üzerine 20 Mayıs 1915'te Kâhya Yahya ve dört arkadaşı, aşağıdaki İrade-i Seniye ile ödüllendirilmişlerdi.⁵²

“Harbiye Nezâreti
Tahrîrât İdâresi
Tahrîrât Kalemi/420

İrade-i Seniyye

Kafile Müdürü Yahya Reîs
Birinci Motor Süvârisi Tevfik Reîs
İkinci Motor Süvârisi İsmail Reîs
Birinci Kayık Reîsi Yusuf Reîs
İkinci Kayık Reîsi Arslan Reîs

Bazı mühimmâtın esnâ-i nakl ve sevkinde hidemât-ı gayretmedâneleri müşâhid olan bâlâda esâmîsi muharrer beş zâta birer kıt'a muhârebe gümüş liyâkat madalyası i'tâ' kılınmıştır. İşbu İrade-i Seniyyenin icrâsına Harbiyye Nâzırı me'mûrdur. 5 Receb 333/7Mayıs 331

Başkumandan Vekîli ve Harbiyye Nâzırı Enver
Sadrâzam Mehmed Tal'at
Mehmed Reşâd

⁴⁹ BOA, İTAL, 37/501, lef. 1.

⁵⁰ Kutay, s. 205.

⁵¹ BOA, İTAL, 37/501, lef. 3.

⁵² BOA, İTAL, 37/501, lef.1.

Görüldüğü gibi Kâhya Yahya ve arkadaşları kendilerine ait motor ve kayıklarla oluşturdukları deniz filosu ile Çanakkale Cephesinde ordunun ihtiyacı olan mühimmatı taşımışlardı. Kâhya Yahya, arkadaşlarının lideri olarak şüphesiz daha fazla sorumluluk almıştı. Onlar, bu hizmetleriyle Çanakkale Savaşı'nın kazanılmasına büyük katkı sağlamışlardı. Bunun nişanesi olarak Padişah Mehmet Reşat, Sadrazam Talat ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşalar tarafından ödüllendirilmişlerdi. Bu Kâhya Yahya'nın devletten aldığı ilk ödül değildi. Fakat büyük bir zaferin kazanılmasında onun da katkısını göstermesi açısından belki en anlamlısı bu ödül idi.

Kâhya Yahya'nın Çanakkale Cephesi'ndeki katkılarını Birinci Dönem TBMM'de Rize Mebusu Ziya Hurşit Bey de 8 Haziran 1922'de hatırlatmıştı. Hakkındaki yolsuzluk iddiaları üzerine Kâhya Yahya için "soyguncu" tabirini kullanan Van Mebusu Hasan Bey'e tepki göstermişti. Soyguncu denilen Kâhya Yahya'nın mahkemede beraat ettiğini hatırlatmış ve Murat Bey'den sözünü geri almasını istemişti. Ziya Hurşit Bey, Murat Bey'e şu soruyu sormuştu.⁵³

"Bu soyguncu dediği zatın Harbi Umumi'de ne kadar hizmet ettiğini ve Çanakkale'de harb edenlere ne kadar torpil yetiştirdiğini ve bu seferde ne kadar cephane yetiştirdiğini görmüşlerdir. Kendileri o zamanlar hangi safta hizmet ediyordu? Onu söylesin, Harbi Umumi'de hangi saflarda hizmet ediyordu?"

Ziya Hurşit Bey'in bu ifadeleri Mecliste *bravo* sesleriyle karşılanmıştı.

4-Ermeni Tehcirindeki Rolü

Birinci Dünya Savaşı sürerken Osmanlı Hükümeti ülkenin pek çok yerinde meydana gelen Ermeni isyanlarını sonlandırmak için Tehcir Kararı almıştı. Bu kararın uygulanmasında Teşkilat-ı Mahsusa etkin rol almıştı. Kâhya Yahya'nın da içinde bulunduğu Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri tehcir sürecinde görevlendirilmişlerdi. Bu süreçte İstanbul ve Anadolu'da kendilerine görev verilen Teşkilat-ı Mahsusa mensupları Tablo 1'de verilmiştir.

Aşağıda Kâhya Yahya ve Hacı Ali Hafızzade Ömer Beylerin de içerisinde bulunduğu Teşkilat-ı Mahsusa mensupları, alınan karar gereği kendi bölgelerinin Ermeni tehcirinin tatbikinde görev aldıkları gibi Ermeni

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 20, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 294-295.

komitelerinin imhasını da başarıyla yerine getirmişlerdi.⁵⁴

Tehcir Kararında Görevlendirilen Teşkilat-ı Mahsusa Mensupları
Giresun'da Osman Ağa ve arkadaşları
Trabzon'da Hacı Ali Hafızade Ömer ve arkadaşları
Kayıkçılar Kâhyası Yahya ve arkadaşları
Bayburt'ta Kıldıoğlu Hacı Mehmet ve arkadaşları
Tercan'da Peçerişli Halim, Kahveci Hamdi Bey ve arkadaşları
Erzincan'da Osman Bey ve Pehlivan Derzimli Kıрма
Sivas'ta Halis Turgut, Şekeroğlu İsmail Bey ve arkadaşları
Harput'ta Hacı Kaya, Hapishane Müdürü Hasan Bey ve arkadaşları
Malatya'da Mehmet Bey ve arkadaşları
Keskin'de Rıza ve arkadaşları
Ankara'da Necati Bey ve arkadaşları
Bursa'da Cemal Paşa
İstanbul'da Mehmet Bey ve arkadaşları
Kars'ta Cihangiroğlu İbrahim Bey ve arkadaşları

Tablo:1-Tehcir Kararında Görevlendirilen Teşkilat-ı Mahsusa Mensupları

Kâhya Yahya'nın Trabzon Tehcirinde sivil Ermenileri öldürüldüğü iddiaları vardır. Trabzon Tehcirinden bir şekilde kurtulmayı başaran Gohar Saryan'ın 1916'da Tiflis'te anlattıkları buna örnek verilebilir. Saryan, Trabzon'da büyük bir Ermeni katliamının yapıldığını iddia ettikten sonra Kâhya Yahya'yı itham eden şu iddiada bulunmuştu.⁵⁵

“Türklerin bir kısmı bu kanlı işe hiç karışmadı. Doğrudan öldürenler ise subaylar, jandarmalar, Türk çeteleri ve bu niyetle o günlerde hapisten saldıkları tüm cani mahkûmlardı, bir de kaçak Gürcüler, kayıkçılar. İçlerinden en azılıları Liman “Kâhyası” ile Aslan adındaki genç kardeşi ve mahkûm Necat'tı.”

Gohar Saryan, Liman Kâhyası söylemiyle Kâhya Yahya'yı kastetmişti. Bununla birlikte Arslan Bey, Kâhya Yahya'nın öz değil süt kardeşiydi.

Raymond Kevorkian da “Ermeni Soykırımı” adlı eserinde Divan-ı

⁵⁴ Hasane İlgaz-Ali Birinci, “Teşkilat-ı Mahsusa Günleri, Ebulhindili Cafer Bey I”, *Türk Yurdu*, 21/165 (2001), s. 46.

⁵⁵ *Ermenistan Ulusal Arşivi Kedername Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı 1915 Hayatta Kalanların Tanıklıklarına Dair Belge Koleksiyonu*, Çev.: Diran Lokmagözyan, İstanbul 2014, s.486.

Harb-i Örfi Muhakemeleri zabıtlarındaki Ermeni vatandaşların iddialarına sarılmıştır. Bu mahkeme zabıtlarından yola çıkarak Trabzon'daki Ermeni tehcirini Teşkilat-ı Mahsusa'nın yaptığını ifade ettikten sonra, katliamlara yardım eden siviller arasında en fazla bilinenleri zikrederken Kâhya Yahya, kardeşi Zekeriya, süt kardeşi ve yakın adamı Arslan Kaptan'ı da saymaktadır.⁵⁶

Türkiye'deki birkaç gazeteci ve araştırmacı Kâhya Yahya'nın Ermeni Tehciri ve ölümleriyle ilişkilendirdiği iddialarını savunmaktadırlar. Bunlardan Ayşe Hür, keleme aldığı bir köşe yazısında "1915 Ermeni Soykırımı" gibi büyük bir suçun işlenmesinin ancak İmparatorluğun işbirliğiyle mümkün olabileceğini ifade etmişti. O, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa, bazı Türk, Kürt, Çerkez, Çeçen, Gürcü gibi değişik milletlerden Müslüman gruplar arasında nitelikli suç ortaklığının yapıldığını savunmuştur. Tehcirin eylemci ekibini verirken Trabzon ve çevresinden Trabzon Valisi Cemal Azmi'yi, Giresunlu Topal Osman'ı ve Kâhya Yahya'yı göstermişti.⁵⁷ Sait Çetinoğlu da "Ermeni etnik temizliğinin" en önemli faileri olarak Teşkilat-ı Mahsusa'yı gösterirken, Kâhya Yahya ve Milli Mücadele Dönemi'nde önemli hizmetler verdiğini ifade ettiği Osman Ağa'yı sorumlu tutmaktadır.⁵⁸

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri baskısıyla kurulan güdümlü mahkemelerde Ermeni Tehciri suçlamasıyla birçok İttihatçı yargılanmıştı. Trabzon Ermeni Tehciriyle ilgili Kâhya Yahya da aranınca o, dağa kaçmak zorunda kalmıştı.⁵⁹ Trabzon Ermeni Tehcir ve Taktik Davası'nda Kâhya Yahya ile ilgili iddialar gündeme gelmişti. 5 Nisan 1919'da mahkemeye çağrılan Seyr-i Sefain acenteliğinden emekli Edhem Bey, kendisinin tehcir esnasında Askeri Sevkiyat Komisyonu Başkanı olduğunu belirtip, Ermenilerin Kayıkçılar Kâhyası Yahya tarafından denize atıldıkları iddiasında bulunmuştu.⁶⁰

Peki, Kâhya Yahya'nın Ermeni Tehciri ve ölümleriyle ilişkisi var mıydı? Ermeni tehcirinde görev aldığı, komitecilerin öldürülmesi ile bağlantılı olduğu söylenebilirse de masum Ermenilerin kayıklar vasıtasıyla etkisiz hâle

⁵⁶ Raymond Kevorkian, *Ermeni Soykırımı*, Çev.: Aysen Taşkent Ekmekçi, İstanbul 2005, s. 677.

⁵⁷ Ayşe Hür, "1915 Ermeni Soykırımında Kötüler ve İyiler," *Radikal*, 28 Nisan 2013; Ayşe Hür'ün Kâhya Yahya'yı Ermeni meselesiyle ilişkilendirdiği bir başka yazısı için bkz. Ayşe Hür, "Türk Ermenisiz, Ermeni Türksüz Olamaz!," *Taraf*, 31 Ağustos 2008.

⁵⁸ Sait Çetinoğlu, "Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kemalist Rejime Gelen Kadrolar Üzerine Bir Deneme", <http://www.hyetert.com/yazi3.asp?Id=252&DilId=1>, Erişim Tarihi: 05.06.2014.

⁵⁹ Akbal, *Trabzon'da Muhalefet*, s. 62; İlgaz-Birinci, I, s. 46.

⁶⁰ *Joghovurdi Dzaynu (Halkan Sesi)*, 1 Mayıs 1919, No: 77-168, naklen Meline Anumyan, Osmanlı "Alemdar" Gazetesinde Yayımlanmış Tehcir ve Taktik Yargılamaları Belgelerine Göre Trabzon Vilayetinde İşlenmiş Ermeni Soykırımı, <http://akunq.net/tr/?p=1104>, Erişim Tarihi: 17.10.2014.

getirilmesi iddiası oldukça şüphelidir. Bu iddialar genellikle hatıralarda veya işgalcilerin kurduduğu güdümlü mahkemelerdeki iddialarda geçen verilere dayandırılmaktadır. Bu nedenle Kâhya Yahya'nın Ermenileri kayıklar vasıtasıyla öldürttüğüne dair bir şey söylemek bilimsellikten uzak olacaktır. Bununla beraber İttihatçı bir müesseseye hâline gelmiş bulunan Kayıkçılar Loncası ve Teşkilat-ı Mahsusa mensubu Kâhya Yahya ve arkadaşları yukarıda da ifade edildiği gibi komitecilerin imhasında ve tehcirde görevlendirilmişti. Kâhya Yahya'nın Mütareke sonrasında Ermeni Meselesinden yargılanma korkusuyla dağa kaçması da onun tehcirde rol almasının sonucu olsa gerektir. Yine Kâhya Yahya'nın öldürülmesinden hemen sonra Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, arkadaşları adına Vali Hazım Bey'le yaptığı görüşmede, olayın sorumluları arasında Ermeni çetelerin de olabileceği iddiasında bulunmuştu. Zira Hafız Mehmet'e göre Ermeni çeteleri, geçmişteki olayların intikamını almak için Kâhya Yahya'yı öldürmüş olabirdi.⁶¹ Gerçi bu ihtimal zayıftı. Kâhya Yahya'nın ölümüne dair failer daha sonra ortaya çıkarılmıştı. Fakat Trabzon'da Hafız Mehmet Bey ve İttihatçı arkadaşlarının Kâhya Yahya'nın Ermeniler tarafından öldürülebileceği iddiasını gündeme getirmeleri oldukça manidardı. Tüm bu verilerden yola çıkıldığında Kâhya Yahya'nın Trabzon Ermenilerinin sevinde rol oynadığı ifade edilebilir. Bununla beraber Kâhya Yahya'nın birçok masum Ermeni'nin ölümüne sebep olduğu iddiaları, belgesi olmayan söylenti ve politik önyargılardan ibarettir.

5-Rusların Trabzon'u İşgali

Ruslar Sarıkamış zaferinin ardından Trabzon'a denizden bombardımanı artırmıştı. Bombardımanlarda Kâhya Yahya'nın reisliğini yaptığı kayıkçılar Rus gemilerinin ilk hedeflerinden olmuştu. Örneğin, Vali Cemal Azmi Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne ve Başkumandanlığa 21 Mayıs 1915'te çektiği telgrafa göre, Rus torpidosunun bombardımanı neticesinde kayıkhaneye zarar görmüştü. Torpido, dönüşte Kemer İskelesi'ne 60 mermi atarak 17 kayığı parçalamıştı.⁶² 9 Ekim 1915'teki telgrafa göre, 8 Ekim öğleden sonra düşman torpidosu, Yaka İskelesi'nde bulunan üç askerîkayıktan birisini tamamen, ikisini kısmen ve Zanyel İskelesi'nde kayıkhaneye çekilmiş olan dört kayığı kısmen tahrip etmiş, dönüşünde Pazar'ın Gümrük mevkiinde rastladığı biri şeker diğeri erzak yüklü iki kayığa hasar vermişti.⁶³ Rusların ilk hedef olarak kayıkları seçmesi gayet normaldi. Zira kayıklar Trabzon'un dışarıya açılan en önemli vasıta-

⁶¹ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1982, s. 126.

⁶² BOA, DH. EUM, 13/34.

⁶³ BOA, DH. EUM, 13/34.

larıydı. Bunların yok edilmesi Trabzon'u her açıdan zor durumda bırakacaktı. Öte yandan Ruslar, karadan da harekete geçmiş, neticede 18 Nisan 1916'da Trabzon'u işgal etmişlerdi.⁶⁴ Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, işgalden hemen önce vilayete ait dosyaları ve defterleri kayıklarla Ordu'ya nakletmişti. Vilayet idare merkezi de işgal sona erinceye kadar Ordu'dan yönetilmişti.⁶⁵

Peki, Rusların Trabzon'u işgalinden sonra Kâhya Yahya neredeydi ne işle meşgul olmuştu? Kâhya Yahya, işgalden hemen önce halkın büyük çoğunluğu gibi ailesiyle birlikte Trabzon'dan ayrılıp muhacir olmak zorunda kalmış, İstanbul'a gitmişti. Ali Sait Paşa, müsvedde raporunda Kâhya Yahya ile ilgili verdiği bilgide, Kâhya'nın Rusların Trabzon'u işgal etmesiyle beraber İstanbul'a iltica ettiğini, orada çok sefil bir hayat yaşadığını, İttihatçıların yüzüne bile bakmadığını, geçimini ise fırıncılık yaparak elde ettiğini belirtmişti.⁶⁶ Kâhya Yahya'nın yeğeni Ahmet Aktulga Bey annesinden benzer bilgiler aktarmıştı. Ali Sait Paşa'nın raporundan habersiz olan Ahmet Bey, Kâhya Yahya'nın kardeşi Nebiye Hanım'dan duyduklarından hareketle şu bilgileri vermişti:⁶⁷

"... Birinci Cihan Harbi'nin patlak vermesi nedeniyle Trabzon Ruslar tarafından işgale başlanmış Ermeniler ve Rumlar işgale yardımcı olmuşlar. Müslüman halk Trabzon ve havalisini terke mecbur olarak hatıra ve iç kesimlere doğru göç etmişler. Dayım Kâhya da ailesini alarak İstanbul'a göç etmiş, orada kardeşleri Zekeriya ve Mustafa ile müştereken iş kurmuşlar ve aileyi geçindirmeyi başlamışlar..."

Rus İşgali sırasında Kâhya Yahya'nın mahiyetindeki kaykıcılardan pek çoğu ise Trabzon'u terk etmemişlerdi. İşgalin izin verdiği ölçüde faaliyetlerine

⁶⁴ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar*, Trabzon 2013, s.227.

⁶⁵ Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 1986, s.9; Uğur Üçüncü, *İkinci Dönem TBMM'de Bir Muhafifin Portresi: Kadırbeyzade Zeki Bey*, Konya 2011, s. 21.

⁶⁶ *TTE*, Klasör: 97, Gömlek:25, 61a001; Trabzon MHC Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Bey ise 5 Aralık 1921'de Kazım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta Rus işgali sürecinde Kâhya Yahya'nın Trabzon'dan ayrılmadığı iddiasında bulunmuştu. Telgraf için bkz. Kazım Karabekir, *Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, İstanbul 2010, s. 191-193; Yine Faik Ahmet Bey, babası Hacı Ahmet Bey'den aktardığına göre, Mustafa Suphi olayından sonra Kâhya Yahya'ya yapılan teklifte hayatının tehlikede olduğu, artık ne kendinin ne de hükümetin alacağı tedbirlerin onu korumakta yetersiz kalacağı, Trabzon'u terk ederek üçra bir yerde hayatını devam ettirmesi önerilince Kâhya şu karşılığı vermişti: "*Ben Moskof işgalini görmüş adamım. Her hareketimi memleketimin menfaati için yaptım*"; Kutay, s. 233, 239; Hacı Ahmet Bey'in bu iddiası Kâhya Yahya'nın kovuşturmasını engelleme amacıyla olsa gerektir. Kâhya Yahya'nın Trabzon'da kalmış olduğu iddiası zayıftır. Aksi takdirde Rus İşgalinde etkili olan Ermenilerin Kâhya Yahya'yı rahat bırakmayacağı söylenebilirdi.

⁶⁷ Ahmet Aktulga'nın 25 Mart 2010 Tarihli Mektubu, s.1-2, *Veysel Usta Özel Arşivi*.

devam etmişlerdi. Bu süreçte dahi hayatları pahasına büyük kahramanlıklar yapmışlardı. Örneğin, 11 Eylül 1916'da Trabzon'da şiddetli fırtına çıkmıştı. Fırtına nedeniyle birçok kayık kıyıya gelemeyip denizde mahsur kalmıştı. Tayfa ve yolcuları ölümlerle burun buruna gelmişlerdi. Böyle bir havada Trabzon İskeleyi'nden Kayıkçı Kara Osman Reis, Çavuş Tufan Ağa, Ordulu Hızır Reis ve Kuyumcuoğlu Anderya batmayı göze alarak bir kayıkla yardıma gitmişlerdi. Mahsur kalan kayıkların sekizini karaya çıkarmayı başarmışlardı. Bu olay kısa sürede yayılmış, Osmanlı Hükümetinin de dikkatini çekmişti. 5 Kasım 1916'ta Dâhiliye Vekili Talat Paşa bunların tahlis madalyasıyla ödüllendirilmelerini teklif etmişti.⁶⁸ Önerisi kabul edilerek İrade-i Seniye kararıyla Trabzon'da Ordulu Hızır Reis, Liman Çavuşu Tufan Ağa, Kuyumcuoğlu Anderya ve Kayıkçı Kara Osman Reis'e tahlis madalyası verilmişti.⁶⁹

Rusların işgali bir süre sonra sona ermişti. Rusya'da, Birinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle halkın öncülüğünde ilk olarak 1917'de Şubat İhtilali olmuş ve Çarlık Rusya'sı yıkılmış Romanov hanedanı devrilmişti.⁷⁰ Ardından 25 Ekim 1917'de Bolşevikler kansız bir devrimle yönetimi ele geçirmişlerdi.⁷¹ Bolşevikler, Emperyalist olarak addettikleri İtilaf Devletlerinden hemen ayrılarak savaştan çekilmişlerdi. 18 Aralık 1917'de ise Osmanlı Devleti'yle imzaladıkları Erzincan Mütarekesi'yle Doğu Anadolu ve Trabzon'daki kuvvetlerini çekmeyi kabul etmişlerdi.⁷² Neticede Türk Ordusu 24 Şubat 1918'de Trabzon'a girmişti.⁷³ Bunun üzerine Kâhya Yahya ve ailesi de birçok muhacir gibi Trabzon'a dönmüşlerdi.⁷⁴

Sonuç

Trabzon'da İttihatçı bir sima olan Kâhya Yahya, Birinci Dünya Savaşı'na mahiyetiyle birlikte gönüllü olarak katılmıştır. Trabzon'da teşkil edilen Teşkilat-ı Mahsusa'ya sadece kendisi katılmamış, arkadaşlarını ve emrindeki adamlarını da dâhil etmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli bir çetesini de Kâhya Yahya ve adamları oluşturmuştur. Kâhya Yahya ve adamları Birinci Dünya Savaşı'na ilk olarak Kafkas Cephesinin kuzeyinde, özellikle Artvin ve çevresinde Ruslara karşı savaşmışlardır. Savaş sırasında Rus birlik-

⁶⁸ BOA, İDÜİT, 66/59, lef. 2.

⁶⁹ BOA, İDÜİT, 66/59, lef. 1-1.

⁷⁰ E.H.Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1, 1917-1923*, Çev.: Orhan Suda, Metis Yay., İstanbul 2012, s. 75.

⁷¹ Carr, *a.g.e.*, s.100.

⁷² Mesut Çapa, "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", *Türk Kültürü*, 433 (1999), s.272.

⁷³ Goloğlu, s. 234; Üçüncü, *Kadirbeyzade Zeki*, s. 24.

⁷⁴ Ahmet Aktulga'nın 25 Mart 2010 Tarihli Mektubu, s. 2, *Veysel Usta Özel Arşivi*.

leri karşısında Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetlerinin bir kısmı firar ederken Kâhya Yahya ve arkadaşları bunu engellemeye çalışmışlardır. Özellikle Kâhya Yahya firarları engellemek için yoğun çaba harcamıştır. Kendisi ise son ana kadar Ruslarla savaşarak büyük fedakârlıklar yapmıştır. Buna karşın Ruslar Kafkas Cephesini düşürmeyi başarmış, Kâhya Yahya ve arkadaşları da Trabzon'a dönmüşlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Kâhya Yahya ve arkadaşları Trabzon'da Ermeni Sevk ve İskân Kanunu'nun tatbikinde yer almışlardır. Her ne kadar hakkında sivil Ermeni vatandaşları öldürmek iddiaları varsa da bunlar sağlam kaynaklar temelinde ortaya atılmış değildir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Savaşlarına denizden silah ve mühimmat nakline başında bulunduğu ve kendine ait vasıtalarla katılmıştır. Böylece Kâhya Yahya ve adamları Çanakkale zaferinin kazanılmasına katkı sağlamışlardır. Bunun nişanesi olarak da Gümüş liyakat madalyası ile taltif edilmişlerdir.

Trabzon'un Ruslar tarafından işgalinin hemen öncesinde ailesiyle birlikte tıpkı diğer birçok Trabzonlu gibi muhacir olmuştur. Rus işgali sürecinde İstanbul'da ailesiyle hayata tutunmayı başarmıştır. Rusların Trabzon'dan çekilmesinden sonra ise memleketine dönmüş, yeniden kaldığı yerden Kayıkçılar Kâhyası görevine başlamıştır.

EKLER

Ek:1- Kahya Yahya işyerinde*

---

* Sayın Ahmet Aktulga arşivinden.

جانباً فرزند لسته اتقا و قتلین و...

دین غیر از آن کس که در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 سینه که در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 ادن که در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 وسط ایستادن در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 عا که در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 دامن از آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 بگره ایستادن در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 سینه ایستادن در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 داشت که در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 عقبت و علی بنه ایستادن در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 معرفت و اعلا ایستادن در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 آخر از آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 ایچون نریکل در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 اولمن اوزره طرفین در آن است که در میان کلام ایستادن چنین نیست زاده می افند این کار را
 دکیل عقب و چنین ایچیم دیگره اولره من و کالت دیگره به نزل ایچکن اوشوع ایچکن
 کت اولره عا ایچیم اتقا و ایچسن نریکل من شهر جمادی الاخره سنه اتقا و قتلین و...

(الحق)

Ek: 2- Kâhya Yahya'mın Avukata Vekâlet Vermesine Dair*

* TSS, 2110, V.37b/6.

بازار خندانکه...
 قه
 ۲
 روز عیالین عیالین

A	1-2
D	505
F	4

مغز قارده شدم .
 عیدیزه معلومه که طرز و احوال اولنج واقفم . بورانه
 روغنه نیانه کوره قول ایله عیالینده واقفم . بیلانه
 هیچ پزیرا عیالینده ایله ایضا ایشیکه هیچ بوزن و خیرمه کورمه .
 بورانه تاجید کورهای عیالینده کورن عیالینده و کورن عیالینده
 طغنه ایله همه اتقابه کورن کورن عیالینده شماره ره اولور ایله
 عیالینده و نزلورده بولورن یوز دیگور ایله عیالینده ترانه ایله
 نوره نادری اوزن ایله عیالینده کورن اوزن عیالینده
 انصاف لایق کورن ایله عیالینده کورن عیالینده . دیگور
 موقده ایله ایله عیالینده ایله . یاهور ایله عیالینده

EK: 3- Kâhya Yahya 'nın Cezalandırılmasına Dair*

مكتبه قنصل		رقم روزنامه	شماره	تاریخ
		سنگ		
<p>مكتبه قنصل رقم روزنامه شماره تاریخ</p>		<p>مكتبه قنصل رقم روزنامه شماره تاریخ</p>		
<p>مكتبه قنصل رقم روزنامه شماره تاریخ</p>				

EK: 4- Kâhya Yahya 'nun Vatana Hizmetleri Nedeniyle Cezasının Geri Alınmasına Dair Dâhiliye Nezaretinin Yazısı*

* BOA, DH, KMS, 27/25, lef. 1.

KAYNAKLAR

Ahmet Aktulga'nın 25 Mart 2010 Tarihli Mektubu, s.1-2, *Veysel Usta Özel Arşivi*.

AKBAL, İsmail, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yay., Trabzon 2008.

AKBAL, İsmail, Milli Mücadele'de Trabzon'daki İttihatçı Örgütlenme ve Kâhya Yahya Meselesi, *Tarihin Peşinde*, 1/2 (2009), s. 65-98.

AKSOY, Volkan, *II. Meşrutiyet Döneminde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2014.

Anadolu Hatırası, Dersaadet Matbaa-i İhsan ve Şürekâsi, Dersaadet 1338.

ATASE, BDH, K: 249, D.505/1036, f. 2, 2a, 4, 4a.

BABACAN, Hasan, *Mehmet Talat Paşa(1874-1921)*, TTK Yay., Ankara 2005.

BOA, BEO, 2162/162142, lef. 1-7

BOA, DH, KMS, 27/25, lef. 1,2.

BOA, DH. EUM, 13/34.

BOA, DH. ŞFR, 439/58.

BOA, İ. DUİT, 66/59, lef. 1-1,2.

BOA, İ. TAL, 37/501, lef. 1,3.

CARR, H., *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1, 1917-1923*, Çev.: Orhan Suda, Metis Yay., İstanbul 2012.

CEMİL, Arif, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Arma Yay., İkinci Baskı, İstanbul (Tarihsiz).

ÇAPA, Mesut, "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", *Türk Kültürü*, 433 (1999).

ÇETİNOĞLU, Sait, "Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kemalist Rejime Gelen Kadrolar Üzerine Bir Deneme", <http://www.hyetert.com/yazi3.asp?Id=252&DilId=1>, Erişim Tarihi: 05.06.2014.

EMİROĞLU, Kudret, "Trabzon'da Avusturya Boykotu 1908", *Toplumsal Tarih*, 8 (1994), s.17-21.

Ermenistan Ulusal Arşivi Kedername Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı 1915 Hayatta Kalanların Tanıklıklarına Dair Belge Koleksiyonu, Çev.: Diran Lokmagözyan, Belge Yay., İstanbul 2014, s.486.

ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebil Yay., İstanbul 1996.

Feyz, 25 Teşrinisani 1324/8 Aralık 1908, No:35, s.2.

GOLOĞLU, Mahmut, *Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Serander Yay., Trabzon 2013.

HÜR, Ayşe, "1915 Ermeni Soykırımında Kötüler ve İyiler," *Radikal*, 28 Nisan 2013.

HÜR, Ayşe, “Türk Ermenisiz, Ermeni Türksüz Olamaz!”, *Taraf*, 31 Ağustos 2008.

ILGAZ, Hasane-BİRİNCİ Ali, “Teşkilat-ı Mahsusa Günleri, Ebulhindili Cafer Bey I”, *Türk Yurdu*, 21/165 (2001), s. 44-57.

Joghovurdi Dzaym (Halkın Sesi), 1 Mayıs 1919, No: 77-168, naklen Meline Anumyan, Osmanlı “Alemdar” Gazetesinde Yayımlanmış Tehcir ve Taktik Yargılamaları Belgelerine Göre Trabzon Vilayetinde İşlenmiş Ermeni Soykırımı, Erişim Tarihi: <http://akunq.net/tr/?p=1104>, 17.10.2014.

KARABEKİR, Kazım, *Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, YKY Yay., İstanbul 2010.

KEVORKİAN, Raymond, *Ermeni Soykırımı*, Çev.: Ayşen Taşkent Ekmekçi, İletişim Yay., İstanbul 2005.

KIRPIK, Cevdet, *Osmanlı Devleti’nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2004.

KUTAY, Cemal, *Tarih Sohbetleri*, C.8, İstanbul 1968.

KÜÇÜK, Yaşar, *Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkya ve Kabadayları*, Serander Yay., Trabzon 2006.

ODABAŞIOĞLU, Cumhur, *Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları*, Topkar Matbacılık, Trabzon 1990.

ODABAŞIOĞLU, Cumhur, *Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını 1919-1925*, Trabzon 1993.

ÖKSÜZ, Melek, “Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Mevaki-i Harbiyyesi İlane Defteri’ne Göre Trablusgarp Savaşı İçin Trabzon’dan Toplanan Yardımlar”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15 (2013), s.147-203.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Çev.: Sabri Tekay, Ankara 1987.

SARISAMAN, Sadık, “Trabzon Mıntıkası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdaresinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, TTK Basımevi, Ankara 2002, s. 495-533.

TARAKÇIOĞLU, Mustafa Reşit, *Trabzon’un Yakın Tarihi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., Trabzon 1986.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 20, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1982.

TİTE, Klasör:97, Gömlek:25, 61a001.

Trabzon’da Meşveret, 14 Mart 1328/27 Mart 1912, No: 364, s.2

Trabzon’da Meşveret, 17 Teşrin-i Evvel 1328/30 Kasım 1912, No:425, s.1.

Trabzon’da Meşveret, 29 Mayıs 1326/11 Haziran 1910, No:182, s.1.

Trabzon'da Meşveret, 29 Şubat 1328/13 Mart 1912, No: 360, s.3

Trabzon'da Meşveret, 4 Nisan 1328/21 Nisan 1912, No: 370, s.3.

Trabzon'da Meşveret, 7 Mart 1328/20 Mart 1912, No: 362, s.4

TŞS, 2110, V:37b/6.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi Balkan Harbi, C.2., Kit.1, ATASE Yay., Ankara 1983.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, *İkinci Dönem TBMM'de Bir Muhalifin Portresi: Kadirbeyzade Zeki Bey*, Çizgi Kitapevi, Konya 2011.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, Altınpost Yay., Aralık 2012.

Yahya Karaosmanoğlu'nun Nüfus Kayıt Örneği, *Trabzon Ortahisar Nüfus Müdürlüğü Arşivi*, 30 Nisan 2014.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TRABZON'A DÖNÜK ERMENİ FAALİYETLERİ (1914-1918)

Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de kurmuş olduğu rejim 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile yıkılınca, “*Karadeniz'in kapalılığı*” ilkesi ortadan kalkmış ve bölge uluslararası rekabete açılmıştı. Bu rekabet bir yandan “Boğazlar Sorunu”nu ortaya çıkarmış, diğer taraftan Karadeniz'deki bazı liman şehirlerinin önem kazanmasına neden olmuştu. Trabzon bu liman şehirlerinin en önemlilerinden biriydi. Zira burası hem Hazar-Karadeniz hattının önemli duraklarından biriydi, hem de Trabzon-Erzurum-Tebriz ticaret yolunun denize açılan kapısıydı. Şüphesiz eğer Karadeniz barışçı bir ortamda uluslararası ticarete açılmış olsaydı, bahsedilen jeo-politik ve ticarî üstünlüklerinden dolayı Trabzon, transit ticaretin önemli merkezlerinden biri haline gelebilir ve bu sayede refah seviyesi yükselbilirdi. Nitekim İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyaseti takip ettiği dönemlerde şehre nisbî bir refah hâkim olmuş, limanın ticaret hacmi hızla artmış ve buna paralel olarak da şehir nüfusu çoğalmıştı. Ancak uluslararası siyaset, bölgede barışçıl bir politika takip etmek yerine, çoğu zaman rekabeti ve yöreden geçen ticaret yolları üzerinde tekel oluşturmayı tercih etti ve her ülke kendisine nüfuz alanları oluşturmaya yöneldi. Bu ise Trabzon'u uluslararası politikanın Güney Karadeniz'deki en önemli rekabet merkezlerinden biri haline getirdi.

Trabzon-Erzurum-Tebriz yolu aynı zamanda, yüzyıllardır doğudaki savaşlarda Osmanlı Ordusu'nun ikmalini sağlamak için kullanılıyordu. Dolayısıyla özellikle Rusya'nın Osmanlı Devleti ile girdiği savaşlarda, Osmanlı'nın doğu cephesinin ikmalini kesmek için de şehir askerî-stratejik öneme sahipti. Anadolu'da doğru-dürüst demiryolunun olmadığı, karayollarının sınırlı olduğu ve olanın da çok bozuk bir halde bulunduğu bir dönemde Trabzon'un Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması, Osmanlı Ordusu'nun ikmalinin felç olması ve savaşamaz bir hale gelmesi anlamına geliyordu.

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON.
ahmetkaracavus@ktu.edu.tr

Üstelik denizden yapılan nakliyat, her zaman daha hızlıydı ve daha çok miktarda unsur (asker, mühimmat, gıda, yük ve binek hayvanı vs.) kısa zamanda taşınabiliyordu. Yani Trabzon'u ele geçirmek, Güney'e inne siyaseti güden Rusya için, bu politikasının olağan hasmı olan Osmanlı Devleti ile girişeceği bir savaşta, en azından doğu cephesinde, kolay zafer anlamına geliyordu. Rusya'nın açık denizlere çıkararak kendisine rakip olmasını önlemek isteyen İngiltere, bir yandan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyaseti güdüyor, diğer yandan Osmanlı'nın parçalanması durumunda kendine bağlı uydu devletler oluşturmanın tedbirlerini alıyordu. Sonuçta Rusya'nın işgal stratejisinin de İngiltere'nin uydu devletler oluşturma stratejisinin de en önemli unsurlarından biri, hedef bölgede, bu çalışmanın özelinde ise Trabzon'da, yaşayan gayrimüslim ahaliydi. Bu nedenle her iki ülke de Trabzon'daki Rum ve Ermenilerin hamiliğine soyundular ve izledikleri politikaları gerçekleştirebilmek için onları, Osmanlı Devleti'ne ve komşuları olan Türklere karşı kıskırttılar.

Avrupalı ve Ruslara göre Trabzon'un binlerce yıllık tarihinde, Türk dönemi bir paranteze alınacak kadar kısaydı ve Türkler buranın aslı sahibi olmaktan ziyade işgalcileriydi. Yani onlara göre yöredeki Türk varlığı son beş yüz yıl ile sınırlıydı ve aslen Yunanlılara ait olan bu Bizans imparatorluk toprağı, Türkler tarafından işgal edilmişti. Hülâsa bu topraklar artık Türklere alınmalı ve Rumlara ya da Ermenilere verilmeliydi. Trabzon'da görece az miktarda da olsa Hristiyan nüfusun yaşıyor olması, büyük güçlerin iddialarını ve bölgeye dönük politikalarını gerçekleştirme noktasında ellerini güçlendiriyordu. Zira bu unsurlar XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde artık yüzlerini Osmanlı Devleti'nden ziyade Rusya ve İngiltere'ye çevirmişlerdi. Büyük güçler ama özellikle İngiltere ve Rusya burada giriştikleri rekabette Ermeni ve Rum kimliğini öne çıkararak Osmanlı Devleti'ne ve bölgedeki Türk varlığına meydan okuyorlardı. Avrupa ve Rusya'nın bu iki kimliği öne çıkarması ve bunlar üzerinden rekabet yürütmesi, dinsel aidiyeti aşarak milli kimliklerini kurma yoluna giren Hristiyan unsurların kendi aralarında da rekabete tutuşmalarına yol açıyor ve Trabzon'da hem Ermeniler hem de Rumlar ayrı ayrı hak iddia ediyorlardı. Böylece Trabzon'da yaşayan üç unsur -Türkler, Rumlar ve Ermeniler- kentin sahibi olmak için mücadele etmeye başladılar. Bu mücadele günümüze kadar ulaşan derin kimlik farklılaşmalarının ve milletler arasında kolay kolay sonlandırılmaz hasımlıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Trabzon'u ele geçirerek Büyük Ermenistan'ın Karadeniz'deki iskelesi yapmak isteyen Ermenilerle, şehri muhafaza etmek isteyen Türklerin girmiş oldukları savaş, burada cereyan eden etnik-dinî

ayırışma ve mücadelenin sadece bir boyutunu oluştuyordu.

Bu çalışmada yeri geldikçe Rumlara da değinilmekle birlikte asıl olarak Ermenilerin Trabzon'a dönük politikaları ve faaliyetleri araştırılmaktadır. Çalışmanın sistematığı ve kaynakların durumu hakkında bir değerlendirme yapmak gerekirse bunun olayların kronolojisi ile ilgili olduğunu söylemek gerekmektedir. Şöyle ki Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'a dönük Ermeni faaliyetlerini, savaşın çıkışından Rus işgaline kadar geçen dönem, işgal dönemi ve işgal sonrasında gelişen olaylar olarak üç dönem halinde incelemek mümkündür. İlk evre hakkında Osmanlı kaynaklarında yeterince belge ve bilgi bulunmaktadır. İkinci dönem ile ilgili belge ve bilgiler büyük oranda Rus arşivlerindedir ve bu bilgiler yeni yeni Türk araştırmacılara açılmaktadır. Bu dönem ile ilgili yerli bilgiler daha çok olayları yaşayanların bıraktıkları hatıratlardır. Üçüncü dönem ise işgalin bitişinden sonra şehir ve havalisinde Türk idaresinin yeniden tesis edilmesi ile birlikte yavaş yavaş Türk resmi evrakının oluşması ile ortaya çıkmıştır.

Sorunun Doğası

Geleneksel Türk tarih yazımına göre, XIX. yüzyıl boyunca Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti'ne karşı etnik ve dinsel isyana karışan gayrimüslim halkların aksine Ermeniler, asrın sonlarına kadar devlete isyan etmemişler, bundan dolayı "*millet-i sadıka*" olarak nitelenmişler ve Avrupa dillerine vâkıf olmaları nedeniyle Rumların yerine, birçok önemli kurumda, özellikle Hariciye Nezareti'nde istihdam edilmişlerdi.¹ İngiltere, Rusya ve Fransa gibi dönemin büyük güçlerinin konuyla ilgili düşünceleri ise Türklerin tam zıddıydı. Sözgelimi Birinci Dünya Savaşı sırasında kuzey ve doğu Anadolu'da görev yapan Rus komutanlar, Ermeniler ile Türkler arasında yüz-yıllardır biriken ve sürekli gerilim oluşturan bir düşmanlığın var olduğunu ileri sürmekteydiler. Şüphesiz bu bakış açısı Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmekteydi.² Sonuçta Ruslar, Ermeniler ile Türklerin birlikte yaşayamayacağını ve

¹ Osmanlı hariciyesinde görev alan gayrimüslimler hakkında geniş bilgi için bkz.: Musa Kılıç, *Osmanlı Hariciyesi'nde Gayri Müslimler (1836-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

² Rusya'nın Ermeni politikasının amacı, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın Ermeni Meselesi'yle ilgili Bakanlar Kurulu'na verdiği raporda şu şekilde ifade ediliyordu: "*Rusya'nın görevi, Ermeni kamasını ve seddini Türklerle Kürtler ile bizim Tatarlar arasına sokmak ve inşa etmektir.*" Mehmet B. Perinçek, "Sovyet Kaynaklarında Taşnaksutyun Gerçeği", *Teori*, 183 (2005); Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Rusların Ermenilerle ilgili pek de insanî ya da dinî kaygıları bulunmamaktaydı. Konuya Rusya'nın çıkarları açısından yaklaşıyorlar ve Ermenileri Ortadoğu ve Avrasya'da yaşayan çoğunluğu Türk Müslümanların arasına "*kama*" gibi sokmak ve Müslümanların coğrafi bütünlüğünü parçalamak istiyorlardı. Nitekim Muzaffer Lermioğlu, Rusların Ermeniler hakkındaki

birlikte yaşadıkları yüzyıllarda da Müslümanlar ile Ermeniler arasında düşmanlığın hiç bitmediğini aksine artarak devam ettiğini ileri sürmekteydiler.³ Zira onların siyaseti, Osmanlı gayrimüslim tebaası ile Müslümanlar arasında sürekli bir gerilim olması, iyi komşuluk ilişkilerinin ortadan kalkması, halkların birbirine girmesi ve böylece bir arada yaşama imkânının yok edilmesi yoluyla Rusya'ya ya da İngiltere'ye bağlı bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasını hedefliyordu. Sonuçta birlikte yaşama irade ve imkânının ortadan kalkması Ermenilere Osmanlı tebaalığından ayrılmaktan başka seçenek bırakmayacaktı. Bu durum iki açıdan önemliydi:

1-Gerek gayrimüslimlerin gerekse Türk olmayan Müslümanların devlete isyan etmeleri ve Türk komşularıyla sürekli bir kavga halinde bulunmaları, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına giden süreci hızlandırıyor. Böylece büyük güçlerin siyasal emellerinin önü hızla açılıyordu. Bunun doğal sonucu olarak politikayı bir topluluğun belirli unsurları yapmıyor, o etnik ya da dini grubun tamamı politikleşiyordu ki bu halkların kavgasının en önemli

---

gerçek his ve düşüncelerini çok iyi anlamıştı. O, Rusların, gerçekte Ermenilerin “*hakiki düşmanı*” olduğunu belirtmekte ve Rus politikasını, Osmanlı Devleti'ni Balkanlarda olduğu gibi Anadolu'nun doğusunda da meşgul etmek, “*buradan da ordularına istila yolunu açmak maksadıyla Ermeniler üzerinde sahte hamî rolünü oynamak*” olarak ifade etmekteydi. Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Anları*, İstanbul 2011, s. 241.

³ Bu düşünceler Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihsel doğasına işaret etmekten ziyade Rusya'nın Ermeniler ile ilgili yürüttüğü politikanın ana çizgilerini yansıtmaktadır. Zira XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne başkaldıran Hıristiyan tebaanın hamiliğine soyunan ve onların bağımsızlıklarını kazanmalarını temin etmek için derhal harekete geçen Rusya dahil bütün dış güçler, öncelikle Türklerle ilgili halkın (Yunan, Bulgar, Sırp Karadağlı vs.) asla bir arada yaşayamayacaklarını ileri sürmüşlerdi. Sözgelimi Yunan bağımsızlık sürecinde İngiltere, Fransa ve Rusya her fırsatta Türklerle Yunanlıların bir arada yaşayamayacaklarını dile getirmişler ve konuyla ilgili bütün uluslararası toplantılarda bu görüşlerini Osmanlı Devleti'ne empoze etmeye çalışmışlardı. Bu düşünceyle masaya oturan bir devletin talebi ve amacı elbette Yunan bağımsızlığının önünü açmak olacaktır. Zira eğer iki toplumun bir arada yaşama olanağı kalmadıysa çözüm ya ayrılmadır ya da iki toplumdun birinin yok olması/edilmesidir. İkinci seçenek Türkler aleyhinde olduğunda Avrupalılar için belki kabul edilebilirdi. Fakat Yunanlıların aleyhine olduğunda asla kabul edilemezdi ve ortadaki durum Yunanlıların aleyhine gelişmekteydi. Yani o tarihlere Osmanlı ile baş başa bırakıldıklarında Yunanlıların Müslümanları yok etme ihtimali bulunmamaktaydı. Bu nedenle birinci tercih geçerli kılındı ve Yunan bağımsızlığı temin edildi. Şunu da belirtelim ki ikinci seçeneğin Türkler aleyhinde gelişmesi durumunda Avrupa'nın bunu kabul edilebilir görmesi ile ilgili düşünceimiz afaki değildir. Bizzat isyanın seyri içinde ispatlanmıştır. Sözgelimi Triploçe'de bir gecede Mora'da yaşayan Müslümanların neredeyse tamamının katledilmesine ses çıkarmayan Avrupalılar, Osmanlı güçlerinin Sakız'da asilerin üzerine şiddetle gitmesi üzerine Türkler katliam yapıyor diye derhal harekete geçmişler ve Mora Yarımadası'nın Türklerden temizlenmesi sürecine aktif destek vermişlerdir. Osmanlı-Mısır birleşik donanmasının uğradığı Navarin felaketi ve Fransızların Mora'yı işgali gibi müdahaleler, Yunan bağımsızlığına giden yolda Avrupalıların Yunanlılara verdiği aktif ve kritik desteği açıkça ortaya koymaktadır. Yunan İsyanı ve Avrupa devletlerinin tutumu hakkında bkz.: Ali Fuat Öreç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul 2011.

zeminini oluşturmaktaydı. Ermeni toplumunda bahsedilen türde bir politikleşme bütün XIX. yüzyıl boyunca artarak devam etmişti. Tamamıyla politik bir aygıt haline gelen bu toplumsal yapı analiz edilmedikçe Türklerle Ermeniler arasında çıkan kavganın sosyo-psikolojik temellerine inilemeyeceği açıktır.

Rus Generali Mayewski, Petersburg askerî matbaasında hizmete özel olarak az sayıda basılan “*Van ve Bitlis Vilayetleri*” adlı çok önemli raporunda, özellikle Osmanlı tebaası şehirli Ermenilerde ortaya çıkan bu politikleşmeyi açıkça ortaya koymaktadır. O daha 1890’lı yıllarda Ermeniler arasında belir-meye başlayan bu politik tutum değişikliğini şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Bir süreden beri şehirli Ermenilerin karakterlerinde bazı değişiklikler görülmeğe başlanmıştır. İlkokul tahsili olan her Ermeni, milletin tamamı tarafından takip edilen siyaset hakkında yüksek bilgiye sahip olmak, kendisini önemli göstermek, aslı hakkında yüksek bilgiye sahip olmak, bütün bunlar bu sınıf içindeki her Ermeni’de aynı derecede görülen ruh halidir. Bunun yanı sıra Ermeniler, bugün dünya siyasetinde önemli bir mevkie sahip olmamalarını, sadece Türk tabiiyetinde bulunmalarına bağla-makta olup, “Ermeni milletinin” muhakkak surette yeniden doğacağını ve hakkı olan siyasi üstünlüğe kavuşacağını iddia etmektedirler. Şimdi Ermeniler, özellikle gençler, her türlü siyasi meselelerle meşgul olmakta ve siyasetin bütün incelikleri üzerinde bilgi sahibi olduklarını ispat etmek hastalığına kapılmış bulunmaktadır. Çoğu kez ciddi hiçbir şey öğrenemeyen ve meşhur ihtilâlcilerin tekerlemelerini tekrar etmekten kendilerini alamayan genç Ermeniler, gerçekte vatandaşlarını selâmetten çok felâkete götürdüklerinin bile farkına varamayan âciz, cahil takımını teşkil etmektedirler.”⁴

Mayewski’nin tespitleri Ermeniler arasındaki politikleşmenin ve ihtilâlcî yönelimlerin ne kadar geniş bir toplumsal tabana yayıldığını açık bir şekilde göstermektedir. Orta ve üst düzeyi eğitim alanlar bir tarafa, en alt derecede eğitim almış her bir Ermeni’nin bile Ermeni milletinin geleceği hakkında fikir sahibi olması ve tüm milletin takip ettiği politikanın ne olduğunu bilme iddiasında bulunması, Ermeniler arasında siyasi tavır takınma ve bunu hayata geçirme iradesinin ne kadar yaygın bir hal aldığı ortaya

⁴ Mayewski raporun bir başka yerinde bu hususa da somut bir şekilde işaret ediyor ve Osmanlı ülkesindeki Ermeni ayaklanmalarını -Ermenilerin siyasette biline ilerlemesi, 2- Ermeni kamuoyunda milliyetçilik, hürriyet ve bağımsızlık düşüncelerinin gelişmesi, 3- Bu düşüncelerin Batılı hükümetler tarafından tahrik edilmesi ve Ermeni papazların gayret ve telkinleriyle bunların yayılmasına bağlıyordu. Rus generali Mayewski, *Ermenilerin Yaptıkları Katliâmlar-Les Massacres Commis Par Les Armeniens*, Çev.: Azmi Süslü, Ankara 1986, s. 10, 16.

koymaktadır. Yine yukarıdaki satırlardan anlaşıldığına göre, bu politik bilincin eylem biçimi devrimci teorilere kaymaktadır, ancak özellikle genç Ermeniler yüzeyselliği aşmamakta ve meşhur devrimcilerin “tekerlemelerini” tekrar etmekten öteye gidememektedirler.

Bir başka husus ise yine alt düzeyde eğitim almış bir Ermeni'nin bile aslı-kökünü hakkında bilgi sahibi olmakla övündüğüne işaret edilmektedir. Bu tavır, Avrupa ülkelerinden din birliğini öne çıkararak yardım talep eden Ermeni ayrılıkçı hareketinin, kendi içinde soy bilincine yöneldiğini ve kendisini aile kökeni ve mensup olduğu ırk üzerinden tanımlamaya başladığını göstermektedir.⁵ Yani öyle görünüyor ki Ermeniler kendi içlerinde yavaş yavaş laik bir zemine kayıyor ve her türlü din ve mezhep ayrımını bir kenara bırakarak Ermeni milletine ait olma bilinci üzerinden ulusal bir kimlik inşa etmeye girişiyorlardı. Nitekim Mayewski, Ermeni din adamlarının dinî eğitimle ilgili çalışmalarının hemen hemen yok gibi olduğunu fakat Ermeni papazların milliyetçiliği yaymak için çok çalışmış olduklarını ifade etmektedir.⁶ Ancak son tahlilde Ermeni hareketinin, XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne başkaldıran etnik milliyetçiliklerden biri olarak görülebilse bile kendisini dinî birliklikten geri durmadığını da ifade etmekte fayda vardır.

Bu ulusal kimliğin kime karşı inşa edildiği ise metinde açık bir şekilde belirtilmektedir. Yani sadece yaşanan zaman dilimi için değil, Ermenilerin bütün Osmanlı geçmişiyle ilgili-belki de Türklerle beraber yaşadıkları bütün zaman dilimini dâhil etmek gerekmektedir- bir yargıya varıyor ve bunu evrensel ilke haline getiriyorlardı. Buna göre Ermenilerin dünyada sözü geçer, siyasette etkisi olan bir millet ol(a)mayışının nedeni Osmanlı idaresiydi. Bu anlayış Ermenileri büyük yapmak için Osmanlı tabiiyetinden ayrılmak gerektiği iddiasını kendi içinde zımni olarak taşıymaktaydı. Şu halde Ermeni-

⁵ Sözelimi, Trabzon'da 1895 olayları meydana gelmeden kısa bir süre önce Trabzon'daki Ermeni murahhası, Paskalya haftasında (7 Nisan 1895), kilisede toplanan Gregoryen Ermenilere yaptığı konuşmada mezhep ayrılıklarının bölünme vesilesi olmaması gerektiğine işaret ediyor ve Osmanlı'ya karşı birlik içinde mücadeleye çağırıyordu. O, “...Şimdi öyle zamanlardayız ki Ermeni Katolikleri ve Protestanları da kardeş bilmeliyiz, onları başka kiliselere gitmekte oldukları için başka millet tanımayıp kardeş tanımanızı ihtar ederim.” diyordu. Bu sözlerden anlaşıldığı üzere, murahhas, mezhep ayrılığını bir kenara bırakıp, laik bir çerçevede Ermenilik bilinci içinde Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleyi önermektedir. Hıristiyanlığı değil, Ermeniliği öne çıkaran bu tavır şehirdeki Rumları Hıristiyanlık bilinci içinde pek de müttcfik olarak görmüyordu ama Avrupa ve Rusya'dan dinî mensubiyet temelinde yardım talep ediyor ve bunu da alıyordu. Ahmet Karaçavuş, “XIX. Yüzyıl Trabzon'unda Gayrimüslimler”, *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, Ed: İbrahim Erdal-Ahmet Karaçavuş, İstanbul 2009, s. 215.

⁶ Mayewski, s. 14.

lerin Osmanlı Devleti'ne karşı top yekûn bir mücadeleye girişmeleri önerilmekteydi. Ancak uğruna mücadele edilecek vatanın da tanımlanması gerekiyordu. Bu ise şüphesiz Osmanlı Anadolu'sunun nerdeyse tüm doğu vilayetlerini içine alan bir coğrafyaya işaret ediyordu ki buraya Avrupalılar ve Ruslar "*Türkiye Ermenistan'ı (Turkish Armenia)*" bazen de "*Six Armenian Vilayets*" diyorlardı. Osmanlı kaynakları ise bu alan için "*Vilâyet-i Sitte*" veya "*Vilâyet-i Şarkıye*" tabirini kullanmaktaydılar.⁷ Birinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde Trabzon Vilayeti çoktan hedeflenen Büyük Ermenistan'ın sınırları içine alınmıştı.

2- Milliyetçi ve ayrılıkçı akımlarla politikleştirilmiş bu etnik ve/veya dini gruplar, bir sıcak savaş durumunda Osmanlı Devleti'ni düşman güçler lehine askeri, siyasi, sosyal ve hatta ekonomik açıdan zor duruma sokacak eylemlere girişiyorlardı. Nitekim Küçük Kaynarca'dan sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanları elde tutmak için özellikle Rusya ile giriştiği mücadelelerde karşılaştığı sorunların başında, Osmanlı tebaası Slav halkların savaş sırasında Rusya'nın yanında yer almaları ve hatta bununla yetinmeyip Osmanlı ordusunu arkadan vurmak, Müslüman yerleşim birimlerine saldırılarda bulunmak gibi yıkıcı faaliyetler içine girmeleri gelmekteydi. Balkanlarda ortaya çıkarak bütün Osmanlı coğrafyasına yayılan bu tür komitacı, terörist faaliyetler I. Dünya Savaşı boyunca Anadolu'dan Arabistan'a kadar Osmanlı ordusunun savaştığı her cephede devletin başını ağrıtan en önemli meselelerden biri olmuştu. Yani Osmanlı ordusu büyük harpte, cephede düşmanla savaşırken, içeride de kendi tebaası olan Türk harici unsurlara karşı mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu durum cephede savaşan askerin geride, memleketinde bıraktığı ailesi için endişelenmesine yol açıyordu. Sonuçta geride bıraktıklarının can güvenliğinden emin olmayan asker, ordunun cephedeki düzen ve disiplininin bozulmasına neden oluyordu. En basitinden askerler ordudan firar ediyorlardı. Sonuçta tehcir öncesi itilaf devletleri yanında yer alarak Osmanlı ordusuna arkadan saldıran ya da özellikle Rus ve Fransız ordusuna katılan Ermeniler, savaş sırasında Anadolu'da asayiş sorunu çıkaran bir unsur haline geldiler. Onlar bu hareketlerine tehcir sonrasında da devam etmişler, tehcir bölgelerinden kaçarak Rus ve Fransız koruması altında Türk köylerine saldırılar yöneltmişlerdir.

⁷ Batılılar bugünkü Ermenistan arazisi için de "*Rus Ermenistan'ı (Russian Armenia)*" tabirini kullanıyorlardı; Enis Şahin, "İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Trabzon'un Ruslar tarafından İşgali", *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu-16-18 Mayıs 2006*, c.1, Haz.: Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz-Veysel Usta, Trabzon 2011, s. 410-411.

Birinci Dünya Harbi'nde birbirinin hasmı olarak savaşan İngiltere-Fransa-Rusya ve Osmanlı Devleti-Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi ülkeler ile Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele eden Ermenilerin durumu elbette birbirinden çok farklıydı. Zira Osmanlı, İngiltere, Almanya, Rusya, Fransa, Avusturya-Macaristan vb. devletler belli oranda savaş hukukunun içinde kalarak ordularıyla savaşı cephede sürdüren ülkelerdi. Amaçları hasımlarını cephede yenerek savaş dışı bırakmak ve ülkelerinde hâkimiyet kurmaktı. Oysa Ermeniler kendilerine ait bir vatan ve devlet kavgası veriyorlardı ve bu amacı gerçekleştirmek için Ermenistan olarak tanımladıkları coğrafyada nüfus hâkimiyetini ele geçirmek zorundaydılar. Bu nedenle savaş hukukunun dışına çıkarak sivillere dönük hareketlere giriştiler. Bu faaliyetlerinde Osmanlı Devleti'ne karşı cephelerde yaptıkları mücadeleyi kolaylaştırmak isteyen İngiliz, Fransız ve Ruslardan aktif destek aldılar.

Ermenilerle, dönemin büyük güçlerinin Osmanlı Devleti aleyhine geliştirmiş oldukları işbirliğinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın herhangi önemli bir kaybının olmayacağı aşikârdı. Sonuçta savaşan insanlar da uğrana savaşılan topraklar da kendilerine ait değildi. Üstelik bu mücadele Osmanlı Devleti'ni yoracak, yıpratacak ve ayrıca Ermeni sorunu adı altında düvel-i muazzamanın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına olanak sağlayacaktı. Ölen, yaralanan, bir birine düşman hale gelen hülâsa yok olan ise Türkler ve Ermenilerdi. Yani bu mücadelede kaybeden her halükârda Ermeniler ve/veya Türkler olacaktı. Nitekim süreç her iki topluluğun da hesaba gelmez kayıplarının katlanarak artması şeklinde gelişti. Bunun en önemli nedenlerinden biri ise tarihsel sürecin Osmanlı Devleti'ni ve Türk milletini getirdiği nokta idi.

Aslında Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde durum gayet netleşmişti. Balkan savaşları sonrasında Bütün Rumeli'yi elinden çıkararak Osmanlı Devleti, Anadolu'ya sıkışmaya başlamıştı ve burada varlık yokluk mücadelesi vermeye hazırlanıyordu. Ayrıca Balkan Türklerinin tamamına yakınının katliam, tedhiş yıldırma gibi faaliyetlerle yurtlarından sürülmeleri, benzer bir durumda Anadolu'da da aynı hadiselerin yaşanabilme ihtimalini önemli sayıda Türk'ün aklına getirmekteydi. "*Milletler çağında*", Osmanlı coğrafyasında yeni kurulan devletler, ilk iş olarak ülkelerinde etnik ve dinî homojenliği ve demografik üstünlüğü temin edecek tedbirler almaya yöneliyorlardı. Balkanlarda yaşanan olayların acı hatıraları, Osmanlı Devleti'ni Anadolu'nun savunulması ve Türklerin elinde kalması için çok sert bir mücadeleye girişmeye hazır hale

getirmişti.⁸

Ermeniler ise özellikle Berlin Antlaşması'ndan beri, dağılan Osmanlı Devleti'nin mirasından pay alma ve bağımsız bir Ermenistan kurma mücadelesi veriyorlardı. Doğal olarak Ermenistan Türklerin sıkışmaya başladıkları Anadolu coğrafyasından alınan topraklar üzerinde kurulacaktı. Bu ise Ermeni sorununun her geçen gün iki taraf açısından da toprak savaşına evrilmesine neden oluyordu. Sonuçta Türkler vatanlarını müdafaa etme bilinciyle, Ermeniler ise vatan kazanma idealiyle savaşıyorlardı. Nihayetinde bu savaşın her iki taraf için de yıkıcı etkileri olmuştur ve Türkler ile Ermeniler arasında ebedî düşmanlık tohumları ekmiştir.

Kronoloji açısından bakıldığında sorunun ortaya çıkışını iki ana evreye ayırmak mümkündür. Buna göre Ermeni sorunu, Berlin Antlaşması'ndan önce Osmanlı tebaası Ermenilerin hak ve hürriyetlerinin geliştirilmesi talebini dile getiren,⁹ görece sivil ve zamanın şartları içinden bakıldığında belki bir dereceye kadar makul de görülebilecek bir hareket olarak ortaya çıkmıştı. Bu dönemde Ermeni taleplerinin, Büyük güçlerin istek ve baskıları doğrultusunda Osmanlı devlet yönetim anlayışının liberalleş(tiril)mesi ve eşit vatandaşlık hukukunun inşa edilmesi amacına dönük arzuları ifade ettiği düşünülebilir.¹⁰ Ancak Osmanlı tebaası olan Müslim ve/veya gayrimüslim her etnik grubun başlangıçta sivil istekler şeklinde kendini gösteren dinî-millî hareketleri, ilerleyen aşamalarda siyasileşiyor ve bağımsızlık talebine yöneliyordu. Ermeni ayrılıkçı hareketinin gelişimi de bundan farklı olmadı.

Sorunun siyasileşerek uluslararası bir hal alması ve bir toprak kavgasına dönüşmesi ise 1877/1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası imzalanan Yeşilköy (Ayastefanos) ve bu antlaşmanın bazı maddelerini tadil eden Berlin Antlaşmaları ile gerçekleşmişti.¹¹ Yani Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması'nın 16. ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddeleri ile Ermenilerin durumunda iyileştirme

⁸ Aslında Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecindeki olayları yaşayan ve hatıralarını da kaleme almış bulunan Muzaffer Lermioğlu'nun şu ifadeleri Osmanlı Türklerinin Anadolu'nun Balkanlaşması tehlikesi karşısında nasıl bir halet-i ruhiye içine girmiş olduklarını net biçimde ortaya koymaktadır: *"Eğer tehcirde bir mesuliyet varsa bunun mesuliyeti tamamen Çarlık politikacılarıyla, garp diplomatlarının, bunlara alet ve icra vasıtası olan Taşnaksutyun Cemiyeti'nindir. Yine bizi bu yola sevk eden, bize bunları öğreten de garptir. Balkanlardaki hocalarımızdır. Millet halinde, hükümet halinde yaşamak için garptan edindiğimiz dersler, tecrübeler, garbın benimsemek zorunda kaldığımız zihniyeti ve sistemidir..."* Lermioğlu, s. 243.

⁹ Hasan Babacan, *Tehcir mi Soykarım mı?* Bahkesir 2012, özellikle s. 11-30.

¹⁰ Bu noktada XIX. yüzyıl Osmanlısında liberal politikaların, genelde bireyi değil, dinî, etnik ve mezhepsel gruplaşmayı öne çıkardığı ve Osmanlı devlet ve toplum yapısından ayrılma isteklerini güçlendirerek ayrılıkçı milliyetçiliğin önünü açtığı, hatta onu beslediği gözden kaçırılmamalıdır.

¹¹ Babacan, s.12.

talebinin dile getirilmesi ve ilk defa Ermeni adının uluslararası bir antlaşmada zikredilmesi suretiyle mesele uluslararası siyasi bir sorun olarak gündeme geliyordu.¹² Böylece Anadolu'nun Balkanlaşması süreci başladı.

Ermeniler büyük Ermenistan hedefini yalnız başlarına gerçekleştirecek durumda değildiler. Özellikle zaman zaman “*Osmanlı Metternich'i*” olarak anılan Sultan II. Abdülhamit'e karşı başarı şanslarının pek bulunmadığı ortadaydı. Bu nedenle bir veya bir kaç Avrupa devletini bu işe dâhil etme yolunu tuttular. Bu amaca yönelik olarak terör kampanyasına girilerek devletin sert karşılık vermesini sağlamaya yöneldiler. En önemli hedef Avrupa kamuoylarını harekete geçirmektir.¹³ Bir sonraki aşamada Avrupa devletlerinin fiili müdahaleleri temin edilecekti. Yani Ermeni stratejisinin en önemli unsurlarını propaganda ve şiddet eylemleri ile dış müdahalenin sağlanması oluşturmaktaydı. Meselenin siyasi bir sorun olarak ortaya çıkışından Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Ermeni faaliyetlerinin genel çerçevesini bu strateji oluşturmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ermenilerin aradıkları fiili durum ortaya çıkmış oldu.

Ermenilerin Trabzon'a Dönük Talepleri

Belirtildiği üzere Trabzon, Trans-Kafkas hattı ve Hazar-Karadeniz ticareti açısından kilit konumda bulunan bir liman kentiydi. Bu nedenle şehir, XIX. yüzyıl boyunca Karadeniz'deki uluslar arası rekabetin ilgi odağı oldu. Kentte gayrimüslim nüfusun varlığı, İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin manevra alanını genişletiyor ve yörenin Türk öncesi geçmişi üzerinden halk iddialarının dile getirilmesi kolaylaşıyordu. Ermeniler, Trabzon'u Doğu Anadolu'da kurmayı planladıkları devletin denize açılan kapılarından biri olarak görüyorlardı.¹⁴ Ayrıca onlar, özellikle Berlin Antlaşması'ndan beri Doğu Anadolu'da yürüttükleri faaliyetlerin lojistik desteğini Trabzon üzerinden gerçekleştirmektedirler.¹⁵ Bu açıdan bakıldığında, Trabzon kısa vadede

¹² Ahmet Halaçoğlu, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, İstanbul 2005, s. 26.

¹³ Ali Arif Borovalı, “Büyük Güçler, Ermeni Meselesi ve 1890'lı Yıllar: Bir Uluslararası İlişkiler (İR) Perspektifi”, *Hoşgörürden Yol Ayrımına Ermeniler-Erciyes Üniversitesi-Neveşehir Üniversitesi II. Uluslararası, Sosyal Araştırmalar Sempozyumu- 22-24 Mayıs 2008*, Haz.: Metin Hülagü-Şakir Batmaz-Gülbadi Alan, c. 1, Kayseri 2009, s. 197-207.

¹⁴ Rumlar Trabzon'u Rum krallığı yapmaya çalışırken, Ermeniler de Kars, Erzurum, Erzincan, Sivas, Muş, Hakkâri Bitlis taraflarında kurmayı düşündükleri ve bir parçası Adana-Mersin civarına sarkacak olan Büyük Ermenistan için Trabzon'un kendilerine Karadeniz iskelesi olarak verilmesini Amerikalılara kabul ettirmeye çalışıyorlardı. *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu-Hayatu, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*, Haz.: Hikmet Öksüz-Veysele Usta, Trabzon 2008, s. 151.

¹⁵ Rahmi Çiçek, “Trabzon'da Ermeni Nüfusu ve 1895 Ermeni Olayları”, *Türk Kültürü*, XXXVIII/451, (2000), s. 125.

Ermeni bağımsızlık hareketinin gerçekleşebilmesi için önemli lojistik merkezlerdendi. Uzun vadede ise kurulacak bağımsız Büyük Ermenistan'ın denize açılan kapılarından biriydi. Nitekim 29 Mayıs 1890 tarihli bir belgede Tiflis'te kurulmuş Ermeni Komitesi'nin Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde yaşayan Müslüman halkın dahi gizlice kandırılması suretiyle bir Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulacağı, yönetiminin üç senede bir "bi'l-münâvebe" Ermeni ve Müslümanlar tarafından seçileceği ve azalarının yarısının Müslüman yarısının da Ermeni olacağı yolunda kararlar aldığına dair haberlerden bahsedilmektedir. Buna göre adı geçen komitenin Trabzon'da da 24 üyelik bir şubesi kurulmuştu ve konunun araştırılması gerekmektedir.¹⁶ Yine Bogos Nubar Paşa, Türkiye Ermenilerinin önderi olduğu iddiasıyla, Şubat 1919'da Paris Konferansı'na sunduğu bir muhtırada "Ermeni Cumhuriyeti'nin yaşayabilmesi için Karadeniz sahilinde bir limana ihtiyacı olduğunu" ifade ediyordu.¹⁷

Gerek Tiflis Komitesi'nin gerekse bundan yaklaşık 40 yıl sonra Nubar Paşa'nın söyledikleri Trabzon'un Ermeniler açısından olmazsa olmaz bir merkez olarak algılandığını ortaya koymaktaydı. Bu durum şehirde hak iddia eden Rumlar ile Ermeniler arasında bir gerilimin ortaya çıkmasına da neden olmuştu. Ancak Vcnizclos Lozan'da diplomatik bir manevra ile sadece Batı Anadolu ile ilgileniyormuş gibi görünerek, Trabzon'u Ermenistan'a bırakmayı kabul ettiklerini ifade etmişti. Ancak Rumların buradan vazgeçmek gibi bir niyetleri kesinlikle yoktu.¹⁸

Ermenilerin Trabzon ilgili tasarıları vardı ama şehirde hak iddia etmelerinin önüne geçen sorunlar da eksik değildi. Sözelimi, Trabzon'un demografik durumu Ermenilerin işini kolaylaştıracak türden değildi. Bilakis zorlaştırıcı bir etkendi. Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinde % 17 ve ülke genelinde % 7 ve tüm Orta ve Doğu Karadeniz'i içine alan Trabzon Vilayeti'nde¹⁹ ancak % 4'lük bir nüfusa sahip idiler.²⁰ Bu nedenle Osmanlı

¹⁶ BOA. Y. PRK. ZB /55'den aktaran Süleyman Bilgin-Ali Mesut Birinci vd., *Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri (1850-1923)-I*, Trabzon 2007, s. 95.

¹⁷ Abdullah Saydam, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni Rum Tehdidi", *Pontus Meselesi ve Yunanistan Politikası-Makaleler*, Ankara 2006, s. 141.

¹⁸ Saydam, 138; Rumların Trabzon politikası için bkz: Aydın Özgören, "Trabzon Rum Metropoliti Hrisanthos Flippides'in Pontus Rum Devletini Kurmaya Yönelik Siyasi Çalışmaları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/9, (2007), s.145-161; Veysel Usta, "Trabzon Metropoliti Hrisantos'un Paris Konferansı'na Sunduğu Muhtıranın Tenkidi", *Turkish Studies*, 6/2 (2011), s. 973-984.

¹⁹ Bu tarihlerde Trabzon Vilayeti, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Rize, Artvin'den oluşmaktaydı.

²⁰ Halaçoğlu, s. 45.

yönetimine karşı sürekli bir devrim hareketi başlatmayı uygun gördüler. Trabzon kazasında nüfusun çoğunluğu Müslümanlarda olmakla birlikte şehirde Rumlar, Ermeniler, Katolikler ve Protestanlar da yaşamaktaydı. Ermeniler tüm nüfus içinde üçüncü sırada yer alıyorlardı. Sözelimi 1835'te 25-30 bin civarında olan Trabzon nüfusunun ancak 2-3 bini Ermenilerden oluşuyordu.²¹ 1840'ta dönemin Trabzon başpiskoposunun onayladığı rakamlara göre şehirde bulunan 5.800 evin ancak 300'ünde Ermeniler ikamet etmekteydi.²² 1860'larda 55.700 olan nüfusun 3.600'ü Ermeni idi.²³ 1871 tarihli Trabzon Vilâyet Salnamesine göre Trabzon'da 435 hanede 1.349 Ermeni yaşamaktaydı.²⁴ V. Quinet 1890'lı yıllarda kentte 5-6 bin Ermeni'nin yaşadığını belirtmektedir.²⁵ Trabzon Valisi Kadri Bey 18 Ekim 1893 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafta Trabzon Sancağı'nda erkek ve kadın 22 bin 681 Ermeni yaşadığını bunun da yaklaşık 6 bininin Trabzon Kazası'nda bulunduğunu ifade etmekteydi.²⁶ Tüm vilayette ise 42.349 Ermeni vardı.²⁷ 1914 sayımına göre tüm orta ve doğu Karadeniz'i içine alan 1 milyon 222 bin nüfuslu vilayette ancak 40 bin kadar Ermeni yaşamaktaydı. Bu gerçeği Hrisantos da teslim etmekte ve Ermenilerin Trabzon'da önemsenmeyecek kadar az bir nüfusa sahip olduklarını ifade etmektedir.²⁸ Sonuç olarak Trabzon Vilayeti'nde yaşayan gayrimüslim varlığı çok düşüktü. Ermeni nüfus ise çok daha azdı.²⁹

Bu rakamlara göre Trabzon kaza merkezinde yaşayan toplam Ermeni sayısının en fazla 5-6 bin kişi civarında olması gerekmektedir ki ancak Quinet ve Kadri Bey'in rakamları esas alındığında bu sonuca ulaşmak mümkün

²¹ A. Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Ed: Çağlar Keyder-Y. Eyüp Özveren-Donald Quatert, İstanbul 1994, s. 65.

²² Jacob Philip Falmerayer, *Doğudan Fragmanlar*, Çev.: Halil Salihöğlu, İstanbul 2002, s. 54-55.

²³ Turgay, s. 65.

²⁴ *TYS*, 1871 (1288), s. 96-97.

²⁵ İbrahim Telliöğlu, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", *Karadeniz Araştırmaları-Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 5 (2005), s. 1-10.

²⁶ Trabzon Sancağı, Trabzon'un bugünkü vilayet sınırları ile hemen hemen aynıdır.

²⁷ *BOA. Y. PRK DH. 7/8*'den aktaran Bilgin- Birinci vd., s. 145.

²⁸ Saydam, s.129-131.

²⁹ Trabzon Nüfusu için şu çalışmalara bakılabilir: Ahmet Karaçavuş, "XIX. Yüzyılda Trabzon Nüfusu", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Yay. Hz.: Kemal Çiçek-Kenan İnan-Hikmet Öksüz-Abdullah Saydam, Trabzon 1999, s. 429-441; Karaçavuş, "Gayrimüslim", s. 185-240; Hanefi Bostan, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ed.: Veysel Usta, Trabzon, 2007, s. 125-153; Çiçek, 122-139; Ahmet Köksal, "Trabzon Vilayeti'nin Nüfusu (1876-1878)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15 (2013), s. 99-130.

olabilmektedir. Diğer veriler ise bunun ancak 3-4 bin kişi civarında olabileceğini göstermektedir. Anılan tarihlerde kent nüfusunun 35 bin kişi civarında olduğu düşünülürse, Ermenilerin Trabzon kaza merkezinde, nüfusun %10-15'ini oluşturdukları ortaya çıkar. Ancak yinede bu oranlar tam bir rakam vermeyi olanaksız kılmaktadır.

Vilayet merkezi olması nedeniyle, küçük yerleşim yerlerine ve vilayetin diğer önemli merkezlerine göre daha kozmopolit olması ve görece daha fazla Ermeni nüfus içermesi mümkün olan Trabzon Kazası'nda dahi Ermeni nüfusun bu kadar düşük olması, şehirde karışıklık çıkarmak isteyen ve terör ve şiddeti bir yöntem olarak benimseyenlerin ileri sürdükleri gerekçelerin ne kadar geçersiz olduğunu net biçimde ortaya koymaktadır.³⁰ Bununla birlikte daha detaylı bilgi vermek amacıyla tehcir sırasında tüm Trabzon Vilayeti'nde göçe tabi tutulan Ermenilerin nüfusunu gösteren bir tabloyu aşağıya almakta fayda görülmektedir.

Tehcir Sırasında Trabzon Vilayeti'nde Ermeni Nüfusu

Trabzon	14.409	Maçka	249
Ordu	12.084	Rize	38
Giresun	2.232	Pazar	28
Tirebolu	817	Hopa	2
Görece	302	Gümüşhane	1.684
Vakıfkebir	42	Torul	24
Akçaabat	1.425	Kelkit	469
Sürmene	325	Şiran	370
Of	0		
Toplam			34.500

Kaynak: Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, c. I, s. 156.

Bu rakamlara göre Ordu, Giresun ve Trabzon sancaklarından toplam 31.885, Gümüşhane Sancağı'ndan 2.547 ve diğer yerlerden toplam 68 kişi göç ettirilmişti. 28.000 Ermeni, Trabzon'dan Gümüşhane yoluyla Zor ve Musul'a sevk edilmişti. Geri kalanların yolda çarpışmalarda hayatını kaybettiği belirtilmekteydi.³¹ Bu durumda Trabzon'dan tehcire tabi tutulup da sevk olundukları yere varamayanların sayısının 3.885 kişi olduğu, geri kalanların ise gönderildikleri Musul ve Zor'a ulaştıkları ortaya çıkmaktadır.

Bu kadar düşük bir nüfusa sahip olan Ermenilerin, Birinci Dünya Savaşı

³⁰ Şahin, s. 125-126.

³¹ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, c. I, Haz.: Ahmet Tetik, Ankara 2005, s. 147.

boyunca, özellikle Rus işgali ve sonrasında Trabzon'da uyguladıkları politika-
nın, Türk nüfusu azaltmak ve çoğunluğu elde etmek üzerine kurulduğu anlaşıl-
maktadır. Belki kent nüfusunun ancak % 4'ünü oluşturan Ermenilerin nasıl
olup da çoğunluğu elde edebilecekleri, bunun imkânsız bir hedef ve içi boş Türk
tezi olduğu düşünülebilir. Ancak bunun böyle olmadığı, bir gerçeklik payının
bulunduğu sadece Bulgaristan örneği incelendiğinde ortaya çıkar. Zira
Osmanlı Devleti Bulgaristan'ı terk ettiğinde buranın nüfusunun %60'ı Türk ve
Müslüman idi. Eğer 1877/1878 Osmanlı Rus Savaşı esas alınrsa bu oranın
çok daha yüksek olduğu ortaya çıkar. Bugün Bulgaristan nüfusunun ancak
%13'ünün Türk olduğu göz önüne alınrsa tedhiş, yıldırma, katliama tabi
tutma ve göçe zorlamanın nüfus çoğunluğunu ele geçirmek için ne kadar etkili
bir yöntem olduğu kolayca anlaşılır. Balkan coğrafyasında elde edilen bu
sonuç Ermenileri umutlandırmış olmalıdır. Bu nedenle Ermeniler kendilerince
gerçekçi bir politika gütmekteydiler.³²

Trabzon'da Türk-Ermeni ilişkileri gerek toplumsal düzeyde gerekse
yönetim ile Ermeniler arasındaki ilişkiler bağlamında 1895'ten beri karşılıklı
bir güvensizlik çerçevesine oturmuş bulunmaktaydı. Sözgelimi Avrupa
devletlerinin Ermenileri bahane ederek çeşitli vesilelerle Osmanlı Devleti'ne
müdahale etmeleri, Türklerle Ermeniler arasında derin uçurumlar açmakta
ve "*her iki unsuru yekdiğerine hasım yapmaktaydı*"³³ Yukarda belirtilen bir
topluluğun bütünüyle politikleşmesi olgusu zaten her iki grup açısından da
ortaya çıkmıştı. Türkler açısından devletin ve şehrin sahibi olmak ayrılıkçı
olarak görülen Ermenilere karşı hem kişisel hem de devlet güvenliği açısından
tetikte olmayı gerektiriyordu. Ermeniler açısından ise Osmanlı Devleti tebaası
olarak yaşamak artık imkânsız bir hale gelmekteydi. Kısacası iki toplum
arasında ayrışma başlamıştı. Ne yazık ki ayrışma psikolojisi dünün komşu-
larını bugünün düşmanları haline getirmişti. Devlet ise bir yandan iki halk
arasında ortaya çıkması muhtemel kanlı çatışmaları önlemek üzere tedbirler
alıyor, diğer taraftan Ermenilerin faaliyetlerini engellemeye çalışıyor ve
ayrılıkçı Ermeni çeteleri ile savaşıyordu. Ancak iki toplum politik olarak karşı
karşıya gelmişti. Bu ise halkların kavgasına giden yolun en önemli kilometre
taşlarından biriydi.

³² General Mayevski raporunda, Türkiye Hıristiyanlarının her ne pahasına olursa olsun Avrupa'nın
müdahalesini çekmek için karışıklıklar çıkarmak fikrinden asla vazgeçemediklerini, bu fikirlerinin
sabit olduğunu ve kendilerine doğru geldiğini, zira gözlerinin önünde Yunanlıların, Rumenlerin,
Sırpların ve Bulgarların durumunun bulunduğunu ifade etmektedir. Mayevski, s. 72.

³³ Lermioğlu, s. 242.

Savaşın Başından Rus İşgaline Kadar Ermeni Faaliyetleri

İki halk arasında gerilimin sürekli yükseldiği, Rumların nispeten olaylara karışmadığı bu sürecin, 1895 isyanından sonra tekrar fiili duruma dönüşmeye başlaması, I. Dünya Savaşı'yla birlikte gerçekleşti. Ermeniler daha Osmanlı Devleti harbe dâhil olmadan önce bir yandan muhtemel bir savaşta girişecekleri faaliyetlerin hazırlıklarını yaparken diğer yandan terör eylemlerine yönelmeye başladılar. Sözelimi Ermenilerin Rusya'da ve Türkiye'de aldıkları "tertibat" hakkında 3. Orduya gelen bir bilgiye göre Kafkasya ve Türkiye Taşnak Komitesi reislerinden bir kısmı, sınır yakınlarında Ermeni çete teşkilatı oluşturuyorlardı. Oltu, Kars, Sarıkamış ve Trabzon Vilayeti'nden kaçan Ermenilerden 1.500 kişilik bir süvari çetesi kurulmuştu. Bunlardan 1.000 kişinin Beyazıt ve çevresine geçmek üzere Iğdır civarına ve 500 kişinin de Hodicor (Erzurum, İspir, Çamlıkonak, Sırakonak) taraflarına gitmek üzere Oltu'ya gönderildiği haber verilmekteydi.³⁴ Bir başka örnek de Yomra'nın İzaksa köyünden Ekşi oğlu Setrak oğlu Arakil'in kumandası altında birleşen 25 kişilik çetenin faaliyetleriydi. Bunlar Hodicor mıntıkasında تنها yerlerde rastladıkları Müslümanları katlettikten sonra 5 Ekim 1914'te Trabzon'dan Erzurum'a gelmekte olan postaya, Gümüşhane civarında saldırarak sürücüyü katletmişler ve postayı çalarak kaçmışlardı. Yapılan takibat sonucunda Arakil'in "avânesinden" birkaç kişi ele geçirilmiş ve "divân-ı harbe" verilmişti. Bunların "Oltu'ya gelen çete efradından" oldukları anlaşılmaktaydı. Bu komite ve çetelerin içinde Rusya ve İran Ermenileri de bulunmaktaydı.³⁵ Sadece bu iki örnek Ermenilerin Trabzon'u, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bütünlüğü içinde değerlendiklerini ve bütün bu coğrafyada Ermeni Komitelerinin birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.

Ermeniler, savaş sırasında, kendi tabirleriyle Osmanlı boyunduruğundan kurtularak bağımsız Ermenistan'ı kurma hedefine yöneldiler. Bu amaç Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından geçiyordu. Bunu sağlayacak olan ise itilaf devletlerinin savaştan galip çıkmasıydı. Bu nedenle savaş boyunca itilaf devletleri yanında yer aldılar. Doğu Karadeniz'deki Ermeniler, Rumlarla birlikte Türk ordusunun içinde bulunduğu durum ve mevki ile ilgili istihbarat bilgilerini, çıkarma yapmaya elverişli yerleri kıyıda işaretleyerek Ruslara bildirmekteydiler. Rum ve Ermenilerin verdiği bilgiler sayesinde, Samsun'dan

³⁴ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914 1918, c. I, s. 409.

³⁵ Gösterilen yer.

Rize'ye sevk edilen bir Türk jandarma taburu, Rus ateşi ile dağıtılmıştı.³⁶ Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler firar etti. Ama daha önemlisi, bir yandan itilaf devletleri safında Osmanlı ordusuna karşı savaşırken diğer yandan oluşturdukları çete kuvvetleriyle hem Osmanlı ordusunu arkadan vurdular hem de Türk yerleşim birimlerine baskınlar düzenlediler.³⁷ Böylece hem cephe hem de cephe gerisi güvenliğini tehdit ettiler.

Türkçeyi çok iyi konuşan Ermeniler, Rus ordusunun askeri harekât-larında beklenmedik hizmetler verebiliyorlardı. Sözelimi Trabzonlu Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in emrindeki birlikler, Oltu civarında düşmanla savaşırken böyle bir pusuya düşürülmüşlerdi. İsmail Hakkı Bey ve askerleri 1915 kışının 18-19 Ocak tarihinde kar, tipi, fırtına ve dondurucu soğuktan bir geceliğine de olsa korunmak ve dinlenmek için yöredeki bir köyde istirahatata çekilmişlerdi. Binbaşı tedbir almış, gerekli yerlere nöbetçileri yerleştirmişti. Fakat Rus ordusuna hizmet eden Ermeniler, Türk karakollarına yaklaşmışlar ve "*Ruslar tarafından bozguna uğratılıp kat'asımı kaybeden Türk askerlerinden olduklarını, tabur karargâhını aradıklarını*" söyleyerek nöbetçileri aldatmışlardı. Böylece Türk tertibatı altındaki önemli yerleri rahatça geçen Ruslar, arkalarından gelen takviye güçlerle de birleşerek köyü ve köyün bütün evlerini birer birer kuşatmışlardı. Bundan sonra Türk askerlerine Ruslar "*Turgo teslim ol, Osman teslim ol!*" diye çağrı yapmışlar, çıkan çatışmada Binbaşı İsmail Bey dâhil bütün Türk askerleri şehit olmuş, sadece Akçaabat'ın Dürbinar Mahallesi'nden Hacı Tosunoğlu Mustafa Efendi yaralı olarak kurtulmuştu. Ancak Mustafa Efendi, zorlu kış şartlarında tedavi olmak için tek başına gönderildiği Trabzon'a ancak 24 günde ulaşabilmişti. Yolda bitin yiyip bitirdiği vücudu zayıf düşmüş ve Rus kurşunuyla değil ama yakalandığı tifüs hastalığı sebebiyle hayatını kaybetmişti.³⁸

Trabzon özellikle casusluk faaliyetleri ve silah, cephane, yiyecek, giyecek vb. erzakın iç bölgedeki çeteci Ermenilere aktarılması açısından önemliydi. 1893 yılında Giresun'da doğan ve çocukluğu Trabzon'da geçen Ferdi Kocal hatıralarında Ermenilerin Trabzon'u silahlanma amacıyla nasıl kullandıklarını anlatmaktadır. Sözelimi Kocal anılarında, ihbar üzerine yapılan baskın ve arama sonucunda bir orduya yetecek kadar silah ve mühim-

³⁶ Songül Alşan, "Doğu Karadeniz'de Rus Çekilişi Sırasında Ermeni Faaliyetleri (1916-1918)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi-Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti'nde Rus İşgali ve Muhacirlik*, 17 (2014), s.178.

³⁷ Ermenilerin bu faaliyetleri daha önce kararlaştırılmış, sistemli bir strateji çerçevesinde gerçekleştirdikleri belgelerle sabittir. Bkz: Babacan, s. 29, 77.

³⁸ Lermioğlu, s. 192-194.

mat ele geçirildiğini ifade etmektedir. Kocal'ın anlatımı abartılı olabilir ancak Ermenilerin nasıl silahlandıklarını da gözler önüne serer. Kocal'ın anlatmış olduğu olaydan da anlaşıldığı üzere Trabzon'da devlet, savaşın çıkmasıyla birlikte Ermenilere karşı daha tedbirli olmaya başlamıştı. Ele geçirilemeyen silahların nerelerde kullanıldığı ise Trabzon Jandarma Alay Kumandanlığı'nın 2 Eylül 1915 tarihli bir belgesinde ortaya çıkmaktadır:

1- 25 Ağustos 1915'de Gümüşhane civarında Dikilitaş'ta Yomra nahiyesine bağlı Sirtter köyü muhtarı Artin ve Şana köylü Varilcioğlu Aram komutasındaki 14 kişilik Ermeni çetesi ile çıkan çatışmada Süvari Jandarmalarından Dolabî Ahmet ile Sürmeli Hüseyin ve Posta sürücüsü şehit düşmüştü. Olay Erzurum postasını soymak isteyen Ermeniler tarafından meydana getirilmişti. Burada yaklaşık 5 bin lira değerinde emanet akçesi çalınmıştı ve yapılan araştırmada bunun adı bir cinayet ve hırsızlık vakası olmayıp siyasi olduğu anlaşılmıştı.

2- 30 Mayıs 1915'de Maçka'nın Kapıköy karyesinde yedi kişilik bir Ermeni çetesi ile çatışma çıkmış, olayda Maçka'nın Kadrol köyünden Ömer oğlu Temel şehit olmuş ve çatışma sonrasında beş tane küçük çaplı mavzer ele geçirilmişti. Jandarmanın görüşüne göre bu gibi olaylar çokça meydana geldiğinden gerek hükümete gerekse "*ahali-i İslamiyeye*" karşı bir "*hareket-i ihtilaliye tertib olunduğuna dair*" delildi.

3- 2 Temmuz 1915'te Torul kazasına bağlı Santa'nın Derinirmak mevkiinde 25 kişiden oluşan bir Ermeni çetesi ile çıkan çatışmada, Torul Jandarma müfrezesinden iki asker ve jandarmaya yardım için silahlanan ve çatışmaya katılan bir kişi şehit düşmüştü. Bu çatışmada Ermenilerin kurduğu pusuya düşülmesi sonucu şehit verilmişti ve şehit düşen üç askerin silahları çete tarafından "*gasp edilmiş*", şehitlerin gözleri oyulup, kulakları kesilmişti.

4- Yomra Nahiyesi'nin Hobşara köyünde beş Ermeni'den oluşan bir çete ile ve Trabzon'a bağlı Zefanos köyünde yine beş kişilik çete ile jandarma arasında çatışma çıkmıştı. Bu çatışmaların her ikisinde de birer şehit verilmişti. Jandarma Van ihtilalini ve Karahisar isyanını müteakiben silahlı ve firarda olan Ermeni gruplarının Müslüman ahaliye ve jandarmaya karşı katliama başladıklarını ifade etmektedir.

5- 5 Temmuz 1915'te Trabzon'un Karlık köyünde beş kişilik bir Ermeni çetesinin çıkardığı olayda, Karlık köyü muhtarı Hüseyin Ağa'nın elleri bağlanarak üzerinde bulunan para gasp edilmişti.

6- 5 Temmuz 1915'te Maçka civarında on kişilik bir çete ile çıkan

çatışmada Maçka muhafız bölüğü komutanı Mikdad Efendi şehit düşmüş, Maçka'ya bağlı Limni köyü muhtarı Ali Çavuş yaralanmıştır. Çatışma sonucun bir Yunan tüfeği ve bol miktarda fişek ele geçirilmiştir.

7- 5 Temmuz 1915'te Sırganlı Yaylası civarında Irmaktaş adlı yerde üç kişilik bir Ermeni çetesi ile çatışma çıkmış, bir asker şehit olmuştur.

8- 6 Temmuz 1915'te Zefanos Köyü'nde dört kişilik Ermeni çetesi ile çıkan çatışmada iki asker şehit olmuş bir asker yaralanmıştır.

9- 8 Temmuz 1915'te yine Zefanos köyünde, köy ahalisinden Oseb oğlu Kirkor ve Kasbar oğlu Kodiç ile asker arasında çatışma çıkmış, Trabzon seyyar Jandarma alayı askerlerinden Ali Çavuş şehit olmuştur. Olay devriye müfrezesi dolaşmakta iken Kirkor'un kendi evi önünde ateş açması sonucu gerçekleşmiştir.

10- 12 Temmuz 1915'te Maçka'nın Konko ormanlarında, onbeş kişiden oluşan bir Ermeni çetesi ile çatışma çıkmış, üç asker şehit olmuş, altı Rus kapaklı tüfeği ile beş martini tüfek ele geçirilmiştir.

11- 13 Temmuz 1915'de Zefanos köyünde 20 kişilik bir Ermeni çetesi ile çıkan çatışmada yedi Türk katledilmiş, bir asker şehit olmuştur. Bir Türk'ün de yaralandığı olayda on beş martini tüfek, iki mavzer ve birçok tabanca ele geçirilmiştir.

14-11 Temmuz 1915'te Maçka ile Gümüşhane arasındaki Mescit yaylasının Ardasan mevkiinde altı kişilik Ermeni çetesi ile çıkan çatışmada dört Rus kapaklısıyla iki martini tüfek ele geçirildi.

15- 27 Temmuz 1915'te Yomra Nahiyesi'nin Abyon köyü civarındaki ormanlarda 12 kişilik bir Ermeni çetesi ile çıkan çatışma sonucunda çeşitli silahlar ele geçirilmiştir.

16- 1 Ağustos 1915'te Yomra'nın Alamendi köyü civarında 15 kişilik bir Ermeni çetesi bir Müslüman köylüyü gaddar bir şekilde katletmiştir.

17- 27 Ağustos 1915'te Yomra'nın Şana köprüsü civarında sekiz kişiden oluşan bir Ermeni çetesinin pusu kurarak jandarmaya ateş açması sonucu bir asker yaralanmıştır.

Maçka Kazası Kaymakamlığının hazırladığı bir rapora göre ise:

1- 5 Temmuz 1915'te Esiroğlu Mevkii civarında, İzaksa köyü ahalisinden Hampar oğlu Misak ve arkadaşları, bir kişiyi katletmiş bir kişiyi de yaralamışlardır.

2- 12 Temmuz 1915'te Konka Köyü ormanlarında, Verana köyü ahalisi-

sinden Karabet oğlu Ohancan, devriye kumandanı Giresunlu Ali Onbaşı ve İbsoru köylü er Mehmed üzerine onlar devriye dolaşırken ateş açmış, her ikisi de yaralanmış saldırgan ise öldürülmüştü.

3- 6 Temmuz 1915'te Ayavasıl'i karakolu civarında, asker kaçağı Bahadır oğlu Artin, karakol devriyesine ateş açmış ve çatışma sonucunda ölü ele geçirilmiştir.

Sürmene'de, 27 Haziran 1915'te Pervâne köyünden, Minas oğlu Ohannes kaçarken ölü olarak ele geçirilmiştir. Aynı köyün muhtarı Karabet firari efradı muhafaza ettiği gibi hükümet emirlerine karşı gelerek silahlı bir şekilde gezmış ve takip müfrezesine ateş etmesi nedeniyle 30 Haziran 1915'te ölü olarak ele geçirilmiştir. Yine firari efrattan Karabetoğlu Avakim 6 Temmuz 1915'te, Karabetoğlu Bogos ise 6 Temmuz 1915'te ölü olarak ele geçirilmiştir.³⁹

Bu olayların Trabzon'da tehcirin başlamasından hemen sonra gerçekleştiği görülmektedir. Çetelerin mümkün olduğu kadar az sayıda insandan oluştukları, çok hızlı hareket ettikleri ve özellikle devriye gezen jandarmayı pusuya düşürerek yok etme yolunu tuttukları görülmektedir. Eğer çatışmada üstünlüğü ele geçirirlerse öldürdükleri askerlere akıl almaz muamelelerde buldukları da buradan anlaşılmaktadır. Olayların yoğunlaştığı yerlerin Yomra ve Değirmenderesi boyunca uzanan vadilerin etrafına serpilmemiş yerleşim birimleri ve ormanlar olduğu göze çarpmaktadır. Bu vadi belirtildiği gibi Trabzon-Erzurum yol güzergâhının geçtiği vadidir. Ermeni çetelerin özellikle burayı eylem bölgesi olarak seçmeleri, herhalde yöreyi denetim altına alarak, hiç olmazsa istikrarsızlaştırarak Trabzon ile Erzurum arasındaki ulaşımı engellemek, orduya yapılan sevkiyatı yavaşlatmak vb. amaçlara dönüktü.

Ermenilerin tehcir sırasında Trabzon'da, bazı bireysel eylemleri gerçekleştirdikleri de görülmekteydi. Sözgelimi tehcir gerçekleşirken, Trabzon'da Ermeniler tarafından öldürülenlerin başında, "*nâmus ve iffetinin kemâliyle tanınmış fedâkâr evlâd-ı vatandan*" Mekteb-i Sultân-i Coğrafya öğretmeni ve ser-mukayyidi Remzi Efendi gelmekteydi. Ermenilerin tehciri sırasında Zefanos köyüne atanan bu öğretmen, köyün boşaltılması sırasında bir evde gizlenmiş olan Ermenilerin attığı kurşunlarla hayatını kaybetmişti. Maliye Nezâreti tarafından ailesinin her ferdine başlangıçta kırkar kuruş "*eytâm ve erâmil maâşî*" bağlanmışsa da bunun yetersiz olduğuna kanaat getirilerek

³⁹ BOA. DH. EUM. 2. Şb. 68/56'den aktaran Bilgin-Birinci, vd., s. 69-73.

“vatanın selâmet ve bekâsını kâfil olan” tehcir sırasında “mükellef olmadığı halde sırf emr-i hükûmeti, vatanî bir hizmeti ifa” sırasında “şehit olan” bu kıymetli vatan evladının ailesine “emvâl-i metrûkeden” uygun bir ev ve ayrıca elli lira “nakdî mükâfat” verilmişti (27 Kasım 1915-30 Kasım 1915).⁴⁰

Trabzon Vilayeti Polis Müdürlüğünün 5 Eylül 1915 tarihli yazısında Ermenilerin bu tür bireysel eylemlere neden kalkıştıkları hakkında bir değerlendirme yapılmakta ve bazı olaylar sıralanmaktaydı. Buna göre Ermenilerin eylemlerinin nedeni, “Ermenistan istihlâsı hayal-i hâminâ bir şekl-i hakîki vermektir.” Bu minvalde Trabzon Tekke Mahallesi’nde oturan Serkisyan Artin 1 Temmuz 1915 tarihinde şehirdeki Ermenileri galeyana getirip devlete karşı isyan ettirmek ve Trabzon’da “bir sûrîş ve ihtilâl” düzenlemek “maksad-ı ihânetkâr-ânesiyle” kendi evini kasten yakmıştı. İç bölgelere sevki gereken Ermeniler arasında bulunan komite üyesi Ardaş, “hükûmetin resmî beyannamesi hilafına” bir süre gizlenmişti. Fakat 26 Temmuz 1915 Pazartesi gecesi, Yeni Cuma Mahallesi’nde saklı bulunduğu Melkon’un evinden devriye memurlarına silah kullanmaya teşebbüs ettiğinden ölü olarak ekle geçirilmişti. Yine komite üyelerinden biri olan Korkin Serkisyan, tehcirden kurtulmak için bir süre gizlendikten sonra 1915 yılı Temmuz ayının ortalarında devlet memurlarına suikast düzenlemek amacıyla kadın kılığına girmiş halde dolaşırken silahıyla birlikte sağ olarak ele geçirilmişti. Trabzon Ermeni komitesi üyesi Terzi Haçıkyan Yeni Mahalle’de gizlenmekte olduğu Ermeni evlerinden birinden 1915 yılı Temmuz ayının ortalarında polis devriyelerinden birine ateş ederek polislerden Ali Hıfzı Efendi’yi ayağından yaralamış ve çıkan çatışma sonucunda ölü olarak ele geçirilmişti. Bir başka olay da yine Trabzon’da Ermeni komitesi üyelerinden biri olan Ayafilibo (Arafil Boyu) Mahallesi’nde ikamet eden ve tehcirden kurtulmak için buradaki evinde gizlenen Hacı Minas Tütüncüyan tarafından çıkarılmıştı. O 25 Temmuz 1915’te görevi gereği evine gelen polis komiseri Ali Faik Efendi’ye karşı silah kullanmaya teşebbüs etmiş fakat başarılı olamamıştı. Sonuçta yakalanacağını anlayınca intihar etmişti.⁴¹

Belgede bahsedilen eylemlerin hepsinin Trabzon Ermeni İhtilâl Komitesi üyeleri tarafından yapıldığı görülmektedir. Belgenin bahsettiği ilk olayın şehirde Ermenilerin devlete isyanını sağlamak amacıyla gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Diğerleri ise tehcirden kurtulmak için gizlendikleri yerlerden buldukları ilk fırsatta devlet memurlarına saldırı düzenlemekteydi.

⁴⁰ BOA. DH. ŞFR. 58/173’den aktaran Bilgin vd. , s. 77-78.

⁴¹ BOA. DH. EUM. 2. ŞB. 68/63’den aktaran Bilgin vd., s. 74-75.

Ancak amacı tehirden kurtulmak olan bu komite üyelerinin neden gizlenmeye devam etmek yerine, yakalanmaları muhakkak olmasına rağmen polise ateş ederek kendilerini açık ettikleri belgede açıklanmamaktadır. Muhtemeldir ki bunların amacı tıpkı ilk olayda olduğu gibi şehirde bir Ermeni isyanı çıkarmak ve böylece çıkan karışıklıktan komite ve üyeleri lehine istifade etmekte. Ancak amaçlarına ulaşamamışlar ve polis tarafından ele geçirilmişlerdi.⁴²

İşgal Sırasında Ermeni Faaliyetleri

I. Dünya savaşı içinde Trabzon'un konumuna Rusya açısından bakıldığında, şehrin doğuda savaşan Osmanlı ordusunun ikmalini sağlayan dolayısıyla savaşa iradesini ayakta tutan merkezlerden biri olduğu görülmektedir.⁴³ Oysa Rusya, Erzurum'a kadar sokulmuş olan ordusunun ikmalini Kafkasya üzerinden sağlamakta büyük güçlükler yaşamaktaydı. Eğer Trabzon'u ele geçirirse bu ikmal yolu kendi denetimine girmiş olacaktı. Hem kendi ordusunun ikmalini kolaylaştırmak hem de Osmanlı ordusunun ikmal yolunu kapatmak için harekete geçen Rusya açısından Trabzon, işgal edilmesi gereken kentler arasına girmişti.

---

⁴³ Aslında Osmanlı Devleti, Rusya'nın Karadeniz'de bulunan harp gemileri nedeniyle Trabzon'u bir ikmal yolu olarak pek de etkili kullanamıyordu. M. Reşit Tarakçıoğlu anılarında 1914-1917 yılları arasında Rize-Trabzon-Giresun'dan İstanbul'a kadar bütün sahil şehirlerinin Rus savaş gemilerinin bombardımanı altında yaşamak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Ona göre Rus bombardımanı şöyle gerçekleşiyordu: Trabzon'da kıyılardaki gözcüler Rus savaş gemilerinin nerelerde olduklarını ve nereye doğru yol aldıklarını telefonla bildirdikten sonra hükümet düşman gemilerinin şehre doğru gelmekte olduklarını halka duyuruyordu. Halk da işini-gücünü bırakıyor, evler boşalıp okullar kapanıyor ve herkes Değirmenderesi, Kuzgun ve İmaret dereleri vadilerine, Ayasofya, Tekfur çayır, Kindinar, Soğuksu kırlarına çekiliyordu. Şehrin kıyılarına gelen Rus gemilerinin sahile çekilmiş kayıklarına topa tutmasına karşılık eğer gemiler şehrin savunması için yerleştirilmiş "mantili" denilen topların atış menziline girerse karşılıklı bir top düellosu gerçekleşiyor ve akşama doğru da Rus gemileri çekip gidiyordu. Halk bir süre sonra bu durumu kanıksamış ve Rus bombardımanında kırlara çıkmayı bir eğlence haline getirmişti. Tarakçıoğlu'na göre Rus gemileri gelmeyince "halk bir gezinti hevesi içinde adeta onları bekliyordu." Şehir halkı kırlara boşalıncı simitçiler, kebabçılar, şerbetçi vesaire satıcılar halkın toplanmış oldukları yerlere koşup, tezgâh açıyorlar, oralara ufak çaplı pazarlar kuruyorlardı. Aynı şekilde denizde de Rus gemileri ile Türk ikmal gemileri arasında yoğun çatışmalar yaşanmıştı. Tarakçıoğlu, s. 125-126, 135-137; Tarakçıoğlu hadiseyi biraz hafifleterek anlatmış olsa da Karadeniz sahillerindeki Rus bombardımanının Osmanlı Devleti'ne faturası çok ağır olmuştu. Bir hesaplama göre Karadeniz'deki Rus bombardımanının Osmanlı Devleti'ne sadece maddi faturası 25 milyon 861 bin 551 kuruştur. Detaylı bilgi için bkz.: Hikmet Öksüz, "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması'nın Karadeniz Limanlarını Bombalaması", *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu-16-18 Mayıs 2006*, c.1, Haz.: Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz-Veysel Usta, Trabzon 2011, s. 391-397; Rus bombardımanının şiddeti ve Trabzon'da yaptığı tahribat hakkında ayrıca bkz.: Lermioğlu, s. 222-225, 233-238.

Buna karşılık Alman büyükelçisi Wangenheim, Trabzon'un savaş alanı olmadığı değerlendirilmesi yapmakta ve buradaki Ermenilerin tehcir edilmesini eleştirmektedir. O, Trabzon, Ma'muretü'l-aziz ve Sivas'ın hiçbir şekilde düşman saldırısıyla tehdit edilmemesine rağmen tehcir buralarda da uygulamaya konuldu demektedir. Oysa Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği andan itibaren Trabzon, denizden Rus bombardımanının hedefi olmuştu. Wangenheim'in görüşü Rusya'nın denizden bir çıkarma yapılması suretiyle ya da kara ordusu marifetiyle kara savaşlarına sahne olmasıyla ilgili olmalıdır. Ancak bu ilk aşamada denizden çıkarma yapmak lojistik destek ve asıl birliklerle irtibatın sürekliliği açısından uygun değildir. Kara birlikleri ise Osmanlı Ordusu'nun düzenlemiş olduğu Sarıkamış harekâtının başarısız olmasının ardından Doğu Anadolu'da ilerlemeye başlamışlar ve belirli bir askerî strateji çerçevesinde ilerleyen süreçte Trabzon'u da işgal etmişlerdi. Bu durum Trabzon'un işgalinin Rus savaş stratejisi içinde en başından beri yer aldığını ortaya koymaktadır. Üstelik bu işgal ordusunda Rusya Ermenilerinin yanı sıra, tehcir edildikleri bölgelerden kaçarak Kafkasya'ya gelen ve Rus ordusuna katılan Ermeniler de vardı.⁴⁴ Dolayısıyla Wangenheim'in tespiti o an için doğru gibi görünse bile- ki bizce hiçbir zaman doğru değildir- olayların seyri ilerleyen zaman diliminde onu haksız çıkarmıştı. Kaldı ki o sıralarda da Ermeniler, yukarıdaki örneklerde ortaya konulduğu üzere ordunun önemli ikmal yollarından biri olan Trabzon-Erzurum hattını, giriştikleri çete faaliyetleri ile güvensiz ve istikrarsız hale getiriyorlardı. Dolayısıyla Wangenheim'in bu sözlerinin askeri ya da stratejik olmaktan ziyade siyasi ve diplomatik olduğunu düşünmek gerekmektedir. Nitekim Tepekaya-Çalık'a göre Wangenheim bu sözleri, Almanya'nın uluslararası güçlerin, özellikle Hıristiyan kamuoyunun baskısı altında olması nedeniyle söylemekteydi. Almanya bu baskı nedeniyle ağız değiştirme ihtiyacı hissetmişti.⁴⁵

Osmanlı devlet ricali ise Trabzon konusunda Wangenheim'in tam zıttı bir düşünce taşıyordu. Neticede Osmanlı erkân-ı harbiyesi Rusların doğuda savaş sahasını genişletebileceği alanı çok iyi takdir etmişti. Bu çerçevede III. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa'dan 19 Haziran 1915 tarihinde gelen şifre Trabzon'u savaş sahası olarak değerlendirmekteydi. Ona göre Doğu'da Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illeri savaş alanıydı. Savaş harekâtı bu alanda yapıldığı gibi ordunun muhtaç olduğu yiyecek maddeleri de bu vilayetlerden sağlanmaktaydı. Ermeniler düşman tarafına

⁴⁴ A.g.e., s. 243.

⁴⁵ Muzaffer Tepekaya-Ramazan Çalık, "Türk ve Alman Belgeleri Işığında Trabzon'da Ermeni Tehcirinin Uygulanması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20/1, (2005), s. 183-184.

geçerek, çeteler halinde yolları kesip halkı katlederek, depoları yağmalayarak “gerçek yüzlerini” göstermişlerdi. O orduyu besleyecek bölgenin ve menzil sınırlarının geçtiği yerlerin “düşmanca emeller taşıyan bu unsurlarla dolu olmasını” ordunun yiyecek ihtiyacı ve emniyeti bakımından tehlikeli görmekteydi. Ordu dış düşmana zorlukla karşı koyduğu bir sırada ikmal erlerinin ve yedek kuvvetlerinin bir kısmını iç düşmanlara ayırarak büyük tehlikeye maruz kalıyordu. Bu nedenle gelecekte daha vahim bir durumla karşılaşmamak için şimdiden yukarıda adı geçen vilayetlerdeki Ermenilerin de Halep ve Musul bölgesine sevk edilmesini talep etmekteydi.⁴⁶ Sonuçta Osmanlı Devleti’nin öngörüsü gerçekleşmiş ve Ruslar Trabzon’a saldırılarını her geçen gün biraz daha yoğunlaştırmışlardı.

Trabzon’a ilk Rus bombardımanı, Yavuz ve Midilli’nin Rus Limanlarını bombalamasının intikamı mahiyetinde idi. Şehir 17 Kasım 1914 sabahı saat sekizde bombalanmaya başlandı. Almanya’nın Trabzon Konsolosu Bergferd 18 Kasım tarihli raporunda bu bombardımanın maksadının açık olmadığını belirtir. Ona göre Ruslar şehri bombalayarak şehirdeki Ermeni ve Rum halkın ayaklanmasını sağlamak istiyorlardı. Bundan sonra da şehre çıkarma yapacaklardı. “*Fakat Türkler hemen silahlanarak, sahili işgal ettiler ve polislerin idaresinde şehirde milliyetçiliklerini gösterdiler.*” demek suretiyle Trabzon’a yapılan Rus bombardımanı hakkındaki düşüncelerini ve şehrin Türk ahalisinin bombardımana tepkisinin ne olduğunu ifade eder.⁴⁷ Bu ilk bombardımanın ardından şehre denizden Rus saldırısı periyodik olarak devam etti. Öte yandan Ruslar Trabzon’u karadan da tehdit ettiler. Bu mücadelelerin sonunda 18 Nisan 1916’da şehir Ruslar tarafından işgal edildi ve bu işgal 24 Şubat 1918’e kadar sürdü. Bu iki yıllık işgal Müslüman Türk ahalinin şehirde kalanlarına çok acı esaret hatıraları getirirken, diğerleri muhacirlikte yaşadıkları felaketleri nesiller boyu anlatılacak keder yılları olarak benliklerine kazıdılar. Bu hatıralardan biri Madur köyünde yaşayan Urkiye’nin acılarıyla dolu hikâyesidir. Bu hikâyeye oğlu Hasan F. Güngör tarafından kitaplaştırılmış ve yayınlanmıştır.⁴⁸

Trabzon’un karadan işgal edilmesi şehrin bugünkü Trabzon vilayet sınırı esas alınırca Of’tan başlamıştı. Of’un işgale direnmesi ve Ruslara ağır kayıplar verdirmesi Rus ordusunun halka karşı sertleşmesine yol açmıştı. Bu nedenle Ruslar Trabzon’un işgali aşamasında direnci kırmak, halkı sindirmek

⁴⁶ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, c.I, s. 187.

⁴⁷ Tepekaya-Çalık, s. 173-174.

⁴⁸ Hasan Fehmi Güngör, *Urkiye*, Trabzon 2011.

ve bölgedeki Rus hâkimiyetini kabullendirmek için halka ağır bir şiddet uygulamışlar ve katliam, tecavüz, talan, yağma vb. savaş hukukuna sığmayan her türlü faaliyete, kendileri doğrudan sivil halka dönük olaylara karışmasalar bile göz yummuşlardı.

Trabzon vilayetinden 5 Haziran 1916'da gönderilen bir raporda, Ermeni çetelerinin Ruslarla birlikte Müslüman halka uyguladıkları zulüm anlatılmaktadır. Irza tecavüz, insanları evlere doldurup yakma, cami ve türbe gibi Müslümanlar için kutsal ve manevi değeri olan yerleri harap edip aşağılayıcı hareketlerde bulunarak Müslümanların onurunu zedeleme, cesetleri parçaladıktan sonra pişirip yaşayanları bunları yemeye zorlama gibi hareketlerde bulduklarına dair bilgiler bulunmaktadır.⁴⁹ 6 Temmuz 1916 tarihli bir başka belgede verilen bilgiler de benzer içeriklidir. Öncelikle Trabzon'daki Ermenilerin, Rus işgalinden sonra huzur ve sükûnu bozmaya dönük eylem ve hareketlerde bulunmaya başladıkları belirtilmektedir. Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler, işgalden sonra Trabzon ve çevresinde yer alan bütün yerleşim birimlerinde Müslümanlara dönük şiddet hareketlerine girişmişler, yağma ve katliam yapmaya başlamışlardı. Köyleri ateşe vermişler, insanları samanlıklara doldurup diri diri yakmışlardı. Çocukların ve erkeklerin çeşitli uzuvlarını kesip onları diri diri ateşe atmışlar, kız çocuklarına, genç kızlara ve kadınlara tecavüz etmişler, insanları atla çiğneyip kılıçtan geçirmişler ve birçok yerde camileri kiliseye çevirmişlerdi. Bütün bunlar yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkarılan gerçeklerdi.⁵⁰ Özellikle eskiden kilise olup da camiye dönüştürülmüş olan mabetler tekrar kilise haline getirilip, eskiden hangi Hıristiyan gruba ait ise onlara verilmişti.

İşgal sonrası Trabzon'un başına gelen ilk felaket, Türkler terk ettikten sonra şehrin iki gün boyunca Rumlar ve Rus ordusu kente girdikten sonra ise Ruslar ve Ermeniler tarafından yağmalanması olmuştu. Hâlâ şehirde kalan Türkler ise yavaş yavaş hicret ediyorlardı ve sahip oldukları hemen hiçbir hayvan, mal ve/veya eşyayı yanlarında götürme olanakları bulunmuyordu. Çünkü "1916 yılının Şubat ayı karlı, tipili idi. Kayık tedarik edip denizden yolculuk yapmak da kolay değildi." Bu nedenle Türkler muhacerete çıkarken mağaza ve evlerdeki mal ve eşyayı olduğu gibi bırakmışlardı. Eşyalarını satmak isteyenler ise alıcı bulamamaktaydı. Alıcı olarak Ruslar ve Ermeniler

⁴⁹ BOA, HR. SYS. 2872/3'den aktaran Bilgin- Birinci vd., s. 77-79; *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri 1914-1919*, c. I, Haz.: Uğur Demirbaş-Ahmet Özkılınc vd., Ankara 2001, s. 25-27.

⁵⁰ BOA, HR. SYS. 2872/4'den aktaran Bilgin- Birinci vd., s. 80-85; *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri 1914-1919*, s. 15-16.

vardı ancak onlar “*Türk eşyası nasıl olsa bize kalacak düşüncesiyle Türklerin eşyasını satın almamaktaydılar.*”⁵¹ Rus askerleri, “*ıssız ve kimsesiz kalan bu boş şehirde*”, Rum yağmasından arta kalanı yağma ediyorlardı. “*Kapılar kırılıyor, kepenkler sökülüyor, yağma üstüne yağma devam ediyordu.*” Rus işgal ordusuyla gelen Ermeniler, Ruslardan ayrılıyor ve “*öldürecek bir İslâm arıyorlar, rast geldiklerini öldürüyorlardı.*” Köylerde de durum farklı değildi. Yalnız yürümeyecek durumda olan az sayıdaki malul ve ağır hastalar kalmıştı ki bunlar ya Ermeniler tarafından öldürülmüş ya da “*açlık ve bakımsızlıktan feci şartlar içinde*” hayatlarını kaybetmişlerdi.⁵² Yani şehir ve köylerde Türklerin sahip oldukları her şey canlarıyla birlikte Rum, Rus ve Ermenilerin eline geçmişti. Bu davranıştan, işbirliği içinde hareket eden Rum, Rus ve Ermenilerin şehirde Türklere ait ne varsa sahiplendikleri ve Trabzon’un ebediyen Türklerin elinden alındığı bilinciyle hareket ettikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca özellikle işgal harekâtı devam ederken Türklere yapılan insanlık dışı muamelelerin, onları göçe zorlamak ve bir yandan şehri sahiplenirken diğer yandan Müslümanlara ait her türlü mal-mülke el koyarak maddi gelir elde etmek amacı taşıdığı da böylece anlaşılmaktadır.

İşgal harekâtı sürerken yaşanan somut olaylara bakıldığında yukarıda bahsedilen amaç çok daha net bir şekilde ortaya çıkar. Rusların Of ve Maçka’yı işgalleri sırasında Rus ordusu ile birlikte hareket eden Ermeniler, Rusların müsaade etmesi sonucu Of ve Maçka civarlarında Müslüman halka akıl almaz zulüm ve katliamda bulunmuşlardı. Bu olaylar Vakfikebir Kaymakamlığı’nın 23 Mayıs 1916 tarihli şifresinde anlatılmaktaydı. Ermeni çetelerinin, Türk ordusu ilk Lokma hattından geri çekilirken Viçe Nahiyesi’nin Sümela köyünde Tahsildâr Osman Efendi’nin evine sığınan birçok kadın ve çocukları katletmişlerdi. Ayrıca “*Âb-ı Hemşin*” köyünde otuz kişilik bir çete birkaç evi abluka altına almış, içinde bulunan kadın ve çocukları toplayıp dereye götürerek orada öldürmüşlerdi. Bunlardan iki kadın yaralı olarak kurtulup Vakfikebir taraflarına gelmişti. Yine “*Âb-ı süflâ*” köyünde kalan kadınlara bazı Rus askerleri “*Kaçınız! Kaçınız! Ermeniler geliyor. Sizi de keserler*” demişlerdi. Of’un Kelali köyünden beş kişilik bir çete bir kadına jandarmanın gözü önünde “*fi’l-i şeni’a*” da bulunmaya cesaret etmiş, jandarma engelleyince, kadını süngü ile katletmişlerdi. Ayrıca kadına hepsi de “*fi’l-i şeni’ icrâ*” etmişler ve bunlardan bir “*mel’un*”, kadının yanağının bir kısmını dişleri ile koparmıştı. Türk ordusu Of’tan çekildikten sonra Rusların

⁵¹ Tarakçıoğlu, s. 127.

⁵² Lermioğlu, s. 273, 276.

ve Ermenilerin orada birçok “*ulemâyı hatta müftî efendi*” de katlettikleri Sürmene de söylenmekteydi. Yine aynı şifreye göre Rusların ve Ermeni çetelerinin Akçaabat köylerinde birçok evi yaktıkları ve kadınları gerilere sürmekte oldukları haber alınmaktaydı.⁵³

5 Haziran 1916 tarihli bir belgede, Of’un Savan köyünden olan ve Rus istilasından sonra bir şekilde kaçarak gelen on beş yaşlarındaki Şehbaz oğlu Mustafa bin Mehmed, adı geçen köyde Rusların ve Ermenilerin neler yaptıklarını anlatmıştı. O, bir ay önce “*askerimizin*” çekilmesinden sonra köye gelen Rus askerlerinin, “*etrafi keşf-i tarassud ederek askerimizin yokluğuna istihşâl-i kana’at*” ettikten sonra “*kemâl-i dikkat*” ve özenle evleri, erkek ve kadınların üzerlerini aradıklarını ve buldukları para ve ziynet eşyası gibi değerli her türlü “*emvâl-i menkûleyi*” aldıklarını söylemektedir. Devamla bu yağma ve soygundan sonra bazı kadınlara “*şahısları ve tavır ve vaz’iyyetlerinden Ermeni oldukları*” anlaşılan kişiler tarafından tecavüz ve her türlü “*fi’l-i şeni’de*” bulunulduğunu ifade etmektedir. “*Düşmanın vahşiyâne tecavüzâtı ve gasb û müsâdere mu’amelâtı*” üç gün devam etmişti.⁵⁴

“*Rusların ve bunlara peyrev olan Ermeni çetelerinin ahâl-i İslâmiye’ye*” yaptıkları “*mezalim ve kötülüklerin şahidi olup*”, bunları anlatmak için polis dairesine müracaat eden Yomra Nahiyesi’nin Kalefka köyünden Salimoğlu Mehmed’in eşi 25 yaşlarındaki Fatma, 31 Ağustos 1916’da yeminli olarak alınan ifadesinde şunları söylemekteydi: Köyelerine gelen düşman askeri köy muhtarının evinde toplanan ahaliden birçok erkek, kadın ve çocukları buradan alarak bir dereye getirmişler, orada erkekleri ayırıp bir tarafa gönderdikten sonra bir kıza tecavüz etmişler, daha yeni doğmuş bir çocuğu havaya fırlatıp altına tuttıkları süngüyü saplama suretiyle öldürmüşler, tecavüzlere insanlık adına karşı çıkıp müdahale etmeye çalışan bir Rum kadını da süngü ve tüfek darbeleriyle katletmişlerdi. Yine Maçka’nın İpsila köyünden Alemdaroğlu Besim bin Mehmed’in ifadesi de yapılan zulmün hangi boyutlara ulaştığını gözler önüne sermekteydi. O da genç kızların ırzlarına tasallut edildikten sonra katledilmesi ve erkeklerin çeşitli zulümlerle öldürülmesi olaylarını anlatmaktaydı. Örneğin, Hasan Ağa’nın ellerini ve kollarını kestikten sonra canlı canlı ateşe atıp yakmışlardı. Mustafa’nın kızını birkaç gün yanlarında tuttukten ve “*bikrin izâle ettikten*” sonra “*envâ’i*” işkence ile öldürmüşlerdi. Polis memur-

⁵³ BOA, HR. SYS. 2872/3’den aktaran Bilgin- Birinci vd., s. 77-79; *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri 1914-1919*, c.I, s. 25-27.

⁵⁴ BOA, HR. SYS. 2872/4’den aktaran Bilgin- Birinci vd., s. 80-85; *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri 1914-1919*, c.I, s. 15-16.

larından Hasan Efendi'yi yakalayıp “salben” idam etmişlerdi. Ona göre bütün bu zulüm ve katliamlar oradaki Rumların “teşvîkât ve tezvîrâtıyla” yapılmıştı. Yomra'nın Karanlı köyünde, işgal öncesinde köyden kaçamayan erkeklerin ihtiyarları tamamen katledilmiş, gençleri ise Ermeni çetelerine teslim edilmişti.⁵⁵

Lermioğlu, işgalden sonra birleşen Rus ordusu, Trabzon'un yerli Rum ahalisi ve Ruslarla birlikte gelen Ermenilerin öncelikle şehirde talana başladıklarını belirttiikten sonra, onların “rast geldikleri, fırsatını düşürdükleri Türkleri kadın, erkek ve çocuk demeksizin,” öldürmeye başladıklarını söyler. O işgal sırasındaki Ermeni faaliyetlerini şöyle anlatır:

“Şunu katiyetle söyleyebilirim ki Rus ordusunda bulunan Tatarlarla diğer Türk ırkından olan askerler ve Kafkasyalı Müslümanların müdahalesi olmasaydı, avdetimizde bu topraklar üzerinde sağ kalmış bir Türk'ü görmek nasip olamayacaktı. Rum ve Ermenilerin bazıları asker elbise ve silahlarıyla dağlarda dolaşarak ve kendilerine Rus eri süsü vererek Türk köylüsünün elinden son kalan hayvanı, yiyeceğini zorla alıyor, yağma ediyordu. ...Bakü Cemiyet-i Hayriyyesinin yardımına, Rus ordusundaki Türk aslından olan askerlerin korumalarına rağmen birçok Türk kadın, erkek ve çocuğunu vahşetlerine kurban etmişlerdi.”⁵⁶

Yine işgal günlerinde Trabzon'da bulunan Sadi Selçuk'un bu dönemle ilgili şahitliği ve duyguları önemli ipuçları sunmaktadır. O işgal sırasında Trabzon'da Ermenilerin, Türk evlerine “baskan ve sarkıntılık” yapmaktan geri kalmadıklarını belirtir. Ayrıca bütün kötülüklerini metotlu bir şekilde uygulamak üzere harekete geçirilen Ermeni Komitesinin, üyelerini görevlendirerek, bir takım kollara ayırıp çevre mahallelere geceleri baskınları yaptıklarını ve Türk evlerini soyup fırsat buldukça Türkleri öldürdüklerini ifade etmektedir. Ona göre bu şekilde mezalimlerini artıran komitacılar, Türkleri toplayıp camiler ve muntazam taş binalar içinde toptan imhayı düşünüyorlardı.⁵⁷

İşgal sırasında ve sonrasında Rusların ve onların gözetimi altında Ermenilerin Trabzon ve çevresinde gerçekleştirdikleri fiilleri ortaya koyacak olayların sayısını artırmak mümkündür. Ancak bu kadarı da Rus korumasındaki Ermenilerin yaptıklarını ve maçlarını anlamaya kâfi gelecektir. Bununla birlikte bu anlatılanların kaynağının Türk belgeleri olması tereddüt

⁵⁵ Gösterilen yer.

⁵⁶ Lermioğlu, s. 373.

⁵⁷ Sadi Selçuk, *Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeninin Trabzon'u İstirdadı*, Konya 1955, s. 88.

yaratabilir. Bu nedenle işgal sırasında Trabzon'da görev yapan ve Rus işgal komutanlarından olan S. P. Mintslov'un anlatımlarına başvurmak yaşananların başka bir bakış açısıyla ortaya konulmasına yardımcı olacaktır. Mintslov 30 Temmuz 1916'da günlüğüne "Yeni işime talancı çeteleri ortadan kaldırmakla başladım. Bölgeden kaçmış olan Ermeniler, geri dönüp, çeteler oluşturarak talanla meşgul oluyorlar, burada kalan sivil Türklere intikam alıyorlardı. İş haddinden çoktur ve tüm bu işleri ben yerine getirmeliyim." diye yazmıştı. 4 Ağustos'ta "Gittikçe hırsızlık çoğalıyor gün yok ki yanıma hırsızlıkla ilgili bir şikâyet gelmesin. Hayvanları çalıp insanları dövüyorlar. Katiller ise ya Ermeniler ya da cephedeki utanmaz Kazaklar ve Ruslar idi." demektedir.⁵⁸

Mintslov'un görüşlerinin Ermenilerin yaptıkları talan, soygun ve cinayetleri haklı gördüğü anlaşılmaktadır. Zira "Türklere intikam alıyorlardı." demek suretiyle Ermenilerin gerçekleştirdikleri olaylara bakış açısını ortaya koymakta ve dolaylı bir şekilde bu hareketleri bir dereceye kadar mazur gördüğünü ima etmekteydi.⁵⁹ Oysa Ermeniler tehirden önce de Türklere

⁵⁸ S. P. Mintslov, *Rus İşgal Komutanı S. P. Mintslov'un Günlüğü*, Çev.: Enver Uzun, Trabzon 2008, s. 51, 61.

⁵⁹ Burada üzerinde durulması gereken husus, Avrupa ve Rus kamuoylarının daha o tarihlerde Türklerin Ermenileri katlettiğine inanmış olmalarıdır. Zira Mintslov'un günlüğünde bir Ermeni'nin, sivil ya da asker Türkler tarafından katledildiğine; kendisinin böyle bir olaya şahit olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aksine o, sürekli Ermenilerin Türklere yaptıklarından bahsetmekte, hatta bir süre sonra bunlardan yakınmaktadır. Burada önemli olan Mintslov'un metninin, resmi bir evrak ya da propaganda amaçlı değil kişinin kendisine ait bir günlük ve nihayetinde kişiye özel olmasıdır. Bundan dolayı onun günlüğüne yazdıkları konusunda bir dereceye kadar samimi olduğu düşünülebilir. Ancak verdiği bilgilerle kişisel kanaatleri, en azından Trabzon'daki görevinin ilk aylarında örtüşmemektedir. Belirtildiği üzere o sonraları Ermenilerin faaliyetlerine kuşkuyla bakmaya başlamıştır. Tıpkı kendisi gibi olayların görgü tanığı olmayan birçok diğer Batılı ve/veya Rus gibi o da Ermenilere katliam yapıldığı inancına sahiptir. Avrupa ve Rus kamuoylarında böylesi bir algının ortaya çıkmasında, savaş sırasında itilaf devletlerinin psikolojik harp ve kamuoyu oluşturma amaçlı olarak propaganda amaçlı yayın yaptıklarının çok büyük etkisi bulunmaktadır. Osmanlı topraklarında meydana gelen olaylar hakkında doğrudan bilgi sahibi olmadan ve doğru-dürüst haber kaynağı dahi vermeden yapılan yayınlar, belli ki Avrupa ve Rusya kamuoyunu Türkler aleyhine Ermeniler lehine tavrı takınmaya sevk etmişti. Bu haberlerin doğruluk değeri ile ilgili bir örnek konunun mahiyetini anlatmaya yeter. 22 Temmuz 1915'te İngiltere'de *The Courier* adlı gazete, Trabzon'da, tehirden kurtulmak isteyen Ermenilerin tüm uyarıları dinlemeyip, kendilerini şehrin iç kalesine kapatarak bomba ve tüfeklerle Türklere ateş açtıklarını ve sivil ve asker 150 kadar Türk'ü öldürdüklerini; son bir uyarı da faydasız olunca Türk kuvvetlerinin silah kullanarak Ermeni isyanını bastırabildiğini yazıyordu. Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basını'na Göre Trabzon'da Rus İşgali" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi-Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti'nde Rus İşgali ve Muhacirlik*, 7 (2014), s. 98 (Başkaya'nın çalışmasının tamamını bu gözle okunduğunda İngiliz basınının yayınlarının amacı daha net anlaşılabilir.); Oysa hatıratlar dâhil yerli hiçbir kaynaktan böylesi ses getiren bir olaydan bahsedilmemektedir. Buna mukabil, yukarıda görüldüğü üzere devletin resmi belgeleri tehirci direnen ve bireysel eylemlerle asker ya da sivil Müslümanları öldüren Ermenilerden rahatlıkla bahsediyordu. Herhalde Osmanlı yöneticileri, en azından kendi kamuoyunu ve mütteliklerini,

saldırmışlar, Osmanlı Devleti'nin savaştaki düşmanları lehine faaliyetlerde bulunmuşlardı. Yani Ermenilerin o anki fiilleri bir intikam savaşından ziyade büyük Ermenistan'ın kurulması yolunda Osmanlı Devleti'nden ve Türk komşularından onları yok ederek kurtulmak mücadelesiydi. Osmanlı Devleti'nin bir güvenlik uygulaması olarak gerçekleştirdiği tehcire ve bu sırada yaşanılması kaçınılmaz olan bir takım acılara duydukları öfke de Ermenilerin hareketlerinin şiddetini güçlendirici etki yapmış olmalıdır. Ancak belirtildiği gibi Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanlara karşı hareketleri ne Birinci Dünya Savaşı sırasında ne de tehcir sonrasında başlamıştı. Ayrıca Mintslov'un yorumu çalışmanın başında ifade edilen halkların kavgasından işgalcilerin kendilerine nasıl bir pay çıkardıkları ve bu çatışmayı kendi çıkarlarına kullanma fırsatını da kaçırmadıkları görülmektedir. Nitekim Ruslar işgal sırasında yanlarında Ermeni çetelerini de getirmişler⁶⁰ ve Ermenilerin Türklere duydukları nefretten faydalanma yolunu tutmuşlardı. Ermeniler ise bir kısmı Rus ordusunun askeri olarak bir kısmı da Rusların gölgesinde Türklere saldırılmışlardı. Sonuçta Mintslov'un Ermenilerin Türklere yönelttikleri bu hareketler hakkındaki düşünceleri zamanın ilerlemesiyle değişmiş ve onların davranışlarının sebebini önceleri intikam duygularına bağladığını ancak şimdi yanıltmış olduğunu itiraf etmişti. Zira Ermeniler Türklere nasıl davranıyorlarsa Rumlara da öyle davranıyorlardı.⁶¹

Mintslov'un günlüğüne 10 Ağustos'ta yazdıkları Ermenilerin işgal sırasındaki faaliyetlerini çok daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Öncelikle General Lyahov'un şehirdeki evleri ve içerisinde mal bulunan 198 dükkânı, kanun ve yasaları hiç dikkate almadan Ermeni Komitesi'ne verdiğini ifade etmektedir. Ona göre tehcirden sonra Trabzon'da Ermeni kalmamıştı. Bu nedenle şu anda şehirde bulunan Ermeniler Trabzon Ermenileri değildi. Bunlar Tiflis, Batum ve Bakü'den "*kara kuzgun gibi şehre üşüşüyor ve sözün gerçek anlamında talan*" yapıyorlardı. Yeterince talan yapıldıktan sonra komitenin birinci kısmı çekiliyor, sonra ikinci kısım yağmaya başlıyordu. Mintslov, Rus

---

yürüttükleri politikaya ikna etmek için böylesi büyük bir hadiseden bahsetmemelik etmezlerdi. Bu nedenle *The Courier*'de bahsedilen olayın gerçek olup-olmadığı şüphelidir. Öyle anlaşılıyor ki Avrupa kamuoyuna Trabzon'da Ermenilerin Türklere karşı kahramanca savaştıkları ve son çare olarak intihar saldırısı denebilecek eylemlere giriştikleri imajı verilmeye çalışılıyordu. Bu kaba propagandaydı fakat Mintslov örneğinde olduğu gibi amacına ulaşmış görünüyordu. İngiliz gazetelerinin Trabzon'daki hadiselerle ilgili bu tür propaganda amaçlı yayınları hakkında Başkaya'dan başka Şahin, s. 399-419'a da bakılabilir.

⁶⁰ BOA. HR. SYS. 2872/4'den aktaran Bilgin- Birinci vd., s. 80-85; *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri 1914-1919*, c. I, s. 15-16.

⁶¹ Mintslov, s. 64.

işgal kuvvetleri komutanı Shvarch'ın Ermeni işlerini kendisine verdiğini, ancak Ermenilerin şehirde yaptıkları talanı önleyemediğini belirtmektedir. Jandarma komutanı Albay Dingo, Mintslov'a Ermeni ve Rumların Kafkasya'da evleri ve dükkânları olduğu bilgisini vermişti. Bu komite üyeleri önceleri fakir olmalarına rağmen şimdi bir anda varlıklı insanlara dönüşmüşlerdi. Albay Dingo ile Mintslov'un sohbetini dinleyen komutan Shvarch komitenin kapatılmasını ve tüm mallarının olduğu yerin mühürlenmesini emretmişti. Yine Mintslov'un dağlarda eşkıya takibine gönderdiği subaylardan biri altı gün sonra görevini tamamlayıp gelmişti. Yakaladığı eşkıyanın tamamı Ermeni idi. Bunlar yerli halkın mallarını ve hayvanlarını ellerinden alıyorlardı. Ayrıca pek çok insanı da öldürmüşlerdi.⁶²

Mintslov'un bu anlatıları, Ermeni komitelerinin yağma ve talanı kendileri için iyi bir kazanç kapısı haline getirdiklerini ve bu yolla zengin olduklarını ortaya koymaktadır. Trabzon'daki Rus yöneticilerin ve askeri erkânın başlangıçta her türlü aşırılıklarına göz yumdukları Ermenilerin, artık iyice kontrolden çıktığını görünce, onların da kendileri için bir asayiş sorunu haline geldiğini düşünmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bir devlet geleneğine sahip olan Rus yönetimi, işgal sırasındaki aşırılıkların önünü alarak şehirde düzeni sağlamak gereğini duydukça Ermenilere karşı tavırları değişmek zorunda kalmıştı. Mintslov'un bu kısacık notu aslında Rus yönetiminin Ermenilere bakışının dört ay gibi kısa bir sürede nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu değişiklik Ermenilerin Türklere yönelik hareketlerini pek engellememişti.

Belirtildiği gibi Ruslar Trabzon'u işgal ederken ele geçirdikleri yerlerde Müslüman ahaliye her türlü zulmü yapmışlar, bu arada Ermenilerin de katliam, tecavüz vb. vahşi davranışlarına izin vermişlerdi. Örneğin Polis Müdürlüğünün 27 Mayıs 1916 tarihli müzekkeresinde yapılan zulüm ve katliamlara Rus askerlerinin katılımı olsa da bunların büyük çoğunluğunun Rusların ihmalkâr bakışları arasında Ermeni çeteleri tarafından gerçekleştirilmiş olduğu belirtilmektedir.⁶³ Ayrıca yine işgalin ilk aşamasında Müslümanların evlerini-yurtlarını bırakıp göç etmelerine veya onların özellikle Ermeni ve Rumlar tarafından göç ettirilmelerine de ses çıkarmamışlardı. Ancak işgal tamamlanıp da şehirde tekrar düzen sağlamak gerekince gerçeğin

⁶² A.g.e., s. 62-64; Mintslov günlüğünün bu kısımlarında Ermeni çetelerinden şikayetçi bir üslup kullanıyordu. Fakat Ruslar gerek bölgeyi işgal harekâtı devam ederken gerekse işgal sırasında kıyılara gemilerle Ermeni çetelerini kendileri getirmişlerdi; Lermioğlu, s. 286-287.

⁶³ BOA, HR. SYS. 2872/4'den aktaran Bilgin- Birinci vd., s. 80-85; *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri 1914-1919*, c.I, s. 15-16.

farkına varmışlar ve işgal edilen bütün bölgenin harabeye döndüğünü anlamışlardı. Ermeniler tehcir edilmişti. Müslümanlar ise işgalden kaçarak şehri boşaltmışlardı. Bu ise kent ekonomisinin yerle bir olması, üretimin tamamen ortadan kalkması anlamına geliyordu. İçinde bulunulan durum, Mintslov'un ifadesiyle şehrin "*Pompei harabelerine*" dönmesiydi. Bundan dolayı Ruslar işgalden kısa bir süre sonra şehre Rus ordusundaki Türklerden oluşan birlikler getirmişler ve halka iyi davranmaya başlayarak göçü engellemeye çalışmışlardı. Bu yüzden olsa gerek Müslüman ahali ifadelerinde Rusların işgal sırasında yaptıkları mezalimi unutmuş ve Türklere asıl zulmü yapanların Ermeniler olduğunu söylemişlerdi. Örneğin Trabzon'un tekrar Türk idaresine geçmesinden sonra şehre gelen Ahmet Refik Altınay'a bir imamın anlattıkları, onun yapılan mezalim ve katliamdan, işgal sırasında Türklere yapılan muameleden, Ruslardan ziyade Ermenileri sorumlu tuttuğunu göstermektedir. Altınay, "*İmamı en çok müteessir eden Ermenilerdi*" demekte ve bütün tahribat Kafkas Ermenileriyle, Erzurum, Erzincan ve Van taraflarından Rusya'ya kaçan, sonradan Rus ordusuna, Osmanlı'dan intikam almak için gönüllü giren Ermeniler tarafından yapılmış diyerek devam etmekteydi. Bundan sonra kanaati daha da genelleştirmekte ve "*Rus idaresi hemen herkesin söylediğine göre düzenli imiş.*" diyerek Türklerin Rusları pek suçlamadığını ifade etmekteydi.⁶⁴

İşgal sırasında Ermeni komiteler kimsesiz Ermeni çocukları toplayıp, götürüyorlar ve orada kendi fikirlerince yetiştiriyorlardı. Bu arada buldukları kimsesiz Müslüman çocukları da sahiplendikleri ve onları Ermeni kültürüne göre yetiştirme amacıyla hareket ettikleri anlaşılmaktadır.⁶⁵ Onlar, Trabzon'da da işgal sırasında 500 çocuğu toplayıp, Kars'a götürmüşlerdi. Kars Türklerin eline geçince, çocukları Amerikan hastanesine bırakıp gitmişlerdi. Bu çocuklardan birisi kendi ifadesine göre Müslüman'dı. Fakat Ermeni komiteleri Trabzon'da yetim Ermeni çocukları toplarken onu da almışlar, o da korkudan ben Müslüman'ım diyememiş ve Kars Türklerin eline geçinceye kadar Ermeniler tarafından yetiştirilmişti.⁶⁶

İşgalin Trabzon'a getirdiği felâket ve yıkımı en iyi anlatanlardan biri de Rusya'nın işgal komutanlarından Mintslov idi. O, "*Şimdi Trabzon'un çok kederli bir hali vardı denilebilir. Şehrin köşelerinde dolaşırken, İnsanda sanki*

⁶⁴ Ahmet Refik Altınay, *İki Komite İki Kıtıl Kafkas Yollarında*, İstanbul 2010, s.92.

⁶⁵ Yetim Müslüman çocuklarının Ermeni olduğu iddia edilerek alınmaya çalışılması ile ilgili bir çalışma için bkz.: Bülent Bakar, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Türk ve Ermeni Yetimleri", *Yapay Sorun-Ermeni Meselesi*, Yay. Haz.: Mahir Aydın, İstanbul 2008, s. 83-93.

⁶⁶ *BOA, HR. SYS. 2878/11*'den aktaran Bilgin vd., s. 392.

mahvedilmiş Pompei'nin sokaklarını adımlıyormuş hissi uyanıyor. Evlerinin pencerelerinin tümü kırılmıştı denilebilir. Kapılar yerinden çıkarılmıştı. Hangi evin bahçesinden içeri girsen bir boşluk ve dağınıklık göze çarpıyordu. Her şey dağıtılmış, kırılmış, yıpranmış ve etrafa atılmıştı. Şehrin arka cephesini yük taşıyanlar doldurmuştu." diyerek işgalin kente getirdiği felaketi gözler önüne sermektedir.⁶⁷ Mintslov Trabzon'daki bu acıklı manzaranın, daha doğrusu kentin harabe haline gelmesinin sebebini gayet iyi biliyordu. Zira işgal sonucunda Müslüman-Türk ahalinin büyük bir bölümü taşıyabileceği kadar eşyayı yanına alarak kenti terk etmişti. Onların geride bıraktıkları mal-mülk ise Mintslov'un ifadesine göre Rus askerlerinin gelmesine kadar geçen iki günlük süre içinde Rumlar tarafından tamamıyla yağmalanmıştı. Kapısı kırılıp içine girilmemiş Türk evi kalmamıştı. Mintslov, günlüğüne 26 Mayıs 1916'da yazdığı kısımda "*Bizim askerlerimiz Türklerin şehri terk etmesinden iki gün sonra şehre girdiklerinde şehrin Rumlar⁶⁸ tarafından yağmalandığını görürler.*" diyerek Türkler gider gitmez, Trabzon'da Rumların neler yaptıklarını ortaya koymaktaydı. Ona göre şehirde ortaya çıkan bu yağma ve çapul hareketlerinin birinci sorumlusu Rus işgal komutanlarından General Lyahov idi. Mintslov günlüğünün yine 26 Mayıs tarihli kısmında "*Genel kanaate göre Lyahov bizim iyi generallerimizden biriydi. Fakat onların Trabzon arazisinde yaptıkları akıl alır cinsten değildi. Hatta en tecrübesiz bir general bile bunları yapmazdı.*"⁶⁹ demek suretiyle Trabzon'u teslim alan Rus işgal komutanlarından Lyahov'un yapılmasına müsaade ettiği yağma, talan ve hırsızlığı eleştirmektedir.

Mintslov günlüğünde kentteki yağma hareketlerinin hangi boyutlarda olduğunu, Rus denizcilerinin, Rumların ve Ermenilerin bu işi hangi düzeye taşıdıklarını 17 Haziran 1916'da şu cümlelerle anlatmaktaydı: "*Artık bu Petra Amienska'nın torunlarının hareketlerinin bir sonucuydu. Şehrin arka cephesini yük taşıyanlar doldurmuştu. Denizciler özellikle dikkat çekerler. Onlar şehri dolaşır, hatta bakırdan olan kapı kollarını da koparırlardı. Bir sözle değerli gördükleri her şeyi alırlardı. Yükçüler bütün aynaları kırar, saatleri ezer, resim ve kitapları yıpratırlardı. Bu davranış onların çok sevdiği işlerdi.*" Bu durumun ne kadar vahşiyane olduğunu Mintslov, "*Almanların vahşiliği ile ilgili söylenmiş sözleri hatırlıyordum.*" dedikten sonra "*İnsan da canavar gibidir. Bu Roma gerçeği hiçbir zaman kendi değerini kaybetmiyordu.*" demek

⁶⁷ Mintslov, s. 31.

⁶⁸ Eserin Rusçadan Türkçeye yapılan çevirisinde mütercim *Yunan* kelimesini tercih etse de biz Trabzon'un Ortodoks Hıristiyan halkını ifade eden doğru sözcüğün *Rum* olduğu düşüncesindeyiz.

⁶⁹ Mintslov, s. 16.

suretiyle ifade etmekteydi.⁷⁰ Yani o, şehirde yapılan talan ve cinayeti, Avrupa tarihinin yüzyıllar boyunca barbar olarak tanımladığı talancı, yağmacı, her türlü cinayetten hiçbir zaman çekinmeyen, medeniyetten nasiplenmemiş ve vahşiliği ile öne çıkarılmış eski Alman imgesi ile kıyaslamaktaydı.

Trabzon'da yapılan talanın bir başka boyutu da şehrin ve burada bulunan emlakın aidiyetini belirleyen en önemli unsurlardan biri olan tapu ve mahkeme kayıtlarının Rus komutanların öncülüğünde Ermeni ve Rumlar tarafından yakılmasıydı.⁷¹ Mintslov, 12 Haziran tarihli güncesinde “*Dün akşam garip bir olaya şahit oldum.*” diyerek Rus Telgraf İdaresi'ne verilen eski adliye binası ile hapishanenin bütün evrakının, Ermeni asıllı Rus komutanlarından Melik Parsadanov'un emriyle yakıldığını belirtmektedir. Durumun vahametini “*Eyaletin tüm arşivi ve Türklerin burada oldukları sürede görülmüş olan mahkeme işlerinin belgeleri yakılmaya başlanmıştı. Burada ne kadar değerli belgeler yok olmuştu.*” diyerek ifade etmekteydi.⁷²

Rus denetimindeki şehirde, kentin kimliğini tahrip etmeye dönük bu tür uygulamalar yapılırken bir yandan da kentteki Türk dönemi öncesi eserler arkeolojik kazılar yapılarak ortaya çıkarılmaya çalışılıyordu. Bu çalışmalar yapılırken Türklerin şehirdeki varlığının ve şehrin kimliğinin kanıtı olan Türk dinî ve sivil mimarisinin bütün eserleri hem Ruslar hem de Rum ve Ermeniler tarafından tahrip ediliyordu.⁷³ Bugün Maraş Caddesi olarak

⁷⁰ A.g.e., s. 31.

⁷¹ Rumların İşgal sırasında Trabzon'daki faaliyetleri hakkında bkz.: Abdurrahim Aydın-Aydın Özgören, “Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali ve Trabzon Rumlarının Faaliyetleri”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (2007), s. 233-246; Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki”, *OTAM*, 4 (1993), s. 92-97.

⁷² Mintslov, s. 25; Ruslar tarafından şehrin demografik yapısının tespit edilmesi için bir çalışma yaptırılmış; özellikle Ortahisar Camii'nin kilitli kapısı, bir gece yerli Rumlar tarafından kırılarak bu belgelerin önemli bir kısmı tahrip edilmişti. Veysel Usta, “Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi-Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti'nde Rus İşgali ve Muhacirlik*, 7 (2014), s. 146.

⁷³ Rusların Trabzon'da yaptıkları arkeolojik incelemeler ve kültürel tahribat için bkz.: Halit Dünder Akarca, “İlmî İşgal: Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Birinci Cihan Harbi'nde Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi-Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti'nde Rus İşgali ve Muhacirlik*, 7 (2014), s. 21-30; Veysel Usta, “Rus Bilimler Akademisi Tarafından İşgal Yıllarında Trabzon'da Yapılan Çalışmalar ve Rusya'ya Götürülen Eserler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 153 (2004), s. 11-24; Asiye Bayındır, *Rus İşgal Döneminde (1916-1918) Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2014 özellikle s. 43-61; *Rus Hesabatlarında Trabzon (1916-1918)*, Çev.: Enver Uzun, Trabzon 2009 (Kitap başta Uspenski olmak üzere Trabzon'da görev yapan bazı Rus yönetici asker ve bilim adamlarının yazılarının derlemesidir ve Rusların Trabzon'da yürüttükleri tarih ve arkeoloji gibi alanlarda yapılan bilimsel çalışmalar hakkında birinci elden bilgiler içermektedir.)

adlandırılan cadde, bilinçli olarak kentteki Türk mahallelerinden geçirilmişti.⁷⁴ Bu yolla Türk mahallelerinin bir kısmı yerle bir edilmişti. Türkler şehre geri döndüklerinde evlerinin yıkılmış olduğu acı gerçeği ile yüzleşmek zorunda kalmıştı. Ancak görünüşte şehrin imarı için yapılan bir faaliyet olan bu yeni cadde açma girişimi, gerçekte kentin Türk kimliğini yok etmeye dönük hareketlerden bir başkasını oluşturmaktaydı. Yine şehrin toplumsal dokusunu yozlaştırmaya çalışıyorlardı. Ayrıca Müslümanların onurlarını kırmak için Rus ve Ermenilerden birçokları, Türk ailelerin içine sızarak “*birçok genç kadınları ifâl ediyor*” bazıları da tehdit yoluyla çeşitli rezaletler yapmaya yelteniyorlardı. Bu kadınları “*Rus modasına sokup, açık ve serbest olarak Türk mahalleleri aralarında, Türklere karşı teşhir mahiyetinde*” gezdiriyorlardı.⁷⁵

Rumlar ve bazı Ermeniler ellerinde sahte evraklarla Türklere ait olduğu üzcrindcki yazıdan belli olan evleri sahiplenmeye çalışıyor, bu amaçla Rus yöneticilere başvuruyorlardı.⁷⁶ Böylece onlar Türklere ait emlaki de yağmalamaya çalışıyorlardı. Ayrıca bu tavır Trabzon’da artık Türk hâkimiyetinin ebediyen bittiği algısının Rum ve Ermeniler açısından yaygınlığını ortaya koymaktaydı. Ne de olsa şehir artık bir daha asla Türklerin hâkimiyetine geçmeyecekti.⁷⁷ O halde Türklerin mülkünü de rahatlıkla zimmetlerine geçirebilirlerdi. Türklerden geri dönenler olsa bile -bu nerdeyse imkânsızdı-yeni yönetimin şehirde yaptığı düzenlemelere hiçbir şekilde itiraz edemeyeceklerdi.

⁷⁴ Tarakçıoğlu, Rusların Maraş Caddesi’ni açarken benimsedikleri stratejiyi ve Türkler açısından ortaya çıkardığı olumsuz sonucu gayet açık bir şekilde anlatmaktadır: Bugün Maraş Caddesi adı verilmiş olan “*bu caddenin silip süpürmüş olduğu mahallelerin hiç birinde bir tek Hıristiyan evi yoktu; hepsi Türklerin idi. Eğer doğudan batıya açılmış olan bu cadde deniz kıyısına açılmış olsa idi Kemer kaya, Tuzluçeşme ve Sotka mahallelerini yıkarak geçecek idi. Sözü geçen mahalleler ise Rum mahalleleri idi. Ruslar Maraş caddesini açmak suretiyle hem birkaç Türk mahallesini ortadan kaldırmış ve hem de Harşit vadisindeki savaş cephelerine kolaylıkla asker, savaş araçlarını taşımak kolaylığını elde etmiş oldular.*” Tarakçıoğlu, s. 139.

⁷⁵ Selçuk, s. 87-88.

⁷⁶ Mintslov Ermenilerin Müslümanların evlerini sahiplenmek istekleri ile ilgili bir olayı şöyle anlatır: “*Parsadanov’un anlattıklarına göre kısa bir süre önce onun yanına gelen Ermeniler, ellerindeki belgelerle şimdi askerlerin yerleşmiş oldukları binanın varisleri olduklarını ispat etmeye çalışmışlar. Ayrıca bahçenin bir tarafını kazmak için izin istemişler. Parsadanov’un izni üzerine bahçeyi kazarak buradan bardak ve bakır bir leğen çıkarmışlar. Burada 35.000 ruble değerinde değerli eşyalar olmuştur. Bu tür hazineler şehirde az görülmemişti.*” Aynı tavrı Rumlar da sergilemekteydiler; Mintslov, s. 25-26, 17.

⁷⁷ Lermioğlu, “*Savaş buradan uzaklaşınca, Türk idaresinin bir daha avdet etmeyeceği kanaatini güden, asırlarca bizimle bir arada yaşayan ve bizden çok daha hür ve mesut bir hayat süren, refah ve huzur içinde gelişen Rumlar, Rus ordusu ve bu ordu ile buralara sarkan Ermenilerle birleştiler.*” demek suretiyle işgal dönemi gayrimüslim Trabzon ahalisinin halet-i ruhiyesini yansıtır. Lermioğlu, s. 373.

Dönemin Rus yöneticilerinin anlattığı bu gerçekler kentin maddi yağmasının yanında kültürel olarak da Türk kimliğinden arındırılması için Rus, Rum ve Ermeniler tarafından bilinçli faaliyetler yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Türkler göç ettiği için zaten şehir demografik açıdan kendiliğinden dönüşmüştü. Rumlar şehirdeki nüfus ekseriyetini ele geçirmişler, Ermeniler ise tehcir edildikleri yerlerden gelerek kuracakları devletin denize açılan kapısı olmak bakımından hayati öneme sahip olan bu kentin sahipliğini ele geçirmek için faaliyetlerini artırmışlardı. Bu amaçla Trabzon'da ve civarında kalan Türklere karşı acımasız bir katliama girişmişlerdi.

Ancak Mintslov'a göre Trabzon'daki, hatta Anadolu'daki Rus varlığının geleceği belirsizdi ve muhtemelen bu topraklar hiçbir zaman Rusya'ya ait olmayacaktı. O, "*Ne Kars, ne de Trabzon hiçbir zaman Rus şehri olmayacaktı. Biz burada misafiriz ve Ermeni ya da bir başkasının vatani olacak bu araziye çok cömert bir şekilde para harcıyorduk*" diyerek bu düşüncesini ortaya koymaktadır.⁷⁸ Burada ilginç bir şekilde Rumları zikretmemektedir. Ancak Bu toprakların bir daha Türk toprağı olmayacağı da ima edilmektedir. Özellikle Ermenilerin adının zikredilmesi Rus politikasının Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'yu Ermenilere vermek niyetinde olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır. Yine Mintslov'un sözlerine göre Rumlar da şehirdeki Rus varlığının daimi olacağına inanmamaktadırlar. Ancak Rumların beklentisi şehirdeki Türk hâkimiyetinin geri döneceğine dönüktü. Bu nedenle "*Her Rum evinde iki bayrak saklıyordu. Biri Rus diğeri ise Türk Bayrağıydı. Bu ev sahipleri Rusların gitmesini, Türklerin gelmesini bekliyorlardı. Türkler gelince Rus bayraklarını kaldırıp Türk bayraklarını asacaklardı.*" Mintslov Rusya'nın Trabzon'u almakla savaş bölgesine yapacağı askeri nakliyatın da gerçekleşmediğini ifade etmekte ve yaptığı hesapla bunun astarının yüzünden pahalı olduğunu belirtmektedir.⁷⁹

İşgal Sonrası Ermeni Faaliyetleri

1917 yılında Rusya'da Devrim olup, bu ülke savaştan çekildikten sonra Rus ordusunda düzensizlik baş göstermeye başladı. Ordunun emir-komuta zinciri bozuldu ve Rus ordusunun savaştığı bütün cephelerde ve işgal ettiği bölgelerde bir gevşeme meydana geldi.⁸⁰ Kısa bir süre sonra da Rusya savaştan çekilmeye başladı. Bu arada ortaya çıkan boşluğu, Rus silahlarını ele

⁷⁸ Mintslov, s. 39.

⁷⁹ A.g.e., s. 17.

⁸⁰ Rus ordusunun düzen bakımından zayıflamaya yüz tuttuğu bu anlarda, komutanların emirleri tutulmuyor, askerler resmi selam yerine "yoldaş" diye birbirilerine hitap ediyorlardı; Selçuk, s. 87.

geçiren Ermeniler doldurmaya başladılar⁸¹ ve elde ettikleri silah gücüyle de faaliyetlerine hız verdiler.⁸² Bu aşamada Türk çeteleri de harekete geçmişler ve Ermeni ve Rum çetelerine karşı mücadeleye girişmişlerdi. Böylece Rusların çekilmesi ile Türk idaresinin kurulması arasında geçen kısa zaman diliminde çete savaşları bölgeye egemen olmuştu.⁸³ Örneğin Vakfıkebir'in Ağasar bucağından "*Kahraman Bey adındaki cesur ve teşkilatçı*" bir subay bunlardan biriydi. O günden güne teşkilatını geliştirip, "*gömülü olan silahları*" çıkarttırıyor ve Rusları bir an evvel işgal ettikleri yerlerden çıkarmak ve Ermenilerin katliamlarını önlemek için harekete geçiyordu. Sözgelimi Ermenilerin bir kısmı Rumlarla birleşerek Akçaabat'ın Oksu köyü ve çevresinde eylem yapmaya başlamışlardı. Bu civardaki Ermeni ve Rum çetelerini Harakalı Mustafa Ağa ile kardeşi Eyüp Ağa oluşturdukları çetelerle engellemeye çalışıyorlar; buralarda şiddetli çarpışmalar devam ediyordu. Kahraman Bey çeteleri ile buraya desteğe geldi. İhtimena köyünden Hamit Usta ve Horovi köylü Oflluoğlu Hüseyin Çavuş, Maçka'nın Limni köyünden Kazancıoğlu Ömer Çavuş, yine İhtimena köylü Lermioğlu Osman ile İsmail ve Yetimoğlu Mehmet Çavuş ve diğer arkadaşları otuz kişilik bir çete oluşturarak Harakalı Mustafa Ağa'nın çetelerini takviye ettiler. Bu yöreden atılan Ermeni ve Rum çeteleri Karlık ve Agrit sirtlarında yine direnmeye başladılar. Karlık ve Agrit

⁸¹ Günümüz Türkologlarından Moskova Uluslararası İlişkiler Devlet Enstitüsü (MGİMO) Öğretim Üyesi Doç. Dr. K. A. Belova Taşnakların 1918 sonrası hedeflerini ve faaliyetlerini şöyle özetlemektedir: "*1918 başlarında, Taşnaklar, cephelerden dönen Rus birliklerinin elinden silah satın almaya başlamışlar ve Ermeni gönüllüleri yeniden silahlanmışlardı. Rus subaylarının anlattıklarına göre, bu çeteler, Erzincan ve Erzurum Müslüman nüfusunu yok etmeye çalışıyorlardı. Ermeni birliklerinin ve çetelerinin zorbalıklarına karşı harekete geçen Türk ordusu, 12 Mart 1918'de, Erzurum'u ele geçirip Ermeni çetelerini doğu tarafına doğru sürmüşlerdi. (...) Ermeniler on sekiz ay boyunca işgal ettikleri topraklarından kuzey-batı istikâmetine, yani, Trabzon tarafına yönelik devamlı saldırılar yapıyorlardı. Hedefleri yine, yerli nüfustan temizlenmiş topraklarda, Ermeni nüfusunun çoğunluğunu yaratmak.*" Perinçek, s. 16; 11 Şubat 1918'de Rus işgali altındaki yerleri almak için harekete geçen Türk ordusunun 12 Şubat'ta yayınladığı resmî tebliğde Ermenilerin hareketleri hakkında şöyle deniyordu: "*Kafkas Cephesi'nde mütarekeyi müteakib Rus kat'âtı hatt-ı fâsılı terk ile pek gerilere ve sâhilden vapurlarla Rusya içlerine çekilmelerinden istifâde eden Ermeni çeteleri ellerine geçirdikleri top ve makinâlı tüfeklerle Rus kat'âtının bulunmadığı muntikalarda teb'â-i 'Osmâniye'ye karşı envâ'-i mezâlim ikâ eyledikleri ve hatta hatt-ı fâsıldan on altı kilometre şarktaki Kelkit kasabasındaki muhtelit komisyonun da bu çetelerden bi-zâr kaldıkları müştereken ordular kumandanlıklarına irsâl eyledikleri mazbatalardan anlaşılmuş olduğundan...*" Lermioğlu, s. 346.

⁸² Kutayis valisi Çugaşvili'nin bir telgrafında 1918 sonlarında Rus ordusunun durumunun ne olduğu açıkça ortaya konulmaktadır. Buna göre Rus askerleri Trabzon'dan Batum'dan silahlarını atarak kaçmışlardı; Azni Süslü, *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, Ankara 1987, s. 43.

⁸³ Rus çekilişi ile Türk ordusunun Trabzon'a gelerek şehirde idarenin tekrar ele alınması sürecinde gelişen olaylar ve dikkat edilen hususlarla ilgili bkz.: Usta, s. 139-141.

sırtlarında üç gün üç gece süren şiddetli ve kanlı çatışmalardan sonra Ermeni çete reisinin öldürülmesi üzerine Ermenilerin direnci kırılmış ve onlar gece karanlığından da faydalanarak Trabzon'a kaçmışlardı. Ermeniler Karlık ve Agrit sırtlarından geri çekilirken Limni köyünde ele geçirdikleri, üçü kadın altı Türk'ü ormana getirip ateşte yakmışlardı. Lermioğlu'nun dediğine göre bu olay Ermenilerin yörede gerçekleştirdikleri son eylem olmuştu.⁸⁴

İkinci Kafkas Kolordu Kumandanı Şevki 25 Mart 1918 tarihinde Üçüncü Kolordu Kumandanlığına yazdığı bir yazıda Rusların tahliye ettikleri yerlerdeki asayiş durumunu gayet açık biçimde anlatmaktaydı. Buna göre Rusların çekildikleri yerlerde "*asayiş gayet muhtell*" bir durumdaydı. Örneğin mültecilerden biri Pulathane ile Yoroş Burnu arasında Ermeniler tarafından soyulmuştu. Yine Ermeniler Çavuşlu, Görele civarlarındaki bazı köyleri basıp yağma etmekteydiler. Tamamı Ermenilerden oluşan bir Rus müfrezesi Çakır Çavuş komutasındaki Görele Türk çetesi ile çatışmaya girmişti. Raporda ayrıca Trabzon'daki Ermenilerin Batum'a gönderilmekte olduğu, "*takriben bir hafta evvel Trabzon'da inzibat-ı dâhili için*" Rusların Türk, Rus ve Acemlerden oluşan jandarma yazamaya başladıkları vb. bilgiler aktarılmaktaydı.⁸⁵

İkinci Kafkas Kolordu Kumandanı Şevki 2 Nisan 1918 tarihinde üçüncü Kolordu komutanlığına gönderdiği başka bir raporda, Gürcü, Ermeni ve Rumlardan oluşan 2 bin kişilik bir çetenin Pulathane'yi işgal edip Müslümanlara "*vahşiyâne bir sûretde katl-i âmm*" yaptıklarını haber vermektedir. Müslüman kadınların başını kesip, yüzlerini parçalayan çeteciler, erkeklerle kadınların cesetlerini ve "*â'za-yı muhtelifelerini gayet galiz ve şen'î bir sûretde teşhîr*" etmişlerdi. Yine Ermeni ve Rumlardan oluşan bir çete Pulathane'nin 16 kilometre güneydoğusundaki Orus köyünü basarak bütün Müslümanları öldürmüşlerdi. Akçaabat ve çevresindeki Rumlar tamamıyla Trabzon'a çekilmişti. Bu sırada Trabzon'da "*pek ziyâde*" hastalık vardı ve Müslümanlar yöredeki fazlasıyla tehlikeye açık halde idiler. Kasabadaki Müslümanlar ise dağ köylerine kaçmaktaydı.⁸⁶

Osmanlı Ordusunun Başkumandanlık Vekâletinin, bütün şubelere gönderdiği 3 Nisan 1918 tarihli bir talimatta, Brest-Litovski Antlaşması sonrasında Ruslar işgal ettikleri Osmanlı topraklarını tahliye ederken, Ermenilerin Müslüman ahaliye katliam yapmaya başladıkları örnekleri ile bildirilmekte ve

⁸⁴ Lermioğlu, s. 375-376.

⁸⁵ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, c. II, Hz.: Ahmet Tetik, Ankara 2005, s. 428-429.

⁸⁶ A.g.e., s. 468-469.

tedbir alınması istenmekteydi. Ermenilerin katliam yaptıkları yerler arasında Erzurum, Erzincan, Trabzon gibi şehirler ve onların civarı yer alıyordu. Örneğin Rus askerî elbisesi giyen bir grup Ermeni, Karadeniz sahilinde Fol kasabasında clliyi aşkın kadın ve crkeği Trabzon'a doğru sürmüşler ve bir süre sonra bunların bir kısmının cesedi Fol deresinde bulunmuştu. Şalpazarı'nın güneyindeki Kızılağaç köyünde Müslümanların elleri, kolları bağlanmış ve süngülenmiş olduğu halde cesetlerine rastlanmıştı.⁸⁷ Rus işgali sona ererken Ermenilerin Trabzon'da işledikleri bir cinayeti Lermioğlu aktarmaktadır. İmaret Mahallesi'nde Hamdi Paşa'nın mermer türbesinde gerçekleşen bu olay eğer doğru ise insanın tüylerini ürpertecek cinstendir. Oradan geçen bir ihtiyarın "*gözleri yaşararak*" Lermioğlu'na anlattığı hikâyeye göre, Ermeniler sekiz-dokuz yaşlarındaki bir Türk çocuğunu ellerine geçirmişlerdi. İçlerinden biri, arkadaşlarının alkışları arasında, "*çocuğun canhıraş feryadına aldırma-sızın belinden çıkardığı uzun bir kama ile kuzu keser gibi yavrucağızın başını kesmiş ve başından ayrılan gövdesini kaldırıp yol ortasına atmıştı.*"⁸⁸

Ruslar Ermenilerin yapmak istedikleri kötülüklerin kendilerine zarar getireceğini hesaplayarak ordularındaki Ermeni subayların sevkine öncelik vermişlerdi. Fakat Erzurum'dan gelen Yüzbaşı Bedros'un "*teşvik ve işgali*" üzerine yaklaşık 250 kişilik silahlı bir müfrezenin vapura binmesi engellenmişti. Bedros'un komutasındaki bu birliğin amacı, Türk ordusunun Trabzon'a girişi sırasında Değirmendere'de bulunan ve kaptanı bir Ermeni olan torpido gemisinden açılacak ateşle cephaneliği havaya uçurmaktı.⁸⁹ Bu işin gerçekleştirileceği gece Ermeniler, Türkleri imha için son baskınlarını yapacak ve bunun akabinde Gümüşhane ve Bayburt'u da yakıp-yıktıktan sonra Erzurum'daki komite ile birleşeceklerdi. Ancak Rus ordusundaki Karabağlı askerlerin yardımıyla Müslümanların silahlanması ve Ermenilere karşı gerekli

⁸⁷ A.g.e., s. 488; Bu bilgi Kafkas Rus Ordusu Komutanı General Odişelidze'nin Kafkas Osmanlı Ordusu Komutanına çektiği telgrafta aynen verilmekte, farklı olarak Ermenilerin Rus elbisesi giydikleri ifade edilmektedir. Ayrıca "*Tam bir ay boyunca Ermeni çeteleri, Şarlıbazar, Akkilise ve İnesil köylerindeki ahaliyi yağmalamış ve öldürmüşlerdir.*" denilmektedir. Süslü, s. 34-37.

⁸⁸ Lermioğlu, s. 368.

⁸⁹ Bu cephanelik 10 Temmuz 1919'da korkunç bir gürültü ile patlamış ve geniş çaplı maddi hasara yol açmıştır. Patlamanın sebebi ve müsebbibi bu güne kadar bir muamma olarak kalmıştır. Uğur Üçüncü oldukça yeni bir çalışmasında konuyu etraflıca ele almış ve incelemiştir. O kesin bir yargıda bulunmamakla birlikte, depodaki Rus işgalinden kalma cephane ve mühimmatın İngiliz girişimi ile İtilaf devletleri tarafından desteklenen Beyaz Ruslara verilecek olmasından ve Türklerin de Sovyetleri desteklemesinden dolayı, cephaneliğin Türkler tarafından patlatıldığı kanaatine sahip görünmektedir. Geniş bilgi için bkz: Uğur Üçüncü, "Trabzon'da 10 Temmuz Cephanelik Patlaması", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 18 (2015), s. 161-176; Üçüncü'nün çalışmasında değinmediği bir ihtimalde Lermioğlu dillendirmekte ve cephaneliği bir Ermeni'nin patlattığını ileri sürmektedir. Lermioğlu, s. 369.

tedbirleri alması,⁹⁰ Bedros'un Müslümanlar üzerine yapmayı tasarladığı baskın planını uygulamasına engel olmuştu. Ancak yine de Bedros kıtasının seçme askerleri, Müslüman mahallelerine bir baskın denemesi yapmışlarsa da Müslümanların silahla karşılık vermesiyle bütün teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştı. Onlar bunun üzerine Trabzon'u terk ederek Maçka Deresi'ne doğru yönelmişlerdi. Bedros ve çetesi Zigana köyü ile Köprübaşı arasında Torul halkı tarafından pusuya düşürülmüş, şiddetli çatışmalardan sonra geri dönen Bedros ve adamları Trabzon'da vapura yetişmek amacıyla Maçka Deresi'ne girmişlerdi. Burada da Türk çetelerinin çemberi içine giren bu müfreze, Trabzon'a gidinceye kadar sadece 61 kişi kalmıştı.⁹¹

Ahmed Refik genel karargâh ikinci şubesi memuru olarak İstanbul'a yazdığı bir raporda Rus işgalinin bölgeyi nasıl tahrip ettiğini ortaya koymaktaydı. Onun anlatımına göre Trabzon'dan Erzincan' a kadar bütün köyler birer harabe haline gelmişti. Bunların "*Kısm-ı â'zamu*" Rusların tahliyesi sırasında Ermeniler tarafından tahrip edilmişti. Bu tahribatta Rumların da katılımı vardı. Halk Ruslardan daha çok "*gayrimüslim vatandaşların mezâliminden bî-zâr olmuştur.*" Trabzon'un Müslüman Mahallesi "*hâk ile yeksân*" edilmişti. Mezarlıklar Ruslar tarafından tiyatro yapılmış, camiler "*en şen'î resimler döşenerek gübrelere*" doldurulmuştu. Trabzon-Erzincan yolu üzerindeki meyve ağaçlarının tamamı kesilmiş, evleri yıkılmış aç kadınlar yollarda "*pelâspâreler içinde*" dileniyorlardı. Ancak Hristiyan köylerine dokunulmamış, onlar muhafaza edilmişti.⁹²

Ahmet Refik Altınay, Trabzon'da gezerken ot toplayan bir kadına rastlar. Kadına otu ne yapacağını sorduğunda "*yiyeceğiz, nideceğiz*" cevabını alır. Bu kadının Rus istilası sırasında Rum ve Ermenilerim yaptığı eziyetlerden adeta içi kan ağlıyordu. Onların saldırı ve hakaretleri yanında Rus işgali adeta bir nimetti. Rumlar ve Ermeniler tarafından kapıları mı tekmelenmemiş, çocukları mı öldürülmemişti. Hiçbir İslam sokağa çıkamaz olmuştu. Bir sene

⁹⁰ Rus işgali sırasında bölgedeki Müslümanlara yardım amacıyla kurulan ve en büyük desteği Karabağlı askerlerden alan "*Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*", milliyeti ne olursa olsun Trabzon'daki Müslümanların can, mal, ırz ve namuslarının korunmasına büyük gayret sarf etmişti. Trabzon'daki Rus ordusuna mensup albay rütbesindeki bir Azerbaycan Türkü'nün başkanlığını yaptığı cemiyet, Türk ordusunun Trabzon'a girmesinden önce kentteki Ermeni ve Rum çetelerinin Müslümanlara dönük faaliyetlerini engellemek için bazı tedbirler almış, kendilerini koruyabilmeleri için Türkleri silahlandırmıştı. Cemiyet faaliyetleri ile kuşkusuz Trabzon'da Türklerin zayıflamı azaltmıştı. Bedros çetesine karşı Türklerin direnebilmesi de herhalde ancak bu şekilde mümkün olabilmışti; Usta, *Tanıkların Kaleminden*, s. 141

⁹¹ Selçuk, s. 91-95, 100-102.

⁹² *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, c. II, s. 574.

evvelki vatandaşlar Ruslardan daha ziyade Moskof olmuştu. Altınay, “Trabzon’da sefaletten ve yıkıntıdan başka bir şey görülüyor. Caddelerde hatta kapı önlerinde at ölüleri var. Küçük çocuklar, başlarında sokaklarda bulunmuş Rus papakları, ayaklarında Rusların yarı bellerine kadar çıkan aba çizmeleri, çayırda oynuyorlar, sefaletten habersiz, yıkıntılar ortasında uçurtma uçuruyorlar.” diyerek Trabzon’un işgal sonrası manzarasını gözler önüne sermekteydi.⁹³

24 Şubat 1918’de Albay Kâzım Özalp komutasındaki Türk öncü kuvvetlerinin üç koldan şehre girmesiyle Trabzon’daki Rus işgali sona erdi. İşgal sonrası çocuk yaşta göç yoluna düşen ve kurtuluş sonrası memleketine geri dönen Şevket Çulha, Belediye meydanına gelirken eski Trabzon’u bulacağına hayalini kurmaktadır. O, “simitçilere, pide, francala simitli somunlarla dolu fırınlara, sebzeçilere, bakkal dükkânlarına, kantariye mağazalarına, lokantalara” rastlayacağını sanmaktadır. Oysa Trabzon harabedir. Onları belediye meydanında “leşler, çöplük, pislik” karşılar. Bunun üzerine evlerine gitmek isterler. Fakat evlerinin bulunduğu yere geldiklerinde tam bir hayal kırıklığı yaşarlar. O karşılaştıkları manzarayı şu cümlelerle anlatır: “Bir an önce mahallemize çıkmak, evimize gitmek gayretindeyiz; yıkık ve berbat yollardan, enkaz haline gelmiş evler arasından geçiyoruz. İşte evimizin yeri, bir yığın taş, bir yığın kireç. Eyvah! İki hatıram bir anda ölmüştü.”⁹⁴

Mintslov’un işgal sırasında geldiği Trabzon ile Altınay ve Çulha’nın işgal sonrası gördüğü Trabzon arasında bir fark yoktu. Denilebilir ki Ruslar Trabzon’u Rumlardan, Pompei gibi almışlar ve belki daha beter bir halde terk etmişlerdi. Her türlü eseri yağmalanmış, evleri yakılıp-yıkılmış, insanları göç yoluna düşmüş bir şehir, işgalin bitişinde bütün maddi varlığını yitirmiş halde yeniden, işgal, göç ve hepsinden önemlisi mezalimin acılarıyla eski sahiplerine geri dönüyordu. Rus işgalinin, bugün Trabzon’daki tek maddi hatırası Türk mahalleleri yıkılarak açılan Maraş Caddesi’dir.

Sonuç

Trabzon I. Dünya Savaşı’nın acılarını en çok çeken şehirlerden biri olmuştu. Halk Rus, Ermeni ve Rumların yaptıkları fenalıklardan kurtulmak için yerini-yurdunu terk edip, canını selamete çıkaracak bir güvenli belde

⁹³ Altınay, s.93; Rus işgalinden sonra Trabzon’un ne hale geldiğini birinci elden kaynaklardan faydalanarak hemen bütün yönleri ile inceleyen iyi bir çalışma için bkz.: Usta, *Tanıkların Kaleminden*, s. 135-172.

⁹⁴ Mesut Çapa, “Trabzon’da Rus İşgali ve Sonuçları”, *Türk Kültürü*, VI/433, (1999), s. 274.

umuduyla yollara düşmüştü. İşgalin ilk darbesi ile kaçamayanlar, bazen Rusların da katıldığı fakat çoğunlukla onların gözetiminde Rum ve Ermeni çeteler tarafından yapılan çeşitli muamelelere muhatap oldular. Kadınlara, genç kızlara ve kız çocuklarına tecavüz ve her türlü cinsi taciz özellikle Rus ve Ermeni zulmünün en önde gelen şiddet biçimlerinden biriydi. İnsanları, korkutmak, yıldırma, sindirmek ve göçe zorlamak için her türlü zorbalık, en vahşi işkence ve öldürme biçimleri icra ediliyordu. Bu şartlar altında, ırzını, namusunu ve canını Ermeni, Rus ve Rum tasallutundan korumak isteyen Trabzon halkı evini-barkını, malını-mülkünü geride bırakarak göç etmişti. Bu açıdan bakıldığında aslında olaylar tam da şehrin demografik yapısını değiştirmek isteyen Rus, Rum ve Ermenilerin arzusuna uygun şekilde geliyordu. Zira onlar Trabzon'un bir daha Türklerin eline geçmeyeceğine inanıyorlar ve şehirde Müslümanlara ait ne varsa kendi aralarında pay ediyorlardı. Özellikle bu nedenle işgal Trabzon'a kültürel, ekonomik, sosyal ve demografik yıkım getirdi. Şehrin kültürel dokusu tahrip edilirken, Türklere ait bütün mal-mülk de Rus, Rum ve Ermeniler tarafından yağmalandı. Ağaçlar kesildi. İnsanlarla birlikte hayvanlar katledildi. Camiler kiliseye ya da depo, ahır vb. çevrildi. Mezarlıklar tiyatro yapıldı. Türklerin evleri Rum ve Ermenilerce sahiplenildi. Kısaca bir şehrin tamamen ve ebediyen el değiştirdiğine dair bir yargı ile Trabzon kelimesinin tam anlamıyla yağmalandı ve yıkıldı.

Ermeni meselesinin siyasi bir karakter almasıyla birlikte Osmanlı Ermenileri bir bütün olarak hızla politikleşmeye başladılar. Ancak yine de ilk aşamada onların temel amacı bir vatan elde etmek için ihtilâlcî yöntemlerle mücadele etmektir. Bu yöntemin dışı dönük amacı karışıklık çıkararak Avrupa, Rusya ve Amerika kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçirmek ve nihayetinde bu ülkelerin fiili müdahalesini temin etmektir. İçerik dönük amacı ise terör yöntemleri ile Müslüman ahaliyi yıldırma, sindirmek ve göçe zorlamak yoluyla kendi aleyhlerine olan demografik yapıyı değiştirmektir. Bu nedenle en başından itibaren Ermeni eylemlerinin hedefinde sivil-asker ayrımı olmadı. Bu ise Türklerin de bütün bir toplum halinde Ermenilere karşı cephe almasına ve harekete geçmesine neden oldu. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde Ermenilerin Büyük Ermenistan'ı kurmak uğruna giriştikleri mücadele, iki toplumun karşılıklı topyekûn savaşına dönüşmüştü bile! Artık iki toplum arasında kan davası girmişti ve sorun karşılıklı intikam savaşı halini almıştı. Ne yazık ki bu intikam savaşı, Devlet otoritesinin neredeyse tamamen ortadan kalktığı I. Dünya Savaşı'nda halkların mücadelesine dönüştü.

Belki de burada Prof. Dr. Justin McCarthy'nin 2002 yılında Londra'da vermiş olduğu *"First Shot" (İlk kurşun)* adlı konferansta sorduğu soruyu sormak gerekiyor: *"İlk kanı kim döktü?"* Bu soruya McCarthy'nin verdiği cevabın aynısı 1949'da Muzaffer Lermioğlu şöyle vermişti: *"Her ne vakit yurttan Ermenilerle Türkler arasında bir çarpışma olmuş ise mutlak ilk kurşunu, ilk bombayı Ermeniler atmış, ilk tecavüz onlar tarafından yapılmıştır..."*⁹⁵ Netice itibarı ile Ermenilerin Osmanlı Devleti'nden bir takım taleplerde bulunmaya başladıkları andan itibaren Türklerin savunmada, Ermenilerin saldırıda olduğu bir sürecin yaşanmış olduğu akıllardan çıkarılmamalıdır.

Trabzon'da süreç yukarıda kısaca anlatılan çerçevede gerçekleşti. Burada ilk defa 1895'te isyan eden Ermeniler öncelikle sivilleri hedef almışlardı. Ancak bu isyan bastırılmış ve şehre sükûnet hâkim olmuştu. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı çıktığında Ermeniler tekrar harekete geçtiler ve Müslüman ahaliye karşı çetecilik faaliyetlerine başladılar ve eylemlerine tehciye kadar devam ettiler. 1916'daki Rus işgaliyle birlikte Trabzon'a tekrar gelen Ermeniler, burada tekrar çeteciliğe başladılar. Şehrin artık bir daha Türk idaresine geçmeyeceğini düşünüyorlardı. Ayrıca belirtildiği gibi Ermenilerin de Türklerin de mücadelesinin bir boyutunu artık intikam savaşları oluşturuyordu.

Rusya'da Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi ile birlikte Anadolu'yu tahliye eden Ruslar, burada bir Ermenistan Devleti kurmayı düşünseler bile gelinen noktada bunu gerçekleştirebilecek güç ve yetenekte değildiler. Ermenilerin ise Türk ordusu ve Türk çeteleri karşısında hiçbir şansı bulunmaktaydı. Bu nedenle Trabzon'dan Ruslarla birlikte ayrılan Ermeniler, iç bölgelerde bir süre daha tutunsalar da başarı elde edemediler. Ancak Mondros Mütarekesi'nden sonra itilaf devletlerinin korumasında tekrar bölgeye dönen Ermeniler, amaçlarına ulaşmak için seçtikleri yolu tekrar denediler ve sonuçta bu girişimleri de başarısız oldu. Neticede savaşın gidişatı, Trabzon'da her iki toplumun da kaderini derinden etkiledi. Yüzyıllarca yan yana, barış içinde süren iyi komşuluk ilişkilerine dayalı ortak yaşam ve bunun oluşturduğu ortak kültür yok oldu. İki toplumun arasına bir türlü çözülemeyen sorunlar ve düşmanlıklar girdi.

Ermenilerin savaş başlamadan icra etmeye başladıkları Rus yanlısı eylemler, Türklerle onları her geçen gün biraz daha birbirine hasım hale getirmiş, bunun sonucunda halkların savaşı ortaya çıkmıştı. Elbette Ermenilerin

⁹⁵ Lermioğlu, s. 242.

Osmanlı Devleti'nin iğini karıştırmaları ve Osmanlı ordusuna arkadan saldırmaları Rusya'nın işini kolaylaştırmıştı. Savaş boyunca Rusya'nın Osmanlı Devleti topraklarında ilerlemesine yardım eden Ermeniler, Osmanlı'dan ayrılarak Rusya ve diğer itilaf devletlerinin destek ve himayesi altında Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirme peşine düştüler. Sonuçta yüzyıllardır birlikte yaşayan iki halk belki de bir daha asla bir araya gelemeyecek şekilde birbirinden ayrılmış oldu. İki toplumun birbirine bakışı Trabzon'da da farklı değildi. Nihayetinde Ermeni sorununun siyasete bağimsız Ermenistan amacına kesin olarak yöneldiği tarih esas alınrsa, elli yılda yaklaşık bin yıllık ortak hayatın sanki hiç yaşanmamış hale geldiği düşünülebilir.

KAYNAKLAR

ALŞAN, Songül, “Doğu Karadeniz’de Rus Çekilişi Sırasında Ermeni Faaliyetleri (1916-1918)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi-Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti'nde Rus İşgali ve Muhacirlik*, S: 17 (2014), s.173-183.

ALTINAY, Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtıl Kafkas Yollarında*, İstanbul 2010.

AKARCA, Halit Dünder, “İlmî İşgal: Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Birinci Cihan Harbi'nde Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi-Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti'nde Rus İşgali ve Muhacirlik*, S: 7 (2014), s. 21-30.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, c. I-II, Haz.: Ahmet Tetik, Ankara 2005.

AYDIN, Abdurrahim-ÖZGÖREN, Aydın, “Trabzon’un Ruslar Tarafından İşgali ve Trabzon Rumlarının Faaliyetleri”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (2007), s. 233-246.

BABACAN, Hasan, *Tehcir mi Soykırım mı?*, Balıkesir 2012.

BAKAR, Bülent, “Mondros Mütarekesi’nden Sonra Türk ve Ermeni Yetimleri”, *Yapay Sorun-Ermeni Meselesi*, Yay. Haz.: Mahir Aydın, İstanbul 2008, s. 83-93.

BALCIOĞLU, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz’de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki”, *OTAM*, 4 (1993), s. 92-97.

BAŞKAYA, Muzaffer, “İngiliz Basını’na Göre Trabzon’da Rus İşgali” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi-Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti'nde Rus İşgali ve Muhacirlik*, 7 (2014), s. 85-99.

BAYINDIR, Asiye, *Rus İşgal Döneminde (1916-1918) Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2014.

BOSTAN, Hanefi, "Fetihten Yunan İsyanına Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısı", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Ed.: Veysel Usta, Trabzon, 2007, s. 125-153.

BİLGİN, Süleyman-BİRİNCİ, Ali Mesut vd., *Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri (1850-1923)-I*, Trabzon 2007, s. 95.

BOROVALI, Ali Arif, Büyük Güçler, "Ermeni Meselesi ve 1890'lı Yıllar: Bir Uluslararası İlişkiler (IR) Perspektifi", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler-Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası, Sosyal Araştırmalar Sempozyumu-22-24 Mayıs 2008*, Haz.: Metin Hülügü-Şakir Batmaz-Gülbadi Alan, c. 1, Kayseri 2009, s. 197-207.

ÇAPA, Mesut, "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", *Türk Kültürü*, V/433, (1999), s. 11-18.

ÇİÇEK, Rahmi, "Trabzon'da Ermeni Nüfusu ve 1895 Ermeni Olayları", *Türk Kültürü*, XXXVIII, ss. 451, 2000, s. 653-666.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri 1914-1919, c. I, Haz.: Uğur Demirbaş-Ahmet Özkılınç vd., Ankara 2001.

FALMERAYER, Jacob Philip, *Doğudan Fragmanlar*, Çev.: Halil Salihoğlu, İstanbul 2002.

GÜNGÖR, Hasan Fehmi, *Urkiye*, Trabzon 2011.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, İstanbul, 2005, s. 26.

KARAÇAVUŞ, Ahmet, "XIX. Yüzyılda Trabzon Nüfusu", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8Kasım 1998)*, Yay. Hz.: Kemal Çiçek-Kenan İnan-Hikmet Öksüz-Abdullah Saydam, Trabzon 1999, s. 429-441.

_____, "XIX. Yüzyıl Trabzonu'nda Gayrimüslimler", *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, Ed: İbrahim Erdal-Ahmet Karaçavuş, İstanbul 2009, s. 185-240.

KILIÇ, Musa, *Osmanlı Hariciyesi'nde Gayri Müslimler (1836-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

KÖKSAL, Ahmet, "Trabzon Vilayeti'nin Nüfusu (1876-1878)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15 (2013), s. 99-130.

LERMİOĞLU, Muzaffer, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Anıları*, İstanbul 2011.

MAYEWSKI, *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar-Les Massacres Commis Par Les Armeniens*, Çev.: Azmi Süslü, Ankara 1986.

MİNTSLOV, S. P., *Rus İşgal Komutanı S. P. Mintslov'un Günlüğü*, Çev.: Enver Uzun, Trabzon 2008.

Mustafa Reşit Tarakçıoğlu-Hayati, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi, Haz.: Hikmet Öksüz-Veyssel Usta, Trabzon 2008, s. 151.

ÖKSÜZ, Hikmet, "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanması'nın Karadeniz Limanlarını Bombalaması", *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu-16-18 Mayıs 2006*, c.1, Haz.: Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz-Veyssel Usta, Trabzon 2011, s. 391-397.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul 2011.

ÖZGÖREN, Aydın, "Trabzon Rum Metropoliti Hrisanthos Flippides'in Pontus Rum Devletini Kurmaya Yönelik Siyasi Çalışmaları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/9, (2007), s.145-161.

PERİNÇEK, Mehmet B., "Sovyet Kaynaklarında Taşnaksutyun Gerçeği", *Teori*, 183 (2005).

Rus Hesabatlarında Trabzon (1916-1918), Çev.: Enver Uzun, Trabzon 2009 .

SAYDAM, Abdullah, "Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni Rum Tehdidi", *Pontus Meselesi ve Yunanistan Politikası-Makaleler*, Ankara 2006.

SELÇUK, Sadi, *Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeninin Trabzon'u İstirdadı*, Konya 1955.

SÜSLÜ, Azımi, *Rusluru Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, Ankara 1987.

ŞAHİN, Enis, "İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Trabzon'un Ruslar tarafından İşgali", *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu-16-18 Mayıs 2006*, c.1, Haz.: Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz-Veyssel Usta, Trabzon 2011, s. 399-419.

TELLİOĞLU, İbrahim, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", *Karadeniz Araştırmaları-Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 5 (2005), s. 1-10.

TEPEKAYA, Muzaffer-ÇALIK, Ramazan, "Türk ve Alman Belgeleri Işığında Trabzon'da Ermeni Tehcirinin Uygulanması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20/1, (2005), s. 169-195.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1871 (1288), Haz.: Kudret Emiroğlu, Trabzon.

TURGAY, A. Üner, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Ed: Çağlar Keyder-Y. Eyüp Özveren-Donald Quatert, İstanbul 1994, s. 45-73.

USTA, Veyssel, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi-Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Trabzon Vilayeti'nde Rus İşgali ve Muhacirlik*, S: 7 (2014), s. 135-172.

_____, “Rus Bilimler Akademisi Tarafından İşgal Yıllarında Trabzon’da Yapılan Çalışmalar ve Rusya’ya Götürülen Eserler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 153 (2004), s. 11-24

_____, “Trabzon Metropolit Hrisantos’un Paris Konferansı’na Sunduğu Muhtıranın Tenkidi”, *Turkish Studies*, 6/2 (2011), s. 973-984.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Trabzon’da 10 Temmuz Cephanelik Patlaması”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 18 (2015), s. 161-176.

SAVAŞ VE DUYGUSAL DEĞİŞİM: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNDA OSMANLI BASININDAN BİR PANORAMA DENEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL *

“Kaçmağla Âdem Çok Yaşamaz ve
Savaşa Girmekle Ecel Yakın Olmaz”.
Anter-name. XIV. 623

Giriş

Savaşı “çok daha büyük çapta olmak üzere düellodan başka bir şey değildir” diye tarif eden Clausewitz, istenilenlerin yerine getirilmesi için hasmın zorlandığı bir şiddet hareketi olarak da ele alır.¹ Daha genel manada ise savaş, “geniş kitlelerin, devletlerin, diplomatik-siyasî ilişkilerini keserek giriştikleri şiddetli, silahlı mücadele, çatışma, harp” olarak tanımlanır.²

İnsanlık tarihinde savaşı geçiren bir zaman dilimi yok gibidir. Tarih boyunca savaşların nedenleri üzerine çok çeşitli teoriler sunulmuş; iç ve dış dinamikler, siyasî, ekonomik, ideolojik; görünür görünmez sebepler ortaya konmuştur. Bu sebepler pek çok kez yalın tek bir gerekçeyle ya da saldırganlığa bağlı olarak ifade edilmiştir. Bununla beraber savaş, her zaman olağanüstü bir durumdur ve olağanüstü sonuçlar ortaya çıkarmıştır. İnsani sonuçlar bakımından ise savaş süreci hep benzer olup özünde ortak olgular barındırır.

Devletler ve toplumlar için kırılma noktaları teşkil eden savaşların belki de en açık ortak noktası bedeldir. Zaferin de mağlubiyetin de bedeli vardır ve her defasında merkezinde insanın bulunduğu bir şekilde ödenir.

Savaşla ilgili konulardan biri de çatışma sonrasıdır. Bu dönem “restorasyon” olarak ifade edilebilir. Savaş esnasında ekonomik, siyasî, sosyal, kültürel durum ciddi bir değişiklik gösterir. Barışın tesisi ve sürdürülmesi de genel bir özlem, istek, mecburiyet hâline gelir. Fiziksel ve zihinsel durumun

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON.
ahmetkoksal@ktu.edu.tr

¹ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul 2003, s. 13-14.

² *Buyuk Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s. 3080.

restorasyonuna girişilir.

Savaşın devletler için zafer ya da mağlubiyet karşılığı olduğu gibi aynı şekilde toplumsal ve bireysel sonuçları da bulunur. Bunun merkezinde psikolojik yıkım vardır. Bu duygusal değişimin sebebi ise endişe olmalıdır. Endişenin kaynağı da belirsizlik, yalnızlık, ümitsizlik ve korkudur. Barınma, yeme -içme, yaşamını sürdürme, gelecek endişeleri bunların başında gelir. Bireysel endişeleri toplumsal endişeler takip eder. Zira savaş “birlikte yaşama duygusu”na da zarar verebilmektedir. Savaşın devam ettiği süreçte başlayan, aynı zamanda savaşın sonuçlarından biri de olan bu psikolojik yıkım, çoğu zaman savaşın tarafların hedeflerinden biridir. Amaç ise önce bireysel sonra toplumsal iradenin zayıflatılması ya da çökertilmesidir.

I. Dünya Savaşı insan hafızasında elde ettiği yer ve hatırlanabilme gücü bakımından dünyada savaşın en çarpıcı örneğidir. Onu belleklerde hatırlanır kılan husus kahramanlığın, cesaretin ve acının bir toplamı olmasıdır. Bu büyük savaş sadece içerisinde olanı ifade etmediği gibi bundan sonraki yüzyılı da tarif etmektedir. Nitekim siyaseti, kültürü, sanatı, sosyal yaşamı hatta yeni bir dünya savaşını yüzyıl içerisinde şekillendirmiştir.

Bu şekillendirme, “Büyük Savaş”ı toplumların kolektif tarihsel hafızasına yerleştirmesi yanında sembolik anma etkinliklerinin de merkezine koyar. Etkinlikler ise yüzyıllık hafıza mekânları ortaya çıkarmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti açısından bakıldığında Çanakkale, Sarıkamış, vb. mekânlar canlı birer örnek olarak yaşamaktadır.

I. Dünya Savaşı üzerine çok farklı analizler yapılırsa da üzerinde tartışılmayacak konuların başında yukarıda değinildiği gibi bütün alanlarda meydana gelen tahribat gelmektedir. Osmanlı Devleti de önce savaşın, ardından mağlubiyetin ağırlığını tahribatla doğru orantılı olarak hissetmiştir. Nitekim dünyada olduğu gibi Osmanlı toplum yapısı da derinden sarsılmış, dört yıl süren savaş ve sonunda meydana gelen askerî ve siyasî gelişmeler ağır toplumsal sonuçlar meydana getirmiştir.

Meselenin ele alınacak pek çok yönü olmakla birlikte bu çalışma I. Dünya Savaşı'nın siyasî ve askerî sonuçlarından ziyade Osmanlı toplumunun sosyal kültürel travmalarını konu almakta; savaş sırasında ve özellikle sonunda içinde bulunulan “duygu”yu anlamaya ve değişen algıları tespit etmeye çalışarak dönemin basını üzerinden genel manzarayı ortaya çıkarmayı

hedeflemektedir.³ Bu amaçla çalışmada, dönemin yaygın gazete ve dergileri esas alınmıştır. Kullanılan gazete ve dergilerle bunlardaki yazıların çeşitliliği yukarıda sözü edilen, ideolojik yaklaşım farklılıkları içerisinde daha genel bir manzarayı görebilmek amaçlıdır.

Şüphesiz bir asır sonra gazete ve dergilerden savaşın duygusunu anlamaya çalışmak zor bir iştir. Zira duygu söz konusu olduğunda anlatımın değerlendirilmesi ve yapılacak yeni yorumlar, mevcut üzerinde mutlaka bir gölge oluşturmaktadır. Ancak yazıların sadece başlıkları üzerine yapılacak bir değerlendirme dahi bu çalışmanın amacına hizmet edecek derecede imge sunmaktadır.

Osmanlı dergi ve gazetelerinde 1. Dünya Savaşı içerisinde savaşa dair pek çok yazı kaleme alınmıştır. Nihayetine kadar savaşın getirdikleri, götürdükleri, savaştan alınacak dersler, sonuca dair tahmin ve temenniler sütunları süslemiştir. Cephe gelişmelerinin yazarların duygusunu çoğu zaman etkilediği görülmektedir. Bununla birlikte özellikle savaşın son yılında ve sonunda “sulh” özlenen, beklenen slogan ve duygu olmuş; savaştan alınacak dersler üzerine geniş mülahazalar yapılmıştır.

Cenab Şehabettin’in Hadisat gazetesindeki “Hatime-i Kâbus” başlıklı yazısındaki şu sözler bu duyguyu açıkça dışa vurmaktadır:

“Tam dört senedir devam eden kâbus-ı menhusdan işte derilerimiz kemiklerimize yapışık, kurumuş ve küçülmüş, fakir ve müstehakkir, bi-mecal ve ber-mâtem çıkıyoruz. Artık kan kesildi, yalnız gözyaşları akacak...”⁴

Mesuliyet: “Suçlu Kim?”

I. Dünya Savaşı literatürü değerlendirildiğinde söz edilmesi gereken konuların başında “suçlu tespiti” yapmak, faturayı çıkaracak kişi ve/veya kişilerle devletleri bulma girişimi gelmektedir. Yazı içeriklerinden anlaşılacağı

³ Kuşkusuz Osmanlı basını üzerinden yapılacak bütün çalışmalarda metodolojik olarak dikkate alınması gereken hususların başında basının durduğu yer gelmektedir. Zira yayın politikalarının yazı içeriklerine etki edeceği muhakkaktır. Bu nedenle mümkün olduğunca sözü geçen gazete veya derginin ideolojik yeri de dikkate alınmıştır. Diğer taraftan basın üzerinde özellikle siyasi sahada sansür uygulaması olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu çalışmada da siyasetten bağımsız düşünülmesi de olabildiğince sosyal ve kültürel etki üzerine bir deneme niteliğindedir. Bununla beraber şeklen siyasi gibi görünmeyen bütün yazılar başta siyaset olmak üzere genel duruma dair çok önemli veriler sunmaktadır.

⁴ Cenab Şehabeddin, “Hatime-i Kâbus”, *Hadisat*, 3 Teşrin-i Sâni 1334, s. 1; Benzer sulh yazıları için bkz. Ebuzziyâde, “Harbde Olduğu Gibi Sulhde de Hata Etmeyelim”, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Teşrin-i Evvel 1334, s. 1; Yunus Nadi, “Sulh Sözleri”, *Yenigün*, 13 Eylül 1334, s. 1; Yunus Nadi, “Harb ve Sulh”, *Yenigün*, 8 Teşrin-i Evvel 1334, s. 1.

üzere hem devletler bağlamında hem de iç politikada sorumlular, diğer bir ifadeyle “mesuller” aranmıştır. Konuyla ilgili bir yazıda Asaf Muammer,⁵ “Cihan Harbinde Mes’ul Kimlerdir?” diye sormaktadır. Ona göre “mes’uller”i tespit etmek de yeterli değildir. Sorumlular yakalanmalı ve insanlığa örnek teşkil edilecek bir “ders-i ibret” verilmelidir. Çünkü onların sebep oldukları savaş, beşikteki çocuklardan hastane köşelerindeki yaralılara varıncaya kadar maddî manevî bütün insanlığı alt üst etmiştir. Aslında Asaf Muammer ve onun gibi düşünener, suçluyu bilmekte ve açıkça da ilan etmektedir: “Almanlar”... Bu noktada Almanların pek çok delil ve mazeret ürettiklerini ve kendi millî menfaatlerini savunmak için savaştıklarını dile getirdiğini belüten yazar, bu sözlere inanmayı ise saflık olarak nitelendirmektedir.⁶

Bu yaklaşım tarzı, bu çalışma açısından değerlendirildiğinde “kızgınlık” duygusunun mesulleri aramaya iten bir öncül olduğu görülebilir. Nitekim farklı yazılara da aynı suçlu arayışı yansımıştır. Devletlerarası haklılık mücadelesinde “Almanya Ödemeli”⁷ sloganıyla ifade edilen düşünce tarzı esasen galiplerin savaşın sonucu olarak ortaya koyduğu bir durumdur. Osmanlı Devleti ve halkı açısından ise hayal kırıklığı ve ötesine işaret etmektedir. Bu noktada sorumlu genelde Almanya ve onunla savaşa iştirak edenler olarak ortaya çıkmıştır.

Almanlar konusundaki fikirlerin dalgalı bir seyir izlediğini de belirtmek gerekir. Zira özellikle savaşın ilk yıllarında askerî başarılar onlara övgüleri arttırmıştır. Yine mağlubiyete rağmen Almanya’nın askerî gücü, sanayisi ve toplumsal yapısı pek çok kez takdire şayan olarak ele alınmıştır. Bu durumun

⁵ İttihatçıların siyasî muhalifi olan Asaf Muammer, 1899 yılından 1920 yılına kadar Servet-i Fünûn, Mecmua-i Edebiye, İkdâm, Hareket, Söz, Alemdar ve İstikbal gibi çeşitli gazete ve dergilerde yazılar neşretmiştir. Gökmen Küçükali, *İttihat Terakki’ye Muhalefeti Yönüyle Asaf Muammer*, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2013, s. 6-7.

⁶ Almanların, Türk Boğazlarının bu savaşın en önemli silahı olabileceğini gördüğünü belirten Asaf Muammer, İttihat Terakki’yi de bu felakete sürükleyenlerin onlar olduklarını söylemektedir. Sözlerinin devamında yine Almanya’yı mahkûm eden yazar, “O katil o barbar kuvvet mahvedilmedikçe cemiyet-i beşeriyeye düçar olduğu felaketlere ne de istikbaline tesliyet-kâr bir nazarla bakamaz” diyerek isteğini ortaya koymuştur. İlaveten Alman Milleti ile Alman askerî hegemonyasını ayırmakta, son sözlerini şu şekilde ifade etmektedir. “Kahr olsun harb mes’ulleri. Kahr olsun Alman hegemonyası. Kahr olsun zulm ve vahşet!”. Asaf Muammer, “Cihan Harbinde Mes’ul Kimlerdir”, *Söz*, 17 Kanun-ı Evvel 1334, s. 1; Mesulleri arayan bir başka yazılar içi bkz. Süleyman Nazif, “Harbden Mes’ul”, *Hadisat*, 20 Teşrin-i Sâni 1334, s. 1; Fahreddin Mustafa, “Cinayet Failleri”, *Hadisat*, 14 Teşrin-i Sâni 1334, s. 1.

⁷ “Germany Must Pay” Dünya Savaşı’nın galiplerinin en önemli sloganı olmuştur. Savaşın mağlubu ve bu nedenle birinci suçlusunu durumuna gelen Almanya’nın bedeli ödemesi isteniyordu. *Headlines of World War I*, London 2005, p. 39; “Germany Must Pay to Allies 25 Billion Dollars”, *The Cornell Daily Sun*, 15 April 1919, p. 1; “Germany Must Pay”, *The Advertiser (Adelaide)*, 14 June 1919, p. 9.

psikolojik olarak kızgınlık, hayranlık, gıpta gibi karmaşık duygular ortaya çıkardığı söylenebilir.

Suçluların tespiti noktasında kaleme alınma tarihi bakımından daha serinkanlı yorumlar yapılan bir yazıda dahi bu arayışın sürdüğü görülmektedir. Görünen o ki, savaştan 6 yıl sonra bile basının gündemi 1914-1918'e benzerdir. Zira bir dünya savaşının etkileri atlatılmadan yenisinin ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. Söz konusu yazıda dört yıllık savaş ve altı yıllık savaş sonrasında ardından dünyanın halini ifade eden yazar, "*Bugün harb ihtimali 1914'den daha ziyadedir*" diyerek insanlığın yeni savaşlara ve felaketlere sürüklendiği öngörüsünde bulunmaktadır.⁸ İlaveten savaşın sebepleri üzerine de sorgulamalar yapan yazar; "*Harb ictimâî, iktisadî, insanî gayr-i kâbil-i ictinab bir zaruret midir?*" diye sormadan edememekte ve cevabı da şu şekilde vermektedir:

"Şüphesiz hayır. Harbin hakikî ve zahîrî aslı ve tâlî birçok sebepleri vardır. Bir millette sınıflar arasındaki mücadelenin hakikî ve aslı sebebi kapitalizmin nizam-ı ictimâîsi olduğu gibi, milletler arasındaki harblerin de hakikî sebebi yine oydu."

İşte bu noktada yine suçlu tespit edilmiş olmaktadır. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında Anadolu'nun harap bir vaziyette gelmesi de daha genel olarak aynı mesullere yüklenmektedir:

"Cihanın bugünkü vaziyetinden mes'ul olan onlardır. Demokrasi namına yapılan bütün cinayetlerden, Anadolu'nun harabiyesinden, 20 milyon Türkün ölümünden, Rur ha'ilesinden mes'ul olan yine onlardır ve bunu biz de unutmuyoruz. Unutmayacağız... Bugün bütün kuvvetimizle bağırıyoruz: Kahrolsun hasîs menfaatleri için milletleri boğazlatanlar. Yaşasın sermayedarlık ve emperyalizm esaretinden kurtularak hakikî hürriyet ve istiklâllerini kazanmış milletler meclisi."⁹

⁸ Bu öngörüsünü dünya devletlerinin I. Dünya Savaşı öncesinden kat kat fazla silahlanması ve askerî yatırımlar yapmasına bağlayan yazar, sözlerini şu şekilde sürdürmektedir: "*Evet, milyonlarca insan ölmüştür. Milyonlarca insan sakat ve illel kalmışlardır. Beşeriyetin binlerce senelik sa'y ve gayreti ve fedakârlığı neticesi meydana gelen azim servetler, asar-ı medeniyet mahv edilmiştir. Her yerde inhiyat ve sefalet hâkimdir. Ve buna rağmen beşeriyet bugün yeni harbler arifesinde bulunuyor. Ve bütün bunlar olmuşdur. Çünkü bankerler, borsa bâzîrgânları, demir çelik ve petrol krallarının zengin olmaları lazım, patlayasıya şişmeleri icab ediyor*". Sadreddin Celal, "Cihan Harbinin Onuncu Sene-i Devriyesi", *Aydınlık Mecmuası*, 1/24, Sayı 24, Ağustos 1924, s. 620.

⁹ A.g.m., s. 621.

Tahribat-ı Harp ve Neticesi: “Umûmî Mevt”

Yukarıda ifade edildiği gibi savaşın getirdiği en önemli durum tahribattır. Bu tahribat ise iki yönlü olup fiziki ve psikolojik tahribat olarak ele alınmalıdır. Bu olgu savaşın kayıplarıyla birlikte görünür görünmez bir travmanın da öncülüdür. Nitekim savaşın getirdiği bozulma bireyler üzerinde eşitlik, adalet, hürriyet duygularına da zarar vermiş, ardından yas ve melankoliyi¹⁰ de beraberinde getirmiştir.

Fiziki tahribat maddî çerçevede ele alınması gereken bir durum olarak düşünülmelidir. Kuşkusuz psikolojik tahribatın bir parçası hatta uyarandır. Ancak telafi edilmesi bakımından yani restorasyon süreci açısından psikolojik tahribat çok daha sarsıcı bir durumdur. Nitekim Osmanlı aydınının da özellikle bu hususa dikkat çektiği görülmektedir. Yani “*ma'murelerin*” yok olması dikkate alınmıştır ancak savaşın açtığı yaraların toplumsal ve bireysel tedavisi daha çok önemsenmiştir.

Bu hususu ele alan bir yazıda bu tahribata karşı yapılması gerekenler sıralanmıştır. Yazar Ömer Rıza, öncelikle insanlığın artık meydana gelen felaketleri gidermeye çalışmaya başlayacağı düşüncesindedir. Ancak aynı zamanda çekinceleri mevcuttur. Zira savaşın galiplerinin mağluplar üzerinde oluşturacağı baskıdan endişe etmektedir. Diğer taraftan ilk önce fiziki tahribatı ele almakta, önce ülkeyi “*tahribat-ı harbiyenin en feci sahnesi*” olarak tanımlayarak Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu durumun düzeltilmesine yönelik bir çaba talep etmektedir. İlâveten meydana gelen en büyük felaketin kaybedilen yüzbinlerce şehit ve gazi olduğuna, bu insanlardan her türlü mahrum kaldığına da işaret etmektedir.

Yazar, bu müthiş kaybın telafisi için yıllar değil asırlar yeterli olmayacağı düşüncesindedir. Çünkü her hadise bu matemi hatırlatacaktır. Diğer taraftan bundan kurtulmanın yolunu da göstermektedir. Ona göre bunun için çok ciddi ve sürekli çaba, özellikle ilmî çalışma gereklidir. Yazarın üzerinde önemle durduğu bir husus da “*memlekette münteşir en müthiş hastalıklardan biri*” olarak nitelediği “*hayatın kıymetini bilmemek*”tir. Bu noktada yöneticileri hedef almakta, savaşların ve hastalıkların içten ve dıştan mevcudiyeti yok ettiğini söylemekte, insan hayatına verilen değer noktasında eleştiriler

¹⁰ Freud, melankoliyi derin acılı bir üzüntü hâli, dış dünyayla ilginin kesilmesi, sevmeye kapasitesinin kaybı gibi durumlarla tanımlamaktadır. Buna benzer şekilde “yas” da bir duygusal değişim olarak ifade edilmiş, ancak aralarındaki bağla birlikte aynı şey olmadığı belirtilmiştir. Yas, “sevilen bir yakının veya ülke, özgürlük, bir ideal gibi soyut bazı değerlerin kaybına karşı gelişen bir reaksiyon” olarak ortaya konulmuştur. S. Freud, “Yas ve Melankoli”, *Kriz Dergisi*, Çev. Runa İdil Uslu-Oğuz Erkan Berksun, I/2, s. 98-99.

getirmektedir.¹¹

Savaşın sonuçlarını ele alan yazıların pek çoğunun manevi tahribat noktasında değindikleri konulardan biri de savaşın ahlak üzerindeki etkisidir. Gazete sütunları toplumsal değişimin ve dönüşümün olumsuz bir düzeyde olduğuna işaret etmektedir. Yeme içme gibi temel ihtiyaçların giderilmesi dahi sorun olunca, insanların ahlaki faziletleri ve kaideleri bir tarafa atmak zorunda kaldıkları da bir gerçektir.¹² Konuyla ilgili dikkat çeken bir yazıda değişen ahlaki kaidelerden rahatsızlık dile getirilmekte, ahlaki mükteşebatın bitme noktasına geldiği belirtilmektedir. Ayrıca bu değişim tasvir edilirken savaş sürecinin açtığı yaralar “*kangren*” niteliğinde ele alınmaktadır.¹³

Bu noktada vurgunculuk, karaborsacılık gibi ticaret ahlakına aykırı uygulamalar eleştirilerek esnafın bir kısmının müşterilere hakaret edercesine tavır sergilemeleri kınanmakta, bunun normal bir davranış olarak karşılanması ise daha kötü bir husus olarak görülmektedir. Ayrıca yabancıların bu şekildeki hareketleri onlara çok görülmemekte, iktisat ve ticaret sahasında henüz emekleme aşamasında olan Müslümanlar için ise bu tavrın çok acı olduğu ifade edilmektedir. Harbin ahlak üzerindeki tesirini yalnız ticaret ve iktisat dairesinde ele almayan yazar, hayatın her aşamasında bu bozulmaya şahitlik edilebileceğini ifade ederek “*Ateşler içindeyiz!*” diye ünlemektedir.

Millî ve manevi değerler açısından da oldukça kötü bir noktada bulduklarını vurgulayan yazar, özellikle eğlence yaşamını eleştirmekte, genç beyinlerin burada telef olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle “*Cehennemde meclis-i işret yakışır mı?...*” diye sormakta, durumu “*Bizanslıların son zamanlarına nazire yapar şekilde*” diyerek tarif etmektedir.

Yaptığı değerlendirmelerden ulaştığı sonuç ve verdiği duygu ise karamsar(lık)dır. Zira yazar bir “*umumi mevt*”ten söz etmektedir.¹⁴

Değişen Bir Algı: Kadın’a Bakış

Kadın, bütün savaş yazılarının veyahut savaş analizlerinin önemli bir başlığıdır. Ancak kadın genellikle savaş alanının yani cephenin hikâyesinde

¹¹ Ömer Rıza, “Tahribat-ı Harbiyenin Karşısında Vazifemiz”, *Sebilürreşad*, XVI/404-405, Nisan 1335, s. 138-139.

¹² “Cihan Harbinde Aşk”, *Servet-i Fünûn*, LIV/1383, 7 Mart 1334, s. 81.

¹³ Emin Haki, “Harbin Ahlâk Üzerine Tesirâtı”, *İtisam*, Ağustos 1335, I/35, s. 425-426.

¹⁴ A.g.m., s. 426.

yoktur. Savaş durumunda erkek¹⁵ cepheyi temsil ederken kadın cephe gerisini sembolize etmektedir. Fakat bu durum onun savaş duygusunun merkezinde olmasına engel değildir. Askerin “annesini”, “eşi” olduğu gibi arkadan ağlayan da nesli yetiştirecek olan da kadındır. Yani hem duygunun merkezindedir hem de üreticisidir.

Kadın hareketleri ve kadın hakları meselesi daha savaş bitmeden işlenen konuların başında gelmektedir. Savaşın bütün milletlerin matbuatında top ve tüfek gürültüleri arasında kadınlık gündeme gelmiştir. Kadınların savaşta aldıkları roller ve faaliyetleri, güç ve yeteneklerini ispat etmeleri, erkekleri onlara karşı mağrur ve hâkim durumlarını terke mecbur etmiştir.¹⁶ Savaş içinde basının kalemleri, bu tartışmaların çok uygun bir zeminde yapılamayacağına hemfikirdirler. Ancak barış gündeminin en önemli maddesi olacağı ortak görüş olarak ortaya çıkmış, medeniyetin gelecekteki şeklinde ve sosyal hayatın yeni teşkilatlanmasında ele alınacak en önemli başlık olarak kadınlar ve kadınlık konusunun yer alacağı açıkça belirginleşmiştir.¹⁷

Osmanlı basınında da savaş sürecinde savaşın getirdikleri ve götürdükleri bundan sonra dünyanın durumunun sosyal, siyasi, iktisadi olarak nasıl olacağına yönelik yazılar çıkmıştır. Muhtelif yazılarda savaşın sona ermesi halledilmesi gereken meseleler arasında en önemlileri sıralanmaktadır. Bunların başında insanlığın ve medeniyetin gelecekteki hâlinin ne olacağı yer almakta, önemli değişiklikler olacağı öngörüsünde bulunmaktadır. Bu öngörülerden en popüler olanı ise yine dünyadaki gibi “kadınlık” meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu hususta dikkat çeken yazılardan biri M.S. tarafından kaleme alınmıştır.¹⁸ M.S. kadının değişen rolü konusunda Avrupa merkezli olarak dünyadaki gelişmeleri nakletmektedir. Öncelikle gazetelerde son dönemlerde Avusturya ve Macaristan matbuatında hatta Fransız gazetelerinde savaşın bitimini müteakip bütün yönleriyle ortaya konulmak ve çözülmek şartıyla bu konunun dikkate alınacağından söz etmektedir. Bu süreçte Osmanlı gazete-

¹⁵ Esasen savaşta erkeğin rolü bağlamında üzerinde durulması gereken bir kavram da “baba”dır. Savaş sırasında özlendi ve beklenen “baba”, sonrasında “kaybedilmiş” bir figür olarak karşımıza çıkar. Ailenin dönüşümü sürecinde kadına geçen güç otoriteyi de sarsan bir durum yaratmıştır.

¹⁶ Kadınlık konusunu işleyen bir yazıda kadınların savaşta yeri ele alınmıştır. Selahaddin Asım, “Kadın ve Harb”, *İctihad*, V/125, 30 Kanun-ı Sâni 1330, s. 463-465; Kadınların savaşta yerini Almanlar üzerinden anlatan bir yazı için bkz. : “Harbde Alman Kadını”, *Servet-i Fünûn*, LIII/1360, 20 Eylül 1917, s. 118.

¹⁷ M(Mim).S(Sâd)., “Kadınlar ve Kadınlık Meselesi-Umûmî Nazar”, *Servet-i Fünûn*, LII/1342, 5 Nisan 1333, s. 236.

¹⁸ A.g.m., s. 236-237.

lerinde de kadınların sosyal durumunun değerlendirildiği, savaştan sonra bu meselenin ne şekilde dönüşeceği üzerine yorumlar yapıldığı bilgisini vermektedir. Yazarın söz ettiği başlıklar, gazetelerde kadınlar ve kadınlık meselesine dair yayın içeriğinin oldukça zengin olduğunu ortaya koymaktadır. Zira bu dönemde feminizm dahi tartışılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

M.S. sözlerini dünyadaki kadınlık düşüncesindeki değişimi vererek sürdürmektedir. Rusya'daki ihtilal, İngiltere'de seçme-seçilme meselesi ele aldığı konulardandır. Öncelikle Rusya ihtilal heyetinin, kadınlık meselesini kesin bir surette halletmek istemesine değinen M.S., yeni Rusya'da kadınların siyasî haklarının kayıtsız şartsız erkeklerinki gibi kabul edilmek istendiğini ortaya koymaktadır. Bu şekilde Rusya'da kadınların seçme, seçilme, nazır olma, hatta yeni hükümetin tesisinde görev alma gibi haklar alacaklarına dair bilgilere yer vermektedir.¹⁹

Medenî milletlerin savaş sırasındaki siyasî, sosyal ve ailevi teşkilatına nazaran Rusya hükümetinin atmak istediği adımın muazzam olduğunu ifade eden yazar, konunun hafife alınacak tarafı olmadığını düşünmektedir. Bu nedenle meselenin cepheler ateş ve kan içinde iken çözülmesinin zor olacağı kanaatindedir. Diğer taraftan ilginç bir yaklaşım da getiren yazar; bir şekilde Rusya'nın savaşın devam ettiği sırada millî bir heyet teşkil etmesi ve kadınların bütün siyasî haklarını alması durumunda; söz edilen "*heyetin ilk kararının sulh olmaması mümkün müdür?*" ya da "*reyini bir sulh taraftarına vermeyecek olan bir kadın mevcut mudur?*" diye sorarak kadını barışın kaynağı ve sembolü olarak gördüğünü açıkça göstermektedir.

Yazar Avusturya'da bulunduğu bir döneme ait anılarını da naklederek bu konuda feminist düşüncelerin de yükseldiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda Viyana'da feminist bir kadın yazarla diyalogundan söz etmektedir. Artık kadınların savaş ve barışa karar verecek noktada olmak istediklerini beyan ettiklerini nakleden yazar, dünyanın geçirdiği felaketlerin ızdırabını en fazla üstlenenlerin kadınlar olduğunu; eşi çoktan ölmüş, dört çocuğunu savaş meydanlarında kaybeden bir kadını teselli edebilecek bir çare olmadığını belirtmektedir. Feminizm boyutuyla konuya yaklaşan dostunun sözlerini nakletmeye devam eden yazar, insanlığın devamını sağlayanların kadınlar olduğunu, yine savaşın ızdırabına ve çocuk büyütmenin zorluk ve zahmetine katlananın da onlar olduğu fikriyle, artık kadınların siyasî hakları alma noktasında kararlı olduklarını dile getirmektedir. Avusturyalı yazarın bu

¹⁹ A.g.m., s. 236-237.

noktadaki uyarısını da zikreden M.S. bunu “*ya hakları kendilerine verilecek; yahud katiiyyen boykotaj!*” şeklinde ifade etmektedir. Viyanalı yazarın görüşlerinin Osmanlı coğrafyasında veya aydınında ne derece etkili olduğu ayrı bir husus olmakla birlikte M.S.’nin bu satırlara yer vermesinin dahi kadın hakları ve kadınlık hususunda değişen algıları göstermesi bakımından önemli bir anlamı olduğunu belirtmek gerekir.

Devamında dünyada ve Avrupa’da savaşın başlarında olduğundan çok daha fazla gelişme olduğunu ifade eden yazar, artık kadının sosyal hayatın temeli olan ailenin merkezindeki en önemli parça olarak hak ve yeteneklerinin tamamen kabul edilmesini istediğini hatırlatmaktadır. Kadınlık meselesinin sosyal ve siyasî meseleler içerisinde en önemli bir dereceye geldiğinin inkâr edilemez bir gerçek olduğunu da kabul etmektedir.²⁰

M.S.’nin yazısına benzer bir şekilde savaşın ahlak üzerindeki etkilerini kaleme alan bir başka yazıda da meslecin kadınlar boyutu değerlendirilmektedir. Emin Haki, öncelikle kendisinin muhafazakâr düşünmediğini belirtmekle beraber “*asrîleşmek*” ve “*istiklâl-perver*” olmayı ayırmaktadır. Emin Haki, kadınların dış şekilleriyle değil, ilmî birikimleri ve medenî faziletleri ile “*asrîleşmesi*” fikrindedir. Bu noktada kadınların sadece sosyal hayata katılıp batılı tarzda yaşam alışkanlıkları geliştirmesine ihtiyatlı yaklaşmaktadır.²¹

Buna karşın dünyanın geldiği noktada kadınların bir mutlak idare çerçevesinde sınırlandırılmasının zamanının geçtiğini de kabul etmektedir. Kadınların şahsi özgürlüklerine sahip olmaları gerektiği noktasında açık fikirlidir. Ancak bu geniş hakların “*kadın hakları*” çerçevesinde bir “*muhtariyet*” halini almasının en başta kadınlığa zarar vereceği kanaatindedir.

Kadınların çocuk yetiştirme noktasında değişen rollerini ise eleştiren yazar, mazeretsiz olarak çocuklarını yetiştirmekten uzak duran anneleri “*kuluçka makinesine*” benzetmektedir. Ayrıca pedagoji ilminin memlekete tamamen girmediğinden söz etmekte, Hıristiyanların özellikle dinî konularda çocuk yetiştirmede daha başarılı olduklarını iddia etmektedir. Bunun için “*dinî, millî ve ailevî terbiyeden*” yanadır. Görüşlerinin duruş noktasında ideolojik olmadığını vurgulayan yazar, bununla birlikte millî manevî değerler boyutunda muhafazakâr bir tutumu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu düşüncesini de “*Türkçü daha şümüllü tabiriyle kavmiyetçi değilim. Fakat*

²⁰ A.g.m., s. 238-239.

²¹ Emin Haki, s. 426.

itikadımca hangi din ve kavme mensubiyeti anlaşılamayan bir (karışık ism-i fail) yetiştirmekten ise esaslı bir 'Atilla' veya 'Cengiz' terbiyesiyle bir çocuk büyütmek daha hayırlıdır" diyerek ifade etmektedir.²²

Savaştan Nefret

Cephe savaşlarının en yoğun olduğu dönemlerde dahi dünyada savaşın yok edilmesi ya da barışın sürekli devamı gibi fikirler hep gündeme gelmiştir. Bu fikirler ve tartışmalar Osmanlı basınına da yansımıştır.

Savaş süreci ve sonrası değerlendirildiğinde; 1. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için genellikle olumlu çağrışımlar yapmaz. Gerçek kahramanlık öyküleriyle bezenmiş cephe mücadeleleri de gurur ve onur dışında acıyla ve hüznle hatırlanan anlardır. Bu durum basının diline de yansımıştır. Hemen hemen yayın organlarının tamamında savaş her durumda kötülener bir olgu olarak ele alınmıştır. Gazete ve dergi sütunlarında savaşın zararları ısrarla vurgulanmış, halkta da bir nefret duygusu uyandığının altı çizilmiştir. Bununla paralel olarak Osmanlı matbuatında kalıcı barışa yönelik eğilimlerin savaşın ilerleyen zamanlarında arttığını ve barış seslerinin yükseldiğini görmek mümkündür. Ayrıca Avrupa basının takip edildiği ve bu duygunun batı kaynaklı karşılığı olan anti-militarizmden bile söz edildiği görülmektedir. Yükselen savaş karşıtlığının yanında "*ortak medeniyet*" vurgusu dikkat çekmektedir.²³

Geleceğe Dair Endişe: "Kazanılmış İstiklâl, Kaybedilmiş İstikbâl"

Osmanlı Devleti açısından kuşkusuz savaş en ağır darbeyi eğitim-öğretim faaliyetleri yönünden vermiştir. Eğitimin merkez noktası bulunan, nitelik ve nicelik bakımından en önemli kaynağı olan İstanbul'da Çanakkale Savaşları dolayısıyla bütün eğitim faaliyetleri durmuş, bunların en önemli parçası olan öğrencilerin cepheye yönlendirilmesi ise en acı gelişme olmuştur. Başta İstanbul'da olmak üzere önemli eğitim kurumlarında yetişmekte olan öğrencilerin bizzat cepheye gidip şehit ya da gazi olmaları yanında kendi ideallerinden uzaklaşmaları da önemli bir travma oluşturmıştır.

Bu hususta öne çıkan bir yazıda I. Dünya Savaşı'nın eğitim faaliyetlerine verdiği zarar ele alınmıştır. Yazısında, kendisi de bir eğitimci olan Muallim Seraceddin, gözlemlerini beyan ederek ciddi tespitler yapmakta;

²² Emin Haki, s. 426-427.

²³ "Harb ve Sulh – Ba'de'l Harb Devamlı Sulh Tasavvuratu", *Servet-i Fünûn*, XLVIII/1244, Mart 1331, s. 338-339; "Sulh! Sulh!", *Servet-i Fünûn*, LI/1302, Mayıs 1332, s. 19-20.

gelen olumsuz noktayı gözler önüne sermektedir. Savaş öncesinde çalışkan bildiği öğrencilerin dahi bir “acz içine” düştüğünü, çalışmadıklarını belirten yazar, bu dönemde sultanî öğrencilerinin “*tubbiye-i askerîyeye*” geçmekte olduklarını, eksik bilgi ve “*tekâmül etmemiş dimağla*” en mesuliyetli mesleğe yönlendirildiklerini üzüntüyle belirtmektedir. Ayrıca öğrencilerin bir bölümünün askerlikten kurtulmak için eczacı mektebini tercih ettiğinden, yan alanlarda eğitim almanın onlara lüzumsuz geldiğinden söz etmektedir.²⁴

Sözlerinin devamında savaştan nefret duygusu ön plana çıkan yazar; konuya farklı bir boyuttan yaklaşmakta herhangi bir hastalığın zayıfları, savaşın isic namuslu ve fedakârları aldığını söylemektedir. İlâveten şu sarsıcı cümleleri sarf etmektedir: “*Evet şehid olanlar en çalışkanları değilse bile en saf yüreklileri, en fedakârlarıydı*”.

Yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere yazar, cephelerde kaybedilen gençleri entelektüel bir kayıp olarak ele almaktadır fakat esas olarak onların saflık ve fedakârlık gibi manevî vasıflarına işaret etmektedir. Bu maddî manevî kaybın 25 yıllık bir eksiklik meydan getirdiğini belirten yazar, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde yaşanacak “*kaht-ı ricâl*”i de öngörmektedir. Nitekim yazarın, savaşın ilk üç yılında ihtiyat zabiti talim-gâhına yirmi dört bin gencin kayıt olup ve bunlardan ancak yedi bininin sağ kaldığını belirtmesi bu fikre önemli bir dayanak teşkil etmektedir.²⁵ Yazarın üzüntüyle ifade ettiği ve kendince durumu özetlediği ifade: “*İstiklâlîm kazanılmasıyla birlikte istikbâlîm kaybedilmesi*”dir.²⁶

Sözlerinin devamında savaşın ve kayıpların ne ve kim için olduğunu da sorgulayan yazar “... göğsünde Osmanlı, Alman harb madalyaları vardı. Düşündüm: acaba bu genç şu iki milletten hangisi için feda olmuştu!” diye sormaktadır.

²⁴ Muallim Seraceddin, “Harb-i Umûmî ve Talebemiz”, *Tedrisat Mecmuası*, XI/1-44, Nisan 1919, s. 25-26.

²⁵ Yazar ihtiyat zabitelerinin fedakârlığını şu sözlerle ifade etmektedir: “*Bir sevk memurundan işittim; diyordu ki: Şimdiye kadar binlerce ihtiyat namzedi sevk ettim. Fakat hiçbirinin simasında ne bir teessür, ne bir endişe emaresi gördüm. Hepsi de kemâl-i şetaretle gittiler. Hakikat! Şetaretle gittiler ve şetaret içinde öldüler. Bu kadarla da kalmadılar. Çanakkale’de bir harb zabîünün samimi itirafâtına bakalırsa muhitlerine heyecan telkin ettiler; İzzet-i nefis öğretdiler. Bu hâl Osmanlı mülkâ mektepleri için ne büyük şereftir. Tekrar ediyorum: O ağzı süt kokan çocuklar hem öldürmesini bildiler hem şetaretle öldüler. Bugün düşünüyorum; şetaretlerinde pek haklı imişler. Akibeti görmediler. Ümid içinde bu âleme veda ettiler. Çekdikleri mezahim huzur ve vicdan ile nihayet buldu. Fakat sağ kalanlar unutmasınlar ki memleketin muvazene-i irfanında da asgari yirmi beş senelik bir açık kaldı.*” A.g.m., s. 26.

²⁶ A.g.m., s. 27.

Yazarın, gençlerin mahvolmasına bir örneği de askerlikten kurtulmak isteyen bir kısım öğrencilerin yurtdışına eğitime gönderilmesi veya gitmesidir. Bu süreçte binlerce genç ya Macaristan'a ziraat tahsiline ya da Almanya'da sanayi tesislerine çalışmaya gitmişlerdir. Muallim Seraceddin, eğitim politikalarını siyasî politikalar gibi değiştirmenin cehalet olduğunu belirtmekte, bunlardan Macaristan'a gidenlerin hiçbir şey öğrenmedikleri gibi Rus esirler gibi muamele gördüklerini, işçi gibi kullanıldıklarını ifade etmektedir. Almanya'daki durumu da "*komedya*" olarak niteleyen yazar, öğrencilerin eğitilmesi bir yana "aşağı bir ırk" olarak görüldüklerini söylemektedir. Diğer taraftan Almanların kendilerine taraftar bir nesil yetiştirme çabasında oldukları iddiasındadır.²⁷

Savaşın eğitime verdiği zarar bütün bir nesli alt üst etmiş, bu sıkıntı ve acılar yeni arayışlar getirmiştir. Bu durum sosyal meselelerin daha da fazla gün yüzüne çıkmasını doğurmuş, eksiklikler ve sıkıntıların sebepleri aranmaya başlamıştır. Basının kalemleri de bu hususta önemli değerlendirmeler yapmıştır. Bunlar arasında "*gençliğin hâli*" üzerinde en fazla durulan konuların başında gelmektedir. "*Zavallı Gençler*"²⁸ başlıklı bir yazıda tam da bu noktada önemli bir durum tespiti yapılmakta, teşhisler ve tedavi önerilerinde bulunmaktadır. Yazar Feridun Vecdi, ilk olarak basının kalemlerinin gençliğe yüklenmesini eleştirmektedir. Bu fikrini bazı sorularla destekleyen yazar, "*Bugünkü gençlerimiz, kendinden önceki gençlerden ne bulmuşlardır?*" diyerek sorunların geçmişe dayandığını belirtmektedir. Yine "*Bugünkü gençlerin bir mefkûresi yoksa daha evvel gelenlerin mefkûresi var mıydı?*" diyerek gençliğe bir ideal verilmediğini, onların doğru yönlendirilmediğini ifade etmektedir. Yani sorunların bugünün sorunu olmadığı, geçmişin bir birikimi olduğu kanaatindedir. Gençliğin evvelkiler gibi bilgilerini kendi kendilerine çalışıp elde ettiklerini, onların dikkatini çekecek millî bir gaye olmadığını, sadece garpcılığın hüküm sürdüğünü, ihmal edildiklerini vurgulamaktadır. Gençliğin kendisini ihmalini ya da ihmal edilmesini vatanın ihmali olarak niteleyen yazar, mevcut durumun acınacak derecede olduğunu söylemektedir. Ancak gençliğin birden bire değişmesine ve ayağa kalkmasına neden olan önemli bir gelişme olduğunun altını çizmektedir. Balkan Savaşları'nın Osmanlılığı tehdiye başlamasının gençliğin vicdanını harekete

²⁷ Muallim Seraceddin, s. 29-30; Yurtdışına gönderilen gençler konusunda savaş içerisinde çok daha ümitli ve iyimser olduğunu da söylemek gerekir. Her şeyden önce "adam yetiştirmek" sıklıkla söz edilen bir husus olup Almanya başta olmak üzere yurtdışına öğrenci gönderilmesi çok önemslenmiştir. "Bu Hafta", *Servet-i Fünûn*, LII/1338, 9-16 Şubat 1332, s. 170.

²⁸ Feridun Vecdi, "Zavallı Gençler", *Donanma*, III/33, Teşrin-i Sâni 1328, s. 424-426.

geçiren bir dönüm noktası olarak gören yazar, sonuçları bakımından bu savaşı önemli bir mihenk taşı olarak algılamaktadır.

Gençliğin içerisinde manevî yönden oldukça kötü durumda olan bir grubun varlığından da söz eden yazar, yalnız kaldıklarından söz etmekte ve “*Onun hasta mefkûresinden kırık irfanından ne beklenebilirdi?*” diye sormaktadır.

Sonuçlar bağlamında gençliğin ikaz darbeleriyle uyandırılması kanaatinde olan Feridun Vecdi, ikazla usandırma ve eziyetin ayrılması fikrindedir. Gençliğin kusurlarını ele alırken ise bir tespit yapmakta, İstanbul’un da bunda katkısı olduğunu düşünmektedir. Ona göre İstanbul’un gece ve gündüz iki ayrı dünyası; sadece vakitleri değil, irfanı da millî hisleri de maneviyatı da mahvetmektedir.²⁹

Bu vahim tablonun öğrenciler boyutu yanında bir de eğitimciler yönü vardır. “Muallimlik” savaşın sonunda yeniden dönüşmesi gereken bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira nitelik ve nicelik bakımından ciddi zaafa uğrayan gençliğin, yeni nesillerin eğitilmesi en önemli mesele olmuştur. Bu noktada tarihsel bir sorumluluk beyanı ortaya çıkmakta ve bu sorumluluğun en önemli aktörü, nesilleri yetiştirecek öğretmenler olarak belirlenmektedir.

Eğitim konusunun değerlendirildiği hemen her yazıda Almanların tarihsel süreçte yükselişi ve halkının aidiyet duygusuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Nitekim savaşın başlarında neşredilen “*Cihan Harbi ve Muallimler*”³⁰ isimli bir yazıda bu hususta önemli tespitlere yer verilmektedir. Yazar bu noktadaki görüşlerini beyan ederken Almanya’dan örnekler vermekte askerî gelişmeler bir yana bırakılırsa Almanların takdir edilecek meziyetleri olduğuna değinmektedir.

“Şu birkaç aylık Cihan Harbi’nde meziyetleri âlemin tasdik ve teslimine iktiran iden bir millet var: vatanlarının, ırklarının hayat ve şerefini koruyarak dünyada yaşamak ve bir bey gibi yaşama hakkını müdafaa azmiyle, geniş bir cidal sahasında, değil, hatta aleyhtarların bile takdir ve tahsinini kazanan Alman kavmi...”

Bu ifadelerle ilaveten Almanların “*bükülmez kolu ve dönmez yüzü*”nün nasıl ve ne surete kazanıldığının araştırılması gerektiği ve bunun için de geçmişe dönmenin zorunluluğuna işaret edilmektedir. Devamında millî ve

²⁹ A.g.m., s. 424-425.

³⁰ Hüseyin Ragıb, “Hadisat-ı Harbiye ve Muallimler-Cihan Harbi ve Muallimler”, *Tedrisat Mecmuası*, V/2-28, s. 4-6.

askerî başarılarıyla takdir kazanan Almanların bu başarısındaki sebepler irdelenmektedir. Bütün milletlerin yüzyıllık hayatlarında, mutluluk veya felaket gibi aşamalardan geçmelerinin tarihin daima gösteregeldiği gerçeklerden olduğunu beyan eden yazar, bu noktada toplumları da insanlara benzetmektedir. Ferdi hayatta olduğu gibi, toplu yaşayışlarda da öncelikle “*rüşeym, cenin, sabavet*”; sonra “*kühulet, kemâl*” ve nihayet “*herem ve şeyhuhet*” aşamalarından geçilmesi gerektiğini belirten yazar, bir tek kişiden başlayarak toplumun dönüşümünü tarif etmektedir.

Bu dönüşümün nasıl olduğunu da izah eden yazar, Almanların tarihsel süreçte ve çok yakın bir geçmişte önemli felaketler ve musibetler geçirdiğini, bunların her birinden ders alındığını ve alman ibretlerle mevcut seviyeye gelindiğini dile getirmektedir. Yazarın son olarak isteği Almanya örneğinde olduğu gibi eğitim yoluyla yükselmenin çarelerini aramaktır.³¹

Savaşın Külleri Arasında İbret, Ümit ve İyimserlik Duygusu

Bütün bu umutsuzluk, melankoli arasında daha savaşın ilk yılından itibaren iyimserliğin ve ümidin her şeye rağmen devam ettiğini de söylemek gerekir. Bu ümitleri Osmanlı Devleti açısından yaşatan bazı hususlar vardır. Öncelikle kader algısı travmaların hatıdakinden farklı bir boyutta gerçekleşmesini getirmiş, pek çok kez mevcut durumun ibret alınması gereken bir hal olduğu düşünce ve tavrı gelişmiştir. Hatta savaştan istifade edilmesi dahi gündeme gelmiştir. Bu “*ibret*”le geleceğe bakış için yeni bir algı doğmuştur. Bunun kaynağında geleceğin inşası için gerekli potansiyele sahip olduğu düşüncesi de vardır. Nitekim yazarlar “*yok*”u değil “*var*”ı aradıklarını özellikle vurgulamışlardır.

Savaşın olumlanması bakımından belki de vurgusu yapılan duyguların başında savaşın hatırlanması ve ondan ders alınması gelmektedir. Anma, hatırlama, unut(tur)mama etkinliklerinin amacı sonraki nesilleri kurtarmak, aynı şartların yaşanmamasını sağlamaktır. Benzer bir yaklaşımla bu hususu ele alan bir yazıda akıl ve idrak sınırlarını zorlayan ve bir büyük musibet olarak nitelenen savaştan nasıl istifade edilebileceği tartışılmıştır. Yazıda, bu büyük dersin tekrarının arzu edilmediği belirtilmekle birlikte milletlerin alabileceği dersler üzerinde durulmuş, medeniyetin önemli müşahedeler yapabileceği gösterilmiştir. Bu müşahedeler; “*ittihad, azim, fedakârlık, sosyal düzene riayet, dindarlık*” olarak ortaya konulmaktadır. Daha önceden belirtildiği gibi bu hususlarda da Almanlar örnek gösterilmekte onlara bu cüret ve muvaf-

³¹ A.g.m., s. 2-4.

fakiyeti veren gücün ne olduğu aranmaktadır. Cevap olarak “*intizâmperverlik*”, “*fedakârlık*”, “*meşkûreye hizmet*”, “*gayeye sadakat*”, “*icabı takdirinde vatan için güle güle ölmeyi bilmek*” gibi başlıklar sıralanmıştır.

Osmanlıların bu faziletleri kaybettiğini öne süren yazar, bunları yeniden kazanmak için bir örneğe ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. *Yok*’u değil *var*’ı aradığını belirten yazar, milletçe bu seviyeye gelmenin “*Harb-i Umumî’den edilecek en iyi istifâde*” olacağını dile getirmektedir.³²

Bu konudaki ümidi ve olumlu düşünceleri pekiştiren bir düşünce de savaştan sonra milletlerin barışın değerini daha iyi anlayacaklarının düşünülmesidir. Nitekim ilgili bir yazıda siyasîlerin daha iyi seçileceği, tarihin bu duyguyu sürckli besleyeceği ifade edilmiştir.³³ Bir başka yazıda da siyasetle beraber, sosyal ve iktisadî durumun, yönetim şekillerinin az da olsa ama mutlaka olumlu yönden değişeceği öngörülmektedir.³⁴

Savaşın sosyal hayatın karşısındaki en büyük düşman olmasının yanında aynı zamanda onu koruyan bir şekle dönüştüğünü ifade eden yazılar da dikkat çekicidir. Burada ön plana çıkan hususlar ise bireysel olarak talim ve terbiyenin gelişmesi, fedakârlık, vatana hizmet gibi unsurlardır. Bu şekilde savaşın, fedakârlık, mücadele, yardımlaşma, sadakat, onur gibi duyguların pekiştirildiği bir ortam doğurduğu vurgulanmıştır.

Bütün bu sis ve duman bulutunun biraz daha dağıldığı bir dönemde, en azından Türk Milleti’nde, I. Dünya Savaşı’nın, verdiği zararlar birlikte bir başlangıca da vesile olabileceğine dair umutların yeşerdiğinin altını çizmek gerekir. Aşağıdaki satırlar bunu özetler şekildedir:

“... düşünmeli: Harb-i Umumî’nin acaba, galib ve mağlub, hangi millete fâ’idesi dokundu? Bir hiç için feda edilen milyonlarca zekâlar ve liralarm boşluğunu doldurmak için asırlar kifâyet edecek mi? İnsanlığı edvar ve haşiyeye doğru kabdırtan meşum ha’ile dahi milletlere ışık vermezse artık atîden, insanîyet ve medenîyetden ümidvâr olmak nasıl mümkün olur? Fikrimce bütün bu bi-payan mazarratlarına, fecaatlerine mukabil Harb-i Umumî netayicinin yegâne müfid ve ziyadar cebhesi alel-umûm harbin, hususıyla emperyalist ihtiraslar, “şoven” düşüncelerle yapılan harblerin çok mel’un ve menhus olduğu herkesçe tamamen anlaşılması ve bu hakikati hadd-i azimîde idrak kabiliyetinde bulunanların mevki-i iktidara geçmesi için

³² “Harb-i Umumî’den İstifadeler”, *Donanma*, V/10, 7 Eylül 1914, s. 146.

³³ “Harbden Sonra - Yeni Siyasetler Yeni İtilâflar”, *Servet-i Fünûn*, XLVIII/1245, 2 Nisan 1331, s. 354.

³⁴ “Harb-i Hazır ve Tarih - Hürriyet ve İstibdat Mücadeleleri”, *Servet-i Fünûn*, XLVIII/1245, 2 Nisan 1331, s. 355.

milletlerin vicdanında âsî bir ra'şe-i heyecanın uyanmasıdır. Artık bundan sonra kolay kolay milletler, mezbahaya sevk edilen koyun sürüsü tevekkülüyle, ateşe atılmayacaktır".³⁵

Sonuç

Bir savaşın izah edilmesinde belki de en açıklayıcı ifade kaostur. Gerek süreci gerekse sonucu açısından savaş uyumsuz ve karışık bir durum getirir. I. Dünya Savaşı da sonuçları bağlamında hem Osmanlı Devleti'nde hem de dünyada karmaşık duygular ortaya çıkarmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde yapılacak en genel yorum kuşkusuz artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı/ olmayacağıdır. Değişim savaşın ilk gününden itibaren kendisini hissettirmiş, savaşın sonu ile duygular, algılar çok farklı şekillere bürünmüştür. Bütün bu duygular ise iki yönlü gelişmiştir. Savaş; gurur ve nefrete karşı sevgiyi ve ümidi, onur ve aşkı, yas ve melankoliyi, içinde tutmuştur. Maddiyat da manevîyat da yükselmiştir. Savaş hep "an"ı konuşurken sürekli "gelecek" dile gelmiş, bütün yıkıcılığıyla birlikte bir yandan geleceğe yönelik umudu da pekiştirmiştir. Bu duygular barışın sürdürülmesine yönelik çabaları da beslemiştir.

Savaş sürecinde mekân, zaman algılarının hepsi savaş olgusunda toplanmıştır. Sonrasında ise geçmişle bütünleşen hatıralar ve bunları temsil eden mekânlar aslında umut ve arayışla birlikte aslında geleceğin inşasıdır. Geleceğe yönelik çabaların merkezinde ise gençlik vardır. Onların idealize edilmesi ana hedef olarak belirlenmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın değiştirdiği algılar arasında söz edilmesi gereken önemli başlıklardan biri de kadınlık meselesidir. Kadınların savaş sürecinde artan rolleri ve göstermiş oldukları kabiliyetleri siyasî, kültürel, sosyal önemli değişimler getirmiştir. Osmanlı basınından anlaşıldığı üzere, ideolojik olarak hangi noktada bulunulursa bulunulsun bu değişim temelde kabul edilen bir husus olarak algılanmıştır.

³⁵ Rauf Necdet, "Bugünkü Dünya", *İctihad*, II/173, 1 Kanun-ı Sâni 1924, s. 3489.

KAYNAKÇA

ASAF MUAMMER, “Cihan Harbinde Mes’ul Kimlerdir”, *Söz*, 17 Kanun-ı Evvel 1334, s. 1.

“Bu Hafta”, *Servet-i Fünûn*, LII/1338, 9-16 Şubat 1332, s. 170.

Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005.

CENAB ŞEHABEDDİN, “Hatime-i Kâbus”, *Hadisat*, 3 Teşrin-i Sâni 1334, s. 1.

“Cihan Harbinde Aşk”, *Servet-i Fünûn*, LIV/1383, 7 Mart 1334, ss. 80-82.

CLAUSEWITZ, Carl Von, *Savaş Üzerine*, Çev. Şiar Yalçın, Eriş Yayınları, İstanbul 2003.

EBUZZİYAZADE, “Harbde Olduğu Gibi Sulhde De Hata İtmeyelim”, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Teşrin-i Evvel 1334, s. 1.

EMİN HAKİ, “Harbin Ahlak Üzerine Tesirâtı”, *İtisam*, Ağustos 1335, I/35, ss. 424-427.

FERİDUN VECDİ, “Zavallı Gençler”, *Donanma*, III/33, Teşrin-i Sâni 1328, ss. 424-426.

FREUD, Sigmund, “Yas ve Melankoli”, *Kriz Dergisi*, Çev. Runa İdil Uslu, Oğuz Erkan Berksun, I/2, ss. 98-103.

“Germany Must Pay”, *The Advertiser (Adelaide)*, 14 June 1919.

“Germany Must Pay to Allies 25 Billion Dollars”, *The Cornell Daily Sun*, 15 April 1919.

“Harb ve Sulh – Ba’de’l Harb Devamlı Sulh Tasavvurâtı”, *Servet-i Fünûn*, XLVIII/1244, Mart 1331, ss. 338-339.

“Harbde Alman Kadını”, *Servet-i Fünûn*, 20 Eylül 1917, LIII/1360, ss. 118-119.

“Harbden Sonra - Yeni Siyasetler Yeni İtilaflar”, *Servet-i Fünûn*, XLVIII/1245, 2 Nisan 1331, s. 354.

“Harb-i Hazır ve Tarih - Hürriyet ve İstibdat Mücadeleleri”, *Servet-i Fünûn*, XLVIII/1245, 2 Nisan 1331, s. 355.

“Harb-i Umumîden İstifadeler”, *Donanma*, V/10, 7 Eylül 1914, s. 146.

Headlines Of World War I, London 2005.

HÜSEYİN RAGİB, “Hadisat-ı Harbiye ve Muallimler-Cihan Harbi ve Muallimler”, *Tedrisat Mecmuası*, V/2-28, ss. 1-5.

KÜÇÜKALİ, Gökmen, *İttihat Terakki'ye Muhalefeti Yönüyle Asaf Muammer*, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2013.

M(MİM).S(SÂD), “Kadınlar ve Kadınlık Meselesi-Umumî Nazar”, *Servet-i Fünûn*, 5 Nisan 1333, LII/1342, ss. 236-239.

MUALLİM SERACEDDİN, “Harb-i Umumî ve Talebemiz”, *Tedrisat Mecmuası*, X/1-44, Nisan 1919, ss. 25-26.

ÖMER RIZA, “Tahribat-ı Harbiyenin Karşısında Vazifemiz”, *Sebilürreşad*, XVI/404-405, Nisan 1335, ss. 138-139.

RAUF NECDET, “Bugünkü Dünya”, *İctihad*, II/173, 1 Kanun-ı Sâni 1924, ss. 3489-3490.

SADREDDİN CELAL, “Cihan Harbinin Onuncu Sene-i Devriyesi”, *Aydınlık Mecmuası*, I/24, Ağustos 1924, ss. 620-621.

SELAHADDİN ASIM, “Kadın ve Harb”, *İctihad*, V/125, 30 Kanun-ı Sâni 1330, ss. 463-465.

“Sulh! Sulh!”, *Servet-i Fünûn*, LI/1302, Mayıs 1332, ss. 19-20.

SÜLEYMAN NAZİF, “Harbden Mes’ul”, *Hadisat*, 20 Teşrin-i Sâni 1334, s. 1.

YUNUS NADİ, “Sulh Sözleri”, *Yenigün*, 13 Eylül 1334, s. 1.

_____, “Harb ve Sulh”, *Yenigün*, 8 Teşrin-i Evvel 1334, s. 1.

ORTA AVRUPA'DA YENİ BİR GÜCÜN YÜKSELİŞİ: ALMANYA'NIN BİRLEŞMESİ

Arş. Gör. Zeynep İNAN ALİYAZICIOĞLU*

Giriş

Konum olarak Avrupa'nın tam ortasında yer alan Almanya'nın 19. yüzyılın sonuna kadar büyük bir güç olamaması iç ve dış nedenlerle açıklanabilir. Alman halklarının çoğunlukta yaşadığı coğrafyada doğal bir merkez olmadığı gibi coğrafyayı koruyan tabii sınırlar da yoktu. Her taraftan küçük dağlarla ve nehirlerle çevrilmiş olan Almanya tarih boyunca komşu devletlerin saldırılarına ve etraftaki fikir hareketlerine açık kalmıştır. Almanya'nın sınırları ancak 1871'de Bismarck'ın önderliğinde çizilebilmiştir. Aslında 16. yüzyılın başlarında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu bölgesel bir devlet olmaktan çıkarmak için I. Maximilian (1493-1519) ve V. Karl (1519-1556)'ın birtakım girişimleri olmuştur. Ancak bu erken girişimler Reformasyon ve Reformasyon karşıtı hareketler tarafından sekteye uğratılmıştır.¹

16. yüzyıla damgasını vuran mezhep savaşları 1555'de Augsburg Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla bir son buldu. Bu barış antlaşması halkın din hürriyetini "*cuius regio, eius religio*" (hükümdarın dini, ülkenin dini) parolasıyla uygulamaya koydu. Bu anlayışa göre her kim hükümdarın dinini gönülden kabul etmiyorsa topraklarını terk ederek göç etmek zorunda kalacaktı. Sadece özgür imparatorluk şehirleri Katolikleri ve Protestanları kendi inançlarıyla kabul edecekti. Açıkçası bu şekilde dinî inançlarla toprakların bölünmesi Yeni Çağ'ın hükümdarlık modelini oluşturdu. Bu yönetim şekli yaklaşık bir yüzyıl sonra Vestfalya Antlaşması'yla tamamen uygulandı.² 17. yüzyılın ilk yarısında yaşanan mezhep savaşları tüm Avrupa ülkelerinde acı sonla bitmiş de olsa Almanya'da bu tarz çatışmalar hiçbir zaman tam olarak sonuçlanmamıştı. Her bölgede ikamet eden yerel birimler kendi hükümdarlarına bağlı olmak ve mezhepsel inançlarını devam ettirmek

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, TRABZON. inan@ktu.edu.tr

¹ Hagen Schulze, "German Unification in the Context of European History", *German Studies Review: German Identity*, 15, (1992), s. 9.

² Claus Leggewie, "Religionen und Globalisierung", *Religiöser Pluralismus und Toleranz in Europa*, ed.: C. Augustin vd., Wiesbaen 2006, s. 328.

zorundaydılar. Yine bölgesel hükümlerlikler da kendi gelecekleri için istikrarlarını korumalıydılar. Bu parçalı yapı Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun temel prensibi olarak devam etmiştir. İmparatorluk kendi hükümet enstitülerini kuramamıştı. İdari görevleri bölgeler ve imparatorluk şehirleri üstlenmişti. 1648'de Otuz Yıl Savaşları'nın sonunda imzalanan Vestfalya Antlaşması ile prensler bağımsızlar (Libertäten) olarak uluslararası yönetim haklarını garanti altına aldılar. 1648'den sonra imparatorluğun yapısı Avrupa'nın uluslararası hukukunun ayrılmaz bir parçası olarak algılandı. Almanya'nın politik kuruluşları ve Alman iç politikasının temel meseleleri tüm Avrupa güçlerinin meselesi hâline geldi.³

Vestfalya Barışı siyasal bir birim olarak Alman devletçiklerinin sayısını 300'e çıkartmıştı. Ancak bu devletçiklerin her birinin onayı ile Almanya savaşa, barışa ve vergi gelirlerine karar verebilmekteydi. Böylece Almanya, ömrü çoktan tükenmiş olan feodal bir karışıklığın içine itilmiş oldu. Oysa 18. yüzyılda İngiltere, Fransa, Hollanda, İspanya ve Portekiz gibi Batı Avrupa'daki güçler ulusal devletlerini kurmuşlardı. Bu Avrupa devletleri mutlakiyetçi monarşi yönetimiyle güçlenmişlerdi. Bundan sonra Batı Avrupa, kendi yasalarına göre hareket eden, kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını izleyen, serbestlik içinde ittifaklar kuran ve bozan, savaş ile barış arasında, güç dengesi kurallarına göre durum değiştiren, elçi gönderip kabul eden bağımsız ve özgür devletlerden oluşacaktı. 19. yüzyılın başında; 1806'da Napolyon Bonapart, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu yıktığında bu devletçiklerin sayısını altmışa düşürmüş, Ren Konfederasyonu'nu oluşturmuştu. 1815 Viyana Kongresi ile gevşek bir Alman Konfederasyonu oluşturularak bu sayı otuz dokuza düşürüldü. Yeni oluşturulan bu Alman Konfederasyonu'nun içinde Avusturya ve Prusya'nın özel bir yeri vardı. Her ikisi de diğer Alman devletlerine göre daha güçlüydü ve konfederasyon içinde ve dışında topraklara sahipti. Almanya'nın küçük devletçiklerden oluşan feodal yapısı sadece ekonomik ve sosyal gelişimine engel olmamış aynı zamanda ortak bir ulusal kimliğin oluşmasını ve Alman birliği ihtimalini de uzun süre engellemişti. 19. yüzyılın son çeyreğine doğru Almanya ve İtalya ulus devlet olabilmiş, bu yüzden de Avrupa tarihine "gecikmiş ulus devlet" (die verspätete Nation) olarak geçmişlerdi.⁴

³ Schulze, "German Unification", s. 9.

⁴ Claudia Mareike Katrin Schwabe, *Romanticism, Orientalism, and National Identity: German Literary Fairy Tales, 1795-1848*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, s. 116; Daniel König, *Patriotismus in Deutschland*, Hamburg 2012, s. 12; Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan*

Fransız İhtilali'nden 1848 Devrimlerine Avrupa'da Alman Halklarının Siyasi Durumu

Avrupa tarihinde 1792 ve 1815 yılları arasında kapsayan İhtilal Savaşları dönemi Fransa ve diğer Avrupa devletleri arasındaki dış politikayı ve askerî gelişmeleri yansıtan bir dizi koalisyon savaşıyla şekillenmiştir. Birinci Koalisyon Savaşı (1792-1797) Fransa'da yeniden monarşinin kurulması amacıyla Avusturya ve Prusya gibi büyük güçlerin birleşmesiyle başlamıştı. Daha sonra bu ittifaka 1793'te İngiltere de katılmıştı. Adı geçen bu üç büyük güç Birinci Koalisyon Savaşı'nın Fransa'ya karşı muhalif çekirdeğini oluşturmuştu. Ancak İngiltere savaşa sadece finansal anlamda destek olmuştu. Daha sonra savaşa İspanya, Portekiz, Hollanda, Sardunya-Piyemont, Toskana ve 1795'te Rusya katılmıştı. Fransa, rakipleri karşısında başarı kazanınca 5 Nisan 1795'te Prusya Fransa ile Basel Antlaşması'nı imzalamıştı. Bu antlaşma neticesinde Prusya, Ren nehrinin sol tarafında kalan toprakları Fransa'ya vermek zorunda kalmıştı. Bu sırada İspanya da savaştan çekilmiş, Hollanda, Batavya Cumhuriyeti olarak Fransa'nın bir vassalı olmuştu. Avusturya, Fransa'ya karşı savaşa devam etmişse de Fransız orduları karşısında yenilmiş, 17 Ekim 1797'de Campo Formio Barış Antlaşması'nı imzalamıştı. Bu antlaşmaya göre Fransa'ya Kuzey İtalya'yı, Ren nehrinin sol kısmını, Avusturya Hollanda'sını vermek zorunda kalmıştı. Böylece Birinci Koalisyon Savaşı Fransa'nın zaferiyle sonuçlanmıştı.⁵

İkinci Koalisyon Savaşı (1798-1802) Napolyon'un Mısır seferiyle başlamıştı. Napolyon, İngiltere'nin kolonisi Hindistan ile bağlantısını kesmek ve Akdeniz'deki İngiliz üstünlüğüne son vermek amacıyla Mısır seferini düzenlemişti. Ancak Napolyon'un Mısır seferinden tek beklentisi bu değildi. Fransa bu hamlesiyle kendi ekonomik ve politik etkisini Kuzey Afrika ve Ön Asya devletleri içinde yaymak istiyordu. Fransa'nın Mısır'a saldırması üzerine İngiltere yeni bir koalisyon oluşturmaya karar verdi. İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'dan oluşan müttefik güçler karşısında Fransa ilk olarak Hollanda'ya çıkan İngiliz-Rus ordusunu yenilgiye uğrattı. Bu sırada Avusturya Rusya ile işbirliği yaparak Fransa'nın Kuzey İtalya'daki topraklarına girdi. Bunun üzerine Napolyon ordunun başına geçerek Güney Almanya'ya yöneldi ve Avusturya ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. 9 Şubat 1801'de

1918'e, Ankara, İstanbul 2010, s. 100; Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, çev. Savaş Akur, Ankara 2010, s. 102, 103.

⁵ Wolfgang von Hippel, Bernhard Stier, *Europa zwischen Reform und Revolution 1800-1850*, Band 7, Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer, 2012, s. 41, 42; Erich Zöllner, *Geschichte Österreichs: von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Oldenbourg 1990, s. 331.

imzalanan Lunéville Barış Antlaşması ile daha önce imzalanan Compo Formio Barış Antlaşması yeniden tasdik edildi. Avusturya'nın barış yapmasıyla Rusya Fransa yanlısı bir politika takip etmeye başladı. Böylece Fransa'nın tek rakibi İngiltere kaldı. İngiltere tek başına mücadeleye devam edemeyince Fransa ile 27 Mart 1802'de Amiens Barış Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmaya göre İngiltere Fransa'nın Avrupa'da ele geçirdiği toprakları onayladı, Fransa da Mısır'dan geri çekildi.⁶ İkinci Koalisyon Savaşı da genel olarak Fransa'nın zaferiyle sonuçlandı.

Fransa tahtına oturduğu günden beri Napolyon'un amacı Orta Avrupa'da önemli bir güç faktörü olan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmaktı. Böylece Fransa için potansiyel bir tehlike yok edilmiş olacaktı. Napolyon'un politikası "*divide ut regnes*" (böl ve yönet) her haliyle kendini Orta Avrupa'da gösteriyordu. Orta Avrupa'da bölünme genel anlamda üç bölgeden oluşuyordu: kuzeyde Prusya, Fransa'nın nezaretinde Ren Konfederasyonu ve son olarak güneydoğuda Avusturya idi.⁷ İkinci Koalisyon Savaşı'ndan bir süre sonra 1804'te Napolyon Bonapart'ın Fransa'nın başına geçmesiyle ülkede cumhuriyet kurumları yavaş yavaş kaldırılmış, imparatorluk yönetimi için çalışmalara başlanılmıştı. Napolyon'un hızlı yükselişi ve Avrupa'yı tehdit etmesi İngiltere, Avusturya ve Prusya'yı bir araya getirmişti. Fransa'ya karşı oluşturulan Üçüncü Koalisyon Savaşı'nın (1803-1805) en büyük kaybını ise Avusturya yaşamıştı. Avusturya 26 Ağustos 1805'te imzaladığı Pressburg Barış Antlaşmasıyla Venedik ve Dalmaçya'daki topraklarından çekildi. Napolyon bu toprakları Fransa'nın müttefiki olan Alman prenslerine verdikten sonra 1806'da Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu yıktı. Avusturya'nın dışındaki diğer Alman devletlerinden oluşan Ren Konfederasyonu'nu kurdu ve bunu bir ittifakla kendine bağladı.⁸

Napolyon Fransız İmparatorluğu'nun koruması altında on altı özerk Alman devletinden oluşan Ren Konfederasyonu'nu (Rheinbund) kurduğunda Prusya bu yeni Fransız yönetimindeki uydunun dışında bırakıldı. Ren Konfederasyonu'na ek olarak Napolyon'un Berlin'in önderliğinde bir Kuzey Alman Konfederasyonu kurma vaadi boşa çıktı. Fransız karşıtı ve savaş taraftarları

⁶ W. Hippel, B. Stier, *Europa zwischen Reform und Revolution*, s. 43; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul 2000, s. 22; Zöllner, *Geschichte Österreichs*, s. 333, 334.

⁷ Jacques Le Rider, "Napoleons Konzepte für die Neugestaltung des Alten Reichs bis 1806", *Das Heilige Römische Reich und sein Ende 1806: Zäsur in der deutschen und europäischen Geschichte*, Ed.: P. C. Hartmann vd., Regensburg, 2006, s. 68.

⁸ Hans Joachim Hahn, *The 1848 Revolutions in German-speaking Europe*, New York 2013, s. 1; Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 20 vd.

Prusya kralı Friedrich Wilhelm (1797-1840)'i Fransa'ya karşı savaşa ikna ettiler. 14 Ekim 1806'da Prusya, Fransa'ya saldırdı. Böylece Dördüncü Koalisyon Savaşı (1806-1807) başlamış oldu. Jena ve Auerstedt'da yapılan savaşlarda Prusya ordusu büyük bir hezimet yaşadı. Napolyon Berlin'e girdi ve 1812'ye kadar Prusya Fransa'ya bağlanmış oldu. Bu sırada Prusya Fransa'ya karşı Rusya ile bir ittifak yapmıştı. 1-8 Şubat 1807'de Prusya ordusundan kalan bir kısım asker Ruslara Eylau Savaşında yardım etmişse de olumlu bir netice alınmamış, 14 Haziranda Rusya ile Fransa arasında gerçekleşen Friedland Savaşı'nda Rusya yenilmiş, Fransa ile barış görüşmeleri başlamıştı. 7 Temmuz 1807'de Rus Çarı I. Aleksandr (1801-1825) ve Napolyon arasında Tilsit Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmaya göre Rusya, Napolyon'un kıta ablukası sistemine dâhil olacaktı. Yani İngiliz gemilerini limanlarına sokmayacaktı. Buna karşılık ise Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtığında Fransa onu destekleyecekti.⁹

Napolyon Tilsit Antlaşması'yla Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmişti. Ancak bu ilişkiler Rusya'nın antlaşma şartlarına uymaması nedeniyle bozuldu. İngiltere'ye uygulanan ticaret ablukası Rusya'nın çıkarlarını zedeleyince Çar Aleksandr Rus limanlarını İngiliz gemilerine açmıştı. Bu durumu ihtilaf sebebi kabul eden Napolyon 1812'de Moskova üzerine sefere çıktı. Ağır kış şartları neticesinde Fransız ordusunun büyük bir kısmı hezimete uğradı. Fransız ordusunun dağılmasını fırsat bilen Prusya Mart 1813'te Fransa'ya savaş ilan etti. Avusturya ise yeni bir savaş hazırlığına girmesine rağmen yenilgi riskini göze alamadı ve ilk başta tarafsız kaldı. Buna karşılık Napolyon yarım milyon Fransız askerinden oluşan bir ordu kurdu. 1813'ün mayısında Leipzig yakınlarında Lutzen'de ve Bautzen'de Prusya'ya karşı bir çift zafer kazandı. Ağustos ayında Prusya'nın yanında Avusturya da savaşa katıldı. Bu esnada Napolyon tamamıyla düşman ordular tarafından sarılmıştı. Güneyden Avusturya, doğudan Rusya, kuzeyden Prusya ve İsveç orduları Fransa ile savaş halindeydi. Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen 26-27 Ağustosta Dresden'de Alman birlikleri karşısında Napolyon büyük bir başarı sağladı. Bu atığa karşılık müttefik devletler Fransız ordusunu Leipzig'de sıkıştırdı ve yendi. Napolyon Fransa'ya çekilince Ren Konfederasyonu ve Vestfalya Krallığı dağıldı. 1814'ün martında savaş sonlandı. 6 Nisan 1814'te Napolyon Fransa

⁹ Michael L. Leggiere, "From Berlin to Leipzig: Napoleon's Gamble in North Germany, 1813", *The Journal of Military History*, 67/1, (2003), s. 42; Hippel-Stier, *Europa zwischen Reform und Revolution*, s. 48.

tahtından çekildi.¹⁰

Napolyon tahttan feragat edince Elba adasına sürgün edildi. Ancak bu sürgün uzun sürmedi. Viyana Kongresi toplandığı sırada Napolyon Elba'dan kaçarak Paris'e gitti ve yeniden Fransa tahtına geçti. Bu durum karşısında Avrupalı güçler Yedinci Koalisyon Savaşı'nı ilan ettiler. 18 Haziran 1815'te İngiltere ve Prusya orduları Waterloo Savaşı'nda Napolyon'u büyük bir yenilgiye uğrattı ve savaşın ardından Paris Antlaşması (20 Kasım 1815) imzalandı. Bununla Fransa 1790 sınırlarına çekilmek zorunda kaldı. Napolyon'un tahttan çekilmesinden sonra XVIII. Louis (1814-1824) Fransız tahtına geçti. Böylece Fransa'da meşruti krallık yeniden kurulmuş oldu. Napolyon bertaraf edildikten sonra Metternich ve Castelereagh'ın önderliğinde Viyana Kongresi (1814-1815) toplandı. Bu kongrede mevcut devletlerin sınırları kutsaldır, dokunulamaz ve her devlet kutsal sınırlarının içinde istediği gibi hareket etmekte, istediği rejimi uygulamakta serbesttir anlayışı kabul edildi. Viyana Kongresi'nde alınan kararlara göre Ren'in batısındaki topraklar Prusya'ya verildi. Böylece Prusya Avrupa'nın ortasında güçlenerek doğuda Rusya ve batıda Fransa'ya karşı denge oluşturabilecekti. Sayıları 39'a indirilen ve Avusturya ile Prusya'yı da içeren Alman devletleri, gevşek bir Alman Konfederasyonu biçiminde örgütlendi. Eski düzeni savunan Metternich, Alman milliyetçilerinin tek bir Almanya çağrısını duymadı. Viyana Kongresi'yle kurulan bu yeni statüyü korumak adına Avusturya, Prusya, Rusya ve daha sonra Fransa'nın da katılımıyla Dörtlü İttifak diğer bir isimle Kutsal İttifak sistemi oluşturuldu.¹¹ Viyana Kongresi'ne müteakip Aix-la-Chapelle (1818), Troppau (1820), Laibach (1821) ve Verona (1822)'da olmak üzere dört toplantı daha düzenlendi. 1815 ve 1824 yılları arasında yapılan bu düzenlemelerle Metternich Avrupa uyumunu devam ettirmiştir. Ancak 1824'ten sonra Metternich'in Avrupa uyumu sürecindeki üstünlüğü sönmeye başlayacaktır.¹²

Viyana Kongresi ve akabinde kurulan Kutsal İttifak, Fransız İhtilaliyle özgürlük düşüncelerini geniş ölçüde benimsemiş olan Avrupa toplumlarının otoriteye karşı tepki göstermelerine neden oldu. 1820'lerden sonra yönetime karşı güçlenmeye başlayan liberal tepki, 1830 yılında aniden patlak vererek bütün Avrupa'yı sarstı. Viyana statüsünün egemen kılınmak istediği 1815-1830 yılları arasında, Fransız İhtilali ve savaşların getirdiği bir sonuç olarak

¹⁰ John A. Smoot, *The Bismarck Plan: German Unification and the Balance of Power*, Yayınlanmamış Master Tezi, 2007, s. 34-36; Sander, *Siyasi Tarih*, s. 174.

¹¹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 28, 113; Sander, *Siyasi Tarih*, s. 179, 180.

¹² Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, s. 50.

Avrupa'da birçok ülke anayasa ile yönetilmekteydi. Başta bulunan hükümdarlar bu anayasayı kaldırmak ya da hiç olmazsa sınırlarını daraltmak isterken, liberaller de anayasanın tam olarak uygulanmasını ve sınırlarının daha da genişletilmesini istiyorlardı. Bu uğurda her iki taraf olanca gücüyle çalışıyordu. Özellikle Almanya'da bilim ve felsefede görülen gelişme, başta Fransa olmak üzere Avrupa'da hemen her ülkede liberalizmin kökleşmesine neden oldu. Bunun sonucu olarak mutlakiyete karşı tepki 1830'da önce Fransa'dan başlamak üzere, birçok yerde ihtilallerle ortaya çıktı. X. Charles (1824-1830)'ın Fransa tahtına geçmesi ve uyguladığı sıkıyönetim Fransa'da liberallerin tepkisine neden oldu. X. Charles'ın bir taraftan monarşiyi güçlendirmeye yönelik dini ve kiliseyi koruyucu bir siyaset takip ederken diğer taraftan yönetimden liberalleri uzaklaştırması 1830 İhtilali'ne neden oldu. Liberallerin tepkisiyle X. Charles tahtan feragat etti, yerine ihtilale sempatisi olan liberal fikirleri destekleyen Louis Philippe (1830-1848) kral seçildi. Fransa'dan sonra Belçika'da da bu tarz hareketler başarılı sonuçlar doğurmuşsa da Metternich'in etkisiyle Almanya ve İtalya'da liberaller çok etkin olamamıştı.¹³ 1830 Temmuzundaki Paris olayları Avrupa'yı liberal bir Batı ile konservatif bir Doğu olarak ikiye ayırmıştı. İngiltere ve Fransa liberal Batı tarafındayken, Rusya, Avusturya ve Prusya konservatif Doğu'yu temsil ediyordu. 1815'te Rusya, Avusturya ve Prusya'nın işbirliğiyle zaten bir Kutsal İttifak kurulmuştu. Kutsal İttifak Hristiyanlığın ve eski düzenin savunucusuydu.¹⁴

1830 ve 1848 devrimleri arasında Avusturya, Rusya ve Prusya birlikte hareket ederek liberal muhalefete karşı önlemler almışlardı. Ancak bu ülkeler için liberalizmi topraklarından söküp atmak kolay olmamıştı. Bu süre zarfında Orta ve Doğu Avrupa'da sosyal ve ekonomik yaşamda büyük bir değişimin yaşanması halkın liberalizme daha da sıkı sarılmasını sağlamıştı. Nüfusun artmasına ek olarak tarım ve zanaatta yeni teknolojilerin kullanılması insan iş gücü ihtiyacının azalmasına neden oldu. Daha etkili bir tarımın gelişmesi, gelişmiş bir ticaret ağı ve büyüyen bir endüstri sektörü eski düzenin yerini almaya başlamıştı. Bu yapısal değişikliklere düzen toplumundan mülk sahibi sivil topluma yavaş yavaş ilerleyen bir hareket eşlik etmişti.¹⁵ Tarım, endüstri ve ticarete görülen bu değişimler halkın hükümetten beklentisini değiştirdi ve toplumu yeniden ihtilale sürükledi.

¹³ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 117- 120.

¹⁴ Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten, Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, München 2002, s. 79.

¹⁵ Jonathan Sperber, *The European Revolutions 1848-1851*, Cambridge 2005, s. 258.

1848 Devrimleri ve Avrupa'da Alman Halklarının Millî Uyanışı

1848'de Paris'te patlak veren devrim Almanca konuşan halkları da büyük ölçüde etkilemişti. Orta Avrupa'da isyanlar başlamıştı. Küçük Alman devletleri yardım için Prusya ile Avusturya'ya döndü. Fakat onlar da kendi sorunlarıyla meşgul oldukları için Alman devletçiklerine yardımcı olamadılar. Alman devletleri yardım alamayınca basın özgürlüğü ilan ederek, liberal muhalifleri bakanlığa atayarak, kurucu meclislerin toplanacağı vaadinde bulunarak 1848 ayaklanmalarını bastırabilmişlerdi. Habsburg İmparatorluğu'nda ise durum daha kötü idi. Budapeşte'de Macaristan'ın özgürlüğü için girişimler yapılırken Viyana'da art arda isyanlar patlak verdi. Kısa bir süre içinde Viyana'daki gösterilere öğrenci ve işçi grupları da katıldı. Hükümet, Viyana'daki gösterileri engellemek için başta askerî müdahalede bulundu. Askerî müdahaleyle sonuç alamayınca reform yapmaya karar verdi. Reformların önündeki engel Avusturya Şansölyesi Metternich azledilerek işe başlandı. Metternich'in görevden alınması liberalleri sevindirdi. Avusturya'da bu gelişmeler yaşanırken Prusya'da da gösteriler devam ediyordu. Prusya da Avusturya gibi ilk başta gösterileri bastırmak için asker güç kullanmışsa da daha sonra geniş bir özgürlük listesiyle birlikte, bir kurucu meclisin toplanacağını ilan ederek isyanları bastırmıştı. Dört hafta içinde Fransa, Almanya, İtalya ve Habsburg İmparatorluğu içindeki siyasal durum değişmişti. Fransa'da bir cumhuriyet vardı; Habsburg İmparatorluğu artık Macaristan'ı ve kuzey İtalya'yı denetlemiyor, Viyana'daki egemenliğini zorlukla sürdürüyordu; Prusya kralı başkentindeki isyanlar nedeniyle küçük düşürülmüştü; küçük Alman ve İtalyan devletlerinin çoğu, yeni anayasalar çıkaracaklarına dair söz vermiş ve yeni bakanlar atamıştı. Basın-yayın, toplanma, dernek ve konuşma özgürlükleri genellikle elde edilmişti.¹⁶

Avrupa'yı dalga dalga saran 1848/49 siyasal ve ekonomik krizleri yönetici sınıflara iki temel şeyi öğretti. Artık uyruklar yurttaşlık bilincini ediniyorlar ve iktidarı ilahi kökenlere sahip mutlak güç olarak görmüyorlardı. Krallıklar devrilebiliyordu ve yerine yetkelerini halktan alan ulusal siyasal rejimler kuruluyordu. 19. yüzyılın ortasında bile hala din ve dinsel kurumlar toplumsal yaşamdaki etkilerini artırarak sürdürüyordu. Hristiyanlık Avrupalı olmanın ve devletlerarası sistem içinde yer almanın ön koşuluymdu. Kendilerini tek ve tüm Hristiyan ulusun bir parçası kabul eden dinsel unsurların birliğini kurmayı amaçlayan Kutsal İttifak, Avrupa uygarlığının Hristiyan temellerine

¹⁶ John Breuilly, "1848 Devrimleri", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek, 1560-1991*, Der.: David Parker, Çev.: Kemal İnal, Ankara 2003, s. 145, 146.

vurgu yapma anlayışının sonucuydu. Kutsallık, Aydınlanmanın akılcılığına, kuşkuculuğa ve zaten imansız olan Müslüman Osmanlı'ya karşı Avrupalı yöneticilerin meşruiyetlerini sağlıyordu.¹⁷

1871'de Almanya'nın birleşmesine giden süreçte yaşanan siyasi ve askerî olayların yanı sıra döneme hâkim olan fikir akımlarının payı da büyüktür. Fransız İhtilali'nin Almanca konuşulan ülkelerdeki en önemli etkisi kuşkusuz ulusçuluk ve liberalizm akımlarının Almanlar arasında geniş ölçüde yayılması şeklinde olmuştur. Bu akımların yanı sıra 18. yüzyılın sonundan itibaren Alman romantizmi Orta Avrupa'da yaşayan Alman halkını millî bir devlet kurma yolunda etkilemiştir. Napolyon'un Almanya'yı işgali ise Alman milliyetçiliğinin Fransız karşıtı bir renk almasına neden olmuştur. Bu akımlar 1848 İhtilallerini, 1848 İhtilalleri de ileride görüleceği gibi Almanya'nın birleşmesine giden yolu açacaktı.¹⁸ 1848 İhtilalleri bilinçli toplumların kendi geleceklerini kendilerinin saptaması anlamındaki ulusçuluğun Avrupa sahnesindeki en etkili güç olduğunu göstermiştir. Ayrıca ulusçuluk bu yönüyle liberalizmin mantıksal bir sonucu olmuş, onunla atbaşı beraber gitmiştir.¹⁹ Liberal düşünceye göre, kendileri özgür ve başka ulusların da özgürlüğüne saygılı olan tüm uluslar, kendi ulusal değer ve refahlarını geliştirmek durumundadırlar. İşte bu milliyetçi güç, ulusun çeşitli bölümlerini birbirinden ayırtan hükümetleri, kapsamlı ulus-devletin kurulabilmesi için yıkacak (Prusya'nın Germen Konfederasyonu'nu yıkıp Alman ulusal birliğini kurmasında olduğu gibi) ya da kapsamlı hanedanlık devletlerini, daha küçük ve dar ulus-devletlerinin kurulması yolunda zorlayacaktır (Macaristan'ın Avusturya İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını alma mücadelesinde olduğu gibi). 1848

¹⁷ Recep Boztemur, "Avrupa'nın Uzun Ondokuzuncu Yüzyılı", *Doğu Batı: Avrupa*, 14, (2001), s. 63.

¹⁸ Hahn, *The 1848 Revolutions*, s. 1.

¹⁹ Liberalizmin tarihsel kökeni 17. yüzyılın İngiliz İhtilali'ne ve Bilim Devrimine dayanır. Liberaller insanın yüzyıllık eski gelenekleri nedeniyle kaderci bir anlayışa sahip olunmaması gerektiğine ve tüm güçlü monarkların keyfi eylemleriyle insanın gelişimini engelleyemeyeceğine inanıyorlardı. Liberal ideolojinin ana ilkesi tüm insanların devredilemez haklara sahip olmasıydı (bu fikir ilk defa Amerikan Bağımsızlığı Deklarasyonunda yayınlandı). Liberal bir yönetimde hükümetin tüm amacı azami ölçüde bir hukuk sistemi kurmak ve kanun önünde tüm insanların eşitlik hakkını muhafaza etmek olmalıydı. Yine liberaller, yönetici sınıf ile halkların birlikte ikamet etmeleri gerektiğine inanıyorlardı. Ancak bu şekilde hükümet insanların ihtiyaçlarını görebilirdi. Fransız İhtilali modern milliyetçiliğin doğmasında da önemli bir dönüm noktasıdır. İhtilal siyaset felsefesine iki yeni kavram katmıştır: Bunlardan birincisi, laik devlet kendisinden daha yüksek bir otoriteyi tanıyamaz ve buna bağlı olarak kilisenin devleti meşrulaştırmasının kabul edilemez olduğu ilkesidir. İkincisi, ulus eşit haklara sahip vatandaşlardan oluşur anlayışıdır. Genel olarak liberalizm milliyetçilikle el ele ilerlemiştir. William Carr, *The Origins of the Wars of German Unification*, Ed.: Harry Hearder, London and New York 1999, s. 1, 2.

devrimleri Metternich'in simgelediği "eski düzeni" alaşağı etmişti.²⁰

Alman halkı Fransız İhtilali'ni ve ihtilal ile birlikte Avrupa'da yayılan ulusçuluk ve liberalizm gibi fikir akımlarını büyük bir hevesle onayladı. Ancak özgür ve eşit vatandaşlar arasındaki kardeşlik ve barışçı yoldaşlığın ideali Paris'ten gelen haberlerle uzlaşmıyordu. Devrim, teröre döndü. Aydınlanmayla ilgili olarak çeşitli değerler adına geniş katliamların yaşanması Alman vatandaşları tarafından bir felaket olarak görüldü. Ama yine de "ulus, birdir ve bölünemez" (nation une et indivisible) örneği ihtilal savaşları süresince imparatorluğun güçsüzlüğünün tüm boyutunu deneyimleyen eğitilmiş Almanlar üzerinde derin bir etki yapmıştı. Ancak Fransız ordularının Alman sınırını geçerek Alsace bölgesinde ve Ren nehrinin sol kısmında kalan topraklarda hak iddia etmesi mevcut durumu değiştirdi. Belirtiliği gibi 1806'da Napolyon tarafından Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun yıkılması ve aynı yıl içinde Berlin'in işgal edilerek Prusya ordusunun dağıtılması Almanlar arasında Fransızlara karşı kin ve nefret duygularının yayılmasına sebep olmuştu. Ren Konfederasyonu (Rheinbund 1806-1813)'nin ilk yıllarında bazı Fransız karşıtı Alman yazarlar kendi vatandaşlarını askerî müdahaleye karşı koymak için uyarıcı yayımlar yaptılar. Özellikle 1806 ve 1808 yılları arasında Alman entelektüelleri Fransa'ya karşı halkın harekete geçmesi için özel bir çaba harcadı.²¹

Almanya'da Fransız karşıtı milliyetçiliğin doğmasında ve yeşermesindeki en önemli isimlerden biri kuşkusuz Johann Gottfried Herder'dir. Herder milleti inceleyen ve milletin ulusal kültüründe değer ve anlam bulan ferdiyetçiliği savunan ilk sosyal bilimcidir. Herder, eserlerinde Alman vatandaşlarını Fransızlara öykünmemeleri ve kendi dilleri ve kültürlerini geliştirmeleri konusunda uyarıyordu. Hatta o, Almanya'da milliyetçilik (Nationalism) terimini kullanan ilk isimdi. Ancak Herder politik bir milliyetçilikten ziyade kültürel milliyetçilik kavramı üzerinden fikirlerini dile getirmiştir. Alman halklar üzerinde politik bir birlik ya da hükümranlılığı değil Alman ulusunun tinsel, dilsel ve estetik oluşumunun yaşam bulmasını öneriyordu. Herder bir halkçıydı ve halkların kendi kültürel yolunu belirleyebilmesi ve belirlemesi

²⁰ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 189, 190.

²¹ Sivio Vietta, "Ansätze zu einer europäischen Kulturwissenschaft: der weltbürgerlich liberale Kunstbegriff der Frühromantik", "Von Deutschen überhaupt" *Mentalitätswandel zwischen aufklärerischem Kosmopolitismus und Nationalismus*, ed. S. Suin de Boutermard, Ingbert 2009, s. 69; C. M. K. Schwabe, *Romanticism, Orientalism, and National Identity*, s. 117; Hagen Schulze, *The Course of German Nationalism from Frederick the Great to Bismarck, 1763-1867*, trns. Sarah Hanbury-Tenison, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney 1991, s. 49.

gerektiğine inanıyordu.²² Bağımsız bir devleti olmasa da bir halk topluluğu kendi kültürel birikimiyle millî bir hareket geliştirir ve özerklik yolunda adımlar atarsa Herder'in milliyetçilik anlayışı gerçekleşmiş olurdu. Almanya'da Herder sayesinde devletten önce ve devletin üzerinde var olan bir halk fikri ortaya çıkmıştır. Ona göre Almanların sahip olduğu en önemli hazine dildir. Devleti halk üzerinden kurmak onu insan soyunun doğal düzeniyle uyumlu hale getirmek anlamını taşıyordu. Alman birliği daha sonra bu fikirler üzerine gerçekleşecekti. Herder'e göre tarihten gelen bir beraberlik içinde bulunan ve bağımsız bir dile sahip insan grubu; bir halkın önemli özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu özelliklere sahip bir topluluk Herder açısından bir devletin doğal ve organik temelini oluşturur.²³ 18. yüzyılın sonundan itibaren Herder'in de etkisiyle Almanya'da Fransız karşıtı motifler eğitilmiş orta sınıf içinde hızla yayıldı. Halk²⁴ ve dil Alman ulusunun devlet olabilmesi için tek ve son araç olarak keşfedildi. Thomas Abbt, Friedrich Carl von Moser, Johann Jacob Buhlau ve Justus Moser gibi aydınlar ulusçuluk kavramını öncelikle Amerika ya da Fransız İhtilali'nde olduğu gibi halkın büyük bir kısmının geleceği ve huzurunu temin edecek bir devlet olarak anladılar. Yani ilk başta onların milliyetçiliği Herder'in kültür milliyetçiliğinin aksine bir devlet milliyetçiliği şeklindeydi. Bununla beraber, bu kavram saldırgan bir Fransız milliyetçiliği ile karşı karşıya geldiğinde Herder'in dil üzerine temellenen sosyal ferdiyetçilik hususundaki düşünceleri kuvvetli bir biçimde büyüdü.²⁵

Bir Alman ulusal devleti kurma düşüncesinin fikir babaları ise Johann Gottlieb Fichte ve Friedrich Ludwig Jahn idi. Fichte'nin *Alman Ulusuna Nutuklar (Reden an die deutsche Nation, 1808)* adlı eseri I. Dünya Savaşı'na kadar Alman halkı üzerinde etkisini devam ettirdi. Fichte Almanya ve Fransa'nın ayrı kültürlerine yoğunlaşır ve kültür konusunda Almanya'nın üstünlüğüne vurgu yapar. Alman kültürünü (Kultur) milliyetçilikle eş anlamlı gören Fichte, bu kelimeyi aynı zamanda Fransızca medeniyet (Zivilization) kavramına karşıt olarak kullanmıştır. Fichte *Alman Ulusuna Nutuklar* adlı eserinde eğitim politikalarında bir reform yapılması için çağrıda bulunur. Ona göre tüm Almanları millet olarak ancak ulusal bir eğitim sistemiyle (Deutsche

²² Alan Patten, "The Most Natural State": Herder and Nationalism", *History of Political Thought*, XXXI-4, (2010), s. 657, 658.

²³ Acar Sevim, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, İstanbul 2008, s. 14, 23, 25.

²⁴ Alman dilinde millet (Nation) daha çok siyasi olarak örgütlenmiş, halk (Volk) ise biyolojik, kültürel ve dil bakımından başkalarından ayrılmış topluluk anlamını taşıyordu. Sevim, *Herder*, s. 32.

²⁵ Schulze, *The Course of German Nationalism*, s. 49, 50.

Nationalerziehung) birbirine bağlamak mümkün olacaktır. Fichte'ye göre Almanlar diğer Avrupa halklarına nazaran bu tarz bir eğitim sistemine daha uygundur. Çünkü onlar yüzyıllardır başka bir yere göç etmeden aynı coğrafya da yaşayıp yabancı etkilerin karışımı olmadan ana dillerinin "sadeligini" korumuş yerli bir halktan oluşuyorlardı. Almanlar yaşayan dil gelenekleri ve yok olmamış etnik kökenlerinden dolayı sözde üstün bir kültüre sahiptirler ve bu yüzden kendilerini kültür milleti (Kulturnation) olarak diğer Avrupa milletlerinden özellikle de Fransızlardan ayırırlar. Bunun nedeni ise Almanların h'alâ atalarıyla aynı orijinal dili konuşmalarıdır. Oysa Latince dil ailesine üye Fransızca sadeliğini koruyamamıştır.²⁶ Bu tartışma ile Fichte sadece Alman halkının üstünlüğünü iddia etmez, aynı zamanda tarihte ve beşeriyette Almanların görevlerini de izah eder. 1805 ve 1806'da Napolyon'a karşı yapılan savaşlarda Fichte'ye göre, Almanların "ne için savaştığı açık değildir"; ama şimdi Fichte ve Nutukları sayesinde "Alman ruhu ortaya çıkacak" ve "Almanlar bu ruh sayesinde hedeflerindeki dünya hâkimiyetine sahip olabileceklerdi."²⁷

Fransa ulusal birliğe sahipti ve 18. yüzyıl uygarlığının temsilcisiydi. Dolayısıyla, Almanlar da ulusal birliklerini kurmalı ve kendi ulusal değerlerini egemen kılmalıydı. Bu bağlamda Fichte'nin düşünceleri Fransız karşıtı Alman milliyetçiliğinin başlangıç noktasını oluşturmasa da önemli ölçüde onu geliştirmiştir.²⁸ Fichte'nin Nutuklarının yanı sıra Friedrich Ludwig Jahn'ın 1810 yılında yayınladığı *Alman Folkloru (Das deutsche Volksthum)* ve 1817/18'de Berlin'de verdiği *Alman Folkloru Üzerine (Über das deutsche Volkstum)* adlı ders Alman ulusseverliğinin temel eserlerindendi.²⁹ İlk defa folklor terimini literatüre sokan Jahn'a göre folklor bir halkın yaşam belirtisinin toplamıydı. Etnik bağ ve aynı bakış açısı sayesinde folklorun şekillendiğini belirten Jahn onun dilde, gelenekte, sanatta ve politikada ifadesini bulduğunu ve tarih boyunca geliştiğini ifade etmişti.³⁰ Fichte ve Jahn'ın dışında dönemin entelektüelleri ve şairleri Fransız nefretine karşı ana yurt (Fatherland), halk (Volk) ve millet (Nation) gibi motiflerin yoğun şekilde işlendiği metinlerle Alman halkını bilinçlendiriyordu.³¹

²⁶ Schwabe, *Romanticism, Orientalism, and National Identity*, s. 118.

²⁷ Klaus Vondung, *The Apocalypse in Germany*, Çev.: Stephen D. Eicks, Columbia 2000, s. 139.

²⁸ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 190-192.

²⁹ König, *Patriotismus in Deutschland*, s. 13.

³⁰ Tomáš Kasper, "Der völkische Diskurs im Deutschen Turnverband in der Tschechoslowakei", *Hundert Jahre studenten-deutsche Geschichte: Eine völkische Bewegung in drei Staaten*, Ed.: H. H. Hahn, Frankfurt am Main 2007, s. 174.

³¹ Schulze, *The Course of German Nationalism*, s. 51.

Ulusçuluk ve liberalizm akımlarının etkisiyle 18. yüzyılın sonunda Alman yeni hümanistleri arasında ferdiyetçiliğin insanın özgürlüğü adına sağlam bir güç yaratığına inanılırken aynı ferdiyetçiliğin insanın yeniden boyun eğmesi için temel bir araç olduğu düşüncesi de ortaya çıktı. Bu ferdiyetçilik Alman idealist felsefesinde manevi bir güç olarak milletlerin kendi varlıklarının bilincinde olan insanları da yaratmıştır. İnsanların ferdiyetçiliğinin farkındalığı halkların bireyselliğinin farkındalığına dönüşmüştür. Romantik akım içinde organik teoriye göre insanın kendini geliştirme hakkı toplumun kendini geliştirme hakkına dönüşmüştür. İnsanlar bağlı oldukları etnik gruplardan ziyade insanlığın ve kendilerinin bilincindeydiler; milletlerin haklarının değil insan haklarıyla daha az ilgiliydiler; millî kültürün erdem ve değerlerinin değil insanların değer ve haysiyetinin farkındaydılar. İnsanların bağımsızlığı için araştırma, milletlerin bağımsızlığı için araştırmanın gölgesinde kalmıştı.³² Ancak bu durum 19. yüzyılın başında bilim ve felsefede yaşanan gelişmeler sayesinde değişmişti.

Ulusçuluk ve liberalizme ek olarak 1800'lerden sonra Romantizm Alman milliyetçiliğinin atağa geçmesinde etkili olan diğer bir fikir akımıydı. Alman milliyetçiliğinin özelliği, yaşamın, doğanın ve tarihin bir yorumu olması ve felsefi bir karakter kazanmasıydı. Batılı araştırmacılar 18. yüzyılın sonunda Aydınlanmanın (Aufklärung) sonunu Alman Romantizminin doğuşuna bağlarlar. Bunun nedeni birkaç şekilde açıklanmıştır: Öncelikle Aydınlanmanın akılcılığı Romantizmin estetiği ile yer değiştirmiştir. İkinci olarak Romantikler Aydınlanmanın ferdiyetçiliğini eleştirip onun yerine bireyi bir millete tabi etmenin ideal bir millet yaratmak için daha uygun olduğunu savunmuşlardı. Son olarak Romantizm esasında muhafazakâr bir ideolojyidi. Yani bu ideoloji kilise ve devletin ayrılması, dinî tolerans ve bireyin özgürlüğü gibi Aydınlanmanın liberal değerleriyle çatışıyordu. Özellikle 1830 ve 40'lu yıllarda Romantizmi Aydınlanmaya karşı bir tepki olarak gören Alman liberaller ve Hegelciler bu akıma sırt çevirmişlerdi. Ancak 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde hatta 1920 ve 30'lu yıllarda Alman ulusçuları ve muhafazakârları Aydınlanma karşıtı olarak Romantizmi kucakladılar. Aydınlanma Fransa'dan ithal yabancı bir ideolojyidi ve Alman ruhunun da düşmanı olarak, Romantizm taraftarları için yanlış bir seçimdi. Romantizmi faşist ideolojiye temel olarak gören liberaller ve Marksistler daima ona saldırmışlardır. Alman Romantizmi aslında modern bir Alman ulusal devleti için bir program geliştirmede, ancak Alman zekâsının özelliği üzerine yaptığı vurguyla Alman benzersizliğinin

³² Otto Pflanze, "Nationalism in Europe, 1848-1871", *The Review of Politics*, 28-2, (1966), s. 130.

doğmasına yardımcı oldu.³³

Alman Romantizmi pek çok Alman entelektüeli tarafından benimsenmişti. Alman Romantikleri halkın sarılacağı yegâne gücün dilleri olduğuna inanıyorlardı. Herder, dili ulusal kimliğin bir ifadesi olarak görüyordu. Ona göre her millet düşüncelerine uygun olarak konuşur ve konuştuğu gibi düşünür. Herder Hint edebiyatının da etkisiyle Almanlar üzerinde Doğu'dan gelen kültürel etki üzerinde durur. Herder ile başlayan Alman dilinin filolojik araştırmaları kendisinden sonraki araştırmacılar tarafından daha da geliştirildi. Sir William Jones Hint-Aryan dili Sanskrit dili ve Almancayı da içeren Avrupa dilleri arasında yapısal benzerlikleri ilk defa derinlemesine gösterdi. Erken dönem romantiklerden Karl Wilhelm Friedrich von Schlegel Herder'in ve Jones'in düşüncelerini genişletti.³⁴ Friedrich Schlegel *Hintlilerin Dili ve Bilgeliği Üzerine (Über die Sprache und Weisheit der Indier, 1808)* adlı eserinde kıta Avrupa'sına Sanskrit dili Grckçe, Latince ve Almancayla benzerlik gösterdiğine dair görüşünü tanıtmıştı. Eserin genelinde Hint medeniyetinin Avrupa'ya geçtiğini vurgulayan Schlegel gibi erken dönem Romantikleri için Hindistan, Almanya'daki edebî ve kültürel canlanma yolunda ümit verici bir kaynaktı. Grek ve Roma'yla başlayan medeniyet tarihine alternatif bir rotanın cazibesi arttığı için Alman milliyetçiliği Hint merkezli olarak gelişti.³⁵

Cemil Meriç Alman filozofların ve edebiyatçıların Hint hayranlığını şu şekilde eleştirmiştir: *"Latin zekâsının sürekli zaferleri ile yaralanan Cermen gururu Asya'da kendini bulduğu içindir ki oryantalizm o ülkede dinleşti. Herder (1774-1803)'in Ortaçağı göklere çıkarışı, onsekizinci yüzyılın akılcı felsefesini batırmak, Fransa'nın kültür hegemonyasını sarsmak içindir."* Meriç'e göre Almanlar arasındaki Fransız karşıtlığı Alman entelektüellerini yeni bir kaynak olarak Hindistan'a yönlendirmiştir. Meriç sözlerine şu şekilde devam eder: *"Hind'in keşfi, Cermen ırkına tarihini genişletmek, yeni bir mitoloji kurmak, klasik edebiyatın dar çerçevesini yıkmak ve Latin zekâsından öç almak fırsatını veriyordu. Alman milliyetçiliği sırtını Himalaya'ya dayayarak sahlandı."*³⁶

³³ Frederick C. Beiser, *The Romantic Imperative: The Concept of Early German Romanticism*, Cambridge 2013, s. 43, 44; Hans Kohn, "Romanticism and the Rise of German Nationalism", *The Review of Politics*, 12/04, (1950), s. 443.

³⁴ Schwabe, *Romanticism, Orientalism, and National Identity*, s. 119.

³⁵ Chen Tzoref-Ashkenazi, "India and the Identity of Europe: The Case of Friedrich Schlegel", *Journal of the History of Ideas*, 67/4, (2006), s. 714, 716

³⁶ Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul 1979, s. 291, 292.

Alman entelektüellerinin ulusal birliklerini kurma aşamasında ve sonrasında yürüttükleri Fransız karşıtlığı politikası onların Batı medeniyetine yönelik bakış açılarını da etkilemiştir. 18. yüzyılın ve 19. yüzyılın sonunda gerçekleşen Atlantik devrimleri bir Batı medeniyeti fikrini ortaya çıkarttı. Bu Batı medeniyeti demokratik değişim geçiren ve geçirmeyen milletler şeklinde Avrupa-Atlantik dünyasında bir ideolojik hizipleşme yarattı. Bu hizipleşme içinde Alman entelektüelleri kendilerine gelebilecek en büyük tehlike olarak gördükleri Rusya'ya karşı zayıf ve etkisiz demokratik yönetimle bağdaştırılan "Batı" ile tanımlanma eğiliminde değillerdi. Batı ile Doğu kaynakları arasında bağdaştırıcı bir rol oynayan Almanya'nın Batı medeniyetine ve demokrasisine soğuk bakışı onun coğrafi konumuyla alakalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi Almanların hâkim olduğu Orta Avrupa savunmasız bir bölgedir. Doğu'da hızla güçlenen Rusya'ya karşı demokrasi yerine daha güçlü bir yönetim şekli devletin akıbeti için uygun olacaktır. Alman liberalleri Rusya'nın "Doğu" despotizmine saldırmalarına rağmen Almanya'nın "Batı Medeniyeti"nin bir parçası olduğu fikrini benimsememişlerdi. 20. yüzyılın başında Alman entelektüelleri İngiltere ve Fransa üzerindeki Alman üstünlüğünü kanıtlamak ve I. Dünya Savaşı'nı gerekçe göstermek için "1914 fikirlerini", "1789 fikirleriyle" ve "Alman kültürünü", "Batı medeniyetiyle" karşılaştırmaya devam ediyorlardı. Örneğin Thomas Mann, Batı medeniyeti (Zivilisation), toplum (Gesellschaft), politika (Politik), oy hakkı (Stimmrecht) ve literatüre (Literatur) karşı Alman kültürünü (Kultur), tinini (Geist), ruhunu (Seele), özgürlüğünü (Freiheit) ve sanatını (Kunst) karşılaştırmıştır. Pek çok Alman'a göre "Batı demokrasisi" Alman değerleriyle çelişmektedir. "Batı materyalizmine" ve "Doğu despotizmine" kısmen izin veren "özel bir yol" (*Sonderweg*) takip eden Almanya fikri Alman ulusal kimliğinin önemli bir parçası oldu. Alman sorunu İngiltere'de, Fransa'da ve Amerika'da yakından takip edilmişti. Oradaki entelektüeller "Batı'yı" tanımlamak için Almanya'yı negatif bir folyo olarak kullanıyorlardı. 1834'lerde İngiltere dış işleri bakanı Lord Palmerston Avusturya, Prusya ve Rusya'dan oluşan monarşi devletlerinin kutsal ittifakına karşı Büyük Britanya, Fransa, İspanya ve Portekiz'den oluşan meşruti devletleri bir araya getirdi. İngiltere'nin önderliğindeki bu ittifak Avrupa'daki liberal hükümetleri savunma eğilimindeydi. İlk kez için Avrupa'da, liberal olmayan "Doğu" ile liberal "Batı" karşı karşıya gelmişti. Ancak Doğu ittifakı karşısındaki Batı ittifakı kalıcı bir politik etki sağlayamadı. Demokratik Batı için uluslararası ilişkilerde dengeyi kurmak ancak güçlü bir düşman imgesiyle

mümkün olmaktadır. 20. yüzyılın başında Alman İmparatorluğu'nun genişleme politikası Batı Avrupa'ya bu düşman imgesini vermişti.³⁷

Uluşçuluk, liberalizm, Alman romantizmi ve Fransız karşıtlığı gibi fikir akımlarının ve eğilimlerinin etkisiyle Alman halkı Paris'te yaşanan 1830 ve 1848 İhtilallerini benimsemişti. Özellikle ilk aşamada başarılı olan 1848 İhtilalleriyle tüm Alman devletçiklerinden toplanan temsilci delegeler Frankfurt Ulusal Meclisi'nde bir araya gelmişlerdi. Alman ulusal kimliği ve birliği sorunu Frankfurt Ulusal Meclisi'nin önündeki en önemli meselelerden biriydi. Frankfurt Ulusal Meclisi'ndeki milletvekilleri, Alman millî devletinin sınırlarında Danimarka ve Polonyalıların millî çıkarlarıyla ilişkilerini belirlemekle de uğraşıyorlardı. Temsilciler Almanya'nın birleşmesi hususunda görüşlerini sunuyorlardı. Bu bağlamda gündeme gelen iki önemli görüş vardı. Birincisi Avusturya ve Habsburgları içeren "Büyük Almanya Çözümü" (die grossdeutsche Lösung), diğeri ise Avusturya'nın dışarıda bırakıldığı Prusya'nın önderliğinde "Küçük Almanya Çözümü" (die kleindeutsche Lösung) idi.³⁸

Küçük Almanya Çözümü'nde Prusya'nın önderliğinde Almanya'nın birleştirilmesi planlanıyordu. 19. yüzyılın Prusya'sı yalnızca Poznan bölgesinde Polonyalı bir azınlığa sahipti. Çoğunluğu Alman halkından oluşan Prusya ortak bir kültür, dil ve mezhebe mensup kişilerden oluşuyordu. Prusya'nın modernleşme çizgisini Ren bölgesi-Ruhr-Berlin-Saksonya-Silezya oluşturuyordu. Avusturya ise çok dilli, çok etnikli ve çok dinli bir toplumu yönetiyordu. Prusya kuzeydoğu ve batıya yani sınaî alt yapıya sahip Ruhr ve Silezya'ya yönelirken Büyük Almanya Çözümü'nün liderliğini yürütecek Avusturya güneydoğu ve doğuya yani Macaristan içlerine, Balkanların kuzeyine ve güneydoğuya İtalya'ya doğru genişlemek amacındaydı. Avusturya'nın 19. yüzyıl uygarlığını kuracağı alan ise Bohemya-Viyana-Budapeşte arasında olacaktı. Avusturya için ulusal gelişmenin yolu Almanlardan, Çeklerden, Macarlardan ve İtalyanlar ile çeşitli Balkan halklarından oluşan imparatorluğu bütünlendirmekten geçiyordu ya da I. Dünya Savaşı'nın sonunda olduğu gibi bu çok-etnikli ve çok-dinli imparatorluğun küçük ulusal devletlere ayrıştırılması gerekmektedir. Küçük Almanya Çözümü'nde Prusya'nın yönetici sınıfının ve halkının büyük bir kısmı Protestan'dı. Bu planı destekleyen pek çok liberal de zaten Protestan'dı ve kuzey Almanya'da Prusya'nın önderliğinde Protestan bir devlet kurma eğilimindeydiler. Büyük Almanya Çözümü'nde ise Avusturya'nın önderliğinde Katolik bir Alman İmparatorluğu

³⁷ Jasper M. Trautsch, "The Invention of the "West", *Bulletion of the German Historical Institute*, 53, (2013), s. 94, 95.

³⁸ Peter H. Merkl, *German Unification in the European Context*, Pennsylvania 2010, s. 32, 33.

kurma hayalleri vardı.³⁹ Büyük Almanya hayali gerçek olduğunda Alman kültürü Güneydoğu Avrupa'ya yayılmış olacaktı. Bu planla Alman dili, kültürü, geleneği Tuna boyunca Karadeniz'e kadar Doğu Avrupa'da hâkim olacaktı. Böylece Almanya dünya lideri konumuna gelecekti. Bu düşünceyi savunanlar “*Martöncesi*” (Vormärz) liberallerin bir kısmıydı.⁴⁰

Frankfurt Parlamentosundaki milletvekillerinin pek çoğunun kafasındaki Küçük Almanya, Habsburg monarşisinin dağılmasıyla neticelenecekti. Parlamentodaki bir kısım milletvekili Büyük Almanya Çözümü'nü istemediklerini bu çözümün uygulanmasının imkânsızlığıyla açıklamışlardı. Belirtildiği gibi Küçük Almanya Çözümü'nde Prusya'nın liderliğinde ve Avusturya'nın dışarıda bırakıldığı millî bir Alman devleti planlanıyordu ve Frankfurt Ulusal Meclisi Küçük Almanya'dan yana oy kullandı.⁴¹ Bu amaçla 3 Nisan 1849'da Paul Kilisesi Parlamentosu'ndan bir kısım delege IV. Friedrich Wilhelm (1840-1861)'in huzuruna giderek ona Almanya İmparatorluğu'nun tacını sundu. Wilhelm bu teklifi nazikçe geri çevirdi. Çünkü o, devrimden nefret ediyordu, parlamenter çoğunluğun kararlarına da saygılı değildi. Habsburgların daha eskiye dayanan imparatorluk iddialarını ise hiçe sayıyordu. Böyle bir teklifi geri çevirmesinin esas nedeni Avusturya ile bir savaşa girmekten çekinmesiydi.⁴²

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa güç dengesini, Prusya'nın güçlenmesi ve Alman ulusal devlet mefhumu tehdit ediyordu. Alman ulusal devleti uluslararası arenada tehdit konumuna gelince bu harekete karşı Avrupa'nın sempatisi kayboldu. 1848 devriminde Alman milliyetçiliği 1815 Avrupa düzenini tehdit eder konuma gelmişti. Londra, Petersburg ve Paris'teki kabineler Paul Kilisesi Meclisi'ndeki tartışmaları Avrupa güç dengesinin kutsal prensiplerine karşı açık bir başkaldırı olarak yorumladılar. Fransız elçiler Alman eyaletlerindeki prenslerin varlıklarını devam ettirmeleri için garantiler verdiler. İngiliz savaş gemileri Alman kıyılarına göründü ve Rus orduları Prusya sınırı boyunca harekete geçti. Üç büyük gücün yaptığı müdahale tehdidi halkların hükümlanlığı ve Alman ulusal devletinin kurulmasına yönelik ilk girişim olan 1848 Devrimi'nin başarısızlığa uğramasında önemli bir yer tutar.⁴³

³⁹ Sperber, *The European Revolutions*, s. 96; Boztemur, “Avrupa'nın Uzun Ondokuzuncu Yüzyılı”, s. 60.

⁴⁰ Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, s. 119.

⁴¹ Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, s. 117.

⁴² Schulze, *The Course of German Nationalism*, s. 76.

⁴³ Schulze, “German Unification”, s. 11.

Bismarck Önderliğinde Almanya'nın Birleşmesi (1871)

Almanya'yı birleştiren Otto von Bismarck 1847'den beri siyasetin içinde önemli bir devlet adamıydı. 1848 İhtilallerini başta yadsımış olsa da daha sonra milliyetçilik fikrinin güçlü bir Almanya'yı yaratacağına dair inancı gelişmişti. Özellikle 1850 sonrası siyasi hayatında Alman milliyetçilerine bakışı değişmişti. 1850'lerde Alman Bundestagı'ndaki (Alman Federal Meclisi) delegeliği sırasında kurulacak yeni Alman devletinde büyük payı almak için Avusturya'ya karşı savaşması gerektiğinde Prusya'nın büyük bir güce ihtiyacı olacağını fark etmişti. Bismarck büyük güç olarak başta Fransa ve Rusya'ya yöneldi. Ancak 1858'de en makbul müttefikin Alman milliyetçiliği olduğunu fark etti. 1848 İhtilali ve sonraki on yıldaki tepki hüsranlı sonuçlanmıştı. Liberaller ulusal birlik ülküsünü tamamlayacak Prusya monarşisini yüreklendirmek ümidiyle halk egemenliği prensibinden kendi rızalarıyla feragat ettiklerini gösterdiler. Bismarck hızlı bir biçimde bu avantajın farkına vardı. Bismarck'ın arzuladığı gibi Prusya devletinin gücü genişlediğinde barışçıl yollarla başarılı olmazsa Alman milliyetçiliği Avusturya'ya karşı bir savaşı haklı göstermek gibi ahlaki bir meseleyi çözecekti. Ahlaki canlılık ile zafer kazanılacak ve sonunda merkezî kuvvet o zaman ortaya çıkacak olan yeni Alman devletini pekiştirecekti. 1862'de Bismarck resmî görevi başbakanlığa geldiğinde Prusya monarşisini Alman milliyetçiliği ile kimliklendirdi. Askerî reformlar meselesinde Prusya Landtag'ıyla (Eyalet Meclisi) olan münakaşada Kral I. Wilhelm tarihî kararını verdi. Prusya'da mutlak monarşi kuruldu ve aristokrat sınıfı yönetimdeki yerlerinden uzaklaştırıldı. Bu kadere izin verebilmek için Bismarck monarşik yönetimin kitleleriyle iş birliği için bir vasıtaya ihtiyaç duydu. Bismarck monarşik himaye altında kurulu bir oy hakkı tarafından ve liberallerin elinden ulusal ülkünün sancaklarının zorla alınmasıyla bunun gerçekleşebileceğini öngörüyordu.⁴⁴

Frankfurt Meclisi'nde Avusturya ve Prusya arasındaki ilişkiler 1848 İhtilali öncesinde oldukça iyi idi. Çünkü Prusya Avusturya'nın üstünlüğünü koşulsuz olarak kabul ediyordu. Devrimden sonra ilişkiler ciddi bir biçimde değişti. Viyana Alman Konfederasyonu içinde Avusturya'nın gücü ve etkisini genişletme konusunda kararlıydı. Bu dönem Avusturya'nın dış politikadaki hedefi zaten kendi önderliğinde Almanya'yı birleştirmek ve Orta Avrupa'da büyük bir Alman İmparatorluğu kurmaktı. Diğer taraftan Konfederasyon içinde Berlin de Viyana'yı kendine rakip görüyor, birleşmiş bir Almanya'nın

⁴⁴ Otto Pflanze, "Bismarck and German Nationalism", *American Historical Review*, 60/3, (1955), s. 550, 551.

başkenti olmak istiyordu. Prusya Kuzey Almanya'da askerî ve ekonomik liderliği elinde tutuyordu. Böyle bir süreçte Bismarck'ın Frankfurt Kurultayı'na Prusya'yı temsilen atanması onun hayallerini gerçekleştirdi. Bismarck Frankfurt'a geldiğinde Prusya'nın Alman birliğine müdahale etmesi gerektiğini anladı. Orta Avrupa'da iki büyük gücün yan yana olmayacağını da farkındaydı. Ancak Avusturya'yı kışkırtmaması gerektiğini de biliyordu. Bismarck Avusturya'nın Prusya'yı zayıflatmak için Fransa, Rusya, Prusyalı liberallerle ya da güney Almanlarıyla bir ittifak yapabilme ihtimalini göz önünde bulunduruyordu. Bismarck önceden gördüğü bu ihtimale karşı Avrupa düzeninde Prusya'nın çıkarlarına göre hareket etmesi gerektiğini de biliyordu. Prusya Main Nehri'nin kuzeyindeki bölgelerde hak iddia etmeye çalışırken Avusturya'nın bu duruma müdahale etmesinden çekiniyordu. Sonuç olarak, Prusya'nın Avusturya'ya karşı politikası muhalefet ve riayet arasında değişiyordu. Prusya'nın haklarını gözeten Bismarck, Avusturya'ya karşı Rusya ve Fransa ile işbirliği konusunda yönetimi ikna etmeye çalışıyordu. Böyle bir ittifakla Avusturya Almanya'nın dışına itilmiş olacaktı. Prusya gümrük birliği, demir yolu ağı, posta ve banka antlaşmaları ile güney Alman devletleriyle yaptığı ticaret alanındaki işbirliği sayesinde ekonomik yönden güçlendi. Ekonomik ve askerî bakımdan güçlenen Prusya'yı Bismarck Almanya'nın merkezi yapmayı umuyordu.⁴⁵ Prusya'nın iktisadi yapısı 1815 ve 1848 yılları arasında düzenli bir biçimde iyileşti ve 1850 ve 1860'lı yıllara gelindiğinde Prusya Avrupa kıtasındaki ilk sanayi devrimini gerçekleştirdi.⁴⁶

Alman İmparatorluğu'nun kuruluşu 1806 ve 1813'de Napolyon'a, 1848'de ihtilalcilere, 1864'te Danimarka'ya, 1866'da Avusturya ve 1870'te Fransa'ya karşı yapılan birtakım savaşların neticesinde gerçekleşmiştir. Bu savaşlar Almanların bireysel özgürlükleri ve ferdî sorumluluklarını azaltırken, onları ulusal birliğe ve tüm ulusun özgürlüğüne yöneltmiştir.⁴⁷ Prusya Alman irredentası olarak görülen Schleswig-Holstein meselesine 1864'te müdahale etmişti. Almanların çoğunlukta yaşadığı bu bölgede Danimarka'nın hâkimiyeti mevcuttu. Prusya'daki milliyetçilerin çağrısıyla Prusya Avusturya'yı da yanına alarak Danimarka'ya savaş açtı. Başarıya ulaşılan savaşın sonunda Schleswig-Holstein'in Avusturya ve Prusya sınırlarına dâhil edildiği kabul edildi. Ancak kısa bir süre sonra Prusya Kuzey Almanya'nın hâkimi olarak bu bölgelerin doğrudan ve sadece kendisine verilmesi gerektiğini dile getirmesi,

⁴⁵ George O. Kent, *Bismarck and His Times*, Carbondale, 1978, s. 23, 24.

⁴⁶ Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler*, s. 103.

⁴⁷ H. J. Hahn, *German Thought and Culture: From the Holy Roman Empire to the Present Day*, Manchester, New York 1995, s. 154.

Prusya ile Avusturya'nın arasını açtı. Yine 1865 yılı içerisinde Prusya Gümrük Birliğinden Avusturya'yı çıkartarak Avusturya üzerinde ekonomik bir zafer kazandı. Bu tarih itibarıyla iki devlet güç ve kaynak yarışında birbirinin boğazını sıkmadan önce Bismarck Prusya'nın çıkarları uğruna Avusturya ile arasındaki ilişkileri bozmak üzere saldırıya geçti. Bismarck'ın dış politikada izlediği bu saldırgan tutumdaki amacı aslında Almanya'yı birleştirmek değil sadece Prusya'yı daha da güçlü kılmaktı. 1866'ya gelindiğinde Avusturya'nın Holstein üzerindeki haklarından feragat etmemesini sebep olarak gören Prusya Avusturya'ya saldırdı ve Königrätz'da yapılan savaşta Avusturya ordusu yenildi. Prusya'nın Avusturya'ya saldırmasındaki esas amaç Avusturya'yı Konfederasyon'un dışına çıkartmaktı. 1866'da Avusturya-Prusya arasında yapılan Sadova Savaşı'yla Alman birliği kurulmaya başladı. Bu savaştan sonra liberal muhalefetin çoğu Bismarck ile barış yaptı. Avusturya üzerindeki zafer Kuzey Alman Konferdeasyonu'nun kurulmasını sağladı. Bu yeni federal devletin kurulmasıyla Bismarck en azından liberallerin millî umutlarını yerine getirmek yolunda ilerledi. 1870'de Bismarck İspanya tahtına kimin geçeceği sorunu üzerinde hak iddia ederek Hohenzollerin adayını destekledi. Bu durum Fransa'yı kızdırdı. Fransa Bismarck'ın bu hamlesini artık Prusya'nın da Avrupa'da büyük bir güç olma iddiası olarak yorumladı. Kamuoyunun da kıskırtmasıyla Fransa Kralı III. Napolyon (1852-1870) Prusya'ya savaş açtı. Güney Alman devletçiklerinin (Baden, Württemberg ve Bavyera) Fransa'yla yapılan savaşta Prusya'yı desteklemeleri, onların sonunda Kuzey Alman Konfederasyonu'na eklenmelerini garanti altına aldı ve böylece Küçük Almanya kurulmuş oldu. Bu birleşmenin sonunda Fransa'yla yapılan Sedan Savaşı'nda Prusya Fransa'yı yendi ve 18 Ocak 1871'de Versay sarayında I. Wilhelm'in taç giymesıyla Alman İmparatorluğu kurulmuş oldu.⁴⁸

Bismarck'ın milliyetçiliği bir ulus milliyetçiliğinden ziyade devlet milliyetçiliğiydi. Bismarck tek bir yönetim altında tüm Almanları birleştirme girişiminde bulunmadı. Örneğin Avusturya'daki Almanları Alman birliğinin dışında tuttu. Fakat Orta Avrupa'daki halklar tarih ve coğrafya açısından Almanya'ya aitti. Fransa ile giriştiği savaşta Fransızların Almanlardan fazla olduğu Alsace-Lorraine bölgesini almasındaki başlıca amacı ise kültürel ya da ırksal birlikten ziyade ülkenin askerî güvenliğini sağlamaktı. Polonya'ya yönelik politikasına bakıldığında milliyetçi fanatikliğe değil; daha çok devletin

⁴⁸ Lynn Abrams, *Bismarck and the German Empire 1871-1918*, London and New York 2006, s. 10, 11; Andreas Dorpalen, "The Unification of Germany in East German Perspective", *The American Historical Review*, 73/4, (1968), s. 1070; Carr, *The Origins of the Wars of German Unification*, s. 207, 208.

ihtiyaçlarına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Dış ilişkilerde Bismarck Avrupa'da güç dengesini koruyordu. Bismarck'ın Avrupa üzerinde egemenlik kurma ya da Almanya'yı dünya gücü hâline getirme gibi bir amacı yoktu.⁴⁹ Almanya'nın birleşmesi hususunda, Bismarck'ın Prusya merkezli planı, Habsburg monarşinin ne olacağı sorununu ortaya çıkarmıştı. Bir nevi Avusturya Prusya Almanya'sına bağlıydı. Avusturya İmparatorluğu'ndaki yüksek seviyeli memurların çoğu ve yönetici hanedan kültürel açıdan Alman'dı. Yine imparatorluğun uyrukları içinden en fazla nüfusu Almanlar oluşturuyordu. Avusturya Alman Konfederasyonu'nun bir üyesiydi. Gerçekten de Frankfurt am Main'deki Konfederasyon toplantısına Avusturya temsilcisi başkanlık yapmıştı. Bununla birlikte Habsburg uyruklarının yaklaşık yüzde 80 gibi büyük bir kısmı Almanlardan oluşmuyordu ve tüm imparatorluğun Alman birliğine dâhil edilmesi ileri de büyük bir sorun yaratacaktı.⁵⁰ Nitekim Hitlerin önderliğinde gerçekleştirilen Büyük Almanya hayalinin uzun sürmemesi bu durumun bir kanıtıydı.

Sonuç

1871'de Alman İmparatorluğu kurulduğunda Almanya içindeki Avusturya'nın müttefikleri, Katolikler ve Avrupalı gelenekçiler yanında yenilen Fransa, İngiltere ve diğer Avrupalı komşuları gibi pek çok kesim yeni kurulan Almanya'dan rahatsız olmuştu. Çünkü Avrupa'nın jeopolitik merkezinde güçlü ve hâkim bir Almanya, komşularının işine gelmiyordu.⁵¹ Aslında 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında yaşanan olaylar göz önünde bulundurulduğunda Fransa, İngiltere ve Rusya'nın endişelerinin yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bismarck her ne kadar Almanya'yı birleştirmek için saldırgan bir politika takip etmişse de 1871 sonrasında Avrupa uyumu için diplomatik yollara başvurmuştu. Özellikle Fransa'nın Sedan Savaşı'ndaki yenilgisinin intikamını almasından çekindiği için Avusturya ve Rusya ile iyi ilişkiler kuran Bismarck, yönetimde kaldığı müddetçe bu müttefikleriyle iyi ilişkilerini korumuştur. Ancak Bismarck'ın Orta Avrupa'da kurduğu Alman İmparatorluğu'nun sınırlarını güvence altına alma siyaseti ve Almanya'yı güçlendirme politikası, II. Wilhelm (1888-1918)'in Alman kayzeri olmasıyla değişti. II. Wilhelm seleflerinin aksine dünya hâkimiyetinde Almanya'nın da yerini alması gerektiğine inanıyordu ve bu doğrultuda bir iç ve dış politika takip etti. Bismarck'ın yönetimden uzaklaştırılmasından sonra II. Wilhelm dış

⁴⁹ Pflanze, "Bismarck and German Nationalism", s. 549.

⁵⁰ Sperber, *The European Revolutions*, s. 95.

⁵¹ Merkl, *German Unification*, s. 33.

politikadaki hedeflerini *Weltpolitik* kapsamında dile getirdi. Özellikle orduya ve donanmaya önemli yatırımlar yapan Alman kayzeri, gelişen sanayisi için sömürge arayışına girdi. Almanya'nın kısa süre içinde sanayi, ordu, donanma, bilim gibi dallarda ilerleme kaydetmesi onu 20. yüzyılın başına kadar bu alanlarda dünya hâkimi olan güçlerle karşı karşıya getirdi ve I. Dünya Savaşı'na sürükledi.

KAYNAKÇA

ABRAMS, Lynn, *Bismarck and the German Empire 1871-1918*, Routledge, London and New York 2006.

BEISER, Frederick C., *The Romantic Imperative: The Concept of Early German Romanticism*, Harvard University Press, Cambridge 2003.

BREUILLY, John, "1848 Devrimleri", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek, 1560-1991*, Der.: David Parker, Çev.: Kemal İnal, Dost Kitabevi, Ankara 2003.

BOZTEMUR, Recep, "Avrupa'nın Uzun Ondokuzuncu Yüzyılı", *Doğu Batı: Avrupa*, 14, (2001), s. 53-68.

CARR, William, *The Origins of the Wars of German Unification*, Ed.: Harry Hearder, Longman, London and New York 1999.

DORPALEN, Andreas, "The Unification of Germany in East German Perspective", *The American Historical Review*, 73/4, (1968), s. 1069-1083.

HAHN, Hans Joachim, *German Thought and Culture: From the Holy Roman Empire to the Present Day*, Manchester University Press, Manchester, New York 1995.

_____, *The 1848 Revolutions in German-speaking Europe*, Routledge, New York 2013.

HIPPEL von, Wolfgang, Bernhard STIER, *Europa zwischen Reform und Revolution 1800-1850*, Band 7, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart 2012.

KASPER, Tomáš, "Der völkische Diskurs im Deutschen Turnverband in der Tschechoslowakei", *Hundert Jahre studeten-deutsche Geschichte: Eine völkische Bewegung in drei Staaten*, Ed.: H. H. Hahn, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main 2007, s. 173-192.

KENT, George O., *Bismarck and His Times*, Southern Illinois University Press, Carbondale 1978.

KOHN, Hans, "Romanticism and the Rise of German Nationalism", *The Review of Politics*, 12/04, (1950), s. 443-472

KÖNIG, Daniel, *Patriotismus in Deutschland*, Diplomica Verlag GmbH, Hamburg 2012.

LEE, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Çev.: Savaş Akur, Dost Kitabevi, Ankara 2010.

LEGGEWIE, Claus, "Religionen und Globalisierung", *Religiöser Pluralismus und Toleranz in Europa*, Ed.: C. Augustin vd., VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2006, s. 328-334.

LEGGIERE, Michael L., "From Berlin to Leipzig: Napoleon's Gamble in North Germany, 1813", *The Journal of Military History*, 67/1, (2003), s. 39-84.

MERKL, Peter H., *German Unification in the European Context*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2010.

MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979.

PATTEN, Alan, "'The Most Natural State': Herder and Nationalism", *History of Political Thought*, XXXI-4, (2010), s. 657-689.

PFLANZE, Otto, "Bismarck and German Nationalism", *American Historical Review*, 60/3, (1955), s. 548-566.

_____, "Nationalism in Europe, 1848-1871", *The Review of Politics*, 28/2, (1966), s. 129-143.

RIDER Le, Jacques, "Napoleons Konzepte für die Neugestaltung des Alten Reichs bis 1806", *Das Heilige Römische Reich und sein Ende 1806: Zäsur in der deutschen und europäischen Geschichte*, Ed.: P. C. Hartmann ve diğ., Regensburg, 2006, s. 66-77.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, İstanbul 2012.

SCHULZE, Hagen, *The Course of German Nationalism from Frederick the Great to Bismarck, 1763-1867*, trs. Sarah Hanbury-Tenison, Cambridge University Press, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney 1991.

_____, "German Unification in the Context of European History", *German Studies Review: German Identity*, 15, (1992), s. 7-20.

SCHWABE, Claudia Mareike Katrine, *Romanticism, Orientalism, and National Identity: German Literary Fairy Tales, 1795-1848*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.

SEVİM, Acar, *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2008.

SMOOT, John A., *The Bismarck Plan: German Unification and the Balance of Power*, Yayınlanmamış Master Tezi, 2007.

SPERBER, Jonathan, *The European Revolutions 1848-1851*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

TRAUTSCH, Jasper M., "The Invention of the "West", *Bulletion of the German Historical Institute*, 53, (2013), s. 89-102.

TZOREF-ASHKENAZI, Chen, "India and the Identity of Europe: The Case of Friedrich Schlegel", *Journal of the History of Ideas*, 67/4, (2006), s. 713-734.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

VIETTA, Sivio, "Ansätze zu einer europäischen Kulturwissenschaft: der weltbürgerlich liberale Kunstbegriff der Frühromantik", "*Von Deutschen überhaupt*" *Mentalitätswandel zwischen aufklärischem Kosmopolitismus und Nationalismus*, ed. S. Suin de Boutermard, Röhrig Universitätsverlag, Ingbert 2009, s. 63-87.

VONDUNG, Klaus, *The Apocalypse in Germany*, trs. Stephen D. Eicks, University of Missouri Press, Columbia 2000.

WINKLER, Heinrich August, *Der lange Weg nach Westen: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, Verlag C.H. Beck oHG, München 2002.

ZÖLLNER, Erich, *Geschichte Österreichs: von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Verlag für Geschichte und Politik, Oldenbourg 1990.

SAVAŞIN VE GÖÇÜN ROMANI: NAR AĞACI

Prof. Dr. Ülkü ELİUZ*

• Parçalanmış İmgenin İnşası: Nazan Bekiroğlu ve Nar Ağacı¹
"imge ve göstergeler dükkânında"

C. Baudelaire

Yaşamın kutsal büyüsünü sanatın yaratıcı gücüyle buluşturan Nazan Bekiroğlu, mensubu olduğu geleneğin iç dinamizmini, evrim süreçlerini, kırılma noktalarını, esnekliğini kurgusal düzlemde modern kültürün normları ile bütünleyen özgün bir sanatkârdır. Yazıyı "yok olmamak içindir, hayatta kalma savaşıdır, yitmemek, bitmemek, tükenmemek, içindir"² sözleriyle var olmanın merkezine yerleştirir. Yaşama yazının bütünleştiğini, yaşadıkları ile eserleri arasında çok yönlü ve kompleks bir ilişki olduğunu dile getirir. İçi boş olan kelimelerin tek başına anlam içermeyeceğini, hayatın kelimelerden değil, kelimelerin hayattan çıktığını düşünür.

Dünyayı ve insanı yorumlayan bir filozof kimliğindeki Nazan Bekiroğlu, Nar Ağacı romanını "spekülatif tarih felsefesi"³ ile örtüşen çizgide kurgular: "Tarih, Bekiroğlu için geçmişte olanları anlatma aracı olmanın ötesinde insan olmanın gerçeğine ilişkin tecrübi bir çalışma gibi[dir]. (..) Bekiroğlu'nun asıl amacı değişen onca şeye rağmen değişmeyi, anlatmaya çalışmak[tır]."⁴ Yazar, Nar Ağacı'nın kurgusunu tarihin derinliklerinden, savaşın gölgesinden beslerken evrensel insan gerçeğini anlatma gayretindedir. Böylece insanın ve toplumun fiziksel düzenini tehdit etmenin yanı sıra birçok bunalımları beraberinde getirerek ruhsal anlamda da tehdit ögesi olan savaş olgusunu "bir milletin devamlılığını sağlayan, kimliğini oluşturmaya yardımcı olan, istiklal ve hürriyetini pekiştiren en etkili sanat dallarından"⁵ kabul edilen edebiyata taşımış olur.

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON.
ulku.eliuz@mynet.com

¹ Nazan Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, İstanbul 2012.

² Nazan Bekiroğlu, *Mor Mürekkep* (Deneme), İstanbul 2005, s.22.

³ Şahin Uçar, *Tarih Felsefesi Yazıları*, Ankara 1994, s.27.

⁴ Suavi Kemal Yazgıç, "Rüya içinde rüya: Nar Ağacı", *Star Kitap* /15 Ekim 2012, s. 3.

⁵ Bilge Ercilasun, "Romanda Birinci Dünya Savaşı", *Akademik Bakış*, 7/14, (2014), s.247.

Nazan Bekiroğlu, bütün eserleri gibi Nar Ağacı romanında da imge kafesini bir yandan inşa ederken diğer yandan da o kafesi parçalayan metni oluşturur. Eser, iki ana bölüm (giriş niteliğindeki *Yol Arkadaşım* ile sonuç niteliğindeki *Son-ra*) ve *Kitap* başlığı altındaki on bir alt bölümden oluşur. Ancak entrik yapıdaki kırılma noktaları dikkate alındığında romanın arka planındaki simetrik kurguyu besleyen üç doğrunun varlığı dikkat çeker:

- Settarhan'ın öyküsü
- Zehra'nın öyküsü
- Anlatıcının evreni

Eserin her bölümünde, umutsuzluktan umuda, zayıflıktan güce, budalalıktan bilgeliğe, aşktan nefrete ve sevgiye, kaostan düzene, yoldan eve doğru yolculuk yapılır. *Fakat hepsinden önemlisi bu yolculuk, maddi, manevi ya da maddeden manaya yapılan her yolculukta olduğu gibi kendi oluş adına muhakkak gerçekleşmesi gerektir.*

Sanatkârın diğer eserleri gibi postmodern yönelimle kurguladığı romanda, "anlatıcı "giz"i araştırır. Kullandığı çeşitli ve dinamik anlatım yöntemleriyle arkeolojik bir gezintiye çıkar, şehir ve medeniyetleri bir kavşakta birleştirir".⁶ Sanatkâr ile anlatıcının iç içe geçtiği anlatı ormanı inşa edilerek üst kurmaca yöntemi yani yazı/yazma serüveni de metne dâhil edilir: "Artık bir hikâyeden diğerine geçmek beni yoruyor. Zehra'nın hikâyesine geçtiğimde aklım Settarhan'da kalıyor, Settarhan'inkine geçtiğimde Zehra'da. 'Artık bu ırmaklar birleşse Allah'ım' diyorum. Daha ne kadar yol ne kadar fotoğraf gelecek bana ki bu iki ırmağı birleştirebileyim." (s. 414)

Metni okurla birlikte yeniden düzenleyen anlatıcının etkin bir rol üstlendiği ve çoğu zaman kişiler kadrosunun elemanı olduğu görülürken geçmiş ile şimdi'yi birleştirme, yazının olanakları ile aşılmaya çalışılır. Kendi öyküsünü de anlatan anlatıcının yaptığı yolculuk, hem fiziksel hem de içsel bir gidişi öngörür: "Yasemen, diyorum, içimde bir roman dönüp duruyor. Roman olsun diye değil ama dedemin izini bulmak, şehrini, toprağını görmek istiyorum. Düşünsene orada bizim ailemizin bir kolu, kolu bile değil asıl ırmağı duruyor." (s. 20) Romanda dedesinin ve anneannesinin öyküsünü araştırırken zamansal arayış ve geçmişe dönüş isteğindeki anlatıcının gerçeğe ulaşma çabası, Settarhan ve Zehra'nın öyküsü ile kesişir.

⁶ Ferhat Korkmaz, "Nazan Bekiroğlu'nun Nar Ağacı Romanında Evde Olmak / Olmamak", *Turkish Studies*, 9/3 (2014), p. 927-936.

Başkişi Settarhan, İran'ın hemen her şehrinde bir dükkânı bulunan meşhur halı tüccarı Mirza Han'ın küçük oğludur. Babasının işlerini yürüten, halı ticaretinden anlayan, çevredeki bütün şehir ve ülkeleri bilen başkişinin kişilik özellikleri sonradan değil, doğuştandır: "*Halının hasıyla basitini bir bakışta ayırabilirdi ve bu yeti onda sadece babadan geçme bir bilgi değil içten gelmeydi.*" (s. 115) Hem ailesinde bulunan imkânlar vasıtasıyla hem de yeteneğinin verdiği avantajla hep göz önünde olan başkişi, halı ticareti ile uğraştığı için devamlı gezgin pozisyonundadır. Settarhan, onlarla birlikte yaşayan halasının kızı Azam'a âşıktır, ancak bu aşktan kimsenin haberi yoktur. İş için gittiği Yezd'de Piruz ile tanışır, arkadaş olur ve onu Taht-ı Süleyman'a davet eder. Piruz, Taht-ı Süleyman'a geldiğinde Azam ile birbirlerine âşık olurlar. Settarhan için bu olay bir dönüm noktası olur; kendisini dünyaya atılmış, sonu ve geçmişi olmayan, yalnız biri olarak algılar ve İran'dan bir daha geri dönmek üzere ayrılır. Özünü, benliğini, bilincini, kişiliğini kaybetme aşamasına gelen Settarhan, Batum'daki Rus arkadaşı Sofya'ya sığınır. Arayış içinde olan Settarhan, Sofya'nın kendisine âşık olduğunu öğrendiğinde Rus ve Ermeni istilasından altındaki şehirden tüm zorluklara rağmen kaçmayı başararak "*ölüm yakasından yaşam tarafına geç(erek)*" (s. 446) Trabzon'a gelir. Bir süre maddi sıkıntılar yaşar, sonra kendisine kucak açan, babalık yapan Arslanbey'in yanında işe girer. Aklında hep İstanbul'a gitme düşüncesi olan Settarhan, Zehra ile tanışıp evlendikten sonra bu isteğinden de vazgeçer.

Her yönüyle başkişi Settarhan'ı tamamlayan Zehra, "*nereye akacağı belli olmayan bir ırmak gibi*[dir] " (s.48). Annesi Zehra'ya doğum yaparken, babası ise annesi öldükten altı ay sonra ölen Zehra'yı ve abisi İsmail'i, Büyükhanım ve Hacıbey büyütür. Zehra, Sultanî'deki resim öğretmeni Cemil Hikmet Bey'den resim dersi alırken aralarında duygusal bir yakınlaşma olur. Savaşın patlak vermesi ile şehrin gençleri gönüllü olarak Gülcemal vapuru ile askere giderler. Cemil Hikmet Bey ve İsmail de bu gençlerin içindedir. Bu sırada Ruslar Trabzon'u işgal eder; Zehra, Hacıbey, Büyükhanım, Anuş ve Yıldırım ile birlikte muhacir olarak İstanbul'a gider, İstanbul'da İsmail'in öldüğünü öğrenir. Trabzon'un kurtuluş haberini alan aile, geldikleri gibi Reşadiye vapuru ile Trabzon'a geri dönerler; savaş bittikten sonra ise, eski düzenlerine devam ederler. Bu dönemde Zehra, "*gölgesinde dinleneceği bir dağ*" (s.503) gibi gördüğü Settarhan ile evlenir.

Hem roman yazan hem de kurgunun bir parçası olarak yazma serüveninde yer alan üst anlatıcı da, seyahatname özelliği taşıyan romanın

etkin bir kahramanıdır. Anlatıcı, seyahatleri sırasında kaleme aldığı yazılardan oluşan eserde geçmişî şimdiye taşır:

“Başımı yastığa bıraktığımda şimdi eğer uyursam bir daha uyanamam, bir daha gerçek hayata dâhil olamam sandım. Ama uyudum ve uyandım. Aklımın bir ırmağından hala gürül gürül Zehra ve Büyükhanım akıyor. Fakat çok geçmeden hayat her şeyi geriye iterek kendi saltanatını kuruyor.” (s.320)

Eserde anlatıcı, “özlem” düzleminde geçmişe, değerlere, dedesine, anneannesine, yaşadığı şehrin geçmişine bir yolculuk yapar. Bunu ise, geçmişin aynası fotoğraflar ve mekânda geçmişin izleri ile gerçekleştirmeye çalışır:

“Kendimi onları bulacağıma öyle inandırmışım ki bir albüm bile hazırladım. Dedemin, anneannemin, teyzemin, annemin, dayılarımın, oturdukları evin, yürüdükleri yolların, baktıkları denizin fotoğraflarını topladım, taradım, hem bilgisayara attım hem de baskılarını aldım.” (s. 96)

Yazdıkları ve yaşadıkları iç içe olan anlatıcı, fotoğrafları geriye dönüş nesnesi olarak kullanır, resimler ile geçmişe yolculuk eder. Göç, yabancılaşma ve yozlaşma kavramları ile de boyut kazanan bu yolculuk, niceliksel olarak fiziksel olmasına rağmen niteliksel bağlamda içseldir:

“Taht-ı Süleyman'dan her nasılsa gökten düşen elma gibi Trabzon'a düşürmüş dedemin hikâyesi sade çizgileriyle belliydi aslında. O, Tebriz, Batum, Tiflis, Bakü hattında halı ticareti yapan bir tacir. Batum'da bulunduğu sırada Bolşevik İhtilali patlak verip sınırlar kapatılınca bir daha Tebriz'e dönememiş, Trabzonlu bir motorcunun yardımıyla onun şehrine kaçmış, İstanbul'a geçmek niyetiyle Trabzon'a şöyle bir uğradığını sanmış ama büyükannemle evlenince burada kalmış. Büyükannemin de hikâyesi belli, o da 1916'da Rus işgaline uğrayan Trabzon'un İstanbul'a kadar gidip dönen muhacirlerinden biri.” (s.13)

Dedesı başkışi Settarhan ve anneanesi ise norm karakter Zehra olan anlatıcı, ailesinin geçmişini ülke ülke, şehir şehir ararken çerçevesi savaş ve göç ile şekillenen dönemin sosyal ve siyasi olaylarına da ışık tutar.

“İlk kez, hayatımın sebebi yani varlığımın ta kendisi olan bir kadınla bir erkeğin hayatını romanda ararken ben de hayatın içine düşmüş ve ilk kez hayatı kendim için yaşamıştım. Ben ki ömrüm boyunca seyredip de içine girememekten, yaklaşp da yaşamamaktan şikâyet edip durmuştum. Bundan sonra ölse de gam yemezdim. Seferberlik günü, Taht-ı Süleyman'ın örtüsünün saçak ucunda bir inci tanesiydim, zaman da bendim mekân da. Geçmiş'te değil şimdi artık tam içindeydim. Daha doğrusu geçmiş değil, şimdi de değildim.” (s. 42)

Anlatıcı, Taht-ı Süleyman'da kaybolur, kendini geçmişin derinliklerinde oraya ait 'bir inci tanesi' gibi hisseder ve "zamansızlığı tecrübe eden bir kalp"⁷ olarak nitelediği çocuk kalbiyle Trabzon'daki çocukluğuna kurgu aracılığıyla geri döner. Trabzon'dan Bakü, Batum, Tiflis, Taht-ı Süleyman, Yezd'e kadar giden anlatıcı, adeta geçmiş ile bütünleşir: "Geçmişin insanların yüzünün gerçekçi olarak algılanması onlarda kendimi bulmamdan, bugüne ve yarına duymak istediğim güvendedi. Kısacası varlığımı onaylardım onların varlığında. Onların yaşamış olduklarını bilmek beni de var olduğumdan emin kıldardı çünkü. Onlar vardı, öyleyse ben de varım."⁸ diyen sanatçı, Nar Ağacı romanında anlatıcı vasıtasıyla, şimdi'de geçmişin izlerini sürerken kendini bir anda geçmişte bulur ve eserin karakterlerinden birine dönüşür. Özlemini dindirmek için dedesi ve anneannesi ile buluşmak ister, kendisinin onlar tarafından görülmesini arzular: "Gör beni ne olur, diye yalvardım ikisine de ayrı ayrı. Sonra hitabı çoğullastırdım. Görün beni ne olur, bir kerecik olsun görün beni." (s. 513) Bu görülme isteği, geçmişi şimdiye taşıma ve böylece gerçek ve kurgu yani anın veya hikâyenin bütünleştirilmesi gayretidir.

• Kötülüğün Haritasına Direnişin Kurgusu

"Amaç bu ölüm kalım savaşında,
Yaşamak yalnızca yaşamak dünyada."

A. Tvardovskiy

İran'ın Taht-ı Süleyman şehrinden gelen başkışı Settarhan'ın öyküsü ile Trabzon'da yaşayan ve Rus işgali sonrasında bir süre şehirden ayrılmak zorunda kalan Zehra'nın simetrik öyküsünün üst anlatıcı aracılığıyla metinleştirildiği Nar Ağacı romanı, eserin isminden başlanarak mekân, zaman, kişi ve tema düzleminde ateş imgesi üzerine inşa edilir.

Eserde aşk, yolculuk ve savaş katmanlarını çağrışım olarak bütünleyen nar, Ortadoğu kökenli bir bitkidir ve semavi dinlerin kutsal kitaplarında (son ilahi dinin kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de cennet meyvesi; Hristiyanlıkta yeniden doğuşun ve sonsuz hayatın sembolü; Musevilikte kutsallığın, doğurganlığın ve bolluğun simgesi; Zerdüştler için ilahi kudretin temsilcisi vb.) önemli bir yere sahiptir. Ayrıca ateş, cehennem, yakıcı, azap verici anlamlarına da gelen nar, yakıcı olduğu kadar yenileyici, temizleyicidir. Büyümeyi çoğalmayı, yenileyici süreçleri işaret eden ağaç ise, bir ruhsal

⁷ Nazan Bekiroğlu, *Mimoza Sürgünü* (Deneme), İstanbul 2013, s.161.

⁸ Bekiroğlu, *Mimoza Sürgünü*, s.165.

yaşam modelidir; kökleriyle yerin, dallarıyla da göğün sembolüdür. Hem ateş hem meyve anlamındaki narın kırmızı rengi, dağılan nar taneleri imgesi ve yanan/yakan nar çağrışımsal olarak birleşerek yaşanacak bireysel ve toplumsal değişime göndermede bulunur. Geçmişi de imleyen ağaç nar'ı, nar ise ağacı besler niteliktedir:

"Taht-ı Süleyman. Sasanî ve İlhanî dönemine ait katmanlarıyla karşıma çıkan beklenmedik göz aydınlığı. Henüz surların dışındaydım fakat külliye'nin planını gösteren panolara bakınca hayretler içinde kalıyorum. Taht-ı Süleyman dedikleri bir büyük ateşgâhımış. Üstelik ateşin yanında bir göl resmiyle karşılaşıyorum. Daha dergâhına girmeden asıl hikâyeden, asıl kıyametin koptuğu yerden başlıyorum... Çocukluğu bir ateş tapınağının kalıntılarına bakarak geçen toprak arasından mavi çini toplayan birinin izini sürüyorum ben..." (s.167-168)

Başkişi Settarhan, bir ateş tapınağı olan Taht-ı Süleyman'da yaşar. Settarhan'ın böylesi bir mekânda büyümesi ile onun yani dedesinin izinde bir yolculuğa çıkan üst anlatıcının köken arayışı, ateş imgesinde birleşir: *"ateş, bize onun kudretini ve temiz isimlerini hatırlatır sadece. Ateş saflığın, katıksız temizliğin, kirlenme ihtimali olmamanın simgesidir. Ona sadece saygı duyarız."* (s.181) Başkişinin çocukluğunda etkili olan bu imgenin, görünmeyen, içselleşen nitelik kazanması ile ateş, roman kişilerinin karakterlerini belirleyen ve onların ruhlarını şekillendiren bir işlev kazanır.

Nar, bilinmeyen mekânlarda ateşe doğru seyahatte bulunan, hem üst anlatıcı hem de karakterler için yaşanacak birçok olayın açar sözcüğüdür. Norm karakterlerden İsmail, evinin bahçesine bir nar ağacı diker. Bu sırada Seferberlik ilan edilir, İsmail savaşa katılır, *Rus himayesinde* Rum ve Ermeni çeteciler tarafından Trabzon işgal edilince ailesi de İstanbul'a göç eder. Savaşı ve savaşın kaçınılmaz sonuçlarından göçü yaşamak zorunda kalan aile, savaşın bitmesiyle evlerine döndüklerinde bahçedeki nar ağacının dallarının kırık olduğunu; ancak yaşanan olumsuzluklara karşın hâlâ umudun işareti olarak ağacın kökünden yeni filizler çıktığını görürler: *"Nar ağacının kesik gövdesindeki acıya baktı. Derin bir balta izi kalmıştı geriye ve nar ağacı, kesilirken ağlamıştı. Lâkin ağacın kökünden fıskıran incecik dallar cüsselerine bakmadan yapraklanmış, çiçek açmıştı."* (s. 495)

Bin yıl süren çatışmaların bir yönüyle anlaşılmasına katkıda bulunmanın hedeflendiği Nar Ağacı romanının ana matrisi, savaş, göç ve yolculuk etrafında şekillenir. Türk tarihinin dönüm noktalarından ve en acı dönemlerinden biri olan Birinci Dünya Savaşı'nın iç içe geçmiş bireysel ve toplumsal

öyküleri aracılığıyla anlatıldığı eserde, tarihsel malzeme araç olarak kullanılır:

"Tam olarak 1 Temmuz 1916'daydım. İçim ürperdi. Çarşı pazar boyunca rastladığım Rus ve İngiliz askerlerine, o hummalı atmosfere bir mana verebildim. Bunun anlamı şuydu: I. Dünya Harbi 1914'te başlamış (..)1918'e kadar sürecekti, yani iki yıl daha. Demek ki I. Dünya Harbi'nin tam ortasındaydım." (s.109)

Romanda, Trabzon, anlatıcı ve kahramanlar için kendilerini güvende hissettikleri ev imgesidir. Savaşın çıkışı ile birlikte bu sığınak koruma dolayısıyla güvenli ve huzurlu olma niteliğini kaybeder. Evden uzaklaşma ile eve geri dönme arasındaki zemin, kaygı ve korkunun şekillendirdiği gevşek ve kaygan bir yapıya sahiptir. Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşı'na uzanan dağılış öyküsünde çizilmek istenen kötülük haritasında tüm insanlar varoluşlarını gerçekleştirmek için mücadele ederler. Cephele, göçler, sürgünler, salgın hastalıklar, kitlesel ölümler üzerinden ele alınan bu mücadelede fon gibi görünen savaş, aslında kurgunun temel zemindir.

Çok geniş bir alanda ve çok farklı coğrafyalarda cereyan eden Birinci Dünya Savaşı, aslında Türkler için 1911'de Trablusgarp Savaşı ile başlayıp İstiklal Savaşı ile sona eren on yıllık savaşın sadece dört yıllık bölümünden ibarettir. Türk varlığını ve kimliğini tehdit eden, hatta yok etmeyi amaçlayan bu yangın ve trajik yıkım, siyasi ve sosyal zorunluluklar ile şekillenen kaçış merkezli birçok göçü de beraberinde getirir:

"Haberin var mı? Dört yıl sonra bu şehir Ruslar tarafından işgal edilecek. Bütün şehir halkıyla birlikte sen de terini, yurdunu, dükkânını, ekmek kapını, kültür ocağını bırakıp muhacirliğe çıkacaksın. (..) Ama döndüğünde bütün dükkânını Rumlar tarafından yağmalanmış bulacaksın. " (s.36)

Temel sebebi kaçış olan yolculuğun arayış, buluş ve yüzleşme ile derinleşen bir eyleme dönüştüğü romanda, insanların savaş denilen bir büyük ateş kitlesi içinde oradan oraya savrulduğu anlatılır. Öyküleme zamanı ile öykü zamanının birlikte ilerlediği yani eşsürem öyküleme tekniği ile kurgulanan eserin öykü zamanı, Birinci Dünya Savaşı öncesi 'seferberlik' döneminden başlar:

"Birden yaprakların hafifçe oynamaya başladığını, üzerlerinde ışığın parladığını ve renklerin hafifçe oynamaya başladığını, üzerlerinde ışığın parladığını ve renklerin belirginleştiğini fark ettim. Derken bir canı olan her şey kıpırdamaya başladı. Çok geçmedi, mahşeri bir gürültü doldurdu kulaklarımı. Hayatın o sıcak uğultusunu, rutubetli sıcaklığın içinden çarptı

yüzüme. Bağırıp çağıran insanlar da yerlerinden doğrulan develer ve onların ağızlarında köpük kadar canlıydı. Tellalın tokmağı davulun üzerine indi. (..) 'Seferberliktir!' nidasını arka arkaya üç kez tekrarlayan tellalın sesini duyunca bütün o hayat sahnesinin içime girdiğimi anladım. (..) 'Ey ahali! Dinleyin! Duyduk duymadık demeyin! Seferberlik ilanıdır. Kara ve deniz ordularının seferberliği ve tüm müstahkem mevkiilerin silahlandırılması için Padişah efendimizden yüce irade çıkmıştır.'" (s. 27-28)

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında yaşanan sıkıntılar, 'seferberlik' sözcüğü ile işaret edilir. *Kelime manası Türkçede* "savaşa gitme, savaş, askerin savaş hâlinde veya savaşa hazır bulunması hâli, defa, kere, kez, hukukta üç gün üç gece süren yolculuk, tasavvufta insan"⁹ olan seferberliğin *bu kökten türeyen birçok kelime müştakları vardır*. Ülkenin maddi, manevi bütün güç ve kaynaklarının savaş ve savaş sonrası için hazırlanıp toplanması, düzenlenmesi, kullanılması demek olan seferberlik, sadece resmî bir karar değildir. Alt metinde yol, yolculuk ve savaş imlemesi de yapan seferberlik, insanların tüm yaşamını etkileyecek değişimlerin habercisidir:

"Tellal 'Seferberliktir!' diye bir kez daha bağırduğunda anladım durumun vahametini. Seferberlik! Memleketin maddi manevi bütün kuvvetini yani askeri, ekonomik, psikolojik ve siyasi bütün güçlerini barış durumundan topyekûn savaş durumuna seferber etmesi. Yola, yolculuğa, savaş durumuna geçmesi. (..) Balkan Harbi Seferberliği. Okuduklarımdan hatırladığım tarihi, tellalın haberiyle birleştirence 1 Ekim 1912'de olduğumuzu anladım. (..) Seferberlik. neydi? Adı var tamam, etkisi de belli. Ama kendisi, maddesi, niceliği nasıl bir şeydi? Meclis-i Mebusan'da alınan bir karardı evveleminde. (..) O, bir kez daha "Ey ahali!" diye bağırды. 'Seferberliktir!' 'Tiiir' hecesi Boztepe'ye çarpıp Meydan-ı Şarkî'ye geri döndü, Ferah Lokantası'nın, Şems Oteli'nin camları zingirdadı." (s. 27-28)

Birinci Dünya Savaşı öncesi sokakta yankılanan 'Seferberlik' nidası, kişi ve mekân üzerindeki sosyal ve siyasi etkisi ile yansıtılır. Yolculuğa hazır hale gelme anlamı da olan seferberliğin etki alanı ve habercisi olduğu sıkıntılar, birey, toplum ve evren düzeyindedir:

"Ortahisar'a vardığım sırada caminin minaresinden derin, yanık *bir* ezan sesi yükseldi. Üzerine seferberlik tedirginliği sinmiş ses, perdesiz peçesiz, hançerden çıktığı gibi içli, hiçbir metalik engele takılmadan, başkalaşmadan, insanın kalbine çarpan bir safıkta yayılıyordu." (s. 36-37)

⁹ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz.: Şaban Kurt, İstanbul 2006, s.725.

Yaşanan olaylar üzerinden, geçmişte hangi zaman aralığının söz konusu olduğu netleştirilirken tarihsel zeminin adı savaş ve göç ile şekillenir. Trabzon'dan harbe katılmak üzere İstanbul'a giden gönüllü taburundan da söz edilmesi gibi veriler ise, savaşın insan ruhundaki tahribatını belirginleştirmektedir:

"Trabzon'dan bir gönüllü taburu hazırlanıyordu ve Sultanî'nin son sınıf öğrencileri gibi henüz mezun olmuşlar da akın akın o birliğe katılıyordu." (s. 89)

"Dört yıldır kolu kanadı zaten kırıldı bu evin. İsmail'lerini alıp giden Gülcemal, emaneti geri getirmemiş, hıyanetlik etmişti." (s. 272)

İran, Azerbaycan, Batum, Trabzon'u, İstanbul'u saran bu ateş, I. Balkan Harbi'nden başlayıp I. Dünya Savaşı'na kadar süren trajik bir yürüyüşün hikâyesidir. Seferlik yıllarında Rusların ve Ermenilerin Trabzon'u istila etmesi, 8 Mart 1914'te Rusların Rize'ye ve 30 Mart 1914'te Sürmene'ye girişi ile halk 'Muhacirlik' adı ile imlenen göçü, zorunlu gidişi daha doğrusu kaçışı yaşamak zorunda kalır: "*Bunlar Osmanlı muhacirleridir. Şehirleri Rus işgaline uğrayınca büyük kısmı Anadolu'nun batısına doğru hicret etti. Bir kısmı da buraya kadar geldi zavallıların. Cemiyet-i Hayriye hepsinin de elinden tutmuştur.*" (s.254) Savaşın başlaması ile birlikte tam bir kaos ortamına sürüklenen insanların, güvenli mekanlara doğru göç etmekten başka çaresi ve seçeneği yoktur. Kaybedilen her toprak parçası, oradan kopup gelen muhacir kabilelerini de beraberinde getirir:

"Şu kör olası Büyük Harp'te Kafkas cephesi Trabzon'a kadar genişlemiş, Rus donanması Karadeniz kıyısında saldırmadık liman, bombalamadık liman, bombalamadık iskele bırakmamıştı. Rize düşmüş, Of'un civanmerdanları yirmi bir gün canlarını dişlerine takıp bedenlerini Rus ordusunun önüne siper etseler de, Sürmene, Araklı, Arsin, Şana ne kadar dirense de azgın sel önüne geleni devirmişti. Böyle giderse şehre girmelerine şunun şurasında çok az zaman kalmıştı. Hani mazlumların feryadı yeri göğü oynatır, kâinatı yakardı. Şimdi bütün şehir muhacirliğe çıkıyordu ve Büyükhanım, Hacıbey ne yapacağız? diye sorup duruyordu. (..) O elim günü hatırladı. Dokuz ay evveldi, 1915 yılının Haziran'ı." (s. 274-275)

Bu tarihsel kırılma aşamasında yapılan göçlerin çeşitli nedenleri vardır. Savaşlar nedeniyle dayanılmaz hale gelen yoğun baskılar, can güvenliğinin olmaması, daha iyi iktisadî ve sosyal hayat yaşama dileği başlıca nedenlerdendir. Ancak yapılan göçlerin en önemli nedeni, vatandaşların can güvenliklerini sağlama isteğidir:

"Urus gâvuru geliyor. Rum ve Ermeni çeteleri iyice azıttı, baksana evler şimdiden bayraklandı. Bu şehirde durulmaz artık. Hem herkes gidiyor. Biz onlardan daha mı cesuruz, daha mı fazla bilgimiz var ki gitmeyelim? Hacıbey görmüyor musun, her şey olabilir. Güngörmüş kadın bu 'her şey' ihtimalinde Allah biliyor, Hacıbey'le kendisini hesaba katmamıştı. Onlar yaşadıkları kadar yaşamışlardı. Mal canın yongası ama varsın olmayıversindi. Cana gelince, Allah'a bir can borçları vardı nihayetinde. Gelecek günün ne getireceği de belli olmazdı. (..) Yani gitsen olmuyor kalsan hiç olmuyor. (..) Seçmek? Şart mıydı? Şarttı. Ama yine de 'Ben gitmem' diye bir giriş yapmak istedi Büyükhannım. Dil de gönül gibi baskındı." (s.282)

Baskı ve zulme dayanamayan insanlar vatanlarını, eşyalarını, tarlalarını, evlerini, iş yerlerini yani bütün mal varlıklarını geride bırakarak binbir güçlük içerisinde, en kötü şartlar altında güvenli gördükleri kesimlere yerleşmek üzere yola çıkarlar. Bilinmeyen mekânlara doğru bu gidiş, yolda karşılaşılabilecek birçok olayın da habercisidir:

"Menzilden menzile, kuyudan kuyuya, kervansaraydan kervansaraya en ufak bir zayıflık vermeyen kervan, masmavi gök altında kurulmuş toprak sarısı, çöl şehri Yezd'e ulaştı. Ağustos'un en harlı günleri, Yezd'de hava cehennem kadar sıcaktı. Tebriz'den ayrılışlarının üzerinden tastamam bir ay beş gün geçmişti ve sadece beş yerde Rus, altı yerde İngiliz askerleri seyahat izinlerini, taşınma belgelerini kontrol etmişti." (s.169)

Rus, İngiliz, Alman işgali altındaki Trabzon, İstanbul, Batum, Bakü, Tiflis, İran, Azerbaycan gibi geniş bir mekânı kapsayan bu göç, yaşanan dramın yansıması gibidir. Savaşa katılmayan kadın, çocuk, ihtiyar, hasta ve sakat erkeklerin çoğunlukta olduğu bu yürüyüş, yeni felaketlere gebe dir.

"Bütün sokak, bütün mahalle, bütün Trabzon aynı yolculuğun sabahında aynı yöne akıyordu şimdi; batıya. Daha şimdiden çocukların ağlaması ihtiyarların hıçkırığına, tekerleklerin gıcirtısına karışmaya başlamıştı. Bu göç kafilesinin tamamına yakını, varlığın en zayıf yanı olan kadınlar ve çocuklardan ibaretti; bir de ihtiyar, hasta ve sakat erkeklerden. Trabzon'un bütün delikanlıları ise iki yıldan bu yana cephelere dağılmıştı." (s. 291)

Kayı ve korkunun egemenliğinde bilinmeze doğru sürüklenen ve "*gitgide karanlığın yüreğine sapan(an)*"¹⁰ insanlar, aynı kaderi yaşarlar. Eserde Osmanlı devletinin sosyolojik ve siyasi yapılanmasına yapılan göndermeler de yaşanan kaosun sebeplerini açar niteliktedir. Egemenliği altındaki tüm milletlere eşit haklar veren Osmanlı Devleti'nin millet algısına rağmen

¹⁰ Joseph Conrad, *Karanlığın Yüreği*, Çev.: Sinan Fişek, İstanbul 2003, s.51.

milliyetçiliği bilmemesi yaşanan sorunların en önemli sebebi olarak gösterilir:

"Türk'ü, Kürd'ü, Ermeni'si, Arnavut'u, Arap'ı, Yahudi'si daha bilmem kimiyle, yetmiş iki milletiyle asırlarca gül gibi geçinip gitti. Milleti bilirdi Osmanlı ama milliyetçiliği bilmezdi. Farklı milletler bir arada fakat birbirine dönüşmeden yaşardı onda. Benzeyecekleri değilse de bütünleşecekleri tek şey Osmanlı kimliği idi. Kendileri olarak, dillerini, dinlerini, kültürlerini muhafaza ederek Osmanlı olmuşlardı. Ama Osmanlılık söz konusu olduğunda bu farklılıkların da bir anlamı kalmazdı. Bu devlet, Rum ile Ermeni arasında bir fark gözetmez, onları Türk'ten ayırmayı aklına getirmezdi. O zamanlar, Osmanlı olmak Rum olmaktan önce gelirdi ve Rum olmak Arnavut olmaktan, o da Türk olmaktan farklı değildi. Devlete hizmet ettikleri müddetçe kim olduklarının önemi yoktu. İslam bile devlet kademelerinde yükselmek için gerekli şart değildi. Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan liyakatli kullar olmak, menzile varmak için birlikte yola çıkanların gerekli tek azığıydı. Ermeni de, Yahudi de, Rum da, şansı, kabiliyeti ama en fazla akli yaver giderse paşa olabilir, elçi olarak Osmanlı devletini temsil edebilir, nazır olabilir. Ama ne zaman ki Rum'un Rumluğu, Ermeni'nin Ermeniliği, Yunan'ın Yunanlılığı Osmanlı olmanın önüne geçti, o zaman bütün dengeler bozuldu." (s.72)

Nar Ağacı'nda demokratik bir ortamda *kendiliğini* yaşayan milletlerin Osmanlı kimliğinde bütünleşmeleri, her ferdin ırkı ve dini gözetilmeden eşit haklara sahip olması vurgulanırken, yaşanan ve yaşanacak sorunların da mevcut siyasi ve sosyal yapılanmadan kaynaklandığına dikkat çekilir. Yüzyıllarca Osmanlı kimliğiyle varlıklarını sürdüren ve verilen imtiyazlarla güçlenen diğer milletlere mensup kişilerin sosyal yapıdan siyasi yapıya doğru boyut kazanan parçalanmadaki etkisi de bu noktada devreye girer:

"Ömek işten bile değildi. Lakin ölümcül işler bile çoktandır tükenmişti. Ümitleri, hayalleri ölü balıklar gibi kıyıya vurunca bir milliyetleri kalmamıştı hiçbirinin ve şimdi tek ümmete mensuplardı: Dilenci. İki taraftan uzanan eller Farsça, Türkçe, Kürtçe daha bilmem nece ama hepsi de yoksulluğun dilinde yalvarmaya başlamıştı bile. Yoksulluk, burada gençleri vaktinden evvel ihtiyarlatmış, çocukları ateşinde yakarak kavurmuştu; insanları arsızlaştırmış, feda edilmesi en zor olan duyguları, onuru ve utanmayı en evvel tahrir etmiş, sonra kökten budamıştı." (s.257)

Yaşanan dramlar ile yitimleri yazgı kabul eden bu insanlar için savaş, içten ve dıştan kuşatan bir karabasan halindedir; kıyamettir/ mahşerdir. Kıyamet/ mahşer, bütün varlıklar için sonu simgeleyen, dünyanın son anı olan olumsuz bir zaman ve mekan boyutudur: "*nefret ve savaş mekanları* (..)

*maşer imgelerine gönderme yapılmadan incelenemez.*¹¹ Savaş ile kıyametin aynı düzlemde ele alınması, tinsel ve bedensel tahribatı pekiştirmek içindir:

"Bağırış çağırış, itiş kakış, haykırış ve küfürler arasında kalabalık dalgalandı dıkça dalgalandı; yumruklar kalktı, dipçikler hazırlandı. Bu maşer kalabalığında kimse süngüye, dipçiğe aldırarak gibi görünmüyordu fakat Rus komutanın sesi duyulunca bir anda sesler kesildi. (...) Kalabalığın büyük kısmı çözülen asker duvarını aşmış, vagonlara hücum etmişti bile. (...) bir izdihamdır yaşanıyordu. (...) Tren uzaklaştıktan sonra istasyona bir ölüm sessizliği çöktüyse de uzun sürmedi, erkekler taşların üzerine atılmış dört cesedin başına toplandılar hızla. Önce kolu bacağı bir yana savrulmuş bedenleri saygıyla düzelttiler." (s.249-250)

Savaş ve maşer, ruhlarda aynı yıkıma sebep olur: yokluk, belirsizlik, çaresizlik. İnsanlar kaçmaktadır. Tedirginlik, kargaşa, korku, tükeniş, endişe her şeye sinmiştir. Bu ruhsal ve fiziksel çözülüş, kişilere, mekâna, zamana bütünüyle hâkimdir. Evden "*dört yıldır kolu kanadı zaten kırık*" (s.272) diye bahsedilirken kaçışan insanlarla başlayan kaosun/ izdihamın, mekâna kapalı/dar nitelikler yüklemesi işaret edilir. Savaşın olumsuz, yok eden, darlaştıran nitelikleri ile mekân ve insan aynı dramı yaşar; mekân canlı bir simge değere dönüşür:

"Kolu kanadı kırık turnalar gibi bir evin içinde yaşayıp gideceklerdi belki. Ama aylar geçmiş, aylar yıllara evrilmiş. Balkan Harbi'nin sadece bir önsöz olmasından korkan Hacıbey korktuğuna uğramış, yetmiş iki milleti azgın kollarına alan Harb-i Umumi çıkmış, sonunda işte Ruslar gelip Trabzon'un kapılarına dayanmıştı." (s.273)

Kaygı ve korkuyla gevşek ve kaygan bir zemine ayak basan bu insanlar, yaşananlar karşısında çaresizdir. Güvendikleri sığınağın yani Osmanlı'nın devrilmesi ise, durumu daha da içinden çıkılmaz hâle getirir. Bu çözülüş, birey ve millet düzleminde "*kriz*" niteliği taşıyan olay birimleri ile derinleşir; bireyin *kendi olma* ayrıcalığını kullanmasının savaş ve göç olguları tarafından engellenişinde boyut kazanır:

"Petrol gemileri savaş gemileriyle birlikte yaklaşıyor, bir kavşak limanı olan Batum, petrolü de askeri de bir arada sevk ediyordu. Karadeniz kıyısında Rus işgaline uğramış Osmanlı şehirlerine gidecek takviye kuvvetler, kendilerini götürecek gemileri bekliyordu saatlerdir. Subaylar biraz daha yaşlı sayılabilirlerdi belki fakat askerlerin hemen hepsi Vasili kadar çocuk

¹¹ Gaston Bachelard, *Ateşin Tin Çözümlemesi*, Çev.: Nail Bezel, Ankara 1995, s.27.

yaştalardı. Pırıl pırıl sarı metal düğmeleri, şık şapkaları, rütbeleri, nişanları, kaputları, eldivenler, postalları vesaireleri ile Rus ordusu ne kadar iyi giyimli, ne kadar düzenli ve bakımlıydı ilk bakışta. 'Aldatıcı parıltı' diye söylendi Sofya ayağıyla yere daireler çizerken. Ordunun, içten içe kaynadığını, kendisini sevk eden el ile arasındaki bağın nicedir çözüldüğünü bakışı keskin olanlar görebiliyordu çoktan. Ona bakılırsa bu muazzam güç kendi kaderini olurluna bırakmayacak, al baştan yeniden yazacaktı. Kansa kan, başsa baş, cansa can; dökmeye de, vermeye de, ölmeye de razılardı." (s.233)

Savaşın görünürliğini resmeden göç, sadece bireylerin buldukları coğrafi çevreyi değiştirmelerinden ibaret değildir; sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasî boyutlarıyla toplum yapısını da değiştiren nüfus hareketleridir. Eserde savaşa cepheden yani askerî ve politik açılardan bakmamaya gayret edilse de merkezde savaş ve savaşın bir sonucu olan göç vardır. Her ikisi de insan yaşamı için tehdit öğeleri içeren bu felaketler tarafından kuşatılmış insanlar, işgaller ve zulümler ile silinme, yutulma, yok edilme ile karşı karşıyadırlar:

"Fırtınanın, yağmurun, karın ortasında, kim arabayla kim ağaç dalından âsâlara dayana dayana, düşe kalka, bata çıka, ölümüne kalıma, canı dışında, can pazarında; bir tepenin ardında kaybolup başka bir tepenin eteğinde görüne görüne günlerce yol aldılar. Gece gündüz aç açık, çoğu yerde arabadan inerek, gariban atı arkasından iteleyerek, sersefil perperişan, yolculuklarının kimbilir kaçınıcı gününde Büyükhanım dâhil oldukları muhacir kafilesine şöyle bir baktı. Cadı masallarının ürkütücü sahnelerinde görünen çaresiz elem katarlarına benziyordu bunlar. Sel dalgaları gibi ağır ilerleyen bu insanların bir kısmının ayağında keten bezi ve ipten yapılmış 'seferberlik pabucu' ya da çarık vardı, birçoğu yalınayaktı. Bu hicranlı kafilenin en çok da köprüsüz dereler kesiyordu önünü. Mart ayazında yarı bellerine kadar buz kesmiş sulara girseler de karşı kıyıya kimi geçebiliyor kimi geçemiyordu. Ama onlar sürekli yürümek zorundaydılar, kendi yakıtını kendinden harca-yarak tükenmek. Çünkü arkalarından Rus ordusu geliyordu. Üstelik varabil-dikleri her kasabada Muhacirin Komisyonu'nun göstereceği bir yer, başlarını sokacak bir cami avlusu, boş bir ev, bir dam altı bulabilmek için arkalarındaki kafilelere yakalanmamaları, önlerindeki kafilelerle yarışmaları, onları geçmeleri de gerekiyordu. Geçemiyorlardı çoğu kez ve geceyi açıkta geçirmek için binlerce kişi bir arada yığıldıkları, yayıldıkları yerden ertesi sabah yeniden yürümek için doğrulduklarında eksilmiş oluyorlardı. Bir tarafta deniz, bir tarafta uçurum; Rus gemilerinden kaçça kaçça Rum, Ermeni, Türk eşkıyasından korka korka, fırtınayla boğuşa boğuşa; her aşılamayan dereye, her ölmekte, her cinnette bir ses daha genişleyerek; bugün muhacirlere acıyan kasabalar yarın onlara katılarak, her gün bir yandan eksilerek ama öbür yanından artarak bu dev acı kitlesi sonunda Görele'ye ulaştı. Trabzon'dan çıkılı on beş gün olmuştu." (s.293-294)

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu zor koşullar altında bu göçü elden geldiğince sistemli bir şekilde ele almaya çalışır. Bu anlamda merkezde Muhacirin ve İskân Müdüriyeti kurulur; taşrada ise *muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması, kayıt altına alınmaları ve iskân edilmeleri için* Muhacirin Komisyonları oluşturulur. Bu komisyonlar, göç dalgasının kontrolüne, muhacirlerin sevk ve iskân işlemlerini düzenli bir şekilde yürütülmesine hizmet eder. Göçmen sayısının yoğunluğu ve göç süresinin kısa oluşu, işlemlerin yürütülmesinde önemli sorunlara yol açtığından sorunların giderilmesinde azami gayret gösterilir; ancak istenen sonuç elde edilemez. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sorunların boyutu da artar.

Kendilik değerlerini koruma mücadelesinde fiziksel kuşatılmışlık ve engeller nedeniyle zorlanan insanlar için yaşam kayıplar ve ölümlerden ibarettir. Göç hareketini gerçekleştiren kişilere de genellikle muhacir denilir ki, muhacir olmak, kötülüğün gölgesinde savaşmaktır. Göç ederken yaşananlar, cephedeki savaş kadar yıkıcı ve tahrip edicidir:

"Batum treni gara, telaşlı ve gürültülü Moskova treniyle aynı anda girmişti. Perona ayak basar basmaz hummalı bir kalabalıkla karşılaştı Settarhan, etraftan her cinsten, her milletten ve her dilden insanın geçtiğini gördü. Coğrafyalar ve tarihler kadar siyasetin de kavşağı olan Batum, 93 Harbi'nden bu yana Rusya İmparatorluğu'nundu ama halkı hâlâ yetmiş iki millet bir aradaydı. Rusça, Türkçe, Ermenice, Megrelce, Lazca, Gürcüce, Svanca, Abhazca, Farsça ve daha bilmem nece konuşan bunca insana bakılırsa bu şehir kimindi? Gürcülerin mi Osmanlıların mı Rusların mı, çıkamadı işin içinden Settarhan. Bağıra çağıra konuşan esmer ve uzun boylu İranlılar, Azerbaycanlılar, göğsü fişekli çivit mavisi giysileri içinde yakışıklı Acarlar, hepsi de uzun etekli çerkezkaları içinde çakı gibi Çerkezler, bu toprakların en eski sahipleri olmakla övünen Gürcüler, aristokrat Ruslar ve sürekli sevkıyat halinde olan askerler ve subaylar her yandaydılar. Lakin bütün dünya gibi Batum'da da savaşın içinde bile hayat son hızla devam ediyordu ve fakat bu hareketli kalabalık birbiriyle konuşup alışveriş etse de kaynayan bir kazanda her an yek diğerini boğazlamaya hazır görünüyordu." (s.225)

İnsani niteliklerin ve kimliklerin silindiği bir ortamda bilinmeze doğru giden insanlar, "*kaynayan bir kazanda*" olmanın verdiği yakıcı ve sınırlı yaşamları ile haksızlık, zulüm ve katliamlar ile karşı karşıyadırlar. Bu büyük yangının yaktığı farklı milletlerden askerlerin oluşturduğu bu kalabalık/ yığın, yitimleri çaresizce ve yazgı olarak kabul ederek sürüklenir. İnsanları evlelerinden, vatanlarından koparan savaş ve göç, zamansal olarak denk geldiği mevsim ile olumsuz etkilerini arttırır:

"Korkunç sıcağa bakılırsa aylardan Temmuz ya da Ağustos'tu. (..) Etraftaki yetmiş iki milletten asker kalabalığına bakınca içim bulandı. Bunlardan bir kısmı İran askerleriydi; İstanbul'da eğitim görmüş fiyakalı jandarma subaylarını, İsveçlilerce eğitilen ordunun kışlarına dönen ya da talime giden erdemli erlerini seçebildim. Fakat İngiliz ve Rus üniformalı askerlerin sıklığına bakılırsa. İçim yine bulandı. Dur bakayım, hayrolsun. Birkaç sokak daha geçip de Rus üniformaları içinde İran Kazak Tugayı'nı tanıyınca endişemin yersiz olmadığını anladım. Çerkezlerin yüksek başlığını, Rusların sırmalı ceketlerini giyen Kazak Alayı'nın göz alıcı olduğu muhakkaktı ama Rusya'nın İran topraklarına düşmüş bu ürpertici ve ürkütücü gölgesi, erleri ve erbaşları İranlı olsa da Rus subayları tarafından varlığını I. Dünya Harbi yıllarında hissettirmişti. Nihayet bir sahafın önünden geçerken camekanda açık duran bir takvim gördüm. Cama burnumu dayadım. Fakültedeki Farsça derslerimizde bize İran takvimini de öğreten hocama içimden teşekkürler göndererek okuduğum tarihi miladiye çevirdim: Tam olarak 1 Temmuz 1916'daydım." (s.108-109)

Toplumsal değişimin en ağır yaşandığı, insanların yaşam ve ölüm arasındaki ince bir çizgide hayatta kalma mücadelesi verdiği savaş ortamında, doğal yaşam süreci içerisinde suç olarak kabul edilen hareket ve davranışlar sıradanlaşır. Savaşın yarattığı olumsuz durumlardan biri de esarettir. Kafkas cephesinde esir düşen askerler "*birer boş çuval gibi*" (s.248) taşınır ki, bu onların ve onları gören insanların gelecek ümitlerini yok eder. "Esir tren"leri ile aç, susuz, havasız taşınan bu insanların ölümünü olağan karşılayan Ruslar, onları trenden aşağı atarlar. Bu durumdan rahatsız olan ve şehitlerine son görevini yapmak isteyen Gence Milli Komitesi gibi oluşumlar ise, şehit cenazelerine sahip çıkarak Müslüman mezarlığına defnediler:

"Osmanlı askerleridir bunlar, Kafkas cephesinde Ruslara esir düşen askerler. Trenlerle Bakı açıklarında Hazar Denizi'ndeki yılanlı Nargin Adası'na ya da Sibiry'a taşınırlar. (..) Bu vagonlarda yol boyunca açıklıktan, susuzluktan, havasızlıktan ya da zaten hasta veya yaralı olduklarından ölen askerler olur. Ruslar istasyonlarda onları vagonlardan aşağı atarlar. Gence istasyonunda da böyle olur. Gence Milli Komitesi bu işi kendisine dert edinmiştir. Bu şehit evlatların ölüsünün yerinden yurdundan uzakta, ortada kalmasına razı olmaz. Her esir trenini bekler. Ölülerini toplar. Onları Müslüman mezarlığına götürür, tekbirini, namazını, duasını eksik etmeden defneder. (..) Çok geçmeden esir treni gara girdi. Bir süre sonra vagonların kapıları, pencereleri açıldı ama hiç kimsenin inmesine müsaade edilmedi. Temiz havaya hasret kalmış Osmanlı askerleri, subayları yarı bellerine kadar pencerelerden sarkmışlardı. Kafileyeye nezaret eden Rus subayı trenden indi, istasyon komutanına vagonlardaki ölü askerlerin raporunu verdi. Dört tanelerdi ve şu, şu, şu, şu vagonlardandı. Settarhan bekleme salonunun kirli, yeşilimtırak kapı camına burnunu dayadı, kollarından hacaklarından tutulup da '1-2-3' sallanan ve 'Hoop' atılan dört

cesede baktı. Tren, kendisine ağır gelen yüklerini fırlatıp attıktan sonra, Rus askerler vagonların kapılarını esirlerin üzerine sürgülediler, trenle araya sınır çizgisi olarak kendi bedenleriyle kurdukları bir bent çektiler. Tüfekleri ellerinde, parmakları tetikteydi." (s.248)

Rutine bağlanan işleri yapan ve dış dünyaya duyarsızlaşan görevliler bile savaş ortamının güç koşulları altındaki insanların maruz kaldıkları aşağılamaya kayıtsız kalamazlar.

İnsanlık tarihinde savaşın yıkıcılığı konusunda hemen her dönemde ortak bir kanı olmasına rağmen, gerek bireysel, gerekse toplumlararası ilişkilerde bir yöntem olarak kullanılmaya devam edilir ve edilecektir. Çok aktörlü rekabetin barışın duvarlarını aşmasıyla evrensel nitelikte bir savaşın ortaya çıkması ve kötü de olsa bazen kaçınılmaz olan bütün çatışmaların temelinde ise, emperyalist düşünceleri doğuran ve besleyen çıkar ilişkileri yatar:

"Tren hareket ettiği anda Bakü'ye son kez baktı. Nice yıldır Bakü'de petrol çıkıyordu. Çıkmaz olaydı. Ya da çıktı, işleyenin elinde kalaydı. İçi acıyla burkuldu. Kafkasya'nın en yalnız ülkesiydi Azerbaycan. Yarıları İran 'da kalmış yarıları Rusya'nın payına düşmüştü. Dayanacağı, Osmanlıdan başka dağ yoktu, lakin o da nice dir devriliyordu." (s.258)

Emperyalist politikaların uluslararası ilişkilere egemen olması, önlenemez bir rekabet ve çıkar çatışmasına yol açar. Anlatıcı, işgallerin sebebi hakkında da bilgi verirken yaşanan kaosun temelinde, yeraltı kaynaklarını paylaşamama yani maddi çıkar çatışmalarının olduğunu özellikle vurgular:

"Kafkas Dağları'nı güzel ve uzak, ihtişamlı ve korkutucu silüetinin önünde martıları ve bulutlarıyla liman uzanıyordu. Bir kartpostala benzetti Settarhan manzarayı ama bu kadar masum değildi hiçbir şey. Petrol gemileri savaş gemileriyle birlikte yaklaşıyor, bir kavşak limanı olan Batum, petrolü de askeri de bir arada sevk ediyordu. " (s.233)

Dini ve etnik yönleri de olmasına rağmen savaş ve işgal ile birlikte insanlar, yaşadıkları kentleri, köyleri ve kasabaları ekonomik nedenlerle terk etmek zorunda kalırlar. Milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine, yaralanmasına ve göç etmesine sebep olan savaş olgusunun görünmeyen asıl sebebi, Osmanlı coğrafyasının stratejik yeraltı kaynaklarına sahip olma isteğidir.

Sonuç

"ölüm yakasından yaşam tarafına geçti."

N. Bekiroğlu

Türk tarihinin sürekliliği içinde geçirdiği aşamaları ve bu aşamalara dayalı tipler ve eserleri ile Nazan Bekiroğlu, Türk toplumunun zihin haritalarındandır. Sanatkâr, Nar Ağacı romanında bireysel ve toplumsal var olma mücadelesini Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin sancuları ile derinleştirerek anlatır. Romanda toplumu tehdit eden her türlü oluşumun edebî düzlemde ele alınmasının gerekliliği ile Osmanlı Devleti'nin *'hasta adam'* olarak nitelendiği son sürecinde yaşanan kültürel ve tarihi sorunlar yansıtılır. Arka fonunda Avrupa ile Asya kıtalarındaki medeniyetler arasında çok önemli bir köprü vazifesi gören Osmanlı coğrafyasında yaşanan siyasi hareketliliğin yer aldığı kurguda, *cephe gerisinde yaşanan savaşın* bireysel ve toplumsal etkileri anlatılır.

Eserde kökenlerini arayan bir arkeolog kimliğindeki üst anlatıcı, Balkan Savaşları ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı ile devam eden bu büyük yangındaki insan gerçeğine ışık tutma gayretindedir. Metnin merkezine yerleştirilen savaş ve göç, tinsel olarak derinleşir ve sadece niceliksel değil, niteliksel bir yapı unsuruna dönüşür. Karışıklığı, huzursuzluğu, menfaat çatışmalarını, toprakları ve insanları sömürmeyi, zalim ile mazlumu anlamayı ve birbirinden ayırt etmeyi engelleyen savaş ve yirminci yüzyılın hemen başlarında zorunlu olarak yapılan göçlerin, insanlarda korku ve kaygının yaygınlaşmasına ve artmasına neden olması vurgulanır. İnsanlar, büyük yangında yok edilme/ yok olma tehdidi karşısında *kendilik* değerlerini koruma ve *kendi oluş*'unu gerçekleştirme zorunluluğunu duyumsamalarına rağmen savaş ve göç olgularının tehditkâr ve sınırlayıcı nitelikleri nedeniyle ağır bedeller öderler.

Nar Ağacı romanında mekân ve zamanın savaş ve göç ile labirentleşen yapısında birey ve toplum bağıntısında var olma mücadelesi aktarılır. Eserin isminden başlayarak insanın/ insanlığın bağlanma ile parçalanma arasındaki sınırdaki yaşadığı sorunların sebep ve sonuçlarına dikkat çekilir. Kendini ararken insana ait değerler dizgesine doğru yolculuk yapan üst anlatıcı, öznel ve nesnel anlamda kendilik protipidir.

KAYNAKÇA

BACHELARD, Gaston, *Ateşin Tin Çözümlemesi*, Çev.: Nail Bezel, Öteki Yayınları, Ankara 1995.

BEKİROĞLU, Nazan, *Mor Mürekkep* (Deneme), Timaş Yayınları, İstanbul 2005.

_____, Nazan, *Nar Ağacı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

_____, Nazan, *Mimoza Sürgünü* (Deneme), Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

CONRAD, Joseph, *Karanlığın Yüreği*, Çev.: Sinan Fişek, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

ERCİLASUN, Bilge, "Romanda Birinci Dünya Savaşı", *Akademik Bakış*, 7/14(2014), s.247-262.

KORKMAZ, Ferhat, "Nazan Bekiroğlu'nun Nar Ağacı Romanında Evde Olmak / Olmamak", *Turkish Studies*, 9/3, (2014), p. 927-936.

ŞEMSETTİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Haz.: Şaban Kurt, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

UÇAR, Şahin, *Tarih Felsefesi Yazıları*, Vadi Yayınları, Ankara 1994.

YAZGIÇ, Suavi Kemal, "Rüya içinde rüya: Nar Ağacı", *Star Kitap* /15 Ekim 2012.

MİZAH VE SAVAŞ

Yrd. Doç. Dr. Çiğdem USTA*

Giriş

“Bilinçaltında asıl yatan şey bu savaşa duyulan doyumsuz bir istek. Yani savaştığınız kişi ben değilim. İnsanoğlunun doğası ile savaşmaya çalışıyorsunuz. Benim istediğim tek şey mermiler ve bandajlar... Ancak teknolojik boyutta bir savaş kaçınılmaz. Birkaç yıl içinde bu mutlaka gerçekleşecek. Benim yapmam gereken tek şey beklemek...”

Moriarty, Gölge Oyunları'ndan

İnsan, barışın tüm güzel vaatlerine karşın daima savaştan yana olmuştur. Çünkü yıkıcı ve saldırgan doğası savaşa meyillidir¹. Nitekim uygarlığın dahi yok edemediği, kiminde çok derinlerde kiminde gözlenebilir olan bu doğa, tüm savaşların temel tetikleyicisidir. İktidarlar, geçmişten bugüne bireylerin kahramanlık hikâyeleriyle körüklenen bu zayıflıklarından faydalanmış, makul sebepler sunarak toplulukları mücadeleye yönlendirmiştir. Sonuçta kanlı harpler yaşanmıştır. Evrensel bir savaş kuramı ortaya koyan Clausewitz'in ifadeleri, bu olguya işaret etmektedir:

"Savaş, gördüğümüz gibi, her somut olayda niteliğini bir ölçüde değiştiren sahici bir bukalemun olmakla kalmayıp aynı zamanda bir bütün olarak bakıldığında belirgin eğilimleri bakımından üç yanlı şartıcı bir olaydır. Bir yanda, niteliğinin özünü teşkil eden şiddet, doğal ve kör bir içgüdü sayılması gereken kin ve nefret; öte yanda, savaşı ruhun özgür bir faaliyeti haline getiren ihtimal hesapları ve tesadüfler; son olarak da, savaşı salt akla bağlayan bağımlı bir politik araç kimliği.²"

Savaş, kayıpları kazançlarından çok fazla olmasına rağmen tarih boyunca değer görmüş, zaman zaman açıkça övülmüştür. Önemli filozoflardan

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON. ciğdemdusta@hotmail.com

¹ Nurgül Yavuzer, “İnsanın Saldırgan ve Yıkıcı Doğasını Anlamak”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (2013), s. 43-57.

² Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul 1997.

Herakleitos, harbin kötü gibi gözükse de aslında iyi olduğunu ve adaleti sağladığını söylemiştir³. Hegel, savaşın egemenliğin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve siyasal emellerin gerçekleştirilmesi için ona başvurmanın doğal olduğunu ifade etmiştir⁴. Nietzsche ise savaşı gücünün kendini ifadesi olarak görür. Ona göre savaş yenileyici ve yaratıcıdır. Barış, yeni savaşların aracı olarak sevilmeli, memnuniyet yerine daha fazla güç, barış yerine savaş istenmelidir.⁵

Savaşı destekleyen böylesi yorumlar, pek çok insan tarafından yadırgansa da kabul gören söylemlerdir. Nitekim net bir şekilde söylenen bu görüşlerin felsefesi, aslında insanların kaderinin şekillendiği siyasi arenada da simgesel veya örtülü bir şekilde romantizm sosuyla söylenegelmiştir. 21. yüzyılın en popüler savaş söylemi olan “barış için savaş” ifadesi bu felsefenin yansımasıdır. Nitekim bir “savaş başkanı” olarak ironik bir şekilde Nobel Barış Ödülü’nü kazanan Obama’nın “barış için savaşın gerekliliğine” dair ödül konuşması ve sık sık telaffuz edilen “savaşı önleyen savaş: önleyici savaş” kavramı da bu görüşün yansımasıdır. Dünya siyaseti, bu yüzyılda da savaşları gerekli görmektedir. Birleşmiş Milletlerin daimî üyelerinin aynı zamanda silah sanayisine hâkim olması, savaş endüstrisindeki gelişmelerin sağlık endüstrisinden daha fazla olması da buna işarettir. İnsanlar yaşatmaktan çok öldürmeye, barışmaktan çok savaşmaya çaba harcamaktadır. Bu durum da ironiye işaret etmektedir. İroninin olduğu yerde ise mizah vardır.

Savaş ve Mizah

“Tanrı güldüğünde, dünyaya hükmedecek yedi Tanrı dünyaya geldi. Kahkahaya boğulduğunda ışık oldu. İkinci kez kahkahaya boğulduğunda sular oluştu. Yedinci kahkahasında ruh doğdu.”
(Bir Mısır Papirüsü’nden)

Mizah, insanlığın en özel ve doğal yaratımlarındandır. Buna rağmen dinî kurumlar, hazza dayandığı ve alaycı olduğu düşüncesiyle, sosyal kurumlar ciddiyeftisiz yaftasıyla, siyasal kurumlar ise eleştirel yönü nedeniyle

³ Akt. Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul 2000, s.7.

⁴ Akt. Mehmet Dalar, “Uluslararası Hukukta “Haklı Savaş” Doktrini: Bir Problemin Analizi”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi/Adalet*, 15 (2008), s. 233.

⁵ Çetin Veysal, “Çağımızın Bazı Düşünürlerinin Savaş Hakkında Düşünceleri ve Günümüz Savaşlarının Nitelikleri”, *Felsefelogos*, 22 (2004), s. 33.

mizahı (ve gülmeyi) tarih boyunca men etmeye çalışmıştır⁶. Günahkâr sıfatı, sürgün, hapis ve idam cezaları, daima mizahçının üzerinde asılı duran Demokles'in kılıcı olmuştur. Ancak hiçbir ceza, insanlığı mizahıtan vazgeçirememiştir. Zira insanların sıkıntılarla dolu yaşama katlanabilmeleri ve haksızlıklara karşı koyabilmeleri için mizaha ihtiyaçları vardır. Nietzsche, "İnsan bu dünyada o kadar ıstırap çeker ki bütün canlı yaratıklar arasında yalnız o gülmeyi icat etmek zorunda kalmıştır."⁷ der. Mizah, Pandora'nın kutusundaki kötülük ve karanlığın arasına sızmış olan "umut"tur.

Mizahı insanlar için "umut" haline getiren iki önemli işlevi vardır. Bunlardan ilki, mizahın kenetleme ve moral verme işlevidir. Birlikte gülen insanlar, birbirine kenetlenir; bağları kuvvetli bir toplum haline dönüşür. Toplumsal hayatın getirdiği gerginlikler karşısında rahatlar, moral bulur⁸. Osmanlı'yı tüm etnik unsurlarıyla yansıtan komediye dayalı halk tiyatrosunun Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar sürmesine olan katkısı, bunun güzel bir örneğidir⁹. İkincisi ise mizahın yıkıcılık, başkaldırı vazifesidir. Mizah, alay ve ironinin yardımıyla kötü düzenin koruyucu maskesini zedeler; zalimin ince dokulu ağını ters yüz edip bu ağı görünür kılar ve böylece otoriteye karşı direnme gücü verir¹⁰. Üstün, yenilemez görüneni alaşağı eder. Böylece yanlış olanı yıkar ve gülümsemeden kahkahaya uzanan bir göstergeyle doğru olanı kurar. Bu anlamda mizah ve gülmeye, en etkili silahtan daha etkili bir silahtır. Mark Twain, "Dünyadan Mektuplar"da şöyle demektedir:

"Çünkü soyunuz, bütün o yoksulluğuna karşın, tartışmasız olarak gerçekten etkili bir silaha sahiptir: Gülme. Güç, para, inandırma, destek toplama, baskı yapma bütün bunlar yüzyılların çabasıyla devasa bir dalavereyi kaldırabilir, biraz yerinden oynatabilir, biraz zayıflatabilir; ama onu bir darbeye paramparça edecek olan şey gülmedir."

Mizahın bu işlevleri, her durumda ve konuda kendini gösterebilir. Bunda, mizahçının konuya belli bir mesafeden bakması, konuyu içeriden değil dışarıdan görmesi/göstermesinin büyük etkisi vardır. Böylece duygusal ağırlığı

⁶ Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, Çev.: Kemal Atakay, İstanbul 2001; Neslihan Özgenç, "Sanatın Ciddiyeti Üzerine: 17. Yüzyıl Hollanda Resim Sanatında Gülme Eylemi", *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 11 (2014), s. 17-19.

⁷ Necati Arslan, *Güzel Sözler ve Güzel Fikirler Antolojisi*, 1960, s.7.

⁸ İsmail Yardımcı, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2 (2010), s. 1-41, 16-21.

⁹ A. Mevhibe Coşar-Çiğdem Usta, "Geleneksel Türk Gölge Oyununda Ana Tipler ve Dil Yergisi", *Bilgi*, 51 (2009), s. 14, 13-32.

¹⁰ Aziz Nesin, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, İstanbul 2001. s. 38; Sanders, s. 45.

en üst seviyede olan olaylar bile mizahın sınırları içine girebilmektedir. İşte bu nedenledir ki ağlama ve trajedi ile daha çok örtüştüğü düşünülen savaş da kolaylıkla mizahın çerçevesinde yer alır. Savaş ile mizahın buluştuğu nokta ise ironi ve alaycı gülmenin moral verdiği; düşmanın korkutucu, yenilmez imajını yerle bir ederek bireyi motive ettiği veya savaşa muhalif olduğu yerdir.

Çok eskiden beri ateşle bağlantılı görülen ve hayatın her alanında ortaya çıkabilen alaycı gülme, savaş zamanında da önemli unsurlardandır. 1942 yılında İkinci Dünya Savaşı'nda çekilmiş olan bir fotoğraf, alaycı, ironik gülmenin ters yüz eden, mağlubu galip galibi mağlup eden yapısının harp alanındaki etkisinin güzel bir örneğidir¹¹. Bu fotoğrafta, bir Rus askeri kibirle kafasına doğru silah doğrultan ve az sonra onu infaz edecek olan memurun karşısında gülmektedir. Bu alaycı gülüş, memurun hiçbir kurşunla sağlayamayacağı bir yıkıcılık içermekte, normalde gurur timsali olarak sergilediği tutumunu gülünçleştirmekte, onu üst konumdan alt konuma çekmektedir. Alaycı gülme sayesinde, galip olan öldürülen askerdir.

Alaycı gülme ile bezenen mizah, savaş zamanlarında askere moral sağlamak için başvurulan yöntemlerden olmuştur. Gerçek olaylara dayalı mizahi hikâyeler, bu anlamda önemli araçlardır. Bu hikâyelerde, düşman tarafı alaycı ifadelerle yerle yeksan edilmektedir. Böylece askerlerin düşmanın kuvvetine dair kaygıları, yenilmezliğine dair korkuları silinebilmektedir. Kurtuluş Savaşı'nda Yörük Ali Efe'ye dair gerçekten yaşanmış bir olayı içeren ve askerler arasında moral vermek için anlatıldığı tahmin edilen hikâye, bunun örneğidir. Bu hikâyede, keskin nişancı Yörük Ali Efe, İtalya Krallığı'nın Nişancıbaşısını iğneleyici gülüşü ve kinayeli sözleriyle küçük düşürmektedir:

“—Karşımızdaki Albay nişancı başıdır Sinyor —gözünüzü açın- koskoca İtalyan Krallığının Nişancıbaşısı!

—*Breh breh breh!*

—Evet Sinyor, İtalya Krallığı'nın Nişancıbaşısı'yım ben. Delil istiyorsanız, işte size göğsümdeki madalya!

—*Tam aradığım ustayı buldum öyleyse. Hazır memleketinden kalkıp buralara gelmişken biraz nişancılık dersi ver bana, elini öpüp dua edeyim sana!*

Sözünü bitirince 50–60 adım kadar uzaklaştı, cebinden bir çil çeyrek çıkarıp iki parmağının ucu ile tutarak havaya kaldırdı:

¹¹ <http://onedio.com/haber/daha-once-hic-gormediginiz-50-ikinci-dunya-savasi-fotografi-398921>

—At bakayım usta, tüfeğim orda. (İtalyan ateş etmek istemedi.)

—Anladım, *çil çeyreğe nişan atmaya şanına yaraştıramıyor, hedefi çok büyük buluyorsun. Öyleyse çil metelik çıkarayım, ona at.*

Dediğini yapıp kolunu havaya kaldırdı.

—At Usta!

İtalyan, bu zorlamalar karşısında şaşaladı, bocaladı, dudaklarını yaladı, yutkundü, medet uman gözlerle arkadaşlarına baktı. Sonunda şu mazereti ileri sürebildi.

—Teklifinizi kabul etmeyi şeref sayarım, ama ne yazık ki —az önce söylediğim gibi- silahınıza güvenim yok.

Efe hemen yanımıza gelerek meteliği İtalyan'a uzattı.

—Sen tut öyleyse! ...—Tut Usta tut! Vuramam diye mi korkuyorsun? *Adam sen de, vuruncaya kadar atarım ben de! Maksat öğrenmek değil mi?*

Mestan Efe ile makaraları koyuverdik. Amerikalı dahi durumun nezaketini unutarak bize katıldı. Palikarya tercüman bile bıyık altından bize gülüyordu. İtalyan kendi dili ile düştüğü kurt kapanından kurtulmak için epeyce hocaladıktan sonra:

—Sinyor diye kekeledi, vuracağınıza %99 eminim. Ama geride kalan %1 yok mu, işte o korkutuyor beni. Silah işi ne de olsa şeytan işidir, bakarsınız elinizin titreyivereceği tutar. O zaman nice olur benim halim?

Efe bu cevabı alınca cebinden bir avuç metelik çıkarıp Mestan Efe'ye uzattı:

—Al şunları Kardeş, ben vurdukça sen yenilerini tutarsın!

—Olur Efem.

Mestan gösterilen yerde durdu, iki parmağının ucu ile bir metelik tutarak kolunu havaya kaldırdı. Yörük Ali Efe silahını omzuna dayar dayamaz tüfek kütedi:

—Trink!

—Bir metelik daha!

—Trink!

—Bir metelik daha!

—Trink!

—Bir metelik daha!

—Trink!

İtalyan'ın iler-tutar tarafı kalmamıştı. Hele Amerikalı ile Palikarya'nın "Bravo Türk!" "Bravo Efe!" diye bağışmaları onu büsbütün güç duruma sokuyordu...(İtalyan) Göğsündeki nişancıbaşılık madalyasını çıkarıp Efe'ye uzattı:

—Buyurun şunu, bugünkü hatırası olsun! Yemin ederim bu madalya ancak sizin göğsünüze yakışır.

Efe madalyayı itti:

—Alamam Usta, yazık olur sana.

—Neden?

—Söyletme beni, kabalığma verirsin sonra.

—Vermem, söyleyin, vermem.

—Ne olur, ısrar etme!

—Allah aşkına söyleyin!

—Şeee..y. Öğünülecek bir o demir parçan var, onu da elinden alırsam ne ile övüneceksin a benim Ustam?¹²,

Böylesi hikâyelerin yanı sıra karikatürler de düşmanı bertaraf etmenin başka bir yolu olmuştur. Karikatürlerde, genellikle düşman tarafını küçümseyen çizgilere ve sözlere yer verilmiştir. Çünkü düşmana yöneltilen müstehzi bir gülüşün yıkıcılığını hiçbir silah veremez. Bu nedenle âdeta mizahçılar birer askerdir ve silahları da karikatürleridir. Çanakkale Savaşı'nda Anzaklar'ın savaş çağrısı için kullandığı ilanlardaki mizah dili, savaş mizahına örnektir¹³. Bu ilanlarda rakibi temsil eden öğeler devasa çizilmekte, Çanakkale ve ay-yıldız ayaklar altında çiğnenmektedir. Böylece rakiple kolayca baş edilebileceği gösterilmeye çalışılmaktadır. Ancak karikatürlerde verilmek istenen imajın tersine savaş umulunu vermemiş ve savaşı Türk ordusu kazanmıştır. Bu durum da bir Alman karikatürüne yansımıştır¹⁴. Bu karikatürde Osmanlı askeri çok büyük çizilirken düşman askerleri epeyce küçük bırakılmıştır. Ayrıca düşmanlar çöp gibi gösterilmiştir.

¹² Hakkı Kâmil Beşe, *Kırkkanat – Hikâyeler*, İstanbul 1976, s. 169–178.

¹³ <http://www.dunyabulteni.net/haber/202253/karikaturlerde-canakkale-savasi> (Erişim Tarihi: 10. 03. 2015)

¹⁴ <http://www.dunyabulteni.net/haber/202253/karikaturlerde-canakkale-savasi> (Erişim Tarihi: 10. 03. 2015)

Kurtuluş Savaşı'nda da çeşitli mizah gazeteleri, önemli bir görev üstlenmiştir. Ayine, Güteryüz gibi mizah gazeteleri halkın moralini yüksek tutmada önemli rol oynamışlar, Kurtuluş Savaşı zamanında da Güteryüz,

Ayine, Karagöz gibi mizahi dergileri de Kurtuluş Savaşı esnasında da Güteryüz, Ayine, Karagöz gibi mizah dergileri, karikatürleriyle askerlere destek vermişlerdir¹⁵. Bu karikatürlerde, "Türk askerleri düşmana karşı heybetli, yiğit, cesur, atak, savaşkan ama çoğunlukla güzel bir kadın sembolüyle koluna girmiş vatanın yanında şefkatli, sadık ve koruyucudur. Yunan askerleri ise korkak, kaçkın, teslimiyetçi, kalles, uyuşuk, beceriksiz ve yağmacıdır. Hatta bazen feminen çizgilerle; etli, dolgun dudaklı, beyaz eteğinin içinde gözleri

İsmet Paşa: Ne o Paşa'm, kafasının içinde ne arıyorsun?

Mustafa Kemal Paşa: Akıl arıyorum. Bulamıyorum. Dipsiz kile, boş anbar.

Karagöz, N: 19, 8 Eylül 1337/1921, s. 1.

¹⁵ Cüneyd Okay, *Dönemin Mizah Dergilerinde Milli Mücadele Karikatürleri*, 2004.

hafif baygın bir şekilde Türk askerini yenmeyi arzular bir yapıda karikatürize edilirler.¹⁶

Mizahın savaşa dair en vurucu hâli ise bir bütün olarak savaş kavramına

Gönül vermiş şu serseri
Zafer isimli bir kızı
Kız diyor ki: Def ol geri
Ben aşığım ay yıldızda
Gülyüz, S. 8, s.1. (1921)

"Topal eşekle Konstantin
cepheye gidiyor."
Gülyüz, S. 12, s. 1.

karşı çıkan veya
savaşın
haksızlığını
eleştiren ürünlerle
ortaya
çıkılmaktadır. Şair,
yazar, sinemacı
ve karikatüristler
savaşın
anlamsızlığını
hicveden
eserleriyle bu ko-
nuda öncü olmuş-
lardır.
Shakespeare'in
"Troilos ve
Kressida" adlı
oyunu bir savaş

ironisi olarak
önemli bir eserdir. Bu
oyunda Shakespeare,
pek çok esere kaynak-
lık eden Troya Sava-

şı'nı farklı bir bakış açısı ile sunmuştur. Oyunun başkişiliğinc bir soytarı olan Thersites'i taşımış ve tarih boyunca komedi kılıfında gerçekleri söyleyen soytarıya bir kez daha gerçeği haykırma görevi vermiştir. Thersites, kabaca ama açıkça savaşın anlamsızlığını vurgulamıştır.¹⁷

Savaşa muhaliflik konusunda öne çıkan mizah ürünlerinden biri de Charles Chaplin'in "Great Dictator" adlı filmidir. Chaplin, bu eleştirel komedi

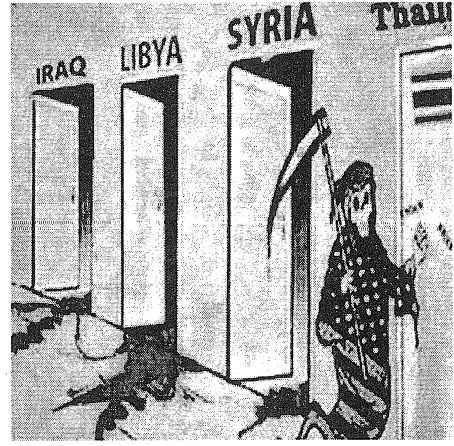
¹⁶ Tunay Devrim, *Gülyüz Mizah Gazetesinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 62.

¹⁷ Bülent Yıldız, "Troilos ve Kressida: Bir "Problem Play" Olarak Shakespeare'in Savaş İronisi", <http://mimesis-dergi.org/2014/06/troilos-ile-kressida-bir-problem-play-olarak-shakespearein-savas-ironisi/> (Erişim Tarihi: 10. 04. 2015).

filminde insanları savaşmaları için teşvik eden, zorlayan siyasileri yermekte ve askerlere çağrıda bulunarak şöyle demektedir:

“Askerler! Sizleri aldatan, sizleri köle gibi kullanan, ne yapmanız gerektiğini, nasıl düşünmeniz gerektiğini söyleyen bu zalimlere asla boyun eğmeyin. Kafaları ve kalpleri bir makine gibi olan bu adamlara boyun eğmeyin. Sizler birer makine değilsiniz. Sizler insansınız. Kalbiniz insanlık sevgisiyle dolup taşmaktadır. Nefret etmeyin. Yalnızca sevilmeyenler nefret eder, sevilmeyenler ve anormal olanlar.”

Mizahın filizlendiği tiyatronun ve olgunlaştığı sinemanın dışında şiirlerde de savaşın eleştirisi yapılmıştır. Bu şiirlerde belirgin bir ironik lisan kullanılmış, güldürmeyen gülümseten, genellikle kısa ve müstehzi mısralarla harbe karşı çıkmıştır. Sunay Akın'a ait şiirlerin bazıları, buna örnektir¹⁸ :

SÜNGÜ

Kardeş payı
yapmak için mi
uzattın süngünü
elimdeki
elmaya

KAFATASI

Yurdundan çok uzaklarda
ölen bir askerin
kafatası
kendisini bulan
çocukların ellerinde
hiç bilmediği
oyunlara alç oluyor
İkinci defa!

¹⁸ Sunay Akın, *Antik Acılar*, 2014.

Savaştaki eşitsizliğe, kısıcılığa, siyasi oyunlara dair eleştirileri içeren karikatürler de savaş ve mizahın kesiştiği ürünlerdir. Kara mizah sıfatı taşıyan bu karikatürlerde, savaş karşısında sessizliğini koruyan, sağır-kör olan veya savaşı tetikleyen devletler, çizgi ve rengin diliyle hicvedilmektedir. Aşağıda buruk ve alaycı bir tebessüme neden olan böylesi mizah örnekleri görülmektedir.¹⁹

Sonuç

Meşru müdafaa olmadıkça bir insanlık suçu olan savaş, kahramanlık romanlarında veya filmlerde gösterilen romantik silüetinin aksine büyük ıstırapların yaşandığı bir olgudur. Paul Fussler'in dediği gibi her savaş ironiktir. Çünkü her savaş beklenilenden daha kötüdür²⁰ ve herkes savaşa kazanmak arzusu ile girse de gerçekte savaşın bir kazanımı yoktur.

İnsanlık için büyük bir trajedi olan savaş ile mizahın bir arada düşünülmesi ilk bakışta zor olabilir. Ancak mizah, uzaktan bakmayı gerektiren doğası sayesinde insana dair her konuda söz söyleyebilmekte, dolayısıyla savaşı da işleyebilmektedir. Bu işleyiş ise iki açıdan gerçekleşmektedir. İlkinde mizah, cehennem yanıklarının acısını azaltan²¹ ve bireyleri kenetleyen bir moral kaynağıdır. Bu morali sağlayabilmesinde, düşmanı alaylı gülüş ile alt etmesinin rolü büyüktür. Çünkü bu şekilde mizah, zihinlerde mağlup edilen rakibin cephede de mağlup edileceği konusunda askerleri kamçılamaktadır. Diğerinde ise savaş kavramına bir muhalefet ve savaştan nemalanan siyasete karşı hiciv söz konusudur. Mizahçı, savaştan beslenenlere karşı “Savaşma, mizah yap.”²² düsturuyula kendi savaşını vermektedir. Bu savaşta da, yine kötüye, yanlışa karşı yüksek tahrip gücüne sahip olan, mizaha konu olanların ellerini kollarını bağlayan alaycı gülüş rol oynamaktadır. Savaş, geçmişten bugüne önüne gelen her şeyi yok eden bir sel gibi ilerlerken alaycı gülüş, onu durdurmaya çalışan insani ve doğal engellerden biri olmaya devam etmektedir.

¹⁹ <https://eliflamraa.wordpress.com/2012/01/08/muslimanin-hayati-ucuz-mudur/> (Erişim Tarihi: 10. 03. 2015).

²⁰ <http://www.goodreads.com/quotes/25867-every-war-is-ironic-because-every-war-is-worse-than> (Erişim Tarihi: 05. 02. 2015)

²¹ Aissa Khelladi, “Yine de Gülmek: Günümüz Cezayir’inde Siyasi Mizah”, *Doğu’da Mizah*, YKY, İstanbul 2000, s.224.

²² <https://svsmh.com/2000/02/08/hayatadurus/> (Erişim Tarihi: 05. 02. 2015)

KAYNAKLAR

- AKIN, Sunay, *Antik Acular*, TİB Yayınları, 2014.
- ARSLAN, Necati, *Güzel Sözler ve Güzel Fikirler Antolojisi*, Arslan Yayını, 1960.
- BEŞE, Hakkı Kâmil, *Kırkkanat-Hikâyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1976, s. 169-178.
- CLAUSEWITZ, Carl Von, *Savaş Üzerine*, Çev. Şiar Yalçın, Spartaküs Yayınları, İstanbul 1997.
- COŞAR, A. Mevhibe- USTA Çiğdem, "Geleneksel Türk Gölge Oyununda Ana Tipler ve Dil Yergisi", *Bilig*, 51 (2009), s. 13-32.
- DALAR, Mehmet, "Uluslararası Hukukta "Haklı Savaş" Doktrini: Bir Problemin Analizi", *Muhafazakar Düşünce Dergisi/Adalet*, 15 (2008), s.229-248.
- DEVİRİM, Tunay, *Güleryüz Mizah Gazetesinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- GÖZE, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınevi, İstanbul 2000.
- KHELLADİ, Aissa, "Yine de Gülmek: Günümüz Cezayir'inde Siyasi Mizah", *Doğu'da Mizah*, YKY, İstanbul 2000, s.221-233.
- NESİN, Aziz, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*, Adam Yayınları, İstanbul 2001.
- OKAY, Cüneyd, *Dönemin Mizah Dergilerinde Milli Mücadele Karikatürleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004.
- ÖZGENÇ, Neslihan, "Sanatın Ciddiyeti Üzerine: 17.Yüzyıl Hollanda Resim Sanatında Gülme Eylemi", *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 11 (2014), s. 17-25.
- SANDERS, Barry, *Kahkahanın Zaferi*, Çev. Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- VEYSAL, Çetin, "Çağımızın Bazı Düşünürlerinin Savaş Hakkında Düşünceleri ve Günümüz Savaşlarının Nitelikleri", *Felsefelogos*, 22 (2004), s. 33-45.
- YARDIMCI, İsmail, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2 (2010), s. 1-41.
- YAVUZER, Nurgül, "İnsanın Saldırgan ve Yıkıcı Doğasını Anlamak", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (2013), s. 43-57.

YILDIZ, Bülent, “Troilos ve Kressida: Bir “Problem Play” Olarak Shakespeare’in Savaş İronisi”, <http://mimesis-dergi.org/2014/06/troilos-ile-kressida-bir-problem-play-olarak-shakespearein-savas-ironisi/> (Erişim Tarihi: 10. 04. 2015).

<http://www.dunyabulteni.net/haber/202253/karikaturlerde-canakkale-savasi>
(Erişim Tarihi: 10. 03. 2015)

<https://eliflamraa.wordpress.com/2012/01/08/musulmanin-hayati-ucuz-mudur/>
(Erişim Tarihi: 10. 03. 2015)

<http://www.goodreads.com/quotes/25867-every-war-is-ironic-because-every-war-is-worse-than> (Erişim Tarihi: 05. 02. 2015)

<http://onedio.com/haber/daha-once-hic-gormediginiz-50-ikinci-dunya-savasi-fotografi-398921> (Erişim Tarihi: 10. 03. 2015)

<https://svsmh.com/2000/02/08/hayatadurus/> (Erişim Tarihi: 05. 02. 2015)

SAVAŞ VE EDEBİYAT

Arş. Gör. Esra POLAT*

Edebiyatın İşlevi

Çeşitli işlevleri olan edebiyat, güçleri ellerinden alınmışların, seslerini duyurmak isteyenlerin bir direniş aracı olduğu gibi iktidarların öznellikleri ve kimlikleri otoriter biçimlerde kurmasına yardım ederek baskılara aracılık eder. Rita Felski edebiyatın işlevlerini “tanıma”, “büyülenme”, “bilgi edinme” ve “şokyaratma” olarak dört ana başlık altında toplar. Kişi, kurmaca metindeki karakter veya karakterlerle özdeşleşerek kendini tanır. Edebi eserlerin kendini tanıma/tanıma sürecinde kişiler üzerindeki genel etkisi toplumsal hareketlere ivme kazandırır. Tanıma, insanın muhakkak ona Tanrı tarafından bahşedilmiş kusursuz özelliklerini tanıması yönünde değildir. Çünkü söz konusu süreç vahiy dünyasında değil, insan eyleminin dağınık ve sıradan dünyasında gerçekleşir.¹ Metinleri, dünyayı ve kendini anlamlandırmaya çalışan insan bunu yaparken olumsuz özelliklerle yüklenebilir. Diğer bir işlev olan büyülenmede ise okur, kurmacanın içine çekilerek anlatılan dünyaya dâhil olur. Böylece kişi, eleştirel düşünceye kapalı hale gelebilir, aklını fikrini kaybedebilir, gördüğü şeyi ciddi ve akli başında bir incelemeye tabi tutmak yerine onun ayartısına kapılabilir.² Büyülemenin gücüyle bir avuntu ve sığınak yeri işlevi gören kurmaca metinler, okurun gerçek dünyadan uzaklaşıp metnin dünyasının gerçekliğini hâlihazırdaki dünyalarına aktarma gayreti içine girmesine sebep olabilir. Bilgi amaçlı okuma tarzındaki edebî eserler, okur için geçmişe veya başka yerlere dair bilgileri öğrenme kaynağıdır. Kaynaklık noktasında edebî eserin hakikati ne derece yansıttığı değişebilir. İdeolojik eleştiri pratiğiyle edebî metinlerin toplumsal koşullara ilişkin gerçeklikleri gizlediği ve bilinçli bir şekilde çarpıttığı iddia edilir.³ Bazı sanat eserleri “bir üçkâğıt ve utanmazca bir uydurma” olarak nitelenir ve okurun yanlış bilgilenmesine sebep olur. Algı yaratma mekanizmaları yanlışsız olmayan edebî anlatılar, “olanı görmek”ten ziyade “olarak görme”ye yatkındır.⁴ Bu

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON.
mervesrapolat@gmail.com

¹ Rita Felski, *Edebiyat Ne İşe Yarar?*, Çev.: Emine Ayhan, İstanbul 2010, s. 55-67.

² A.g.e., s. 74.

³ A.g.e., s. 99-100.

⁴ A.g.e., s. 117-30.

sebeple edebiyatın kendi ile gerçek deneyim arasındaki tüm karmaşık ilişkilere değinen anlamlarından biri “gerçeklere ilişkin araştırma yerine kitaplardan alınan güvenilmez tanıklık”tır.⁵ Şok; tiksinti, nefret, dehşet gibi olumsuz duygular yaratarak metin aracılığıyla aktarılmak istenenin etkili bir biçimde aktarımını sağlar. Okurların sahip olduğu farklılıklar ölçüsünde başarı ihtimali değişen yöntem, aşırı şok edici olduğunda etkilerini vaktinden önce göstererek kamikaze misali kendini yok eder.⁶

Matbaayla yaygınlaşan edebî üretimi devletin kültürel ideolojik aygıtı olarak nitelendiren Louis Althusser, ideolojik mücadelenin “*baskı aygıtları*” ve “*ideolojik aygıtlar*” olmak üzere iki koldan ilerlediğini söyler. İlki, baskı ile iktidarın egemenliğini sağlarken diğeri insanların rızasını kazanarak egemenliği sürdürür. Kendinden öncekini yutan, son derece emperyalist bir etkinlik olan edebiyat⁷ estetik vasıfları sayesinde estetik-üstü amaçlara hizmet edebilir.⁸ Edebî eserlerin dinamiğini belirleyen ideolojilerdir ve bu eserler edebiyatın söz konusu iki işlevinde –iktidarın lehinde ve aleyhinde– de ideoloji üreten aygıtlardır.⁹ İdeolojik edebiyat, mevcut durumu korurken veya mevcut duruma karşı savaş verirken onun için tehlike yaratan bütün hareketlerin önünü kesmeye çalışır; bu süreçte okuyucu ve metin arasındaki etkileşim edebiyatın işlevine bağlı olarak savunulan ideoloji merkezlidir.¹⁰ Yani edebiyat sadece estetik hazdan ibaret değildir; ideolojilerin belirli kurgular içerisinde yazıyla kalıcı kılınarak aktarımını da sağlar.

Edebiyatın Millî Birlik İnşası ve Seferberlik Hallerinde Propaganda Amaçlı Kullanımı

Farklı dilleri konuşan insanlardan kamuoyu oluşturmak mümkün değildir. Bu sebeple kamuoyunu oluşturan ortak dil ulus-devlet sürecinin ilk aşamasıdır. Bakış açısı ne olursa olsun millet oluşumunda dilin durduğu kritik nokta “millet” kavramının tanımlanmasında dil vurgusunun muhakkak yapılmasını gerektirir. Dolayısıyla dilin sanatlı kullanımı olan edebiyat da milliyetçiliği kitlelere aktaran güçlü bir silah olarak süreçte yerini alır. Ulus-devlet sürecinin B evresinde millî ajitasyon yapabilmek ve kurgulanan millet

⁵ Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, Çev.: Savaş Kılıç, İstanbul 2011, s. 227.

⁶ Felski, s. 129-65.

⁷ J. Walter Ong, Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev.: Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul 2012, s. 25.

⁸ Felski, s. 14.

⁹ Esra Dicle Başbuğ, *Resmî İdeoloji Sahnede: Kemalist İdeolojinin İnşasında Halkevleri Dönemi Tiyatro Oyunlarının Etkisi*, İstanbul 2013, s. 32.

¹⁰ Lennard J. Davis, *Resisting Novels: Ideology and Fiction*, New York 1987, s. 225.

hayalini gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan kitlenin desteği edebiyatın propagandif şekillerde kullanılmasıyla sağlanır.¹¹ Yazılı bir “millî dil” bilinçli ve kasıtlı ideolojik mühendislikle beraber insanların homojenleşmesini ve tektipleşmesini içerir.¹² Bütün milliyetçiliklerin erken aşamalarında aydın kesimin en çok ilgi duyduğu alan edebiyat olur. Millî özelemler siyasetle beraber edebiyat ve sanat düzeyinde biçimlenmeye başlar.¹³

Modernist bir proje olarak ulus-devlet inşa edilirken geçmiş, edebî eserler aracılığıyla yeniden yorumlanır, söz konusu eserlere konu olacak kahramanlıklar ve mitler seçilir, diğer milletlerin imgeleri oluşturulur.¹⁴ Millî edebiyat sürekli var olmuş olan güçlü bir millet fikri yaratarak kitleye yol gösterir.¹⁵ Ulus devleti meydana getirecek millet unsurunun kimlerden oluşacağı ve oluşumun hangi araçlarla inşa edileceği meselelerini gündeme getirir. Yorumlama ve üretimlerin aktarımı bakımından edebî eserlerin yayılımını hızlandıran matbaa gibi teknolojik olanakların varlığı büyük önem taşır. Matbaa pratik bir imkân haline geldiğinde insanların kendi yaşam ve deneyimlerinin ötesinde bilgi edinme kapasitesi ve kamusal bilginin üretilmesi konusundaki düşünceleri sarsar.¹⁶ Francis Bacon matbaanın dünyanın görünüm ve durumunu değiştiren üç büyük icattan –matbaa, pusula ve barut– biri olduğunu ifade eder.¹⁷ Yeni millî oluşumların hayal edilebilirliğine olumlu etkide bulunan asıl faktör olan matbaa “*okur-yoldaşlar*”ın tarihi kitaplara, edebî eserlere kolayca sahip olmasını ve fikirlerin yayılmasını sağlar. İnsanlar bu eserler aracılığıyla millî toplulukların nüvelerini biçimlendirir.¹⁸ Milletler teknolojik gelişmelerin belirli bir aşamasında vardır. Standart millî diller matbaa, kitlesel okuryazarlık ve kitlesel eğitimden önce ortaya çıkmış şeyler

¹¹ Miroslav Hroch, *Avrupa’da Millî Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, Çev.: Ayşe Özdemir, İstanbul 2011, s. 65-195.

¹² Eric J. Hobsbawn, *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Müt, Gerçeklik*, Çev.: Osman Akinhay, İstanbul 2010, s. 116-117.

¹³ Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İstanbul 2011, s. 109.

¹⁴ Manfred Beller, “Perception, image, imagology”, *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters içinde* (3-17), Ed.: Manfred Beller ve Joep Leersen, Amsterdam ve NY: Rodopi, 2007, s. 11.

¹⁵ Homi K. Bhabha, “Introduction: Narrating the Nation”, *Nation and Narration içinde*, Ed.: Homi K. Bhabha, London: Routledge, 2003, s. 1-4.

¹⁶ George Gernber, “Kitle İletişim Araçları ve İletişim Kuramı”, *Kitle İletişim Kuramları*, Der.: Erol Mutlu, Ankara 2010, s. 75.

¹⁷ L. Elizabeth Eisenstein, “Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought: A Preliminary Report”, *Journal of Modern History*, 40/1(1968), s. 1.

¹⁸ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev.: İskender Savaşır, İstanbul 2011, s. 49-60.

değildir.¹⁹ Bu sebeple milliyetçi ideolojiler bağlamında teknolojik gelişmelerin, yayılma ve gelişmelerine verdiği imkân dâhilinde dilleri; bayraklar, millî giysiler, halk dansları gibi millet olmanın bir sembolü olarak değil de milletlerin yaratılmasındaki asıl etken olarak ele almak gerekir.²⁰ Çünkü bir millete kimlerin dâhil olabileceği dil ekseninde belirlenir.²¹ Benedict Anderson'a göre milliyetçiliği icat edenin belli bir dilin kendisi olmadığı, özellikle yayın dili olduğu vurgulanmalıdır.²²

[M]illiyetçilik, esasen bir söylem biçimi, siyasi topluluğu sonlu, egemen ve sınıflar ötesi olarak hayal eden bir anlatı türüdür. Milletler, anadilde "basılı yazıtoplulukları"na, yani anadilde basılı yazı dillerini ve edebiyatlarını – ağırlıklı olarak hayali siyasi topluluğu toplumsal olarak canlı ve kolaylıkla belirlenebilen yollardan betimleyen romanları ve gazeteleri– okuyan halklara dayanır. İlk kitlesel ticari malların, özellikle çok daha büyük anadil Pazarlarının doymuş seçkin Latince pazarının yerini almasından sonra basılı kitapların ortaya çıkması bu basılı yazı-topluluklarını destekledi. Protestan ülkü kutsal metinleri anadildeki çevirilerinden okuma ve farklı bölgelerde belirli dillere değişmezlik ve istikrar duygusu kazandıran merkezleşmiş devlet dillerinin doğuşu, okuyan insanların sayısının artmasına yardım etti.²³

Toplulukta meydana gelen değişim süreçlerinin edebi eserler ve gazetelerle izlenebilir olması, bu biçimlerin kurgulanmış cemaatlerin yapısını temsil eden teknik biçimler olmasından kaynaklanır.²⁴ Türk milliyetçiliğinin ilk tohumlarının 1870'lerde İstanbul'da halk dilinde canlı bir yayıncılığın ortaya çıktığı dönemde aranması gerektiği iddiasının dayanağı da bu düşüncedir.²⁵

Hayalî bir cemaatin kolektif olarak zihinde, dilde ve söylemde var edilerek gerçekleştirilmesi edebî eserlerin ve tarih kitaplarının²⁶ önemini gösterir. Matbaa sayesinde seri bir şekilde üretilen ve ulaşım ağının elverdiği

¹⁹ Hobsbawn, s. 24-25.

²⁰ Anderson, s. 150-151.

²¹ Salim Çevik, "İdeal Yurttaşın Din ve Millet Kriteri", *Muhafazakâr Düşünce*, 18 (2008), s. 148.

²² Anderson, s. 151.

²³ Anthony D. Smith, *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara 2013, s. 114.

²⁴ Anderson, s. 39.

²⁵ Anderson, s. 91.

²⁶ Ulus-devletler siyasi meşruiyetlerini sağlamak için hem üslup hem tarz hem de zihniyet olarak tarihi araçsallaştırır. Kurgulanan tarih "millet" kavramını yakacak bir enstrüman olarak görülür. Bütün kimliklerin oluşumunda inşa unsuru, geçmişin deformasyonu, yorumlanması ve milliyetçi elit tarafından değiştirilmesi söz konusudur. Adem Çaylak-Adem Çelik, "Osmanlı Modernleş(tir)mesinden Cumhuriyet Modernleş(tir)mesine Geçiş: Tarihsel/Teorik Bir Okuma", *Muhafazakâr Düşünce*, 18 (2008), s. 67, 74).

ölçüde birçok yere dolayısıyla birçok kişiye ulaşan kitaplar, birbirine kilometrelerce uzaklıkta olanlar arasında eşzamanlılık sağlayarak toplumsal tahayyülün önünü açar. Bu şekilde yaratılan millî edebiyat ve millî tarih ortak bir anlam dünyasıyla beraber kolektif kimliğin ve belleğin oluşumunu mümkün kılar; ikisi etrafında kitleyi bir araya getirerek milletin inşasına katkı sağlar. Yazının, dolayısıyla edebiyatın kolektif bellek oluşumunda büyük bir etkisi vardır. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş belleğin bedensel pratiklerden kaydetme pratiğine geçişidir. Sözlü olduğunda değişme ihtimali olan aktarım yazıyla beraber istenilen doğrultuda değişmez bir biçimde kalıcı kılınır.²⁷ Bu durumun göstergeleri ulus-devlet sürecinde ve seferberlik hallerinde insan/toplum/medeniyet inşa etmeyi amaçlayan, iktidarın ideolojisini benimseten, ortak düşman karşısında dayanışmayı hedefleyen ve bunu yaparken genellikle “öteki”ni kötüleyen “biz”i yücelten bir söylem üzerine yerleştirilen kanonik metinlerdir.

Edebiyat ve Birinci Dünya Savaşı

Halkın anlayabileceği dilin edebî eserlere aktarılması, entelijensiyanın²⁸ ve okuryazarlığın gelişmesi bir cemaatin hayal edilmesini kolaylaştırır. Örneğin bir yayın dili olarak Macarcanın yaygınlaşması, Macarlar arasında okuryazarlığın artması ve enerjik bir entelijensiya sınıfının ortaya çıkması Macar milliyetçiliğinin uyanmasının en önemli sebepleridir.²⁹ Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu³⁰ dışında kalan halkların büyük oranda okuryazar olması söz konusu ülkelerde edebiyatın etkin bir propaganda aracı olarak kullanılmasını sağlar. Savaş edebiyatlarının devletlerin kaderinde etkin bir rol oynadığını belirten Mehmet Talat, savaşan milletlerin düşünürlerinin, edebiyatçılarının ve sanatçılarının bilinçli bir şekilde kahramanlık ve fedakârlık destanları ürettiklerini söyler. Savaş edebiyatının amacı kişilere gerekli hissiyatı ve coşkuyu vererek onların düşmanla savaşıma güçlerini arttırmaktır. Yazara göre durumun en iyi örneklerinden biri

²⁷ A. Cüneyt İssı, “Toplum Mühendisliği Bağlamında Kanon-Edebiyat İlişkisi”, *Hece Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı*, 90/91/92 (2004), s. 360; Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev.: Alaeddin Şenel, İstanbul 1999, s. 118-9.

²⁸ Kültürel ve siyasi etkinliğe sahip entelektüel topluluk.

²⁹ Anderson, s. 96. 119.

³⁰ Erol Köroğlu, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nı kaybetmesinin sebeplerinden biri olarak okuryazarlığın düşük olmasını gösterir. Düşük okuryazarlık seviyesi edebiyatın propaganda amaçlı kullanımının önünü keser ve savaşın kaybedilmesinde etkili olur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914 - 1918): Propagandadan Millî Birlik İnşasına*, İstanbul 2004.

Birinci Dünya Savaşı'nda Fransızlar ile Almanlar arasında yaşanan "Marne Meydan Muharebesi"nin gidişatını değiştiren edebi üretimlerdir.³¹ Bu üretimler savaşa olduğu kadar millî kültür inşasına da hizmet eder. Örneğin Çanakkale özel sayısı hem millî kültür inşasına hem de Kafkasya harekâtına aynı anda hizmet etmiştir.³²

Edebiyatın birçok millet tarafından bir savaş aracı olarak kullanılması mücadelesinde Osmanlı Devleti geri kalır. Batılı devletler edebiyatı güçlü bir propaganda aracı olarak kullanırken Osmanlı Devleti'nin savaşla ilgili edebî ürünlerine bakıldığında henüz tam anlamıyla tamamlanmamış olan "millî benlik" oluşturma çabaları göze çarpar. Söz konusu yetersizlik Ömer Seyfettin dâhil birçok yazarın dikkatini çeker:

Geçenlerde Tanin, harp edebiyatı hakkında ufak, lakin çok mühim bir makale neşretti. Almanlarla Fransızların, memleketlerindeki fedakârlık, kahramanlık hislerini uyandırmak, gergin sınırlarını daima müteyakkız bulundurmak için boyuna neşrettikleri bitmez tükenmez eserleri İsviçre kitapçılarının camekânlarında adeta istila orduları şeklinde gören muharrir, pek tabii ve haklı bir infial ile bizim neye böyle eserler vücuda getirmediğimizi soruyor ve bütün mütefekkirleri, muharrirleri, şairleri bundan mesul tutuyor. Çok doğru bir infial, pek meydanda bir mesuliyet! Karşımızda Avrupa'nın bütün muharip milletlerini, yalnız harp sahnelerinde değil, fikir ve sanat vadilerinde de gergin bir faaliyette görüyoruz. Silah altındaki ordu, karınca yollarına benziyen siperlerde, yüksek karlı dağlarda çarpışırken, cephe gerisinde maddi, manevi ne kadar kuvvet varsa, hepsini toplanmış, muayyen bir hedefe doğru ilerlemekte görüyoruz. Şair manzumeleriyle, romancı hikâyeleriyle, temaşa muharrirleri piyesleriyle, ressam fırçasıyla, bestekâr nağmeleriyle milletin heyecanını duyuyor, duyuruyor, elemli kalplere teselli, yorgunlara ümit ve kuvvet, ümitsizlere aşk ve heyecan veriyor... Hayatın hiçbir hadisesi yok ki, dostlarımız ve düşmanlarımız ondan kendileri için manevi bir gıda çıkarmasınlar, milletin heyecanını yükseltmek, kahramanlık ve fedakârlık hislerini en son derecesine çıkartmak için ondan istifade etmesinler!³³

Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin sebeplerinden biri İngiltere ve Fransa karşısında görece olarak daha kötü bir propaganda çalışması yapmasıdır. Almanya, bu konuda İtilaf Devletlerine nazaran zayıf kalsa da sahip olduğu yüksek okuryazarlık oranının etkisiyle edebiyat önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Alman askerleri tarafından yazılan mektupların çoğu okunan edebî eserlerin isimleriyle doludur. Romanların çok

³¹ Talat, 1996'dan aktaran: A.g.e., s. 224.

³² A.g.e., s. 232.

³³ Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romani*, İstanbul 2010, s. 305.

sayıda satıldığı dönemde Alman askerleri sadece savaşmakla değil *Yeni Ahit*, Goethe, Schiller, Keller, Fichte, Kleist ve Nietzsche okumakla da meşguldür.³⁴

İdeolojik hedeflerle yönlendirilen edebiyatın siyasallaşma oranı aynı düzeyde artar. Kamuoyu oluşturma gücü bakımından en etkili kişiler olan yazarlar, hem kişilikleriyle hem de politik ve ideolojik konumlarıyla kamusal alana etkin bir şekilde müdahalelerde bulunur.³⁵ Böylece toplumun seçkin kesimi halk kitlelerini yönlendirmiş olur.³⁶ Yalnızca askerî güçle ilgili olmayan seferberlik hallerinde başta edebiyatçılar olmak üzere bütün yazar, düşünür ve bilim adamları sürece dâhil olup etkin rol oynar. Askerler cephede savaşırken –savaşmak milliyetçilik bağlamında vatan borcu olarak kabul edilir– yazarlar millî kimlik oluşturma ve millî ajitasyon yapma amacıyla eserler üreterek görevlerini yerine getirir. Bu eserler savaşlarla ilgili gerçekleri görünür kıldığı gibi gerçeklerin ortaya konulmasını da engelleyebilir. Çünkü “biz” ve “öteki” söylemi genellikle yanlı bir bakış açısıyla oluşturulur. Paul Fussell, edebî dilin olumsuz nitelikleri ve yaşanmakta/yaşanmış olan kötü şeyleri “biz” kavramı için göz ardı ederek düşman olan ötekine atfettiğini, kayıpların ya da yenilgilerin çarpıtılıp klişelerin ve edilgen çatının kullanıldığını ifade eder.³⁷ Seferberlik hallerinde yazarlar birkaç istisnanın dışında ülkelerinin çıkarları doğrultusunda yazar; milliyetçi ve militarist ürünler verir.³⁸ Yanlı edebî üretim, yazarlara maddi destek sağlayan ve onları teşvik eden devletin müdahalesiyle kurumsal bir görünüm de sergiler. Askeri ve milleti savaşa teşvik yolunda yazarlardan eserler beklenir; yazılan eserlere büyük ücretler ödenir.³⁹ Yazarlar için özel geziler düzenleyen iktidar “biz”in haklılığı ile “öteki”nin korkunçluğunu birebir tanıklarla belirgin kılmaya çalışır:

Yazarlar hükümetin düzenlediği cephe gezilerine katılır ve orada gördüklerinden yola çıkarak raporlar, öykü ve romanlar üretirler. Doğal olarak bu geziler onlara ancak görmelerine izin verildiği kadarını gösterir. Yazarlar cephenin zorluklarından, savaş sonrasının kırgın ve eleştirel edebiyatına konu olacak insanlık dışı kıyım ve dayanılmaz siper koşullarından uzak tutulur. Zaten onlar da bunları görmezlikten gelmeye, kafalarının içindeki fantastik, hayal ürünü bir savaşı yansıtmaya kararlıdır. Örneğin John Masefield Çanakkale’yi bir hezimet yaşanmamış gibi anlatır; John Buchan, Somme Muharebesi’ndeki yenilgiyi parlak bir başarı olarak aktarır. Büyük zorlukların

³⁴ Natter, 1999’dan aktaran: Köroğlu, s. 43.

³⁵ Köroğlu, s. 254.

³⁶ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara 2013, s. 151.

³⁷ Messinger, 1992’den aktaran: Köroğlu, s. 45.

³⁸ Köroğlu, s. 51, 284.

³⁹ Alangu, s. 318.

ve kayıpların şahit olduğu cephe İngiltere'ye o kadar yakın olmasına rağmen, propaganda faaliyetine katılan yazarlar savaşın sonuna kadar geçerli olacak bir yanılsama yaratırlar. Bu yanılsamaya göre, savaşın çıkmasında bütün suç Alman militarizminindir. İçinde yaşanan dönemin Hunları olarak sunulan Almanlar, işgal ettikleri her yere kan, korku, katliam, tecavüz taşımakta, taş taş üstünde bırakmamaktadırlar. Dünya tarihinin en medeni halkı olan Fransızlar ise anavatanlarını kahramanca savunmaktadırlar. Sadık ve neşeli İngiliz askerleri başarılı generallerin emri altında Fransızlara yardıma koşmakta ve Alman militarizmini yok etme azmiyle çarpışmaktadır.⁴⁰

John Mascfield'in yenilgileri parlak başarıları gibi aktarmasına benzer olarak Osmanlı Devleti'nin Sarıkamış Harekâtı'nda ve Kanal Seferi'nde yaşadığı başarısızlıklar da halka yansıtılmaz; hatta bu yenilgiler zafermiş gibi gösterilmeye çalışılır.⁴¹ Çanakkale Savaşı'nın Türk cephesindeki anlatımında İngiliz ve Fransızlar kutsal olana zarar verir, acımasız silahlar kullanır, Türklere cziyet eder. Türkler ise centilmenlikle savaşır, yaralı düşman esirlerine büyük bir özen gösterir. Bütün savaşan devletler acımasız silahlar kullanmasına rağmen –gelişmişlik seviyesine bağlı olarak silahların etki gücü değişmektedir– bu tür silahlar sadece düşman olarak kabul edilen grup tarafından kullanılıyormuş gibi lanse edilir.⁴² Edebiyatçıların bilinçli bir şekilde yanılsama yaratmalarının örneklerinden bir diğeri Ziya Gökalp'in "Altın Destan" adlı şiiri yayımlandığında düşülen nottur. Söz konusu notta şiirin Gökalp tarafından Asya'dan gönderildiği yazar. Oysa Gökalp o sırada Asya'da değil Selanik'te bulunmaktadır; fakat şiirin dramatik etkisinin arttırılması için böyle bir mizansen yaratılır.⁴³ Şair/ideolog bir başka şiirinde ise Alman kayzerini⁴⁴ bir Müslüman gibi konuşturur. Alman kayzerinin Müslüman olduğu ve Müslümanlar için savaştığı inancına kaynaklık eden şiir, Türk halkında Alman sempatisi uyandırarak Almanya'nın yanında savaşa girilmesini hedefler.⁴⁵

Emir vermenin ve almanın aracı olan dil ile ikna etmek, şiddetten daha etkili bir yöntemdir. İnsanlar homojen bir topluluk için belirli kıstaslara göre seçilmiş eserlere maruz bırakılarak cemaatin fiziksel gerçekliği meydana

⁴⁰ Köroğlu, s. 39.

⁴¹ A.g.e., s. 180.

⁴² A.g.e., s. 201.

⁴³ A.g.e., s. 267.

⁴⁴ Birinci Dünya Savaşı sürecinde Alman kayzeri'nden "İslam'ın dostu ve koruyucusu Hacı Wilhelm" olarak bahsedilir. Bu propagandaya maruz kalan Halep civarındaki Müslümanlar, Alman kayzerinin Müslüman olduğuna ve Almanya'nın İslam için savaştığına inanır. Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev.: Tansel Demirel, İstanbul 2003, 68-69.

⁴⁵ Köroğlu, s. 273.

getirilir. Okuma eylemiyle yaratılan kolektif okuyucu toplulukları fikirlerin bambaşka bir güçle yankı bulmasını sağlar.⁴⁶ Anderson'ın milli marşlarla tek tımda buluşan topluluk olarak örneklediği süreç, önceden belirlenmiş edebî eserlere tabi tutulan insanlar için de geçerlidir. Çünkü millet kandan hareketle değil, dilden hareketle kavranır ve insanlar bu hayalî cemaate dil aracılığıyla davet edilir.⁴⁷ Dil aracılığıyla nesilden nesle millî değer aktarımını sağlayan eğitim, özellikle edebiyat ve tarih vasıtasıyla millî ideolojiyi tanımlama sürecinde kullanılır. Devletler “millet” imgesi ile mirasını yaymak, millete bağlılık duygusu aşlamak, herkesi ülkeye ve bayrağa bağlamak üzere, kendi halklarıyla iletişim kurmak için öncelikle dilden yararlanır. Milletin hikâyesini anlatan metinlerden oluşan edebî metinler insanların kendilerini bir milletin yurttaşları olarak görmelerini sağlar, dayanışma deneyimini kolaylaştırır. Söz konusu metinler millî kimliği temsil etmekle kalmaz, halka milliyetçilik değerlerini aşilayarak bu kimliğin üretilmesini de sağlar.⁴⁸ Böylece işe yarayan metinler kutsanırken diğlereri dışlanır. Kutsanan metinler, kalıcılıklarının sağlanması adına sık sık yeniden basılır, haklarında olumlu değerlendirme yazıları yazılır, yazarlarına ödüller verilir, onlardan alıntılar yapılır, antoloji ve ders kitaplarına dâhil edilir, eğitim bakanlığı tarafından okullarda tavsiye edilmeleri salık verilir.⁴⁹ Eskiden sanat ve edebiyat hamiliği olarak adlandırılan sistem, ulus-devletlerin inşasıyla edebiyatın hükümetler tarafından desteklenmesine dönüşür. Devletlerin sanat ve edebiyata olan etkisinin küçümsememesi gerektiğini savunan Rene Wellek ve Austin Warren bu etkinin hem olumlu hem de yayınları yasaklama, kitap yakma, yayınlar üzerine sansür koyma, yazarları korkutma gibi olumsuz yönleri olduğunu belirtir.⁵⁰ Bu şekilde uygulanan sansür istenilen hedefe ulaşılmasını kolaylaştırabilirdiği gibi bazı nitelikli eserlerin hak ettiği değeri görmemesine, kamuoyunun yeterince bilgilendirilmesinin önünü keserek insanların yanlı bir şekilde güdülenmesine sebep olabilir.

⁴⁶ Felski, s. 48.

⁴⁷ Anderson, s. 163.

⁴⁸ Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, Çev.: Tuncay Birkan, İstanbul 1998, s. 76-9.

⁴⁹ Selçuk Çıkla, “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”, *Muhafazakâr Düşünce-4*, 13/14 (2007), s. 50; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenmiş olan “100 Temel Eser Listesi” kanonik edebiyat örneğidir.

⁵⁰ Rene Wellek-Warren Austin, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Çev.: Ahmet Edip Uysal, Ankara 1983, s. 132.

Sonuç

Toplumdaki olağanüstü hallerden biri olan savaşlarda sadece cephede savaşmayan devletler, sahip oldukları güç ve değerleri ayırım yapmaksızın kendi menfaatleri doğrultusunda kullanarak düşman karşısında galibiyete ulaşmaya çalışır. Söz konusu güç kaynaklarından biri olan ve estetize edilmiş dil vasıtasıyla kurulan edebiyat savaş dönemlerinde propaganda aracı olarak kullanılır; kişilerin taraflı bakış açılarıyla yönlendirilmesine sebep olur. Bu bağlamda edebiyatı –özellikle savaş edebiyatları– cephe gerisinden orduya destek vererek savaşın gidişatını değiştiren etkenlerden biri olarak kabul etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

ALANGU, Tahir, *Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 2011.

BELGE, Murat, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

BELLER, Manfred, “Perception, image, imagology”, *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*, Ed.: Manfred Beller ve Joep Leersen, Amsterdam ve NY: Rodopi 2007, 3-17.s.

BHABHA, Homi K., “Introduction: Narrating the Nation”, *Nation and Narration*, Ed.: Homi K. Bhabha, London: Routledge 2003, s. 1-8.

CONNERTON, Paul, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev.: Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

ÇAYLAK, Adem-ÇELİK, Adem, “Osmanlı Modernleş(tir)mesinden Cumhuriyet Modernleş(tir)mesine Geçiş: Tarihsel/Teorik Bir Okuma”, *Muhafazakâr Düşünce*, 18 (2008), s. 55-70.

—————, “Osmanlı Modernleş(tir)mesinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı”, *Muhafazakâr Düşünce*, 18 (2008), s. 71-108.

ÇEVİK, Salim, “İdeal Yurttaşın Din ve Millet Kriteri”, *Muhafazakâr Düşünce*, 18 (2008), s. 147-66.

ÇIKLA, Selçuk, “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”, *Muhafazakâr Düşünce-4*, 13/14 (2007), s. 47-68.

DAVIS, Lennard J., *Resisting Novels: Ideology and Fiction*, New York: Methuen 1987.

DİCLE BAŞBUĞ, Esra, *Resmi İdeoloji Sahnedeki: Kemalist İdeolojinin İnşasında Halkevleri Dönemi Tiyatro Oyunlarının Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

EISENSTEIN, L. Elizabeth (1968), "Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought: A Preliminary Report", *Journal of Modern History*, 40/1 (1968), s. 1-56.

FELSKI, Rita, *Edebiyat Ne İşe Yarar?*, Çev.: Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul 2010.

GERNBER, George, "Kitle İletişim Araçları ve İletişim Kuramı", *Kitle İletişim Kuramları*, Der.: Erol Mutlu, Ütopya Yayınevi Ankara 2010, 75-101.

HOBBSAWN, Eric J., *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev.: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.

HROCH, Miroslav, *Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Topulukların Karşılaştırmalı Analizi*, Çev.: Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

ISSI, A. Cüneyt, "Toplum Mühendisliği Bağlamında Kanon-Edebiyat İlişkisi", *Hece Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı*, 90/91/92 (2004), s. 360-70.

JUSDANIS, Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 1998.

KÖROĞLU, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914 - 1918): Propagandanan Milli Birlik İnşasına*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

ONG, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev.: Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul 2012.

ÖZKIRIMLI, Umut, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.

SMITH, Anthony D., *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yayınları, Ankara 2013.

STODDARD, Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev.: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 2003.

WELLEK, Rene- WARREN, Austin, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Çev.: Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

WILLIAMS, Raymond, *Anahtar Sözcükler*, Çev.: Savaş Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

ANGLO-AMERİKAN EDEBİYATINDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN İZLERİ VE BİR SAVAŞ YAZARI OLARAK ERNEST HEMINGWAY

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI*
Arş. Gör. Öznur YEMEZ*

*Eğer ölürsem, yalnız şunu bil ve rahatla.
Yabancı bir ülkede düşeceğim toprağa
ve kanımın suladığı o yer benim için
edebiyen İngiltere olacak.¹*
“Asker” (The Soldier), Rupert Brooke

*Bahçene geçen yıl ektiğin ceset
Başladı mı filizlenmeye? Söylesene çiçek açacak mı bu sene?*
“Çorak Ülke” (The Waste Land), T. S. Eliot
“You are all a "génération perdue.”
Gertrude Stein

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın edebiyatta önemli yansımaları olmuştur.² Gerek kurgusal gerekse otobiyografik metinlerde savaşın yol açtığı maddi ve manevi yıkımlar, fiziksel ve psikolojik travmalar farklı türlerdeki eserlerde, gerek motif gerekse tema olarak karşımıza çıkar. Savaş edebiyatı kendine ait

* KTÜ, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON.

* KTÜ, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON.

¹ Bu yazıdaki bütün çeviriler yazarlara aittir.

² Abstract: It is war that marks one of the main features having played a role in the formation of modern European and American literature. A great deal of dispute about futility, cruelty and inevitability of the war has been witnessed so far, yet the most serious questions were raised by war literature during and soon after World War I. As a matter of fact, there are many remarkable poets and writers dealing with the question of war in English and American literature. What is more, many of these authors appeared as soldiers, some injured or some others killed in war, which, in this context, foregrounds the biographical and documentary aspects of war literature based upon the author's own experience, thereby paving the way for a historical-biographical reading of the texts. Ernest Hemingway is one of those who bitterly criticised the Great War for causing individuals enormous psychological harm, physical damage and emotional depression in terms of social, economic and cultural dimensions of humanity. Hemingway depicts and questions on the one hand the destruction of war and on the other explores the human nature in relation to life, death, war and love. Hemingway's *A Farewell to Arms* is noteworthy with its portrayal of the depression and trauma during the war through a semi-biographical style yet thoroughly from a historical point of view. This study, after reviewing the development of Anglo-American literature, deals with the insights into war and its influences on war literature with regard to Ernest Hemingway's *A Farewell to Arms*.

bir *kanon* oluşturmuştur.³ Savaşın ilk günlerinde İngiliz yazarların savaş karşısındaki hassasiyetleri çok sayıda eserde dile getirilmiştir. Bu şairlerden en çok hatırlananı kuşkusuz “*The Soldier*” (Asker) yazarı Rupert Brooke ve “*Dulce est decorum est*” (Zevkli ve Şerefli Vatan İçin Ölmek) yazarı Wilfred Owen’dır. Brooke da birçok İngiliz genci gibi savaşa ilk başlarda görece romantik duygularla yaklaşmıştır. Moorehead’in meşhur “*Gelibolu*” (Gallipoli) adlı kitabını hazırlarken savaşa hazırlanan İngiliz askerlerinin ruhsal durumunu anlamak için Brooke’a müracaat ettiğini öğreniriz. Brooke, o günlerde şöyle yazar:

“Kaderin bana bu kadar cömert davranacağını hiç tahmin etmemiştim... Hero’nun kalesi 15’lik topraklarımıza dayanacak mıydı? Deniz çiçekler açıp, şarap rengine dönüşecek miydi? Ayasofya’nın mozaiklerini, lokum ve halıları yağmalayacak mıydım? Bizler tarihin dönüm noktası mı olacaktık? Tanrım yaşamım boyunca bu kadar mutlu olduğumu hatırlamıyorum.”⁴

Moorehead’in anlattığına göre hayatlarında ilk kez savaşa gitmeye hazırlanan bütün bu idealist gençlerin kaleme aldığı mektuplar ve günlükler özellikle “*macera*” ve “*kahramanlık*” duygularının ilk başlarda askerler arasında nasıl yayıldığını görmek bakımından önemlidir:

“Bilinmeyen yarattığı korku şimdilik maceranın heyecanıyla kaybolur. Hâkim olan duygu, dünyanın bir ucunda yalnız oldukları, birbirlerinden başka güvenecek kimseleri olmamasıdır. Cesur davranmak kararındadırlar. Hayattan daha önemli ve daha büyük bir görevin içinde olduklarına inanırlar. Belki de günahlarından arınacak, günlük hayatın önemsiz ayrıntılarından kurtulup saflaşacaklardır.”⁵

Ancak Brooke’un ünlü “*The Soldier*” şiirinde dile getirdiği milliyetçi ve romantik şu dizeler oldukça anlamlıdır:

“Ve orda, İngiliz kanıyla sulanan ve İngiliz olan o toprak,
İngiltere’ye duvağını açan o toprak
Benim bedenimi saklayacak
Ve kanımla zenginleşecek
Ki bir zamanlar aşk çiçekleri açtırmış, dünyayı dolaşmıştı,
İngiltere’nin parçasıdır, İngiltere’yi solur,
İrmaklarla yıkanır, batmayan güneşle ısınır.

³ Bkz.: Adrian Barlow, *The Great War in British Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

⁴ Alan Moorehead, *Gallipoli*, Hertfordshire: Wordsworth Military Library; Reprint edition, 1998, s. 92.

⁵ Moorehead, s.111.

Kalbimde huzur vardır her zaman İngiliz göğünün altında”⁶

Wilfred Owen ise, hayatını savaşta kaybetmiş bir şair olarak hafızalarda özel bir yer edinmiştir. Yazdığı, romantizmden uzak şiirlerin toplandığı kitabının başında şunlar yazılıdır:

“Bu kitap, kahramanları anlatmıyor. İngiliz şiiri henüz ne o kahramanları ne de mücadeleler, topraklar, zafer, şeref, kudret, üstünlük ya da gücü anlatacak durumda... İngiliz edebiyatı bütün bu kavramlardan önce, bizzat savaşı anlatmalı. Ben şiirimde sadece bunu yapmak istedim. Benim tek konum savaş ve savaşın yarattığı acılar. Eğer şiir aranacaksa işte bu acı içinde aranmalı.”⁷

İşte bizzat savaşı anlatmayı denediği “*Dulce et Decorum est*” adlı şiirinde Owen, şeytanın bile bütün bu yaşananlardan dolayı sıradan günahlardan yüz çevirdiğini belirterek savaşı şöyle resmeder:

“Sırtına çuval geçirmiş, iki büklüm, yaşlı dilenciler gibi,
Çarpık bacaklı marazlılar gibi öksürüklere boğularak,
Sövüp sayarak, dala bata geçtik çamurun içinden
Tepemizde vızır vızır roketlere sırtımızı verdik
Uzaktaki çadırlarımıza yöneldik yorgun argın ve bitkin.
Askerler yürürken uyukluyordu. Birçoğu yalınayak
Aksayarak, topallayarak yürüyordu, parmakları kan içinde.
Sakatlanmıştı hepsi; hepsinin gözünde çapak, kör;
Yorgunluktan kendini bilmez halde;
Arkalarında uğuldayan mermilere bile sağır
Gaz Maskeleri! Hadi çocuklar! Hadi! Acele edin! –
El yordamıyla çıkarılan o sakar gaz maskeleri!
Tam zamanında takmanın mutluluğu!
Ama orda tökezleyip düşen birinin feryadı!
Ateşin, kirecin içinde bocalayan bir adam... Fakat boşuna!
Sanki buğulu, dumanlı camların yeşil ışığı içinden,
Yemyeşil bir suyun dibinde gibi, gördüm onu çırpınırken.
Bütün kâbuslarımda, gözümün önünde, çaresiz bakışlarım...
Bana bakışı, can havliyle elini uzatışı, akıntıda tıkanışı, boğuluşu...
Böyle dumanlı rüyalar görseydiniz, yaşasaydınız siz de...
Ve tank olsaydınız debelenen bedenine,
Yüzünden fırlayan beyaz gözbebeklerine,
Kendinden geçmiş o suratı görseydiniz,

⁶ *Modern British Poetry*, Ed.: Louis Untermeyer, New York, Harcourt, Brace and Howe, 1920, s. 200.

⁷ Wilfred Owen, *The Collected Poems of Wilfred Owen*, New Directions; Revised edition, 1965, Preface.

Sanki günahlardan yüz çevirmiş şeytanın çarptığı o suratı!
 Koklasaydınız beden her sarsılışında, oluk oluk gelen kanı
 Gazin yaktığı ciğerlerinden boşalan,
 Kanser kadar iğrenç, sanki ciğerleri ağzına dolmuş kusuyor gibi...
 Dostum, görseydiniz bütün bunları,
 Böyle rahatça söyleyemezsiniz,
 Umutsuz zaferlere heveslenen çocuklara
 O çok eski yalanı: “Zevkli ve Şereflidir
 Vatan İçin Ölmek.”⁸

Büyük Savaş (The Great War) yıllarında ortaya çıkan ve Kayıp Nesil (The Lost Generation) olarak adlandırılan edebiyat hareketi döneme damgasını vuran önemli sanatsal olgulardan biridir. “*Kayıp Nesil*” ibaresi belli yazınsal ilkelere bağlılıktan çok, yazınsal bir tutum ortaklığı içinde olan yazarların ruh halini ifade eder. Hemingway, 1926’da yayımladığı “Güneş de Doğar (The Sun Also Rises)” adlı savaş sonrasını anlattığı romanında, kavramı kitabının epigrafi olarak kullanır ve bir kuşağın kaybettiği değerleri yeniden inşa edememe durumuna işaret eder. Özellikle Gertrude Stein ve Ernest Hemingway isimleriyle özdeşleşmiş olan bu hareketle F. Scott Fitzgerald, T. S. Eliot, John Dos Passos, Franz Kafka gibi tanınmış yazarlar da ilintilendirilirler. Bu yazarların moderniteye ciddi eleştiriler getiren ve yazınsal modernizmi⁹ savunan yazarlar olduğu dikkate alındığında “*kayıp*” kelimesi, yok olmuş, ortadan kalkmış bir kuşağı değil; artık intibak yeteneğini kaybetmiş, uyumsuz, hangi ideallere bağlanacağını bilemeyen, bağlansa da bütünlük ve anlam duygusunu yitirmiş olan modern insanı temsil etmektedir. Büyük Savaş bu yazarlarca modernitenin doğurduğu bütün felsefi, sosyolojik, kültürel ve psikolojik bunalımların somut ifadesi ve sonucu olarak yorumlanmalıdır.

Her ne kadar savaş edebiyatı 1920’lerin ürünüyse de eserlerin okurla buluşması 1920’lerin sonu ve 1930’ların başını bulmuştur. Bu tür kitaplarda dikkate değer bir artış da 1960’larda olmuştur. Bu yıllar, II. Dünya Savaşı’nın yaraları sarılırken ve savaş üzerine tartışmalar yapılırken I. Dünya Savaşı’nın yeniden gündeme geldiği ve Büyük Savaş olarak bilinen bu savaşa karşı yeniden ilgi uyandıran yıllardır. Ana hatlarıyla savaşın dehşetini, sebep olduğu trajedileri ve öfkeyi dile getiren bu yapıtlar çeşitli antolojilerde toplanmıştır.¹⁰

⁸ *Dulce et Decorum est Pro Patria Mori*.

⁹ Tarihsel modernizm ile yazınsal modernizm farklı göndermeleri olan iki farklı kavramdır. Biri tarihsel bir oluşa, diğeri ise bu oluşu sorgulayan yazınsal ve sanatsal bir tutuma işaret eder. Çoğu kişi bu ikisini karıştırır. Bu yazarlar tarihsel olarak modern, siyasal olarak modernite karşıtı, sanatta kullandıkları biçim ve biçimler bakımından modernisttirler.

¹⁰ Bkz. Paul Fussel, *The Great War and Modern Memory*.

Ford Madox Ford'un oldukça beğeni toplamış olan 1924-27 yılları arasında art arda yayımlanan ve Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda görev yapan birinin başından geçen olayları ele aldığı roman dizisinin, Ford'un dünya savaşı sırasında kendi yaşadığı deneyimlere dayalı olduğu düşünülmektedir. Yine W. Somerset Maugham'ın bazı kısa hikâyelerinin toplandığı "*Ashenden: Or the British Agent*" (1928)'ın önemli ölçüde kendisinin savaş sırasında İngiliz İstihbaratı'nda yaşadığı deneyimlere dayalı olduğu bilinmektedir.¹¹

Savaşa karşı modernistlerle konvansiyonel yazarların verdiği tepkiler farklı olmuştur. Modernistler savaşı görece daha felsefi ve tarihsel bir sorun olarak ele alıp bunu insanoğlunun ve ideallerinin yaşadığı bir parçalanma ve travmanın sonucu olarak görmüş, dile daha ironik bir tonlama yükleyerek kaybedilen bütünlük ve ideal duygusuna savaş teması üzerinden dolaylı ağıtlar yakmışlardır. Bunun örnekleri, T. S. Eliot'ın "*Çorak Ülke*" (The Waste Land) adlı eserinde savaşa yapılan göndermelerden anlaşılabilir. Nitekim yukarıda paylaştığımız bölümde oldukça ironik bir dille "*ceset*" ile "*tohum*" arasında metaforik bir bağ kurarak savaşta toprağa düşen insanların bir tohum gibi çimlenip çiçek açacağı beklentisinin sorgulanması, aslında bir bakıma modern savaşın ve ölümlerin idealizasyonunun yadsınması olarak okunabilir.

Görece daha gelenekçi ve gerçekçi yaklaşanların ise konuya daha çok savaşın yarattığı acıları resmetme amacıyla yaklaştığı görülür. Çünkü savaş edebiyatı Anglo-Amerikan yazını bağlamında düşünüldüğünde, çok belirgin otobiyografik unsurlar içermekte ve çoğunlukla deneyimlere dayanmaktadır. Savaşa ilişkin deneyimlerini eserlerinde yansıtarak dönemin temsilcisi olmuş birçok şair ve yazar vardır. Savaşın başlarında savaşı idealize eden romantik duygulara kapılmış fakat gittikçe savaşın dehşetini ve gerçek yüzünü görmüş ve ne yazık ki yine savaşta hayatını kaybetmiş olan yazarlar vardır. Rupert Brooke bunun en hatırdaki kalan ironik örneklerinden biridir. Yine Isaac Rosenberg (*Poems from the Trenches*) savaşla özdeşleşmiş özgün şairlerden biri olarak anılmalıdır.

Her ne kadar bazı eleştirmenler, Amerika söz konusu olduğunda, savaşın anlamının Vietnam Savaşı'yla değiştiğini öne sürseler de Amerika'nın I. Dünya Savaşı'na katıldığı bir buçuk yıla yakın bir sürede vermiş olduğu 100.000'e yakın insan kaybı, Amerikan toplumunda özellikle de gençler arasında savaşa ve savaşı idealize eden değerlere sert bir eleştiri kültürünün başlangıcı olmuştur. Oysa Amerikan edebiyatının önemli damarlarından birini,

¹¹ W. Somerset Maugham, *Ashenden: Or the British Agent*, Transaction Large Print; Lrg edition; 2010, The Author's Preface.

özellikle şiirde, geç romantizmle (Late Romanticism) beslenen Vatanseverlik (Patriotism) kavramı oluşturur. Büyük Savaş'ın, Amerikan edebiyatında oldukça sık işlenen, kendisine has terimlerle ve kendisine has bir üslupla, yine kendisine özgü bir "Savaş Edebiyatı" türü yarattığı hatırlanmalıdır. Bu tür, kendisinden önceki belli ekollerin temsilcisi olan, belirli sanatsal değerler ve geleneklere uyararak kendisini ifade eden bir edebiyat kültürünün temsilcisi değildir; aksine yarattığı değerlerden daha çok reddettiği, yıktığı değerlerle anılan bir edebiyat kültürünün temsilcisidir.

Savaş edebiyatı bağlamında, İngiliz edebiyatında öncelikle şiir türü aklımıza gelir. Özellikle İngiliz şairler daha fazla ön plana çıkmış, savaşı anlatmada ve aktarmada daha başarılı olmuşlardır. Görece daha zayıf olan Amerikan savaş edebiyatında ise, öykü ve romanlar ön plana çıkmıştır. Özellikle şiir ve kurgu alanındaki eserlerde etkisini gösteren savaş edebiyatının akla gelen en önemli iki temsilcisi İngiliz edebiyatında Wilfred Owen; Amerikan edebiyatında ise Ernest Hemingway'dir. Bu yazı Hemingway'in *Silahlara Veda* romanı ekseninde savaş temasının nasıl işlendiğini ele almaktadır.

Savaş ve Edebiyat

Savaş ve Edebiyat arasındaki ilişki oldukça ilginç bir ilişkidir. Savaş bir şiddet, yıkım, ölüm, yarala(n)ma, zorbalık ve acı olgusu iken; edebiyat bir yapım, yaratıcılık ve estetik olgusudur.¹² Bu iki olgunun bir araya gelmesi, ülke farkı olmaksızın edebiyatta oldukça geniş bir "Savaş Edebiyatı" külliyatı oluşturmuştur. Bu külliyata ait edebi eserler, ülkeler arasındaki silahlı çatışmaları sorgulamış, bu çatışmaların insanlar üzerindeki yıkıcı etkisini gözler önüne sermiş, savaş alanında savaşı bizzat yaşamamış insanlara savaşın neden olduğu acıları savaşın anlamsızlığını mümkün olduğu kadar gerçekçi bir bakış açısıyla anlatmaya çalışmışlardır. Bu eserlerde her savaşın aslında kendi içerisinde bir temsil ve işlev ironisi barındırdığı söylenir. Başlangıçta her savaşın geçerli bir sebebi ya da amacı vardır, fakat her defasında ve daha en başından gayesinden saparak öngörülemeyen facialara yol açar. Savaş kötü bir fikirdir, ancak fikir olmaktan çıkıp patlak verdiğinde ise sonuç daima tahmin edildiğinden çok daha kötü olur.

Savaş ve edebiyat arasındaki ilişkinin bir başka özelliği de paradoksal olmasıdır. Edebiyat, David Bevan'ın ifadesiyle, savaşı konu edinirken bir yandan da kendi başarısızlığını, insanın başarısızlığını ve insanın kendisinin oluşturduğu düzenin başarısızlığını ve kendi elleriyle kurduğu dünyayı kendi

¹² David Bevan, *Literature and War*, Amsterdam, Rodopi B.V. 1989, s. 8-9.

elleriyle nasıl yıktığını anlatır.¹³ Aslında edebiyat savaşı anlatırken bir yandan da kendi çaresizliğini anlatmakta, insanlık durumunun asal ve asıl çıkmazına tercüman olmaktadır. Değiştiremediğiniz ya da değişmesine katkı sağlayamadığınız bir dünyanın temsilinde (representation) ne fayda vardır? Bu soruya biraz da teslimiyet içinde Amerikalı savaş muhabiri Martha Gellhorn'un dile getirdiği şu cevap verilebilir: "*Dünyayı değiştiremiyorsanız, savaşı bitiremiyorsanız, en azından unutulmasın ya da göz ardı edilmesin diye onu kayıt altına almalısınız.*"¹⁴ Edebiyat, aslında savaşı ve savaş olgusunu gelecek nesiller için sorgulamaya çalışır, ama son tahlilde Gellhorn'un söylediğinin ötesine gidemez: Savaşı tüm acımasızlığı, yıkıcılığı ve anlamsızlığı ile kayıt altına almak.

Hemingway ve daha birçok Amerikalı entelektüel ve yazarın I. Dünya Savaşı'na katılmalarını dönemin Amerikan politik ve entellektüel düşünce yapısından bağımsız olarak ele almamak gerek. Amerika'nın savaşa katılmasının düşünsel ve politik altyapısı zamanın ABD Başkanı Woodrow Wilson'un bu savaşın Amerika için dünyayı değiştirmek ve dünyaya barış ve demokrasi getirmek için bir fırsat ve bütün savaşları sona erdirecek bir savaş olarak görülmesiyle oluşturulmuştur. Richard M. Gamble, Amerika'yı I. Dünya Savaşı'na katılmaya zorlayan ve sadece politik çevreleri değil, Amerikan vatandaşlarını da etkisi altına alan bu düşünceyi, Amerikadaki ilerlemeci Hristiyan liderlerin savaş karşıtı bir duruştan, müdahaleci ve yayılmacı bir duruşa savrulması olarak açıklar.¹⁵ Hemingway'in ilk başlarda savaşa ilgisini sadece bireysel heyecan, yazar duyarlılığı ve gazeteci merakıyla açıklamanın yanında bahsettiğimiz politik arka planla ilişkili olarak yorumlamak ve bu ilgiyi böyle bir düşüncenin ürünü olarak da okumak mümkündür. Tabii, heyecanlı savaş gönüllüsü, duyarlı sanatçı ve merakını gideren gazeteci için karşılaştığı manzara ve bunun sonucunda yaşadığı travma, bir ömür boyu onaramadığı büyük bir yıkım olurken politik safsataların yol açtığı hayal kırıklıklarına karşı geliştirdiği ironiyi de derinden etkilemiştir.

Paul Fussell'e göre, I. Dünya Savaşı, geçmişteki ve kendisinden sonraki bütün savaşlardan daha kötüdür.¹⁶ Bu savaşın kötülüğü, sadece savaş süresince yani 1914-1918 yılları arasında cephede olan kötülüklerden ibaret

¹³ Bevan, s. 8-9.

¹⁴ Kate McLoughlin- Martha Gellhorn, *Face of War: The War Writer in the Field and in the Text* Manchester: Manchester University Press, 2007, s. 228.

¹⁵ Richard M. Gamble, *The War for Righteousness: Progressive Christianity, the Great War and the Rise of the Messianic Nation*, Wilmington, DE: ISI Books, 2003, s. 206.

¹⁶ Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*, Oxford University Press, 2013, s. IX-X.

değildir. Bahsedilen kötülük, bu savaşın kendisinden sonrasını yıkıcı ve yakıcı etkisi altına almasıyla kendini dışa vurur. Büyük Savaş; sanat, edebiyat ve politika alanlarında çok fazla yeni şeyin tartışılmasına yol açmıştır ama bir o kadar da az çözüm üretmiştir.¹⁷ Dahası, bu savaş değerlere olan inancı yerle bir ettiği gibi, II. Dünya Savaşı'na yol açacak alt yapıyı da oluşturması ve bütün dünyayı bir daha içinden çıkamayacağı küresel bir siyasi krizin içine sokarak dünyanın her yerinde 21. yüzyılda dahi çözüm bekleyen ihtilafli sorunlar yaratmıştır. Bu savaşla birlikte eskiye ait ne kadar değer varsa hepsi yıkılmıştır. Bu savaşta ölenler, kendilerini savaş cephelerine gönderen 19. yüzyılın değerleriyle öldüler; ama geriye kalanlar, özellikle de sanatçılar ve edebiyatçılar, kendilerini artık savaş öncesi ve savaş sonrası dünyayı da geçmişin değerleriyle anlayamaz, açıklayamaz ve yaşayamaz bir durumda bulmuşlardır. Bu, klasik dünya görüşü ve romantizmin çöküşü ve yok oluşu olarak kabul edilmiştir. Ancak bazılarına göre bu durum sadece mevcut kurguların ve idealizasyonun çöküşü ile açıklanamaz, bu radikal bir dönüşüm ve başkalaşımdır.¹⁸ Özellikle de savaşın acımasızlığı, saçmalığı ve kötülüğü Romantizm'in eski retorüğünü oluşturan kahramanlıklar, duygular, sırlar, hayaller, istek ve arzular, öneşiler, idealizm ve gerçeklerden kaçmayla açıklanamaz. Her şeyden önce sanatsal modernizm adı verilen yeni bir akımın doğmasına yol açtığı hatırlanmalıdır. Alsen'in açıkladığı ve adını "*Yeni Romantizm*" (New Romanticism) koyduğu akımla arasındaki benzerlik, her ikisinin de toplumu ve dünyayı kaotik, düzensiz, çok fazla mekanik ve eksik görüyor olmasıdır. Savaşlar, ekonomik ve sosyal buhranlar insanların toplumu ve dünyayı bu şekilde algılamalarının en önemli sebepleridir. Lawrence LeShan, insanın barış zamanı algılarıyla savaş zamanı algılarının farklı olduğunu vurgularken¹⁹ savaş zamanı ve savaş sonrası yazarların dünyayı algılayışlarındaki parçalanmışlık ve kaosu yansıtmada kullanılacak tekniklerin deneysel nitelik kazanması ve yeni üslup arayışlarının sebebine de ışık tutar gibidir. Doğal olarak, LeShan savaş ve barış zamanlarında doğru-yanlış, iyi-kötü, gerçek- sahte algısının da değişeceğini öngörmektedir. I. Dünya Savaşı edebiyatı, öncesi ve sonrasıyla okuyucularına bu algı farklılıklarının en belirgin örneklerini sunar. 1914'ten sonra ortaya çıkan yenilikçi sanatçılar (avantgardist) daha önce öngörülemez, hayal edilemez, düşünülemez ve

¹⁷ Frank Furedi, *First World War: Still No End in Sight*, London: Bloomsbury, 2014, s. 12-13.

¹⁸ Eberhard Alsen, *The New Romanticism: A Collection of Critical Essays*, New York: Routledge, 2012, s. 1-8.

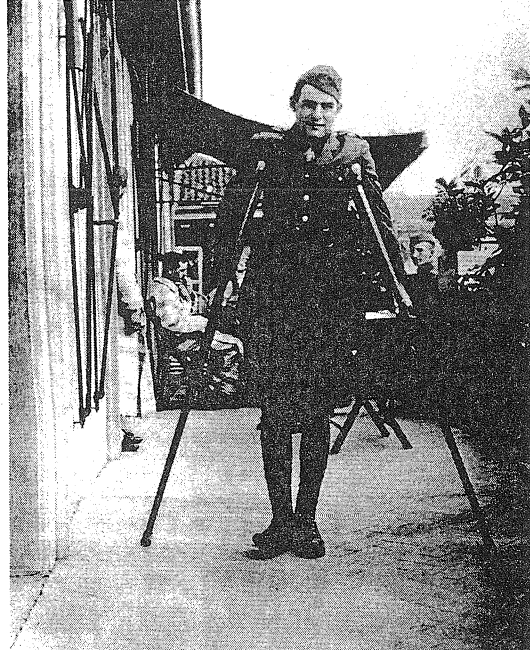
¹⁹ Lawrence Leshan, *The Psychology of War: Comprehending its Mystique and its Madness*, New York: Helios Press, 2002, s. 31.

eleştirilemez olguları eserlerinde ele almaya başlar. Bu yaklaşım Amerika ve Avrupa'nın "*kültürel hafıza*" sının yeniden şekillenmesine yol açar.

Savaş ve edebiyat arasındaki ilişkiye dair değinilmesi gereken bir başka husus, savaşın verdiği yıkımın hemen ardından edebiyatın kendisini oldukça verimli üretim ortamında bulmuş olmasıdır. Büyük Savaş olmasaydı; Avrupa ve Amerika -bu savaşı konu alan ve eleştiren sanatçılar, edebiyatçılar ve onların eserleri sayesinde- kendi "*kültürel hafıza*"sını bu kadar didiklebilir ve deyim yerindeyse parçaları bir araya getirerek kaybedilmiş bütünlük duygusunu, sanat yoluyla sağaltma yoluna gidebilir miydi? Bu nedenle I. Dünya Savaşı, ülkelerin ve insanların kültürel hafızalarının yıkımına yol açtığı kadar yeniden kurgulanmasının da yolunu açmıştır. Ülkelere ve insanlara kim olduklarını, geçmişte ne yaptıklarını, ne yapmayı hedeflediklerini, neden yapamadıklarını ve gelecekte neler yapmaları gerektiğini sorgulama fırsatı vermiştir. I. Dünya Savaşı, öncesiyle ve sonrasıyla, yeni Avrupa, yeni bir dünya ve yeni bir yüzyıl fikrinin kesişme noktası oldu ve belki de sırf bu sebepten daha önce hiç olmadığı kadar savaş, edebi ve sanatsal eserlerde etkisini doğrudan ve dolaylı olarak sürdürmüş olur.

Bir Savaş Yazarı olarak Ernest Hemingway

Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi savaş edebiyatı öncelikle savaş yaşamış, savaşa katılmış yazarların otobiyografik öğelerle zenginleştirdikleri, kendi deneyimlerine dayandırdıkları anlatımlarla oluşmuştur. Bir başka deyişle savaş edebiyatının oluşmasında, şüphesiz ki, savaş tecrübesini bizzat cephede ya da cephe gerisinde yaşayan genç yazarlar neslinin rolü yadsınmaz. Dolayısıyla savaş edebiyatı eleştirmenlerinin, her ne kadar formalist ve metinsel okuma imkânlarını yadsınmasalar da tarihsel-biyografik okumalara

daha çok yönedikleri görülür. Bu yazı görece böyle bir okuma yapacağından Hemingway'in savaş tecrübesine değinmekte fayda vardır.

Savaş edebiyatının öncü anlatı yazarı, sol gözündeki görme bozukluğu nedeniyle orduya alınmayınca ailesine “*Buna rağmen bir yolunu bulup Avrupa'ya gideceğim, böyle bir gösteriyi kaçıramam, bizzat içerisinde bulunmam lazım.*” diyen Ernest Hemingway'dir.²⁰ Hemingway'in savaşla olan ilişkisi kendisi daha doğmadan başlar. Her iki büyük babası da Amerikan iç savaşına katılmış ve savaş anılarını küçük Hemingway'e aktararak onun savaşla olan ilgisini harekete geçirmiş ve şekillendirmişlerdir. Baba Hemingway, İncil'e olan ilgisinin içerdiği savaş hikâyelerinden kaynaklandığını aktarır.²¹ Buna göre Hemingway'in savaşla olan ilişkisinin aileden tevarüs edildiği söylenebilir. 1917 yılında ABD Almanya'ya savaş ilan ettiğinde, Hemingway lise son sınıf öğrencisidir. Her Amerikalı gibi o da orduya yazılmak ve denizaşırı görevlerde bulunmak için yanıp tutuşmaktadır. Aileden gelen itirazlar Hemingway'in bu hayalini okul sonrasına ertelemesine neden olur. 1917 sonlarına doğru Kızılhaç'ın gönüllüler aldığı duyan çaylak gazeteci, ilk başvuranlardan biridir; Ocak 1918'de başvurusunun kabul edildiğini öğrenir ve ambulans şoförü olarak celp emri alır. Sol gözündeki görme bozukluğuna rağmen Kansas'ta bir iç güvenlik birimi olan 7. Missouri Piyade birliğine katılır. Ama bu Hemingway için yeterli değildir. Gözü, Avrupa'yı yakıp yıkan Büyük Savaş'tadır. Ve nihayet Amerikan Kızıl Haç'ıyla 7 aylık bir görev için 24 Mayıs 1918'de sisler içindeki New York limanından ayrılarak I. Dünya Savaşı'nın dumanlı atmosferine doğru yola çıkar.

Haziran 1918'de Hemingway bir ambulans şoförü olarak cephe dedir. Cephe'deki askerlere çikolata ve sigara dağıtan seyyar kantinde görev yaparken bir şarapnel parçasıyla yaralanır: “*Fırın kapağını açınca dışarıya fırlayan alev topu gibi bir alev belirdi önce, ardından gittikçe kızillaşan beyaz dumanın çıkmasıyla gürültünün kopması bir oldu.*” diye yazdığı mektuplarda şarapneli ve yaralanma anını tasvir eder.²² Yardım etmeye çalıştığı İtalyan askerlerden bir tanesi ölürken diğerinin bacakları kopar. Bu sırada yaralı bir İtalyan askerini cepheye taşımaya çalışırken kendisi de bacaklarından yaralanır. Yaralanmış olmasına rağmen yaralı bir İtalyan askerini sırtında taşıyarak

²⁰ Keith Gandal, *The Gun and the Pen: Hemingway, Fitzgerald, Faulkner, and the Fiction of Mobilization*. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 142.

²¹ N. W. Sindelar, *Influencing Hemingway: People and Places That Shaped His Life and Work*. Maryland: Rowman & Littlefield, 2014, s. 2-3.

²² *The Letters of Ernest Hemingway 1907-1922*, (The Cambridge Edition of the Letters of Ernest Hemingway), Volume 1, Ed.: Sandra Spanier- Robert W. Trogon, 2011.

cephe gerisine getirirken tekrar yaralanır. Bu kahramanlığından dolayı, İtalyanlar tarafından “Gümüş Cesaret Madalyası”yla onurlandırılmıştır.

“Savaşırken kimi zaman en önlere siperlerde beklerken kulakları sağır edecek bir patlama duyarsın, ben de bu patlamalardan birini duydum, ardından canımın sanki cebimdeki mendil gibi çekilip alındığını hissettim. Derken ruhumun yükseldiği yerden indiğine, mendilin tekrar cebime konduğunu fark ettim. İşte o an benim için ölüm diye bir şey kalmamıştı artık.”²³

Hemingway, “Savaşan İnsanlar” (*Men at War*) adlı kısa öykü antolojisinde, bir savaşın unsurlarını Prusyalı ünlü bir asker ve düşünür olan General Karl von Clausewitz’in “Savaş Dair” (*On War*) adlı yapıtına atıfta bulunarak ve her birine kendi öykülerinde ayrı ayrı yer ayırarak şöyle sıralar: tehlike, cesaret, fiziksel uğraş, acı, belirsizlik, şans, kavga, azim, dayanıklılık ve güvenilirlik. Bu terimler Hemingway’in bütün eserlerinde “bir aksiyon unusuru olarak erkeklik” temasına göndermeler yapar.²⁴ Hemingway bu unsurlardan bazılarını yaşamak için savaş alanına gitmiştir: azim, tehlike, cesaret, dayanıklılık ve güvenilirlik. Ama bütün bunların savaşın ortaya çıkardığı acı ve belirsizlik ortamında hiç bir anlamının olmadığını görür ve bu anlamsızlık ve boşluk onun sonraki hayatına da yayılır. Hemingway o anki duygularını “Savaşan İnsanlar” adlı eserinde şöyle ifade eder:

“Bir genç olarak savaşa katıldığımızda öleceğinize pek inanmazsınız savaşta. Başkaları ölür sadece, siz değil... Ve ciddi şekilde yaralandığınızda, bu duygu kaybolur içinizden ve kendinizin de ölebileceği korkusunu hissedersiniz. On dokuz yaşına girmeden iki hafta önce böyle ciddi bir şekilde yaralandıktan sonra, benden öncekilere olmamış hiçbir kötü şeyin bana da olmayacağını anlayıncaya kadar oldukça zor ve kötü anlar yaşadım. Yapmak zorunda olduğum şey insanların hep yapmış oldukları şeydi. Eğer onlar yapmışsalar bende yapabiliirdim ve en iyisi bütün bunları kafaya takmamaktı.”²⁵

Hemingway birçok romancının aksine yazmak için gerekli malzemeyi kendi iç dünyasından çok dış dünyada arar. Doğrusu Hemingway; genç yaşında savaşa gönüllü yazıldığı, Kızıl Haç ambulans şöforü olarak görev yaptığı, ardından savaş muhabiri olarak savaşın bizzat içinde bulunduğu içindir ki bu malzemeyi bolca toplamıştır. Malzemeyi bulduktan sonra da

²³ *The Letters of Ernest Hemingway: A.g.e. Vol. 1.*

²⁴ Ernest Hemingway, *Hemingway on War*, Scribner Publishing; Reprint edition (October 12, 2004), s. 1.

²⁵ *Men At War, Create Space*, Ed.: Ernest, Hemingway, Independent Publishing Platform; Lrg edition, 2015.

onları kendisine has üslubuyla işlemiş olması şaşırtıcı değildir. “*Silahlara Veda*” (*A Farewell to Arms*) dâhil olmak üzere bütün eserlerinde modernist, realist ve deneyci karakteristikleri ön plana çıkararak, ancak aynı zamanda metinleri “*edebi yarı tarihsel belge*” niteliğine sokarak, I. Dünya Savaşı’nın tamamen altüst ettiği insanoğlunun eskiye ait gerçek algılarını yansıtmaya çalıştığı, özellikle öykülerinde dilde yalnlığı aşırıya götürerek, sözden çok sessizliklerden ve susma anlarından yararlandığı gözlenir.²⁶ 20. yüzyılın ilk yarısına damgasını vuran her iki savaşa yakından tanıklık etmesi, yaşadıklarını gazeteci ve yazar gözüyle kayıt altına almakla kalmayıp bütün bunları edebiyat yoluyla sorunlaştırarak evrensel insanlık durumunu araştırmada kullanması, onun önemli bir özelliğidir.

Hemingway’in savaşa birlikte topluma ve dünyaya yazınsal ve sanatsal bakış açısı belirgin bir değişime uğrar. Tahmin edileceği gibi, artık dünyayı eskisine nazaran çok daha karmaşık ve kaotik, amaçsız; acı, zulüm, şiddet ve ölüm dolu bir yer olarak görmektedir.²⁷ İnsanın bireysel erdemlerini ve sanatı bütün bunların çaresi olarak görmüş, ama savaşta insanın bireysel erdemlerinin ve sanatın hiçbir değerinin ve yaptırıcı gücünün olmadığını da bilincine varmıştır. Geçmişin savaşı kutsayıcı, kahramanlık söylemlerini reddederek insanın içine düştüğü derin bıkkınlığı ve yılgınlığı anlatmaya çalışması bundandır.²⁸ Hemingway’in eserlerinde savaşı kazananın ya da kaybedenin bir önemi yoktur. O, eserlerinde insanın yarattığını iddia ettiği medeniyetin değer yargılarını ve prensiplerini kaybettiğini anlatır.²⁹ Önemli olan insanın savaşa içine düştüğü boşluk, yıkıcı ve yakıcı ateş, bir çağın bitişi, yeni bir çağın başlangıcı ve sözde yeni bir medeniyetin, bilimsel, teknolojik ve endüstriyel gelişmelerin getirmiş olduğu yeni bir barbarlığın edebiyat yoluyla ifade edilmesidir. Savaş meydanında olanlar onun için muhakkak ki oldukça önemlidir. Ama onun büyük yazma becerisi sadece savaş alanını değil, savaş-tan sonra insan ruhuna nelerin olduğunu anlatabilmesinde yatar. Savaş alanında savaş olgusuyla insanın nasıl başa çıktığı önemlidir: Ya ölecek ya da öldürecektir. Ama ona göre asıl önemli olan, savaş olgusuyla savaş sonrası nasıl başa çıkıla(maya)cağını araştırmaktır. Nitekim kendisi, savaşa katılıp

²⁶ Hakan Gültekin, *Pause as A Linguistic and Discursive Element: Silence in Ernest Hemingway's Short Stories*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2014.

²⁷ Alsen, s. 225.

²⁸ *Memories and Representations of War: The Case of World War I and World War II (Textet: Studies in Comparative Literature)*, Eds.: Elena Lamberti- Vita Fortunati, Rodopi 2009, s. 14.

²⁹ Ronald E. Martin, *American Literature and the Destruction of Knowledge: Innovative Writing in the Age of Epistemology*, Durham, North Carolina: Duke University Press, 1991, s. 219.

ciddi bir şekilde yaralandıktan sonra ailesine “*Sanırım bu savaştan sonra asla kendimi iyi hissetmeyeceğim.*” ve “*Tek bildiğim şey savaş; geri kalan her şey sanki bir rüya.*” diye yazmıştır. Savaş sonrası halet-i ruhiyesi dikkate alındığında Hemingway, Stephen McVeigh ve Nicola Cooper’ın “*Savaşın Sonra İnsan*” (*Men After War*) adlı kitabındaki “*sarsıntı geçirmiş savaş gazisi*” tanımına tıpa tıp uymaktadır.³⁰

1918’in 24 Mayıs’ında New York limanında bir geminin güvertesinde bir meçhule, belirsizliğe ve maceraya doğru yol alan Hemingway, savaş öyküleri ve “*Silahlara Veda*”nın malzemesini toplayacağı savaşta gazetecilikten kalma becerilerini de kullanarak önemli gözlemler yapmakla kalmaz, yararlılıklar ve kahramanlıklar gösterir. Vücudunun çeşitli yerlerinde toplam 227 yara izi vardır ve tedavi için Milano’ya gönderilir. Hemingway Milano’da hasta yatağındaiken Agnes von Kurowsky adında kendisinden epey yaşlı bir İngiliz hemşireye âşık olur. Von Kurowsky için Hemingway oldukça genç ve toydur; bu nedenle aralarındaki aşkı sürekli sorgular. Yazarımız Amerika’ya döndükten sonra aldığı bir mektuptan Von Kurowsky’nin başkasıyla beraber olduğunu öğrenir. Biyografi yazarları aldığı bu haberin Hemingway’in savaşta aldığı ikinci ölümcül yara olduğunu söyler. Hemingway bu olaydan yaklaşık on yıl sonra “*Silahlara Veda*”yı yazarken savaş sırasında yaşadığı bu deneyimleri ona ışık tutacaktır.

İdealizmin Buharlaşması: *Silahlara Veda* (A Farewell to Arms: 1929)

Tarihsel-biyografik bir yaklaşımla (historical biographical approach) söylersek, “*Silahlara Veda*” (A Farewell to Arms)’nın, kahramanın hayatı, yaşam felsefesi ve düşünce kodlarıyla; yazarın hayatı, yaşam felsefesi ve düşünce kodlarını ve olayların üzerinde geçtiği coğrafyayı birbirine bağladığı söylenebilir. Yazarın hayatı üzerinden kahramanın macerasını, kahramanın hikâyesi üzerinden yazarın yaşamını okumak, okura insanlık durumunu anlaması için bazı ipuçları verebilir. Hemingway’in savaş sonrası yaşadığı buhranlarla karakterize olan bohem hayatı, kendisinin içerisinde bulunduğu anlamsızlık ve belirsizlik; roman kahramanı Frederic Henry’nin nihilizme bulaşmış kaotik yaşam felsefesi ve hem savaş öncesi hem de savaş sonrası Avrupa’nın içerisinde bulunduğu buhran, karmaşa ve düzensizlik, dahası bütün savaşların anası olarak bilinen ve bütün savaşları bitirecek savaş olarak görülen ama üzerinden henüz yirmi yıl geçmişken bir o kadar yıkıcı yeni bir

³⁰ Stephen McVeigh Nicola-Cooper, *Men After War* (Routledge Research in Gender and History), Routledge, 1st Edition, 2013, s. 133.

savaşın patlak vermesini engelleyemeyen o “*Avrupa Kültürü*” ancak bu kadar birbirine uyumlu bir şekilde tasvir edilebilir.

Çoğu insanın düşündüğünün aksine Hemingway salt bir savaş karşıtı değildir. Onun savaşta asıl aradığı şey geçerli ve onurlu bir amaç ve anlamdır.³¹ Hemingway aynı kültürel kodlara sahip, aynı dine inanan ve aynı coğrafyalarda iç içe yaşayan insanların sırf farklı ulusal kimliklere ve farklı ideallere sahip oldukları için savaşmalarını anlamsız bulur. Hemingway ve onun gibi savaşı eserlerine konu edinen daha birçok edebiyatçının I. Dünya Savaşı’nda kavradığı gerçek, politikacılar tarafından çok sonraları kavranacak ve çok yakın bir geçmişte dünyanın en kanlı savaşlarına sahne olmuş Avrupa coğrafyası ve bu savaşlarda birbirini yok etmeye çalışan ülkeler, aynı çıkarlar ve idealler etrafında birleşecekler ve bir “*Avrupa ailesi*” oluşturacaklardır. Hemingway’in “*Silahlara Veda*” romanında kahramanlarının ulusal kimliklerinin öneminin olmaması, onun bu savaşı sadece ahlaki değil aynı zamanda politik olarak da yanlış bulmasından kaynaklanmaktadır.

Çoğu okuyucu, Hemingway’in romanını savaş alanında kendi deneyimlerinden hareket ederek yazdığını bilir. Hemingway, İtalya’da çok az bir süre kalmış olmasına rağmen, kalıcı ve derin bir tecrübeyle dönmüştür savaştan. Bu tecrübesini hayal gücüyle buluşturan yazarın, metinde bahsedilen yerlere gitmesine gerek yoktur; çünkü savaşla ilgili sahici, yalın ve yoğun bir deneyime sahiptir. Onun da bazı savaş yazarları gibi savaşa dair fikri değil deneyimi vardır. Daha sonra yazdığı anılarında deneyim ile imgelemin buluşmasına ilişkin şöyle der:

“İtalya’da savaştayken gördüklerime ve başıma gelenlere dayanarak, savaşın bütün safhalarında bulunmuş insanların başına nelerin geldiğini biliyordum. Kendi küçük deneyimlerim bana, yazdığım şeylerin gerçek mi yoksa gerçek dışı mı olduğunu söyleyecek ipuçları sağlıyordu.”³²

Her ne kadar Ernest Hemingway’in ve romanının başkahramanı Frederic Henry’nin başlangıçta savaşı ve kahramanlığı yücelten söylemleri, bazı eleştirmenleri ve okuyucuları farklı yorumlara yönlendirmişse de Frederic Henry’nin savaş alanındaki ölümleri kutsayan İtalyan askere verdiği cevap, romanın savaşa ilişkin sunduğu bir manifesto olarak okunabilir:

³¹ Thomas Putnam, “Hemingway on War and Its Aftermath,” *Prologue Magazine*, 38 (2006) Online.

³² *The Letters of Ernest Hemingway*, s. IX.

“Hiçbir şey söylemedim. Boşuna, kutsal, şanlı, özveri gibi sözcükleri her zaman itici ve sıkıcı bulmuştumdur. Bunları çoğu zaman yağmur altında dikilip, az ötemizde konuşan birilerinden duymuşuzdur, ya da duvarlara yapııştırılan bildirilerde okumuştuzdur. Şimdiyse, epey zaman var ki kutsal denilebilecek bir şey görmüş değildim. Anlı şanlı denilen şeyler de sadece sözlerde kalıyordu. Ve özveri de, Şikago'daki mezbahalarda bir köşeye atılmış hayvan leşinden farksızdı. Nice sözcükler vardı ki insanın işitesi bile gelmiyordu. Yer adları onlardan çok daha onurlu geliyordu bana. Kimi sayılar, tarihler de daha onurlu ve anlamlıydılar. Yer adlarını söyleyip insan bir şeyler anlatabilirdi. Şan, şeref, yüreklilik, kutsallık, gibi soyut sözcükler, köy adları, sokak numaraları, ırmak adları, askeri birlik sayıları ve tarihler gibi somut sözcüklerin yanında pek anlamsız kalıyordu.”³³

Görüldüğü gibi, *Silahlara Veda* bitmiş fakat bellekte yaşayan bir savaşın devam eden artçı sarsıntılarının yansımasıdır ve savaşların, muhakkak ki, çok farklı anılma ve hatırlanma yolları vardır. Bütün bu hatırlatıcı araçların ortak özellikleri savaşın sebebiyet verdiği kitle ölümleri, fiziksel, ruhsal ve duygusal yıkımlar ve insanın masumiyetini kaybetmiş olduğu hissini çok açık ve net bir biçimde betimlemeleridir. I. Dünya Savaşı'ndan arda kalan sadece ölü askerler ve siviller, yıkılmış şehirler ve kasabalar değildir. Hemingway gibi daha birçok genç yazar ve sanatçıyı savaş meydanlarına gönderen “yüksek idealizm” ve “masumiyet” duygusu da savaşla birlikte yıkılmıştır.³⁴ Hemingway'in I. Dünya Savaşı'nı ve savaş sonrasını konu edinen romanları ve kısa öyküleri, savaşın sıra dışı görüntülerini, ruhsal ve duygusal yansımalarını verir:

“Hemingway'in kelimeleri vurur insanı, her biri dere yatağından yeni toplanmış çakıl taşları gibidirler. Her biri kendi yerinde canlı ve parıltılıdır. Eserlerindeki her bir sayfa akan suda baktığınız bir dere yatağı gibidir. Kelimelerin her biri bir diğerinin yanına belirli bir ahenge göre yerleştirilerek bir mozaik oluşturur.”³⁵

Savaşa giden insan psikolojisine göre –ki Hemingway'in kendisi de ilk başlarda bu psikolojiye sahiptir– savaşta hep “başkaları” ölür. Fakat savaş, gençlik yıllarında insanın ve insani değerlerin ölümsüzlüğüne inanan birçok yazar gibi Hemingway'e de kendi ölümlülüğünü hatırlatmıştır. Savaşta yüzleştiği gerçekler ona kendi kırılğan kimlikleri, savaşa giderken kutsallığına inandıkları bir sürü dinsel, kültürel, kurumsal değerlerin sorgulanabilirliğini

³³ Hemingway, Ernest, *A Farewell to Arms*, New York: Macmillan, 1986, s. 184-185.

³⁴ Katherine Ashenburg, “Why literature written out of the First World War is some of the last century's finest writing,” *The Globe and Mail*, Jul. 18, 2014.

³⁵ Hemingway, Ernest, *A Farewell to Arms*, New York: Macmillan, 1986 (Editor'un notu).

anımsatır. Bu nedenle Hemingway'in “*Kutsal, şanlı, şerefli ve kurban kelimeleriyle başım derindedir*”³⁶ dediğini duyarız.

Yine *Silahlara Veda* romanının 1948 yılı baskısında kendisinin yazdığı giriş kısmında, kitabın trajik bir kitap olduğunu hatırlatarak, bu tespitin onu pek mutsuz etmediğini belirtir. Çünkü ona göre hayatın kendisi bir trajedir ve sadece trajik olan tek bir soru vardır: “*Bu adam kafayı savaşıla neden bu kadar bozmuş?*” diye soracaklara verdiği cevap “*Kitabın adı “Silahlara Veda” ve sadece üç yıl hariç yazıldığı dönem boyunca etrafımda savaş vardı*” diye cevap verir. Ayrıca şöyle devam eder:

“Şimdi neden bir yazarın savaşın bitmeyen, zorba ve öldürücü yanıyla ilgilenmesi gerektiği her zamankinden çok daha açıktır. Savaşın bu yönünü yaşamış biri olarak, savaşa karşı önyargılıyım, hem de çok önyargılıyım. Ama bu kitabın yazarı olarak inanıyorum ki, savaşalarda cephe savaşıların hepsi iyi insanlardır ve onların savaştığı yerlere ne kadar yakın durursanız o kadar çok iyi insan tanırız. Ama savaşlar, ondan kârlı çıkacak olan ekonomik rekabetler sayesinde başlar ve sürdürülür. Bence savaştan kârlı çıkmayı uman ne kadar insan varsa hepsi savaş başlar başlamaz ilk günde cepheye getirilip öldürülmelidir.”³⁷

Hemingway “*Silahlara Veda*” romanında kötülerden uzak kalmaya, “*iyi insanların*” savaştığı yerlere ve dolayısıyla da o insanlara yakın durmaya çalışır. Frederic Henry, görevini başlangıçta hiç sorgulamadan yerine getiren bir savaş gönüllüsüdür. Savaşta bile hayat doludur, ama savaşın her türlü olumlu ve güzel insani duygu ve değerleri kabul etmemek ve yaşatmamak gibi kötü bir özelliği olduğunu geç de olsa anlar. Ve zamanla bu insani değerler, Frederic Henry’de yine savaşa ve savaş alanına özgü başka insani değerlere ve duygulara yerini bırakır: umutsuzluk, kırılabilirlik ve karamsarlık. Hemingway gibi, romanın kahramanı Frederic Henry’nin de geçmiş ve gelecek belleği savaşta oluşur. Hemingway’in savaşıla şekillenmiş belleğini Frederic Henry’nin Catherine Barkley karakteriyle ilişkisi üzerinden okuyucusuna yansıttığı söylenebilir. Catherine Barkley, daha okuyucu romanın sayfalarını çevirmeden evlenme planları yaptığı sevgilisini savaşta kaybetmiştir ve romanın “*ilk savaş kurbanı*” olmuştur. Henry ile karşılaşması ona, geçmişin acılarını unutturma imkânı sağlayacak yeni bir duygusal ilişki başlatma fırsatı verir. Rinaldi; kendine güvenen, tipik erkeksi özellikler taşıyan, duygusal, hem kendisine hem de başkalarına karşı samimi olan biridir. Rinaldi, Frederic ile o

³⁶ Hemingway, 1986, s. 184.

³⁷ Hemingway, s. VII-X (The Author's Introduction).

kadar benzer özelliklere sahiptir ki bazen okur romanın asıl kahramanı Frederic mi yoksa Rinaldi mi diye kendisine sormadan edemez.

Hemingway'in roman kahramanı Frederic Henry, tıpkı kendisi gibi güce, cesarete, dayanıklılığa, erkeğin her şeyini yalnız yaşaması gerektiğine, erkeğin öldürülebileceği ama asla mağlup edilemeyeceğine inanan aşırı *maskülin* bir tiptir. Fakat Hemingway'in bu romanda savaşı, cesareti ve aşkı mı yoksa savaşın açmış olduğu fiziksel, duygusal ve ruhsal yaraları mı ele aldığı her zaman bir tartışma konusu olmuştur. Gerry Brenne,³⁸ Hemingway'in "*Silahlara Veda*" romanında fiziksel yaralardan daha çok, duygusal ve ruhsal yaralarla ilgilendiğini söyler. Bunu, romanın kadın kahramanı Catherine Barkley'in Frederic ile tanışmadan önce sevdiği ve evlenme planları yaptığı adamın savaşta öldüğü bilgisine bağlı olarak söyler. Catherine Barkley, Frederic Henry'den çok daha önce savaşın acı yüzüyle karşılaşmıştır. Catherine, savaşın insanın bireysel gücünü aşan yıkıcı gücü karşısında yenilginin ve çaresizliğin tadına bakmıştır. Savaşa bir erkekte var olması gereken, ancak ve ancak, savaş meydanında zor şartlar ve zor zamanlarda ortaya çıkarılabilecek kahramanlık duygusunu ortaya çıkarmak için giden Frederic Henry aslında romanın anti-kahramanıdır.³⁹ Wylder'ye göre romanda savaş sadece bir arka plan oluşturmaktadır. Frederic Henry, Catherine Barkley'e karşı duyduğu ilginin aşka dönüştüğünün farkına vardığında ancak "*savaşın gücü*" ve "*savaşın kutsallığı*" ile "*aşkın gücü*" ve "*aşkın kutsallığı*"nı karşılaştırmaya ve tartışmaya başlar. Henry'nin aşkı o kadar güçlüdür ki koşa koşa gittiği savaş alanını yine koşa koşa terk eder ve "*kendi barışını*" ilan eder. Savaşa giden Ernest Hemingway ve Frederic Henry ile savaştan çıkan Ernest Hemingway ve Frederic Henry arasında çok fark vardır.

Hemingway'in vurguladığı önemli noktalardan biri de savaşın yozlaştırıcı, yok edici ve öldürücü tarafıdır ve onun bütün bu iyi ve güzel insanları kendi girdabına alıp onları kendilerine, yaşadıkları çevreye ve dünyaya ve bütün ahlaki, geleneksel, kurumsal, sosyal ve kültürel değerlere yabancı ve kayıtsız hale getirmesidir. I. Dünya Savaşı, adına modernizm denen, bu "*yaşam felsefesi*"nin de başlangıcı olmuştur. Bu durumu oldukça metaforik bir sahneyle dile getiren Hemingway, insan doğasının trajediye duyarsızlaşması, iyiliğe yabancılaşması ve derinleşen umutsuzluk duygusu üzerine durmuş ve kurduğu alegori dolayımında savaşları engelleyemeyen dinleri de sorgulamaya açmıştır:

³⁸ Gary Brenner, *Concealments in Hemingway's Works*, Ohio State Univ Press, 1984.

³⁹ Delbert E. Wylder, *Hemingway's Heroes*, University of New Mexico Press, 1972, s. 71, 96.

“Kamptayken karıncalarla dolu kütüklerden birini ateşe atmıştım. Yanmaya başlar başlamaz karıncalar dışına doğru üşüştü, ateşin olduğu yöne doğru gittiler; sonra tekrar dönüp kütüğün en ucuna kaçıştılar. Hepsi aynı noktada toplanınca ateşe düşüverdiler. Bazıları ateşten kaçabildi, bedenleri yanmış ve ufalmış bir biçimde; ne yöne gittiklerini bilmeden koşuştular. Fakat çoğu yanmakta olan kısma toplanmıştı, sonra en uca doğru tekrar kaçıştılar; ateşten nasibini almamış bir yer ararken sonunda düşüverdiler tam ortasına kızgın alevin. Tam da o esnada dünyanın sonunun geldiğini, bu olay sayesinde İsa Mesih rolünü oynamak için karşıma harika bir fırsat çıktığını düşündüm; istersem yanan odun parçasını ateşten alarak karıncaları kurtarabilirdim. Ancak teneke maşrapamdaki suyu ateşe dökmekten başka bir şey yapmadım. Aslında maksadım ateşi söndürmek değil, bardağıma biraz viski almaktı. Sanırım yanan odun üzerindeki su da sadece karıncaları haşlamaya yetmiştir.”⁴⁰

Romanın sonunda Frederic Henry'nin kaldığı yerden yaşamaya Hemingway'in kendisi devam eder. Hemingway bu acının gelişini, savaşın kendi anlamsızlığı, saçmalığı ve duygusuzluğu içerisinde anlamlı, mantıklı ve duygulu hiçbir şeyin olamayacağını, yani ne savaşın aşkı ne de aşkın savaşı içinde barındırabileceğini çok önceleri anlamıştır. Hemingway bu anlamsızlığı roman karakteri Frederic'e de yansıtmıştır. “Neden?” sorusuna verecek hiçbir cevabı yoktur Frederic Henry'nin. Neden savaştığını bilmeyen biridir o ve çoğu zaman kendisine sorulan sorulara verdiği cevap “Bilmiyorum.” olmuştur. İşte bu, savaşın yarattığı bilinç kaybıdır.⁴¹

Savaşın, özellikle de I. Dünya Savaşı'nın, “Silahlara Veda”daki ve Hemingway'in diğer romanlarında ve öykülerindeki en belirgin etkisi, hiçbirinin mutlu sonla bitmemesidir. Bu romanlar ve öyküler insan yaşamının ve insan doğasının trajik yanına göndermeler yapar. Bu trajedi, Hemingway'in savaşta bizzat gördüğü ve yaşadığı trajedidir. “Silahlara Veda”nın açılış dizelerinde Hemingway okuyucularına bu trajedinin gelişine ilişkin ipuçlarını çöktan vermiştir bile:

“O yıl yaz sonuna doğru ırmağı ve ovanın üzerinden dağları gören köy evinde oturuyorduk. İrmak yatağında güneşten kupkuru olmuş beyaz çakıl taşları ve kayalar vardı, su duru görünüyordu ve hızlı akıyordu. İrmağın derin yerleri masmaviydi. Askerler evin yanından gelip geçiyor ve yoldan aşağı giderken kaldırdıkları toz bulutu ağaçların yapraklarını örtterdi. Ağaçların gövdeleri de bu tozdan nasibini alırdı. O yıl yapraklar erken döküldü. Ve biz yol boyunca yürüyen askerleri, onların çıkardığı tozu, yaprakların düşüşünü ve rüzgârda

⁴⁰ Ernest Hemingway, *A Farewell to Arms*, New York: Macmillan, 1986, s. 327.

⁴¹ Will Kirkland, *A Farewell to Arms, or Not? WW I through American Eyes*, allinoneboat.org., 2012.

savruluşunu ve askerler gelip geçtikten sonra çıplak ve bembeyaz kalan yolu seyrederdik.’⁴²

Askerlerin yürüyüşü, yürürken kaldırdıkları toz, tozun ağaç yapraklarına ve gövdelerine sarılması, yaprakların erken dökülmesi ve düşen yaprakların rüzgârda savrulması ve askerler gelip geçtikten sonra yolun beyaz, çıplak ve bomboş kalması, daha romanın başında Hemingway’in romanın sonuna ilişkin okuyucularına verdiği ipuçlarıdır. “Silahlara Veda” romanı her savaş romanı gibi mutsuz bir başlangıca ve mutsuz bir sona sahiptir. Bir rivayete göre Hemingway, roman için farklı birçok son yazmıştır. Bunlardan birinde Hemingway şöyle der: “Hikâyenin hepsi bu. Catherine öldü ve siz de öleceksiniz ve ben de öleceğim, size verebileceğim tek söz bu.” Romanın gerçek sonuysa şöyledir: “Bir heykele veda etmek gibi bir şeydi. Az sonra dışarı çıktım, hastaneden ayrıldım ve yağmurda yürüyerek otelime gittim.’⁴³ Savaşın ve savaşların da insanlara vereceği tek söz ayrılık ve ölümdür.

Sonuç

Sonuç olarak, Anglo-Amerikan edebiyatının önemli temalarından biri savaş; 20. yüzyılın başlarına damgasını vurmuş önemli yazınsal türlerden biri de savaş edebiyatıdır. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında “savaş edebiyatı”nda adeta nicel bir patlama olmuş, şair ve yazarlar akılda kalıcı, bugün bile etkisini sürdüren eserler kaleme almışlardır. Bu yazar ve şairlerin çoğunun savaşa katılmış, yaralanmış, hatta savaşta yaşamını yitirmiş kişiler olması ise, savaş edebiyatının deneyimden beslenen obiyografik yönüne dikkat çekmektedir. İngiliz Savaş Edebiyatı’nın temsilci şairi Wilfred Owen, Amerikan savaş edebiyatının temsilci yazarı ise Ernest Hemingway’dir. Bu bölümde Anglo-Amerikan savaş edebiyatına bir giriş yaptıktan sonra, Ernest Hemingway’in “*Silahlara Veda*” romanı aracılığıyla I. Dünya Savaşı’nın edebiyattaki yansımalarını ele aldığımızda “*Silahlara Veda*”nın yarı-otobiyografik, fakat tarihsel ve kurgusal yönleri olan bir roman olduğu; yazarın Büyük Savaş’taki deneyimlerini kendi yaratıcılığıyla birleştirerek hem savaşı sorguladığı hem de evrensel insanlık durumunu araştırdığı; savaşta ortaya çıkan olumsuzluğun çekilen acılar ve uğranılan yıkımlar bir tarafa, sağaltılması olanaksız anlamsızlık sorunundan kaynaklandığı; insan doğasının icat ettiği değerler sisteminin savaşlarla sınılandığında iflas ettiği ve modern hayatın temel vasfının trajik olduğu; insanın elinde ne yaşam ne aşk ne de ölüm karşısında bu trajediyi alt edecek bir “silahının” bulunmadığı anlaşılacaktır.

⁴² Hemingway, c.1. s. 3.

⁴³ Sean Hemingway, “Introduction.” *A Farewell to Arms*. New York: Simon and Shuster (The Hemingway Library Edition), 2012, s. XVII.

KAYNAKLAR

ALSEN, Eberhard, *The New Romanticism: A Collection of Critical Essays*, New York: Routledge, 2012.

ASHENBURG, Katherine, "Why literature written out of the First World War is some of the last century's finest writing", *The Globe and Mail*, 2014.

ASHE, Laura-Patterson, Ian, *War and Literature (Essays and Studies)*, Cambridge: D.S. Berever, 2014.

BRENNER, Gary, *Concealments in Hemingway's Works*, Ohio State Univ Press, 1981. Print.

BREVAN, David, *Literature and War*, Amsterdam. Rodopi B.V. 1989.

FUREDİ, Frank. *First World War: Still No End in Sight*, London: Bloomsbury, 2014.

Fussell, Paul, *The Great War and Modern Memory*, Oxford University Press, 2013.

GAMBLE, Richard M., *The War for Righteousness: Progressive Christianity, the Great War, and the Rise of the Messianic Nation*, Wilmington, DE: ISI Books, 2003.

GANDAL, Keith. *The Gun and the Pen: Hemingway, Fitzgerald, Faulkner, and the Fiction of Mobilization*, Oxford: Oxford University Press, 2008.

GELLHORN, Martha, *The War Writer in the Field and in the Text*. Manchester: Manchester University Press, 2007.

GÜL.TEKİN, Hakan, *Pause as A Linguistic and Discursive Element: Silence in Ernest Hemingway's Short Stories*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2014.

HEMINGWAY, Ernest, *A Farewell to Arms*, New York: Macmillan, 1986.

HEMINGWAY, Ernest, *Hemingway on War*, Scribner Publishing; Reprint edition, 2004.

KIRKLAND, Will, *A Farewell to Arms, or Not? WW I Through American Eyes*, 2012.

LESHAN, Lawrence, *The Psychology of War: Comprehending its Mystique and its Madness*, New York: Helios Press, 2002.

MAUGHAM, W. Somerset, *Ashenden: Or the British Agent*, The Author's Preface, Transaction Large Print; Lrg edition; 2010.

McLOUGHLIN, Kate-Gale, F. J. *Literature of War*, St. James Press, 2012.

McLOUGHLIN, Kate-Gellhorn, Martha. *Face of War: The War Writer in the Field and in the Text*, Manchester: Manchester University Press, 2007.

Men at War, Ed.: Ernest Hemingway, CreateSpace Independent Publishing Platform; Lrg edition, 2015.

Modern British Poetry, Ed.: Louis Untermeyer, New York: Harcourt-Brace, 1920 Print.

MOOREHEAD, Alan, *Gallipoli*, Hertfordshire: Wordsworth Military Library, Reprint edition, 1998.

OWEN, Wilfred, *The Collected Poems of Wilfred Owen*, New Directions: Revised edition, 1965.

PUTNAM, Thomas, "Hemingway on War and Its Aftermath." *Prologue Magazine*, 38.1 spring (2006). Web.

The Letters of Ernest Hemingway 1907-1922 (The Cambridge Edition of the Letters of Ernest Hemingway), Ed.: Sandra Spanier- Robert W. Trogdon, Volume 1, 2011.

SINDELAR, N. W., *Influencing Hemingway: People and Places That Shaped His Life and Work*, Maryland: Rowman & Littlefield, 2014, s. 2-3

WYLDER, Delbert, E. *Hemingway's Heroes*, University of New Mexico Press, 1972.

ÖLÜMÜN DİĞER YÜZÜ: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İNTİHAR

Yrd. Doç. Dr. Tuncer YILMAZ*

*Felsefenin yalnızca bir gerçek sorunu vardır, o da intihardır.
Albert Camus*

Giriş

Batılı kaynaklarda Büyük Savaş (The Great War) olarak bilinen Birinci Dünya Savaşı, insanlık tarihinde sözcüğün tam anlamıyla birçok yıkıma neden olmuştur. Bu savaş sırasında yaşanan can kaybı yaklaşık 17 milyondur. Bu rakam, bir önceki yüzyılda yaşanan tüm savaşlarda meydana gelen can kayıplarından daha fazladır. Savaş sırasında yaşanan kayıpların 10 milyona yakınını askeri kayıplar oluştururken, yaklaşık 7 milyonu da sivil kayıplardan oluşmaktadır. Yaşanan askeri kayıpların yaklaşık 8.5 milyonu çatışma sırasında ölen ya da kaybolan askerleri, geri kalan kısmı ise açlık ve bulaşıcı hastalık gibi nedenlerle ölenleri kapsar. Sivil kayıplara bakıldığında ise, yaklaşık 2.5 milyon sivilin askeri saldırılar ve insanlık suçları sonucu, diğerlerinin ise yine kıtlık ve hastalık gibi kötü yaşam koşullarına bağlı olarak öldükleri görülmektedir¹. Savaşta ölenlerin %36'sını İttifak kuvvetlerine bağlı askerler, %20'sini İttifak kuvvetlerine bağlı siviller, %22'sini İtilaf kuvvetlerine bağlı askerler ve geri kalan %22'sini de İtilaf kuvvetlerine bağlı siviller oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti bu savaşta 305.085 asker² ve 325.000³ ile 771.844⁴ arası sivil kayıp vermiştir.

Savaş sırasında yaşanan askeri kayıpların büyük kısmının çatışmalar ve askeri eylemler sırasında meydana geldiği görülmektedir. Ancak, askeri eylemler ifadesi kendi içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, savaş sırasında ölümcül biçimde yaralanan ve iyileşme olasılığı olmadığı düşünülerek daha fazla acı çekmemesi için yaşamlarına son verilen ya da ölüme terk edilen askerlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Her ne kadar,

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON. tunceryilmaz@ktu.edu.tr

¹ General Annual Report of the British Army, (1912–1919), s. 63.

² Edward J. Erickson, *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*, Greenwood, 2001, s. 211.

³ Military Casualties-World War-Estimated, s.219.

⁴ E. Erickson, s.211.

çeşitli nedenlerden dolayı resmi kaynaklarca belirtilmese de, savaş sırasında yaşanan kayıpların belli bir oranı da intiharlara bağlıdır. İntihar sonucu yaşanan kayıplar savaş zayıyatı ya da kayıp olarak değerlendirildiği için bu konuda istatistiki bir bilgiye sahip olmak güçtür; ancak günlükler, anılar ve asker mektupları gibi çeşitli kaynaklarda belirtildiği üzere Büyük Savaş sırasında birçok intihar vakası yaşanmıştır.

Arka planında ölüm olgusu yatan intihar, insanlık tarihi boyunca düşünürler, din adamları, politikacılar dâhil farklı alanlardan birçok kişinin üzerinde durduğu, dahası anlamlandırmaya, hatta kavramlaştırmaya çalıştığı bir görüngüdür. Bu bağlamda eylem, gerek bireysel, gerekse toplumsal düzlemde tarihin bilinen sorunsallarından biri olagelmıştır. Bu tarihsel serüven içerisinde intihar, kimi zaman çeşitli nedenlerden dolayı lanetlenip yasaklanırken kimi zaman bu dünyadaki yaşamı sonlandırıp öteki dünyaya geçebilmek açısından bir zorunluluk olarak anlayışla karşılanmış, kimi zaman da onurlu bir davranış olarak görülerek takdir edilmiştir. Kavrama getirilen yaklaşımların bu denli uçlarda olmasının nedeni, kendisine yüklenen anlamlarda gizlidir. İntiharı lanetleyip yasaklayanlar, yaşamın insana Tanrı tarafından verilmiş bir armağan, dolayısıyla yaşamı sonlandırmanın temelde Tanrı'ya ihanet olduğunu savunurlar.

Özellikle Ortaçağ'da dini öğretilerin de etkisi altında yapılan bu yorumların aksine, gerek Antik Yunan ve Roma döneminde, gerekse düşünsel anlamda bunları örnek alan Rönesans ve Aydınlanma çağlarında intihara görece daha anlayışlı bir bakış açısı egemen olur. Başta David Hume olmak üzere Aydınlanma çağı düşünürleri, intiharı Tanrı ya da topluma karşı işlenmiş bir suç olarak değil, kişisel özgürlükler kapsamında değerlendirerek bireyin yaşama hakkı olduğu gibi, yaşamına son verme hakkının da olması gerektiğini savunurlar. Onlara göre bu tamamen doğal bir süreçtir ve birey, içinde bulunduğu yaşamdan memnun olmadığı için bir diğerine geçmek istiyor ve bedeni de bunun önünde bir engel teşkil ediyorsa, ondan kurtulma hakkına sahip olmalıdır.

19. yüzyıla kadar genellikle din adamları ve düşünürler ekseninde süren intihar tartışmaları, yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimsel çevrelerde de görülmeye başlar. Yüzyılın sonlarında, özellikle psikoloji ve sosyoloji gibi görece daha genç bilim dalları konuyu farklı bakış açılarıyla inceleyerek eylemin sonuçlarını açıklamamın ya da kavramsal analizlerini yapmanın yanı sıra, gerek toplumsal gerekse bireysel ölçekte kaynağını ve nedenlerini de araştırmayı hedeflerler. Bu bağlamda bu çalışma, intihar olgusunu tarihsel

süreç içerisinde değerlendirerek Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan askeri intihar vakalarını özellikle psikolojik ve sosyolojik açılardan irdelemeyi amaçlamaktadır.

İntihara Tarihsel Yaklaşımlar

İntihar düşüncesinin temelinde ölüm olgusu yatar. “*Bireysel olduğu kadar kitlesel olarak da görülen ölüm, ...genellikle savaş, nükleer kıyım, açlık, salgın, kaza, doğal afet ve bazı olaylar sonucu meydana geldiği gibi, insanın öz yaşamına son vermesi, yani intihar sonucu da olur*”⁵. Bu bağlamda, olağan anlamının dışında ölüm, bakış açısına göre bir kurtuluş, sonlandırma, başka bir boyuta ya da evrene geçme, hatta yeni bir yaşamın başlangıcı olarak görülebilir. Ölüme yüklenen bu anlam çeşitliliği, intiharın nedenlerini açıklayabilmek açısından da önemlidir. Zira insanlar çeşitli amaçlar uğruna intihar edebilirler.

İntiharın anlamı tarihsel süreç içerisinde çeşitli bakış açılarına göre değişiklik gösterdiği için kesin bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Örneğin, Neslihan Şen’e göre intihar, ancak nedenleri ile birlikte sunulduğunda ve hatta hangi toplumsal koşullarda meydana geldiği belirtildiğinde bir anlam ifade eder. Çünkü intiharı ne kişinin bireysel özelliklerinden ne de toplumsal belirlenimlerinden bağımsız olarak anlamaya çalışmak mümkündür. Bireyin ölüm düşüncesi ve intihara meyletmesi yaşadığı toplumun değerler dünyasının bir yansımasıdır⁶.

Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde intihar üzerine yapılan tartışmaların büyük bir çoğunluğu, sözcüğü kavramlaştırma ve anlamlandırma üzerinedir. Bu nedenle bu olgu daha çok düşünürlerin bakış açılarıyla incelenmiştir. Örneğin, Yunan felsefesinde intihar temel sorunsallardan biri olarak kabul edilir ve basit bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanamaz. Aksine, kuramsal bir düzlemde, yaşamak ile ölmek, ruhun ölümlülüğü ya da ölümsüzlüğü, bireyin ahlaki ve toplumsal sorumlulukları ile özgürlüğü arasında düşünürün felsefi duruşunu simgeler⁷. Bu nedenle, dönemde etkili olan çeşitli felsefe okulları, konuya değişik açılardan yaklaşmışlardır. Konuya daha çok teolojik açıdan yaklaşan Pitagoras, ruhun ölümsüz olduğu düşüncesini, dolayısıyla da dünyevi yaşamın ruha verilen bir ceza ya da görev

⁵ Kamil Aydın, *Entellektüel Yabancılar ve Ölümcül Kimlikler: Saul Bellow ve Sylvia Plath*, Eser Matbaacılık, Erzurum 2005, s.115.

⁶ Neslihan Şen, “Batı Düşünce ve Tarihinde İntiharın Algısal İnşası”, *Kaygı 11* (2008), s.192.

⁷ A.g.m., s. 193.

olduğunu savunur. Ona göre insan ruhu, bedenine hapsolmüştür ve ilahi ölümsüzlüğe kavuşabilmek için, bedeninde kaldığı sürece matematik ve felsefe çalışarak arınmak zorundadır. Bu nedenle kişi eğer intihar edecek olursa ilahi güce karşı gelmiş olur⁸. Bunun yanında, hem Pitagorasçı hem de Sokratesçi öğretinin etkisinde kalan Platon, bir yandan tıpkı Pitagoras gibi ruhun bedende hapis ve bu dünyanın ruh açısından bir görev yeri olduğunu varsayarak ideal devlette intihar eden kişiye cenaze töreni düzenlenmesini bile yasaklar.⁹ Diğer yandan Sokrates'in intiharını tartışırken ölümü ruhun tenden ayrılması olarak tanımlar ve bunun gerçek bilgiye ulaşmak adına arzu edilen bir düşünce olduğunu savunur¹⁰. Konuyu daha çok toplumsal bağlamda ele alan Aristoteles ise insanın toplumsal bir varlık olduğunu, buna bağlı olarak da intihar etmesinin hem kendisine hem de devlete karşı bir adaletsizlik yaratacağını savunarak bunu yasaklar¹¹.

Yunan medeniyetinden oldukça etkilenen, hatta bazı düşünöürlere göre onun devamı olarak kabul edilen Roma medeniyetinde ise intihara daha farklı bir bakış açısı olduğu görülür. Örneğin, eğer bir kişi intihar etmeye karar vermişse senatoya başvurur, senato da bu intiharı uygun bulursa kendisine karşılıksız olarak baldıran zehiri vererek kişinin kendisini öldürmesine izin verir. Ancak Roma'da suçluların, kölelerin ve askerlerin intihar etmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Buna karşın Romalılar 'vatansever intihar' kavramını tamamıyla onaylar. Yunan Stoacı öğretiden etkilenen bu tür intihara göre beden ruhun özgürlüğünü kısıtlayan bir hapisanedir ve insanlar onurlarının kırılacağını anladıklarında kendi yaşamlarına son verebilirler. Bu durumda ölüm, kişisel özgürlüğün sağlanması anlamına gelir. Örneğin, ünlü Roma kumandanı Hannibal kendisine karşı yükselen muhalefetten uzaklaşmak için gönüllü sürgüne gittiği Britinya Krallığında, yetkililerin kendisini Romalı askerlere teslim edeceğini anladığında yüzüğünde bulunan zehri içerek intihar eder. Benzer bir biçimde, İmparator Neron da, Roma senatosu tarafından halk düşmanı olarak ilan edildiğinde, kaçması için uyarıldığı halde kendini hançerleyerek ölmeyi tercih eder. Her ikisi de asker olan bu iki ünlü figürün intiharı birçok kaynakta erdemli intiharlar olarak kabul görür. Dolayısıyla, özellikle savaş sırasında askerleri intihara sürükleyen güdüler arasında

⁸ Sibel İnceoğlu, *Ölme Hakkı*, Ayrıntı, İstanbul 1999, s.18

⁹ Platon, *Yasalar*, Çev.: Candan Şentuna ve Saffet Babür, Kabalıcı, İstanbul 2007, s. 369.

¹⁰ Platon, *Phaidon*, Çev.: Hamdi Ragıp Atademir ve Kemal Yetkin, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001, s.7.

¹¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, Çev.: Saffet Babür, Kebikeç Yayınları, Ankara 2005, s. 113.

onurlarının kırılması, küçük duruma düşme, esaret, işkence, hatta ölümün kaçınılmazlığı durumlarını göstermesi açısından, bu iki örnek oldukça çarpıcıdır. Yalnızca Roma'da değil, çağımızda da bu türden intihar eylemlerinin temelinde benzer güdüler yatmaktadır. Stoacı düşünce açısından bakıldığında, savaş sırasında yaşanan birçok intiharın altında, ruhun bedeni terk ederek yaşayacağı küçük düşürülme ve olası acılardan bir an önce kurtulma isteği yatar. Erdemli ya da vatansever intihar olarak adlandırılan bu durum, aynı zamanda en çok mazur görülen intihar türüdür. Öte yandan, askerlerin intihar ederek mi yoksa yaşayarak mı vatanlarına daha yararlı olacakları sorusu da akla gelmektedir. Böyle bir durumda, tamamen kişisel bir karar olan intiharın vatan sevgisiyle olan ilişkisi tartışılabilir.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Avrupa'da yayılmaya başlayan Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Roma felsefesi hala etkisini göstermekte olduğundan insan ruhunun bedeninden bir kurtuluşu olarak intihara hoşgörü ile bakılır. Ayrıca dinin yayılma sürecinde savaşlarda şehit olmak teşvik edilen ve ulaşılmak istenen bir mertebedir¹². Bu açıdan bakıldığında, birçok askerin geri dönmek üzere savaşa katılması ve ölümün kaçınılmaz olduğu çatışmalara gözü pek bir biçimde girmesi açıklanabilir.

Hıristiyanlığın Avrupa'yı egemenliği altına aldığı ortaçağ boyunca ise intihar kavramına tamamen farklı bir bakış açısı gelişir. Avrupa toplumları açısından Karanlık Çağ olarak da adlandırılan bu dönemin kavrama bakış açısı daha çok yargılama boyutundadır. İncil'in de kaynağı olan İbranice Eski Ahit'te geçen "Adam Öldürmeyeceksin" ifadesini yeniden yorumlayan Katolik Kilise, ifadenin anlamını genişleterek kişinin yalnızca başkasını değil, kendisini öldürmesini de yasaklar. Öyle ki, intihara teşebbüs ederek başarısız olanlar Engizisyon Mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edilerek infaz edilirken yaşamına kendi elleriyle son verenlerin bedenleri gömülme yerine yakılarak cezalandırılır. Bu nedenle, artık yaşamak ya da ölmek birey için bir seçim değildir. İnsanın asıl yapması gereken dini kurallara göre yaşamak, zamanı geldiğinde de gerektiği gibi ölmektir.

Ortaçağ felsefesinin en büyük düşünürlerinden Aquinalı Thomas intiharı, üç farklı boyutta irdeler: Birincisi, ona göre intihar kişinin kendisine karşı işlemiş olduğu bir suçtur. Zira bu eylem, doğal eğilime karşıdır; çünkü doğal eğilim kişinin varlığını sevip onu korumasıdır. İkinci boyutuyla ise intihar bireyin topluma karşı işlemiş olduğu bir suçtur. Buna göre kendi

¹² N. Şen, "Batı Düşünce ve Tarihinde İntiharın Algısal İnşası", s.195.

yaşamına son veren kişi, toplumda onarılması zor bir yara açar ve bunu yapmaya hakkı yoktur. Üçüncü boyutta intiharı Aquinalı Thomas, kişinin Tanrı'ya karşı işlediği bir suç olarak görür. Ona göre intihar, Tanrı'nın yaratma ve öldürme gücüne karşı bir isyandır.

Ortaçağ sonrası dönemde ortaya çıkan Reform ve Rönesans hareketleri, Tanrı merkezli bir evrenden insan merkezli bir evrene geçiş sürecini de beraberinde getirir. Bu dönem aydınları ve düşünürleri insan aklını ön plana çıkararak bilimi ve ilerlemeyi her şeyin üzerinde tutmuştur. Dahası, Kopernik, Galileo gibi bilim insanlarının İncil ile çelişen dünya ve evren ile ilgili keşiflerinin doğruluğunun birbiri ardına ispat edilmesi, özellikle Avrupa'da din inancının ciddi biçimde sorgulanmasına ve Batılı toplumlarda bölünmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Ortaçağ'da egemen din inancının izin vermediği sorgulama, tartışma, kuşku ve eleştiri Rönesans insanının benimsediği en temel kavramlar halini alır. Bu çağda özellikle düşünürler ve bilim insanları, öğretilerini benimsedikleri Klasik dönem aydınlarına öykünerek sanat, edebiyat, bilim ve daha birçok alanda kavramlaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu nedenle kavramlaştırma, dönemin ruhunu en iyi açıklayabilecek sözcüklerden biridir. Rönesans döneminde, diğer birçok şey gibi intihar olgusu da kavramlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu çabaların merkezinde daha önceleri olduğu gibi tarihsel ya da teolojik bir bakış açısı değil bu kez akla dayalı bir bakış açısı vardır.

Bu dönemin intihar konusunda en cesur yaklaşımlarından birini İngiliz metafizik şairi John Donne¹³ yapar. Ancak ölümünden sonra yayımlanabilen ünlü yapıtı *Bianthanatos*'da Donne, intiharın nedenleri çeşitlilik gösteren kişisel bir karar olduğunu, kişinin kendi yaşamına son vermesinin ne aklın ne de Tanrı'nın yasalarına aykırı olduğunu savunur. Aydınlanma Çağı'nın ünlü düşünürlerinden David Hume¹⁴ ise "İntihar Üzerine" (On Suicide) başlıklı denemesinde Donne'la benzer bir tutum sergiler. Ona göre intihar olgusu teolojik bakış açısı yerine doğal hukukun yöntemleri ile irdelenmelidir. Bu açıdan bakıldığında intihar Tanrı'ya karşı işlenmiş bir suç olarak değerlendirilmez. Hume'a göre Tanrı, canlı varlıkları yaratmış, yaşamın kurallarını belirlemiş ve onları yaşamları üzerinde kararlar verebilmeleri için fiziksel ve zihinsel yeteneklerle donatmıştır. Hume intiharın topluma karşı da bir suç olmadığını savunur. Ona göre birey ve toplum arasındaki ilişki karşılıklıdır ve

¹³ John Donne, *Biathanatos Reproduced from the First Edition with a Bibliographical Note*. Dü.: John William Hebel, Facsimile Text society, (1930), s.30.

¹⁴ David Hume, *Selected Essays*, Oxford University Press, Oxford 2008, s.320.

ortak çıkarılara dayanır. Birey kendi yaşamına son verdiğinde bu ilişkiyi de sonlandırmış olur, bunun sonucunda topluma karşı görevleri ve toplumdan beklentileri de son bulduğu için herhangi bir yükümlülüğü olmayacaktır¹⁵. Hume son olarak intiharın kişinin kendine karşı işlediği bir suç olup olmadığını sorgular. Bu noktada, eğer intihar kararı bireyin kendi rızası ile alınmışsa bu, Tanrı'nın kendisine verdiği bir gücü kullanmaktır. Kişi eğer intihar edeceği bir noktaya gelmişse yaşam artık onun için bir yük haline almıştır ve bu yükü istemeye istemeye taşımak anlamsızdır¹⁶.

Bir diğer Aydınlanma Çağı düşünürü Immanuel Kant ise intiharı, kendi ahlak çerçevesi içerisinde değerlendirirken tıpkı Hume gibi teolojik yasaklamaları reddeder. Ancak onu Hume'dan ayıran asıl nokta intiharı kesinlikle kabul edilemez bulmasıdır. Zira, ona göre insan yaşamı bireysel özerkliğe dayalıdır, intihar ise bu özerklikten bir kaçıştır. Bu nedenle de tamamen ahlak dışıdır. Bu bağlamda intihar eden birey, kendisine verilen bir görevi yerine getirmekten kaçmış olur¹⁷.

19. yüzyılla birlikte Avrupa, felsefe, teoloji ve bilim gibi birçok alanda modernizm akımının etkisine girer. Bir yanda endüstri devrimi ve onu izleyen teknolojik yenilikler, öte yanda gözleme ve deneye dayalı bilimin gelişmesi ve bilime olan inancın neredeyse Tanrı inancının yerini alması, ayrıca ilerlemeye duyulan güven, yaşamın her alanında artık geri çevrilemez değişikliklerin yaşanmasına olanak sağlar. Bu dönemde fen bilimlerinde olduğu kadar sosyal bilimlerde de birçok yenilik yaşanır. Bu yeniliklerin sonucunda da insan yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda sosyal bir varlık olarak birçok araştırmanın konusu olur. Daha önceleri beden, ruh, akıl gibi katmanlara ayrılarak anlaşılmaya çalışılan insan kavramına, özellikle Sigmund Freud ve Carl Gustav Jung'un başını çektiği psikanalitik çalışmaların da yardımıyla ego, süperego, kişisel ve kolektif bilinçdışı gibi yeni katmanlar eklenir.

Bu gelişmeler ışığında intihar olgusu, nedenleri, türleri, hukuki, etik ve teolojik yönleriyle farklı bilim dallarından birçok araştırmanın konusu haline gelir. Ancak bu dönemde bilim insanları intiharı yargılamak yerine artık açıklama çabası içerisine girerler. İntihar olgusu, düşünce, teşebbüs ya da eylem gibi bölümlere ayrılarak ayrıntılı bir biçimde incelenmeye başlar. Özellikle psikoloji ve sosyoloji gibi bilim dalları konuyu olası her açıdan

¹⁵ A.g.e., s.322.

¹⁶ A.g.e.,s.323.

¹⁷ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev.: İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2002, s. 27.

derinlemesine irdelemeye çalışır. İntihar üzerinde yapılan özellikle sosyolojik araştırmalar intihar olgusunu bağlamından bir miktar uzaklaştırır. Temelde kişisel bir eylem olan intiharı, tamamen teorik bir bakış açısıyla ve istatistiksel bilgilerin yardımıyla yalnızca rakamlar ve oranlara indirgeyen sosyolojik çalışmalar, bunu toplumsal bir anomali olarak görme eğilimine girer. Zira bunların amacı bireylerden çok toplumları anlamaya çalışmaktır. Öte yandan, psikolojik çalışmalar intiharı tamamen bireysel bir seçim olarak görür ve kişiyi intihara sürükleyen nedenleri incelemek yerine, bu nedenlerin bireyin iç dünyasında oluşturduğu ve onu intihara kadar götüren tepkilere yoğunlaşır. Aynı koşullarla karşılaşan bazı insanlar intihar ederken, bazıları etmezler. Bu nedenle, intihara yol açan asıl unsur dışarıdan gelen etkenler değil, bu etkenlerin kişinin akıl ve ruh sağlığı üzerinde yarattığı tahribattır. Bunun sonucu olarak da psikoloji, intiharı sosyolojinin aksine “bireyin normal dışı davranışı olarak bir hastalık durumu”¹⁸ olarak görür.

Psikanalitik kuramın kurucusu olan Sigmund Freud intiharın zihnin katmanları olan id, ego ve süperego'nun uyum içerisinde çalışmamasının bir sonucu olabileceğini savunur. Freud'a göre yaşam gibi ölüm de içgüdüseldir ve bireyin ömrünün bir noktasında ölüm içgüdüğü yaşam içgüdüğüne galip gelebilir. Freud'un konu ile ilgili bir başka savına göre ise intihar, bireyin çok sevdiği bir kimseyi ya da bir nesneyi kaybetmesinin sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Böyle bir durumda birey kaybettiği kişi ya da nesnenin kendisini yalnız başına bıraktığına inandığı için ona karşı bir nefret duygusu geliştirir. Aynı zamanda kişi, kaybettiği nesneyle bir tür özdeşleşme yaşar; bu bağlamda onun kaybı aynı zamanda kendi kaybıdır. Bu özdeşleşme bireyin kaybına duyduğu nefreti kendisine yöneltmesine neden olur ve sonuç olarak süperego egoyu yalnız başına bırakır. Bu noktada birey, kaybının boşluğunu başka bir kişi ya da nesneyle dolduramazsa gerçeklikten giderek uzaklaşır ve intihara meyilli hale gelir. Son olarak da hem duyduğu nefreti ifade etmek, hem de kaybettiği kişi ya da nesneden intikam alabilmek için intihar etme yolunu tercih eder¹⁹.

Bir diğer psikanalist Carl Gustav Jung ise intiharı kişisel bilinç dışında meydana gelen bir anomali olarak değerlendirir. Buna göre kişisel bilinç dışında kompleksler sonucu ortaya çıkan daha küçük kişilikler bir süre sonra

¹⁸ N. Şen, “Batı Düşünce ve Tarihinde İntiharın Algısal İnşası”, s. 199.

¹⁹ Nezahat Arkun, *İntiharın Psikodinamikleri*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s.139.

kişilik parçalanmasına yol açabilir, bu parçalanma da kişiyi intihara sürükler²⁰. Benzer bir biçimde, bireysel psikoloji ekolünün kurucusu Alfred Adler de intiharı aşağılık duygusunun ve zayıflığın bir sonucu olarak görür. Böyle bir durumda toplumla bağlarını koparan birey, varlığını sürdürebilmek ve toplumsal hiyerarşide yükselebilmek için kullanması gereken saldırganlık duygularını kendine yöneltir. Böyle bir travma sonucunda intihar eden kişi, kendine değil, onu yaraladığını düşündüğü kişiye ya da genelde topluma zarar verme isteğindedir²¹.

Sosyolojik açıdan bakıldığında ise, intihar konusunda yapılmış belki de en kapsamlı çalışma Émile Durkheim'in 1897 yılında yayımlanan *İntihar*²² adlı çalışmasıdır. Durkheim yapıtta özelde intihar olgusunu toplumsal gerçekler ışığında incelerken genelde de bu olgudan hareketle, bir bilim olarak sosyolojinin temel kavram ve yöntemlerini ortaya koymayı, sosyoloji bilimini de bu temeller üzerinde yükseltebilmeyi hedefler. Durkheim'a göre intihar toplumsal bir olgudur ve "toplumsal yaşam hızı" ile ilgilidir²³. Bu bağlamda her toplumun kendine özgü bir intihar oranı vardır. Dolayısıyla, toplumda yaşanan olaylar, kargaşalar, haksızlıklar vb. bireylerin davranışları üzerinde etkiler bırakır ve bunların bir kısmı intihar ile sonuçlanır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, toplumsal düzende değişikliklere ve karmaşaya yol açan en önemli etkenlerden biri savaşlardır.

Birinci Dünya Savaşı ve İntihar

Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen intihar vakalarının büyük bir bölümünü psikolojik ya da sosyolojik açıdan değerlendirmek olasıdır. Psikolojik açıdan bakıldığında intiharın başlıca nedeni 'savaş bunalımı'na (shell shock) bağlı ortaya çıkan mental bozukluklardır. İlk kez Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1917 yılında, İngiliz hekim Charles Myers tarafından tanısı konan ve askerlerin içerisinde buldukları ağır bombardıman ve çatışma koşulları nedeniyle yaşadıkları travmalardan kaynaklanan savaş bunalımı, birçok askerin anlamsız ve tutarsız davranışlar sergilemesine; duyma ve his kaybı yaşamasına; psikolojik açıdan da umutsuzluk, savunmasızlık, güvensizlik ve acziyet gibi duygular geliştirmesine neden olur. Savaş

²⁰ Jack D. Douglas, *The Social Meanings of Suicide*, Princeton University Press, New Jersey 1967, s.369

²¹ Eric Volant, *İntihar Sözlüğü*, Çev.: Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, İstanbul 2005, s.23.

²² E. Durkheim, *İntihar: Bir Toplumbilim İncelemesi*, Çev: Zühre İlkelen, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013, s. 17.

²³ A.g.e., s.18.

bunalımının en sık görülen belirtileri, özellikle kanlı çatışmalar sonrasında yaşanan yeme-içme ve uyku bozukluklarıdır. Bunun yanında, diğer belirtileri arasında kaygı bozuklukları, kontrol altına alnamayan ishal ve yüz kaslarında meydana gelen histerik tikler sayılabilir. Ayrıca, düşman askerlerini karnından bıçaklayan askerlerde şiddetli mide ağrıları, ya da keskin nişancıların görme kaybı yaşadıkları durumlar da rapor edilmiştir. Bununla birlikte, birçok asker yıllar sonra bile savaşta yaşadıkları sahneleri içeren bitmez tükenmez kâbuslar gördüklerinden şikâyetçi olmuştur.

Savaşın ilk yıllarında fiziksel yaralanmalara bağlı olarak sinirlerde meydana gelen hasarların yol açtığı düşünülen savaş bunalımı, daha sonraları yaralanmamış, hatta cephede ya da siperlerde bile bulunmamış olan askerlerin de aynı belirtileri göstermesi üzerine psikolojik açıdan ele alınmaya başlar. Savaş sırasında görev yapan İngiliz nöroloji uzmanı ve psikiyatr Ernest Jones, savaş bunalımı ve nedenlerini şöyle açıklar:

Savaş sırasında askerlere medeni yaşama ait standartların kaldırılması konusunda yalnızca izin verilmemiş, aynı zamanda medeni insanların katlanamayacağı şeyler yapmaları konusunda cesaretlendirilmişlerdir. Freud'un bütün nevrotik bozuklukların temelinde yattığını düşündüğü vahşet, sadizm, cinayet gibi daha önceleri yasaklanan ya da gizlenen birçok dürtü askerlerin hiç de alışık olmadığı şartlarda ortaya çıkarılmış, kendilerinden bunlarla baş etmeleri beklenmiştir.²⁴

7 Temmuz 1916'da, İngiliz asker Arthur Habbard, annesine yazdığı bir mektupta, neden artık Fransa'da ceph (Bogacz)değil de Ipswich'de bir hastanede olduğunu şöyle açıklar:

... bu, ömrüm boyunca unutamayacağım korkunç bir manzaraydı. Bize kimseyi esir almamız konusunda kesin emirler verilmişti. Öncelikli görevim, yaralı olsa dahi karşıdakileri katletmektir. Bütün şarjörümü bir delikten çıkan üç yaralı Alman askerinin üzerine boşalttım. Çok kötü kanamaları vardı, ben de acılarına son verdim. Merhamet etmem için yalvardılar, ancak emir almıştım²⁵.

Yaşadığı vahşeti bir tülü unutmayı başaramayan Habbard, daha sonra hastanede kaldığı dönemde intihar eder. Bu örnek, savaş bunalımının askerler üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

²⁴ Ted Bogacz, "War Neurosis and Cultural Change in England, 1914-22", *Journal of Contemporary History*, 24 (1989), s.143.

²⁵Anthony Babington, *Shell Shock: A History of the Changing Attitudes to War Neuroses*, London, Pen&Sword 1997, s.72.

Çatışma sırasında savaş bunalımına giren birçok asker, açıklanamaz ve tutarsız davranışlar sergileyebilirler. Bazı durumlarda askerlerin yoğun ateş altındayken siperlerinden çıkarak bilinçsiz bir biçimde etrafta yürümeye başladıkları; olasılıkla yakınlarına düşen bombalardan kaynaklanan ses ve şok dalgaları nedeniyle duyma kaybı yaşadıkları için arkadaşlarının çağrılarına yanıt vermedikleri; bazı durumlarda siperlerinden fırlayarak çok yakında bulunan düşman siperlerine doğru koşmaya başladıkları durumlar rapor edilmiştir. Kendisini koruma güdüsünü tamamen kaybeden ve olasılıkla bilinçsiz bir biçimde davranan bu askerlerin büyük bir çoğunluğu düşman askerlerince öldürülür. İntiharın bir tanımına göre, birey doğrudan kendi canına kıymasa bile, sonu mutlak ölüm olan bir durum ya da davranış içerisinde girmesi, böyle bir durumdan ya da davranıştan uzaklaşmaması dahi geniş anlamda intihardır ²⁶. Örneğin, bir kimsenin uzun süre sigara, alkol ya da uyuşturucu kullanması, beslenmesine ve temizliğine dikkat etmemesi gibi davranışlar bu tanıma göre intihar kabul edilir. Oysa bu tür alışkanlıkları olan insanlar üzerinde yapılan araştırmalar, bu kişilerin büyük kısmının intihara meyilli olmadığını ya da ölmek istemediklerini ortaya koyar. Ancak intiharda ölümün çabuk olması gibi bir gereklilik yoktur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, savaş bunalımı yaşayarak siperlerde ayağa kalkan, ya da düşman siperlerine doğru koşmaya başlayan askerlerin kendilerini bilinçsiz bir biçimde de olsa açık hedef haline getirdikleri ve bunların birçoğunun düşman askerlerince öldürüldükleri yadsınmaz. Masaryk'ın tanımı düşünüldüğünde, savaş bunalımı sonucu, bilinçsizce de olsa bu biçimde davranarak düşman askerlerince öldürülen askerlerin durumunun intihar olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu akla gelebilir. Sözü edilen tanım uyarınca, her ne kadar travmanın etkisi altında gerçekleşmiş olsa da, bu askerlerin de intihar ettiği sonucuna ulaşılabilir.

Savaş bunalımı yaşayan birçok asker, cepheden kaçmaya çalışma, ağlama ya da histeri krizleri geçirme, çatışmaya girmekten kaçınma gibi değişik davranışlar sergiler. Birinci Dünya Savaşı sırasında psikoloji, henüz çok genç bir bilim olduğu ve cephede çarpışan askerlere yeterli psikolojik destek verecek ya da tanı koyacak sağlık personelinin azlığı nedeniyle savaş bunalımı yaşayan birçok askere tanı koyulamaz. Bu askerlerin birçoğu, başlangıçta cephe gerisindeki hastanelere sevk edilse de savaştan kaçtıkları düşünülecek yeniden cepheye gönderilir. Öte yandan, yaşadıkları savaş

²⁶ Thomas G. Masaryk, *Suicide and the Meaning of Civilization*, Çev.: Robert G. Batson, University of Chicago Press, Chicago 1970, s.20.

bunalımı nedeniyle bu belirtileri gösteren birçok asker de üstleri tarafından korkaklıkla, arkadaşlarının morallerini bozmakla ve kurallara uymamakla suçlanır. Hatta, bu askerlerden bazıları cephede kurulan savaş mahkemelerinde yargılanarak ölüm cezasına çarptırılır ve bu cezaları savaş alanında, arkadaşlarının gözleri önünde infaz edilir. Bunun nedeni de diğer askerlere gözdağı vermek ve onların da benzer tutumlar sergilemelerine engel olmaya çalışmaktır. İngiliz ordu kaynaklarına göre, savaş sırasında korkaklık, taraf değiştirme ya da cepheden kaçma gibi nedenlerle yargılanarak ölüm cezasına çarptırılan askerlerin sayısı 306'dır. Benzer nedenlerle Alman ordusunda da 25 asker ölüm cezasına çarptırılmıştır²⁷.

Genel olarak bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda 80.000 savaş bunalımı vakası rapor edilir. Savaş sırasında şu ya da bu nedenle işlevini yitiren askerlerin 1/7'sini savaş bunalımı ve nevroz yaşayan askerler oluşturur. Fiziksel olarak yaralanan askerler bu listeden çıkarıldığında ise savaş bunalımı yaşamaları nedeniyle savaşamaz duruma gelen askerlerin oranı savaşamaz duruma gelen bütün askerlerin üçte birini oluşturur²⁸. Kesin sayılar tam olarak bilinmese de, askeri tarihçilere göre 1914-18 yılları arasında cephede ve siperlerde birçok asker intihar eder ve bu intiharların temelinde savaş bunalımı, depresyon ve fiziksel açıdan tükenmişlik sendromu yatar.

Savaş bunalımı üzerinde yapılan bir başka çalışmaya göre ise bu sorunu yaşayan rütbeli askerlerin oranı erlere göre çok daha fazladır. Örneğin, 1917 yılında İngiliz askerleri arasında yapılan bir araştırmaya göre, özellikle Somme cephesinde her 30 rütbesiz askere karşılık bir rütbeli asker bulunmaktadır. Savaş sırasında hastanelerde nevroz nedeniyle tedavi edilen askerler incelendiğinde ise her 6 rütbesiz askere karşılık 1 rütbeli asker olduğu görülür²⁹. Buradan da anlaşılacağı üzere, sayı olarak olmasa bile, oran olarak rütbeli askerler savaş bunalımından çok daha fazla etkilenirler. Bunun olası nedenleri arasında emir alan değil veren tarafta olmaları, bu nedenle duyulan pişmanlık ve suçluluk duygusunun çok daha güçlü olması gösterilebilir. Zira rütbesiz bir asker yaşadığı ya da neden olduğu vahşeti karşısında, yalnızca emirleri uyguladığını ve başka bir seçeneği olmadığını düşünerek suçluluk duygusundan biraz olsun kurtulabilirse de bu durum rütbeli askerler için pek geçerli değildir. Çünkü onların çoğu zaman suçlayabilecekleri başka biri

²⁷ General Annual Report of the British Army (1912-1919), s. 68.

²⁸ Military Casualties-World War-Estimated, s.219.

²⁹ A.g.m., s. 219.

yoktur.

Askerlerin yaşadığı savaş bunalımı ve diğer savaşa bağlı psikolojik bozukluklar çoğu zaman savaşla birlikte sona ermez. Birinci Dünya Savaşı gazileri üzerinde yapılan araştırmalarda, bu askerlerden birçoğunun Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) yaşadığını ortaya koyar. “*Savaş travması ve intihar eğilimi arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu ortaya koyan birçok çalışma vardır*”³⁰. Ayrıca, Norris ve arkadaşları, savaş deneyimine sahip guruplar üzerinde yaptıkları araştırmalarda TSSB’nin yaygın bir ruh sağlığı problemi olduğu sonucuna varırlar³¹. TSSB’de en çok rol oynayan faktörler depresyon, suçluluk ve umutsuzluk hisleridir. Özellikle kanlı çatışmalara giren ya da şahit olan askerlerde bu durum sıklıkla görülür. Savaş sonrasında ise çözülememiş iç çatışmalar, arkadaşları öldüğü halde hayatta kalmaktan duyulan suçluluk duygusu, savaş sırasında yapılanlardan duyulan pişmanlık, vb. duygular TSSB’yi tetikleyen unsurlar arasındadır. Bu rahatsızlık da savaş sonrasında birçok eski askeri intihara kadar sürükler. Örneğin, John Weaver’ın Yeni Zelanda askerleri üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre savaştan dönen askerlerin intihar oranı, aynı yaş gurubundaki sivil erkeklere göre iki ila dört kat daha fazladır³². Benzer biçimde, 1919 yılında Kanada’da gazetelerdeki intihar haberleri üzerinde yapılan bir incelemede rapor edilen toplam intihar vakalarının %40’ının savaş gazileri olduğu görülür. Dahası, bu vakalar 18-39 yaş arası erkek intiharlarını kapsayacak biçimde daraltıldığında, savaş gazilerinin oranı %80’lere kadar yükselir. Bu oranlar, gerçekte savaş bunalımı ve TSSB’nin savaş gazileri üzerinde ne denli büyük ve onarılamaz hasarlar bıraktığını açık bir biçimde ortaya koyar.

Bu hususta dikkat çekici bir diğer örnek, savaş sonrasında ana vatani olan Kanada’ya dönen Charles Campbell’dır. Campbell, 20 Ocak 1919’da, daha 23 yaşındayken kendini vurarak intihar eder. Dönemin önemli gazetelerinden *Globe*, bu intihardan söz ederken “*Tedavisi sürerken belirgin bir biçimde somurtkandı.*”³³ der. Tıpkı Campbell gibi George Smith isimli Kanadalı savaş gazisi de aynı dönemde savaş bunalımı ve TSSB’ye bağlı

³⁰ K.L. Knox, “Evaluating evidence of risk for suicide among veterans,” *Mil. Med.*, 175, 2010, s. 703.

³¹ Fran H.Norris, et al., “60,000 disaster victims speak: part I. An empirical review of the empirical literature, 1981—2001.”, s. 207.

³² John Weaver, *A Sadly Troubled History: The Meanings of Suicide in the Modern Age*, McGill-Queen’s University Press, Montreal-Kingston, 2009, s. 184.

³³ *Globe Gazetesi*, (21 Ocak 1919), s. 2.

olarak intihar eder³⁴.

Savaştan yıllar sonra dahi savaşa bağlı intihar vakaları görülmeye devam eder. Örneğin, 1915 yılında Çanakkale Savaşı sırasında Gelibolu'da görev yapan Yüzbaşı Guy Nightingale, savaşın izlerinden bir türlü kurtulmayı başaramaz ve 1935 yılında, 43 yaşındayken yaşamına son verir.

Savaş gazileri arasında meydana gelen intihar vakaları, depresyon, fiziksel yaralanmalar ya da ampütasyon, işsizlik, yoksulluk, umutsuzluk gibi birçok farklı nedene bağlanabilir. Hatta bazıları doğrudan savaş bunalımı ya da travma sonrası stres bozukluğu ile ilişkilendirilir. Ancak tartışmaya açık olmayan bir nokta vardır ki, o da görünen neden her ne olursa olsun, sözü edilen intiharların temelinde savaş ve onun insanlara yaşattığı acılar yatar.

Savaş sırasında ve sonrasında ortaya çıkan asker intiharlarını psikolojik açıdan olduğu kadar sosyolojik açıdan da irdelemek olasıdır. Bu noktada Durkheim'in yukarıda sözü edilen yapıtına dönmek yerinde olacaktır. İntiharı bireysel olmaktan daha çok toplumsal bir olgu olarak kabul eden Durkheim, intiharın her ne kadar insan doğasına karşı bir tutum olduğunu düşünse de, bireylerin yaşamları boyunca birçok başa çıkması zor durumla karşılaşabileceğine ve herkesin bu elverişsiz durumlarla baş edebilmek için aynı dirence sahip olmayabileceğine vurgu yapar³⁵. İçinde bulunduğu güçlüklerle mücadele edebilme kuvvetini kaybeden insan için ise intihar bir tür çözüm olabilir. Bu bağlamda, bir insanın karşılaşabileceği en elverişsiz, en vahşi ve en güç koşullardan biri olan savaş sırasında bazı askerlerin direnç gösterememesi oldukça doğaldır.

Toplumsal nedenleri ele alarak intiharı bir tür sınıflandırmaya sokan Durkheim'a göre üç tür intihar vardır: bunlar bencil, özgeci ve kuralcı (anomik) intiharlardır³⁶. Bencil intihar genellikle bireyin toplumla bütünleşememesi sonucu ortaya çıkar. Bu kurama göre birey toplumdaki uzaklaşır, toplumla bağlarını bir bir koparır ve sonunda topluma yabancılaşmaya başlar. Bunun sonucunda da büyük bir yalnızlık hissi yaşayarak intihara sürüklenir³⁷. Birinci Dünya Savaşı sonrasında cepheden dönen ve aralarında Ernest Hemingway, F. Scott Fitzgerald gibi ünlü yazarların da bulunduğu birçok Amerikalı asker, savaş muhabiri, gazeteci ve yazar benzer durumlardan şikâyet eder. Savaşa gitmeden önce bıraktıkları toplumla, döndüklerinde

³⁴ Toronto Daily Star, (14 Temmuz 1919), s. 20.

³⁵ Durkheim, *İntihar*, s.138.

³⁶ A.g.e, s.135.

³⁷ A.g.e, s.136.

buldukları toplum aynı olmasına rağmen, bu kimseler yaşadıkları nedeniyle artık değişmişlerdir. Bu nedenle kendi toplumlarına ayak uyduramamaya başladılar. Bunun sonucunda da kaçınılmaz bir biçimde ailelerine, dine, topluma ve onun inşa ettiği diğer kurumlara, en sonunda da yaptıklarından duydukları nefret ve pişmanlık nedeniyle kendilerine yabancılaşarak yalnızlık hissi yaşamaya başladılar. Gertrude Stein'in 'Kayıp Nesil' (Lost Generation) olarak adlandırdığı bu insanların arasında intihar edenlerin sayısı hiç de az değildir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin 1917'de savaşa girmesi ile orduya yazılmak isteyen, ancak gözlerindeki bozukluk nedeniyle kabul edilemeyen Ernest Hemingway, daha sonra Kızıl Haç'a gönüllü olarak kaydolur ve ambulans şoförü olarak ilk önce Paris'e, ardından da Avusturya'ya gider. Görevi sırasında ağır bir biçimde yaralanan ve yaşadığı vahşeti unutamayan Hemingway, savaş dönüşü Amerikan toplumuna ayak uyduramaz. Yeniden Avrupa'ya döner ve Paris'e yerleşerek kendisini alkole verir. Kayıp Neslin bir üyesi olan Hemingway, burada da aradığını bulamaz ve yaşadığı yabancılaşmanın ve yalnızlığın sonucunda 1961 yılında av tüfeği ile kendisini vurarak intihar eder.

Durkheim'a göre bir diğer intihar türü de özgeci intihardır. Bencil intiharın aksine özgeci intiharın temelinde bireyin içinde yaşadığı toplumla bağlarının oldukça güçlü olması yatar. Burada kişi, toplumsal kurallar ve normlar gereği intiharı kendisine bir görev bilir. Bu tür intihar toplum tarafından da onurlu bir davranış olarak kabul görür. "*Kişiyi tanıyan hakların birincisi yaşama hakkıdır. O hak, olsa olsa, ancak savaş gibi durumlarda askaya alınır*"³⁸. Birinci Dünya Savaşı sırasında özgeci intihar örnekleri sıklıkla görülür. Birçok kişi bazen arkadaşlarını, bazen üstlerini, bazen sivilleri, bazen de kutsal kabul ettikleri vatan toprağını koruyabilmek için düşünmeden ölüme giderler. Masaryk'ın yukarıda da sözü edilen kuramına göre, bu türden davranışlar intihar olgusu içerisinde değerlendirilebilir. Örneğin, Çanakkale Savaşı'nda Yarbay Hüseyin Avni Bey'in komutasındaki 57. Alay, 9. Tümenin 25 ve 26. Alaylarının kuşatılmasını önlemek için taarruz eder ve büyük kayıplar verir. 25 Nisan 1915'te ise Mustafa Kemal komutasındaki 57. Alay'a mensup yaklaşık 3000 subay ve er, vatana duydukları bağlılık nedeniyle kendilerinden yaklaşık 46 kat daha büyük olan İngiliz ordusuna karşı kahramanca savaşır ve mevcudunun yaklaşık üçte ikisini kaybeder. Mustafa Kemal'in daha sonraları bu taarruzun sembolü haline gelen "*Ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum.*" sözleri, kendilerini vatanları

³⁸ A.g.e, s.216.

uğruna feda etmeye ne kadar kararlı olduklarını da ortaya koyar. Bu, bir anlamda askerlerin ait oldukları topluma ve arkadaşlarına olan bağlılıklarının bir göstergesidir. Benzer bir olay 15 Mayıs 1915’de Bombasurtı Vakası’nda yaşanır. Mustafa Kemal Atatürk, daha sonraları bu olayı şöyle nakleder:

Karşılıklı siperlerin arasındaki mesafe 8 metre. Yani ölüm muhakkak. Birinci siperlerin hiçbiri kurtulmamacasına kâmilan düşüyor. İkincidekiler onların üzerine gidiyor. Fakat ne kadar gıpta edilecek itidal ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, en ufak bir korku göstermiyor. Sarsılmak yok. Okumak bilenler ellerinde Kur’an-ı Kerim cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler Kelime-i Şahadet getirerek yürüyorlar. Bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren, şaşılacak ve övülecek bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesi’ni kazandıran bu yüksek ruhtur.

Bu olaylarda görülebileceği üzere, bazı bireyler ve gruplar, topluma ve onun normlarına olan bağlılıklarından dolayı canlarını feda eder. Durkheim bunu özgeci intihar olarak adlandırır.

Durkheim’a göre üçüncü tür intihar ise kuralsız intihardır. Bu tür intihar, toplumdaki normların çözülmesinden kaynaklanır. Durkheim’a göre toplum “*Sadece bireylerin duygularını ve etkinliğini eşitsiz bir yeğinlikle kendine çeken bir şey değildir. Toplum aynı zamanda onları düzene koyan bir güçtür*”³⁹. Bu bağlamda, toplumdaki düzenleyici etkinin işleyişiyle intiharın toplumdaki oranı arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, toplum bireyleri yalnızca içinde barındırmaz, aynı zamanda birçok kural ve normu işleterek onları bir arada tutabilecek bir davranış ölçütü geliştirir. Toplumun bireyleri de davranışlarında bu ölçütü kullanır. Ancak ekonomik kriz ya da savaş gibi durumlarda, bu kurallarda bir gevşeme ya da çözülme ortaya çıkar. Bunun sonucunda da insanlar davranışlarını tartacak bir ölçüt bulmakta zorlanır. Bu karmaşa da kuralsız intihara zemin hazırlar. Birinci Dünya Savaşı sırasında özellikle cephede yaşanan kaos, birçok askerin nasıl davranması gerektiğine karar verememesine, güvensiz hissetmesine, hatta hizmet ettikleri amacı sorgulamasına yol açar. Bunun sonucunda da intihar vakaları yaşanır.

³⁹A.g.e., s.241.

Sonuç

İntihar, insanlık tarihi boyunca dini inanç, toplumsal yapı, örf, adet, gelenek gözetmeksizin her türlü toplumda ortaya çıkan bir sorunsaldır. Eylemin yaşandığı toplumlar kadar nedenleri de çeşitlidir. Bazı durumlarda birey içerisinde bulunduğu koşullara uyum sağlayamadığı ya da sorunlarının üstesinden gelemeyeceğine inandığı bir anda intiharını bir kaçış yolu olarak tercih eder. Bu türden intiharlar daha çok psikolojik vakalar olarak ele alınır. Bazı durumlarda ise birey hali hazırda sahip olduğu yaşamdan bir sonrakine ya da başka bir boyuta geçme arzusu içerisinde intihar eder. Bu intiharları da çeşitli inanışlara bağlamak olasıdır⁴⁰. Örneğin, 18 Kasım 1978 günü, Guyana'da 'Halkın Tapınağı' isimli tarikatın lideri Jim Jones, dünyanın sonunun geldiği, dünya dışı varlıkların gelip kendilerini gemilerle başka bir boyuta götürecekleri, ancak bunun önündeki en büyük engelin etten kemikten yapılan bedenleri olduğu gerekçesi ile müritlerine siyanür katılmış üzüm suyu içmelerini emreder ve bunun sonucunda 912 topluca intihar eder. Bazı durumlarda ise intihar daha çok toplumsal bir olgudur. Japon kültüründe yer alan *harakiri* bunun örneklerinden biridir. Birey ya bir davranışının sonucu olarak duyduğu utanç nedeniyle ya da toplumun geri kalanı için daha iyi olacağını düşündüğü için yaşamına son verebilir. Dahası, onun bu davranışı toplumca onurlu bir eylem olarak değerlendirilip takdir de edilebilir.

Birinci Dünya Savaşı'na katılan hemen her ülkenin ordularında intihar vakalarının yaşandığı bilinmektedir. Bu vakaların bazılarında, askerler içerisinde buldukları çatışma şartlarının güçlüğüyle baş edemeyerek yaşamlarına son verirler. Bazı durumlarda da bu koşullara eklenen açlık, susuzluk ya da bulaşıcı hastalıklar gibi diğer etkenlerin de bir sonucu olarak intihar vakaları görülür. Bu türden intiharların en büyük nedeni umutsuzluk olarak göze çarpar. Bazı askerler de şahit ya da neden oldukları vahşetin ağırlığını taşıyamayarak yaşamlarına son vermeyi tercih ederler. Bu askerleri intihara sürükleyen başlıca dürtüler ise pişmanlık, vicdan azabı ve suçluluk hissi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenlere bağlı olarak yaşanan intiharlar yalnızca savaş sırasında değil, savaştan yıllar sonra bile yaşanabilir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan intiharların bir kısmı da Durkheim'ın tanımıyla özgeci intihar olarak ele alınabilir. Buna göre birey kendisini bir

⁴⁰ Örneğin, 18 Kasım 1978 günü, Guyana'da 'Halkın Tapınağı' isimli tarikatın lideri Jim Jones, dünyanın sonunun geldiği, dünya dışı varlıkların gelip kendilerini gemilerle başka bir boyuta götürecekleri, ancak bunun önündeki en büyük engelin etten kemikten yapılan bedenleri olduğu gerekçesi ile müritlerine siyanür katılmış üzüm suyu içmelerini emreder ve bunun sonucunda 912 topluca intihar eder.

topluma ya da gruba fazlasıyla ait hissettiğinde, kendisinin ve özellikle de toplumun iyiliğine olacağını düşündüğü durumlarda yaşamına son verebilir. Bu nedenle savaşta düşmana tutsak düşmemek için yaşamına son veren, arkadaşlarını korumak pahasına kendi canını feda eden, ya da intihar saldırıları yoluyla düşmana büyük zararlar vermeyi amaçlayan askerlerin intiharı bu bağlamda incelenebilir.

Savaşa giden bireyin karşılaşacağı en olası sonuçlardan biri ölümdür. Ancak, çoğu durumda ölümün sebebi çatışma, salgın hastalık, açlık gibi nedenlerken, bazı durumlarda da askerlerin kendi canlarına kıymasıdır. İnsanlık tarihinin o zamana kadar gördüğü en kanlı ve ölümcül savaşlar arasında olan Birinci Dünya Savaşı sırasında da birçok intihar vakası meydana gelir. Ancak bu savaşta yer alan hiçbir ülkenin askeri kaynaklarında intihar vakaları ile ilgili bir istatistik bulunmaz. Bu nedenle, konu ile ilgili elimizdeki bilgiler daha çok hatıralara, günlüklere, kişisel notlara ve konu üzerinde sonradan yapılan araştırmalara dayanmaktadır.

Bu çalışmada, intiharın psikolojik ve toplumsal nedenlerinden bazıları irdelenmiş, Büyük Savaş sırasında ve sonrasında yaşanan asker intiharları, savaş bunalımı, travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik nedenler ve Durkheim'ın bencil, özgeci ve kuralsız intihar kuramları gibi sosyolojik yaklaşımlar ışığı altında örneklendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ARİSTOTELES, *Nikomakhos'a Etik*, Çev.: Saffet Babür, Kebikeç Yayınları, Ankara 2005.

ARKUN, Nezahat, *İntiharın Psikodinamikleri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

AYDIN, Kamil, *Entellektüel Yabancılar ve Ölümcül Kimlikler: Saul Bellow ve Sylvia Plath*, Eser Matbaacılık, Erzurum 2005.

BABİNGTON, Anthony, *Shell Shock: A History of the Changing Attitudes to War Neuroses*, Pen&Sword, London 1997.

BOGACZ, Ted, "War Neurosis and Cultural Change in England, 1914-22", *Journal of Contemporary History* 24 (1989), s.143.

DONNE, John, *Biathanatos Reproduced from the First Edition, with a Bibliographical Note*. Dü.: John William Hebel. Facsimile text society, 1930.

DOUGLAS, Jack D, *The Social Meanings of Suicide*, Princeton University Press, New Jersey 1967.

DURKHEİM, Émile, *İntihar*, Çev.: Ö. Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara 1992.

ERİCKSON, Edward J. *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War* Greenwood 2001.

General Annual Report of the British Army 1912-1919, (1921).

HUME, David, *Selected Essays*, Oxford University Press, Oxford 2008.

İNCEOĞLU, Sibel, *Ölme Hakkı*, Ayrıntı, İstanbul 1999.

KANT, Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev.: İonna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2002.

KNOX, K. L., "Evaluating evidence of risk for suicide among veterans," *Mil. Med*, 175, 2010.

MASARYK, Thomas G, *Suicide and the Meaning of Civilization*, Çev.: Robert G. Batson, University of Chicago Press, Chicago 1970.

NORRİS, Fran H., et al. "60,000 disaster victims speak: part I. An empirical review of the empirical literature, 1981—2001." *Psychiatry* 65.3 (2002): 207-239.

Military Casualties- World War- Estimated (1924).

PLATON, *Phaidon*, Çev.: Hamdi Ragıp Atademir ve Kemal Yetkin . Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001.

_____. *Yasalar*, Çev.: Candan Şentuna ve Saffet Babür, Kabalcı, İstanbul 2007.

ŞEN, Neslihan, "Batı Düşünce ve Tarihinde İntiharın Algısal İnşası", *Kaygı*, 11 (2008), s. 191-203.

TRİNİDAD, Antolin C. "A Sadly Troubled History: The Meanings of Suicide in the Modern Age." *JAMA* 302.5 (2009), s. 573-577.

VOLANT, Eric, *İntihar Sözlüğü*, Çev.: Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, İstanbul 2005.

World War I: People, Politics, and Power, Britannica Educational Publishing (2010), s.219.

SAVAŞ EDEBİYAT ETKİLEŞİMİNDE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN RUS EDEBİYATINA YANSIMALARI

Yrd. Doç. Dr. Badegül CAN EMİR*

*“Kitap! Aziz dostum!
Sen bir askerin sırt çantasında
geçtin zafere giden tüm yolları
sonuna kadar.
Ardından getirdi bizi
senin büyük gerçeğin.
Senin okuyucun ve yazarın
Savaşa birlikte gitti.”
(A.Surkov)*

Giriş

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanoğlunun yaşamında olan savaş, toplumların sosyal ve ruhsal kötüleşmelerle tanıştığı insan doğasını alt üst eden bir olaydır. Savaşlar kimi uluslar için kazanımlar getirse de çoğu kez yıkım anlamı taşır. Rusya savaşın yıkıcı yanına birçok kez tanık olmuş ülkelerden biridir. Rus halkı tarih boyunca birçok savaş yaşamıştır; ama en şiddetli ve en kanlı savaşlar 1914-1918 ve 1939-1945’lerde yapılanlardır. 20. yüzyılda Rusya, dışta Rus-Japon ve Birinci Dünya Savaşlarıyla, içte de 1905-1917 devrimci dönemle sarsılmıştır. Dolayısıyla 20. yüzyılın başında Rusya ekonomik durumuyla ve askeri başarısızlıklarıyla çok karışık bir tablo ortaya koymaktadır.

Birinci Dünya Savaşı Balkanlar’da patlak verdiğinde, ülke içinde kaosla uğraşan Çarlık Rusya’sı savaştan uzak durma isteğindedir. Rus hükümeti ülkedeki iç karışıklıklara ek olarak bir de savaştan uzak durunca IV. Duma¹ tarafından olumsuz eleştirilere maruz kalır. Bu eleştiriler ve baskılardan kurtulmak amacıyla Rusya, İngiltere ve Fransa ile ittifak oluşturur. Böylece Rus hükümeti, Japon Savaşı ve 1905 Ayaklanması sırasında kaybettiği güveni kazanma niyetindedir. Ayrıca Rus hükümeti, batı sınırında Almanya’nın bir güç olarak belirmesinden, Doğu Avrupa’da Pan-Slavizm emellerine set çekmesinden ve beraberinde Pan-Germenizm’in tehlike hâline gelmesinden rahatsızdır. Bu nedenle, Almanya’yı ve ona dayanan Avusturya-

* KTÜ, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON. canbadegul@gmail.com

¹ Çarlık Rusyası’nda 1905-1917 yılları arasında etkin olan yasama meclisidir.

Macaristan İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak söz konusu tehlikeyi uzaklaştırmak ve bütün Slavları Rus egemenliği altına almak ister. Rusya bu amacına ulaşırsa aynı zamanda İngiltere'nin karşı çıkmasından dolayı bir türlü alamadığı İstanbul ve Boğazları, İngiltere ve Fransa ile müttefik olmasından yararlanarak ele geçirecektir. Bütün bu amaçlar doğrultusunda Rus Çarlığı 19 Temmuz 1914 günü milyonlarca insanın hayatına mal olan Büyük Savaşa² katılır. Bu tarihlerde devletin başında olan Çar II. Nikolay (1894-1917) ülkenin toprak bütünlüğünü korumak için gerekli stratejileri gerçekleştirememiştir. A. Polovtsev, ülkenin o günkü durumunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Çarın otokrasiye olan bağlılığı her gün biraz daha artmakta; görevlerin ve gücün sınırsız bir şekilde suiistimali, anlamsız bürokratik kaprisler, ilerisini görmekten uzak ‘saçma’ politikalar, devlet işlerine çarichenin, büyük prenslerin ve onların etrafındaki bir grup ‘alçakların’ sürekli müdahalesi sonucu, Rus halkı, baskı ve çaresizliğin içine her gün biraz daha fazla batmakta idi.”³

Yine Lenin 1913 yılında “*Dünyanın en geri ülkesiyiz.*”⁴ sözleriyle savaş öncesi Rus çarlığının durumunu çok çarpıcı biçimde ortaya koymuştur. Dolayısıyla I. Aleksandr ve I. Pavel romanlarının yazarı D. Merejkovski'nin Paris'te bulunduğu yıllarda ifade ettiği gibi “*I. Dünya savaşı Rusya için felaket günlerinin başlangıcıdır.*”⁵ 1914-1918 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya en mağdur ülkelerden biri durumundadır. O yıllarda Rus Çarlığı'nın içinde bulunduğu durumu Gazeteci Solomon Volkov “*Ayakları topraktan dev bir anıt olduğu anlaşıldı.*”⁶ sözleriyle ifade eder. Ülkedeki işçi ayaklanmalarına savaşın ağır şartları eklenince aydınlar, askerler ve halkta huzursuzluk artar. Ülke içi karışıklıklar, dış tehditler ve halkın baskı içinde yaşayışı 1917 Şubat devrimiyle Romanovların tahttan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanır. Mart 1917'de Bolşeviklerin iktidara gelmesi halkta bir kurtuluş ümidi uyandırır. Lenin, Stalin ve Trotski gibi isimlerin de etkisiyle oluşan

² 1914-1918 yılları arasında yaşanan savaş başta Büyük Savaş adını alır. Birinci Dünya Savaşı terimi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarihi literatüre girmiştir. Bkz. Grigori Popov, “Poçemu Rossiya ne mogla ne proigrat Pervuyu Mirovuyu voynu (sotsial'no-ekonomičeskiye aspekti)”, *Yoprosi regulirovaniya ekonomiki*, Tom 1, No.3, 2010, s. 92.

³ A. A. Polovtsev, “Dnevnik.” *Krasniy Arhiv:istoričeskiy jurnal*, Tom 3, 1923, s.161. 75-172

⁴ Andre Bonnard, *Sovyet Edebiyatı Üzerine*, Çev.: Serdar Canbolat-Mehmet Erdal, İstanbul 2001, s. 15.

⁵ Sevinç Üçgül, *Rus Göçmen Edebiyatı I*, Ankara 2006, s.119.

⁶ Solomon Volkov, *İstoriya russkoy kul'turu XX veka: ot Leva Tolstogo do Aleksandra Soljenitsina*, Moskva 2008, s. 35.

1917 Ekim Devrimi ile Çarlık dönemi sona erer⁷ ve bu süreci, geçici hükümeti deviren Lenin'in başa gelmesi takip eder. Lenin başa geçtikten sonra 1917 Devrimi'ni hoş görmeyen aydınlar sınır dışına gönderilir.⁸ Savaş ve devrimle beraber yeni sistemle uyuşamadıkları için ülkeyi terk eden çok sayıda yazar ve şair de olmuştur. Rusya dışında yaşamak zorunda kalan göçmen yazarlardan Merejkovski, Gippius, Teffi, Hodaseviç, Berberova, Pirişvin, Şmelyov ve benzerlerinin çalışmalarıyla "göçmen edebiyatı" doğmuştur. Devrimden yana ya da devrime karşı, savaştan yana ya da savaşa karşı duruş sergileyen bu şair ve yazarların ortak gayesi, Vladimir Nabokov'un "*Beden ve zihin özgür olduğu sürece sosyalist, kralcı, koruyucu hangi rejim olursa olsun kabul etmeye hazırım*"⁹ sözlerinden de anlaşılacağı gibi özgür bir ortamda ürün vermektir. Sovyet döneminde bu göçmenlerin eserlerini okumak da kesin olarak yasaklanır. Sovyetler Birliği Büyük Savaşın sessizliği içine gömülür, insanlar arasında adeta I. Dünya Savaşı'nın deneyimini gizlemek için görev yapılmaktadır. Bolşevikler I. Dünya Savaşı dönemini değil de Karl Marx ve Vladimir Lenin'in hayatları, fikirleri, devrim ve iç savaş sırasında parti liderliği, Rus ve Avrupa devrimci gelenekleri, devrimin travma ve şiddeti gibi başka bir geçmişini hafızalaştırmak istemektedir.¹⁰

Savaş ve Edebiyat İlişkisi

1914'ün Ağustos'unda başlayan savaş Rus toplumunun önüne karmaşık bir dizi sorun koyar. Bunlardan en önemlisi savaşa karşı tutum konusudur. Savaşın ilk yıllarında Rusya'yı genel bir vatandaşlık coşkusu sarar. Rus aydınlarının büyük çoğunluğu da savaşı sevinçle karşılamışlardır. Örneğin bunlardan Şair Vyaçeslav İvanov için savaş "*Büyük bir lütuf*" iken, Din filozofu Sergey Bulgakov için "*Tanrı'nın kamçısı*" anlamına gelir. Düşünür Nikolay Berdyayev göre ise savaşın kutsal bir önemi vardır: "...savaş

⁷ Birinci Dünya Savaşı gerçekleşme çarlık sisteminin yıkılmayacağını savunanlar vardır. Her ne kadar 1905 devrimini Rusların Japonlar karşısında aldığı yenilginin tetiklemiş olması bu tezi güçlendirirse de, Rusya savaşın dışında kalsa çarlık yıkılmazdı diyemeyiz. Rusya daha savaş öncesi Japonya yenilgisini izleyen devrimle birlikte toplumsal bir kriz yaşamaktaydı. Birinci Dünya Savaşı tek başına çarlık rejiminin yıkılış nedeni değildir, ancak iki milyona yakın asker kaçağının nedenidir ve halkı silahlandırarak iç savaşı mümkün kılmıştır. Dolayısıyla savaş çöküşü hızlandırmış, ancak tek başına çarlığın yıkılış nedeni değildir. Bkz.: Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı*, Çev: Renan Akman, İstanbul 2008, s. 367.

⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Sevinç-Üçgül, *Rus Göçmen Edebiyatı*, 119 vd.

⁹ Bknz.: Brian Boyd, *Vladimir Nabokov: The Russian Years*, New Jersey 1990, s. 62.

¹⁰ Aaron J. Cohen, "Oh, That! Myth, Memory, and World War I in the Russian Emigration and the Soviet Union", *Slavic Review*, 62 (1), (2003), s.70.

cezalandırır, yok eder ve ateşinde temizler, ruhu yeniden canlandırır."¹¹ O günlerde savaş içine düşülen durumdan çıkaracak bir gün ışığı olarak algılanmaktadır. Bu anlamda Şair Blok'un şu sözleri dikkate değerdir: "...*bir an havayı temizleyecek gibi göründü; bize öyle göründü; biz aşırı duyarlı insanlardık, aslında savaş, ülkemizin yuvarlandığı o yalan, kir ve hainliğe yakışır bir taçmış.*"¹² Savaş süresince organizasyon eksikliği, yenilgi, yanlış komutalar savaşın başında var olan söz konusu vatansever coşkuyu söndürmüştür. Bu durumda bu coşkuyu alevlendirmek için bir şeyler yapmak gerekir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Alman adı gibi algılanan St. Petersburg adının vatansever duyguları coşturmak gayesiyle Slavca Petrograd olarak değiştirilmesi yapılması gerekenlerin bir örneğidir. Savaş yıllarında vatansever coşkuyu arttırma noktasındaki en büyük görev edebiyat yapıtlarına düşer. Edebiyat ve savaş arasında karşılıklı bir etkileşim ve bazı benzerlikler söz konusudur:

"Bir ordu generali bir yazarla karşılaştırıldığında, her ikisi de stratejik alanları belirlemek üzere silahla savunma yapmaktadır. Biri coğrafi bir alanı hayatın normal akışında henüz savaşla ilgisi olmamış erleri eğiterek ve yönlendirerek, diğeri ise kâğıt üzerinde gündelik bir dilin kelimelerine bambaşka anlamlar yükleyerek yapmaktadır bunu. İkisi de kapladıkları alanla kendilerini zenginleştirme, araçlarıyla çoğalma ihtiyacını duymaktadır. Ve bunu yaparak da var oluşlarını dünyanın geri kalanına kanıtlama yoluna gitmektedirler. İkisi de kullandıkları silahlarıyla yok etme gücüne sahipler: Biri ölümle, diğeri gerçekleri ters yüz ederek bir anlamda gerçekliği yok sayabilmektedir. Muhakkak ki ayrıldıkları noktalar ağır basmaktadır, ancak savaşın her ikisini buluşturduğu noktada ortaya çıkan üretim her ikisini etkilemiştir."¹³

Savaş edebiyata zengin bir tema çeşitliliği sunarken, edebiyat da savaşın etkilerini yayma, halkta bilinç uyandırma noktasında cephede savaşan askerlere yardımcı olur. Profesör Walter Raleigh'in İngiliz romanı üzerine yazdığı kitabında söylediği gibi "*Edebiyatın çevresindeki negatif yaşama şüphesiz bir eğilimi vardır.*"¹⁴ O halde savaş sırasında edebiyatın ulusal yaşamın temelleriyle ilgilenmesi tesadüf değildir. Ülkeler zor süreçleri tecrübe ederken edebi eserler vasıtasıyla savaş öncesi gerçeğe dikkat çekilip, bugünü geçmişle karşılaştırma yoluna gidilmelidir, böylece geleceğin doğru inşası

¹¹ Solomon Volkov, *İstoriya russkoy kul'turi XX veka*, s. 35.

¹² A.g.e., s. 37.

¹³ Müjgan Şahinoğlu, *Savaş ve Edebiyat Ekseninde Ernst Jünger'in "Mermer Yalılar" ve Ömer Seyfettin'in "Beyaz Lale" ile "Bomba" Adlı Eserlerinin Karşılaştırılması*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 18.

¹⁴ St. John G. Ervine, "War and Literature", *The North American Review*, 202/716 (1915), s. 95.

mümkün olabilir. Savaş nesri eserleri okuyucuya barış zamanlarında çok şeyi öğrenme ve değerlendirme fırsatı verir. Bu noktada edebiyatın tarih öğreticiliği noktasında da etkin bir rol aldığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim Yahya Kemal de vaktiyle “*Resimsizlik ve nesirsizlik... (Bu) iki fecî noksanımız olmasaydı bizim milliyetimiz bugün olduğundan yüz kat daha kuvvetli olurdu*”¹⁵ sözleriyle aynı şeyi ifade etmiştir. Toplumların geleceklere ve bugünleri arasında köprü olan edebi eserlerin savaş zamanı muhakkak bir vazifesi olacaktır. Bu nedenle savaş yılları edebiyatı, basın ve sanatı evrensel değerleri savunarak toplumda birlik ve beraberliği artırmak görevini üstlenerek üzerine düşeni yapmaya hazırdır. A. Tolstoy (1883-1945)’un Bilimler akademisinin yıl dönümündeki bildirisinde dile getirdiği gibi “*Savaş gününde edebiyat, gerçek halk sanatı olur, halkın kahraman ruhlarının sesi olur.*”¹⁶ Dolayısıyla edebiyat eserleri, cephe ve cephe arkasında asker ve halkın üzerinde büyük tesire sahiptir. Vasili Rozanov’un Rus yenilgisinin nedenini açıkladığı “*Özellikle, hiç şüphesiz Rusya edebiyatı öldürdü(...). Ama Berlin genellikle Rus edebiyatını çok okudu.*”¹⁷ satırları savaş günü edebiyatın yerini göstermesi bağlamında kayda değerdir. O sıralarda Rus edebiyatının eski sanatsal enerjisini kaybettiği, can çektiği yönünde endişeler söz konusudur. Aleksandr Blok’un 1908 yılında *Hiciv* (İroniya) makalesinde yazdığı “*Arka arkaya, yıl be yıl Rus edebiyatı ölüyor.*”¹⁸ sözleri edebiyatın can çektiği endişesinin yersiz olmadığını kanıtlar niteliktedir. Aleksey Tolstoy’un *Azap Yolları* adlı destansı romanında Bessonov karakteri aracılığıyla dile getirdiği “*Artık şiir yok. Hepsi uzun zaman önce öldü -hem insanlar ve hem sanat.*”¹⁹ sözleri yaşananlara sanatın zayıflamasının neden olduğunu gösterir. Savaş günlerinde edebiyatın zayıflamasının halkın yenilgisine yol açabileceğinin düşünülmesi, savaş ve edebiyat arasındaki kuvvetli bağı göstermek adına mühimdir. Nitekim savaşın ilk günlerinde yazar, şair ve gazetecilerin yapıtlarının değerini gösterme noktasında Napolyon’un “*Dört gazete yüz binlerce*

¹⁵ Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair: Yahya Kemal Külliyyatı*, İstanbul 2014, s. 69.

¹⁶ V.İ.Vasiyev, “Knigozdaniye v godi Velikoy Oteçestvennoy Voyni”, <http://militera.lib.ru/articles/index.mhtmlnode340card33014.htm> (Erişim Tarihi: Ocak 2011).

¹⁷ Gennadi Krasnikov, Konstantin Semenov (Sost.), *Pervaya mirovaya voyna v russkoy literature*, Moskva 2014, s. 561.

¹⁸ A. Blok, *Poeziya, Drami, proza*, Moskva 2001, s. 566; Ayrıca bkz.: Vladislav Skobelev, “Doktor Jivago B. Pasternaka i Hojdeniye po mukam A.N. Tolstogo: K voprosu o sud’bah russkogo romana v dvadtsatom stoletii, (Editör: Lazar Fleishman v.d.), *Analysieren als Deuten Wolf Schmid zum 60. Geburtstag*, 2004, s. 625.

¹⁹ A. N. Tolstoy, *Hojdeniye po mukam, Kniga 1, 2.*, Moskva 2001, s. 22.

ordudan daha fazla düşmana neden olabilir."²⁰ sözleri de dikkate değerdir. O halde savaş ve edebiyat arasında inkâr edilemez bir ilişki ve pek çok ortak nokta mevcuttur.

Rus Edebiyatında Birinci Dünya Savaşı Yankıları

Çarlık Rusyası'nda savaş patlak verdiğinde 20. yüzyılın birçok tanınmış şair ve yazarı, V. İvanov, F. Sologub, M. Kuzmin, S. Gorodetsky, D. Merejkovski, K. Balmont vd., "*Kardeşler Berlin'e!*"²¹ (Brattsi, na Berlin!) sloganıyla Almanlara karşı mücadele çağrısında bulundular. Çarlık Rusya'sında savaş sürerken Rus edebiyatı, sanatı varlığını sürdürmeye çalışır. Savaş günlerinde yazarlar tüm edebi kimliklerini bu zor süreci anlatmaya seferber ederler. Dönemin şair, yazar ve sanatçıları yapıtlarında savaşa karşı bir duruş sergilemekle birlikte vatan savunması için savaşa mecbur kaldıklarını ifade ederler ve yaşananlar için Almanya'yı suçlarlar. İ. Bunin'in 28 Eylül 1914 tarihli Rus gazetelerinde görülen "*Yazarlardan, Sanatçı ve Artistlerden*" (Ot pisateley, hudojnikov i artistov) isimli temyizi, bu tarz çalışmaların bir örneğidir. A. Veselovski, M. Gorki, P. Sutruve, A. Serafimoviç, İ. Şmelyev, A. Arhipov, A. Vastnetsov, V. Vastnetsov, A. Korin, K. Korovin, L. Pasternak gibi sanatçı ve ressamlar; M. Yermolova, V. Kaçalov, K. Stanislavski, A. Yuşin-Sumbatov gibi artistler ve daha birçok aydın tarafından imzalanan bu temyizde savaşın acımasızlığı ve Almanya protesto edilir.²² Yine savaşın patlak vermesinden kısa zaman sonra Prof. A. Kizevetter'in birçok yazar ve eleştirmence de kabul gören "*Bizim İlk Zaferimiz*" (Naşa pervaya pobeda) adlı makalesi görülür ve burada A. Kizevetter: "*Biz kimseye saldırmadık. Biz düşman işgaline uğrayan topraklarımızı savunduk. Bizim Rus ve Slavlar, militarizmin başlıca üreme gerekçesine karşı Avrupa çapında bir savaşla birleşiyor.*"²³ sözleriyle savaş suçlusu olmadıklarını, vatan savunması için birleştiklerini ifade eder. Nitekim aydın çevre, savaş için Almanya'yı suçlayanlar ve suçlamayanlar olarak ayrılmış durumdadır. Bunlar arasında Yevgeni Zamyatin Almanya'yı savaş için sadece bir vesile, araç olarak görür ve bunu şöyle açıklar: "*1812 yılında Moskova bir kuruşluk mumla yandı, ama tabii ki Moskova'nın yangınında bu ucuz mum suçlu değildi. Ve tabii ki dünya*

²⁰ D. B. Barinov ve Yu. G. Golub, *Sud'bi Rossiyskoy hudojestvennoy intelligentsii v usloviyah stulinskogo rejima*, Saratov 2002, s. 70.

²¹ Viktor Petelin, *İstoriya russkoy literaturı. Tom I.1890-e godı, 1953 god.*, Moskva 2012, s. 148.

²² A.İ. İvanov, "Pervaya Mirovaya vojna i Rossiyskaya Hudojestvennaya İntelligentsiya: Sovremennıye Problemi İzüçeniya", *Vestnik TGTU*, Tom 10, No.3, 2004, s. 862.

²³ A.g.m., s. 862.

yangınında da Almanya ya da Alman halkı suçlu değil. Almanya sadece bir kuruluşluk mumdu. Dünya savaşının nedenini tek bir unsur ateşlemiş olabilir, o da ekonomik unsur.”²⁴ Zamyatin’in söz konusu rasyonel bakışının aksine, Rus Subay ve yazar Aleksandr Kuprin, “Savaş Üzerine” (O voyne) adlı makalesinde Almanya’nın nefretini anlamayarak şunları dile getirir:

“Rusya’ya karşı öfke ve düşmanlık düpedüz anlaşılmalıdır. Rusya ve Ruslar Almanya’nın kötülüğüne ne yaptı? Bize karşı böylesi bir nefret, niçin Ren Nehri kıyısında hüküm sürüyor? Ne için mi, Rusya onları kendi ekmeğiyle beslediği için, yüzbinlerce Alman sıcak barınak olduğu için (...) Makalelerinde Alman bilim adamı Mommsen oldukça net bir ifadeyle belirtiyor: Rusya kölelerin ülkesi, belirgin şekilde kadın köklü bir ülke. Almanya ise erkek faktörlü nüfuslarının ülkesi ki, o haklı olarak Rusya üzerinde hâkimiyet kurmak ve onu kendi manevi değerleriyle döllemek zorunda. Bu Alman öfkesi, nefreti, aşırı özgüven ve narsisizmi katı bir şekilde planlanmış Alman listelerinin, programlarının sonucudur.”²⁵

Savaşın nedeni, suçlusu gibi meselelerin tartışıldığı aydın çevrede savaşın ilk günlerinden itibaren cinayet, kan, terör gerçeğine rağmen savaş kabul edenler hakkında eleştirel beyanlar vardır.

Bu dönemde ilk görülen yapıtlar, savaşın sosyolojik, psikolojik yıkımlarını, bireylerin ve toplumların üzerindeki etkilerini ortaya koyarlar ve bunlar genel olarak savaş karşıtı tutumların ifadesidir. Savaşı anlatan yapıtlar arasında ilk önce anılar ve derleme antolojiler dikkat çeker. Birinci Dünya Savaşı anıları arasında muhafızların anıları kayda değerdir. Muhafızların anılarına bakıldığında onları yazmaya iten ilk şey savaş gerçeğini anlatma arzusudur. Patosun hâkim olduğu bu anılar genellikle meslektaşlarının ölümüne yönelik pasajlar içerir ve bu anılarda derin bir karamsarlık söz konusudur.²⁶ Savaş antolojilerine bakıldığında ise ilk dikkat çeken antolojilerden biri B. Glinski tarafından yayınlanan “*Rus Şiirinde Modern Savaş*” (Sovremennaya voyna v russkoy poezii)’tir. Bu antoloji, Polonya’ya yardım amaçlı yayınlanmıştır ve içine A. Ahmatova, A. Blok, V. Bryusov, Z. Gippius, S. Gorodetski, Don Aminado, V. İvanov, M. Kuzmin, S. Makovsly, N. Minski dâhil seksen yedi şairin şiiri vardır. Antolojide “*Slav İnsanı*” (Slavyanstvo), “*Savaş*” (Voyna), “*Vatan*” (Rodina), “*Ana*” (Mat), “*Hemşire*”

²⁴ Gennadi Krasnikov, Konstantin Semenov (Sost.), *Pervaya mirovaya voyna v russkoy literature*, s. 559.

²⁵ A.g.e., s. 17.

²⁶ G.S. Çuvardin, “Voyenniye sobitiya 1914 g. v vospominaniyah i otsenkah ofitserov “tyajelov kavalerii” Rossiyskoy imperatorskoy gvardii”, *Nauçnyye vedomosti*, № 9(64), 2009, s. 157.

(Sestra miloserdiya), “*Galiçyalı Rus*” (Galitskaya Rus), “*Polonya*” (Pol’şa), “*Belçika*” (Bel’giya), “*İngiltere*” (Angliya), “*Fransa*” (Frantsiya), “*Kazaklar*” (Kazaki), “*Kahramanlar*” (Geroi) gibi bölümler dikkat çeker.²⁷ Birinci Dünya Savaşı Rus edebiyatının ilk eserleri arasında O. Tsehnovitser’in “*Edebiyat ve Dünya Savaşı 1914-1918*” (Literatura i mirovaya voyna 1914-1918 gg) monografisi de görülür. Daha sonra V.P. Vilçinski’nin 20. yüzyılların başında Rus realizminin kaderi üzerine yazdığı “*1914-1918 Yılları Edebiyat*” (Literatura 1914–1918 gg.) makalesi çıkar. Burada Yazar Vilçinski 1914-1917 döneminde Rus edebiyatındaki önemli temaları vurgulayarak Dünya Savaşı'ndan edebiyat deneyimlerini aktarmıştır. Vilçinski’nin çalışmasından sonra uzun zaman bu sahada bir boşluk olur. Tambov Devlet Üniversitesi yayımı olarak çıkan A. İ. İvanov’un “*1914-1918 Yıllarında Rus Edebiyatında Birinci Dünya Savaşı*” (Pervaya mirovaya voyna v russkoy literature 1914–1918 gg) adlı monografisi 2005 yılında söz konusu boşluğu doldurur. Monografi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus şair ve ncsircilerin önemli eserleri ve faaliyetleri hakkında bilgi sağlar. Bu monografi savaşla yazarların ilişkisi, edebiyatın tür ve konularını içerirken, yazarlar monografide yer alan eserlerinde ortak kültürel değerlerin korunmasında edebiyatın rolünü değerlendirirler.

Savaşın 100. yılının yaşandığı 2014 yılına gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı’nın 100. yılı anısına “*Veçe*” yayınevinde “*Rus Edebiyatında Birinci Dünya Savaşı*” (Pervaya Mirovaya voyna v russkoy literature) adıyla bir antoloji yayınlanır. Antoloji, 20. yüzyılın başında bu büyük olaya katılanların ve onların çağdaşlarının şiir, nesir ve politik içerikli yazılarından oluşur. Kitabın önsözü Rusya Federasyonu Devlet Duması Başkanı ve Rus Tarih Kurumu başkanı Sergey Narişkin tarafından yazılmıştır. Kitabın yayına hazırlayan ve “*Savaşın Dehşetini Dinlerken (Vnimaya ujasam voynu)*” sönsözünü yazan Şair ve gazeteci Gennadi Krasnikov’dur. Krasnikov, “*Görünüyor ki, bu savaşı bizden sakladılar. Sadece Sovyet ideolojisi hiç olmamış gibi onu baskı altında tutmadı, aynı zamanda Batı’nın da, kendi tasarrufuyla tarihsel olayların zamanın nehrinde boğulmasına engel olmamak için kendi gerekçeleri vardı.*”²⁸ sözleriyle savaş sonrası sessizliği eleştirir. Krasnikov, Rus yazar ve

²⁷ Anatolij İvanoviç İvanov, “Russkaya literatura 1914-1918 godov o Pervoy Mirovoy voynе”, <http://www.children-art.org/by/projects-bel/perazo-stagoddzya-1914--2014/mizhnarodnyyachytanni/materyaly-chytannya/446-russkaya-literatura-1914-1918-godov-o-pervo-mirovo-vone/> (Erişim Tarihi: 19.10.2014.)

²⁸ Gennadi Krasnikov, Konstantin Semenov (Sost.), *Pervaya mirovaya voyna v russkoy literature*, s. 558.

felsefecilerin savaşın nedenleri üzerinde düşündüğünü, böylece, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte aynı şekilde unutulmuş Birinci Dünya Savaşı Rus edebiyatının gün yüzüne çıktığını ifade eder. 20. yüzyılın son on yılında her ne kadar Rus edebiyatında Birinci Dünya Savaşı'na özel bir ilgi olup, savaş yıllarının en başarılı yapıtlarının yeni baskıları çıksa da öncesinde, Birinci Dünya Savaşı yılları Rus şiiri ve nesri dünya görüşü nedeniyle uzun süre Rus edebiyat tarihinde el değmemiş bir saha olarak kalmıştır. Oysa o dönemde Rus edebiyatı her şeye rağmen M. Gorki'nin bahçıvanı²⁹ gibi ürün vermeye devam eder. Ürün vermeye devam etmesine rağmen uzun zaman iç tarafları keşfedilmemiş kıta gibi kalan savaş yılları edebiyatına uzanırsak çok değerli gözlemler mevcuttur. Savaş muhabiri olarak savaşa katılan V. Bryusov, F. Kryukov, A. Tolstoy, M. Pirişvin, İ. Şmelev, K. Trenyov, L. Andreyev, M. Gorki, E. Zamyatin, Z. Gippius, V. Korolenko gibi pek çok yazar, savaşın görgü tanığı olarak savaş ve insan, savaş ve toplum meselelerini okuyucularına taşımışlar, N. Gumilov, V. Kateyev, F. Kuryukov, Ya. Okunev, F. Stepun, B. Timofeyev, A. Tolstoy gibi cephe yazarları savaşın anlamsızlığını ve ölümle mücadele eden insanın duygularını aktarmak için çalışmışlardır. Tolstoy'un savaş karşıtı geleneğini sürdüren edebiyat, vatansever duygularla coşmak yerine savaşın yıkıcı yönüne ve kişiliği dönüştüren etkisine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı dönemi Rus edebiyatı, L. Tolstoy'un savaş karşıtı geleneğinin hâkim olduğu bir edebi süreçtir. Birinci Dünya Savaşı Tolstoy'un pasifist fikirlerinin yaşanabilirliğini gösteren, savaştan bir dünya bilincini aşılardan, savaş karşıtı ahlakın oluşumu ve olgunlaşması için uygun bir zamandır. M. Voloşin ve Ye. Kuzmin-Karavayeva'nın şiirleri, F. Kuryukov ve F. Stepun'un nesri, N. Berdyayev ve İ. İlin'in makaleleri 1914-1918 yıllarındaki çalışmaları savaş karşıtı düşüncenin gelişiminde de önemli bir katkı sağlar. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Tolstoy'un fikirlerinin gelişimi çözümlenirken savaş karşıtı ahlakın temel bileşeni savaş karşıtı gerçek olduğu söylenebilir. Zira "*Sivastopol Öyküleri*" ile başlayan savaş tasvirindeki gerçek, Tolstoy için asıl kahramandır.³⁰

²⁹ Bu yıllara ait bir yapıt olan M. Gorki'nin *Bahçıvan* (Sadovnik) adlı çalışmasında bahçıvan da savaşın tüm çılgınlığına rağmen kendi işini yapmaya devam eder, bahçesine sevgiyle bakar, hatta çimlerini çiğneyen silahlı insanlara bağırır. Daha detaylı bilgi için A.İ. İvanov, "Pervaya Mirovaya vojna i Rossiyskaya Hudojestvennaya Intelligentsiya: Sovremenniy Problemi İzüçeniya", s. 864.

³⁰ A.İ. İvanov, "Mirotvorçeskiye idei L.N.Tolstogo v Russkoy Literature Perioda Pervoy Mirovoy Voiny (1914-1918gg.)", *İntegratsiya obrazovaniya*, No. 4, 2004, s. 171.

Şiirde Birinci Dünya Savaşı

Rus edebiyatında Birinci Dünya Savaşı, yaklaşık olarak 1890-1930 yılları arasında varlık gösteren *Gümüş Çağ*'a rastlar. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde halkların bu dünya trajedisine Gümüş Çağ'ın tüm temsilcileri cevap verir. Sembolistler V. Bryusov, F. Sologub, K. Balmont, Z. Gippius, A. Blok, A. Bely, V. İvanov, akmeistler N. Gumilyov, A. Ahmatova, O. Mandelştam, S. Gorodetski, G. İvanov, V. Narbut, fütüristler V. Mayakovski, V. Hlebnikov, N. Burlyuk, İ. Severyanin, K. Bolşakov ve F. Kasatkin-Rostovski, L. Stolitsa, V. Gilyarovski, T. Şçepkina-Kupernik, N. Gagarin, M. Generalov, V. Mihaylov vd., gibi birçok tanınmış yazar ve şair savaşa ilgilendiği. Dolayısıyla savaşın olayları Gümüş yüzyılın tüm edebiyat akımlarınca temsil edilir. Farklı edebi kulvarlarda olmalarına ve dünya görüşlerindeki farklılıklara rağmen bu şair ve yazarlar, her şeyden önce, Rusya'nın gelecek zaferine karşı inancı, Kostantinopolis'in yeniden kuşatılacağına dair güveni ve yurt severlik coşkusuyla paylaşırlar. Akmeizmin ve şairler atölyesinin kurucularından olan Gorodetski, *Tsargrad* (Konstantinopol, İstanbul) şiirinde bu ortak inancı ifade eder: "*Rusya tekrar Kostantinopol'e girecek, minareler ise çökecek.*"³¹ Fütüristlerin yüce manifestosundaki fikir de aynıdır. Bilindiği gibi İtalyan Fütüristlerin başı Filippo Tommaso Marinetti, kendi "Fütürizm Manifestosu"nda anarşistlerin yıkıcı hareketlerine karşı yurtseverlerin savaşını yüceltme arzusunu ifade eder.

Birçok şair ve yazar Birinci Dünya Savaşı'nı evrensel bir felaket olarak algılar ve savaşa dair en ağır suçlamayı yarattıkları kahramanın ölümü üzerinden yaparlar. Bu şairlerden olan Fütürist Mayakovski bu yıllarda ülkeyi sefaletle sürükleyen her şeyden, özellikle vatandaşlarının ölümüne neden olan savaştan nefret eder. Şair, "*Kur'a Düşünceleri*" (Mıslı v prizıv), "*Savaş İlan Edildi*" (Voyna obyavlena), "*Anne ve Almanlar Tarafından Öldürülen Gece*" (Mama i ubıtyı nemtsami veçer) gibi yapıtlarında pasifist bir duruş sergiler, kanlı ve haksız savaşları kınayarak savaşın trajedisini açıkça ifade eder:

"Kara kara sokaklarda yürür beyaz anneler
Tabut örtüsü gibi telaşla uzandılar
Hummaya tutulmuşçasına değer geçer.
Öldürülen düşmana karşı haykırışlarda boğuldular:
"Ah, kapatın, kapatın şu gazetelerin gözlerini!"
Anne ve Almanlar tarafından öldürülen gece."³²

³¹ İrina Gerasimova, "Pervaya mirovaya voyna v poezii russkih futuristov 1914-1916 gg.", *Vestnik Adıgeyskogo gosudarstvennogo universiteta*. Seriya 2: Filologiya i iskusstvovedeniye, № 4 (107), 2012, s.45.

³² A.g.m., s. 46.

Savaşa ilişkin öfke diğer fütürist şairlerde de görülür. Özellikle Hlebnikov 1914 yılı şiirlerinde devam eden mücadeleyi aktarır ve savaş karşıtı bir yön çizer. Hlebnikov'un savaş karşıtı şiirleri düşmana duyulan nefretin ifadesidir. Savaştan kimin kâr ettiğine dair sorgulamaları içerirken savaşa karşı halkın tutumunu da yansıtır. Bu anlamda “*Savaş*” (Voyna)adlı şiiri dikkat çekicidir:

“Nefret ediyoruz kurşundan,
Bu uçan demirden
Amacımı gördüğümüzündür belki,
Çınlayarak kırmızıya bulayışını bir de.”³³

Yine Hlebnikov'un “*Kasvetli*” (Mračnoye) şiiri de savaşın insanlığı ve dünyada yaşayan tüm canlıları yok ettiğinin altını çizmesi ve şairi güçlü bir savaş karşıtı olarak göstermesi açısından önemlidir:

“Öldüm, öldüm ve kan boşaldı
Engin bir akıntıyla yamalara.
Sonra, tekrar, ayılınca
Bir savaşçı olarak göz gezdirdim size.”³⁴

Hlebnikov “*Biz Polonya 'yı Hatırlıyoruz*” (Mı polınıim Pol'shu), “*Belçika Şarkıları*” (Pesni o Bel'gii) gibi şiirlerinde de Belçika, Polonya, Fransa'daki olaylar ile bağlantılı olarak, kültürel varlıkların yok edilmesi ve Almanların neden olduğu kitlesel cinayetleri de dile getirir. Savaştan nefret eden başka bir şair, devrim ve dünya savaşıyla sarsılan en büyük simbolist Rus şair Aleksandr Blok'tur. Blok savaşı kültürün sonunu getiren bir eylem olarak yorumlar: “*Bu sersemeler uykularından uyandıklarında artık kültür diye bir şey olmayacak ve görecekler ki, kendilerinde de bir şeyler eksik.*”³⁵

A. Ahmatova'nın, S. Gorodetski'nin, N. Klyuyeva'nın şiirleri de kadının savaşı, bir anne, eş, gelin olarak duygusal algılamasını dile getirir. Savaş A. Ahmatova'nın yaşamını eşi N. Gumilyov'un cepheye gidişiyle iyice sarsmıştır. Savaşı ulusal bir trajedi olarak gören, şiirlerinde özellikle vatan temasını işleyen Ahmatova, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde başarılı bir şairdir. İki dünya savaşı arasında eser veren Ahmatova savaş başladığında savaşı “*19 Temmuz 1914 Anısına*” (Pamyati 19 iyulya 1914 goda, 1916)

³³ A.g.m., s. 48.

³⁴ A.g.m., s. 48.

³⁵ Andre Bonnard, *Sovyet Edebiyatı Üzerine*, Çev.: Serdar Canpolat-Mehmet Erdal, İstanbul 2001, s. 31-32.

şiiiriyile karşılar:

“ - Yüz yıl yaşlandık,
Ve bu birkaç saat içinde oldu (...)
Aniden sessiz yol rengârenk oldu,
Bir ağıt uçtu, çinladı, gümüş...
Yüzümü kapatıp Tanrı'ya yakardım
İlk savaştan önce öldür beni diye (...)³⁶

Birinci Dünya Savaşı süresince batı cephesi muhabiri olan İ. Erenburg (1891-1967)'un savaş şiirleri de savaşın kötü yanını ortaya koymakla beraber okuyucuya ders verir. “*Oğullarımızın Oğulları*” adlı şiiri bu anlamda dikkat çekicidir. İ. Erenburg burada gelecek nesilleri savaş yıllarını öğrenmeye, savaşın tüm zor şartlarına rağmen yaşadıkları anın kıymetini bildikleri için kendilerini kıskanmaya davet eder:

“Oğullarımızın oğulları şaşıracaklar.
Tarih kitaplarını karıştırırken:
“1914...1917...1919...
Neler çekmişler. Zavallılıklar!”
Yeniçağın çocukları savaşları okuyacak (...)
Siperlerin üzerinde ne güzel kokar güller bilmeyecekler.
Top ateşleri arasında ne güzel öterdi kuşlar,
Yaşamak ne güzeldi o yıllarda, bilmeyecekler (...)
Okuyun bizi, şaşırın!
Üzülün bizim zamanımızda yaşamadınız diye.
Bir gece yatısına gelmiştik bu dünyaya.
Sevdik, yıktık, yaşadık-ölüm saatimizde.”³⁷

Ehrenburg'un “*Elde Değil Unutmak*” (1938) şiiri de savaşın yaptığı kötülükleri sıralaması, sorgulaması anlamında ilgi çekicidir:

“Neden şu kız çocuğunun elinde koltuk değneği var,
Sorarım, şu fenerlerin işi nedir? Kim, sabaha sağ çıkacağını umabilir
(...)
Bomboş durmakta şu beşik, neden?
Neden öpüp sevmeyi unutmuş şu anne?”³⁸

³⁶ Orlando Figes, *Nataşa'nın Dansı: Rusya'nın Kültürel Tarihi*, Çev.: Figen Dereli, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2009, s. 501-502.

³⁷ İlya Erenburg, *Oğullarımızın Oğulları*, Çev.:Ülkü Tamer, *Sovyet Şairleri Antolojisi* Ed.: Atilla Tokatlı, İstanbul 1992, s. 113.

Yine N. Tihonov (1896-1979) da şiirlerinde savaş zamanı yaşananlara dikkat çeker. “*Çivilerin Baladı*” (1919-1922) adlı şiirinde savaşın gündelik yaşamını özetler gibidir:

“Hiçbir şey söylemeden bıraktı piposunu, sonra gülümsemeye son verdi
rahatça:
Savaş telaşı! Subaylar ileri!” Önlerinde komutan sert adımlarla:
Bir hareket yankısı kazanır sözler böyle anlarda:
“Sekizde demir alın. Yolumuz Batıya.
İçinizde çokluk çocuğu ve kardeşi olanlar, şimdiden yazsın geri
dönmeyeceklerini.
Ama düşmanın topunu da tepeleyeceklerini!” (...)
Şafak vakti Amiral şu haberi aldı: “Emir yerine getirilmiştir. Hiç kurtulan
yok.”³⁹

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Birinci Dünya Savaşı dönemi Rus şiiri bütün çıplaklığı ile gösterdiği savaşı, insanlık adına, tüm değerlerin sonunu getiren bir yıkım olarak algılar. Bir savaş muhabiri olarak cepheye giden Bryusov’un “*Son Savaş*” (Poslednyaya vojna) şiirinde ifade ettiği gibi Rusya’da iki devrim ve bir iç savaşı izleyen bu savaş, Çarlık Rusya’sının son savaşıdır.

Nesirde Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı dönemi Rus nesri incelendiğinde N. Gumilov, V. Kateyev, F. Kuryukov, Ya. Okunev, F. Stepun, B. Timofeyev, A. Tolstov gibi cephe yazarlarının savaşın anlamsızlığını vurguladığı ve ölümlü mücadele eden insanın duygularını aktardığı görülür. Rus askerlerinin ve subaylarının cesareti, savaşın doğrudan katılımcılarının deneyimleriyle aktarılan en çarpıcı savaş görüntüleri ve bir anda eline silah tutuşturulan bir askerinin ruhundaki ahlaki dönüşüm yazarların ilgi odağıdır. N. Gmilyov’un “*Süvarinin Notları*” (Zapiski kavalerista), F. Stepun’un “*Topçu Teğmenin Mektuplarından*” (İz pisem praporşçika-artillerista), S. Fedorçenko’nun “*Savaşta Halk*” (Narod na vojne) adlı çalışmaları, M. Aldanov’un “*Anahtar*” (Klyuç), A. Bely’in “*Moskova*” (Moskva), Vs. Vişnevski’nin “*Savaş*” (Vojna), M. Gorki’nin “*Klim Samgin’in Yaşamı*” (Jizn’ Klima Samgina), B. Zaytsev’in “*Altın Desen*” (Zolotoy uzor), K. Paustovski’nin “*Hayat Üzerine Hikâyeler*”

³⁸ İlya Erenburg, “Elde Değil Unutmak”, Çev.:Hasan İzzettin Dinamo, *Sovyet Şairleri Antolojisi* Ed.: Atilla Tokatlı, İstanbul 1992, s.112.

³⁹ N. Tikonov, “Çivilerin Balladı”, Çev.:Atilla Tokatlı, *Sovyet Şairleri Antolojisi* Ed.: Atilla Tokatlı, İstanbul 1992, s. 194-195.

(Povesti o jizni), G. İvanov'un "Üçüncü Roma" (Tretiy Rim), S. Klıkov'un "Şeker gibi Alman" (Saharniy nemets), D. Merejkovski "Atlantis-Avrupa" (Atlantida- Yevropa), P. Romanov'un "Rus" (Rus), A. Kuprin "Son Süvariler" (Posledniye rıtsari), A. Tolstoy'un "Azap Yolları" (Hojdeniye po mukam), K. Fedin'in "Şehirler ve Yıllar" (Goroda i godı), M. Şolohov'un "Durgun Don" (Tihiy Don), İ. Erenburg'un "Julio Jurenito ile Takipçilerinin Olağanüstü Maceraları" (Neobiçayniye pohojdeniya Hulio Hurenito i yego uçenikov), İ.A.Bunin'in "Soğuk Sonbahar" (holadnaya osen',1944), A. Soljenitsın'ın "Ağustos 1914", A. Yaviç'in "Yol ve Evlatlar" (Put', Sinov'ya)⁴⁰ yapıtları Birinci Dünya Savaşı dönemi Rus edebiyatında savaş temasının açığa çıktığı önemli yapıtlardandır. Bu eserlerde yazarlar, yeni teknolojilerle yapılan ve birçok zarar verici silah ve maddenin kullanıldığı savaşta, hangi ulusun yenildiğinden çok savaşların nasıl yapıldığı ve insanlığı ne hale getirdiğiyle ilgilenirler. A. Kuprin "Son Süvariler" (Posledniye rıtsari,1934) adlı hikâyesinde bu genel ilgiyi, savaşların ne denli alçakça yapıldığının üzüntüsü ile şöyle ifade eder: "Savaşlar artık alçakça, gelecekte daha da alçak hale gelecek."⁴¹ Çarlık Rusya'sında doğup Klasik Rus edebiyatı ile beslenen, savaşın gerçek manasını özümsemiş ve çoğunlukla savaş karşıtı olan yazarlar, çağın getirdiği sorunlarla sarsılan, aç, hasta, yoksul kalan Rusya'ya, gözler önüne sererler. Burada, savaşın içinde bulunduğu devri ve savaş konu edinen romanlardan birkaç örnek verildiğinde, savaşın nesirde nasıl vücut bulduğunun daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

Yaşamı süresince birçok savaşın canlı tanığı olarak Konstantin Paustovski (1892-1968), eserlerinde savaş zamanı Rusya'sının tablosunu çizen yazarlardandır. "Hayat Üzerine Hikâyeler" (Povesti o jizni) adlı yapıtında savaşı tasvir eder. Bu eser, "Erken Yıllar" (Dalekiye godı), "Huzursuz Gençlik" (Bespokoynaya yunost'), "Güneye Hücum" (Brocok na yug), "Belirsiz Bir Yüzyılın Başlangıcı" (Naçalo nevedomogo veka), "Büyük Umutlar Zamanı" (Vremya bol'sih ojidaniy), "Gezginliğin Kitabı" (Kniga skitaniy) adlı altı farklı kitabı bünyesinde bulundurur. Otobiyografik unsurlar içeren anı türündeki, Kostik adlı küçük bir erkek çocuğunun büyümesi ve gelişmesini konu alan bu eser, yazarın savaş karşıtı tutumunun kaynağını görmek adına da önemlidir. Birinci Dünya Savaşı'nın gelişiyile aç, hasta, yersiz, yurtsuz kalan

⁴⁰ Eserlerle İlgili Ayrıntılı Bilgi İçin bkz., Tatyana Nikolayevna Fominin, *Pervaya Mirovaya Voyna v Russkoy Proze 1902-1930-h gg.: İstoriosofiya i Poetika*, Neopub. Dokt. Dis., Moskovskiy Pedagogičeskiy Gosudarstvennyy Universitet, Moskva 1998.

⁴¹ Gennadi Krasnikov, Konstantin Semenov (Sost.), *Pervaya mirovaya voyna v russkoy literature*, s. 15.

Rusya'da cılız bir erkek çocuğunun erzak dağıtımı sırasında ayaklar altında ezilerek ölüşüne şahitlik edişi, savaşın yazarın yüreğinde açtığı yaraların başlangıcıdır.⁴² Paustovski, savaş öykülerinde topla tüfekle, Cephe'de yaşanan kanlı savaştan çok, cephe gerisindeki insanın yaşam mücadelesine yer verir. “*Kar*” (Sneg) ve “*Yağmurlu Şafak*” (Dojdliviy rassvet) söz konusu temayı içeren eserlerindedir. Bu öykülerde Paustovski savaş zamanı insanların sevmek, sevilme, paylaşmak gibi manevi doyum sağlayan ihtiyaçlarını yerine getiremediğine dikkat çeker. Yazar aynı zamanda savaşın hangi yaşa, hangi sosyal tabakaya ait olursa olsun herkes için bir felaket olduğunun altını çizer.

İnsanın sert deneyimlerin yaşandığı dönemle ilişkisini ve Rusya'nın ekonomik ve siyasi çöküşünü en açık şekilde ifade eden eserlerden biri de Pasternak'ın *Doktor Jivago*'sudur. “*Doktor Jivago*” Şair Boris Pasternak'ın tek romanıdır ve Birinci Dünya Savaşı ve devrimin gölgesinde Doktor Jivago, Lara ve Tonya'nın sert deneyimlerini, aşklarını, yaşadıkları tesadüfleri, yoklukları, sürgünleri vs. zor koşulları gözler önüne serer. 1955 yılında yazılmış olmasına rağmen, ancak 33 yıl sonra, 1988 yılında basılabilen romanda, 20. yüzyılın başında oldukça geleneksel, devrimci değişimlerin yaşandığı siyasî toplumsal süreç, yaşanan tarihle ilişkilendirilerek Jivago'nun hayatı üzerinden anlatılır. Romanın kahramanları bir yandan Birinci Dünya Savaşı ile sarsılırken, öte yandan roman sosyalist idarenin gelmesiyle ekonomik ve siyasi anlamda tükenen Rusya'yı göstermektedir. Romanın başkahramanı, iki kadın arasında, eşi Tonya ve çocukluk arkadaşı Lara arasında, sıkışıp kalmış Birinci Dünya Savaşı, devrim ve iç savaşla sarsılan ülkesinde yokluk içinde bocalamakta, oradan oraya savrulmaktadır. Bolşevik devriminin ardından antikomünist olarak görülen Doktor Jivago'nun iyice zorlaşan hayatı Moskova'da yoksulluk içinde son bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve Rus iç savaşını iyi bilen bir okuyucu, eserde asıl anlatılanın tutkulu bir aşk hikâyesinden çok, Yuri Jivago'nun yaşamı ekseninde Rus halkının savaş ve sosyalist iradeyle ekonomik ve siyasi anlamda çöküşü olduğunu görecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nı konu alan eserler arasında dikkat çeken bir başkası, Pasternak'ın “*Doktor Jivago*”su ile benzerliğiyle⁴³ dikkat çeken

⁴² Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Sevinç Üçgül, *Konstantin Paustovski'nin Öykü Sanatı*, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s. 65.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vladislav Skobelev, “Doktor Jivago B. Pasternaka i Hojdeniye po mukam A.N. Tolstogo”, s. 617, 630.

Aleksey Tolstoy'un "*Azap Yolları*" adlı destansı romanıdır. Her iki eserde de ön plana karakterlerin yaşantıları yerleştirilir, arka planda ülkenin tarihsel gelişimine odaklanılır. Burada Aleksey Tolstoy'un anti Bolşevik fikirleriyle dikkat çeken bir yazar olduğunu ifade etmek gerekir. 1914 yılından itibaren A. Tolstoy'un çalışmalarının merkez teması Birinci Dünya Savaşı'dır. Yazarın kendisinin de kabul ettiği gibi savaş teması, bu süreçte yazarın parlak döneminden sonra durakladığı zamanın (anı yaşamaya ve anı yazmaya çalışırken kötü yazdığı zaman) krizini aşmasına yardımcı olur. Moskova'dan "Ruskaya vedomosti" gazetesi savaş muhabiri olarak cepheye giden Tolstoy, savaş sırasında bulunduğu güney-batı cephesinde 1914 yılında, 1915 yılında - Kafkasya'ya, 1916 yılında - Batı Avrupa cephelerinde yaşadıkları, asker ve subaylarla sohbetleri, asker yaşantısına aşinalık yazara "*zamanın ruhunu*" açmıştır. Dolayısıyla savaşa katılmak yazara bambaşka bir kapı aralamıştır. Tolstoy savaş hakkında şöyle yazmıştır: "*Ben orada gerçek bir hayat gördüm, savaşa katılanlar arasında yer aldım....Ben Rus halkını gördüm.*"⁴⁴ Tolstoy'un savaş rotası "*Azap Yolları*"nda kendine yer bulacaktır. Öyleyse bu destansı roman yazarın anıları ve deneyimlerine dayanmaktadır. "*İki Kız Kardeş*" (Syostri), "*Yıl 1918*" (Vosemnadtsatry god), "*Kederli Sabah*" (Hmuroye utro) ciltlerinden oluşan "*Azap Yolları*" (Hojdeniye po mukam) adlı destansı eser, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, renkli hayatları savaş ve devrimle karmaşık bir atmosferle kuşatılan insanların hikâyesiyle dünya tarihinin merkezi olaylarına odaklanır. Romanda topluma yön veren Rus aydınları iç dünyaları ve devrimde üstlendikleri rolle, yeni bir toplumun sancılı doğumu içinde ifade edilir. Yazar, kardeşler üzerinden bir yandan tüm ayrıntılarıyla devrimi gözler önüne sererken öte yandan bu kişilerin aşklarını, yurt sevgisiyle güçlenen kişiliklerini anlatır. "*Azap Yolları*"nda Birinci Dünya Savaşı olaylarına eserin özellikle XV, XVI, XX, XXI ve XXII. bölümleri ayrılmıştır. Bessonov'un cephe ölümü ve İvan İlyiç'in esirlikten kurtuluşunun anlatıldığı yerler, XXVI. bölümden XXIX. bölüme kadar, bu beş bölüme iliştilmiştir. Destanın kalan kısımlarında savaş arka plandadır. Romanda cephe İvan İlyiç Telegin ve Arkadi Jadov karakterleriyle bağlantılıdır. Roman savaşın anlamsızlığına dair çok soru ortaya koymaktadır, ama demirle, dinamitle, açlıkla insanlığın kendini niçin inatla yok ettiğinin hiçbir izahı yoktur.⁴⁵ Romannın kahramanları, tarihin tüm önemli olaylarının katılımcıları ve tanıklarındır.

⁴⁴ G.N. Vorontsova, "Tema Pervoy mirovoy voynı v tvorçestve A.N. Tolstogo", s. 808; <http://ruslitwwi.ru/files/content/2411/voroncova-g-n-tema-pervoj-mirovoj-vojnı-v-tvorçestve-a-n-tolstogo-808-pdf.pdf> (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

⁴⁵ G.N. Vorontsova, "Tema Pervoy mirovoy voynı v tvorçestve A.N. Tolstogo", s. 812.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sarsılan Rusya'yı öyküleyen başka bir eser, İ. Şmelyov (1973– 1950)'un "*Garip İnsanın Öyküsü*" (Rasskaz strannogo çeloveka) adlı eseridir. Tek oğlu savaşa birlikte askere alınan Şmelyov, 1918 yılında yazdığı "*Garip İnsanın Öyküsü*" ile Birinci Dünya Savaşı'nda yaralanan genç bir yüzbaşının hastanede ve taburcu olduktan sonra yaşadıklarıyla bilincini kaybedişini konu eder. Burada yüzbaşının aklını yitirişi, savaşa sarsılan Rusya'nın ifadesidir. Şmelyov'un "*Ölülerin Güneşi*" (Solntse myortvih,1923) adlı eseri ise yazarın döneme ait dikkat çekici başka bir çalışmasıdır. Rus dilinin en korkunç kitaplarından olarak değerlendirilen ve yazarın "*yaşamın ölüm destanı*" diye bahsettiği eser, Birinci Dünya Savaşı dönemi Rusya'sını tanıtır ve yaşananları tarih çerçevesindeki nedenleri ile aktarır.

Birinci Dünya Savaşı, devrim ve iç savaşı anlatan diğer bir eser, savaş muhabiri olarak cepheye alınan yazarlardan M. Şolohov'un "*Durgun Don*" (Tihiy Don) adlı yapıtıdır. Şolohov eserde, savaşı nesnel bir bakış açısıyla farklı açılardan ele alır ve savaşta ayrıntıları ustalıkla anlatışıyla dikkat çeker. M. Şolohov'un ayrıntıları aktarmadaki ustalığı ancak savaşa katılmış olmasıyla açıklanabilir.⁴⁶ Savaşta gözlemleme şansı bulduğu olaylar tek tek tüm ayrıntıları düşünebilmesini kolaylaştırmıştır. M. Şolohov "*Durgun Don*"da, köy yaşantısından başlayarak Birinci Dünya Savaşı, cephede yaşananlar, Çarlığın yıkılışı ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşunu konu alır. Kahraman Gregor Melehov savaşın insani olmayan bir iş olduğunu kavraması ve savaş adına işlenen kötülükleri görmesiyle ayrı bir derinlik kazanır. Burada Gregor, savaşın başından sonuna geçirdiği ahlaki değişimle de dikkat çeker. Eserin birinci cildinde barış dönemi, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaşın kendisi anlatılmaktadır. İkinci ciltte Rusya tarihinde önemli bir yer tutan Kornilov Ayaklanması ve buna bağlı olarak başlayan Kızıllar-Beyazlar arasındaki İç Savaş, üçüncü ciltte Yukarı Don Ayaklanması detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Son cilt ise diğer üç cildi özetleyen ve mantıksal olarak birbirine bağlayan bir finalle eseri tamamlamaktadır.

Sovyet Dönemi Rus edebiyatının Nobel ödüllü muhalif yazarı Aleksandr Soljenitsın (1918-2008)'ın Birinci Dünya Savaşı'nı anlattığı ve savaşın 100. yılı anısına 2014 yılında yeniden basılan "*Ağustos 1914*" adlı romanı da

⁴⁶ İ.F. Gerasimova, "Tragizm izobrajeniya pervoy mirovoy voynı v tvorçestve M. A. Şolohova i yego starşih literaturnih sovremennikov", *Vestnik Mōskovskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta im. M.A. Şolohova*, Filologičeskiye nauki, 5, 2012, s. 6.

savaşı işleyen eserler arasında yerini alır. “*Ağustos 1914*” Soljenitsın’ın “*Kırmızı Tekerlek*” adlı tarihsel romanının birinci cildir. Romanda, Almanlar ile Sovyetler Birliği’nin karşı karşıya geldiği Tannenberg Savaşı’nda, Rus birliklerinin yenilgisi öykülenir. Roman, General Samsonov ve askerlerinin yenilgisiyle, Çarlık rejiminin zayıf yönlerini ortaya koymasından da ilgi uyandırır. Soljenitsın ilk olarak 1937’de bu kitabı, Ekim Devrimi hakkında bir roman olarak yazmayı düşünürken, 1960 yılında babasının da katıldığı savaş temasını işleyen bir roman olarak kurgulamayı tercih etmiştir. Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı gerçekçi ifadelerle izlenebilir, tarihçi gibi okurun karşısında duran yazar, çalışmasını belgelerle desteklemiştir. Bu anlamda Aleksandr Soljenitsın’ın romanı tarihi bir belge özelliği taşır. Zira yazar yalnızca olayları anlatmakla kalmamış, tarihin tahlili ve yorumunu da yapmıştır. Soljenitsın bu romanı yazarak Rus yazarların üzerinde çok durmadığı ya da Ekim Devrimi’nin gerisinde kalan Birinci Dünya Savaşı konusunu yazmayı kendi sorumluluğu olarak görmüştür. Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminde doğan yazarın savaşı yazmak istemesi manidardır, ancak yazar savaş sonrası yaşamın sıkıntılarını görmüş; devrimle birlikte varlıkları ellerinden alınmıştır. Kendisi de İkinci Dünya Savaşı’na katılan Soljenitsın’ın babası İsaaki Semyonoviç, 1914 yılında gönüllü olarak askere gitmiş ve topçu subayı olarak Birinci Dünya Savaşı süresince Almanlara karşı savaşmıştır.

“Benden yaşça büyük olan yazarlar, tarihimizin bu en önemli konusunu atlamış ya da üzerinden sadece yüzeyde kalarak geçmişlerdir. Benden daha genç olanlara gelince, onların bu konuyla uğraşmaları umudu daha da azdır, hem zaten benim kuşağımdan olanların bile çok zor kaldırabilecekleri bir yük olan bu yılları yeniden canlandırmayı başarmak, belki onlar için daha da olanaksız bir şey olacaktır. Bu yüzden, bu denemeyi yapmak bana düşüyor.”⁴⁷

⁴⁷ Aleksandr Soljenitsın, *Krasnoye koleso: Uzel I Avgust çetırnadıtsatogo Kniga 2*, Moskva 2006, s. 482; Ayrıca bkz.: Aleksandr Soljenitsın, *Ağustos 1914 Düşüm I*, Çev.: Leyla Soykut, İstanbul 1972, s. 843.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı, yeni bir siyasi dünya ve yeni siyasi ilişkilerin başlangıcıdır. Rus halkı, aydını, yazarı üzerinde sarsıcı bir etki yapan Birinci Dünya Savaşı, ona katılan ülkelerin sadece tarihini değil, aynı zamanda edebiyatını da etkilemiştir. Bu, savaşın sadece bombalardan, mermilerden, toplardan, tüfeklerden ibaret değil aynı zamanda o coğrafyada yaşayan insanların duygularından oluşmasıyla ilgilidir ve edebiyatın bu konudan uzak kalması düşünülemez. Edebiyat ve savaş arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Savaş edebiyata konu çeşitliliği sağlarken, edebiyat da ulusal bilinci uyandırma, manevi belleği koruma, deneyimleri aktarma noktasında savaşa destek sağlar. Birinci Dünya Savaşı da söz konusu karşılıklı ilişkiyi görmek anlamında iyi bir kaynaktır. Cephede ve cephe gerisinde oluşan Rus savaş nesri ve şiiri farklı sanatsal özellikler gösterir, ancak duygusal etkisi ortak bir paydada buluşur ve savaşın karşısında dururken vatan savunmasını destekler. “*Savaş ve İnsan*” temasının gelişimiyle de savaş nesrinde kendi izini bırakır. Birinci Dünya Savaşı’nı konu alan eserlerde savaşla birlikte siyasi, sosyo-ekonomik anlamda çöken Rusya anlatılır. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı’nı konu alan çalışmalardan söz etsek de, yapılan incelemeler, Birinci Dünya Savaşı konusunun Rus edebiyatında gereken yankıyı bulmadığını gösterir. Nitekim incelediğimiz Birinci Dünya Savaşı nesir türündeki eserlerin birçoğu tek başına Birinci Dünya Savaşı’nı konu almamıştır. Savaşla başlayıp daha çok devrim ve iç savaşın yarattığı sıkıntılara odaklanılmıştır. Bu durum, hem Rusya’da Birinci Dünya Savaşı’nı devrimin ve iç savaşın izlemesi nedeniyle savaşın bu olayların gölgesinde kalmasıyla, hem de Almanlara karşı hezimetle uğrayan Rusya’nın, bu yenilgiyi unutmak istemesi gibi psikolojik bir faktörle açıklanabilir. Rus edebiyatında Almanlara karşı zafer kazanılan İkinci Dünya Savaşı’nın ne kadar çok çalışıldığı ve konuşulduğu dikkate alındığında bu tespitin hiç de yanlış olmadığı görülecektir. Bugün, Birinci Dünya Savaşı’nın yüzüncü yılı yaşanırken, savaş temasına ağırlık verilmesi, yazın ve basında çok sayıda çalışmanın görülmeye başlaması biraz geç kalınmış olsa da ümit vericidir. Belgesel nitelik taşıyan, geçmişten günümüze güncelliğini korumuş ve gelecekte de korumaya devam edecek olan savaş konulu çalışmalar, okuyucunun tarihi olaylara farklı bir boyuttan bakmasını sağlaması, ulusun birleşmesi ve toplumsal dönüşümü etkilemesi bakımından üstlendiği rolle incelenmeye değerdir.

KAYNAKLAR

BARİNOV, D. B., ve Yu. G. Golub, *Sud'bi Rossiyskoy hudojestvennoy intelligentsii v usloviyah stalinskogo rejima*, İzd., Saratovskogo universiteta, Saratov 2002.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Edebiyata Dair: Yahya Kemal Külliyyatı*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2014.

BLOK, A., *Poeziya, Dramı, Proza*, İzd., OLMA-PRESS, Moskva 2001.

BONNARD, Andre, *Sovyet Edebiyatı Üzerine*, Çev.: Serdar Canpolat Mehmet Erdal, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2001.

BOYD, Brian, *Vladimir Nabokov; The Russian Years*, Princeton University Press, New Jersey 1990.

COHEN, Aaron J., "Oh, That! Myth, Memory, and World War I in the Russian Emigration and the Soviet Union", *Slavic Review*, Vol. 62, No. 1, 2003, pp. 69-86.

ÇUVARDİN, G.S. "Voyenniye sobitiya 1914 g. v vospominaniyah i otsenkah ofitserov "tyajelov kavalerii" Rossiyskoy imperatorskoy gvardii", *Nauçniye vedomosti*, № 9(64), 2009, s.155-162.

ERENBURG, İlya, "Elde Değil Unutmak", Çev.: Hasan İzzettin Dinamo, *Sovyet Şairleri Antolojisi*, Ed.: Atilla Tokatlı, Yön Yayıncılık, İstanbul 1992.

ERENBURG, İlya, "Oğullarımızın Oğulları", Çev.:Ülkü Tamer, *Sovyet Şairleri Antolojisi*, Ed.: Atilla Tokatlı, Yön Yayıncılık, İstanbul 1992.

ERVİNE, St.John G., "War and Literature", *The North American Review*, 202/716 (1915), pp. 92-99.

FİGES, Orlando, *Nataşa'nın Dansı: Rusya'nın Kültürel Tarihi*, Çev.: Figen Dereli, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2009.

FOMİNIH, Tatyana Nikolayevna, *Pervaya Mirovaya Voyna v Russkoy Proze 1902-1930-h gg.: İstoriosofiya i Poetika.*, Neopub. Dokt. Dis., Moskovskiy Pedagogičeskiy Gosudarstvenniy Universitet, Moskva 1998.

GENNADİ Krasnikov, Konstantin Semenov (Sost.), *Pervaya mirovaya voyna v russkoy literature*, Veçe, Moskva 2014.

GERASİMOVA, İrina Fedarovna, "Pervaya mirovaya voyna v poezii russkih futuristov 1914-1916 gg.", *Vestnik Adigeyskogo gosudarstvennogo universiteta*. Seriya 2: Filologiya i iskusstvedeniye, No: 4 (107), 2012, s.44-53.

GERASİMOVA, İrina Fedarovna, “Tragizm izobrajeniya pervoy mirovoy voynı v tvorçestve M. A. Şolohova i yego starşih literaturnih sovremennikov”, *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta im. M.A. Şolohova*, Filologičeskiye nauki, 5, 2012, s. 5-14.

İVANOV, A.İ., “Mirotvorçeskiye idei L.N.Tolstogo v Russkoy Literature Perioda Pervoy Mirovoy Voynı (1914-1918gg.)”, *İntegratsiya obrazovaniya*, No.4, 2004, s. 170-175.

İVANOV, A.İ., “Pervaya Mirovaya voyna i Rossiyskaya Hudojestvennaya İntelligentsiya: Sovremenniye Problemi İzüçeniya”, *Vestnik TGTU*, Tom 10, No.3, 2004.

İVANOV, A. İ., “Russkaya literatura 1914-1918 godov o Pervoy Mirovoy voyne,” <http://www.children-art.org/by/projects-bel/perazo-stagoddzya-1914--2014/mizhnarodnyyachytanni/materyaly-chytannya/446-russkaya-literatura-1914-1918-godov-o-pervo-mirovo-vone/> Erişim Tarihi: 19.10.2014.

PETELİN, Viktor, *İstoriya russkoy literaturı. Tom 1.1890-e godı,1953 god.*, Tsentrpoligraf, Moskva 2012.

POLOVTSEV, A. A, “Dnevnik.” *Krasniy Arhiv:istoričeskiy jurnal*, Tom 3, 1923, s.75-172.

POPOV, Grigori, “Poçemu Rossiya ne mogla ne proigrat Pervuyu Mirovuyu voynu (sotsial’no-ekonomičeskiye aspektı)”, *Voprosı regulirovaniya ekonomiki*, Tom 1, No.3, 2010, s. 92-105.

SOLJENİTSİN, Aleksandr, *Ağustos 1914 Düşüm I*, Çev.: Leyla Soykut, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1972.

SOLJENİTSİN, Aleksandr, *Krasnoye koleso: Uzel I Avgust çetırnadtsatogo Kniga 2*, Vremya, Moskva 2006.

SKOBELEV, Vladislav, “Doktor Jivago B. Pasternaka i Hojdeniye po mukam A.N. Tolstogo”. K voprosu o sud’bah russkogo romana v dvadtsatom stoletii, Ed.: Lazar Fleishman vd., *Analysieren als Deuten Wolf Schmid zum 60. Geburtstag*, Hamburg University Press, Hamburg 2004, s. 617-630.

ŞAHİNOĞLU, Müjgân, *Savaş ve Edebiyat Ekseninde Ernst Jünger’in “Mermer Yahyar” ve Ömer Seyfettin’in “Beyaz Lale” ile “Bomba” Adlı Eserlerinin Karşılaştırılması*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

TİKONOV, N., “Çivilerin Balladı”, Çev.: Atilla Tokatlı, *Sovyet Şairleri Antolojisi* Ed.: Atilla Tokatlı, Yön Yayıncılık, İstanbul 1992.

ÜÇGÜL, Sevinç, *Rus Göçmen Edebiyatı I*, Kapadokya Kitabevi, Ankara 2006.

VASIYEV, V.İ., “Knigozdaniye v godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı”, <http://militera.lib.ru/articles/index.mhtmlnode340card33014.htm> Erişim Tarihi: Ocak 2011.

VOLKOV, Solomon, *İstoriya russkoy kul'turi XX veka: ot Leva Tolstogo do Aleksandra Soljenitsina*, Eksmo, Moskva 2008.

VORONTSOVA, G.N., “Tema Pervoy mirovoy voynı v tvorçestve A.N. Tolstogo”, s.808-814.,<http://ruslitwwi.ru/files/content/2411/voroncova-g-n-tema-pervoj-mirovoj-vojnı-v-tvorchestve-a-n-tolstogo-808-pdf.pdf> (Erişim Tarihi: Şubat 2015).

20. YÜZYILIN SOSYO-POLİTİK MİMARİ: BİRİNCİ CİHAN HARBİ

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ*

Giriş

Eski ve yeni yönetim geleneğinin alacakaranlıkta bir araya geldiği bir kavşak olan 20. yüzyılda en belirleyici aktör, I. Cihan Harbi olmuştur. Altmış beş milyon insanın silahaltına alındığı ve bunlardan sekiz milyonun öldüğü, yirmi milyonunun yaralandığı bu çetin savaş, Avrupa kıtasında eski imparatorlukların dördünü yok etmiştir. Avrupa'nın bu etkilenimini (Çek siyasetçi) Thomâs Masaryk, "geniş bir mezarlığın üzerine kurulmuş bir laboratuvar" a dönüşüm olarak tanımlamıştır. Bu savaş yalnızca bir güç ve paylaşım savaşı değildi; savaş, sahip olunan tüm değerlerin sınanmasını gerektiren bir deneyimdi aynı zamanda. Devr-i sabık (*Ancien Regime*) ve yeni düzen arasındaki gerilim, eski aktörlerin (Kayzer'in sürgüne gönderilmesi, Çar ve ailesinin kurşuna dizilmesi gibi) etkisizleştirildiği ve yeni aktörlerin yıkılan bu sistem içinde öne çıkan özgürleşmiş ve hareketlenmiş kitlelere "daha adil bir toplum ve kendilerine ait devletler vaat" ettikleri yeni bir dönemi başlatmıştır. Yeni dönemin aktörlerinin vaatleri çeşitliydi: "Liberal Woodrow Wilson 'demokrasi için güvenli' bir dünya, Lenin ise yokluktan ve geçmişin sömürücü hiyerarşilerinden kurtulmuş komünal bir toplum ideali sundu. Hitler, yabancı unsurlardan arınmış, kaderindeki imparatorluğa kanındaki saflık ve amaçlarındaki birliktelikle ulaşacak bir savaşçı ırk tasarlıyordu." Böylece liberal demokrasi, komünizm ve faşizm birer yeni dünya düzeni aktörü olarak yerelden evrensele bir dönüşüm vaadiyle ortaya çıkmıştır.¹

On dokuzuncu yüzyılda ortaya konan felsefi tartışmalardaki toplum tasarımı rekabeti (ve çatışması), 20. yüzyılda bir siyasal rekabet ve çatışmaya dönüşecektir; çünkü devr-i sabık (eski rejim) yıkılmış ve yeni aktörlerin özellikle 1917'de başlayan ve bazıları için 1989'a kadar sürecek olan bir ideolojik rekabet dönemi söz konusu olmuştur. Bu ideolojik rekabetin toplumsal dönüşüm dinamikleri, tekil ve tikel aktörlerle kısıtlanmayacak öneme sahip olduğu gibi, liberal demokrasinin ana rakibinin kim olduğu tartışması da farklılık taşımaktadır; Mazover ana rakibin faşizm olduğunu

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, TRABZON.
bayram.sevinc@yahoo.com

¹ Mark Mazower, *Karanlık Kıta Avrupa'nın 20. Yüzyılı*, Çev.: Mehmet Morali, İstanbul 2008, s. IX-X.

tartışırken Marksist tarihçi Hobsbawm ise ana rakibin komünizm olduğunu savunur.² Hobsbawm'a göre 20. yüzyıl, insanlık tarihin gördüğü en büyük felaketlerin yaşandığı en kanlı yüzyıldır (bu düşüncesini, birçok düşünürden alıntılarını epigrafa taşıyarak temellendirir).³ Bu nedenle yirminci yüzyılın biçimlenmesinde en temel kırılma noktalarından biri olan I. Cihan Harbi, aynı zamanda yeni dünya düzeninin oluşumunun anlaşılabilmesi için gerekli temel parametrelerin aranması gereken odaktır. Dolayısıyla hem savaşın kendisi hem de onunla birlikte ortaya çıkan ve sanayileşme vb. olguların ürettiği sorunlarla mücadele etmeyi hedefleyen ideolojilerin formülasyonlarının analizi, yüzyılın anlaşılması için gerekli bir veri seti sunacaktır.

A-SAVAŞ, BARIŞ VE ULUSLARARASI SİSTEM

1-Cihan Harbi ve Yüzyılın Çatışma Alanları

20. yüzyılın biçimlenmesinin başat aktörü olacak *ideolojik* ve *ulusal çatışmaların* fitili 1914 olaylarıyla ateşlenmiştir; dahası, yüzyılın geneline damgasını vuracak olan bu çatışma formlarının ötesinde savaşın taşımış olduğu olgusal ve sembolik anlam yükü de dikkat çekici bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla savaşla ivmelenen dönemin olgusalılığına yönelik kültürel referansların ikonik gücünün hayatiyetini günümüzde dahi devam ettirmesi ve bu referanslarla şekillenen anlatıda insanlığın daha önce deneyimlemediği bir olgunun⁴ yani “sanayileşmiş devletler arasında dünyanın tamamını saran silahlı çatışma, tarihte ilk topyekûn savaş[ın]” dile getirilmiş olması, yüzyıla yönelik hissiyat ve analizin önemli dinamikleridir.⁵ I. Cihan Harbi, hem kendi hikâyesinin anlatılması hem de sonrasında ortaya konan siyasal ve toplumsal formülasyonların ve kendilerine dayandırdıkları tarihin zihinsel haritalarda yer edinimi ve tartışılması bağlamında geniş bir çerçeve ortaya koymuştur. Bu bağlamda I. Cihan Harbi, toplumların kendileri ve kendi dışındakiler hak-

² Mazower, s. XI-XIV; Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılık Çağı*, Çev.: Yavuz Alogan, İstanbul 1996; Liberalizme ana darbenin Komünizmden geldiğini savunan yerli yaklaşım örneği için bkz. Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası IV. Cilt- 20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Arayışında*, İstanbul 2007, s. 8 vd.

³ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, s.26; Hobsbawm, iki cihan harbi arasındaki dilimi Felaket Çağı olarak tanımlar. Sonrasında ekonomik büyüme ve toplumsal dönüşümün önemli bir varlık gösterdiğini kaydeder ki buna Altın Çağ der. 1970'lerin başında sona eren ikinci çağı, tekrar bir Felaket Çağı takip eder. A.g.e, s.18.

⁴ Esasen, sanayileşme, kendisinden önceki dünyayı zaten dönüştürmüştü; sözgelimi demiryollarının yaygınlaşması coğrafyayı değiştirdiği gibi Almanya'nın sanayileşmesini ve Amerika'nın ulus inşasını kolaylaştıran ve güçlendiren bir faktör olmuştu. Joyce Appleby, *Amansız Devrim - Kapitalizm Tarihi*, Çev.: Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul 2012, s.189-205.

⁵ Jay Winter-G. Parker-M.R. Habeck, “Giriş,” *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl* içinde (3-11), Ed.: J. Winter-G. Parker -M.R. Habeck, Çev.: Tansel Demirel, İstanbul 2012, s. 3-4.

kındaki düşüncelerinden sistemlerin karşılaştırmalı iddia ve yorumlarına kadar bütün rekabet ve çatışma alanlarının ana referanslarından biridir.

Birinci Cihan Harbi, tekil bir olgu olarak okunabilse de bazı tarihçilerin önerisi, onun II. Cihan Harbi'yle birlikte ve bu aradaki çatışma alanını *otuz yıl savaşı* olarak tanımlama yönündedir. Dolayısıyla 1914-1945 arasındaki sürecin form ve içeriği, büyük devletler arasındaki savaşın (ki bu geçici bir ateşkesle ikinci raunda kadar ertelenmiş olmaktadır) eski ve yeni dünya arasındaki bir biçimlenme hikâyesi olarak okunması önerisi söz konusudur. Bu öneriye göre bir dönüm noktası olan I. Cihan Harbi, "bir dünyanın sonuna ve bir başka dünyanın başlangıcına işaret ediyordu."⁶ Bu otuz yıl savaşının ortaya koyduğu mirasın değerlendirilmesinde başat olarak iki temel eğilim söz konusudur: Kimi Batılı yorumcular genel üstünlük algısının da bir devamı olarak bunların izahına yönelik bazı meşrulaştırmalar sergilerken Arendt gibi kimi yorumcular ise geçmişte tercihimize göre eleyip kötü olanı bir kanara atma lüksümüzün olmadığını benimseyen bir yorum türünü önermektedir.⁷

Savaş, kendi tanım ve anlatılarını da beraberinde getirir; Birinci Dünya Savaşı kavramı ilk kez savaştan birkaç yıl sonra bir gazeteci tarafından kullanılır. Howard, "belirleyici muharebeleri Avrupa ovaları kadar Kuzey Amerika'da ve Hint Okyanusu'nda da yapılan 1756-1763 tarihleri arasındaki Yedi Yıl Savaşı[nın] bu ada çok daha" uygun olduğunu düşünür. Çünkü o savaşa çoğu kıta katılmıştı ve savaş, harb-i umumi (great war) şeklinde tanımlanmıştı; Almanlar bu savaşı dünya savaşı olarak (das Weltkrieg) olarak adlandırmıştı. Esasen I. Dünya Savaşı tanımlaması, ikincisi ve ötesi bağlamında bir devamlılık imi taşıdığı için doğru bir tercihti. Bu yarım kalmış mesele hissiyatı, dönemin barış antlaşmalarına yansıyan yaygın bir etki taşımaktaydı: "*Daily Herald*, Versailles Antlaşması'nın imzalanmasının

⁶ Winter vd., s. 6; Aynı kanaatte olan Hobsbawm, bir kitabını bu devrin sonu olgusuna ayırır: "Kitap, on dokuzuncu yüzyıl (batı) uygarlığının çöküşünü belirleyen Birinci Dünya Savaşı ile başlıyor. Bu uygarlık, ekonomisinde kapitalist; yasal ve anayasal yapısında liberal; karakteristik özellikler taşıyan hegemonik sınıfının imgesi bakımından burjuva; bilim, bilgi ve eğitimdeki gelişme, maddi ve manevi ilerleme bakımından gurur verici; bilim, sanat, siyaset ve endüstride yaşanan devrimlerin doğum yeri, ekonomisi dünyanın büyük kısmına nüfuz eden, askerleri dünyanın büyük kısmını fetheden ve boyun eğdiren, nüfusu üçüncü bir insan soyu oluşturacak kadar artan (Avrupalı göçmenlerin ve onların atalarının geniş ve büyüyen akını dahil), başlıca devletleri bir dünya siyasal sistemi oluşturan Avrupa'nın merkeziliğine derinden inanmış idi." Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl, s.19.

⁷ Mazower, s. XIII; Arendt şöyle demiştir: "Artık geçmişte iyi olanı alıp ona basitçe 'işte bizim mirasımız' diyecek; kötü olanıysa, zamanla unutulup gidecek ölü bir yük olarak düşünüp atacak durumda değiliz. Batı tarihinin alt akıntısı sonunda yüzeye çıkarak geleneğimizin onurunu gasp etmiştir. Yaşadığımız gerçek budur. O yüzden, bugünün aman vermez şartlarından kaçarak hala bakırlığını koruyan bir geçmişe sığınmaya yönelik bütün çabalar boştur." Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları I - Antisemitizm*, Çev.: Bahadır Sina Şener, İstanbul 2014, s.12.

hemen ardından, Wilson, Clemenceau ve Lloyd George'u konferans salonundan çıkarken gösteren bir karikatür yayımlamıştı. Karikatürde birbirlerine şöyle diyorlardı: 'Ne garip Sanki bir çocuk ağlaması duyuyorum.' Tabii ki bu sütunun arkasında bir oğlan çocuğu bağıra bağıra ağlıyordu. Çocuğun başı üzerinde ise '1940 tertibi' yazılıydı."⁸ Dolayısıyla genel algının da isabetle gösterdiği gibi bu savaşlar Raymond Aron'un önerisiyle zincirleme savaşlar (*Guerres en Chaîne*) olarak tanımlanabilir: "Bu niteleme birbirinden ayrı, ama birbiriyle bağlantılı savaşları anlatır."⁹ Dönemin yerli literatürü Cihan Harbi kavramını kullanmaktadır.

I. Cihan Harbi'nin yıkıma uğrattığı şey yalnızca eski siyasal sistem (yani Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları) değildi; bundan çok daha fazlası yıkıma uğramıştır. "Hem savaştan zaferle çıkanlar hem de yenilenler arasında ümit, ilerleme ve daha iyi bir gelecek olasılıklarına ilişkin bir dizi varsayımının çöküşüyle yüz yüze geliriz."¹⁰ Savaş, toplumsal meşrulaştırım referanslarını ve zihinsel haritaların temel bileşenlerini de yeniden şekillendirir ve modern algı bu bağlamda yükselişe geçer. Sözelimi, önceleri tanrı, kral ve vatan üçlemesi üzerinden yapılan çağrılar, zamanla (Weimar Cumhuriyeti'nde olduğu gibi) vatan'la sınırlanmaya doğru gider. (Aynı şekilde devrim sonrası Fransa'da Pourla La Patrie (vatan için) ölüm ve yas edimi söz konusudur). Özgürlük, demokrasi veya hukukun üstünlüğü kavramlarından çok bu kavramlar, gençlerin Avrupa'da orduya katılmalarının ülküsünü vermekteydi.¹¹ Böylece I. Cihan Harbi'nde verilen mücadele, anlam evreni bağlamında da verilir ki bu dünya algısı savaşı, harbin galibinin kim olduğu tartışmasını da beraberinde getirir:

"Modrist Eksteins ise, en azından kültürel alanda Almanya'nın savaşı kazandığının söylenebileceğini ileri sürmektedir. "Modernizm"ın (19. Yüzyılda ilerlemeye, geleneksel erdemlere ve değerlere inancın yıkılması olarak tanımlanmaktadır) bütün çelişkilerinin taşıyıcısı olan Almanya, ateşkes imzalamak ve yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Eksteins'a göre, 19. Yüzyıl düzenini korumak isteyen ve savaştan zaferle çıkan Britanya ve Fransa ise, nihai mağluplar haline gelmiştir. Bu ülkeler modern dalgasını durduramadılar; tam tersine, modern dalgası onları alıp götürdü."¹²

⁸ Michael Howard, "I. Dünya Savaşı'nı Yeniden Değerlendirmek," J. Winter, G. Parker ve M.R. Habek (ed.), *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, İstanbul 2012, s.16.

⁹ Howard, s. 17.

¹⁰ Winter vd., s. 6.

¹¹ Howard, s. 18.

¹² Winter, s. 7.

Savaşın kitlelere mal olan edimselliği, döneminde ve sonrasında katılım meselesinin izahına yönelik tartışmalara neden olmuştur. Bazı yazarlar elitlerin savaş çığırkanlığı yaparak halkı etkilediğini ileri sürerken bazıları da savaşın kitlelere zorla dayatılmadığını savunmaktaydı. İkinci iddianın genel argumanı, insanların uzun süredir devam eden genel belirsizliğe bir son verme arzusunda olduğu için savaşa kendi iradeleri doğrultusunda katıldıkları yönündeydi. “Dolayısıyla Avrupa halkları -entelektüeller dâhil- hükümetleri istediği için çarpışmıyorlardı, tersine anladıkları ölçüde bütünüyle onayladıkları davalar uğruna savaşa katılmışlardı.”¹³ Entellektüeller arasında da savaş ilanının getirdiği bir popülerlik söz konusuydu; Kokoschka, Musil, von Hoffmannsthal, Wittgenstein gibi asker olabilecek yaşta olanlar orduya katılırlar. “Libidosunu monarşinin hizmetine vakfetti[ğini]” dile getiren Sigmund Freud ise askerlik yaşını geçen ve savaşa farklı bir katılım sergileyenlerdendi. “Monarşinin yetersizliklerine ve adaletsizliklerine rağmen, uyruklu halkların hiçbiri (Çekler olası bir istisnayı, belki onlara giderek artan sayıda Hırvat da eklenebilir) monarşinin küçük düşmesini ve yok edilmesini istemiyorlardı... Rus Çarlığının okuryazar yurttaşları da ülkelerinin küçük düşmesini istemiyorlardı.”¹⁴

Savaş ilanı, bir güç ve egemenlik iddiası taşıdığı için sonuçlar çoğunlukla tahmin edilebilir düzeyde idi ve bu tahminlerin ayırıcında verilen bir savaş kararı söz konusuydu; bu bağlamda Fransa’yı yenmek Almanya’ya bir *Avrupa gücü* olmayı vereceği gibi İngiltere’yi yenmek (veya küçük düşürmek) de bir *dünya gücü* olmasını sağlayacaktı. Savaşa yönelen irade, bu getirilere odaklanan bir meşruiyet çerçevesinde eylem repertuarı sergilemekteydi. Dolayısıyla merkezi konu, yeni dünyanın aktörü olma bağlamında bir inşaydı; Almanya bir güç olarak tatminsizlik ve ülke içi sorunlara yönelik bir gerilimle hareket etmekteydi: “Aslında Almanya’nın hiçbir ülkeyle savaş girmesine yol açacak spesifik bir meselesi yoktu.” Bu güç algısı ve itkisi, yalnızca I. Dünya Savaşı için geçerli bir etmen değildi; yıpranan Avrupa’da savaş sonrasındaki on yıl her sınıftan insanın (Almanın) Hitler’i bir kurtarıcı olarak görmesini sağlayan da bu koşullardı; öyle ki, bu kitle, Hitler’in kendilerini götürdükleri yeri pek umursamamıştı. Siyasal anlamda savaşı kaybeden Almanya’daki bu halet-i ruhiyenin yanı sıra kazananlarda da (Fransa ve Britanya) savaşın maliyetini sorgulama ve benzer bir çetin deneyimden uzak durma kararı söz konusuydu.¹⁵ Savaş, Almanya’yı bir siyasal tercihe doğru yöneltmişken

¹³ Howard, s. 20-21.

¹⁴ A.g.e., s. 23.

¹⁵ A.g.e., s. 24-30.

literatürde bir başka tartışma söz konusuydu: Acaba Almanya kazansaydı, aynı şekilde bir faşizm dalgası söz konusu olacak mıydı? Kimisi daha kötü bir senaryo çizer: Buna göre Almanya'yı durduran asıl güç olan ABD geri dursaydı ve savaşı Almanya kazansaydı "hem Almanya hem de bir bütün olarak Avrupa çok daha sevimsiz bir yere dönüşecekti. Ludendorff ve aşırı sağcı takipçileri iktidarı tam olarak ele geçirecekti. Gerçi hepsi Adolf Hitler'in fanatik antisemitizmini paylaşmıyordu, ama felsefeleri özü itibarıyla ırkçıydı ve açıkça antidemokratikti."¹⁶

I. Cihan Harbi yalnızca dünyanın eski aktörleri arasında bir güç egemenlik mücadelesini sergilemez; aynı zamanda ABD ve Japonya¹⁷ gibi yeni dünyanın yeni aktörlerini de ortaya çıkarır. Yeni Dünya'nın aktörlerinin ortaya çıkmasını sağlayan ana itki, bir iktidar boşluğuyla birlikte şekillenir. Bu bağlamda Rusya'nın 1917 ihtilaliyle birlikte savaştan fiilen çekilmesiyle meydana gelen iktidar boşluğu, Amerika tarafından -savaşa katılarak-doldurulacaktır. Bu katılım, bir diğer açıdan Almanya'nın 1915'ten itibaren ortaya koyduğu denizaltı savaşının getirdiği bir sonuç idi.¹⁸ Yeni aktör, yeni talep ve güç dengelerini oluşturan bir söylemle ortaya çıkar: Genel bir barış için ortaya konan 14 madde, milletler arası barış teşkilatı talebi, toprak sınırlarını milliyet ilkesine göre düzenleme önerisi ve denizlerde serbesti talebi, bu söylemin öne çıkan parametreleriydi. Denizlere yönelik ilke, "Amerika'nın bütün dünya ile ticaretini yakından ilgilendiriyordu ve Amerika'yı savaşa sürükleyen de Almanya'nın bu ilkeyi ihlal etmesi olmuştu." Bu taleplerin dile getirilişindeki güçlü söylem, barış konferansı pratiğinde aynı şiddette ortaya konmaz ve ilkeler çoğunlukla göz ardı edilir. Bu hayal kırıklığına sebep olan "Avrupa'nın tecrübeli ve haris ihtiyar diplomasisi Yeni Dünya'nın tecrübesiz idealizmine boyun eğmeyecektir"¹⁹

¹⁶ A.g.e., s.30.

¹⁷ Aslında Japonya, aynı zamanda kendisini daha önce Batı'ya karşı 'kapanma stratejisi'yle yalıtın ve kapitalizmin iştahını kabartan bir istiridye kabuğu olarak daha fazla direnç gösterememeyi de ifade eden bir öyküye de sahiptir. Yeni dünya, ülkenin kapanma stratejisini terk etmeye zorlamıştır. Appleby, s. 247-248; Öte yandan Japonya'nın bu yalıtılmışlığı onu bir hedef haline getirdiği gibi birçok kıta ve ülkeyi etkileyen olaylardan uzak kalmasını da netice vermiştir. Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*, Çev.: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 2010, s. 357.

¹⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1980)*, C.I, İstanbul, 1994, s. 132.

¹⁹ Armaoğlu, s.139; Söz konusu on dört madde, aynı zamanda liberal milliyetçilik ile de ilgilidir; Wilson, Cihan Harbi'nin nedeni olarak gördüğü otokratik ve askeri yönetimlerin ortaya koyduğu eski diplomasinin yerine yenisini önerir. Andrew Heywood, *Siyasi ideolojiler: Bir Giriş*, Çev.: Ahmet Kemal Bayram vd., Ankara 2013, s. 174.

Savaşı bitiren antlaşmalar yalnızca bir çatışmaya son vermemiştir; aynı zamanda siyasal ve toplumsal farklılaşmaların da bir beyanı şeklinde oluşumlar söz konusudur. Osmanlı Devleti (Bulgaristan'ın çökmesi ve Filistin ve Irak cephelerindeki yenilgilerin etkisiyle) mütarekeyi kabul edecektir. Bununla birlikte İttihad ve Terakki'nin on yıllık iktidarının Talat Paşa Kabinesi'nin istifasıyla söz konusu olması da siyasal bir formülasyon değişimini imleyecektir. Almanya'nın 11 Kasım 1918'de Rethondes'da kabul ve imza ettiği antlaşma, savaşın sona erişinin ilanıydı.²⁰ Savaşın sona erişinde dahi, eski ve yeni devrin aktörlerinin diplomatik mücadelesi öne çıkacaktır. Bu bağlamda idealist politikalarıyla Wilson'un karşısında Avrupa'nın klasik diplomasisini temsil eden Clemenceau ve Lloyd George bulunmaktaydı. Barış konferansında her aktörün farklı ve 20. yüzyılı şekillendirme güç ve egemenliğine talip bir amacı vardı: Fransa, Almanya'yı bir daha başını kaldıramayacak şekilde ezme düşüncesindeydi ve bir dostluk düşüncesine inancı söz konusu değildi. İngiltere ise temel hedef olarak Alman donanmasını yok etmeye yönelmiş ve Almanya'nın bu şekilde güçsüzleştirmeyi ve Avrupa dengesinin bir daha bozmasına engel olacak diğer tedbirler almayı hedeflemişti. Konferansta görelî olarak pasif bir rol oynayan Japonya ise Avrupa ile pek ilgilenmiyordu. İtalya'nın konferansta gördüğü muamele ise üvey evlat muamelesiydi.²¹

Barış antlaşmaları, eski diplomasiyi ve aktörlerini (Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rus Çarlığı) ve onların oluşturmuş olduğu dengeyi çözmüş, tarihin ilgili sayfalarına havale etmişti ve bu durum, güçler dengesi bağlamında bir boşluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bir barışın sağlanabilmesi, Avrupa'da güçler dengesinin yeniden kurulmasına bağlıydı. Bu dengenin kurulmasına yönelik diplomatik hamleler, barış konferansında ortaya konan (toprakla ilgili) milliyetler ilkesiyle şekillenmiş ve bu ilkeyle söz konusu dengesizliğin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. "Fakat bu ancak Avusturya-Macaristan imparatorluğunun kalıntıları üzerinde yapılmıştır. Bu da tam olarak değil. Çekoslovakya ve Yugoslavya farklı unsurları kapsamaktan geri kalmamıştır. Balkanların toprak düzenlemeleri ise, tatmin edilmemiş ihtirasları ve doyurulmamış iştahları kamçulamaktan başka bir şey yapmamıştır."²²

²⁰ Armaoğlu, s. 142-143.

²¹ A.g.e., s. 146.

²² A.g.e., s. 151.

Aktör değişimi, siyasal sistem değişimiyle birlikte olgunlaşır; yeni aktörler ortaya çıktığı gibi, dört imparatorluğun yıkılışı, kara Avrupa’da Fransa’ya öne çıkma imkânı verir. Esasen, Britanya ve Fransa, barış konferansında ABD’ye milletler cemiyeti gibi oluşumları önceleyerek kenara çekilmesi için gerekçeler verirler ve kendi egemenlik ve menfaatleri için bir serbestiyet kazanırlar. Bu tarz bir kuvvetler dengesi değişim yalnızca Avrupa’daki oluşumlar için geçerli değildir; aynı zamanda Çarlık Rusya’sının yıkılışıyla birlikte kurulan komünist rejimin dünyanın geneli için bir kuvvetler dengesi değişiminin habercisi olduğu gözlenir- her ne kadar aktüel gücü kendi kabuğuna çekilmesini gerektirse de. “Osmanlı imparatorluğunun yıkılışı ise Orta Doğu kuvvetler dengesinde boşluk bırakmıştır. Savaşın galipleri İngiltere ve Fransa, bu boşluğu daha makul bir düzenle dolduracakları yerde, kendi emperyalizmleri için bakir bir alan olarak ele almışlardır.” Savaşın aktör düzeyinde en ağır faturalarından birini (kin ve intikam belgesi olarak da yorumlanan Versay Barışını imzalayan) Almanya ve milleti ödemiştir. Almanya’ya yönelik ezme politikaları kin ve nefret üretiminin yanı sıra siyasal aktörler bağlamında bir boşluk da üretmiştir. Dolayısıyla, barış anlaşmalarının bir diğer sonucunun istikrarsız ve sallantılı bir siyasal denge mimarisinin ortaya konması olmuştur; bu zayıf yapı, ancak 1929’lara kadar korunabilmiş ve bozulan form 1939’da İkinci Dünya Savaşı’nın demir gürzüyle yüzleşmiştir.²³ Stoddard, Versay Antlaşması’nın ortaya koyduğu profile bakarak bu konferansın gerçek siyaset adamlarından mahrum olduğunu ve bu nedenle bırakın dünya genelini Avrupa’da bile barış inşasında başarısız kaldığını kaydeder.²⁴ Çünkü “Versay demokrat devletler tarafından Almanya’ya empoze edilmişti. Bu şekilde Alman demokrasisi Almanya’nın hezimetini ve Versay barışı ile sık sıkıya bağlanmıştı... Askerlerin hükümet darbesiyle Dr. Wolfgang Kapp Berlin’e gelerek hükümeti ele geçirdi. Alman hükümeti Stuttgart’a kaçmak zorunda kaldı. Lakin bu darbe birkaç gün devam edebildi.”²⁵

Doğu-Batı ilişkisi bağlamında Harb-i Umumi, söylem ve pratiğin çelişkisi içinde ortaya konan, bir diğer ifadeyle Batı’nın bir yandan “hürriyet nutukları çekerken” diğer yandan “emperyalistik ruh ve fikirle” Şark’a yönelik emellerinin icrasının arayışını sergilemiştir. Bu emeller, Şark’ı kendi aralarında paylaşmaya yönelik gizli antlaşmalarla meşgul olan ama bir yandan

²³ A.g.e., s. 146-153.

²⁴ Lothrop Stoddard, *1914-1921 I. Cihan Harbi Sonrasında İslam Âlemi: Bir Medeniyet Sorgusu ve Arayışı*, Çev.: Ali Rıza Seyfi, Haz.: Kamil Yeşil İstanbul 2002, s. 204.

²⁵ Armaoğlu, s. 156.

da hürriyet nidaları üreten bir aktör profili ortaya koymuştur ki “harbi bitiren de bu konferanslar, o hürriyetçi nutuklar değil; o gizli antlaşmalar idi. Bu antlaşmalar kâğıt üzerinde de olsa, Yakın Şark’ın Avrupa murakabe ve tahakküm siyasetine boyun eğmesi ile sonuçlanan Şark uzlaşmasında hâkim ve saik olmuştu.”²⁶ Barış antlaşmaları ve öncesindeki himaye girişimleri İran ve Mısır gibi ülkelerin farklı yönlerde (Osmanlıdan uzak aynı zamanda) girişim ve sonuçlara varması nedeniyle savaş dolayısıyla “yakın ve orta şark kıtalarındaki Avrupa Hâkimiyeti gevşeyeceğine büsbütün arttı.”²⁷

Esasen savaşın ortaya çıkış gerekçelerine bakıldığında diğerlerinin yanında en temel gerekçe, Osmanlı’nın paylaşım sorunudur.²⁸ 19. yüzyılda baskı uygulanarak çıkarlar doğrultusunda eyleme yönlendirilmiş olsa da Osmanlı’nın yıkılmasına yönelik bir irade gösterilmemişti. Fakat Cihan Harbi Avrupa’nın iç hesaplaşmasının sonucunda ortaya çıkmış olsa da Osmanlıya bakan yönü hem mirasının kimlere kalacağı hem de savaş süreci ve sonrasında milyonlarca müslümanın tepkisinin ne olacağıydı.²⁹ Osmanlı’nın savaşa girişi, Pan-İslamcılık, Pan-turancılık ve milliyetçilikler (Arap vb.) olgusunu ortaya çıkardığı gibi iletişimi kesme ve çete faaliyetleri gibi edimlerle Ruslara yardımda bulunan Ermenilerin Kuzey Suriye’ye tehciri gibi etnik meseleler ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda cihat olgusuna karşı, Mısır üzerinden yürütülen siyaset gibi Britanya’nın bazı hamleleri de coğrafyanın kaderini biçimlendiren hamleler olacaktır: “İslam’ın kutsal yerlerinin muhafızı olarak Şerif Hüseyin’in konumu onu Osmanlı’nın kâfire karşı cihat çağırısına karşı çıkabilecek yegâne kişi kılmaktaydı.”³⁰

Osmanlı toprakları için bir diğer önemli siyasal mesele, Filistin’in bir Yahudi yurdu olarak inşasına yönelik Siyonist akımın faaliyetinin yükselmesiydi.³¹ Osmanlı’nın Ortadoğu’daki egemenliğine son veren Cihan Harbi, Fransa ve İngiltere gibi iki Hıristiyan ülkeye geniş bir hareket alanı açmış ve bu hareket alanına dâhil olmayan Türkiye ise Yunanistan’ın büyük idealleri için çatışma alanı olmuştur.³² Osmanlı’nın paylaşımı sorunu, İngiltere’nin Rusya’yla olan antlaşmaları ve Bolşevik ihtilali sonrasında Rusya’nın taleple-

²⁶ Stoddard, s. 136.

²⁷ A.g.e., s. 205.

²⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918’e*, Ankara 2003, s. 350.

²⁹ Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul 2012, s. 221.

³⁰ A.g.e., s. 222-227.

³¹ A.g.e., s. 237-245.

³² A.g.e., s. 248; Osmanlı’nın parçalanmasından sonra Suriye, Irak, Filistin, Lübnan, Mavera-i Ürdün gibi hepsi de Fransa ve Britanya’nın vesayetinde olan yeni devletler kuruldu yani yeni sınırlar oluştu. A.g.e., s. 267.

rinden vazgeçmesi sonucunda Yunanistan'ın İngiltere'nin vekili olarak Anadolu'ya yönelişi, İmparatorluğun üzerinde yapılan "tutarsız ve çelişkili senetler"e dayalı paylaşım kavgasının önemine işaret etmektedir ki Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması, itilaf devletlerinin paylaşım hedeflerinin niteliğini aşikâr kılmıştır (ekonomik bağımsızlığı elinden alınan, İstanbul, orta ve kuzey Anadolu'ya sıkıştırılmış bir ülke).³³ Savaşın biçimlendirdiği ideolojik kamplaşma, Türkiye'yi destekleme bağlamında da yeni bir dönem başlatır; sözgelimi Bolşevikler emperyalist-kapitalistlere karşı destek verirken, Savaş bakanı Churchill de Bolşeviklere set bağlamında bir destek vermektedir; onlar arasındaki ideolojik kamplaşma, Türkiye için stratejik faktör ve hamle olmuştur.³⁴

Batı'nın genel emperyalist edimleri ve savaş sürecinde ve sonrasında etkin olan milliyetçilik akımları arasındaki zıtlaşma, Bolşeviklerin bu rakip milliyetçiliklerin birçoğuna (bu arada Türkiye'ye) yardım etmesi ve onlarla dayanışma içine girmesi neticesini getirir. Uluslar arası siyasette Lenin'in desteklediği birçok milliyetçi akım, bir yandan kendi geleceklerini inşa etmeye bir yandan da bu geleceği kurabilmek için kapitalist Batı'ya karşı durmaya yönelik bir eylem repertuarı ortaya koymuştur. Rusya, bir yandan gizli antlaşmaları red ve iptal ederken bir yandan da milletlerin kendi kaderlerini tayin etme hak ve salahiyetini tanıdığı için Afganistan ve Hindistan gibi birçok coğrafyada karşılık bulan bir tutum sergilemiştir. Bir Afgan heyet-i Murahhası reisinin ifadesi şöyledir: "Rusya'nın bu tarz hareketi, Asya'nın Garb'a 'yemlik' olan bütün milletlerini hatta sosyalizm fikrinden en uzak fırkaları bile kendi etrafından toplamış, kendine taraftar etmiştir."³⁵ Bir diğer ifadeyle, komünizm yanlısı olmadıkları açıkça bilinen ve beyanlarda dile getirilen tutumlara rağmen, özellikle "İngiliz hükümetine karşı açılan her ihtilal mücadelesine muavenet etmeye hazır" bir Rusya iradesi söz konusudur. Dolayısıyla son tahlilde şark milliyetçilikleri bir yandan Bolşevik arzularla öte

³³ William Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, Çev.: Petek Demir, İstanbul 2003, s. 36-37.

³⁴ Esasen, Bolşevikler, 1921'lere (28 Ocak'ta Mustafa Suphi ve Komünist Parti liderlerinin Trabzon'da boğulmasına) kadar komünistlerin Türkiye'yi işgal edeceği düşüncesini taşımaktaydı. Öte yandan Yunanlılara karşı kazanılan başarılar, Batı'ya karşı Türkiye'yle dostluk ve barış arayışını Rusya için en realist tercih yapacaktır ki Moskova antlaşması ve maddeleri arasında yer almamasına rağmen silah vb. yardımı da bunun bir sonucudur. Hale, s. 41-42; Öte yandan içerde kurulan TKP'nin yaklaşımı ise Türkiye'nin yarı-sömürge bir devlet olduğu ve partinin emperyalizmle mücadele ettiği yönündedir; bu mücadelede (M. Suphi'nin ilk kominternde yaptığı konuşmasında görüldüğü gibi) dışarıyla birlikte hareket eder. *Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1979, s.10-17; Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, İstanbul 1978, s.199-202.

³⁵ Stoddard, s. 325-326.

yandan Batı emperyalizmiyle kuşatılan bir varoluşa itilmişti. Sonraki dönem, onların bu ikisi arasında bir sarkaçta yer almasını, koşullar gerektiğinde birinden diğeriine yönelen bir dayanışma ağı sergilemesini netice verecektir.³⁶

I. Cihan Harbi, barış antlaşmaları sonrasında galiplerin siyasal dizaynlarla güç ve egemenlik sistematiğini tahkim kılmaya yönelik hamlelerine de tank olur. Fransa muhtemel bir Alman saldırısına karşı 1919 sonrasında tedbirler alır. Ren'i (Rheinlandan) alamayan ve İngiltere ve Amerika'yı yanına çekemeyen Fransa, ittifakı Almanya'nın etrafında bulunan küçük devletlerle (Belçika, Polonya) kurmaya yoluna gider. "Bundan sonra *Küçük Antant* devletleri denen ve Macaristan ile Bulgaristan'ın barış antlaşmalarına karşı duydukları hoşnutsuzluktan (*revizyonizm*) çekinen Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya ile bir saldırıya karşı birbirleriyle danışmayı öngören anlaşmaları imzalamıştır... Fransa'nın bu ittifaklar sistemi, 1815'ten sonra Metternich'in almış olduğu tedbirlere benziyordu."³⁷

Savaş sona erdirmeye yönelik hamleler aynı zamanda Almanya içinde farklı yönelimlere, sosyalist ayaklanmaların oluşturduğu yeni bir olguya da kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda Kasım 1918'de Almanya'nın farklı bölgelerinde meydana gelen ayaklanmalar özellikle Mütarekenin imzalanması ve Cumhuriyetin ilanında sonra artış sergilemiştir; bu artış, ülke için bir keşmekeş nedenidir. "Rusya'daki Bolşevik rejimin de kıskırtmasıyla komünistler de bu karışıklıklarda aktif bir rol oynuyordu. Bu atmosfer içindedir ki, *Karl Liebknecht*'in (örtülü adı: *Spartacus*) liderliğinde yaptıkları kongrede "Alman Komünist Partisi'ni (Kommunistische Partei Deutschlands- Spartakusbund) kurdular ve 4 Ocak 1919 da 150.000 işçinin katılımıyla çıkarttıkları bir grevle beraber sosyalist hükümeti devirmek için bir darbeye teşebbüs ettiler."³⁸ Savaş, sonraki dönemlerde (daha önce bahsedilen üç ideolojik seçeneğin şekillenmesini) ekonomik yapıyla birlikte halkın yeni temayüllere yönelmesine neden olacaktır; bu bağlamda dolar ve mark arasındaki kur farkının artışı (bir dolar 1921'de 70 Mark, 1923'te ise 840 Marktır) halkın grevlere, yağmalamalara ve Nasyonal-sosyalist partinin lideri olan Adolf Hitler'e meyletmesine neden olacaktır. Halk, hükümeti soyguncular diye tanımlayıp "Diktatörlük istiyoruz" diye bağırın Hitler'in peşinden gidecektir. Almanya'nın uluslar arası bağlamda kaybettiği konumunu tekrar edinmek için fırsat kazanacağı antlaşma ise 1925'te Locarno'da imzalanacaktır. Böylece Almanya

³⁶ A.g.e., s. 334-337.

³⁷ Armaoğlu, s. 155.

³⁸ A.g.e., s. 155.

1926'da Milletler Cemiyeti'ne kabul edilir. Bu açılımlar, sonraki dönemlerde Avrupa içi işbirliğinin oluşması için yapılan çalışmalardan kabul edilebilir. Nitekim Fransa dışişleri Bakanı Aristide Briand, Locarno'da yeni bir dilde, yani Avrupalıya konuştuklarını ve bunun gerekliliğini dile getirir.³⁹

2-İlk Sanayileşmiş ve Topyekûn Savaş: Siper ve Ölüm

Birinci Cihan Harbi, kendisinden önceki savaşlardan sebep, teknoloji, strateji ve etki alanı bağlamında ciddi farklılıklar taşısa da en önemli fark, onun yepyeni bir savaş modeli ortaya koymasında yatar. Bu bağlamda o, tarihte ilk topyekûn savaş olarak tanımlanır ki bu da savaşın sanayileşmesiyle birlikte anlaşılması gereken bir olgudur. "Tarihte, dört yıldan uzun süren (Otuz Yıl Savaşları), daha çok sayıda ülkenin katıldığı (Napolyon koalisyon savaşları) ve tüm dünyayı etkileyen (Yedi Yıl Savaşları) savaşlar da vardır. I. Dünya Savaşı'nın ayırıcı ve belirgin özelliği, onun ilk "topyekûn" (total) savaş olmasıdır."⁴⁰ Topyekûn savaş olması, onun yalnızca cephedeki askerler için bir ölüm kalım meselesi olmaktan çıkıp tüm ulusun ölüm kalım savaşı olmasına neden olur. Sınırlı bir amaç ve etki alanı üzerinden oluşan siyasal ve askeri çatışmaların ötesine geçilen bu savaş modelinde herkes için hayati önemde bir savaş söz konusu olduğu gibi cephe gerisinde bulunan (muharip olmayan) bireylerin savaşın etkisine eşzamanlı maruz kalması da söz konusudur. Dolayısıyla denetimi zor, olasılıkları hesaplanamayan ve herkesi ilgilendiren bir savaş modeli ortaya çıkmıştır (*agy*). Bu bir anlamda Temmuz/Ağustos 1914'teki başlangıç zihniyetini şekillendiren "Noel'e kadar bitmiş" olur yaklaşımının yeni teknolojiler (kara ve deniz savaşı için), siperlere sıkışık kalma vb. yeni unsurlar nedeniyle tahmin edilemeyen (istisnai ve o zamanlar itibar edilmeyen tahminler var) bir savaş olmasına neden olmuştur.⁴¹

Sanayi, toplumsal ve kültürel yapıyı dönüştürdüğü gibi savaş formunu da değiştirmiştir; Birinci Cihan Harbi, sanayileşen bir savaş modeli olarak hem savaşın yapılış biçimini değiştirmiş hem de katılan toplumlar üzerindeki etki ve izleri biçimlendirmiştir. "Belki de en önemli gelişme, yeni silahların taktik

³⁹ A.g.e., s. 157-161; Yakın dönem savaş sosyolojisi literatürü, ideolojik temelinin anlaşılardan devletlerin halkı nasıl savaş için mobilize ettiklerinin anlaşılacağına belirir (bürokrasi ve ideolojik meşrulaştırım arasındaki bağ) ve klasik sosyolojinin bu konudaki eksiklerini dile getirir. Siniša Malešević, *The Sociology of War and Violence*, New York 2010.

⁴⁰ Sander, s. 351.

⁴¹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askerî Çatışmalar*, Çev.: Birtane Karanakçı, İstanbul 2001, s. 312; Esasen Britanya'da Noel simgeselliğinde ifade edilen savaşın kısa süreceği düşüncesi, diğer Avrupa devletlerinde de farklı tutum ve simgelerle de olsa söz konusuydu. Harman, s. 394.

savunmaya olağanüstü bir avantaj kazandırmasıydı. Bu durum Batı Cephesi'nde bir açmaza neden olmuş, ayrıca savunma yapan iyi donanımlı birliklere nerede saldırılmaya çalışılmışsa, orada ağır kayıplar verilmiştir." Teknoloji, şimdi savaşı, stratejileri, taktikleri, bilinmeyen saldırı araçlarıyla mücadele etmeyi ve onlarla baş etmeyi vb. gerektiren yeni bir savaş deneyimini de beraberinde getirmiştir. Askerleri bekleyen, hem fiziksel hem de psikolojik açıdan bu yeni savaş modeline uyum, farklı savaş deneyimini anlama ve anlamlandırma gereklilikleriydi. Anı ve günlüklerine bakıldığında bu yeni savaş malzemesini anlama mücadelesinin belirgin izleri gözlenmektedir. Bu baskın motif, "her şeyi yutan ateş" imgesi karşısında zayıf insanlar imgesiyle birlikte işlenmiştir. Dolayısıyla 20. yüzyılda yeni bir savaş mitosu ortaya çıkmakta ve Samuel Hynes'in "kafalardaki savaş" olarak tanımladığı yeni bir imge inşası söz konusu olmaktadır. Yeni teknoloji, genelde bir canavar olarak betimlenmiştir. Azınlıkta kalan birçok asker de yeni teknolojiye hayranlık ve sevgiyle yaklaşır.⁴²

Sanayileşmiş savaş deneyimi çift taraflı bir imge inşa eder: "Bir yandan yeni savaş makineleri karşısında büyülenme söz konusudur; öte yandan da, giderek kontrolden çıkan, sarmal şeklinde büyüyen korku. Asker hikâyesi, makinelerin onları kontrol eden insanların zihninden çok daha hızlı geliştiği bir savaş hakkındadır."⁴³ Bu sanayileşmiş savaş olgusu, topyekûn savaşın oluşmasını sağlayan bir teknolojiydi ve çarpışmalara yönelik üstanlatının da dönüşümüne neden olur. Dolayısıyla birey ve halkların kaderinin yeni aracının kaynağı olan endüstriyel Avrupa'nın kapasitesi, aynı zamanda insanların kitleler halinde öldürülmesini de beraberinde getirir.⁴⁴ Öte yandan savaşın yeni teknolojisi siper savaşını da ortaya koyacaktır ki bu da askerlik hayat ve deneyiminin nasıl farklılaşacağına yönelik muğlâk bir gelecek sunacaktır. Siper savaşı, askerleri muharebeden kurtaramamıştı; ama yeni bir formda siperlere hapsedmişti. Asker yeni teknolojiyle farklı bir savaşa yönelse de kullandığı "makineler bir anda oldukları yerde adeta dondular; Orduları hareketsizliğe mahkûm ederek öldürmenin sistematik bir şekilde sanayileş-

⁴² Marry R. Habeck, "Birinci Dünya Savaşı'nda Teknoloji: Aşağıdan Bir Bakış", Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, İstanbul 2012, s. 91-92; Savaşın başat faktörlerinden biri olan silah üretimi (ve icadı) grafiği, 1914 ile 18 arasında sürekli bir artış göstermiştir (örneğin 1914'te İngiltere'de 200 uçak üretilirken 1918'de 32 bin uçak üretilmekteydi.) Kennedy, s. 325.

⁴³ Habeck, s. 93.

⁴⁴ Leonard V. Smith, "Cephede Anlatı ve Kimlik 'Teori ve Bitli Piyade'", Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, İstanbul 2012, s.125.

mesine imkân tanıdılar.”⁴⁵ Artık kendi savaş deneyimini anlamlandırma çabası, sanayileşen ve siperlere kapatılan bir çarpışma formuyla birlikte şekillenecek ve yeni teknolojinin dehşetli çehresine uyum sağlamak için olağanüstü bir çabayla çelikten sinirlere sahip olma gerekliliği söz konusu olacaktır. “Marc Bloch’un deyişiyle “titremeden ayakta durmasını” bilmeleri gerekecekti. Jünger bu durumu çok erkenden görmüştü: “Bu yaban bölgede, havası binlerce ve binlerce çürüyen cesedin kokusuyla dolu şu ortamda bir insanın hayatı nedir ki...”⁴⁶

Yeni savaş form ve teknolojisi, muharebenin modern biçiminin alışılmadıklığını üretir. Askerler bu yeni teknolojiyi, “temel olarak üç farklı biçimde değerlendiriyorlardı: İnsanüstü veya doğaüstü (canavar gibi ve şeytanî); insanî olmayan (ya makine gibi veya bir doğa kuvveti olarak) ve insanî veya insan dünyasıyla bağlantılı olarak.”⁴⁷ Yeni savaş deneyiminin baskın imgesi, yarattığı korkunç sest; asker anıları, silahların kulakları sağır eden seslerini vurguladığı gibi çılgık sesini andıran bomba ve uçakların sesi de baskın bir tema olarak işlenmekteydi. Acemi bir er için savaş deneyiminin en zor yanı, bu yeni sesleri anlamlandırma, onunla birlikte yaşamayı öğrenme ve işaret dilini çözerek ona göre hareket edebilmektir. Deneyim, hem hayatta kalma pratiklerini hem de sinir sisteminin güçlenmesini verecek yegâne unsurdu. Elbette bu anlamlandırma sürecinde yeni ve ürkütücü serlere karşı batıl inançların bolluğu da söz konusu olmuş, makinelerin hayatı biçimlendiren gücü ve kader düşüncesi öne çıkmıştı. Deneyim, sesleri ayırt etmeyi öğrenmeyi, uzman askerleri taklit ederek hayatta kalmayı öğretmekteydi. Askerlerin yeni teknolojiyi metaforlarla tanımladığı görülmektedir; kimi asker bu savaşta şeytan ve canavarların hüküm sürdüğüne ve savaşın kavranılması imkânsız bir teknolojiyle ilerlediğine inanmaktaydı. İntikam Tanrıçası ve Moloh gibi tanımlamalar metaforların geniş yelpazesini gösteren örneklerdir.⁴⁸

Yeni teknoloji, bilinen tehlike formlarının metaforlarından yararlanılarak anlatılmıştı; tank, kocaman bir çelik canavar olarak, tıpkı bir canlı gibi hareket ediyordu. Doğaüstü tanımlamaların yanı sıra uyum sisteminde doğa ve makine gibi nesnelere benzeterek teknolojiyi normalleştirme çabaları da sergilenmekteydi. Nesnelere gündelik yaşamın bir parçası şeklinde tanımla-

⁴⁵ Habeck, s. 94.

⁴⁶ A.g.m., s.94-95; Siper sistemleri toprak altı ve üstü gibi yerel koşullar bağlamında farklı biçimlerde oluşturulmuştu. Bkz.: Ian Westwell, *Resimli Harp Tarihi: I. Dünya Savaşı*, Çev.: Oktay Etiman, İstanbul 2012, s.76-77.

⁴⁷ Habeck, s. 95.

⁴⁸ A.g.m., s. 96-99.

malarla, tren metaforu gibi, olağanlaştırılıyordu. Örneğin “çelik fırtınası” doğal bir olaya benzetmenin getirdiği olağanlaştırma çabasını imlemektedir. Makineler metaforlaştırıldığı gibi askerleri “tırpanın önündeki ‘olgun buğdaya’ veya güneşin altında eriyen kara” benzetmek gibi teknolojinin karşı konulamayan gücünü imleyen edimler de söz konusuydu. Öte yandan silahlara canlı muamelesi yapmanın bir boyutu da itilaf askerlerinde daha çok görülen (antropomorfik) isimlendirme –özellikle tank ve uçaklar için- yapmaktı; toplara genelde kadın isimleri verilmişti (ör. Şişko Bertha, Ana). İngilizlerin tıpkı gemiler gibi muamele ettiği tanklar için en çok Ana, Büyük ve Küçük Willie adlarını kullandıkları görülür. “İtalyanlar top mermilerine “telgraf” (belki de gönderdikleri mesajdan dolayı?) diyorlardı; Fransızlar ise makineli tüfekleri “kahve değirmeni” diye adlandırıyorlardı. Almanlar da aynı yönteme başvuruyor, siyah duman çıkaran top mermilerine “Amerikalı” veya “kömür sandığı” havan mermilerine “elma şekeri” ve limon şeklindeki bombalara “ördek yumurtası” diyorlardı.”⁴⁹ Uçağa oranla daha çok korku uyandıran tankların, tasarımlarına ve taşıdıkları silahlara (sadece makineli tüfek olanlara dışı, hafif sahra topları da bulunduranlara erkek denilirdi) atıfla erkek veya dişi olarak isimlendirilmeleri, antropomorfizmin savaş deneyimindeki bir başka verisidir.⁵⁰

Azınlıkta kalsalar da, teknolojiye ve sanayileşmiş savaşa yönelik hayranlık bir kitlede söz konusuydu. Düşmanın sahip olduğu malzemenin veya gerektirdiği teknik ustalığın getirdiği bir hayranlık ve uçaklarla vb. ortaya konan manzaradan etkilenme, kimilerinde bu modernist olguya yönelik sempati uyandırmıştı. “Bu tutumun daha yoğun bir ifadesi teknoloji uğruna teknoloji sevgisiydi. Kimi kişiler topların, makineli tüfeklerin, uçakların ve tankların teknik kabiliyetlerini büyüleyici buluyordu... bu şekilde hissedenler, kendi ordularının silahlarını olduğu kadar düşmanın silahlarını da övüyordu.”⁵¹ Bu tür hayranlıkların yanı sıra eski savaş biçimindeki mertçe göğüs göğüse çarpışmayı arayan bireyler de söz konusuydu; özellikle Fransızların mayın kullanımındaki tutkularını eleştiren Rommel bu duygularını dile getirir. “Mussolini’ye göre, siper savaşı, katlanma, sabır, inat gerektirmesi, bombalara ve ‘ölüm saçan el bombalarına’ bağımlı olması nedeniyle, İtalyan ruhuna iyice ters geliyordu. Aslında muharip askerlerden hiçbiri, bir siperde oturup

⁴⁹ A.g.m., s. 101-107.

⁵⁰ A.g.m., s. 108; Westwell, s. 134; Tankların farklılıkları, savaş kabiliyeti ve siper mücadelesini etkileyen çeşitlilikte idi. Bkz.: David Fletcher (ed.), *Tanks and Trenches: First Hand Accounts of Tank Warfare in the First World War*, Gloucestershire 2009.

⁵¹ Habeck, s. 110-111.

görünmez bir düşman tarafından yere yıkılmak istemiyordu.”⁵² Siper savaşı, aynı zamanda gece saldırılarından askerlerin kendilerini koruyabilecekleri bazı savunma araçları (muşta, cop, geniş ağızlı bıçak gibi) üretmeye de neden olacaktır.⁵³ Sanayileşmiş savaşın, savaş deneyimine getirdiği en büyük sorunlardan biri siper savaşı ve orada olacakları kontrol edememe duygusuydu; bir diğer ifadeyle şeytan veya canavar olarak tanımlanan bir tank veya daha kötüsü siper havanı bu hapsedilmiş alanda askeri kontrol edemediği bir gücün karşısında çaresiz bir ölüme sürükleyebilmekteydi. Siper havanları bu nedenle nefretin sürekli bir objesiydi; bu tür kontrol yitimi duygusuna ve “ölümün kör talihe ve duyarsız teknolojiye bağlı olmasından kurtulmak için askerler, muska gibi tılsımlı nesnelere kullanmaya başladı ve birçoğu çarpışmaya boyunlarında haçla, ermişlerin resimleriyle veya şans getiren bir taşla gitti.”⁵⁴

3-Diplomatik Formülasyonlar

Bir yandan imparatorluklar çağı son demlerini yaşarken öte yandan Cihan Harbi'nin sonucunda yeni diplomatik biçimlendirmeler söz konusu olur ki bu bağlamda özellikle 1920'li yıllarda siyasal, sosyal ve ekonomik altüst oluşların şekillendirdiği bir dünyada ortaya konan formülasyon önerileri (denemeleri) dikkat çekmekteydi. Bu dönem, diplomasinin hem mekân hem de aktör bağlamında çeşitlendiği bir evreyi temsil eder; aktörlerin çeşitliliği, küresel sisteme katılan yeni aktörlerin uluslar arası sistematiği biçimlendirmesini temsil ettiği gibi her aktörün siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel taleplerinin de etkisi dikkat çekicidir. Yeni aktörler, öte yandan rekabet ve mücadelenin şiddetlenmesi anlamına gelir ki bu dönemde “zirve ve konferans diplomasisi hem sayıca hem de önem açısından artış” gösterir. “Gerek iki taraflı gerek çok taraflı ilişkilerde uluslar arası antlaşmaların yeni biçimleri ortaya çıktı: Sovyet tipi saldırmazlık paktları, silah sınırlama antlaşmaları, Locarno antlaşmaları, savaşı kınayan uluslar arası bir barış antlaşması sayılan Kellogg-Briand Paketi ve tabii ki Milletler Cemiyeti Sözleşmesi.”⁵⁵ Cihan

⁵² A.g.m., s.112; El bombaları, siper savaşlarında savunmayı güçleştiren yeni silahlardan biriydi. Stephen Bull, *World War I Trench Warfare (1) 1914-16*, Oxford 2002, s. 27.

⁵³ Westwell, s. 130; Savaş esasen psikolojik etkileri yüksek bazı silahlar (alev makineleri gibi) da ürettirmişti. İlkini İngilizlerin (mother -anne- isimli) ürettiği tankların etkisi, psikolojik olarak da önemliydi; esasen bir süre sonra azalan bu etkinin yanı sıra tank personelinin içine girdiği zırhlı kabinler nedeniyle psikolojik sorunlar yaşamaya gibi ikinci bir boyut da söz konusuydu. A.g.e., s. 131-134.

⁵⁴ Habeck, s. 113-115; Westwell, s. 24-27, 84-85.

⁵⁵ Zara Steiner, “Savaş, Barış ve Uluslar arası Devlet Sistemi,” Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demire, İstanbul 2012, s. 232.

Harbi, ABD ve Japonya'yı yeni dünyanın aktörü yapan ana faktör olduğu gibi yeni devlet yapılarının ortaya çıkmasında da etkindi. Savaş, aktörleri değiştirdiği gibi Avrupa devletlerinin cari iktidar sistemini (hiyerarşisini) de - özellikle süreç boyunca- değiştirir. Avrupa'nın kendi içindeki denge ve ilişkiler değiştiği gibi Avrupa dışı ve bağımlı ülkelerle olan ilişkiler de değişmiştir. Öte yandan diplomasiinin dayandığı ilkelerin gözden geçirildiği yeni bir dönem ve talepler dizisi söz konusu olmuştur.⁵⁶

20. yüzyılı şekillendirecek siyasal tartışmalar, savaş sonrasında özellikle Almanya'nın kaderi konusundaki diplomatik formülasyonla doğrudan ilişkiliydi. Rakipleri, Almanya'yı yenmiş, ama yok edememişti ve dolayısıyla hâlâ masada tartışma konusu ve aktör olan Almanya, bir yandan da sonraki dönemleri etkileyecek bir siyasal muğlâklığa doğru sürüklenmişti. Yıkılan imparatorluk sistemi ve yaşanan askeri hezimet, Paris'te Almanya'nın temel konu olmasına neden olmuştu. Her ülkenin Almanya'ya yönelik başat bir hedefi vardı: Clemenceau (kaplan lakaplı) Fransa'dan daha güçlü ve kalabalık olan Almanya'ya yönelik kaygılar taşımaktaydı, Lloyd George'un (Galli büyücü lakaplı) ise Almanya'nın ülkesinin sömürge sistemine yönelik bir tehdit olmaktan çıkarılması bağlamında bazı talepleri (donanmasının yok edilmesi, kolonilerinin dağıtılması vb.) vardı ve bunun gerçekleştirilebilmesini ise yeni bir Avrupa denge sisteminin kurulmasına bağlamıştı ki kendi ülkesini, yani Britanya'yı, bu dengenin baş aktörü olarak görüyordu. Bütün Avrupa ülkelerini -az ya da çok- lekelenmiş olarak gören ABD başkanı Wilson ise Avrupa dengesini yeniden kurmak diye bir ilgi ve kaygıya sahip değildi. Bunun, yani itibarını yitirmiş sözkonusu eski denge sisteminin yerine yeni bir uluslar arası sistem kurulması, Wilson'un ana tercihiydi. Dahası Wilson, "Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamak için ilkelerinden büyük fedakârlıklarda bulunmaya hazırdı." ABD ve Britanya'nın liderleri, "yeni Almanya'nın liberal dünya ticaret sistemine yeniden gireceğini ve yeni Avrupa'nın ekonomik dinamosu olacağını ümit ediyordu."⁵⁷ Her şeye rağmen Almanya kendisini ikincilleştirilen bir antlaşma imzalar:

"Söz konusu uzlaşmalarla Almanya, topraklarının bir kısmından, eski askeri gücünden ve hiç değilse geçici olarak ekonomik gücünü yaratan kaynaklardan yoksun bırakılmıştı, ama ülkenin Avrupa'daki toprak bütünlüğü

⁵⁶ A.g.m., s. 231; Kissinger, bu yeni dünyadaki uluslar arası ilişkileri hiçbir aktörün ABD kadar kesin ve aynı zamanda ikircikli/kararsız etkilemediğini belirterek 20. yüzyılın diplomatik biçimlenişinin merkezine işaret eder. Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon&Schuster, New York 1994, s.17.

⁵⁷ Steiner, s. 234-237.

korunmuştu, yeniden kıtanın egemen gücü haline gelmesini sağlayacak kapasitesi yok edilmemişti. Versailles Antlaşması aslında bir ateşkes antlaşmasıydı, “yirmi yıllık bir mütareke”ydi ve savaşın kendisi gibi Avrupa’da güç mücadelesinde kalıcı olmayan bir kesinti anlamına geliyordu. Almanlar, bir diktat [emirname] olarak gördükleri bir metni imzaladılar, politik ve askeri liderlerin daha önce kabul etmek zorunda kaldığı bir durumun gerçekliğini kabule yanaşmadılar.”⁵⁸

Birinci Cihan Harbi’ne son vermeye yönelik barış antlaşmaları, temelde çıkar çatışmaları bağlamında şekillenmesi ve İngiltere ve Fransa’nın savaş öncesindeki döneme dönüş talepleri (ki bu amacın bir parçası olarak Almanya’nın askeri ve ekonomik olarak çökertilmesine yönelik maddeler hazırlanır) gibi faktörler nedeniyle arzulanan barış ortamını getirememiş, yıpranan uluslararası sistem ve felsefe nedeniyle ikinci dünya savaşına götüren sistematik ortaya çıkmıştır.⁵⁹ Hem galip ülkelerin çıkarlarının çatışması hem de mağlup ülkelere yüklenen ağır yük ve bedeller, barış antlaşmalarından sonra da sorunun devam etmesine neden olur. Birinci Cihan Harbi, Avrupa’nın güçlü aktörlerinde azalma meydana getirmiş ve uluslar arası sistemde istikrarsızlık sorununu üretmişti. 1925’lerde net olarak gözlenen bu durum, aktörler arasında çıkar çatışmaları, politik tutum farklılıkları (statüko yanlısı veya revizyonist olma) gibi faktörler nedeniyle bir istikrarsızlık kaynağı olmuştu. “Dahası savaşla ve barış düzenlemeleriyle orta ve küçük ölçekte yeni devletler ortaya çıkmıştır. Devlet sisteminde benzer bir genişleme dünyada 1950’lere kadar görülmeyecekti. (Avrupa, devlet sayısında benzer bir artışı bir de 1990’larda yaşayacaktı). ‘Avrupa’nın Balkanlaşması’ Habsburg İmparatorluğu’nun çöküşünün ve Rus Çarlığı’nın yıkılmasının dolaysız bir sonucuydu.”⁶⁰ Ian Clarke, bu deneyimleri şöyle özetler: “Dolayısıyla iki dünya savaşı arasındaki dönemin en isabetli değerlendirmesi şu şekilde yapılabilir: 1920’lerde mitos ve gerçeklik içi içe yaşıyordu, 1930’larda ise mitos yıkıldı, geriye yalnızca gerçeklik kaldı.”⁶¹

Savaşın sömürge sistematüğünü ve söylemini (meşrulaştırma gramerini) de değiştirdiği ve sonuçta ilişkiler sisteminin de dönüştüğü gözlenmektedir. Değişen emperyalist retorik, artık kendilerine tabi (ve sömürge) halkların yararına hareket etmeye yönelik bir model ortaya konmasına neden olur. Bu

⁵⁸ A.g.m., s. 235.

⁵⁹ Westwell, s. 243

⁶⁰ Steiner, s.238; Polonya, Sırbistan, Finlandiya, Estonya, Litvanya, Letonya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan kurulan ülkelerdendir. A.g.e., s.239; Kennedy, s. 335.

⁶¹ Steiner, s. 234.

bağlamda bağlı halkların kendi kaderini tayin etme ve vesayet altında kalma açısından tartışmalı bir politik yapılanmanın içine girmesi de retorığı şekillendiren önemli faktörlerdendir. Esasen Britanya başta olmak üzere -ki onun yerel aktörlere önem veren bir yapısı vardır- her ülkenin kendine özgü bazı emperyalist retorik ve metodu vardı: “Özyönetim değilse de, vesayet Belçika moralisation’unun (ahlaki değerlerin enjekte edilmesinin) ve Fransız mission civilisatrice’inin (medenileştirme misyonunun) bir parçasını oluşturuyordu. Dahası, genel ilkelerdi bunlar, politikaya yön veren esaslar değildi.”⁶² Böylece hem ABD’nin barış anlayışı hem de imparatorluk sistematüğinde üretilen sömürge yapısının (ve koloni yöneticilerinin) gücünde azalma oldukça, cebir yerini ikna metoduna bırakacaktı. Zor ile kazanılan sadakat ve verim, artık ikna ve ödülle sağlanmak zorundaydı. Bu nedenle savaş sırasında bazı reformlar söz konusu olur ve yapılanların yanı sıra dahasının yapılacağı vaadi de ikna ve sadakat edinimi için işlevselleştirilir. “Ocak 1918’de Fransız parlamentosuna seçilen ilk Siyah Afrikalı olan Blaise Diagne, Batı Afrika’ya son büyük asker alımı kampanyasını örgütlemek ve yeni reformları duyurmak üzere gönderildi.”⁶³

Yalnızca sömürge sistemi değil, savaşın getirdiği ağır kayıplar, yorgunluk ve yıpranma, Britanya için de eski düzenin devam edemeyeceğini ve yeni bir sisteme ihtiyaç duyulduğu gösteriyordu ki ada, işçi hareketlerinin oluşturduğu sarsıntıyla bu vakiayı çok net anlamıştı.⁶⁴ Sömürgelerinde doğan krizleri aşmaya çalışan Batılı devletler farklı yöntemler kullanmıştır; Britanya, daha incelikli bazı teknikler kullanarak çoğunlukla krizleri aşarken Fransızlar bu incelikli manevralardan uzak bir becerisizlikle hareket etmiştir ki bu kaba metod, muhaliflere karşı şiddet kullanmaya dönüşmüştür. Kullanılan aşırı şiddet Şam’da yüzlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan şehri top atışlarıyla dövmeye kadar ileri gitmiştir; Vietnam’daki isyan da aynı şekilde aşırı şiddetle bastırılmaya çalışılır. Bilanço, sömürgeci mantığın vahşetini aşikâr kılacak biçimdedir: “Yalnız 1930’da 700 yargısız infaz yapıldı. 1932 yılına gelindiğinde 10.000’den fazla milliyetçi hapse atılmıştı. Gandhi, sivil itaatsizlik hareketi yüzünden bir Hint hapisanesinde iki yıl yatmış olabilir. Ama Ho Şi Min’in işaret ettiği üzeri, eğer bir Fransız kolonisi tebaasında olsaydı, ‘çoktan

⁶² A.S. Kanya-Forstner, “Savaş, Emperyalizm ve Sömürgeciliğin Sona Erişi,” Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *1. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, İstanbul 2012, s. 221.

⁶³ A.g.m., s. 224.

⁶⁴ A.g.m., s. 226.

cennete giderdi’.”⁶⁵ Savaş, yalnızca bir çarpışma karşılaşması olmamış, sömürge devletlerden (İngiltere ve Fransa’nın özellikle) topladığı askerler cephede fikrîsel bir karşılaşma ve çarpışma da yaşamıştı. En temel etki, milli duyguların kazanılması ve bunu sağlayan yeni fikir ve ideolojilerin öğrenilmesi idi. Dolayısıyla kolonizasyon sistemi ilk darbesini buradaki milli uyanma ve bunun ülkelere taşınmasıyla yaşayacak, ikinci dünya savaşı ise söz konusu sistemi dağıtacaktır (dekolonizasyon).⁶⁶

Söz konusu sömürge sisteminin en çok hırpaladığı coğrafyalardan biri olan Afrika, Birinci Cihan Harbi’nin bütün sonuçlarıyla (siyasi, askeri, ekonomik, sosyal vb.) yüzleşmiştir. Savaş süresince zorunlu askere alımlar ve yaşanan kayıplar, birçok yerde (Fransız sömürgeleri başta olmak üzere) protesto ve isyanların baş göstermesine neden olur. Öte yandan savaş, sömürge yönetiminin bölgeyi kontrol etmede güç yitimine neden olduğu için yönetsel sorunlar baş göstermiştir. Savaşta kaybedilen maddi ve işgücü kayıpların yanı sıra ticaret yollarının bozulması ve yaşanan ekonomik durgunluk, iktisadî kargaşanın da yaşanmasına neden olmuştur.⁶⁷ Sömürge sistemi, savaşın sonucu bağlamında da yeni bir şekil alır; böylece bütün sömürgelerini kaybeden mağlup Almanya, bu sömürgelerini manda sistemi bağlamında galiplere vermek zorunda kalmıştır. İngiltere Tanganyika’yı, Belçika Tanzanya’nın bir kısmını, Ruanda ve Burundi’yi almıştır. Kamerun, İngiltere ve Fransa arasında paylaşılır. Namibiya, Güney Afrika’ya bir savaş ödülü olarak verilir. Toga da İngiltere ve Fransa arasında paylaşılır.⁶⁸

Söz konusu dağılım ve sistematığı açısından bakıldığında önemli bir olgunun ortaya çıktığı gözlenir: Milletler Cemiyeti Şartı’nda 22. maddede ifade edilen *Manda Sistemi*. Sistem, mantık olarak sömürgeciliğin devamı olmakla birlikte meşrulaştırma anlamında bazı diplomatik farklıklar getirir. Meşrulaştırma, yine bir medenileştirme misyonu, yani tabiiyeti çözülmüş ve kendini idare edemeyen halkların refaha ve gelişmişliğe ulaştırılmasını hedefleyen medenileştirme misyonu, üzerinden yapılır. “Bu görevin yerine

⁶⁵ A.g.m., s.228-229; İfade, 1922’de Paris’te bir gazete (*L’Humanite*) makalesinde yer alır: “Fransız sömürgecileri, sömürge kaynaklarını geliştirmede becerikli değillerse de vahşiyane baskı sanatında ve ibreti alem dersi vermek için yöntemler icat etmede ustadırlar. Gandhi’ler ve Valera’lar. Fransız sömürgelerinde doğmuş olsalardı şimdiye çoktan cennete gitmiş olurlardı.” Ho Şi Minh, *Seçme Yazılar*, Çev.: Aydın Kurtuluş, Ankara 1975, s. 19-20.

⁶⁶ Emre Ozan, “Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış*, 7/14 (2014), s. 200.

⁶⁷ Mehmet Seyfettin Erol-Oktay Bingöl, “Birinci Dünya Savaşı’nın Afrika’ya ve Sömürgeciliğe Etkileri”, *Akademik Bakış*, 7/14 (2014), s. 178.

⁶⁸ A.g.m., s. 187.

getirilmesi için en iyi yöntem, bu halkların vesayetini, servet kaynaklarını, tecrübeleri ve coğrafi durumları bakımından bu sorumluluğu yüklenmeye en elverişli bulunan ve bunu kabule razı olan gelişmiş milletlere emanet etmektedir. Bunlar bu vesayeti mandater sıfatı ile cemiyet adına uygulayacaktır.”⁶⁹ Manda sistemi, sömürgeciliğin doğrudan, dolaylı ve şirketlere verilen imtiyazlar yoluyla yönetim biçimini devam ettirmiştir; fakat yeni ulusal hareketlenmeler bağlamında yapılan tercihler (Belçika'nın Ruanda ve Burundi'yi bileştirip çoğunluk olan Hutular'a karşı Tutsileri desteklemesi ve yönetimini onlara vermesi örneğindeki gibi) etnik grupları düşman bloklara dönüştürüp çatışmalar üretecektir. Belçika yönetiminde Hutular ve Tutsiler “birbirlerine o kadar düşmanlaştırılmıştır ki sonraki süreçte 1959, 1972, 1984 ve 1994'de büyük katliam ve soykırımlar yaşanmıştır.”⁷⁰

Çatışma pratiklerinin yanı sıra genel sistem açısından bakıldığında, Afrika başta olmak üzere sömürge ile yönetilen halkların savaşta gösterdikleri yararlılık sonucunda daha iyi koşullar beklentisine kapılımlarına karşın sömürgecilerin yönetimlerini daha da güçlendirdiği olgusu gözlenmektedir. Sömürge ve baskı yönetimi, bütün gücüyle devam ettirilmiştir; Belçika kolonileri bunun açık bir örneğidir. Söz konusu birlikte hareket, sömürge halklarının kendilerini sömürenlerle bir araya gelerek ve aynı siperde savaşarak yakınlaşmasının kültürel ve ideolojik bazı etkileri olmuştur; bu bağlamda Avrupa'da ırkçılık yaygınlaşırken sömürülen halklar içinde ise ulusal kurtuluş hareketleri güçlenmiştir. “Savaş esnasında Almanların propaganda amaçlı olarak Afrikalı askerlerin barbarlığını ve savaş suçlarını sergilemeyi amaçlayan çabaları ile İtilaf devletlerin[in] bunlara cevap verirken[ki] benzer yaklaşımları Avrupa'da ırkçılığa katkıda bulunmuş, Afrikalıları ise sömürge yönetimlerinden biraz daha uzaklaştırmıştır.”⁷¹ Sömürgeciliğin Birinci Cihan Harbi'nde yaşadığı dönüşümü, ikincisinden sonra siyasal form olarak ortadan kaldırılmasıyla sonuçlansa da uluslar arası şirketler gibi araçlarla sömürme eylem (ve olgusu) devam etmiştir.⁷² I. Wallerstein, A. Gunder Frank gibi bağımlılık kuramı öncüleri bu ülkelerin geri kalmışlığının faturasının gelişmiş ülkelere ait olduğunu aşikâr kılacaktır.

⁶⁹ A.g.m., s. 188.

⁷⁰ A.g.m., s. 189.

⁷¹ A.g.m., s. 189-193.

⁷² Giddens, s. 455.

3-Demokrasi ve Ulus-Devlet Formülasyonları

Cihan Harbi'ni neticelendirme gayreti olan Barış Konferansı, aynı zamanda demokrasi ve farklılıkların birlikte yaşaması meselesi için de bir tartışma zeminidir. Bu bağlamda konferansa katılanların bütün iyimser düşüncelerine karşın Çekoslovakya dışındaki bütün yeni devletlerin otoriter yönelimle bir iktidar kurması söz konusu olur. Öte yandan ulusal siyasal örgütlenme sayısı artıkça ulus içindeki azınlıklarda hoşnutsuzluğun üremesine neden olduğu gözlenir. Bu azınlık kitlelerinin bazıları, homojen bir ulus inşası bağlamında yerlerinden edilir (nüfus mübadeleleri vb. uygulamalar söz konusudur). Azınlık meselesi, aynı zamanda ulusal azınlık haklarının korunmasına yönelik azınlık antlaşmalarının (itilaf devletleri ve ardıl devletler arasında) imzalanmasını da netice verir. Bu mesele, sonraki dönemlerde (örneğin Nazi Almanyası, anadili Almanca olan ve azınlık konumunda kalanlara yönelik bir hamleyi, yayılmacı politikasının meşruiyet çerçevesi olarak ortaya koyacaktır) de önemli sorunlara kaynaklık edecektir.⁷³ Konferanstaki bu meselelerin ana zemini temelde, "halkların kendi kaderini tayin etme ilkesini" anlama ve uygulama biçimine dayanmaktadır; burada uygulama farklılıkları, örneğin Almanya'nın Afrika'daki kolonilerine yönelik bu tür bir hak tanınmamıştır, özellikle belli sömürge halkları için söz konusu olmuştur. Pan-Afrika Kongresi barış konferansında Afrikalıların hak ve görüşlerini dile getiren tek örgüttür. Çoğu yaklaşım, onlara kendini yönetme beceri ve hakkı tanımaz. Sözelimi G.I. Beer, Wilson'ın koloni konusundaki başuzmanıdır ve ona göre, "zenci ırkı, bugüne kadar, başka halkların vesayeti altında olduğu durumlar hariç hiçbir ilerleme kapasitesi olmadığını göstermiştir." Hatta Beer, bu kapasite eksikliğinin biyoloji kaynaklı olabileceğini ima eder.⁷⁴ Milliyetçiliğin sömüren ve sömürülen için farklı bir grameri vardır:

"Kaldı ki, sömürgeci devletlerin, milliyetçi isteklerin bu şekilde dile getirilmesinden çekinmesi için pek de neden yoktu; bu aşamada çoğu milliyetçi bağımsızlıktan ziyade reform istiyordu. Emir Halid'in liderliğindeki Jeunes Algériens örgütü, barış konferansında bir Cezayirli deleğe seçilmesini, Fransız parlamentosunda Cezayirli Müslümanların temsil edilmesini ve

⁷³ Steiner, s. 240.

⁷⁴ Kanya-Forstner, s. 218; Konferansın kullandığı söylem ve önerdiği pratik istikrarlı bir çözüm ve yapı sunmaktan uzaktır: "Gerçekten de, barış anlaşmasının şartlarının getirdiği bozgun ve hayal kırıklığı yerini şaşkınlık, hurs ve acıya bırakmıştı. Bu durum en açık bir biçimde, iki dünya savaşı arasında, yayılmacı ve emperyal politikalar uygulayarak ulusal gururu tamir etme sözüyle iktidara gelen faşist ve otoriter hükümetlere sahip olan Almanya, İtalya ve Japonya'da kendini gösterdi. Milliyetçilik, bundan dolayı, hem 1914 ve hem de 1939'da savaşa yol açan güçlü bir faktör hâline geldi." Heywood, s. 162.

Müslümanların kişisel hukuki statü kaybı olmaksızın Fransız vatandaşı olabilmesini talep ediyordu... Ho Şi Min bile bağımsızlık isteyecek kadar ileri gitmiyordu. Fransız parlamentosunda temsili, temel özgürlüklerin güvence altına alınmasını, eşit hakları, politik hükümlülere af ilanını angaryaya son verilmesini ve tuz vergisinin kaldırılmasını talep ediyordu.”⁷⁵

Milliyetçi oluşumlar, esasen eski sistemin yani özellikle Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının aktör olduğu sistemin dağılmasıyla yeni ideolojik ve siyasal yönelimlerin ortaya çıkardığı devletlerin ulus-devlet olarak biçimlenmesine dayanmaktadır. Bu yeni oluşumların değiştirdiği harita, Avrupa için milliyetçiliğin yükseldiği zemin olmuştur. Ulus-devlet yapılanması, geçmişe ve etnisitenin varlığına dayanan meşrulaştırmalarla birlikte toprak taleplerinde bulunmuştur; bu talepler, muzafferler için söz konusu olduğu gibi mağluplar için de söz konusudur. Milliyetçiliğin güçlenmesine yönelik bir diğer faktör, mağlupları ezip yok etmeyi (özellikle Almanya’yi) hedefleyen Varsailles Antlaşmalarının getirdiği yükün ortaya koyduğu mağduriyet duygularıdır. Bütün bu faktörler, milliyetçiliğin her iki taraf için savaş sonrasında güçlenen bir ideoloji olmasına neden olacaktır. Bu yükselen milliyetçi akım elbette rakipsiz olmayacaktır; Bolşevik dalgası, faşizm ve milliyetçiliğin rekabeti savaş öncesinin güç değerlendirmelerine dayanan ittifaklarının yerine savaş sonrasında ideolojik faktörleri dikkate alan yapılanmalarının almasını neden olacaktır. “Bu rekabet önce liberalizmle faşizm arasında, sonra liberalizmle komünizm arasında çatışmaya yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nda liberal demokrasiler faşizmi kesin bir yenilgiye uğratmış fakat bu zaferi mümkün kılan unsur komünizmle kurulan ittifak olmuştur.”⁷⁶ Milliyetçilik akımları bağlamında dikkat çeken bir diğer olgu, Cihan Harbi’nde dağılan imparatorlukların bakiyelerinde yurttaş savaşları sonucunda ortaya çıkan paramiliter yapıdır.⁷⁷

4-Bolşevik Devrim ve Tehdidi

Cihan Harbi farklı coğrafyalarda imparatorlukların farklı bir formda yıkılışına sahne olur; bunlardan biri olan Çarlık Rusyası’nda savaş, Lenin’in kendi tespitiyle olağanüstü bir hızlandırıcı faktör olarak devrimci süreci

⁷⁵ Kanya-Forstner, s. 218.

⁷⁶ Ozan, s. 200; Genel kanı, savaşın düşünce dünyasını kökten değiştiren bir güç olduğudur: “Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle birlikte, liberal uygarlık aniden endüstriyel barbarlığa dönüştü.” Perry Anderson, *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, Çev.: Simten Coşar, İstanbul 2003, s. 506.

⁷⁷ Michael Mann, *Demokrasinin Karanlık Yüzü – Etnik Temizliği Açıklamak*. Çev.: Bülent O. Doğan, İstanbul 2012, s. 81.

başlatmış ve 1917 devrimini doğurmuştur. Devrimci duygu ve düşüncelerin yayılması, savaş dönemindeki sorunlarla ilgilidir; bu bağlamda ordudaki subayların yalnızca yüzde onunun profesyonellerden oluşması ve geri kalanının amatör subaylar olması, askeri örgütlenmedeki disiplinin bozulmasına neden olmuştur. Ordudaki bu disiplinsizlik devrimci duyguları yaydığı gibi savaşın sivil halkta yarattığı hoşnutsuzluk da sistemin yozlaşmış ve savaşı yönetme zaafı taşıyan bir nitelikle tanımlanmasına neden olacaktır. Çarlığın yıkılmasından sonra kurulan geçici yönetim bu savaş sorununu, Britanya ve Fransa'nın müttefiki olarak savaşı sürdürme kararıyla çözmeye çalışır; Lenin'in Bolşevik hükümeti ise savaşı sona erdirmeye ve görüşmeleri kesme kararı verdi, sonrasında Troçki'nin 'ne savaş ne de barış' politikası benimsendi. Almanya'nın yeniden ilerlemesine rağmen evlerine dönme arzusunda olan askerlerin barış için her bedeli göze alan yaklaşımı, "Almanya'ya ve burjuvaziye karşı kutsal savaş çağrılarına tamamen" kayıtsız kalmalarına neden oldu; sonuçta Rusya, Brest-Litovsk Antlaşması'yla savaşın dışına çekildi.⁷⁸

Bolşevik devrimi, eski yönetimin (kendileri lüks içinde yaşarken halkın sefalet içinde bulunması gibi) birçok yozlaşmışlık eleştirisinin karşısında halk tarafından gözden çıkarılması, savaşın getirdiği koşullar sonucunda had safhaya çıkan bir konjonktürün üzerinde yükselen bir işçi greviyle başlar. İşçilerin grevi, halkın yoksulluk ve açlıkla mücadele eden kesimlerince (gıda kıtlığını protesto) destek bulması sonucunda ve nihayetinde isyanın bastırılması için görevlendirilen askerlerin ateş açmayı reddetmesiyle birlikte yetkin bir talebe dönüşür. Çar Nikola'nın istifası (ve kardeşi Mihail'in tahtı reddi), Romanov Hanedanı'nın sonu gelir; bir süre hapis sonunda Temmuz 1918'de Bolşevik muhafızları tarafından öldürülürler. Prens Lvov'un öncülüğünde liberal geçici hükümet kurulduysa da devrimci sosyalistlerin (ki o zamanlar sosyalist hareket içinde azınlık bir grubu oluşturmaktadırlar) karşı çıkışları hem güçlü hem de süreliydi. Bu itirazlar geçici hükümetin komutanı Kerenski'nin taarruz emri ve başarısızlığı ile (Nisan tezlerinin de etkisiyle) halkta büyük hoşnutsuzluk ve barış yanlısı Lenin'e temayül oluşturur. Yenilgi, öncelikle orduda bir isyanın çıkmasını netice verir ki 'Temmuz Günleri' olarak adlandırılacak bir genel huzursuzluk ve protesto devri başlayacak ve

⁷⁸ William C. Fuller, Jr., "Doğu Cephesi", Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, İstanbul 2012, s. 38-39; Savaş süresine Batı'da karşıt hareketler üç biçimde ortaya çıkar: dini veya ahlaki nedenlerle bireysel karşıtlık, siyasal nedenler enternasyonalist karşıtlığı sergileyen sol tutum ve savaşın barış yoluyla bitirilmesi gerektiğini savunanlar. Westwell, s. 113.

bütün bunlar, Bolşevikler için bir güç kaynağı ve göstergesi olacaktır. Asayişli sağlama ve isyanı bastırmada başarısız olan geçici hükümet, yönetimi Lenin ve Troçki'ye bırakmak zorunda kalacaktır (Devrimci Askeri Komite, 28 Ekim'de (miladi 7 Kasım) iktidarın tamamen Petrograd Sovyeti'nde olduğunu ilan eder). Sonraki gün, Lenin'in başkanlığında ve Troçki'nin dış işleri bakanlığında bulunduğu bir hükümet (Sovyet Halk Komiserleri hükümeti) kurulur.⁷⁹

Bolşevik devrimi, yalnızca eski rejimin sonu olarak değil, aynı zamanda savaşın bitmesine ve sonrasındaki dünyanın şekillenmesine olan etkisi bağlamında da önem taşır. Sonrasında en önemli mesele, Lenin'in benimsediği dünya görüşü, liberal ideolojiye meydan okuyan en güçlü argümanlardan olacaktır. Bu bağlamda Bolşevikler, uluslar arası bir devlet sistematiğini kurmaya çalışan Batı politikası ve aktörlerine karşı, bu sistemi kökten yok etmek isteyen ciddi bir rakip olarak ortaya çıkacaktır. Lenin, bu rekabeti devrimden sonra kapitalist devletlerin içerden göreceği saldırılar bağlamında bir umutla izah edecektir; öyle ki, "Dışişleri bakanlarına bakanlıklarına ve dış politikalara ihtiyaç kalmayacaktı. Dış ilişkilerden sorumlu ilk halk komiseri Troçki, çok sık alıntılanan bir açıklamasında, 'halklara birkaç devrimci bildirge yayımlayıp dükkânı kapatacağımı' söylemiştir."⁸⁰ Bu yaklaşım, Lenin'in 1920'deki İkinci Komünist Enternasyonal'de kolonilerdeki devrimci kurtuluş hareketlerini desteklemeye yönlendiren tutumuna ve siyasal alanın uluslar arası biçimlenişinin yıllar sürecek yeni formülasyonların oluşmasına etki edecektir. İki yıl sonra, Komintern'in de onayladığı bu tutum, sınıfsal bir yaklaşıma yönelik somutlaşma yaşayacaktır: "Troçki, 'kolonilerin kurtuluşunun ancak metropollerdeki işçi sınıfının kurtuluşuyla birlikte' mümkün olacağını ilan ediyordu." Rusya'nın devrimi bağımsızlık ve sömürge karşı hareketlere (Çinhindi, Endonezya ve Hindistan başta olmak üzere) etki etse de bir diğer (belki de en) önemli etki, "söz verilen reformların hayata geçirilmesinden duyulan hayal kırıklığıydı."⁸¹

5-Yeni Uluslararası Rejimin İdeolojik Konfigürasyonu

Cihan Harbi, uluslararası aktörleri değiştirdiği için (özellikle ABD ve Japonya'nın öne çıkmasıyla) savaş öncesinde baskın olan Avrupa-merkezli yapının değişikliğine yönelik dinamikler ortaya çıkarmıştır. Aslında

⁷⁹ A.g.m., s. 186-189.

⁸⁰ Steiner, s. 242.

⁸¹ Kanya-Forstner, s. 229.

Japonya'nın yeni aktör olarak ana talebi Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ne ırk eşitliğini ifade eden bir madde koydurmakta; fakat bunu başaramadı. Çine karşı güçlenmesine yarayacak olan Şantung üzerindeki talepleri (Çin Milliyetçi hareketi için önemli bir gün olan) 4 Mayıs'ta kabul edildi. Bu kabuller, yeni aktör olan Japonya'nın küresel bir sistem içinde hareket etme düşünce ve eylemiyle neticelenir; dolayısıyla Avrupa devletlerinin ortaya koyduğu nosyon ve hareket modeli, Japonya tarafından büyük oranda kabul edilir. "Japonlar Cenevre'nin iyi yurttaşlarıydı, Milletler Cemiyeti Sekreterliği'nde hizmet veriyor ve uluslararası toplantılara katılıyorlardı." Bütün bunlar, coğrafi olarak uzak olmasının da pekiştirdiği bir dezavantaja sahip olan Japonlara karşı ırksal varsayımların değişmesini sağlayamadığı gibi kültürel uçurum da yok olmamıştı; onlar, hâlâ bir doğu ve Batıdan ayrı halktı.⁸²

Yeni sistemin inşasında Amerika (ve başkan Wilson) görünürde etkili olarak algılansa da aslında Avrupa daha etkindi. Avrupa, bu anlamda güvenlik sistemine Amerika'yı katarak sistemi güvencelemeye çalışsa da bunda başarılı olamadı ve bu da Avrupa'da istenilen dengenin kurulamamasında etkin bir faktör oldu. Wilson'ın ana etkisi olan bir Milletler Cemiyeti inşa etme fikri, daha önceleri dile getirilen İngilizlere ait düşüncelere benzemekle birlikte uluslararası organizasyonları hukuksal bir biçim ve zeminde inşa etme girişimi olarak ilkti. "Wilson'ın düşündüğü şekliyle teşkilat, genişletilmiş bir Avrupa Uyumundan etkili, ama bir üst-devlet [*super-state*] kadar da geniş yetkileri olmayan bir yapı olacaktı... ortak hareket edilecekti. Gerçeklikte değilse de, kurgulanışında teşkilat evrenselliği ve açık diplomasiyi hedefliyordu." Her ne kadar bu muzaffer devletler teşkilatı olarak tasarlanan yapı Wilson tarafından net bir şekilde savunulmuş olsa da ne Clemenceau ne de Lloyd George onunla hemfikir değillerdi; fakat kamusal bir aşıkârlıkla bu liberal enternasyonalizme karşı çıkmak istemiyorlardı. Bu aykırı görüşler, en başından beri cemiyetin pratik düzlemde sorun kaynağı olacaktır.⁸³ Sonraki dönemlerde bu pasifliğe karşı (Churchill'in 1938'de Almanya'ya karşı bir askeri çember yaratmak düşüncesiyle yaptığı gibi) aktif bir cemiyet talebi dile getirilecektir. "1936'dan sonra İngiliz ve Fransız liderler kolektif güvenlik 'mitos'unu terk ettiler. Bu 'mitos'un terk edilmesi, barış davasına pek güç kazandırmadı. Yatıştırma ve

⁸² Steiner, s. 243-244.

⁸³ A.g.m., s. 245-246; "Wilson Avrupa güç dengesini yeniden kurmak yerine yeni bir uluslararası sistemin kurulması gerektiğini ileri sürmüştür. Wilson, eski sisteme dair güvensizliğini ve yeni sistem hakkındaki düşüncelerini daha 22 Ocak 1917 tarihinde Amerikan Senatosu'na hitabında şu sözlerle özetlemiştir: "Güçler dengesi değil güçler topluluğu kurulmalıdır, örgütlü rekabet değil örgütlü barış hüküm sürmelidir." Ozan, s. 201.

ittifaklar anlamında *Realpolitik*, Hitler üzerinde etkili olmadı ve savaşa gidilmesini engelleyemedi.”⁸⁴

Yeni uluslar arası konfigürasyon, ya da yeni dünya düzeni hem aktör hem de kolektif hareket bağlamında tartışmaları sona ermeyen bir yüzyıla işaret edecektir. Burada en önemli tartışma ABD ile başlasa da sonraki dönemde SSCB'nin de katılımıyla şekillenecek bir muğlak konum ve eylem repertuarı söz konusu olacaktır. Avrupa her ikisiyle birlikte bir performatif tercihte bulunmak zorunda iken ABD ise SSCB'ye karşı bir mücadele formu ortaya koymak zorundaydı. İlk zamanlarda Sovyet etkisi için düşünülenin aksine barışa olumsuz etkisi düşünülen az olumsuz olmuştur. Her ne kadar Bolşevik hareket Avrupa'da bir devrim zinciri ortaya koyamamış olsa da iz bırakan bir dalga olarak yaşanmıştı. Savaşın muzaffer birçok emperyalist-kapitalist ülkesinde komünist partiler ortaya çıkmıştı; bu da Bolşeviklerin ortaya koyduğu alternatif(tehdit)in hiç de uzak olmadığını imlemektedir. “Almanya'da 1923 yılında devletin birliği tehdit altındayken başarısızlığa uğratan komünist eylemleri, devrimci partilerin yarattığı tehlikeleri güçlü bir şekilde hatırlatıyordu. Bazı devletler komünist partileri yasadışı ilan edip kapattı, Britanya gibi bazıları ise devletin istikrarı açısından potansiyel olarak tehlikeli ve kışkırtıcı buluyordu”⁸⁵ Bütün bu mücadele formları, Avrupa'nın yanı sıra Amerika'yı etkin bir aktör yapıyordu; fakat esasen;

“İtilaf devletleri, kendi politik meselelerinde Amerikalıların en yüksek hakem olmasını hiçbir zaman istememişlerdi. 1920'lerin ikinci yarısında ise Amerikalıların hakemlik yapmasını hiç istemiyorlardı. Avrupalı girişimciler Amerikan endüstriyel modellerini kopyalarken veya bazı durumlarda doğrudan Amerikan yatırımı isterken bile, ADB'nin ekonomik üstünlüğünden duyulan rahatsızlık arttı. Almanlar da, İngilizler de anti-Amerikan bir ortak pazarı göze alacak durumda değildi, buna karşılık akim kalan Briand planının köklerinin Avrupa piyasalarını Amerikan mallarının 'istilası' konusunda Fransızların duyduğu endişelere dayandığı kesindir. 1920'lerin sonuna gelindiğinde anti-Amerikan akım özellikle Fransa'da, ama aynı zamanda başka Avrupa ülkelerinde de güçleniyordu.”⁸⁶

Bolşevik dalgası, Almanya'nın Locarno antlaşmaları aracılığıyla Sovyetler Birliğinden kurtarılmasına yönelik bir mücadele de başlatacaktır (Chamberlain bu antlaşmayı “Alman ulusunun 'ruhunu kurtarmaya' yönelik bir hamle olarak görecekti”). Birinci Cihan Harbi'nin sonuçlarından biri olan

⁸⁴ Steiner, s. 248.

⁸⁵ A.g.m., s. 253.

⁸⁶ A.g.m., s. 252.

Sovyetler Birliği, Avrupa için doğu ufkunda beliren ve ne olacağı kestirilemeyen bir fırtına bulutuydu. Bu bulut, kendisiyle savaşılan Almanya'nın dahi yenide Avrupa'ya uyumunun sağlanması için yeni bir mücadele formu üretecektir ki 1925'ten sonra bu dâhil etme gerçekleşecektir. Sovyet varlığı yalnızca bir rakip değil aynı zamanda yeni bir ideolojik form ortaya koyduğu için uluslararası sistem yeni bir oluşuma yönelecektir. Hem liberal hem de faşist ideolojiden farklı olan bu ideolojik unsurla birlikte savaş sonrasında iç ve dış sınırlar geleneksel yapısından farklılaşacak ve yeni tartışma zeminleri ortaya çıkacaktır. Bütün bu yeni oluşumların yanı başında beliren bir diğer aktör, kamuoyudur: "Ne kadar belirsiz, değişken veya yanlış yönlendirilmiş olursa olsun kamuoyu, 1914 öncesi döneme kıyasla diplomatik satranç tahtasında artık daha önemli bir piyon olmuştur."⁸⁷ Dolayısıyla Birinci Cihan Harbi'nin ideolojik formülasyonların yanı sıra ortaya koyduğu farklılıklardan biri, savaş süreci ve sonrasında iç ve dış argüman, siyaset ve propagandaların dikkate almak zorunda kaldıkları yeni bir güç ve aktörün yani kamuoyunun öne çıkmasıdır. Bu önem, hükümetleri özel birimler oluşturmaya götürmüştür.⁸⁸

Kamuoyunun (ve onun teknolojik, kültürel vb. zemininin) güçlenmesiyle birlikte artık halk, hem iç hem de dış meselelerde bir muhatap olmuştur. Böylece bütün dış meselelerin aynı zamanda iç mesele olması, siyasal partilerin seçmenleri ve çıkar ve baskı gruplarını ikna ve memnun etme gerekliliği gibi bir zincirleme sistem ortaya çıkmıştır. İç sorunlara uluslararası alanlarda çözüm arayışları artık eskisinden çok daha geniş ve etkin bir şekilde yapılmaktaydı. Bu bağlamda iletişim ve ulaşım sistematığı uluslararası kamu hizmeti ve yardımı gibi kavram ve pratikleri gündeme getirmiş, mülteciler, azınlıklar ve nüfus mübadelesi gibi konuların tartışılma pratiğini farklı bir modele taşımıştır. Bu tarz yeni bir diplomatik form ve uluslararası ilişki modeli, bu süreçlerde diplomat olmayan uzmanların kullanımını da arttırmaya

⁸⁷ A.g.m., s. 254-257; Eski kabine diplomasisinin yanında kamuoyunun güçlenmesi uluslar arası konuların tartışılması için de önem taşımıştır. Esasen savaşın hemen öncesinde 'eski diplomasi' (ve onun seçkinci önyargıları, gizli yöntemleri vb.) eleştirilmekte ve 'açık diplomasi' talebi dile getirilmekteydi -ki eleştirenlere 1917'de Bolşevikler de katılır. Savaş bu talepleri güçlendirdi; öte yandan 1919 sonrasında kamuoyu hakkındaki felsefi beklentilerin karşılanmadığı da dile getirilmektedir, Kennedy, s. 345.

⁸⁸ Steiner, s. 258; Esasen propaganda olgusu ve Cihan Harbi arasındaki ilişki, savaşın başlangıcında her ülkenin kapitalizm sonucunda elde ettiği refaha dayanan üstünlük duygusu ve bunu ulusal bir mobilizasyona dönüştüren milliyetçi propaganda söylemleri bağlamında bir kozalite de sergilemektedir. Bkz.: Appleby, s. 272; Üstünlük duygusunun bir diğer formu, Weber'in Alman ulusuna tarihsel bir sorumluluk ve misyon vererek Birinci Cihan Harbi'ni sonucuna bakılmaksızın "büyük ve muhteşem" olarak tanımlamasında gözlenen şeref referanslı bir biçime sahiptir. Anderson, s. 269.

başlamıştı.⁸⁹ Uzmanların kullanımının yanı sıra uluslararası alanda uzmanların yetişmesine yönelik bir talep ve siyasal formülasyonlar için veri antreposu talebi yepyeni bir bilimsel disiplinin, Uluslar arası İlişkiler alanının kurulmasını sağlayacaktır. “Bu bağlamda kurulan Uluslararası İlişkiler disiplininin gündemini savaş ve barışa dair araştırmalar ve yeni dünya düzeninin kurulması oluşturmuştur.”⁹⁰ Bu disiplinin kuruluşu, Amerikan yaklaşımının bir diğer ifadeyle Wilson’ın prensiplerinin etkisiyledir; Liberal yaklaşımın dayandığı felsefi temellerden birisi ise Kant’ın ebedi barış nosyonudur. Cihan Harbi iç siyaseti yeniden dizayn ettirdiği gibi süreçte görülen gizli diplomasi ve antlaşmaların yerine şeffaflığın alması gerektiği gibi moral ilkelerin öne çıkarılmasına yönelik bir talep söz konusu olur. Bu bağlamda uluslar arası siyaseti hukuksal bir zemine taşıma ve bunu koruyacak uluslar arası örgütleri güçlendirme politikası da söz konusu olacaktır.⁹¹

Cihan Harbi sonrasında ortaya çıkan ulusal ve uluslar arası yeni ideoloji ve formülasyonlar, 1929 Büyük bunalımı ve Hitler’in yönetime gelmesiyle birlikte sorgulanacak ve enternasyonalizm ve çokuluslu diplomasiden uzaklaşan tutum ve düşünceler ortaya çıkacaktır. Esasen, sonraki yıllarda ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı, 1919 yılından sonra ortaya konan dağınık uluslararası güç sistemi ve küresel devlet sisteminin Avrupa-merkezli yapısını dağıtmış ve ABD ve Sovyetler Birliği’nin etkin olduğu yeni bir dünyanın kurulmasına neden olmuştur (bu, Alexis de Tocqueville gibi birkaç kişi dışında pek ihtimal verilmeyen bir olasılıktı). Bu Avrupa merkezli sistem dağıldığı gibi Avrupa’nın kendi ülkelerinin dışındaki egemenliği de İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yok olacaktır.⁹²

Savaş; işsizlik, enflasyon, ölümler, dullar, yetimler, yaralıları vb. birçok soruna sebebiyet teşkil etmişti; ama savaş sonrasında şekillendirecek olan disiplin duygusu, hayatı mücadele, güç ve kahramanlık üzerinden okuma ve merkeze bunları (Wilson’ın enternasyonalist ilkelerini değil) yerleştirme, askeri değerler ve bunlarla birlikte yoldaşlık duygusu gibi bütünleştirici hissiyat üretme gibi başka sonuçları da olacaktır. Bu sonuçlar, 1920’li ve 30’lu yıllarda ideolojilerin de etkisiyle uluslar arası yapıyı ve ilişkiler ağını karmaşıkleştirmiştir; Revizyonist Almanya, İtalya ve Japonya, yeni bir uygarlık önerisinde bulunan SSCB, Britanya gibi ülkelerin temsil ettiği batılı demokrasiye

⁸⁹ Steiner, s. 258-259.

⁹⁰ Ozan, s. 203; Özerk bir disiplin olarak Uluslar arası ilişkilerin kürsülerde yer alması, 1918 sonrasına denk gelir. A.g.m., s. 198.

⁹¹ A.g.m., s. 201.

⁹² Steiner, s. 260-261.

sahip ülkeler yeni ilişkiler ağında net bir politik istikrar edinemediktedirler. Savaşın batılı demokrasilerin imgesini yıkım, ziyan vb. olumsuz simgelerle doldurmuştur; 1919 yılında inşa edilmeye çalışılan 'Kartaca Barışı'nın kalıcılığına yönelik şüpheler ulus içi sorunlara neden olduğu gibi uluslar arası ilişkilerde de bir mesele olacaktır.⁹³ Uluslar arası ilişkilerde istikrarsızlık ve sorun kaynağı olacak bir diğer mesele, sömürge yönetimleri başta olmak üzere Batı dışı (büyük güçler özellikle) coğrafyalardaki isyan, kalkışma ve itirazlardır; sömürgelerdeki kargaşa, Batı'nın büyük güçlerinin dikkatini kendi aralarındaki dengeden uzaklaştırmış ama aynı zamanda sömürgelerdeki kargaşayı da yeni bir sorun olarak ortaya koymuştur. Çözümlemeyen Almanya meselesi de uluslar arası sistemi krize sokan bir diğer konuydu.⁹⁴

Cihan Harbi, Türkiye için iki boyutlu sonuçlar doğuracaktır: Bir yandan iç ve dış faktörlere yönelik imparatorluk mirasının yönetimi, öte yandan ulus devlet modelinin inşası. Bu bağlamda dış politika açısından bakıldığında Cumhuriyet, Lozan Antlaşması'nın çizdiği sınırlara riayet eden bir statüko korunumunu temel almıştır. Bu tutum, elbette barışın inşası ve uluslar arası dengenin korunması çerçevesinde amaçlar da gütmektedir. Bu dengenin kurulması aynı zamanda komşu ülkelerle olan ilişkilerde de güvenlik sistemi kuracak bir ilişki ağına yönelmeyi ve barışçı çözüm yollarını tercih eden bir yaklaşımı öncelemeyi içermektedir. Dış ilişkiler dönem dönem meselelerin hassasiyetine göre değişkenlik göstermiştir; Musul meselesinden dolayı İngilizlerle bozulan ilişkiler Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile restore edilir (Türkiye'yi desteklediği için). Öte yandan Sovyetlerle ilişkiler ise kötüleşmeye başlar. İkinci dünya savaşının arifesinde artık ilişkiler Sovyetlerin politikalarının da belirleyiciliğiyle tümenden değişim geçirmiştir.⁹⁵

Türkiye, mağlup taraf içinde durumunu tersine çeviren Kurtuluş Savaşı hamlesi dolayısıyla farklı diplomatik sonuçlarla da yüzleşmiştir. Milletler Cemiyeti'ne 1919'da dâhil edilmeyen Türkiye, Sonraki dönemlerde Bolşevikler ve Kapitalistler arasındaki ideolojik örgütlenme ve çatışma dolayısıyla her ikisinden hem destek hem de engel görmüştür. Türkiye de bu bağlamda meseleyi stratejik açıdan değerlendirerek ulus-devlet inşası için gerekli hamlelere yönelmiştir. Sözelimi Yunanistan'la uzlaşma sağlanmasından sonra yeni bir döneme giren Türkiye, "Moskova'yla bağlarını koparmadan

⁹³ Kennedy, s.346.

⁹⁴ A.g.e., s. 346-349.

⁹⁵ Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (2010/2), s. 254.

Batı kuvvetleriyle eşit şartlarda işbirliği yapabileceği bir pozisyon almak istiyordu. Bunun en göze çarpan göstergesi 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne katılma kararı almasıdır.⁹⁶ 20. yüzyıl boyunca Türkiye'nin dış ilişkilerinde tartışma ve sorun konusu olan faktörlerin çoğu (Balkanlar, Adalar, Akdeniz, Irak gibi) temelde Birinci Cihan Harbi'nin mirasının şekillendirici gücünün etkisini hep hissettirmiştir.⁹⁷ Esasen Komünist ve Kapitalistler arasındaki ideolojik dış ilişkiler sistematığı Türkiye için stratejik hamlelerin önceliği olarak anlaşılmalıdır; bu bağlamda sözgelimi Anti-komünist olan liderler Bolşeviklerin desteğini önemsedikleri dönemler olduğu gibi soğuk savaş döneminde Batı'yla olan ilişkilerde de öncelik ideolojiden çok ülke topraklarının denetimi ve uluslar arası güç sistematığı idi.⁹⁸

B-TOPLUMSAL ONTOLOJİDEKİ DRAMATİK DEĞİŞİMLER

1-Ekonomi: Açık Kapının Sorgulanan İmkânı

Cihan Harbi'nin yıkıcı etkisi yalnızca siyasal formülasyonların eski biçimini yok etmemiştir; küresel mali sistemi de çökertmişti. Savaşın darıma-
dağın ettiği ekonomi, (öyle ki altın standardı gibi düzenleyici olduğuna inanılan ilkeler yıkılmıştı) siyasal aktörleri yeni arayışlara yöneltir: "Amerikalılar, uzun zamandır savundukları 'açık kapı' ilkelerine ve savaş öncesi dönemin laissez-faire sistemine dönmek istiyorlardı. Beklenenin tersine, mali ve ticari konular, ilkin Paris'te, ardından barış antlaşması sonrası dönemde uluslararası siyasette öne çıkacaktı."⁹⁹ Savaşın kendi sürecindeki ağır koşulları, sivil halkın ekonomik zorluklarının ötesinde açlıktan ölümlere varan şiddeteydi; sözgelimi Almanya'da 1919'a kadar 700 bin kişi açlıktan hayatını kaybetmişti (bu zorluklar, 1916-17 kışının *şalgam kışı* olarak tanımlanması gibi yeni bir söylem üretecektir).¹⁰⁰ Savaşın dağıttığı ekonomik sistem, aynı zamanda aktörlerini de değiştirecektir. Bu bağlamda Amerika hem ticari olarak güçlenecek hem de kredi veren ülke konumuna sahip olacaktır. Bu durum, Birleşik Krallık Merkez Bankası'nın (Bank of England) İngiliz Hazinesi'nin ve Londra finans bölgesi (City of London) savaş başlamadan

⁹⁶ SSCB, 1934 yılında Cemiyet'e katılınca Türkiye'nin stratejisi tahkim olacaktır. Hale, s. 52.

⁹⁷ A.g.e., s. 54.

⁹⁸ A.g.e., s. 140.

⁹⁹ Steiner, s. 242; Esasen, Lenin'in Nisan Tezleri'nin kabul edilmesi (ki bu tezler ılımlı sosyalistler için fazla radikal olduğu için Troçki gibi radikaller destek verirken ılımlılar uzak durmuştu) de savaş koşullarının getirmiş olduğu ağır yükü. Westwell, s. 187.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 112.

önce sahip oldukları konumlarına dönüş ihtimalini de yok edecektir.¹⁰¹

Ekonomik olarak önemli bir diğer biçimlendirici faktör, savaş tazminatları ve bunun ülkelerin yapısına etkisiydi. Bazılarına göre bu çıkar çatışması, “savaşın başka araçlarla sürdürülmesiydi”; dolayısıyla bu çatışma algısı barış antlaşmalarının uygulanmasında ciddi bir engel teşkil etmekteydi.¹⁰² Cihan Harbi, Amerika’nın bireycilik vurgusunu taşıyan seferberlik formunda belirginleşir. Öte yandan ABD, savaşın ekonomik yükünü taşımak istemezken, İngiltere ve Fransa, bu yükü taşımasına dair düşüncelere sahipti. Antlaşmalar ise Amerikalı yatırımcıları koruyan açık piyasa ve anti-ayrımcılık ilkelerine bağlılık inşa ediyordu. Öte yandan Wall Street ve borsa aktörleri için Almanya’nın ekonomisinin refahı sürdürebilmesi menfaatlerine uygundu. Almanya ise, savaş tazminatını ödeyebilmek için borçlanıyordu. Bu bağlamda Fransa’nın mali emperyalizmi savunan yaklaşımı ile Anglo-Amerikan finans aktörlerinin çıkar ve düşüncelerinin çatışması söz konusuydu. “1932’te Britanya Dışişleri Bakanı Stanley Baldwin, ‘Amerikalılardan sözlerden başka bir şey alamazsınız; büyük sözler, ama yalnız sözlerdir alacağımız’ diye şikayet ederken Whitehall’de hâkim olan ruh halini özlü bir şekilde dile getiriyordu.”¹⁰³ Almanya’da ise savaş deneyimi, müdahaleci olmayan devlet sistemine ve liberal iktisada olan inancı yok etmişti.¹⁰⁴ Nihayetinde “Birinci Dünya Savaşı, Lenin’in 1920’de yazdığı üzere, ‘her iki taraf için de emperyalist bir savaştı (yani bir ilhak, yağma ve talan savaşıydı); dünyanın paylaşılması, sömürgelerin bölünmesi, finans kapitalin ‘nüfuz alanları’ vb. uğruna yapılmıştı.”¹⁰⁵

Cihan Harbi, başlangıçtaki genel kanaatin aksine uzun ve maliyetli bir süreci beraberinde getirdiği için ordu ve sivillerin ihtiyaçlarının (silah, giyim, gıda vb.) karşılanmasında yaşanan zorluk ve denetim sorunları yönetimler için önemli toplumsal ve siyasal sonuçlar doğuracaktır. Bu tür ana sorunlar, gündelik yaşam pratiklerine, psikolojik durumun korunmasına kadar etkili olan birbirine bağlı zincirleme bir denetim problematiği anlamını taşımaktadır.¹⁰⁶

¹⁰¹ Steiner, s. 242-243; Savaş öncesinde Avrupa’da 14 ayrı ülke parası varken, sonrasında 27 ayrı ülke para birimi söz konusuydu ve değişen sınırlarla birlikte değerlendirildiğinde savaş öncesi ekonomik düzene dönüşün imkânsızlığı netleşmektedir. Kennedy, s. 351.

¹⁰² Steiner, s. 243.

¹⁰³ A.g.m., s. 248-252.

¹⁰⁴ A.g.m., s. 257.

¹⁰⁵ Kanya-Forstner, s. 207.

¹⁰⁶ Sander, s. 357; Generallerin ve politikacıların ortak kabullerinden biri, serbest piyasanın yerine devletin denetiminin ekonomik verimlilik için (ki savaş, sivil üretim/tüketim yerine askeri üretim

Savaş ulusal ekonomileri etkilediği gibi uluslar arası ekonomiyi de etkilemiştir. Bu bağlamda altyapı sorunu, sivil tüketim maddelerinin üretimindeki aksaklık, enflasyon ve artan dış borç gibi ülke ekonomisinin temel sorunları, ciddi bir sistem krizine doğru götürecektir. Bu ve benzeri sorunlar, liberal ekonomik modelden planlı modele doğru değişim tercihinin götüreceği ekonomik sorunların zamanla toplumsal ve siyasal sorunlara dönüşmesine varacaktır. "Planlı ekonomiye yönelişin en önemli simgesi Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi ve sonrasında kurulan Sovyetler Birliği'dir. Aynı dönemde başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde komünist başkaldırıları hatırı sayılır düzeye ulaşmıştır. Bu gelişmeler savaşın ve ekonomik sorunların toplumda yarattığı huzursuzlukların bir sonucu olarak görülebilir."¹⁰⁷

Cihan Harbi, milyonlarca erkeği savaş meydanlarına taşıdığı için ekonomideki işgücü açığı ve cephe gerisindeki işler için gerekli emek konusunda boşluk kadınlar tarafından doldurulacaktır. Dolayısıyla savaş, çalışan kadınların sayısını o güne kadar görülmedik düzeyde bir artışa neden olmuş; örneğin, 1914'te İngiltere'de savaş üretiminde çalışan kadın sayısı 175 bin iken 1917'de 750 bin kadın daha önce erkeklerin çalıştığı işlerde istihdam edilmişti. 350 bin kadın, savaş ekonomisinin ortaya çıkardığı işlerde istihdam edilmişti. Aynı şekilde ABD, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde de kadın istihdamı (ve bu bağlamda çalışma alanında uğradıkları ayrımcılık vb. sorunlar) artmıştı. Almanya ise 1916 Hindenburg Programı öncesinde pek yüksek olmayan istihdam, bu noktadan sonra aynı şekilde diğer ülkelerdeki artış gösterecektir. Savaş, yalnızca muharebe meydanında can almamaktaydı; 18 sonrasındaki grip salgını (dünya genelinde 20 milyonu bulur can kaybı) gibi diğer faktörler de can ve işgücü kaybına neden olmaktaydı.¹⁰⁸ İstihdam imkânlarının özel sektördeki sahipleri açısından bakıldığında esasen Cihan Harbi, öncesinin azınlık bir zengin kesimin sermayenin çoğuna sahip olması olgusunu farklılaştırır da (yeni zenginler oluşacaktır vs.) ortadan kaldırmamıştır.¹⁰⁹

Ekonomik açıdan bakıldığında, ağırlıklı olarak bir sömürge ve paylaşım savaşı olan Cihan Harbi dönemindeki hamleler ve barış antlaşmalarının talep ve maddeleri çerçevesinde, Bakü ve Musul gibi yerlerdeki petrol ve Boğazlar gibi deniz ticaret ve savaşı için stratejik önemde olan faktörler üzerinde önemli

ve tüketim sistematüğini ikame etmiştir) devletin ekonomiyi daha fazla denetlemesinin, tekelleşmiş sanayi modelini yürütmesinin gerekli olduğu şeklindeki düşüncedydi. Harman, s. 397.

¹⁰⁷ Ozan, s. 199.

¹⁰⁸ Westwell, s. 113.

¹⁰⁹ Eric J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev.: Abdullah Ersoy, Ankara 2003, s.253.

tartışma ve çatışmaların söz konusu olduğu gözlenmektedir.¹¹⁰ Bunlara benzer ekonomik faktörler üzerindeki iktidar mücadelesinin yanı sıra çağdaş bir ulus devlet inşa etme gayretinde olan Cumhuriyet, bu tarz bir çağdaşlığa yakışmayan kapitülasyonların kaldırılmasını da talep etmekteydi.¹¹¹

Cihan Harbi, sebep olduğu milyonlarca insanın ölümünün yanı sıra, sanayileşmiş niteliği dolayısıyla şehirleri, çiftlikleri, ekilebilen alanları, iletişim hatlarını, yol ve demiryollarını, kısacası hayatın temel dayanak unsurlarını tahrip etmekle dünyanın yaşanabilirliğini de önemli bir düzeyde sorunsallaştırmıştır. Patlamayan mühimmatın ilerde getireceği sorunların yanı sıra bu kalıcı hasarların geleceği karartan ciddi bir bulut oluşturduğu gözlenir. Hem tarım hem de sanayideki üretim, 1913'e oranla gerilemiş, milyarlarca lira savaş borcunun getirdiği ekonomik yük de ayrı bir ağırlaştırıcı etki olmuştur. Esasen otomobil, çelik alaşımı, oba ilaçları gibi bazı alanlarda da teknolojinin gelişimi söz konudur. Savaşın finansmanı ve politik tutumlar açısından bakıldığında Birleşik Devletler ve İngiltere dışındakilerin vergi arttırmayı pek tercih etmediği, bunun yerine borçlanma yoluna gittiği gözlenir. Avrupa devletleri genel olarak İngiltere ve Fransa'ya onlar da (tıpkı Rusya gibi) ABD'ye borçlanmıştı. Dolayısıyla Londra gibi, savaş öncesinin mali merkezleri 1914-19 yılları arasında Birleşik Devletler'in öne çıkmasıyla değişmiş, Atlantik'in öbür yakası merkeze yerleşmişti. ABD ekonomisi, hem daha bağımsız, hem de korumacı eğilimli yapısıyla ve dış ticarete daha az bağımlı oluşuyla, İngiliz merkez bankasının muadili bir yapıya sahip olamayışıyla, lobilerin etkisinin fazla olmasıyla vb. yapısal yetersizliklerle biçimlendiği için "uluslar arası mali ve ticari düzen değişken ve kusurlu bir merkezi nokta çevresinde dönüyor demektir."¹¹² Dolayısıyla sonraki dönemlerde kredi sorunu ve küresel ticaretin yapısal krizi söz konusu olacak ve buhranlarla (1929 bunalımı gibi) sarsılan dönemler hem ekonomiyi hem de siyaseti yeniden biçimlendirecektir. Zincirleme bir gerileme söz konusu olacaktır: 1932'de birçok ülkede sanayi üretimi üçte bir oranında azalmıştı, üretim ve tüketim de bu bağlamda etkilenmişti.¹¹³

¹¹⁰ Hale, s. 45-46

¹¹¹ A.g.e., s. 47.

¹¹² Kennedy, s. 339-342; Sanayileşmenin başlangıcından itibaren ilk defa Cihan Harbi nedeniyle bütün dünya bir üretim durgunluğu yaşar (% 20 oranında). Savaş sonrasında da sermaye, mal ve işgücünün (yani liberal ekonominin ana damarlarının) kesilmesi, buhranların işareti olur. Hobsbawm, Sanayi, s.194.

¹¹³ Kennedy, s. 343.

Dünya ekonomisini yapısal belirsizlik ve bunalımlara yönelten Cihan Harbi, aynı zamandan işsizlik gibi toplumsal sorunlar da doğurmuştu.¹¹⁴ Bir seçmen olarak işsiz memnuniyetsizliği ve öfkesi birçok politikacıyı yerinden edecek ve farklı kesimler farklı günah keçileri peşine düşecekti. Sözelimi radikal grupların bir kısmı ekonomik sorunlar dolayısıyla “tüm liberal-kapitalist sisteme saldırmışlar ve gerekirse silah destekli iddiacı ‘ulusal’ politikalar için çağrıda bulunmuşlardır.”¹¹⁵ Dolayısıyla ekonomik sorunlar İspanya, Almanya ve Romanya gibi ülkelerde demokrasi sorununa dönüşecektir; Japonya’da da milliyetçi ve militaristler, muhafazakârları yerlerinden edecektir. Son tahlilde küresel sistem, farklılıklarla alt birimlere bölünen bir yapıya doğru değişecektir; dahası, Hitler sistemi kurmadan önce otarşik yönelimler ortaya çıkmıştı (agy).

2-Demografik Dönüşüm

Cihan Harbi, dünyayı saran bir ateş fırtınası olarak demografinin de önemli boyutta bir dönüşüm yaşamasına neden olmuştur. Öncelikle savaşa asker olarak alınan 15 ila 49 yaş aralığındaki erkekler, sivil alandan askeri alana hareketlilik göstermiştir. Ülkelere göre askere alınan erkek oranı şöyledir: “Fransa’da ve Almanya’da yüzde 80’i; Avusturya-Macaristan’da yüzde 75’i; Britanya, Sırbistan ve Osmanlı Devleti’nde yüzde 50 ile 60 arasında bir kesimi; Rusya’da yüzde 40’ı. Bu kişilerin –toplam dokuz milyon kişinin- yarısı öldü, yaralandı veya esir alındı.”¹¹⁶ Savaş, kayıplarla ilerleyen bir kâbusa dönüşür; bu kâbus, savaş sırasında kayıp ve yaralılara yönelik duygusal zorlukla ilgili olduğu gibi, bunca işgücünün yok edilmesi ve işlevsizleştirilmesi savaş ekonomisini, refahı ve kadınları etkilemiştir. Her ne kadar kayıplar farklı bir şekilde dağılım gösterse de (“Savaşta silâh altında olan üç Sırp’tan biri canını kaybetmişti. Bu, her dört Rumen, Osmanlı ve Bulgardan biri; her altı Fransızdan biri; her sekiz İngilizden biri için de geçerliydi.”) kitleler yas tutma pratiklerinde benzer şeyleri deneyimlemişlerdir. Savaşın kayıplarının cephe gerisinde oluşturduğu travma ve yankılar, demografinin nicel boyutunun yanı sıra nitel boyutunun da ne denli etkilendiğini göstermektedir. İlk zamanlarda sivillerin savaşın korkunç meydanlarına

¹¹⁴ Özellikle iki savaş arası dönem, bazı sanayi kollarının yıkımına ve bu da (sözelimi Britanya’daki pamuk sektörü) işsizlik ve acılara kaynak olmuştur. Hobsbawm, Sanayi, s.191; Savaşlardan sonra yaşanan buhran ve sınıfsal meseleler nedeniyle İşçi Partisi’nin Britanya’da oylarını artırdığı ve İkinci Cihan Harbi’nden sonra hükümet kurmayı başardığı gözlenmektedir; ekonominin siyasal biçimlendiren gücü dikkat çekicidir. A.g.e., s. 193.

¹¹⁵ Kennedy, s. 344.

¹¹⁶ Winter vd., s. 4.

yönelik imgesi zayıfken, sonraları yaralı ve ölümlerle birlikte savaşın ölüm saçan dehşetini daha net tasavvur edebilmişlerdi.¹¹⁷

İnsanlık tarihinin “en olağandışı” ve “caniyane yüzyılı” olarak tanımladığı 20. yüzyılda 187 milyon insanın öldüğünü dile getiren Hobsbawm, yüzyıl boyunca süregelen bir savaş durumuna dikkat çeker.¹¹⁸ Bu süreğenlik, 1914’ten itibaren dünyanın toplu bir barış durumunu yaşayamamasına neden olur. Hobsbawm, 20. yüzyılı üçe ayırır: 1914-45 arası (merkezinde Almanya’nın olduğu dünya savaşı çağı), 1945-89 arası (iki süper gücün mücadelesine sahne olan evre), ve “klasik uluslar arası güç sisteminin sona erişinden sonraki çağ.”¹¹⁹ 20. yüzyıl bazı ülkeler için (Latin Amerika gibi) iç savaşların yoğun olduğu bir yüzyıl iken bazıları için ise uluslar arası kapışmanın yoğun olduğu bir dönemdir. Bu bağlamda 1960’lar iç çatışmaların arttığı bir zaman dilimidir. İkisinin yan yana bulunmasının ana sebeplerinden biri, imparatorlukların mirasıdır; bir diğer ifadeyle 20. yüzyıl aynı zamanda imparatorlukların dağıldığı ve devrimlerin yapıldığı bir yüzyıldır. Bütün bu sistematik içinde nüfusun etkilenmesine bakıldığında Birinci Cihan Harbi ile ikincisi kıyaslandığında ilkinde ortalama % 5 olan sivil kaybın ikincisinde % 66’ya çıktığı gözlenir. Günümüzde ise 80-90’lara varan bir sivil etkilenme söz konusudur –ki bu, aynı zamanda günümüz mülteci olgusunun da anlaşılmasında birincil faktörlerdendir. Bu tarz bir değişim (her ne kadar sivil ve askeri hedef arasında ayırım yapma imkânları olsa da) savaş teknolojisiyle doğrudan ilgilidir.¹²⁰

Savaş çetinleştikçe, milyonların kaçışına sahne olan bir pratiğe dönüşür; Siviller bu kaçışlar, sakatlar ve ölümler tarafından oluşturulan savaş portresini gördükçe sanayileşen bir savaşın alevlerinin yakıcılığını yakından hissetmişlerdi. İki yıl sonra bir milyondan fazla Fransız ve bir o kadar da Alman askerinin öldüğüne tanık olunur. Dördüncü yılında savaş, her Avrupa hanesine kayıpların inşa ettiği bir acı yaşatır; fakat bu ölümler gazetelere yansımaz hatta ifade edildiğinde retçi bir tutum sergilenirdi. Bu, elbette kasıtlı bir sükût inşasıydı; ülke, savaşın yurttaşın iradesi ve azmi diri tutuldukça gücünü koruyabileceği için kitlesel ölümler sessizlik örtüsüyle örtülürken aynı zamanda muhalefet de boğulmaya çalışılmaktaydı. Bu kültürel kampanyanın algısı, ya hep ya hiç, bir diğer ifadeyle topyekûn galibiyet veya topyekûn mağlubiyet şeklindeydi. Esasen savaşın gidişatına bakıldığında yürütücüleri açısından bu kampanyanın genel anlamda işe yaradığı gözlenmektedir. Burada

¹¹⁷ A.g.m., s. 4.

¹¹⁸ Eric J. Hobsbawm, *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, Çev.: Osman Akinhay, İstanbul 2008, s. 1; Verilen rakamlar, 1913 yılında dünyada bulunan nüfusun % 10’una denktir. (A.g.y.)

¹¹⁹ Hobsbawm, *Küreselleşme*, s. 2.

¹²⁰ A.g.e., s. 4-8.

kamuoyu ve propaganda gergefi yeniden önümüze çıkmaktadır; politik aktörler ve elitler kamuoyunu şekillendirmede sansür ve hapis gibi araçları da işlevsel kılmıştı. Kitle toplumunun izleri belirginleşmeye başlarken aynı zamanda kitlelerin psikolojisinin tarihte eşine rastlanmayan ölçüde kanlı bir politikaya bağlanma eğilimi de dikkat çekmekteydi. Algı ve mesajlar alttan ve üstten gelen verilerin birlikte inşa ettiği bir unsurdu: “*Kitsch* eserler, ‘gerilim’ türünde kitaplar ve basın bir tarafın erdemlerini ve öteki tarafın şeytanlığını kitlelere gösteren doğrudan mesajlar yaydılar. Müzikholler, film ve gramofon sektörleri savaş sırasında hızla genişledi, gitgide yorgun düşen, sinirleri bozulan kitlelere sakinleştirici veya coşturucu imgeler sundular.”¹²¹ Bütün bu araçlarla yürütülen kültürel kampanyanın temel bir amacı vardı: “Bu kültürel seferberlik Peter Gay’in “nefretin yeşertilip büyütülmesi” adını verdiği süreci doğurmuştu. Böylece devrimci ölçekte ve nitelikte savaş suçları için uygun ortam yaratılmıştı. Topyekûn savaş milyonların acımasız yaratıklara dönüşmesini beraberinde getirdi, kanlı çatışmaların ortasındaki bazı toplumlarda şiddete tolerans olağanüstü arttı. Topyekûn savaş bir enfeksiyona benzer...”¹²²

Cihan Harbi’nin politik sonuçlarından biri olarak güçlenen ulus devlet inşası, aynı zamanda homojen bir nüfus tanımı üzerinden yürütüldüğü için nüfus mübadelesi ve farklı etnisitelerle olan ilişki ağının tartışmalara dâhil olduğu görülür. Bu bağlamda Kurtuluş Savaşı sonrasındaki tartışmalarda (Lozan) Anadolu’da yaşayan 900 bine yakın Rum nüfus ile Yunanistan’da yaşayan 400 bin Müslüman arasında bir mübadele yapılacaktır. Bu mübadele, bir yandan imparatorluk sistemi başta olmak üzere eski birlikte yaşama model ve kültürünün son bulduğunu imlerken öte yandan yeni bir demografik (homojenleştirilmeye çalışılan) yapı ile 20. yüzyıla başlayan Cumhuriyet modelinin inşasını gösterecektir.¹²³ Nüfus mübadelesinin önemli sonuçlarından biri yurt farklılaşması ise bir diğeri de sahip olunan mülklerle ilgili ne yapılacağı, elden çıkarma veya sahiplenebilme imkân ve yolu idi. Benzer sorunlar üzerinden yapılan tartışmalar 1930’da Venizélos’un, İnönü’nün davetlisi olarak gelip imzaladığı ve 1950’lere -Kıbrıs meselesine- kadar süren bir barış, tarafsızlık ve dostluk antlaşmasıyla çözülecektir.¹²⁴

¹²¹ Winter vd., s. 5.

¹²² A.g.m., s. 6.

¹²³ Muamele, Lozan’da dinî azınlık olarak tanımlananlar üzerinden yapılır. Bu mübadelede istisnalar (İstanbul’daki 120 bin Rum gibi) da söz konusudur. Hale’e göre “Savaştan önce nüfusunun yüzde 20’si gayrimüslimlerden oluşan Anadolu, on dokuzuncu yüzyılda başlayan sürecin sonunda yüzde 98’i Müslüman bir toprak haline gelmişti.” Hale, s. 48.

¹²⁴ A.g.e., s. 51-52.

3-Ailenin Dönüşümü

Sosyoloji literatüründe 1930 ila 70’li yıllar arasında yaşanan demografik bir dönüşüm deneyimi genelde ‘olmayan baba’ dönemi tanımlamasıyla dile getirilir. Birinci Cihan Harbi’nde literatürün zayıf refleksinin aksine İkinci Cihan Harbi nedeniyle çocuklarını çok nadir gören (veya uzun süre görmeyen) babaların varlığı, olgunun tanımlanmasına yönlendirmiştir. Savaş sonrasında ise eve ekmek getiren baba rolünün gereği olarak hafta içi sürekli çalışan bir baba modeli söz konusudur (çekirdek ailenin gereği olarak -ev ile işin birbirinden ayrılması vb. etkenlerle- anneler evde çocuklarla ilgilenmekteydi); ki bu nedenle yalnızca akşamları ve hafta sonları çocuklarını görebilme imkânına sahiptiler. Sonrasında artan boşanma oranları da babalarını daha az gören (veya görmeyen) çocukların sayısını arttırmış böylece literatüre dâhil edilen olmayan baba kavramının tanımladığı olgusal durumların çeşitlendiği ve çoğaldığı gözlenmiştir. Kimi analizciler, “babanın ölümü”nü dahi ilan etmişlerdir. Olmayan baba kavramı, yalnızca baba’nın yitimini ifade etmez; aynı zamanda baba figürünün (fikrinin) yitirilmesini de ifade eder ki bu da bir otorite kaybı olarak değerlendirilmektedir.¹²⁵

Yaşam tarzı bağlamında Cihan Harbi incelendiğinde, onun çıkış kaynaklarından biri olan 19. yüzyıldaki Batı’nın askeri ve ekonomik gücünün getirdiği potansiyel ve dünyanın diğer kısımlarını etkileme hedef ve imkânı dolayısıyla (ikinci dünya savaşının da etkisi dikkate alınmalıdır) Batı yaşam tarzının diğer kültürlerle yönelik yayılma gösterdiği gözlenmektedir. Bir diğer ifadeyle savaş ülkeler için iç değişimler anlamına geldiği gibi Batı yaşam tarzının küreselleşmeye yönelmesini de ifade etmektedir; kimisi için bu modernleşme, kimisi için sömürge olma kimisi için de batılılaşma olarak biçimlenecektir.¹²⁶

Bir yetişkin (hatta asker) deneyimi¹²⁷ olan (olması gereken) savaş, sanayileşen ve topyekûn hale gelen boyutunun da etkisiyle çocukların dünyasına korkunç bir gerçeklik olarak girecektir. Cihan Harbi, sivil kayıplar, açlık vb. faktörlerin yok ettiği çocukların yanı sıra yetim ve öksüz kalanların deneyimlediği savaşın travmatik etkisinin kalıcı izleri bağlamında da önemli

¹²⁵ Athony Giddens, *Sosyoloji*, Çev.: Cemal Güzel, İstanbul 2008, s. 267.

¹²⁶ A.g.e., s. 83.

¹²⁷ “Ağustos 1914’ün kahramanı, J.M. Barrie’nin 1904 tarihli *Peter Pan* adlı oyunundaki Peter Pan’ın varisiydi. Peter, 19. Yüzyılın sonlarındaki ‘yeni adam’ın arketipidir. Bu karakter paradoksal bir biçimde büyümeyi reddeden bir erkek çocuktur... “Ölmek”, diye haykırır, “*müthiş büyük bir macera olacak*”, Ağustos 1914’te Peter Pan’ın gerçek hayattaki karşılığı şair Rupret Brooke’tu.” Smith, s. 123.

bir sorun kaynağıdır. Savaşın siyasi ve askeri etkisi, yetimler yurdu (darüleytamlar) gibi kurumsallaşmalara gitmeyi gerektirecek kadar ağır olduğu gibi bunu yapacak güçte bir sosyal devlet yapısına yönelik ihtiyaç da belirgindir. Özellikle şehit çocuklarına yönelik koruyucu bir işleve sahip olan darüleytamlar her kesimden yetimi kapsayacak şekilde işlemiştir; kurum, korunmaya ihtiyacı olan her çocuğu almıştır. Savaşın uzunluğu ve geniş etkisi, bu kurumların aynı zamanda eğitim işlevini yüklenmesini de beraberinde getirmiştir. İleriye dönük donanımların verilmesinin amaçlandığı bu kurumlar, savaşın uzunluğu dolayısıyla bir noktadan sonra yeni kayıt alamaz hale gelmiştir.¹²⁸

4-Toplumsal Cinsiyet Kalıplarında Farklılaşma

Birinci Cihan Harbi'nin diğer savaşlardan en önemli farkı, herkesin savaşa dâhil edilmesi sonucunda ortaya çıkan baş edilemez kuşatıcılıktı; Burada karışılması imkânsız bir talep söz konusuydu: "Topyekûn savaş, topyekûn yok edilen bir kurban istiyordu."¹²⁹ Bu topyekûn kurban verilecektir; fakat bu bedelin getirdi sendromun ağırlığı altından herkes kalacaktır. Öncelikle savaşçı erkeklerin siperlerde yaşadıkları sendromun onların benliğini yok ettiğine yönelik analizlerin de belirttiği gibi siperlere kilitlenen savaş cesaret olgusu üzerinden okunamayacak (yani geleneksel asker perspektifinin etkisiz olduğu) bir durum ortaya koyduğu için geleneksel toplumsal cinsiyet kalıplarının erkekler için tanımladığı iktidar oyununu bozmuştu; yeni durum ve yeni kurallar söz konusuydu artık. Cesaret temalarının işlevsizleştiği yeni durumda cinsiyet kalıplarında ve benlik imgesinde bir anksiyete söz konusuydu: "Erkekler kültürlerinin en derin beklentilerini yerine getiremiyorlardı, ama bunları değiştirmekten de aynı şekilde acizdiler. Dolayısıyla savaş sendromu [*shell shock*] yaşanmaz bir durum karşısında duygusal bir kaçış imkânı sağlıyordu. 'Yalnızca savaşa karşı değil, ama aynı zamanda 'erkeklik' kavramının kendisine karşı da erkeklerin gizli bir protestosuydu bu.' Ortaya çıkan hastalık, 19. yüzyıl 'kadınlarına özgü' histeri durumunun erkekler tarafından fiilen devralınmasıydı, dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı cinsiyet krizinin özellikle ironik bir örneği idi" (agy). Askerlerin kendisinden kurtulamayacakları bu travmatik savaş deneyiminin benlik üzerindeki zararları süregelen olacak ve sonraki

¹²⁸ Ersin Müezzinoğlu, "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar", *History Studies*, 4/1 (2012), s. 416.

¹²⁹ Smith, s. 127.

dönemde toplumsal konfigürasyonu önemli bir ölçüde etkileyecektir.¹³⁰ Savaşın kalemler üzerindeki etkisi de önemli bir süreğen sonuç olacaktır; sözgelimi, savaş, Albert Camus ve Boris Pasternak için birçok ortak yön inşa etmişti: İki de “Savaş ve şiddetin kurbanı olarak, savaşa da, şiddete de karşı çıkmak için güçlerinin yettiğince seslerini yükseltiyorlardı. Sanata arka çıkanlar, yok olma tehlikesi karşısında bile insani değerleri savunanlar arasındaydılar, böyle yaparak da hepimize destek oldular.”¹³¹

Toplumsal cinsiyet kalıplarının değişimi, ekonomik yapıya entegre olma ve sistemin dönüşümü gibi unsurların etkisiyle söz konusu olmuştur. Bu bağlamda kadınların iş dünyasına daha çok katılımı (ve bununla birlikte kamusal alandaki katılımlarını arttıran modern değer ve pratikler) onlara yönelik algıları değiştirdiği gibi tutumları da değiştirecektir. Erkeklerin savaş dolayısıyla sivil alandan askeri alana doğru hareketlilik göstermesi, kadınlar için istihdam ve açığı kapatma imkân ve gerekliliğini söz konusu etmiştir (ki aynı olgu 1940’larda da yaşanacaktır). Kamusal iş ve alana katılım, kadınların eylem repertuarını da değiştirir; sözgelimi 1940-45 yılları arasındaki veriler kadın suçluluk oranının iki katına çıktığını ve erkeklerin işlediği suçlara benzer suçlar işlediklerini göstermektedir. Savaş sonrasında erkeklerin askeri alandan sivil alana geri dönüşü, kadın suçluluk oranlarının düşüşünü söz konusu etmiştir. Aynı yorum, Birinci Cihan Harbi için de işlevsel kılınabilir. Her iki savaştan sonra da kadınların iş alanında tekrar eve doğru hareketlilik göstermesini isteyen erkekler, bu taleplerinin bir dirençle karşılaştığını görecektir.¹³²

C-DÜŞÜNSEL VE KÜLTÜREL FORMASYONLAR

1-Savaşın Meşrûyeti ve İlerleme İnanç

Avrupa’nın cihan harbi öncesinde sahip olduğu siyasal portre, birkaç büyük gücün merkezde olduğu bir denge sistemiydi ki harp, bu sistemi birçok açıdan değiştirecektir. Öncelikle savaşın meşru bir araç olarak başvurulan niteliği modern dönemde meşruiyeti sorgulanmaya başlayan bir pratikti. Bu değişimin “savaş deneyimi açısından önemli bir kaynak bulduğu aşikârdır. Geleneksel savaşlardaki kahramanlık ve zafer hikâyelerinin inşa edildiği muharebe ve mücadelelerin yerini Cihan Harbi’yle birlikte siperlere mahkûm olunan ve denetimsiz bir durumun getirdiği korku dolu ve tehlikeli bekleyişler

¹³⁰ A.g.m., s. 128.

¹³¹ A.g.m., s. 132.

¹³² Tülin Günşen İçli, *Kriminoloji*, Ankara 2007, s.139-141.

almış; yeni teknolojilerin (gazlar, alev makineleri vb.) korkunç yok ediciliği ve salgın hastalıklar gibi savaşın korkunçluğunu arttıran deneyimler dolayısıyla artık egemen bir savaş korkusunun söz konusu olduğu gözlenmiştir. Bu deneyimleri yaşayanların “bir daha savaş yüzü görmeme arzusu”na kapılmaları ve onlarla birlikte hareket edenlerin de etkisiyle şekillenen savaş karşıtlığının siyasal düzlemdeki etkisi farklı bir olgu olarak belirecektir. “Böylece savaşların meşruiyeti sorgulanmış ve devlet egemenliğini sınırlayacak uluslararası mekanizmalar gündeme gelmiştir. Bu mekanizmalar yoluyla barışın sürdürülmesinin devletlerin inisiyatifine bırakılmaması ve ortak güvenlik anlayışının geliştirilmesi hedeflenmiştir.”¹³³

Modernleşmenin temel bileşenlerinden biri pozitivist ilerleme düşüncesi ise bir diğeri de bununla ilintili olan endüstrileşme (ve teknolojik gelişme)dir. Bu bağlamda Batılı bilim adamlarının modernleşme için ortaya koyduğu evrimci yaklaşım, sürekli bir ilerleme olduğu ve olması gerektiği inancıydı. Böylece insanoğlu, teknolojiyle birlikte (ve bilimle) doğaya egemen olacak ve sürekli bir refah ve güç kaynağı elde edecekti. Bu inancın Batı’lı aktörler için bir diğeri boyutu, batı-dışı toplumlara yönelik medenileştirme ve modernleştirme misyonu olarak biçimlenecek olan üstünlük düşüncesi idi. Buna göre Batı insanoğlunun geldiği son noktayı (ve ilerlemeyi) temsil etmekte ve her ulus onun geçtiği yoldan geçmek zorundaydı. Batı’nın bu ilerleme mitosu, Cihan Harbi’nin alevleri içinde öncelikle Avrupalıların sonra diğerlerinin düşüncesinde ciddi bir elekten geçecektir. Eski Çinhindi’de genel valilik ve (III. Cumhuriyet’te) sömürgeler bakanlığı yapan Albert Sarraut, 1931’de şu ifadeleri kaydeder:

“Başka halkların zihninde, savaş, bir medeniyetin manevi duruşuna müthiş bir darbe indirdi. Avrupalılar üstün olduğunu iddia ettikleri bu medeniyet adına, dört yılı aşkın bir zamanı birbirlerini vahşice öldürmek için harcadılar. Özellikle Asya’da Avrupa’nın prestiji iyiden iyiye sarsıldı. Avrupa’nın büyüklüğü ile Asya’nın dekadansı arasında karşıtlık kurmak uzun zamandır çok yaygın bir tavır olmuştur. Bu karşıtlık bugün tersine dönmüş görünmektedir. Asya’nın Rönesans’ı Batı’nın gerileyişiyle karşı karşıya.” Sarraut’un bu sözleri söylemesinin üzerinden on yıl geçmeden, Japonlar güneydoğu Asya’daki Britanya, Fransa ve Hollanda imparatorluklarının topraklarını istila etti ve Sarraut’un korkuları gerçekliğe dönüştü.”¹³⁴

¹³³ Ozan, s. 198-199.

¹³⁴ Kanya-Forstner, s. 230.

İlerleme inancı, 17. yüzyıla kadar bir küresel vizyona eşlik etmemiş, 18. yüzyıla gelindiğinde bilim adamları özellikle doğa bilimlerinde ilerlemenin insanlıkta ilerlemeye eş olduğu inancına yönelmesine ve bu inancın 19. yüzyılda bir dogmaya dönüşmesine doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. 17. yüzyılda ilerleme Pascal gibi düşünürlerin anladığı biçimiyle bilginin yılar yılı birikmesini, 18. yüzyılda insanlığın eğitimini yani insanı kemale erdiren ve erdiğinde sona eren bir süreci ifade ediyordu. Ama “19. yüzyılın başlangıcından itibaren, tüm bu tür sınırlamalar kayboldu. Artık Proudhon’un deyişiyle hareket ‘ilkel iman’dı ve ‘yalnızca hareket yasaları ezeli ve ebedi’ydi. Bu hareketin ne başı ne de sonu vardı. İnsana gelince tüm söyleyebileceğimiz şuydu: ‘mükemmelleşebilir canlılar olarak doğduk ve asla mükemmel olamayacağız.’”¹³⁵ Arendt, 60’lı yılların öğrenci hareketlerini (bir diğer ifadeyle II. Cihan Harbi sonrası) merkeze alan yorumunda 70’lere gelindiğinde bilimsel ilerleme ile insanlığın ilerlemesi arasındaki koşutluk-aynılık düşüncesinin yıkılması bir yana bilimsel ilerleme ile insanlığın sonu algısının yan yana gelmeye başladığını dile getirir.¹³⁶ Esasen, bu algının oluşumu I. Cihan Harbi’nin teknoloji-savaş arasındaki ilişki ve yıkım gücü gözlemlerine kadar götürülmelidir. Bu harpten sonra temelde iki algı birlikte gelişir: Bir yandan savaş ve teknoloji arasındaki sıkı bağ (ve dolayısıyla zafer ve gücün bilimsel-teknolojik ilerlemeye bağlı olduğu) düşüncesi ve sanayi ve teknolojinin hayatı yok etme potansiyelindeki aşıkâr ve gizli tehditler. Bu tehdit algısı, II. Cihan Harbi’nden sonra somutlaşacak ve günümüzde Risk Toplumu (insanın ürettiği teknolojinin risklerinden arındırılmaması sonucu üretilmiş risklerin başat olduğu bir dünya) yorumlarının ortaya konmasına neden olacaktır.¹³⁷

I. Cihan Harbi, aynı zamanda 20. yüzyılın gelişmişliği içerisinde savaş-siyaset ilişkisinin de tartışılmasına neden olacaktır; bir diğer ifadeyle insanlığın geldiği noktada savaş hala Clausewitz’in savunduğu gibi “siyasetin başka araçlarla yürütülmesi”¹³⁸ midir? sorusu söz konusu olur ve bununla

¹³⁵ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, Çev.: Bülent Peker, İstanbul 2011, s. 37.

¹³⁶ A.g.e., s. 42; Esasen, ilerleme inancının organizmalar düzeyindeki temel ifadesi olan evrim teorisiyle ilişkisi de önemli tartışma alanıdır; bu bağlamda evrim ve ilerlemenin eşitlenip eşitlenmediği tartışması, ele aldığımız konu açısından da ilgili görülebilir; çünkü insan ve doğa ilişkisi, insanın rasyonelliği ve gittiği yön, toplumsal ilerleme anlayışıyla ilişkili tartışmalar içermektedir. Stephen Jay Gould, *Yaşamın Tüm Çeşitliliği: İlerleme Mitosu*, Çev.: Rahmi Ögdül, İstanbul 2009, s. 29.

¹³⁷ Ulrich Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, Çev.: K. Özdoğan-B. Doğan, İstanbul 2011, s. 22-29; Cihan Harbi’nin sonrasında dünyanın içine girdiği bunalımlar, gelişim hakkında kuşkuların somutlaşmasını netice verecektir. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan: İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi*, Çev.: Filiz Ofluoğlu, İstanbul 2006, s. 9.

¹³⁸ Carl von Clausewitz, *On War*, trns.: J.J. Graham, Start Publishing LLC, New York 2012, s. 26.

ilişkili bir diğer mesele (burada devrim talepleri de eklenmelidir) insanın doğasının şiddetle olan ilişkisidir. Arendt, bütün bunlar tartışılırken iktidar, şiddet, güç vb. kavramların ayrıştırılması gerektiğini dile getirir ve bu bağlamda savaş ve şiddetin araçsallığı üzerinde durur.¹³⁹ Öte yandan siyasal bağlamda ilerleme inancı ve demokrasi arasındaki bağ ve sorgusu önem taşır; Schmitt'in de belirttiği gibi 19. yüzyılda ilerleme inancı ile demokrasinin yayılmasıyla eş bir siyasal anlam taşımaktaydı ve her örgütlenme biçiminin buna boyun eğen bir iknası söz konusuydu. Tam tersi, yani anti-demokratik eğilim ise eskinin yeniyle olan demode ve boş bir mücadelesi olarak görül-mekteydi. Böylece 20. yüzyıla gelindiğinde halkın egemenliğinin başat olduğu bir siyasal formun zaferi söz konusuydu.¹⁴⁰ Yüzyıl boyunca ise özellikle sosyalist literatür başta olmak üzere demokrasinin krizi (çeşitli buhranlarla¹⁴¹ da ilişkili olarak) analizleri ortaya konacaktır. Burjuva zihninin ve toplumsal formasyonunun ilkelerine yönelik Marx'tan gelen analizler ve değiştirme talepleri, aynı zamanda yeni siyasal formülasyonu da beraberinde getirmektedir.¹⁴²

2-Metafizik Sorgulamalar

20. yüzyılın başında yaşanan kaos, kitlesel ölümler, ilerleme inancının dayandırıldığı teknolojinin yok edici gücünün hissedilmesi vb. olaylar, kendisinden önceki iki yüzyıl boyunca Batı dünyasında yaşanan zihniyet dönüşümünün üzerine dayandığında Varoluşçuluk ve Nihilizmin öne çıkması söz konusu olur. Rönesans ve Reform döneminde başlayan Hıristiyanlık (kutsal kitap) kritiği, sonuçta bilimin öncelenmesine giden bir rota çizmiştir. Esasen, Newton'a kadar Tanrı'nın tasarımı olarak görülen evrende onun delillerini arayan bir bilim anlayışı varken, Darwin'den sonra ise ona karşıt bir bilim anlayışı hâkim olur.¹⁴³ Nedenselliği merkeze alan (reel dünyanın ispatlanabilir, sınanabilir gerçekliğini) yeni bilimsel anlayış, Hıristiyanlığı son tahlilde "başarılı [bir] halk miti" olarak (ve tanrısını da insan üretimi bir mit

¹³⁹ Arendt, *Şiddet Üzerine*, s.14-16, 47-55; İnsan doğası ve şiddet ilişkisi Fromm'un psikanalitik yorumu gibi (bkz.: Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Çev.: Y. Salman-N. İçten, İstanbul 2014.) veya evrim-psikoloji kaynağındaki De Waal (Frans De Waal, *İçimizdeki Maymun: Biz Neden Biziz?*, Çev.: Aslı Biçen, İstanbul 2008, s.127-164) analizindeki (saldırganlık ve dış-gruba yönelik tutum) gibi izi sürülmeye çalışılan önemli bir olgudur.

¹⁴⁰ Carl Schmitt, *Parlamentar Demokrasinin Krizi*, Çev.: A. Emre Zeybekoğlu, Ankara 2014, s. 37-38.

¹⁴¹ M.J. Croizer, S.P.-Huntington-J. Watanuki, *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilatera*, NewYork 1975.

¹⁴² Schmitt, *Parlamentar Demokrasinin Krizi*, s. 93.

¹⁴³ Richard Tarnas, *Batı Düşüncesi Tarihi II*, Çev.: Yusuf Kaplan, İstanbul 2012, s. 121.

olarak) konumlandıracaktır; bir diğer ifadeyle bilim teolojiden bağımsızlaşacaktır (Laplace'ın ifadesine yansıdığı gibi, Tanrı artık gereksiz bir hipotez olarak görülmekteydi).¹⁴⁴ Bu bilimsel alandaki ayrıştırma, beşeri bilimlerden daha sonraya tekabül eder; bu bağlamda Aydınlanma filozofları Hıristiyanlığı bir kenara bırakırken Tanrı'yı henüz sistemde tutmaktaydılar; yani deizm (rasyonel veya doğal bir din anlayışı) baskın tutum idi. Deizm, aynı zamanda bütün kültürleri kapsayacak evrensel bir biçim olarak da işlevseldi.¹⁴⁵

Hume ve Kant'ın fenomenal âlemde iddia edilen bir Tanrı düşüncesinin ispatlanabilirliği (akıl ve somut delillerle) üzerine analizleri, onun felsefî olarak savunulabileceğini ama ispatının mümkün olmadığını dile getirmekle deizmi de yeni bir boyuta taşımıştır; nihayetinde felsefe de teolojik alt yapıları bir kenara bırakacaktır. Bu dönemin dönüşümünü (zihnin sekülerleşmesini) kişisel yaşamına sığdıranlar da vardı: "Aydınlanmanın muazzam kültürel eğitim projesi Ansiklopedinin baş editörü Diderot, kendi şahsi hayatında dini hayattan Deizm'e, sonra şüphecilığe ve son olarak da deistik bir ahlakla muğlâk bir şekilde birleştirilen materyalizme doğru kayan, düşünen bir insanın tedrici dönüşümünü resmediyordu."¹⁴⁶ Geleneksel dünya algısının (maddi ve manevi ayrımı) son yıkım hamlesini, Tanrı'nın ölümünü ilan eden Nietzsche yapar ki 20. yüzyılda öne çıkacak olan Varoluşçuluğun (ve Nihilizmin) temel zemini böylece şekillenir. Bu zeminin psikolojideki yansıması, Freud'un bilinç analizleri ve oradan yola çıkarak dine yönelik yorumlarıdır.¹⁴⁷ Son tahlilde belirtmek gerekir ki 16 ve 17. yüzyılda Hıristiyanlığın kabulleri ile bilimin verilerinin örtüşmediği düşüncesi -Kutsal Kitap kritiği-, 18. yy Hıristiyanlığın sorgulanmasına (Voltaire, Diderot, Hume, Holbach vd.), 19. yüzyıl ağırlıklı olarak dinin sorgulanmasına (K. Marx, Nietzsche, Freud vd.) ve 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl da Tanrı'nın sorgulanmasına yönelten bir zihniyet dünyası etkin olur; 20. yüzyıla gelindiğinde Tanrı'nın ölümü ilan edilmekteydi; varılan güzergâh, seküler dünya görüşüdür.

Modern birey 20. yüzyılda Varoluşçu yaklaşımların sunduğu mahkum edilmiş özgürlüğü deneyimlerken Cihan Harbi, bu özgürlük koşullarının kaos ve yıkıcılığını göz önüne serme işlevi de görmüştür. Bu bağlamda sonraki cihan harbinin öncesi ve sırasında beliren totaliter yapı, holokost ve atom bombası gibi yıkıcı niteliklerle sorgulamalar başka bir boyuta; yeni dini

¹⁴⁴ A.g.e., s. 124-126.

¹⁴⁵ A.g.e., s. 127.

¹⁴⁶ A.g.e., s. 128-129.

¹⁴⁷ A.g.e., s. 139.

tartışmalara taşısa da Birinci Cihan Harbi, temel olarak Varoluşçuluğun da etkisiyle teodise sorgulamalarını doğuracaktır. Bunca yıkımın yaşandığı bir dünyada kadir-i mutlak, hikmet sahibi, herkesin iyiliği için hükmeden bir Tanrı'ya inanç sorgulanmaktaydı; bir anlamda Tanrı'nın ölümünün kaotik düzlemi söz konusu olur bu harpte. 20. yüzyılı biçimlendiren radikal değişim ve özgürlük hareketliliği, temelde modernizm eleştirisi yapan (ki bazıları, bu kültürü tamamen reddedip deli damgası yiyenlerin, tek akıllılar olduğunu savunur) birçok düşünür ortaya çıksa da egemen kültür postmodernizmin çıkışına kadar modern paradigmaya dayanır. Anlam, hakikat vb. konulardaki bütünsellik yitimini getiren tartışma (nihilizm vb.) ve hareketlerin sonunda postmodernizm neredeyse her şeyin sonunu ilan edecektir.¹⁴⁸

3-Tarih Yazımı ve Anlatının Portresi

Bütün savaş anlatılarında olduğu gibi I. Cihan Harbi'nin anlatısında da taraf/lı/sız/lık tartışması öne çıkmıştır; fakat burada, çağdaş iletişim araç ve imkânlarının yoğunluğu ve propaganda ve kamuoyu olguları meseleyi daha farklı bir düzeye çekmiştir. Collingwood, tarihçinin tarafsızlığı imkânını tartışırken önyargıya örnek olarak Cihan Harbi'nin tüm suçunun Almanya üzerine yıkılmasını tartışır.¹⁴⁹ Tarafsızlık meselesini, önyargıya sahip olma ve tarihsel olaylar hakkında ahlaki yargıda veya değer yargısında bulunma olarak ikiye ayırır. Önyargı bağlamında tarafsızlığı, önce *imkân* sonra *gerekliliği* üzerinden tartışır; öncelikle konunun kişisel ilgiye dâhil olmasının önyargıyı imkânsız kılacağını belirtir (şözelimi filozofların felsefe tarihi yazmaması gerektiğini ifade eder) ki bunun kuramsal çekiciliği onun pratikteki zorluğunu aşamaz -yani teori, imkansız olanı hedeflemektedir; dolayısıyla tarihçinin önyargılarını bilmesi ve bunları aşıkarak kılması onun yazımını güçlendirecektir.¹⁵⁰ Tarafsızlığın ikinci anlamı, tarihçinin yalnızca tek bir ahlak ilkesi, yani olguları olduğu gibi aktarmayı -tarafsız olma, iyi kötü, haklı haksız gibi değerlendirmelerde bulunmama- emreden ahlak yasasıdır.¹⁵¹ Sonuç itibarıyla değer ölçüleri (iyi şiir nedir bilmeden şiir tarihi yazılmadığı gibi) tarih yazımının temelindedir; fakat bu ölçüler yavaş da olsa yaşam tarzının değişimiyle birlikte zamanla değişirler. "Eğer bir kuşak değer ölçülerinin

¹⁴⁸ A.g.e., s. 239-245.

¹⁴⁹ R. G. Collingwood, *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*, Çev.: A. Hamdi Aydoğan, İstanbul 2005, s. 301; Collingwood, "Önyargıyı bir kimsenin sorduğu soruya belli bir cevabın doğru bir cevap olduğunu bulma arzusu" olarak tanımlar (A.g.y.).

¹⁵⁰ A.g.e., s. 302-305.

¹⁵¹ A.g.e., s. 306.

babalarınınkinden farklı olduğunu görüyorsa, tarihi yeniden yazması gerekecektir; başarısızlık telakki edilegelmiş şeyleri başarı diye düşüneceklerdir, barbarlığa sapma diye düşünüle gelmiş şeyleri yüksek ülkelerin zaferi diye düşüneceklerdir, ilerleme olarak görülmeyle alışılmış şeyleri yozlaşma diye düşüneceklerdir.”¹⁵²

Tarih yazımı, Collingwood’un belirttiği gibi yalnızca iyi ve kötü şeklinde değil işlevsel, yararlı vb. aşikâr veya zımni değer yargıları üzerinden oluşuyorsa bunun net örneği hem Batılı hem de Sovyet tarih yazımının Doğu Cephesine yönelik rölatif sessizliğidir. Sovyetler için Cihan Harbi, kapitalist ülkelerin sömürge ve pazar kavgasından ortaya çıkmış emperyalist bir savaştı. Bu emperyalist savaş, Bolşeviklerin umduğu gibi, bir iç savaşa dönüşmüş ve bu Rus iç savaşı (1918-21 arası) komünistler için iktidarı ele geçirmenin meşrulaştırım kaynağı ve dolayısıyla Sovyet kuruluş mitosunun ana referansı olmuştur. “Rusya’da iç savaşa o kadar büyük bir tarihsel önem verilmiştir ki, 1914-17 yılları arasında yaşananlar gölgede kalmıştır. Gerçekten, halkın hafızasında iç savaşın hatırasının dünya savaşının hatırasını gömdüğünü söylemek abartı olmaz.”¹⁵³ Sovyet yaklaşımı, -Batılı ülkeler birçok anıt ve heykel dikerek Cihan Harbinde ölenlerin hatırasını somutlaştırırken- harpte ölenler (ki en az 1,3 milyon askerden bahsediyoruz) için bir anıt dikmemiştir. Bu da savaşın Rusya tarafından ne düzeyde bir ihmalle değerlendirildiğinin göstergesidir (agy). Esasen, Komünizmin çöküşüyle birlikte dönemin zihniyeti de yenisiyle değiştirilmiş ve günümüzde harple ilgili birçok popüler eserin yayınlanmasının imlediği gibi, farklı bir ilgi oluşmuştur.¹⁵⁴

Modernist tarihçiler için Birinci Cihan Harbi, 19. yüzyılın ana akımı olan pozitivizmin ettiği vaatlerin yok edildiği “trajik bir felaket” olarak anlayabilirler. Bu anlayışa göre savaşın çıkış nedenleri temelde Batı uygarlığının niteliklerinden yani militarizm, kapitalizm, milliyetçilik gibi formlara bürünen vahim kusurlarından kaynaklanmıştır. Savaşın etkisi, Avrupa toplumlarının uygarlıkları üzerinde yükselen duruşlarını temelden sarsmış ve gelecekte kendilerini bekleyen felaketleri önlemeyecek bir zaafa taşımıştır. “Cephedeki askerin kurbanlaştırılması, bir bütün olarak Avrupa toplumlarına uzanıyordu. Birinci Dünya Savaşı bir zincirleme travmalar reaksiyonu başlatmıştı: Savaştan iktisadi bunalıma, tekrar savaşa ve Holokost’ta soykırıma, Avrupalıların

¹⁵² A.g.e., s. 310.

¹⁵³ Fuller, s. 32; İç savaş, Rusya’nın Birinci Cihan Harbi’ndeki sivil ölümüne ek bir artışa neden olarak, nüfus kaybını çok daha dramatik hale getirmişti. Kennedy, s. 339.

¹⁵⁴ Fuller, s. 33.

kendi ilişkileri üzerinde kontrolü büyük ölçüde yitirdiği bölünmüş bir Avrupa'ya dek uzanıyordu bu travmalar."¹⁵⁵ Postmodernist bir tarih yazımı ise, Cihan Harbi'ni "Batı uygarlığının korkunç iktidar oyunlarının eşine rastlanmayacak bir nitelikte sahnelendikleri bir evre" şeklinde yorumlayabilir. Postmodernist, savaşı yapıbozum üzerinden okuduğunda şeref, haysiyet, ulus ve görev gibi kavramların savaşın kanlı sahnelerinde ve bu sahnelerin realize olduğu meydanlarda yapıbozuma uğradığı analizini yapacaktır. Dahası, Avrupa'nın büyük güçlerinin Cihan Harbini tanımlarken sık sık kullandıkları "bütün savaşları sona erdirmek için" bir savaşa tutuştukları şeklindeki argüman, bu savaştan daha ölümcül bir savaşta (II. Dünya Savaşı) sergilenen iktidar oyunlarına neden olması nedeniyle geçersiz olacaktır. Savaşla birlikte eşitsizlikler (ör. cinsler arasındaki) ve sınıf çatışmaları artıp keskinleşirken (ki bu sorunlara kökten çözüm önerisiyle meydana çıkan Sovyetlerde hepsinden fazla düzeyde bir varlık söz konusuydu) ırk temelli nefret söylem ve edimleri (renk veya etnisiteyi temele alan) gittikçe artmakta ve Avrupa'nın yapısal temelini sarsmaktaydı.¹⁵⁶

4-Savaş Sonrası Sanat

Cihan Harbi'nin başat yeniliklerinden biri olan Siper Savaşı (ve deneyimi), savaş sonrasının sanatına (resim başta olmak üzere) önemli bir etkide bulunmuş, farklı ülkelerdeki sanatçıların farklı üsluplarla bu deneyimi (kolektif veya bireysel) resmettikleri gözlenmiştir. Hatta birçok İngiliz sanatçının 'savaş ressamı' olarak görevlendirilmesi de dikkat çekici bir olgudur. Savaşın toplu (topyekûn) niteliği ona katılan birçok sanatçının olmasını ve kendi hikâyelerini anlatmalarını netice vermiştir ki birçok sanatçının savaşta hayatını kaybettiği olgusu da dikkate alınması gereken başka bir olgudur. Yapılan incelemelerde, ülke ve akım düzeyinde farklılıkların (Fransız Kübistleri Alman Ekspresyonistleri, İtalyan Fütüristleri, İngiliz Vortisistleri gibi) söz konusu olduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁷ Osmanlı özelinde bakıldığında savaşın bağlam ve biçim açısından farklılaştırıcı etkisinin belirgin olduğu gözlenmektedir. Savaş öncesinde Osmanlı'da ağırlıklı olarak minyatür ve minyatürlü el yazmaları gibi sanatlar nakkaşhanelerde üretilirken aynı zamanda hattatlığın da önemli bir estetik icra olduğu gözlenir; fakat plastik sanatlara yönelik bir kaygının olmadığı anlaşılmaktadır. Avrupa sanatına

¹⁵⁵ Smith, s. 120.

¹⁵⁶ A.g.e., s. 121.

¹⁵⁷ Derya Uzun, *21. Yüzyıl Batı Resminde Birinci Dünya Savaşının Etkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Master Tezi, İzmir 2005.

yönelik ilginin (ve dolayısıyla oralarından sanatçı getirme ve sanat eğitimi almaları için oralara öğrenci gönderme etkinliğinin) artışının Tanzimat dönemiyle başladığı görülmektedir. Resim sanatı ise ağırlıklı olarak yabancı seyyah ve ressamların gravürleri ve oryantalist düşünce içerikleri bağlamında (Bellini gibi istisnalar olsa da) dış aktörler tarafından ve az bir icra alanına sahip bir hikâyeye sahiptir.¹⁵⁸

Savaş, sanat eğitimi almaları için Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin eğitim sürecini yarıda keser ve ülkelerine (kimisi savaşa katılmak, kimisi düşman ilan edilen ülkeden çıkmak vb.) çeşitli ama hepsi de savaşta buluşan sebeplerden dolayı dönmelerine neden olur. Bu sanatçıların bir kısmı hem Cihan Harbi'ne hem de Kurtuluş Savaşı'na katılmış, dolayısıyla dönemin Avrupa sanat akımlarını öğrenmelerinin yanı sıra aynı kültürün fertlerinin bir kısmıyla da savaşmış bir yeni sanatçı profili ortaya çıkmıştır. Savaş, resim sanatını (Osmanlı dönemiyle de bir kıyas anlamında) manzaralı ve figürsüz (veya durağan figürlü) betimlemelerin yoğunluğunda uzaklaştırıp toplumsal sorunlara eğilmesini sağlamıştır. Sanatta görülen bu temel değişimle birlikte "Saraydan manzaralı puslu ve romantizm duygusunu ön plana çıkaran ekspresyonist akımın versiyonu sayılabilecek durağan resimler yerini savaş sonrası daha keskin konturlara sahip, hareketli figürler ve temalar almıştır. Dünya savaşı sonrası, sanat için sanat kavramı artık toplum için sanat olarak değişmiştir."¹⁵⁹

Savaş, yalnızca koşulları değiştirmemiş, aynı zamanda koşullar içinde sanatın öne çıkan biçimlerini de farklılaştırmıştır.¹⁶⁰ Cihan Harbi sonrası, biçimsel bağlamda iki yenilik dikkat çekmektedir; "Avrupa'nın batı yarısında *gerçeküstücülük* ile karışan ya da onu önceleyen *Dadaizm* ve *Doğu'da*,

¹⁵⁸ Candaş Keskin, "I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye'de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi", *Akademik Bakış*, 7/14 (2014), s. 278.

¹⁵⁹ A.g.m., s. 278.

¹⁶⁰ "Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'da savaş öncesi avangardını, eserlerinde bu savaşa ilişkin eser meydana getirmek; resmi siparişler yoluyla devlet ve toplumun modern sanata bakış açısı üzerinde etkili olmak; daha önce karşı çıktıkları burjuva ve hâkim değerlerin estetik beğenisi ile değerlerine yaklaştırmak veya bu ayrımı gerek estetik, gerek de sosyal ve politik angajman bakımından daha da derinleştirmek; bazı akım, eğilim ve grupların değişimini sağlamak, bazılarının sonunu getirmek veya başlangıcını hazırlamak; neden olduğu travmatik etkilerle, onların sanatlarına yeni anlamlar kazandırmak, yeni sanat anlayışları geliştirmelerini sağlamak veya geleneksel biçimlere yaklaştırmak; sanat piyasasını değiştirmek suretiyle, sanatlarına yeni alıcı kitleleri oluşturmak veya yeni kitlelerin beğenisine uyum sağlamak gibi çok çeşitli etkilerde bulunmuştur." Alper Demirbaş, *Birinci Dünya Savaşının Avrupa'daki Sanat Ortamına Etkileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 203.

Sovyetler Birliği'nde doğan *yapımcılık* (constructivism).¹⁶¹ Savaş ve devrimlerin etkisinin avangart sanatlardaki gerçeküstücülük etkisi, resim ve şiirde gözlendiği gibi sinema gibi kamera sanatlarında da gözlenir.¹⁶² Savaş, genç bir sanat dalı olan sinemanın da ulusal deneyimlerin de etkisiyle farklı yönlerle doğru kaymasına neden olur. Sözgelimi mağlup ülkelerden olan Macaristan'da sinema 1918 öncesinde çoğunlukla devrimci bir nitelik taşımazken Bolşevik ihtilali, ülkede kurulan komünist rejim gibi ideolojik nedenlerle sonrasında devrimci bir nitelik (Kertész'in *Jön Az Öcsém/Kardeşim Geliyor* 1919, adlı filmi gibi) kazanacaktır. Kısa bir etkiden sonra değişen siyasal sistem sinemayı 1920'den sonra özel/kapitalist üretim sistematiğine (Holywood'a) devredecektir.¹⁶³ Devrimler de avangart sanatı biçimlendirir; bu bağlamda Sergey Diaghilev'in baleyi avangart bir araca dönüştürdüğü dile getirilir.¹⁶⁴

Bütün bu oluşum ve biçimlen(dir)melerde hem eski siyasal düzenlerin dağılması nedeniyle yeni biçimlerde sanatsal oluşumların farklılaşması ve yekûnunun değişmesi (örneğin İspanya'da şiir 1936-9'lara, yani iç savaşa kadar uluslar arası bir etki göstermeyen ama güçlü bir faktördü, ya da Osmanlı'nın dağılması, sonrasındaki siyasal oluşumların kendi tarzlarını meydana getirmelerine neden olur) yönünde bir etki gösterir; Ayrıca sanatın merkezinin neresi olacağı gibi mücadeleler (Paris, Moskova, Berlin vb.) de söz konusudur ki bu olgu, savaş dolayısıyla yaşanan göçün de etkisiyle biçimlenir. Bu merkezler öne çıkarken eski ve yeni arasındaki düşünsel ve sanatsal mücadele de belirgindir: "Aslında bütün ülkelerde sanatsal yeniliğin bayrağını taşıyan ve herkesin hayran olduğu ve yeni dünyadan çok eski dünyadan çıkıp gelen sadece iki avangard sanat vardı: Sinema ve caz."¹⁶⁵ Mücadele, savaş öncesinde reddedilen bazı birimlerle uzlaşmayı da beraberinde getirir: Eski ve yeninin karışımını.¹⁶⁶ Eski ve yeni dünya zihinsel duruşu da gerçeklik (travmatik deneyimlerle kendini hissettirir) ve ondan kaçışı temsil ettiği dile getirilebilecek olan gerçeküstücülük (Dada, sürrealizm vb.) arasında sanatsal

¹⁶¹ Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl, s. 211.

¹⁶² Edebiyatta Eluard, Pablo Neruda, Aragon, Garcia Lorca, Cesar Vallejo; Max Ernst Magritte, Joan Miro, Salvador Dali gibi isimler öne çıkarken, sinemada Luis Bunuel, Jacques Pravert, fotoğraf gazeteciliği de Henri Cartier-Bresson ile gerçeküstücülükle tanışır. A.g.e., s. 213.

¹⁶³ Tolga Yalur, *Devrimden Sonra Birinci Yüzyıl: Yönetmenlerin İzinde Macar Sineması*, Ankara 2009, s. 16.

¹⁶⁴ Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl, s. 214.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 215.

¹⁶⁶ Burada belirleyici olan sanatsal değer ve tutumlar, genelde düzen yanlılığı ve düzen karşıtlığı (özellikle savaş öncesinde etkindir) arasındaki sarkaçta şekillenir. Demirbaş, s. 204.

üretimin salınımını da beraberinde getirir.¹⁶⁷ Son tahlilde savaş, toplumsal ve politik yönelime götüren, kozmopolitik değerlere yönlendiren (ki bu milliyetçilik çağında bir savaş karşıtlığını temsil edecektir), sanatçının süreç içinde birçok propaganda benzeri reel dünyanın işlevlerini yerine getirmesine neden olan, devrimlerin başarısı için halkın mobilize edilmesinde sanatın işlevsel kılınmasını netice veren (Ekim Devrimi gibi), özellikle teknolojinin kullanımıyla yeni sanat dal ve anlayışlarını ortaya çıkaran, yeni devlet formülasyonlarını ve halkını tahkim etmede politik bir aktivizm kaynağı olarak işlev kılındığı gibi muhalefetin dili olabilecek bir form da ortaya koyan bir sanat formu ortaya konmasında etkin olur.¹⁶⁸

Sonuç

20. yüzyılın sosyo-politik örgütlenmesi (öncesi ve sonrasıyla) I. Cihan Harbi'nin getirmiş olduğu yeni anlam ve yaşantı dünyasının reel koşullarına dayanır. Cihan Harbi, hem bir faktör ve süreç hem de bir sonuç olarak okunabildiği gibi bu metinde temel olarak bir faktör ve süreç olarak çağın birikimlerinin yeni bir formülasyona taşıyıcılığı üzerinden okunmuştur. Yüzyılın miras aldığı çatışma alan ve türleri, siyasal bir çatışmayı ürettiği gibi sosyal ve ekonomik formun bu çatışmayla şekillenmesine de neden olmuştur. Savaş, bu örgütlenme biçimlerinin kavşak noktasındaki alacakaranlıkta şekillenen bir total deneyimdir. Bu deneyim, hem sanayileşme gibi reel dünyanın yeni üretim tarzını hem de onun teknik kısmını işlevselleştiren ilk sanayileşmiş (dolayısıyla teknolojik) ve topyekûn (kuşatıcı) bir savaş türü ortaya çıkarmıştır ki bu, savaş olgusunun hem nitelik hem de nicelik bağlamında dönüşümünü netice vermiştir. Savaşın yeni formu aynı zamandan muharip ve muhatapların da değişimi anlamına gelir; artık eski savaş formundaki gibi yalnızca askerler savaşmamakta ve yalnızca askerler ölümle doğrudan yüzleşmemektedir: Savaş, artık kitlesel bir deneyim ve tehlikedir. Öte yandan kitlesel hedef olgusu, aynı zamanda her yeri bir savaş alanı haline getirmiştir. Savaşın teknolojikleşmesinin getirdiği yeni mücadele formu olarak siper de yepyeni bir savaş deneyimi anlamına gelir ki siperle birlikte, kahramanlık öykülerini inşa eden meydan muharebesinin yiğitlik formu bir yere tıkmışlığın getirdiği belirsizlik ve korkuyla yer değiştirir. Bütün bu yeni savaş form ve uzantıları, dünyanın yepyeni bir örgütlenmeye doğru yönelmesine neden olur: Eski diplomasinin yerini yenisi alır imparatorlukların

¹⁶⁷ Aynı etki, nesne'ye yönelmeyi (nesnellik) ve Rusya'daki non-figüratif yaklaşımın ortaya çıkmasını da belirler. A.g.t., s. 206.

¹⁶⁸ A.g.t., s. 207-211.

yerini ulus devlet, liberalizmin karşısına komünizm ve faşizm gibi yeni ve güçlü rakipler çıkar, uluslar arası sistem ve bilimsel çabanın bu sistemi anlamaya yönelmesi gibi yeni ve birbirine bağlılığının arttığı bir dünya politik alanı ortaya çıkar, ekonomi buhranlar ve sömürgeciliğin dönüşümü gibi yeni deneyimlerle faşizme razı edecek güçte değişimler getirir; aile, toplumsal cinsiyet kalıpları, sınıfsal yapı vb. toplumun yapısal ve düşünce, din, sanat vb. gibi kültürel biçimlerinde keskin değişim ve dönüşümler yaşanır. Son tahlilde Cihan Harbi, sürrealizm akımında gözlendiği gibi, insanların reel dünyadan kaçıp güvenli bir zihinsel liman arayacağı kadar çetin bir deneyimdir ve bu tarihin en kanlı deneyimi, hangi mesafeden bakılırsa bakılsın 20. yüzyılın öyküsünün tam ortasında duran bir travmadır.

KAYNAKLAR

ANDERSON, Perry, *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, Çev.: Simten Coşar, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

APPLEBY, Joyce, *Amansız Devrim -Kapitalizm Tarihi*, Çev.: Ali Cevat Akkoyunlu, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.

ARENDRT, Hannah, *Şiddet Üzerine*, Çev.: Bülent Peker, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

ARENDRT, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları I -Antisemitizm*, Çev.: Bahadır Sina Şener, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1980)*, C.I, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1994.

BECK, Ulrich, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, Çev.: K. Özdoğan-B. Doğan, İthaki Yayınları, İstanbul 2011.

BULL, Stephen, *World War I Trench Warfare (1) 1914-16*, Osprey Publishing, Oxford 2002.

CHILDE, Gordon, *Kendini Yaratan İnsan: İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi*, Çev.: Filiz Ofloğlu, 8. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul 2006.

CLAUSEWITZ, Carl Von, Carl, *On War*, trns.: J.J. Graham, Start Publishing LLC, New York 2012.

COLLINGWOOD, R. G., *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*, Çev.: A. Hamdi Aydoğan, YKY, İstanbul 2005.

CROIZER, M.J.-S. P. HUNTINGTON-J. WATANUKI, *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilatera*, New York University Press, New York 1975.

De WAAL, Frans, *İçimizdeki Maymun: Biz Neden Biziz?*, Çev.: Aslı Biçen, Metis Yayınları, İstanbul 2008.

DEMİRBAŞ, Alper, *Birinci Dünya Savaşının Avrupa'daki Sanat Ortamına Etkileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

EROL, Mehmet Seyfettin-BİNGÖL, Oktay, "Birinci Dünya Savaşı'nın Afrika'ya ve Sömürgeciliğe Etkileri", *Akademik Bakış*, 7/14 (2014), s. 177-196.

FROMM, Erich, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Çev.: Y. Salman ve N. İçten, 8. Baskı, Payel Yayınları, İstanbul 2014.

FULLER, William C., Jr., "Doğu Cephesi", Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 31-62.

GIDDENS, Athony, *Sosyoloji*, Çev.: Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008.

GOULD, Stephen Jay, *Yaşamın Tüm Çeşitliliği: İlerleme Mitosu*, Çev.: Rahmi Ögdül, Versus Yayınları, İstanbul 2009.

HABECK, Marry R., "Birinci Dünya Savaşı'nda Teknoloji: Aşağıdan Bir Bakış", Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 91-117.

HALE, William, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, Çev.: Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.

HARMAN, Chris *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*, Çev.: Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, İstanbul 2010.

HEYWOOD, Andrew, *Siyasi ideolojiler: Bir Giriş*, Çev.: Ahmet Kemal Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara 2013.

HOBSBAWM, Eric J., *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Çev.: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul 1996.

HOBSBAWM, Eric J., *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, Çev.: Osman Akınhay, Agora Yayınları, İstanbul 2008.

HOBSBAWM, Eric J., *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev.: Abdullah Ersoy, 2. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

HOWARD, Michael, "I. Dünya Savaşı'nı Yeniden Değerlendirmek," Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 11-30.

İÇLİ, Tülin Günşen, *Kriminoloji*, 7. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2007.

KANYA-FORSTNER, A.S., "Savaş, Emperyalizm ve Sömürgeciliğin Sona Erişi," Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 207-230.

KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askerî Çatışmalar*, Çev.: Birtane Karanakçı, 8. Baskı, İŞ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

KESKİN, Candaş, "I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye'de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi", *Akademik Bakış*, 7/14 (2014), s. 263-279.

KISSINGER, Henry, *Diplomacy*, Simon&Schuster, New York 1994.

MALEŠEVIĆ, Siniša, *The Sociology of War and Violence*, Cambridge University Press, New York 2010.

MANN, Michael, *Demokrasinin Karanlık Yüzü – Etnik Temizliği Açıklamak*. Çev.: Bülent O. Doğan, İthaki Yayınları, İstanbul 2012.

MAZOWER, Mark, *Karanlık Kıta Avrupa'nın 20. Yüzyılı*, Çev.: Mehmet Morali, 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

MİNİH, Ho Şi, *Seçme Yazılar*, Çev.: Aydın Kurtuluş, Aşama Yayınları, Ankara 1975.

MÜEZZİNOĞLU, Ersin, "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar", *History Studies*, 4/1 (2012), s. 399-417.

OZAN, Emre, "Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Bakış*, 7/14 (2014), s. 197-214.

ÖZÇELİK, Mücahit, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (2010/2), s. 253-269.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*, 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

SCHMITT, Carl, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, Çev.: A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2014.

SMITH, Leonard V., "Cephede Anlatı ve Kimlik 'Teori ve Bitli Piyade'", Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 119-149.

STEINER, Zara, "Savaş, Barış ve Uluslar arası Devlet Sistemi Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 231-266.

STODDARD, Lothrop, *1914-1921 I. Cihan Harbi Sonrasında İslam Âlemi: Bir Medeniyet Sorgusu ve Arayışı*, Çev.: Ali Rıza Seyfi, Haz.: Kamil Yeşil, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002.

Tanks and Trenches: First Hand Accounts of Tank Warfare in the First World War, Ed.: David Fletcher, The History Press, Gloucestershire 2009.

TARNAS, Richard, *Batı Düşüncesi Tarihi II*, Çev.: Yusuf Kaplan, Külliyyat Yayınları, İstanbul 2012.

TUNCAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1978.

Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1979.

UZUN, Derya, *21. Yüzyıl Batı Resminde Birinci Dünya Savaşının Etkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Master Tezi, İzmir 2005.

WESTWELL, Ian, *Resimli Harp Tarihi: I. Dünya Savaşı*, Çev.: Oktay Etiman, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

WINTER, Jay- PARKER, G.-HABECK, M.R., "Giriş," Ed.: J. Winter-G. Parker-M.R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev.: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.3-11.

YALUR, Tolga, *Devrimden Sonra Birinci Yüzyıl: Yönetmenlerin İzinde Macar Sineması*, Phoenix Yayınları, Ankara 2009.

SÖMÜRGEÇİLİĞİN EKONOMİK, SOSYAL, SİYASAL DÖNÜŞÜMLERE ETKİLERİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Yrd. Doç. Dr. Serdal FİDAN*

Giriş

Modern Dünya Tarihi “sömürgecilik, kapitalizm ve emperyalizm”in tarihinden başka bir şeyi ifade etmemektedir.¹ Özelde Avrupa’da genelde ise bütün dünyada ülkeler arasında çekişmelere ve savaşlara neden olan etkenler bu üç kavramla ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Günümüzden birkaç yüzyıl önce dünya nüfusunun iki milyar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun dörtte üçü bir ayrıcalığı olmayan insanlardan, dörtte biri ise ayrıcalıklı insanlardan oluşmaktaydı. Az olan kategoriyi temsil eden insanlar yeryüzünde merkezde ve söz sahibi olan kitleyi, çoğunluğu temsil eden kategoriyi, çoğunluğu oluşturan insanlar ise merkezin dışında kendi sosyo-kültürel çevrelerinde merkezde olup bitenlerden bihaber hayatlarını devam ettiren kitleyi oluşturmaktaydı. Bu iki kategoriyi oluşturan toplumsal yapılarda hiyerarşik olarak söz sahibi olanlarla diğerleri arasında sahte ilişkiler mevcuttu.² Bu ilişkiler güçlü olanın diğerlerini maddi ve manevi bakımdan sömürmeleri üzerine kuruluydu. Bu bağlamda kendini ayrıcalıklı olarak görenlerle diğerleri arasında dünya genelinde tarihsel bakımdan sürekli bir mücadelenin olduğunu görmekteyiz. Azınlığın oluşturduğu kitle (batılı beyaz adam) kendini diğerlerinden siyasi, ekonomik ve kültürel olarak üstün görmekteydi. Siyasi, ekonomik ve kültürel bağlamda diğerlerine üstünlük kurmayı amaçlayan kitle sömürgeciliği kendine bir araç edinmiştir. Bu anlayış daha sonraki zaman diliminde dünya üzerinde çekişmelerin ve savaşların temel argümanını oluşturmuştur.

1-Sömürgeciliğin Tarihsel Gelişimi

Sömürgeciliği tarihini Antikçağ’dan başlatabiliriz. Antikçağ’da güçlenen devletler hâkimiyet alanı dışındaki yerlere vatandaşlarını şartlara göre

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, TRABZON. serdalfidan@ktu.edu.tr

¹ Fikret Başkaya, *Avrupa-Merkezcilik, Özgür Üniversite Kavram Sözlüğü*, Ed.: Fikret Başkaya, Ankara 2005, s. 46.

² Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, Çev.: Bayram Doktor, İstanbul 1990, s. 20.

gönüllü veya zorunlu olarak yerleştirmişlerdir. Bu yerleşmeleri izah etmek üzere Latince “colonus” ve “colonia” kelimeleri kullanılmıştır. “Colonia” bir yere göçüp yerleşme anlamındadır. Bu kelime Roma İmparatorluğu döneminden itibaren “sömürge” anlamında kullanılmış ve bu kelimedden “coloniser” sömürgeleştirmek ve “colonisation” sömürgeleştirme gibi kavramlar türetilmiştir. Sömürgeciliğe Arapçada “İsti’mar”, sömürgeleştirilen yere “müsta’merc” denilmiştir. Türkçede ise müstemleke denilmiş ve sömürmek fiilinden sömürme ve sömürgecilik kelimeleri türetilmiştir.³

Sömürgecilik ve sonrasında gelişmeye başlayan ilkel kapitalizm; XV. yüzyıldan itibaren coğrafi keşifler sonucunda yeni ticaret (ipek ve baharat) yolları ve Amerika Kıta’sının keşfiyle birlikte Avrupalıların başta İspanya, Portekiz olmak koşuluyla İngiltere, Fransa, Hollanda gibi ülkeler tarafından başlatılan ve daha sonra XIX. yüzyılda Asya ve Afrika’yı içine alan başata ekonomik, siyasi, askeri etkiler olmak koşuluyla dinî ve kültürel yayılcılığı ifade eder.⁴ Bu bağlamda sömürgecilik bir yandan dünyanın zenginliklerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı amaçlarken diğer yandan da bütün insanlığı Batı’nın dinî ve kültürel düşüncesiyle dönüştürmeyi amaçlamıştır.

Sömürge; bağımsızlığını yitirmiş, başka ülkenin malı olmuş coğrafya, ülke ve yer anlamında da kullanılır. Dolayısıyla sömürge, sömüren ülkenin yararına üretim yapmak ve kendi üretiminden yararlanamamak anlamına da gelir.⁵ Bu bağlamda sömürgecilik evrensel ahlak anlayışında bir haksızlık ve hukuksuzluğa işaret eder. Bu konuda tüm dinî, felsefi ve sosyal doktrinler sömürgeciliği meşrulaştırmaları imkânsızdır. Fakat Batı dünyasının, coğrafi keşiflerle başlayan Rönesans ve Reformla birlikte devam eden ve sonrasında kapitalizm ve endüstri devrimi ile ilerleyen toplumsal ve tarihsel süreçleri sömürgecilik üzerine kurulan bir gerçeği ifade ettiğini belirtebiliriz. Bu bağlamda sömürgecilik modern kültür diye ifade edilen Batı kültürünün kurumsallaşma sürecini oluşturan önemli ayaklarından birini oluşturur. Sömürgecilik aynı zamanda kapitalist yayılcılıkla da ilişkilidir. Batı’nın dünya zenginliklerini kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürme sürecini içerir. Bu dönüştürme süreci aynı zamanda modern kültürün ortaya çıkmasının ve dünyayı bu modern kültür üzerinden anlamlandırmanın yoludur.⁶ Bu durumu

³ Ahmet Kavas, “Sömürgecilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.IX, İstanbul 1994, s. 394.

⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: Osman Akinhay-Derya Kömürcü, Ankara 1999, s. 690-691.

⁵ Orhan Hançerlioğlu, “Sömürge”, *Felsefe Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1979, s. 148.

⁶ Mustafa Aydın, *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, İstanbul 2013, s. 419-420.

en iyi açıklayan “kargo inancı” anlayışıdır. “Kargo inancı” Melanezya toplumlarında yaygın olan bir inanca dayanmaktadır. Bu inanca göre diğer dünyada ki atalar/kahramanlar veya tanrılar gemilerle gelecek ve yerli halka zenginlikler dağıtarak herkesi mutlu edeceklerdir. Bu inanç doğrultusunda gözlerini ufka dikip gemileri beklemişler. Bir gün ufukta gemileri gördüklerinde bu inancın gerçekleştiğine inanırlar. Gemilerle gelenlere inançları doğrultusunda tam bir teslimiyetle bağlanırlar. Gelenler Avrupalı sömürgeci tüccar ve misyonerlerdir. Gelenler yerli halka birçok maddi şeyler verir ve halkın hayat tarzlarını değiştirirler fakat yerli halkın maddi zenginliklerini ve değerlerini alıp götürürler.⁷ Bu bağlamda sömürgecilik hem manevi değerlerin dönüştürülmesini içerirken hem de yer altı ve yer üstü zenginliklerinin Batıya taşınmasını içermektedir.

Kiernan, sömürgeciliği “metropolitan” bir gücün Avrupa, ABD dışında bir ülkenin toprağını zor kullanarak uzun süreli ister zora isterse isteğe bağlı olarak işgal altında tutma” şeklinde tanımlar. Sömürgeciliği tarihin bütün dönemlerinde görülen bir uygulama olarak belirtir. Kiernan, sömürgecilik üzerine yapılan tanımlardan hareketle sömürgecilik ve emperyalizm kavramlarının neredeyse eşdeğer fenomenlere tekabül ettiklerini belirtir ve 1870-1914 yılları arasını sömürgeciliğin zirveye çıktığı dönem olarak görür ve bu dönemi emperyalizm çağı olarak tanımlar.⁸ Sömürgeciliğe çok yakın olan emperyalizm sömürgeciliğin farklı bir boyutudur. Emperyalizm, Avrupa’nın büyük devletlerinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi devrimiyle birlikte dünya üzerinde genişlemelerine verilen addır. Bu bağlamda emperyalizm Avrupa’da kuvvet politikasının, devletlerarası sürtüşme ve ekonomik çekişmelerin dolayısıyla ham madde rekabetinin denizaşırı bölgelere yayılması olarak görülür. Sömürgeciliğin tarihi ilk çağlara dayansa da, Avrupa’nın özellikle XIX. yüzyılda endüstri devrimi sonucu karşılaştığı ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlarına çözüm getiren bir yöntem olarak yenidir. Sömürgecilik ve emperyalizm doğuşu ve gelişimiyle birlikte zaman içerisinde yol ve yöntem değiştirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Sömürgeci ve emperyalist güçler arasındaki çatışma ve çekişmeler iki dünya savaşının ortaya çıkmasının asıl nedeni olarak kabul edilmektedir.⁹

⁷ Celalettin Vatandaş, “Kapsam ve Yöntem Açısından Türk Modernleşmesi” *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ed.: Mehmet Zencirkıran, Bursa 2013, s. 69.

⁸ Mehmet Akif Okur, *Emperyalizm Hegemonya İmparatorluk*, İstanbul 2012, s. 90.

⁹ Kudret Ulusoy, *Emperyalizm Kışkıracıdaki Türkiye*, Ankara 2005, s. VI-VII.

Emperyalizm ve sömürgeciliği birbirinden ayıran Ferro, sömürgeciliğe dönüşen ve dönüşemeyen hâkimiyet biçimlerinin bulunduğunu belirterek sömürgeciliği; yabancı bir coğrafya işgal edildikten sonra göçmenlerin yerleşerek toprağı işlemeleri olarak görür.¹⁰ Kolonileştirmeyi bu şekilde kabul edersek tarihi bakımdan Eski Yunan'a kadar götürebiliriz.¹¹ Sömürgecilik kavramı özellikle endüstri devrimiyle birlikte yerini emperyalizm kavramına bırakmıştır. Bu iki kavram arasında anlam bakımından yakınlık olmasından dolayı birbirlerinin yerine kullanılırlar. Emperyalizm, özellikle Avrupa'nın büyük devletlerinin endüstri devriminin gerçekleştiği yüzyılın ikinci yarısında öteki kıtalar üzerindeki genişlemesine verilen addır.¹² “Sömürgecilik, bir devletin egemenliğini başka topraklar ve halklar üzerinde kurması ya da genişletmesidir.” Sömürgecilikle emperyalizm deyimleri arasında kesin bir ayırım yapılamamıştır. Sömürgeciliğe yakın bir kavram olan emperyalizm özellikle XIX. yüzyıldan itibaren endüstri devrimiyle birlikte Batılı büyük devletlerin öteki kıtalar üzerindeki genişlemelerine verilen isimdir. Avrupa devletlerinin sömürgeler kurmak yoluyla genişlemeleri XIX. yüzyılın bir olgusu değil XV. yüzyıldan beri Avrupa tarihinin önemli bir özelliğidir.¹³ Günümüzde sömürgecilik deyimini son yıllarda kullanılmaz olmuştur bunun sebebi ise, dünyada sömürgeleştirilecek alanlarının neredeyse olmaması ve sömürgecilik kavramı yerine daha az tepkiyle karşılanan küreselleşme kavramının kullanılmasıdır.

Endüstri Devrimi'yle birlikte Avrupa dünyanın hem ekonomi hem de siyasi merkezi hâline gelmiştir. Böylece Avrupa sanayileşme sürecine bağlı olarak artan üretimine ve ortaya çıkan ham madde ihtiyacına kaynak aramaya başlamıştır.¹⁴ Endüstri Devrimi'ne kadar var olagelen klasik sömürgecilik anlayışı değişerek farklı bir boyut kazanmıştır. Sömürgeler ticaret yapılan coğrafyalar olmasının yanı sıra hızla ilerleyen sanayiye ham madde sağlayan depo hâline gelmişlerdir.¹⁵ Bu bağlamda klasik sömürgecilik anlayışı, XVI. yüzyıldan itibaren sürdürdüğü talanı ve yaymacılığı andıran yapısını değiştirerek daha çok “yeni pazar bulma” temeline dayanan emperyalizm hâline

¹⁰ Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi, 13. Yüzyıl-20. Yüzyıl*, Çev.: Muna Cedden, Ankara 2002, s. 14-19.

¹¹ Okur, s. 93.

¹² Marshall, s. 691; Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, Ankara 2014, s. 225.

¹³ Sander, s. 225.

¹⁴ Sander, s. 208.

¹⁵ J.M. Blaut, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa Merkezci Tarih*, Çev.: Serbun Behçet, İstanbul 2012, s. 48.

gelmiştir.¹⁶ Gerçekten de Avrupalı devletler bu politikaları ile emperyalizmi Avrupa dışına taşıyarak, Avrupa içi çatışmaları da kıta dışında başka bölgelere kaydırmışlardır. Nitekim Almanya ve İtalya'nın, Avrupa güç dengelerini bozacağı zamana kadar Emperyalizm, Avrupa içi çatışmaları önleyen bir emniyet supabı olmuştur.¹⁷ Emperyalizm bir ulusun çıkarı için başka ulusların ve toprakların zenginliklerine (bu topraklar üzerindeki yer altı ve yerüstü zenginlikler ve insan emeği) hükmetmek biçimi olarak tanımlanabilir. Sömürü, hâkimiyet, bağımlılık ilişkilerinin geçerli olması için mutlaka söz konusu ülkenin egemen ülke tarafından işgal ve ilhak edilmesi gerekmez. Başka yöntemlerle emperyalist ilişkiler sürdürülebilir. Bu bağlamda çıkarları emperyal gücün çıkarlarıyla örtüşen yerli elit ile aydınların varlığı ve bunların egemen bir güç hâline gelmesi yeterlidir.¹⁸

Rönesans ve Reform sonrası yani modern çağlarda başlayan sömürgecilik ile daha önceki dönemlerde görülen sömürgecilik arasında farklılıklar vardır. Eski çağlarda sömürgecilik, Fenike ve Yunan kolonilerinde görüldüğü gibi halkı başka yerlere yerleştirmeyi amaç edinilirken, hatta XV. ve XVI. yüzyıl sömürgeciliğine benzeyen halkın başka halkı ezmesi ve daha çok yakın coğrafyalarda gerçekleşen bir eylem olma gibi benzerlikler olsa da, özellikle Ortaçağ'ın başlarından sonra vuku bulmaya başlayan bilimsel ve teknik devrimler sömürgeciliğe farklı bir yön kazandırmıştır. Bilimsel gelişim ve dönüşümler örneğin, barutun ve matbaanın keşfi, toplumsal hayatta yeni sosyal sınıfların doğması (ticari kapitalizm ve merkantilist ekonomik anlayış), okyanus dalgalarına dayanıklı gemilerin yapılması, pusulanın keşfiyle okyanusta hangi boylamda bulunulduğunun kesin tespiti sömürgeciliği yakın coğrafyalardan uzak coğrafyalara yani denizaşırı oluşumlara yönlendirmiştir.¹⁹ XV. yüzyılda Rönesans ile başlayan Avrupalılık bilincinin ortaya çıkmasının ardından, XVI. yüzyılda coğrafi keşiflerin hız kazandığı ve ardından sömürgecilik faaliyetlerinin şekillenmeye başladığı dönemdir. Bu dönemde matbaa, barut ve pusulanın kullanılmaya başlanması Avrupalılar lehine önemli bir üstünlük sağlamıştır.²⁰ Düşünce özgürlüğü kapsamında yönetimlere muhalif

¹⁶ Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, İstanbul 1994, s.196.

¹⁷ Mustafa Yılmaz, "Osmanlı Yenileşmesi", *Atatürk ve Cumhuriyet Tarihi*, Ed.: M. Derviş Kılınçkaya, Ankara 1998, s. 22-23.

¹⁸ Fikret Başkaya, "Emperyalizm" *Özgür Üniversite Kavram Sözlüğü*, Ed: Fikret Başkaya, Ankara 2005, s. 159.

¹⁹ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev.: Halim İnal, İstanbul 2000, s. 13-15.

²⁰ Gürbüz Evren, "Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ve Antiller Denizi, Pasifik ve Hint Okyanuslarındaki Fransız Sömürgeleri", *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İşbirliği Bildiri Kitabı*, Elazığ 2003, s. 39.

söylemlerin matbaa aracılığıyla yaygınlık kazanmasına rağmen, pusula ve barutun önemli hâle gelmesiyle keşif ve muharebe gücünü artıran Avrupa devletleri, bu üstünlüklerini Kıta Avrupa'sı dışında sömürgeleşme oluşturma vasıtası olarak kullanmaya başladılar. İnsanlık tarihinde derin izler bırakan sömürgecilik, Batı uygarlığının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Rönesans dönemiyle başlayan Avrupalılık bilinci, özellikle sanayi devriminin başlamasıyla birlikte yeni coğrafyaların keşfine zemin hazırlamıştır. Avrupa Kıtası'nda birbirleriyle sürekli savaş hâlindeki devletler büyümek, zenginleşmek ve daha güçlü olmak için yeni kaynaklar bulmak amacıyla önce Amerika Kıtası ile Uzakdoğu'ya yönelmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybetmeye başladığı dönemde ise, yeni topraklar arayışında olan bu Avrupa devletleri Afrika ile ilgilenmeye başladılar. Böylece, Amerika, Hindistan ve Uzakdoğu'da olduğu gibi Afrika'nın pek çok yerinde büyük ekonomik çıkarların söz konusu olduğu bir paylaşım mücadelesi başlamıştır. Portekiz, İspanya, Hollanda, Danimarka, Belçika ve Almanya'nın önünde özellikle İngiltere ile Fransa Batı uygarlığının temsilcileri olarak kıta Avrupa'sında sürdürdükleri savaşları bu bölgelerde de devam ettirirler.²¹ Bu mücadeleler tarihsel süreçte kısmen kesintilere uğrasa da zihniyet olarak devam etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olmuştur.

Bilimsel devrimler, endüstrinin gelişmesi buna bağlı olarak kentleşme ve nüfus artışı, ham madde kaynaklarına olan ihtiyacı artırırken diğer taraftan mamul eşyanın sürülmesi için pazarlara olan ihtiyaç ve bu ihtiyaçtan dolayı elde edilen ürünün Avrupa dışına taşıma zorunluluğu bir tutku, amaç, hastalık gibi diğer Avrupa memleketlerine bulaşmış ve bu durum sömürge arayışına ve sömürge edinmeye yön ve hız vermiştir.²² Bu süreçte başta din adamları, yöneticiler, düşünür ve aydınlar bu hareketi fikir yönünden desteklemeye koyuldular. Bu desteklerinin altında yatan temel düşünce, sömürgeleşme suretiyle Avrupa uygarlığını ve Hristiyanlığı insanlığın kurtuluşu olarak dünyaya yaymak ve kabul ettirmektir. Bu bağlamda kiliselerde Avrupa uygarlığı düşüncesini kendilerine mal ederek, mal yerine inanç dogmaları satmak için sömürgeciliği desteklemeye ve yön vermeye başlamışlardır.²³

Avrupa ülkeleri içinde XV. ve XVI. yüzyıllarda Hindistan ve Cava 'ya kadar giderek sömürgecilik faaliyetlerine ilk başlayan ülke Portekiz ve hemen

²¹ Erdoğan Uygur-Fatma Uygur, "Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (2013), s. 273-274

²² Enver Ziya, Karal, "İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı", *Osmanlı Tarihi, (1908-1918)*, C. IX, Ankara 1999, s. 258.

²³ Karal, s. 259

ardından İspanya gelmektedir. Daha sonra Fransa, İngiltere ve Hollanda bunları takip etmiştir.²⁴ XVI. yüzyılda coğrafi keşifler yoluyla Avrupa'nın en zengin ülkeleri İspanya ve Portekiz olmuştur. Çünkü sömürgeler kazanmış ve bu sömürgelerden çok miktarda altın ve gümüş gibi değerli madenler elde etmişlerdir. İspanya ve Portekiz bu yüzyılda kara ordularının güçlü olmalarının yanı sıra güçlü donanmalarıyla bütün denizlere de egemendiler. Bu üstünlükleri uzun süre devam etmemiştir; çünkü XVI. yüzyılda burjuva devriminden hemen sonra Hollanda ekonomik olarak gelişmeye başlamış, ticari alanda dünyanın önde gelen ülkesi olmuş ve zengin sömürgeler elde etmiştir. Hollanda böylece dünya ticaretinin komiserliğini üstlenmiştir. Fakat Hollanda'nın denizdeki ve dolayısıyla denizaşırı ticaret üstünlükleri kısa bir süre sonra İngilizlerin eline geçmiştir. Böylece İngilizlerin denizaşırı sömürgelerden elde ettikleri gelirler İngiliz burjuvazisinin gelişip zenginleşmesini sağlamıştır. Bu bağlamda bu gelişmeler İngiltere'de daha sonra sanayi devriminin oluşmasında önemli bir rol üstlenecektir.²⁵ Sömürgeci güçler gittikleri yerlerin büyük servetlerinin yanı sıra sömürülen halkları silah zoruyla Avrupa'ya getirerek "köle" olarak çalıştırmayı hedeflediler.²⁶ Avrupa'ya getirilen yerli halk en zor işlerde acımasızca çalıştırılmıştır. Avrupa'nın medeniyet alanında her gelişiminin ardında bu insanların terleri, emekleri ve kanlarının olduğunu unutmamak gerekir.

Sömürgecilik sonrası sömürgelerin insan gücü dâhil bütün değerli madenleri sayesinde Avrupa'da dünyanın o güne kadar görmediği bir makine uygarlığı oluşmuştur. Bilim ve teknikle donatılmış bu uygarlık ticareti genişletmek, yeni pazarlar elde etmek ve değerli madenleri kapmak hevesiyle dünyanın geri kalan kısmına göz koyarak sömürgeleştirmek amaçlanmıştır.²⁷ Avrupalılar bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte aynı zamanda kendi uygarlıklarını dünyanın tek uygarlığı ve merkezi olarak görüyorlardı. Böyle bir anlayış ve zihniyet, uygarlığı manevi boyutta değil de maddi boyutta düşünmenin ürünüdür. Kendi uygarlıklarının dışında ki bütün uygarlıkları barbar olarak nitelendiriyorlardı. Teknik aynı zamanda Avrupalıyı askerî alanda da üstün kılmıştır. Böylece teknik yönden geri kalmış toplumların ileri tekniğe sahip olan Batılılar tarafından boyunduruk altına alınmaları sömürgeciliğin başka bir yönünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda Batı'nın

²⁴ Ahmet, Kavas, "Afrika'da Fransız Sömürgeciliği", *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İşbirliği Bildiri Kitabı*, Elazığ 2003, s.72.

²⁵ N.V. Yeliseveya, *Yakın Çağlar Tarihi*, Çev.: Özdemir İnce, İstanbul 2010, s. 15-16.

²⁶ İmadüddin Halil, *Afrika Dramı*, Çev.: Mehmet Keskin, İstanbul 1985. s. 15.

²⁷ Luraghi, s.16.

dünyayı uygarlaştırma düşüncesi sömürgeci yayılcılığın bir kılıf sağlamıştır.

Batı Avrupa XV. yüzyıldan başlayarak ekonomik durgunluktan kurtulmak için dönemin teknolojisinin de yardımıyla kıta dışı coğrafyalarını ve nüfus tabanını genişletmeyi amaçlamıştır.²⁸ Denizaşırı büyük keşif ve genişlemeler süreci Hristiyan Batı'nın Haçlı Seferleri'nden sonraki ikinci atılımı olmuştur. Denizaşırı yayılmayla ticaretten kâr elde etmek, Batılı tüccarların çıkarlarıyla ve aynı zamanda şan, şöhret elde etme düşünceleriyle yakından ilgilidir. Denizaşırı ilk sömürge hareketlerinde özellikle de Portekiz sömürge yayılmasında soylular çok etkindir. Bu bağlamda söz konusu süreç soylular ve tüccarların denizaşırı büyük miktarda kar elde etmeleri sonucunu doğurmuştur. Benzer durum denizaşırı ilk sömürge eyleminde bulunan İspanyolların Amerika'yı sömürgeleştirmesinde de görülür.²⁹

Batı, Roma İmparatorluğu'nun X. yüzyıldan sonra siyasi ve ekonomik olarak zayıflamaya başlaması sonucu oluşan feodal yapılanmayı, bu yapılanmaya bağlı üretim sistemini ancak Haçlı Seferleri'nin etkisiyle kırmaya başlamıştır. Böylece Batı toplumsal yapısında önemli değişiklikler ortaya çıkmış yönetimde söz sahibi olmaya başlayan özellikle denizaşırı ticaret yoluyla zenginleşmiş bir sosyal sınıfın doğması sağlanmıştır. Bu yapı daha sonraki süreçte endüstriyel üretici sınıf olan burjuvazinin doğmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda ekonomik gücü ele geçirenler siyasal gücüde ele geçireceklerdir. Burjuvazi sınıfının doğması ile Sanayi Devrim'i arasında nasıl bir ilişki söz konusu ise, benzer şekilde Endüstri Devrim'i ile I. Dünya Savaşı arasında da bir ilişki söz konusudur.³⁰ Batıda, Burjuvazi devrimiyle birlikte Sanayi Devrimi'ne giden yol açılmış ve sanayileşme ile birlikte ham madde ve pazar arayışları devletlerarasında mücadeleleri, çekişmeleri ve savaşları doğurmuştur. Bu süreç ise Dünya savaşına giden yolu açmıştır.

Avrupa'da feodalizmin yavaş yavaş yıkılmaya başlamasıyla birlikte ve sonrasında meydana gelen "Büyük Ticaret İnkılabı" sömürgeciliğin hızla gelişmesine neden olmuştur. Avrupa dışındaki zenginlikler ve bu zenginliklere ulaşma hırsı sömürgeciliğe hız katmıştır. XVI. yüzyılda Atlantik bölgesi dünya politik ve ekonomik hayatına yön veren bir güç merkezi oluşturmuştur. Yeni ticaret yollarının keşfi ile birlikte yeni kıtalara ve coğrafyalara ulaşmak XVI. yüzyıldan itibaren İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa, İngiltere gibi

²⁸ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi I*, Çev.: Latif Boyacı, İstanbul 2012, s. 41.

²⁹ Wallerstein, s. 55-63

³⁰ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara 2014, s. 302-305.

ülkeler bu yeni yerlerin zenginliklerinden faydalanmak için bu yeni coğrafyalarda sömürge kurmaya başlamışlardır.³¹

Cain ve Hopkins “İngiliz Emperyalizmi” adlı çalışmalarında genellikle Batı tarzı sömürgecilik anlayışını tarihsel süreç içerisinde gelişimi ve etkileri bakımından dönemlere ayırırlar. Bu dönemlerden birincisi, XV. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına kadar devam eder ve “Eski Sömürgecilik” olarak adlandırılır. İktisadi olarak geliştirilen Merkantilist politikaları ve yeni keşfedilen coğrafyaların sömürge kolonisi hâline getirilmesi süreci, bu dönemi iyi şekilde izah eder.³² Dini ve kültürel sömürgecilik bu dönemde yaygındır.

Tarihi açıdan bu dönem sömürgecilik açısından XV. yüzyılın sonları, Keşifler Çağını ve Batı Avrupa’nın deniz aşırı yayılmasını içerir. İspanya, Portekiz, Fransa ve Hollanda gibi ülkeler bu denizaşırı yayılma sonucunda geniş sömürge imparatorlukları kurmuşlardır. Avrupalı sömürge devletlerinin bu dönemde yaptıkları, siyasi ve ekonomik güç gösterisidir. Bu güç gösterileri birbirlerine karşıdır. Ne kadar sömürgeye sahip olmak o kadar güçlü ve ihtişamlı bir devlet olmanın koşuludur. Elde edilen sömürge devletin güçlenmesinin temel aracı olarak kabul edilmiştir. Çünkü sömürge, ihtiyaç duyulan her türlü ham maddenin kaynağını oluştururlar. Bu sömürgelerden elde edilen değerli madenlerle Kıta Avrupa’sındaki varlıklarını devam ettirmek ve rakipleriyle yarışabilmek için gerekli olan askerî gücü de ellerinde bulundurabileceklerdir.³³

Cain ve Hopkins Batı emperyalizminin ikinci aşamasını 1830’lardan 1880’lere kadar devam eden ve “Serbest Ticaret Sömürgeciliği” olarak isimlendirilen dönem olarak kabul ederler. Bu süreç Batılı sömürgeci devletlerin; Osmanlı, Çin ve İran gibi geri kalmış ekonomileri büyük ölçüde tarıma dayanan ve endüstrileşmelerini bir türlü gerçekleştiremeyen devletleri, ekonomik bakımdan sömürge hâline getirmesi sürecidir. Üçüncü dönem, 1880’lerden 1940’lı yıllara kadar devam eder ve “Yeni Sömürgecilik” olarak adlandırılır. Bu dönem II. Dünya Savaşı ile birlikte sona ermiştir. Bu süreçten sonra sömürgecilik veya emperyalizm kavramları yerine küreselleşme kavramı kullanılmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında birçok sömürge bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Ekonomik olarak sömürge hâline getirilen

³¹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 2013, s. 341; Fernand Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, Çev.: Mustafa Özel, İstanbul, 1996, s. 37.

³² P.J. Cain-A.G. Hopkins, *British Imperialism: Innovation and Expression (1688-1914)*, Longman, New York 1993, s. 5-17.

³³ Robert E. Lerner-Standish Meacham-Edward McNall Burns, *Western Civilizations*, Norton, Newyork, 1993, s.194.

ülkelerin bir süre sonra da siyasal olarak kontrol altına alınıp, ilhak edilmesi süreci, bu dönemi en iyi şekilde karakterize eder.³⁴ Yeni Sömürgecilik döneminin başları, Avrupa'da siyasal birliklerini İngiltere, Fransa gibi ülkelerden sonra kuran İtalya ve Almanya'nın hızla gelişen sanayilerine ham madde ve pazar arayışları sürecini oluşturur. Böylece dünyanın yeniden paylaşımı süreci hız kazanmış bu paylaşımındaki anlaşmazlıklar I.Dünya Savaşı'na giden önemli etkenlerden birini oluşturmaktadır.

2-Sömürgeciliğin Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı

XV. ve XVI. yüzyılda Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan zihniyet değişimi, toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişim ilk önce skolastik felsefenin sorgulanmasına yol açmış ve Orta Çağ boyunca genelde Batı toplumunun ve özelde Batı insanının düşünce yapısını kısıtlayan skolastik düşüncenin sorgulanmaya başlanması ile bireysel ve toplumsal alanda Rönesans ve Reform'a kadar görülmemiş toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin temellerinin atılmaya başlandığı süreci içermektedir.

a-Sömürgecilik ve Ekonomik Dönüşümler

Merkantilizm, Ortaçağın ekonomik düşüncelerine bir tepki olarak görülmekle beraber, gerçekte Rönesans ve Reform hareketlerinin Batı Avrupa'da başlattığı uyanışın politik ve ekonomik alandaki gelişmesinin bir ürünüdür. XV. yüzyılın yarısından başlayıp XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık üç yüz yıl Batı Avrupa'da ekonomik alanda geçerli olmuş düşünce akımına verilen addır. Merkantilist ekonomik ve politik anlayışın amacı Devleti dolayısıyla halkı zenginleştirmek, güçlendirmek, ülkeye değerli madenlerin getirilmesini sağlamak, değerli maden stoklarını arttırmak, bunun için gerekli önlemleri ve koşulları yaratmaktır. Sermaye birikiminin ticari faaliyetlerden desteklendiği sömürgecilik dönemi olan XVI ve XVIII. yüzyılları içerir. Bu dönem aynı zamanda daha sonraları gerçekleşecek olan Sanayi Devrimi'nin de temelini oluşturacaktır. Merkantilistlerin çoğu başlıca zenginlik unsuru olarak altın ve gümüşü kabul etmişler ve yaşadıkları ülkelerin hazinelerine daha fazla altın ve gümüşün girmesini sağlayacak yolları araştırmışlardır. Merkantilist anlayışa göre ülkenin dışarıdan satın aldığı mallardan daha fazlasını satması ve aradaki farkı altın ve gümüş olarak tahsil etmek ülkeyi zenginleştirme olanağı sağlayacaktır. Ayrıca, ülkede altın

³⁴ Cain-Hopkins, s. 5-17.

ve gümüş madenî varsa bunların bulunup işlenmesi, yoksa bunlara sahip ülkelerin fethi ve sömürgeleştirilmesi temel prensip olarak kabul görülmüştür. Dış ticaret bilançosunun fazlalıkla bağlanabilmesi için de, (ihracatın desteklenmesi, ithalattan koruyucu gümrük resimleri alınması, ham madde dışsattımından çok mamul ürün dışsattımına önem verilmesi, ticaret filosunun geliştirilmesi hususlarına önem vermekteydi.³⁵ Dolayısıyla bu öngörülerin gerçekleştirilmesinin yegâne koşulu yeni sömürgeler elde etmekten geçmektedir.

Kapitalizm, coğrafi keşiflerle birlikte Atlantik kıyılarında gelişmiştir. Kapitalizmde sermaye elde etmenin yolu ticarete dayalıdır. Avrupa'nın Çin ve Hindistan ile ticareti XVI. yüzyıldan itibaren Akdeniz'den Atlantik kıyılarına kayması, ticari kapitalizmin İngiltere, İspanya ve Portekiz kıyılarında yoğunlaşmasına yol açmıştır. Büyük imparatorlukların denizaşırı sömürgeler kurmaları, deniz ticaret filolarını geliştirmeleri, anavatana ham madde ve maden taşımaları, kapital birikiminin hızlanmasını ve yoğunlaşmasını sağlamıştır. Hatta Batılı sömürgeci ülkeler tarım ekonomisine dayalı üçüncü dünya ülkelerini kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde kapital birikimlerini dizayn etmeye başladılar. XVII yüzyılın başlarından itibaren merkezi devletlerin güçlenmesi, ticari anlayışı değiştirdi. Ticari hayatın gelişmesi uluslararası politikayı da etkiledi. Devletler üretimlerine pazar bulabilmek amacıyla sömürgeciliğe önem verip geri kalmış ülkelere yayılmaya başladılar. Bu ülkelerin ham madde kaynaklarını kendi ülkelerine aktardılar. Bu durum sömürgeciliğin önemini artırdı.³⁶ Wallerstein'ın belirttiği gibi sömürgelerin yaygınlık kazanması ve bunun sonucunda ekonomik olarak başlayan değişim ve dönüşümler Avrupa'nın dünyanın etki merkezi hâline dönüşmesine neden olurken bu neden arkasında Avrupa dışı dünyanın ham madde ve insanların payını bir itici güç olarak görmek gerekir. Bu bağlamda uygulanan merkantilist ekonomik yöntemlerle merkez ve çevre bağlamında Avrupa'nın ekonomik bakımdan geliştiğini belirtir.³⁷

Bu süreçte Ticari kapitalizm ve bununla birlikte uygulanan Merkantilist ekonomik politikalar Avrupa'da toplumsal yapı üzerinde önemli etkiler oluşturup zengin tüccar sınıfının doğmasını sağlamıştır. Dünyanın Avrupa dışında kalan kısmında oluşan artığın özellikle altın, gümüş ve değerli

³⁵ http://www./merkantilizm_ticari_kapitalizm.html, Erişim Tarihi: 30.03.2015.

³⁶ Blaut, s. 271-272.

³⁷ Wallerstein'den aktaran Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa*, 1450-1789, Çev.: Hamit Çalışkan, İstanbul 2012, s. 721-722.

madenlerin büyük bölümünün deniz yoluyla Avrupa'ya aktarılması Batı'da, manifaktürün gelişmesine ve burjuva sınıfının doğmasına yol açmıştır. Bu süreç aynı zamanda Sanayi Devrimi'ne giden boyuta hız kazandırmıştır. Hızla sanayileşen Batılı ülkeler sanayilerinin işleyişini sağlayabilmek için ham madde arayışlarına yönelmiş ve bu durum sömürgeler elde etme arayışlarını hızlandırmıştır. Doğu toplumlarının Avrupa'da meydana gelen Sanayi Devrimi'ne benzer bir değişim gösterememelerinin sebebi Batı'da oluşan burjuvazi sınıfına benzer bir sınıfsal dönüşümü oluşturmamalarından kaynaklandığı belirtilir. Marksist söylemle "Asya Tipi Üretim Tarzı"nın Batı'nın feodal yapılanmasına bağlı olarak coğrafi keşifler sonrası ortaya çıkan burjuvazi gibi bir sınıfın oluşmamasına sebep olarak görürler. Çünkü "Asyatik Üretim Tarzı"na sahip olan toplumlar Patrimonyal yönetimlere sahip olduklarından Batı'daki çok katmanlı sınıf anlayışı ve bu sınıfsal çatışmalarının ürünü olan burjuvazi ve Endüstri Devrimi ilişkisini Doğu toplumlarında görmek mümkün olmamıştır. Çünkü Doğu toplumları daha çok ikili sınıf anlayışına (yöneten ve yönetilen) sahip olmuş ve Batı'daki sınıfsal çatışmaların ürünü olan Endüstri Devrimi gibi bir devrim gerçekleştirememişlerdir. Bu bağlamda Batı fabrikasyon üretime geçmiş ve bu üretimin devamlılığını sağlamak için ham madde ve yeni pazarlar arayışına koyulmuştur. Doğu toplumları zihniyet dönüşümlerini gerçekleştiremediklerinden bu bağlamda ekonomileri daha çok geleneksel tarım ekonomisine dayalı kaldığı için bu sömürge yarışının dışında kalmışlar ve toprakları sanayileşen Avrupalıların sömürgeleştirilme mücadelesine sahne olmuştur.³⁸

b-Sömürgecilik, Siyasal Dönüşümler ve Fransız İhtilali

1789 Fransız İhtilali ile yıkılmaz diye düşünülen, hatta egemenlik hakkını Tanrı'dan aldığı iddia edilen mutlak krallıkların yıkılabileceği ortaya çıktı. Bu durum sadece Kıta Avrupa'sıyla sınırlı kalmayarak diğer imparatorluklara da sirayet etmiştir. Bu mutlak krallıkların yanında bir de feodal düzenin getirdiği sosyal tabakalaşma ve bu tabakalar arasındaki sosyal ve ekonomik eşitsizlikler ve aynı zamanda aydınlanma düşüncesinin etkisi beraberinde İhtilali doğurmuştur. Fransız İhtilali'nin doğurduğu sonuçlar insanlığın siyasal tarih bakımından bir dönüm noktasını oluşturur. İhtilal var olagelen siyasal düzeni yıkarak yeni bir siyasal anlayışı ortaya koymuştur. İptidai Grek şehir devletlerinde, görülen demokrasi, Kıta Avrupası'nda da gelişmeye başladı ve Batı medeniyetinin vazgeçilmez unsurlarından biri hâline

³⁸ Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, İstanbul 1997, s.171-178.

geldi. Mutlakiyetçi monarşiler yıkılmaya başlarken egemenliğin halka ait olduğu yönetimler kabul edilmeye başlandı. Milliyetçilik ilkesi, siyasi bir karakter kazanarak çok uluslu devletlerin parçalanmasında etkili oldu. Bu ilke çok uluslu yapıya sahip olan imparatorlukların yıkılma sürecini başlatmıştır. Dağınık halde bulunan milletler, siyasi birliklerini kurmaya başladılar. Özellikle İtalya ve Almanya'nın birliklerini kurmaları sonrasında gelişen endüstrilerine kaynak aramaları süreci başlatmıştır. Bu süreç dünya siyasi tarihinde geri dönülmez sonuçlara neden olmuştur.³⁹

Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirler Avrupa devletlerince tepki toplamış ve çeyrek asra yakın devam eden ihtilal savaşları yani Napolyon Savaşları (1792-1815) başlatmıştır. Önce Fransa ile Avusturya ve Prusya arasında başlayan bu savaşlara, daha sonra İngiltere ve Rusya da katılmıştır. Savaşlar Napolyon'un yenilgisıyla sonuçlanmıştır. "Viyana Kongresi"⁴⁰ ile Avrupa'nın

³⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul 2013, s. 17-20.

⁴⁰ Napolyon savaşları Fransız ordularının koalisyon orduları tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından Avrupa'da sınırları ve güçler dengesini yeniden belirlemeye yönelik kararlar almak üzere toplanmış kongresidir. 1814 yılında dörtlü koalisyon olarak bilinen Avrupa'nın güçlü ülkeleri İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya'nın kıta coğrafyasının ve dolayısıyla güçler dengesinin yeniden düzenlenmesi için aralarında bir ittifak kurmuşlardı. Bu ittifak politik bir anlam taşımaktadır. Bu devletlere İsveç ve Portekiz'inde katılmasıyla 1814'te Paris Antlaşmasını imzalamışlardır. Fransız İhtilal'i ve Napolyon Savaşları ile bozulan Avrupa siyasi haritası ve güçler dengesi tüm Avrupa devletlerinin katılımıyla yeniden yapılandırıldı. Bu anlaşmaya Osmanlı Devleti çağrılmadı. Burada alınan kararlar doğrultusunda I. Dünya Savaşı'na kadar devam eden Avrupa siyasi coğrafyası bu dönemle birlikte isyanlara ve ihtilal olaylarına sahne oldu. Bu kongrenin kararları İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından belirlenmiştir. Fransız İhtilal'i ile artan milliyetçilik, hürriyetçilik ve sosyalizm akımlarına tamamen karşı ve statükonun korunmasından yana olan Avusturya adına konferansa katılan Metternich'in yeni Avrupa politikası üç temel görüşe dayanmaktadır. Birincisi: "Orta Avrupa" görüşü olup Avusturya'nın önderliğinde Rusya ve Fransa'ya karşı İngiltere ile ittifak, ikincisi: Batı'dan gelebilecek yeni ihtilal hareketlerine karşı, İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya arasında dörtlü ittifak; üçüncü ise, tüm Avrupa'da iç ve dış barışın temini için Fransa'nın da katıldığı beşli ittifak. Metternich'in Orta Avrupa'sı Roma-Germen imparatorluğu topraklarını ve İtalya'yı kapsıyordu. Böyle bir Orta Avrupa'da yeni büyük devletler ile birleşik bir Almanya'nın ve bağımsız bir İtalya'nın ortaya çıkmasına imkân yoktu. Metternich, Alman Birliğini Avusturya'nın egemenliği altında küçük devletçikler hâlinde tutmayı hedeflemişti. 1815 Viyana Kongresinde alınan kararlar ile Avrupa'nın siyasi haritası yeniden çizildi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu başta olmak üzere İngiltere, Rusya, Prusya ve Fransa'nın da katılımıyla beş büyük devletten oluşan yeni bir Avrupa güçler dengesi oluşturuldu. Uluslar arası ilişkilerde çok taraflı diplomasi ilişkileri başladı. Viyana Kongresinde alınan kararlar; hürriyet, milli egemenlik ve ihtilal esaslarını bastırmak için aralarında ittifak oluşturan beş büyük devlete karşı zamanla bunların dışında kala diğer devletler tarafından tepki topladı ve öncelikli olarak ortadan kaldırılması gereken bir anlaşma olarak değerlendirildi. 1830 yılında Fransa'da başlayan basın hürriyetinin yasaklanması, seçim kanununun değişmesi keyfi bir yönetim anlayışının kurulmak istenmesine karşı bir ihtilal başladı. Gelişmeler Almanya, İtalya ve İspanyaya yayıldı. Buralarda başlayan ihtilal hareketleri müttelik kuvvetler tarafından bastırıldı. İsyen olayları Osmanlı İmparatorluğuna da yayıldı. Balkanlarda Yunanistan isyan etti. Viyana Kongresinin temel amacı Fransız İhtilali'ne karşı önlem

siyasi durumu yeniden düzenlenmiştir. 1789 Fransız İhtilali ile 1815 Viyana Kongresi yılları arasında meydana gelen gelişmeler çağdaş dünyanın oluşumunun başlangıcını teşkil eder.

XIX. yüzyıl Avrupa'sında yakın geçmişte kıtayı altüst eden çalkanlıkların tehdidiyle birlikte sözde bir barış dönemi yaşandı. 1814-1815 yılında Viyana Kongresi'nde uluslararası siyasetin büyük devletler tarafından yönetilmesi hususunda ve onlarında bencil siyaset arayışlarını frenlemesi temelinde anlaşmaya varıldı. XIX. yüzyıl sonunda itibaren Avrupa dünyanın tek hâkim gücü konumuna geldi. Nüfus büyüklüğü, teknolojik üstünlük ve örgütlenme düzeyi bakımından Avrupa rakiplerinin oldukça önüne geçti. Kıta içerisinde barış sonrasında istikrar sağlanması bir başka gelişmenin yolunu açtı. Bu gelişme "sömürgecilik" veya "emperyalizm" denen sürecin yoludur. Teknolojinin getirdiği bu üstünlükler Avrupalının gözünü kıta dışına yönlendirdi. 1880'den itibaren Afrika, İran, Güneydoğu Asya ve Pasifik'e doğru genişlemek isteyen sömürge imparatorlukları arasında rekabet başladı. Avrupa'nın ticari entelektüel etkisi geniş bir coğrafyaya yayıldı. Bu baskı altında Avrupalı olmayan son büyük imparatorluklar olan Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamayı planlarken Avrupa birbirine düştü⁴¹. Avrupa'nın birbirine düşmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünü biraz da olsun uzattı.

Viyana Kongresi'nden sonra, İngiltere dünyada önemli güç merkezi hâline geldi. Sahip olduğu topraklar Kanada'dan başlayıp güney Afrika'ya ve Avustralya'ya kadar uzanmaktaydı. Ortadoğu da etki sahasına dâhil bulunmaktaydı. İngiliz zihniyet ve kültürünün etkisiyle şekillenen politikalar, XIX. ve XX. yüzyıllarda dünya siyasetinde önemli rol oynadı. Osmanlı Devleti o tarihlerde başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa devletleri gibi emperyalist bir politika izlememişti. Emperyalizmde toprak ve tesir sahasının genişletilmesi temel hedefti ve alınan topraklardaki yerli halk hiçbir zaman idari işlere dâhil edilmemekteydi. İdareciler kararlarını alırken yerli halkın değil, emperyalist gücün menfaatleri doğrultusunda alıyorlardı. Osmanlılarda ise, durum farklı olmuştur. Yerel idarelere önem veren Osmanlılar, idareci olarak yerli halkın seçtiğine itibar etmişler ve onların, devletin genel siyasetleriyle ters düşmeyen kararlarını saygı ile karşılamışlardır. Bu sebeptendir ki,

---

almaktır. Kongreye Osmanlı'nın çağrılmaması Avrupalıların çifte standart uyguladıklarının kanıtıdır. Bu ihtilalden en fazla etkilenen Osmanlı olmuştur. Ham madde ve toprak açısından Osmanlı topraklarının cazibesi ve büyük devletlerin, milliyetçilik akımıyla çıkan isyanları desteklemeleri bunun göstergesidir. Armaoğlu, s. 92-125; Sander, s. 175-183; Uçarol, s. 37-41.

⁴¹ Antony Best-Jussi. M. Hanhimaki-Joseps A. Maiolo-Kirsten E. Schulze, *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çev.: Taciser Ulaş Belge, Ed.: Gülben Salman-Soner Torlak, Ankara 2012, s. 7-8.

Müslüman olmamış yerlerden Osmanlılar çekildiğinde geri bıraktıkları iz eserlerinden ibaret olmuş, Avrupa devletleri gibi yerli halktan kendi menfaatlerini koruyan bir zümreyi geride bırakmamışlardır.⁴²

1884 ile 1885 tarihleri arasında yapılan ve Bismarck'ın girişimiyle düzenlenen ve tek gündem maddesi "Sömürgeci güçlerin Afrika'yı aralarında kan dökmeden paylaşmaları" olarak belirlenen Berlin Konferansı'na; Almanya, Avusturya- Macaristan, İngiltere, Fransa, İspanya, İtalya, Belçika, Danimarka, Hollanda, Portekiz, Rusya, İsveç-Norveç, ABD ve Osmanlı İmparatorluğu katılmıştır. Sömürgeciliğe uluslararası meşruiyet zemini kazandıran bu konferansın sonunda imzalanan anlaşmayla talanın ve yağmanın kurallarını belirlemiştir: "Afrika'nın herhangi bir yerinde karaya çıkan bir Avrupalı güç, daha önce bir başka gücün denetimine aldığı bölgenin sınırına kadar ilerleyip kendi toprağı ilan edebilir...". Konferans, sömürgeci yönetimlerin dünyanın değişik bölgelerini hızla işgal etmelerinin önünü açmıştır. Bu nedenle konferans, sömürgecilik tarihinin önemli kilometre taşlarından birini oluşturur.⁴³

Özellikle İngiltere'nin Hindistan'a yerleşmesi ve buna tepkiler ve ayrıca İngiltere ve Fransa arasında Afrika'da sömürge çıkarlarından çıkan çatışmalar olmuştur.⁴⁴ Bu bağlamda sömürgecilik faaliyetleri hız kazanmış ve buna bağlı olarak sömürgeleştirilecek coğrafyalar üzerinde anlaşmazlıklar ve çekişmeler doğmaya başlamıştır. Bu durum I.Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasına neden olan önemli etkenlerden birini oluşturacaktır. Osmanlı Coğrafyası üzerindeki anlaşmazlıklar Sömürgeci güçlerin birbirlerine düşmesine neden olmuş ve bu durum Batılı devletlerin bloklaşmasına ve savaşa giden sürece etki etmiştir.

c-Endüstri Devrimi ve Sömürgecilik Yarışı

Rönesans ve Reform sonrası skolastik felsefenin sorgulanması sonucu oluşan özgür düşünce ortamı bireyleri yeni arayışlara yönlendirmiş ve bunun sonucunda bilimsel dönüşüm hız kazanmıştır. Bu dönüşüm sonrası ister siyasi ister ekonomik isterse kültürel olsun birçok yeni değişim ve dönüşüm sürecinin başlamasını beraberinde getirmiştir. Bu bilimsel dönüşüm dokumadan demir çeliğe, ulaşımdan kimyaya, elektrik endüstrisinden benzin motoruna kadar birçok yeni buluş toplumsal yapıyı baştan aşağıya yeniden dönüştürmüştür. Tarımsal üretimden endüstriyel üretime geçilmiştir. İş bölümü ve

⁴² *Rehber Ansiklopedisi*, "Sömürgecilik" C. 6, İstanbul 1993, s. 310-313.

⁴³ Erdal Şafak, "Sömürgecilik" *Sabah Gazetesi*, 17.03.2010.

⁴⁴ Uçarol, s. 354.

uzmanlaşma artmış, kentler ön plana çıkmış, sekülerleşme ve rasyonelleşme önem kazanmıştır.⁴⁵

Avrupa XIX. yüzyıldan önce her alanda olmasa da büyük oranda dünyaya üstünlüğünü sağlamıştı. XIX. yüzyıldan itibaren endüstrileşmeyle birlikte Avrupa dünyanın tek hâkimi oldu.⁴⁶ Bu hâkimiyet ekonomik, siyasal, kültürel boyutta hâlen devam etmektedir.

XIX. yüzyılda doğan sömürgecilik tamamen ekonomik faktörlere dayanmaktadır. 1875 yılında Afrika'nın Avrupa sömürgeciliğine konu olan kısmı kıtanın 1/10'ü kadardır. 1890'la 1913 arasında Avrupa sömürgeciliğinin gelişmesi sonucunda Avrupa devletlerinin sömürgecilik yoluyla kazandıkları topraklar milyon kare ve milyon nüfus olarak şöyledir.⁴⁷

	Toprak	Nüfus
İngiltere	4.250.00	66.000.000
Fransa	3.500.00	26.000.000
Rusya (Asya)	500.000	6.500.000
Almanya	1.000.000	13.000.000
Belçika (Kongo)	900.000	8.500.000
İtalya	185.000	750.000

Avrupalı devletlerin temel amacı ekonomik bakımdan tüm rakiplerini geride bırakmaktır. Bu ekonomik üstünlükler dönem dönem el değiştirmiş ve tek bir ülkenin tekelinde kalmamıştır. Ekonomik olarak gelişen yeni güçlerin ortaya çıkması ve bu güçler arasındaki rekabet Dünya Savaşı'nın da temel etkenlerinden birini oluşturur.⁴⁸

Ekonomik üretim daha önceleri tarımsal üretime ve el işçiliğine dayalıyken Endüstri devrimi'yle birlikte fabrikasyon üretime geçilmiştir. Bu durum üretilen ürünler için yeni yerler ve pazarlar arama ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bilimsel buluşların üretime uygulanması ve bu duruma paralel olarak artan üretim Avrupalı devletlerin ekonomik gelirlerini hızlı bir şekilde yükseltmiştir. Ekonomik gelişme her alanda olduğu gibi silah endüstrisinin de gelişmesine sebep olmuştur. Bu durum ise Avrupa'nın tüm

⁴⁵ Veysel Bozkurt, *Sosyoloji*, Bursa 2012, s. 139.

⁴⁶ Sander, s. 208.

⁴⁷ Armaoğlu, *20. Yüzyılın Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara 1984, s.79-81.

⁴⁸ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık*, Çev.: Necmiye Alpay, İstanbul 2012, s. 53.

dünya üzerinde egemenlik kurmasının önünü açmıştır.⁴⁹ Özellikle Endüstri Devrimi'yle İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarının kurulması Osmanlı coğrafyasının asıl sömürgeleştirilmeye başladığı dönemi oluşturur.⁵⁰ Teknolojik gelişmeyle birlikte gerçekleşen endüstriyel gelişme ve bunun sonucunda ihtiyaç duyulan ham madde ve pazar arayışları Avrupalı devletleri dünya üzerinde yeni yerler işgal etmeleri sonucunu doğurmuştur. Batı'nın ham madde ve pazar arayışları sonucunda dünyayı kendi aralarında paylaşma arzuları ve bunun sonunda çıkan ihtilaflar I. Dünya Savaşı'na giden sürecin önemli mihenk taşlarından birini oluşturur. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu, Batıda cereyan eden değişim ve dönüşümlere cevap verememiş ve geleneksel zihniyet değişimini gerçekleştirememiştir. Osmanlı'da var olan "üstünlük psikolojisi" Endüstri Devrimi ile birlikte Batı'da hayatın bütün alanlarına sirayet eden (ekonomik, kültürel, siyasi, askeri) gelişmelere paralel bir sürecin gerçekleşmesinin önünü kapatmıştır. Ekonomik ve askeri bakımdan güçlü olan Batı, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren gelişen teknolojileri ile birlikte Osmanlı'nın her alanda yenilebileceğini görmüştür. Bu durum aynı zamanda ekonomik ve teknolojik olarak zayıflayan Osmanlı coğrafyasının Batılı güçlü ülkeler tarafından gelişen endüstrilerine ham madde sağlamak ve yeni pazarlar oluşturmak koşuluyla Osmanlı İmparatorluğu gizli veya aşikâr olarak pay edilme sürecine sokulmuştur. Bu süreç Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girmesine sebep olmuştur.

Sanayi Devrimi Osmanlı Devleti'ni iktisadi bakımdan sarsmıştır. Özellikle 1830 Serbest Ticaret Anlaşması ve akabinde 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'ndan sonra İngiliz malları Osmanlı pazarlarına egemen oldu. Batı'daki gelişmelere ayak uyduramayan geleneksel Osmanlı sanayisi hızlı bir çöküş sürecine girdi ve Osmanlı pazarları XIX. Yüzyılla birlikte Avrupalıların egemenliğine geçti. Batıda meydana gelen değişimlere ayak uyduramayan Osmanlı ekonomisi hızlı bir çöküşün içerisine girdi ve ekonomi dışarıya ham madde satan ve dışarıdan yapılmış mal alan bir ülke hâline geldi. Ekonomideki bu çöküş siyasi çöküşü de beraberinde getirdi. Hızla sanayileşme yarışına giren Avrupalı devletler için yeni sömürgelerin bulunması ve kazanılması yarışına İtalya ve Almanya'nın da dâhil olmasıyla siyasi ve ekonomik yönden zayıflayan Osmanlı Devleti'nin toprakları bulunmaz bir fırsatı teşkil etmiştir.

⁴⁹ Sander, s. 208; Harry Magdoff, *Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm*, Çev.: Erdoğan Usta, İstanbul 2006, s. 125.

⁵⁰ Jean Bauberot, *Dünyada Laiklik*, Çev.: Ertuğrul Cenk Gürkan, İstanbul 2008, s. 71.

*d-Avrupa'da Yeni Siyasal Birliklerin Kurulması ve
Bloklaşmaların Oluşması*

Avrupa'da özellikle 1789 Fransız İhtilali ve 1815 Viyana Kongresi'nden sonra meydana gelen iki gelişme siyasal alanda büyük değişimlere sebep olmuştur. Fransız İhtilal'yle birlikte milliyetçilik, demokrasi ve özgürlüklerin artması mutlakiyetçi yönetimlerin sarsılması ve çözülmesini beraberinde getirirken özellikle Viyana Kongresi'yle birlikte ulusçuluk anlayışı hız kazanmış ve Avrupa'da yeni devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fransız İhtilali'nden sonra gelişen milliyetçilik fikri Osmanlı toprakları içerisinde bulunan çeşitli milletleri etkiledi. Büyük devletlerin Osmanlı coğrafyasındaki azınlıkları desteklemeleriyle birlikte özellikle Balkanlardaki milletler isyan edip Osmanlı Devleti'nden ayrıldılar ve kendi bağımsız devletlerini kurdular. Bu yeni devletlerden bazıları Osmanlı coğrafyası içerisinde bulunan Yunanistan, Sırbistan, Romanya gibi ülkeler olmakla birlikte bu durum dünya siyasetinde önemli bir yere sahip olacak iki yeni ülkenin doğmasına sebep olmuştur. Bu ülkeler İtalya ve Almanya'dır. Alman ve İtalyan ulusal birliklerinin kurulmasının temeli milliyetçiliktir. Bu ulusal birliktelik dil, kültür, soy birlikteliğine dayalıdır.⁵¹ Almanya Fransa'ya karşı, İtalya ise Avusturya'ya karşı savaşarak siyasi birliklerini kurmuşlardır.

1870'lere kadar sömürgecilik dünya genelinde küçük çapta devam etmesine karşın Almanya, İtalya ve Belçika gibi ülkelerinde Avrupa siyasetinde sahneye çıkmasıyla sömürge pastasından pay almaya çalışan bu ülkelerle birlikte dünyanın paylaşımı hız kazanmış ve büyük sömürge imparatorluklarının yolu açılmıştır.⁵² Dünyanın 149 milyon karelik yüz ölçümünün 65 milyon karesi sömürgeleştirilmiş durumdaydı.⁵³ Viyana Kongresi İtalya'yı yedi hükümete ayırmıştı. Piyemonte bunlar içerisinde en kuvvetlisi idi. Hepsi de mutlakiyetle yönetilmekteydi. Ülkenin bir kısmı Avusturya'nın işgali altındaydı. Hâlbuki Fransız İhtilali'yle birlikte İtalya'da milliyet ve hürriyet fikirleri yayılmaya başlamıştı. İtalyan aydınları ülkede birliği kurarak ve yabancı işgalinden kurtulmak istiyorlardı. Bu amaçla amaçlarına ulaşmak için faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmeye çalıştılar. Fakat istenilen sonucu elde edemediler. İtalya birliğinin kurulmasının olmazsa olmazı Avusturya'nın ülkeden çıkarılmasıydı ancak, İtalyan şehir devletleri bunu yalnız başına gerçekleştirecek güçte değildiler. Bunun için bir dış devletin yardımına ihtiyaç

⁵¹ Josep R. Llobera, "Milliyetçilik/Enternasyonalcilik", *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, Ed.: Chris Jenks, Çev.: Erkan Koca, Çev. Ed.: İhsan Çapcıoğlu, Ankara 2012, s. 297.

⁵² Magdoff, s. 50.

⁵³ Hançerlioğlu, s. 149.

vardı. Piyemonte, Kırım Savaşı'na iştirak ederek Fransa'nın desteğini sağlamayı başardı ve bu destekle birlikte 1859 yılında yapılan savaşta Avusturyalılar mağlup edildi, bu zafer İtalya siyasi birliğine giden yolu açtı. İtalyan birliği 1870'de gerçekleşti. İtalya, siyasi birliğini kurduktan sonra sömürgecilik hareketlerine başladı ve kısa zamanda Avrupa politikasında söz sahibi devletlerden birisi oldu.⁵⁴ İtalya birliğini kurduktan sonra sömürge siyaseti doğrultusunda Akdeniz'in diğer yakasında kendi topraklarına yakın olan Osmanlı toprağı olan Bingazi Ve Trablusgarp'ı kendi topraklarına katmak istiyordu. Bu topraklara doğrudan saldırı gerçekleştiremedi ve Avrupalı devletlerden destek ve ittifak aradı. Avusturya, Rusya, Fransa ve İngiltere ile çeşitli anlaşmalar imzalayarak 1911'de Kuzey Afrika'da Osmanlı topraklarını işgal etmeye başladı.

Özellikle İtalya ve Almanya birliklerini kurduklarından sonra Avrupalı devletlerin prestijlerini ve ihtiyaçlarını belirleyen en önemli argümanlardan biri denizaşırı sömürgelere sahip olmaktı. Bu süreçte hızlı bir şekilde ekonomik olarak ilerleyen Almanya söz sahibi olmaya başlamıştır. Almanya gelişen ekonomilerine hem pazar hem de ham madde sağlayacak yerler temin etme konusunda XIX. yüzyılın sonunda F. Ratzel Alman yayılcılığı için idcolojik bir dayanak hâline gelen "yer kapma mücadelesi" kavramını ortaya attı. Bu kavram Almanya'yı gelişen ekonomik ve teknolojik gücüne dayanarak Dünya'da yeni yerleri sömürgeleştirmeye yönlendirmiş bu durum ise Avrupa'nın dengesini bozmaya başlamıştır. Avrupa'da yükselen bu yeni güçlere karşı bazı yakınlaşmalar olmuş ve bu yakınlaşmalarla Alman yayılcılığının önüne geçilmek istenmiştir.⁵⁵ Bu aynı zamanda kendi aralarındaki güç siyasetinin de bir kanıtıdır.⁵⁶ Milliyetçi eksenden güç alan Alman endüstrisi hızlı bir şekilde büyüyerek özellikle demir ve çelik üretiminde dikkatleri üzerine çekti. Almanya I.Dünya Savaşı'na gelindiğinde Avrupa da demir ve çelik alandaki üretimde ilk sıraya yerleşti.

Fransa ve Avusturya, Prusya yenilgilerinden sonra güçlü bir Almanya'nın doğmasının ardından tekrar saygınlığı elde etmek için Fransa denizaşırı sömürgelere, Avusturya ise yayılma alanı olarak Balkanlara yönelmiştir. Bu yönelme Avusturya'nın Birinci Dünya Savaşı'na kadar, Balkanlardaki Rusya'nın Panislavist politikalarıyla bu coğrafyada mücadelesi sürecektir.⁵⁷

⁵⁴ Sander, s. 219-220.

⁵⁵ Ivan T. Berend, *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, Çev.: Serpil Çağlayan, İstanbul 2013, s. 51.

⁵⁶ Liobera, s. 294-295.

⁵⁷ Sander, s. 222-225.

Bu çekişme sonucunda Avusturya-Macaristan İmparatorunun bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi savaşın görünürdeki sebebinin teşkil etmiştir. Fakat esas nedenler siyasi, ekonomik etkenlere bağlıdır. Alman Birliği'nin kurulması Avrupa dengesinde önemli değişikliklere neden oldu. Almanya, Fransa'yı kendisine tehdit olarak gördüğünden dolayı Fransa'yı yalnız bırakma yollarını aradı. Bu amaçla 1872'de Rusya, Avusturya ve Almanya imparatorlukları Berlin'de toplanarak "üçlü imparator birliğini" kurdular. Bu birliğin ömrü uzun sürmedi ve kısa zamanda dağıldı. Berlin Kongresi'nde birlik bozuldu. Rusya'nın ayrılmasıyla Almanya, İtalya ile yakınlaşmaya çalışarak İtalya ile Avusturya da arasındaki anlaşmazlıkları gidermenin yolları bulmuş ve böylece bu üç devlet "üçlü ittifak"ı kurmuşlardır (1883). Üçlü ittifakın kurulması üzerine Fransa ile Rusya arasında da buna benzer bir ittifak yapıldı. Daha sonra İngiltere'de Alman korkusundan bu gruba katılarak üçlü ittifaka karşı yeni bir birlik doğmuştur (1907). Karşılıklı bloklaşmaların oluşmasıyla Fransa Almanya'ya karşı sert politikalar izlemiş, Rusya ise İngiltere'ye güvenerek Balkanlarda Panislavist politikalarına aşikâr olarak uygulamaya başlamıştır. Bu çekişmeler silahlanmayı hızlandırmış ve savaşa giden yolun önünü açmıştır.⁵⁸ Rusya'nın Panislavist politikaları Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan Balkan milletlerini cesaretlendirmiş ve Rusya ile Osmanlı arasında çekişmelere ve savaşlara neden olmuştur.

Sonuç

Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan Batı dünyasındaki dönüşüm eğilimleri bilimsel ilerlemeler ile birlikte "skolastik felsefi" anlayışın sorgulanmaya başlanmasının akabinde aydınlanma felsefi düşüncesinin etkisiyle birlikte sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik ve askeriyönden dünyada geri dönülmez süreç başlamıştır. Bu süreç Batı'da yüzyıllar boyunca devam eden tarımsal ekonomiye dayanan "feodal toplum" anlayışının değişmesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşiflerle Avrupa Kitası'nın dışında yeni yerlerin keşfedilmesiyle birlikte, bu yeni yerlerin insan gücü dâhil yer altı ve yerüstü zenginliklerinin Avrupa'ya taşınması sonucunda Avrupa o güne kadar görmediği maddi zenginlikle tanışmıştır. Avrupalı devletlerin amacı bu zenginliklerden daha çok pay almak ve dünyayı sömürgeleştirme sürecine sokarak güç ve ihtişamlarını Avrupa dışında kurdukları sömürge imparatorluklarıyla sembolleştirmektir.

⁵⁸ Sander, s. 268.

Sanayi Devrimi ile başlayan süreçle birlikte sömürgecilik başka bir boyut kazanmaya başlamış ve üretim artık el üretiminden fabrikasyon üretime yönlenmiştir. Bu durum ise daha çok ham madde gereksinimine olan ihtiyacı artırırken üretilen malların pazarı için yeni coğrafyalara olan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Bu durum sömürgecilik faaliyetlerinin devlet politikasına dönüşmesinde etkili olmuştur. Fransız İhtilali'nin sonuçlarından biri olan milliyetçilik akımının yayılmaya başlamasıyla birlikte imparatorluklar sarsıntı dönemine girmiş ve milliyetçilik, imparatorlukların bütünlüğünü tehdit eder duruma gelmiştir. Osmanlı, Balkanlarda, Batılı devletlerin kıskırtması sonucu milliyetçiliğin de etkisiyle birçok ayaklanmayla toprak kaybetmiştir. Rusya'nın Balkanlardaki Panislavist politikaları Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile gerginliklerin doğmasına neden olmuştur. Rusya ve Avrupalıların Balkanlarda ki istekleri Osmanlı ve Avusturya-Macaristan'ı birbirine yakınlaştırmıştır. Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nın ateşini tetikleyecek olayda bu coğrafyada meydana gelmiştir.

Avrupa'da siyasal birliklerini en son kuran iki devlet olan İtalya ve Almanya hızlı bir şekilde sanayileşmelerine karşın ham madde ve pazar ihtiyaçlarını karşılayacak sömürüler elde etmeye çalışmaları ve diğer ülkeleri tehdit edecek siyasi, ekonomik ve askerî düzeye ulaşmaları sonucunda, sömürge coğrafyasından pay alma istekleri ve eğilimleri savaşa giden yolu açan etkenlerden biri olmuştur.

Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupa devletlerinin sömürgecilik yarışını hızlandırmaları Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti sanayileşme hamlelerini yerine getirememiş ve dolayısıyla Avrupa devletleriyle ekonomik olarak rekabet edecek güçte değildi. Verilen kapitülasyonlar ve yapılan anlaşmalar yüzünden devletin, ekonomik yönden Avrupalılarla ticaret alanında da rekabet edecek gücü yoktu. Osmanlıda sanayileşme hareketleri XIX. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Osmanlı toplum yapısının Batıdan farklılık arz etmesi Osmanlıda, Batıda sanayileşmenin itici gücünü oluşturan burjuva sınıfına benzer bir sınıfın oluşmasını engellemiştir. Sanayileşmesini gerçekleştiremeyen Osmanlı Devleti'nde dış ticaret dengesi bozuldu. İthalat çoğaldı, ihracat azaldı ve bu yüzden XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa mallarının istilasına uğramıştır. Böylece imparatorluk toprakları Avrupalı devletlerinin açık pazarı hâline gelmiştir. Ucuz Avrupa malları karşısında küçük atölyeler, el tezgâhları ile üretim yapan Osmanlı, Avrupalı devletler ile rekabet edememiştir. Ekonomik alandaki zayıflama ise, devletin siyasi açıdan çöküşünün hızlanmasına neden olmuştur. Gücsüz Osmanlı

İmparatorluğu'nun geniş coğrafyaya sahip olması sanayileşmesini ve iktisadi kalkınmalarını tamamlayan Avrupalı devletler için ham madde ve pazar açısından bulunmaz bir fırsatı teşkil etmektedir. Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki Osmanlı coğrafyası başta olmak üzere dünyanın parsellenmesi düşüncesi fikir ayrılıklarının doğmasına neden olmuştur. Bu durum ise bloklaşmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu süreçte Osmanlı, İttifak Devletleri ile birlikte topraklarını korumak için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Almanya ve İtalya ile birlikte savaşa katılmıştır. İtilaf bloğunu ise başta İngiltere, Fransa ve Rusya oluşturmaktaydı. Bu bloklar arasındaki çıkar çatışması Dünya savaşlarının temel nedenini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyılın Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

ATEŞ, Toktamış, *Siyasal Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 1994.

AYDIN, Mustafa, *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, Açılım Kitap, II. Baskı, İstanbul 1994.

BAŞKAYA, Fikret, "Avrupa-Merkezcilik", *Özgür Üniversite Kavram Sözlüğü*, Ed.: F.Başkaya, Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Yayınları, I.Baskı, Ankara 2005.

BAUBEROT, Jean, *Dünyada Laiklik*, Çev.: Ertuğrul Cenk Gürkan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.

BEREND, Ivant, *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, Çev.: Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Basım, İstanbul 2013.

BEST, Antony-HANHİMAKI, Jussi-MAİOLO, Joseps A.-SCHULZE, Kirsten E., *20.Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çev.: Taciser Ulaş Belge, Ed.: Gülben Salman-Soner Torlak, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012.

BLAUT, J.M., *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa Merkezci Tarih*, Çev.: Serbun Behçet, Sergah Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2012.

BOZKURT, Veysel, *Sosyoloji*, Ekin Yayınevi, Bursa 2012.

BRAUDEL, Fernand, *Medeniyet ve Kapitalizm*, Çev.: Mustafa Özel, İz Yayınları, İstanbul 1996.

CAİN, P.J.-HOPKİNS, A.G., *British Imperialism: Innovation and Expression (1688-1914)*, Longman, New York 1993.

EVREN, Gürbüz, "Genel Olarak Sömürgecilik Hareketleri ve Antiller Denizi, Pasifik ve Hint Okyanuslarındaki Fransız Sömürgeleri", *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İşbirliği Bildiri Kitabı*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2003.

FERRO, Marc, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi (13 yüzyıl – 20. Yüzyıl)*, Çev.: Muna Cedden, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, “Sömürge”, *Felsefe Ansiklopedisi*, C. 6, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

HALİL, İmadüddin, *Afrika Dramı*, Çev.: Mehmet Keskin, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, C. IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara 1999.

KAVAS, Ahmet, “Sömürgecilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

KAVAS, Ahmet, “*Afrika’da Fransız Sömürgeciliği*”, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu’da Fransız-Ermeni İşbirliği Bildiri Kitabı*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, 2003, s.69-78.

LERNER, Robert E.-MEACHAM, Standish-BURNS, E. McNall, *Western Civilization*, Norton, New York 1993.

LİOBERA, Josep R., “Milliyetçilik/Enternasyonalcilik”, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, Ed.: Chris Jenks, Çev. Ed: İhsan Çapçioğlu, Çev.: Erkan Koca, Birleşik Yayıncılık, Ankara 2012.

LURAGHİ, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, E Yayınları, İstanbul 2000.

MAGDOFF, Harry, *Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm*, Çev.: Erdoğan Usta, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2006.

MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: Osman Akınhay-Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

OKUR, Mehmet Akif, *Emperyalizm Hegemonya İmparatorluk*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2012.

REHBER ANSİKLOPEDİSİ, “Sömürgecilik” C. 6, İhlâs Gazetecilik Yayınları, İstanbul 1993.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi Ankara 2014.

ŞAFAK, Erdal, “Sömürgecilik”, *Sabah Gazetesi*, 17.03.2010

ŞENEL, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim Sanat Yayınları, 5. Basım, Ankara 2014.

TÜRDOĞAN, Orhan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1997.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2013.

ULUSOY, Kudret, *Emperyalizm Kıskaçındaki Türkiye*, Türkeli Yayınları, Ankara 2005.

UYGUR, Erdoğan-UYGUR, Fatma, “Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (2013), s.273-286

WALLERSTEİN, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi-I*, Çev.: Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2012.

WALLERSTEİN, Immanuel, *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık*, Çev.: Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul 2012

WIESNER, HANKS Merry E., *Erken Modern Dönemde Avrupa (1450-1789)*, Çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.

YELİSEVEYA, N.V., *Yakın Çağlar Tarihi*, Çev.: Özdemir İnce, Yordam Kitap, İstanbul 2010.

YILMAZ, Mustafa, "Osmanlı Yenileşmesi", *Atatürk ve Cumhuriyet Tarihi*, Ed.: M. Derviş Kılınçkaya, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.

http://www./merkantilizm_ticari_kapitalizm, Erişim Tarihi: 07.03.2015

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Öğr. Gör. Dr. Selim KARYELİOĞLU *

Giriş

I. Dünya Savaşı, modern dünya tarihinin evrensel boyuttaki ilk savaşı olmasının yanı sıra, yarattığı etkiler itibarı ile ekonomik, politik, askerî ve sosyal alana ilişkin insanlık tarihinde daha önce görülmemiş dönüşümlerin ve alanların ortaya çıkmasına neden olmuş, sonuçlarıyla II. Dünya Savaşı'nı hazırlamış, dahası söz konusu sonuçlar günümüze kadar etkileri süren bir süreci başlatmıştır. Bu sürecin en önemli yansımalarından biri de Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) dünya sahnesine çıkması ve uluslararası siyasete, ekonomiye ve dolayısı ile toplumların hayatına gittikçe daha fazla yön veren bir etkin güç olmasının önünü açması olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin günümüzde dünya ekonomisi ve siyasetine yön veren ana aktör olması, I. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmelerle yakından bağlantılıdır. Ülkenin tarih sahnesine çıkışı, dolayısıyla da oluşum süreci Avrupa'da meydana gelen gelişmelerle alakalı olmakla beraber, "olmayan bir ülke"den dünya siyaseti ve ekonomisine yön veren bir "süper güce" dönüşüm biçiminde seyreden gelişim, "modern dünyanın ana aktörü" Avrupa'yı da aşan evrensel bir fenomen ortaya çıkarmıştır. Kesintisiz bir ekonomik ve sosyal genişleme yaşayan ABD, günümüz dünyasının en etkili siyasi ve ekonomik unsuru olarak dünya devletleri arasındaki yerini almıştır. ABD'nin I. Dünya Savaşı ile ilgili en temel etkisi ise savaşa girdikten sonra, Almanya lehine olan dengeyi İngiltere ve müttefikleri lehine çevirerek Almanya ve müttefiklerinin savaştan yenik ayrılmasına neden olmasıdır. Dahası, tüm dünya ülkelerini farklı biçimlerde etkileyen ve günümüze kadar süren dünya ölçeğindeki siyasi ekonomik ve sosyal sistem ve sorunlar, bu savaşla birlikte büyük oranda ABD'nin müdahaleleriyle şekillendirilen dinamiklerin etkisi altına girmiştir. Kuşkusuz, bu noktaya gelinene kadarki tarihsel arka planın yani, ABD'nin gerek I. Dünya Savaşı'na katılımının gerekse yakın tarihteki ve günümüzdeki etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için, bu ülkede savaşa kadarki dönemde yaşanan belli başlı gelişmelere yani, oluşum ve gelişim süreci aşamasındaki ABD tarihine kısa da olsa değinmek gerekir.

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. TRABZON. selkaryeli@hotmail.com

A-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN (ABD) TARİHSEL GELİŞİMİ

1-Bağımsızlık Öncesi ABD

Amerika kıtasında, bugünkü ABD'yi de içine alan coğrafyada ortaya çıkarılan arkeolojik bulgular, burada M.Ö. 3300 yıllarına kadar geriye giden bir toplumsal yaşamın varlığına işaret etmektedir. Birçok Kızılderili kabilesinin yaşadığı coğrafyada, Cristof Colomb'un buralara gelmesi, dünya tarihinin seyrini değiştiren gelişmelerin başlangıcını teşkil etmektedir. Colomb'un 1492'de Karayip Adaları'na ayak basmasından 5 yıl sonra İngiltere kralı tarafından görevlendirilen denizci John Cabot'un buraya bir sefer düzenlemesi, önemli bir etki yaratmamakla beraber¹ Amerika kıtasına aynı tarihlerde (1497 veya 1499) gelen İtalyan denizci Amerigo Vespucci, buraların daha önce hiç bilinmeyen yeni bir kıta olduğunu söylemiştir. Alman coğrafyacı Martin Waldseemüller ise buraya onun adına atfen Amerika demiş ve bu adlandırma kabul görmüştür. Kıtanın adı ilk defa 1538 yılında bir harita oluşturan Belçikalı matematikçi Gerardus Mercator tarafından harita üzerinde gösterilmiş, 18.yüzyılın sonlarına doğru ise 'Amerikan' sözcüğü tarih kitaplarında ve Birleşik Devletler terimini kapsayacak şekilde yer almaya başlamıştır.² Adı tarih kitaplarında, keşfinden ve adlandırılmasından bir hayli sonra yer almaya başlayan ve "yeni dünya" olarak da adlandırılan bu coğrafyanın modern tarihi, bağımsız bir devlet oluşumuna dek büyük oranda, Amerika Kıtası dışındaki etkenler tarafından belirlenmiştir.

ABD'yi oluşturacak olan ve Kuzey Amerika olarak da anılan bu bölgenin önü alnamaz biçimde gelişmesine ivme katan olay, 1607'de çoğunluğu İngiliz olan kolonicilerin, ülkelerinden göç ederek buraya gelip yerleşmeleridir. Daha sonra, Avrupa'da yaşanan ekonomik, dinsel ve siyasal sorunlar nedeniyle Hollanda, İsveç, İrlanda, İskoçya, Almanya ve Fransa'nın yanı sıra özgürlüklerine kavuşmak için buraya kaçan birçok köle (dünyanın neredeyse her yerinden insan) buralara akın etmiştir. Ancak, İngilizlerin sayısal ve kültürel anlamda üstünlükleri, İngiliz devletinin göçü teşvik edici politikaları nedeniyle baştan itibaren etkili olmuştur.³ Gerek doğanın sunduğu iklim ve arazi şartlarının tarımsal çeşitliliğe, et ve yün için hayvan yetiştiriciliğine olanak tanınması gerekse madenler açısından dünyanın en zengin ve dolayısıyla endüstrileşmeye en uygun kaynaklar sunan coğrafyası olması,

¹ AYTEKİN GEZİCİ, *Gizli ABD Tarihi*, Ankara 2013.

² www.amerikabirlesikdevletleri.com *Amerika Birleşik Devletlerinin Adı Nerden Geliyor*. Erişim Tarihi:04.07.2015.

³ ALLAN NEVINS-HENRY STEELE COMMAGER, *ABD Tarihi*, Çev.: Halil İnalçık, Ankara 2014.

Avrupa'nın sıkışık ekonomik ve toplumsal yapısından olumsuz etkilenen kitlelerin buralara akın etmesine neden olmuştur. Ayrıca, buralarda yaşayan Kızılderililerin (Avrupalılar bu kıtaya ayak bastığında, Kuzey Amerika'daki toplam nüfuslarının 500 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir) sayıca az, dağınık ve teknolojik açıdan 'geri' konumda olmalarından ötürü savaşlarda kolayca alt edilebilmeleri, Avrupalı göçmenlerin koloniler halinde yerleşip yayılmalarını kolaylaştırmıştır. Özellikle, 1628-1640 yılları arasında, İngiltere'den büyük toplu göçler bazı İngiliz şehirlerinin nüfusunun yarıya düşmesine neden olmuştur.⁴ İngilizlerin yanı sıra Hollandalılar ve Fransızlar da Kuzey Amerika'nın içlerine girerek keşif hareketlerine girişmişler ancak süreç İngilizlerin lehine gelişmiştir.⁵

İngilizlerin ağırlıklı olarak gerçekleştirdiği yerleşimler büyük oranda, buraların resmî sahibi olarak kabul edilen (İngiltere kralı) kraldan resmî yetki belgesi almak veya kral tarafından kendilerine arazi verilmek suretiyle, kâr amaçlı şirketler aracılığıyla yapılmıştır. Söz konusu şirketler, kolonilere göçleri özendirmek için İngiltere'de çeşitli kampanya ve (devletle işbirliği içerisinde) uygulamalar yapmışlardır. Buna göre örneğin, göç edeceklerin yol ve barınma masrafları göçü organize eden şirketler tarafından karşılanmakta, İngiliz hapisanelerindeki mahkûmlara göç etmeleri halinde özgürlük tanınmaktadır. Bunun karşılığında şirketler, masraflarını karşıladıkları göçmenlere 4 veya 7 yıllık çalışma kontratı imzalatıp bu sürenin sonunda onlara belli miktarda para veya toprak vererek onları serbest bırakmaktadır. Ancak, koloni toprakları ile ilgili son söz organizasyonu yürüten şirketlere değil, krala aittir. Zira göçü yönlendiren şirketlerin merkezi, "anavatan" olarak kabul edilen İngiltere'dedir. Gelenler büyük oranda kendi kültürlerini ve geldikleri yerin hukuksal ve siyasi sistemini burada da sürdürme eğilimi içinde olmuş, ülkelerindeki siyasi kültürü yeni ortamlarına adapte etmişlerdir.⁶ Bu doğrultuda ilk siyasal oluşumlar yavaş yavaş şekillenmiş ve bu oluşumlar kısa sürede coğrafyanın birçok yerine yayılmıştır. Bir vali, altı üye ve plantasyon denilen her on büyük çiftlikten iki temsilcisinin oluşturduğu Amerika kıtasındaki ilk yasama meclisinin Virginia Eyaleti'nde 30-Temmuz-1619'da toplanması ve farklı sömürgelerden zenci kölelerin buraya çalıştırılmak üzere getirilmesi sosyal hayatın günümüze kadar gelen ilk nüvelerini oluşturmuştur. Sonrasında, göçlerin devamlılığı sonucunda oluşturulan yeni

⁴ A.g.e.

⁵ Merry E. Wisner Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, Çev.: Hamit Çalışkan, İstanbul 2012.

⁶ Gezici, a.g.e.

şehirlerde de benzer bir süreç izlenerek her eyalet kendi meclisini oluşturma yoluna gitmiştir.⁷

ABD siyasal yapısının ilk temellerini oluşturan bu faaliyetler, 1639'da Connecticut'ta yönetici ve memurların tamamının seçimle belirlenmesini öngören modern Batı tarihinin bilinen ilk anayasasının kabul edilmesiyle devam etmiş ve böylece 1700'lerin başında genel bir sistem haline dönüşecek olan süreçte siyasi anlamda belirleyici olacak bir aşama gerçekleştirilmiştir. Ancak meclis ve anayasaya rağmen eyaletler, halen krala bağlı İngiliz kolonileri olarak kabul edilmekte, valiler kral tarafından atanmaktadır.⁸ İngiltere'nin; Fransa, İspanya, Portekiz ve Hollanda ile giriştiği sömürgecilik mücadelesinde deniz gücü üstünlüğü birçok yerde olduğu gibi, Kuzey Amerika'da da ona avantaj sağlamıştır. Özellikle, 1685'de Kral 2. Jack'in en büyük eyaletlerden biri olan Massachusetts'e vali ataması ve buralara İngiliz askeri birliklerinin gönderilmesi 1688'de Boston'da ortaya çıkan bağımsızlık fikrinin kısa sürede bertaraf edilmesini sağlamış, birçok eyalet "krallık mülkü" olarak İngiltere'ye bağlanmıştır.⁹ Fakat tüm bu gelişmeler, bağımsız bir devlet oluşumunu geciktirmiş ise de önleyememiş, hızlı ekonomik ve sosyal gelişim bir süre sonra aidiyet sorununu ve buna bağlı olarak bağımsızlık düşüncesini gündeme getirmiştir. Dönemin koşullarını ifade eden siyasal ve etnik aidiyetin temel unsuru olarak uluslaşma ise Amerikalılık kimliği çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Amerikalılık (veya Amerikancılık), birçok farklı etnik unsurun bir araya getirdiği, kendine özgü sosyal, ekonomik ve siyasal çizgileriyle tarım ve endüstri üretimine oldukça elverişli koşullar sunan bir coğrafyada, gittikçe gelişen ve halen sürmekte olan göçler sonucunda kalabalık bir nüfusu barındıran bir ülkede yaşanan köklü dönüşümün doğal bir sonucu olarak şekillenmiştir. İngiltere dışından buraya gelenlerin (çoğunlukla Almanya, Fransa ve Hollanda'dan), özellikle dil ve siyasal yönelim konusunda, İngiliz etkisini kabul ederek duruma uyum sağlamaları uluslaşma sürecinde kolaylaştırıcı bir sonuç yaratmıştır. 1700'lerde Avrupa'daki dini baskıdan bunalan (birçok İskoç ve İrlandalı gibi) birçok Alman'ın buraya gelmesiyle bir ara nüfusun neredeyse üçte biri Almanlardan oluşmuş ise de bağımsızlık ilanı ile sonuçlanan devrim sırasında kolonistlerin onda dokuzu hala İngiliz'dir ve çok

⁷ Nevins-Commager, a.g.e.

⁸ A.g.e.

⁹ Tolga Uslubaş-Sezgin Dağ, *İlkçağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, s. 228.

sayıda Alman ve İskoç göçmen buraya gelmeye devam etmiştir. Özellikle İrlandalılar, burada başta tarım olmak üzere, Kızılderililerden birçok yeni şey öğrenmiş ve öğrendiklerini etraflarına yaymışlardır.¹⁰ Göçün ve ekonomik faaliyetlerin gittikçe yoğunluk kazandığı, siyasal kurumsallaşmanın birtakım somut temellere oturtulduğu ve yavaş yavaş bir aidiyet bilincinin olduğu bir süreçte 1776'ya yani, ABD'nin bağımsızlık ilan ettiği tarihe gelindiğinde artık 'yeni bir devlet' kurmaya olanak sağlayacak her türlü unsur mevcut görünmektedir.

B-DEVİRİM VE BAĞIMSIZ BİR DEVLET OLARAK ABD

Nüfusun ve üretimin gittikçe arttığı, yeni bir siyasal-toplumsal sistemin ortaya çıktığı, başından beri herhangi bir otoritenin kısıtlayıcı etkilerini yeryüzündeki her toplumdaki daha az hisseden ve bu yüzden öz çıkar ve özgür girişimcilik ruhunun oldukça geliştiği insanlardan oluşan bir toplum yapısı ile İngiltere'nin, buraya yönelik özellikle iktisadi ağırlıklı zorlayıcı uygulamaları birleşince devrim olgusu ortaya çıkmış ve ABD, İngiltere'den bağımsızlığını ilan ederek yeni bir ülke olarak 'yeni dünyadaki' yerini almıştır. Büyük oranda İngiltere'ye bağlı bir coğrafya iken, bağımsız bir ülkeye dönüşen ABD'nin bu dönüşümünün temelindekendi başına bir güç olabilecek potansiyele erişmesi kadar başta iktisadi temelli olmak üzere, İngiltere'nin buraya yönelik sürekli artan talepleri de etkili olmuştur.

1775-1783 yılları arasında, Bağımsızlık Savaşı olarak bilinen ve ABD'nin kurulması ile sonuçlanan savaş, bağımsızlık hedefi ile değil, İngiltere'nin vergileri artırmasına karşı bir tepki ile başlamıştır. Ancak, savaşa Fransa, İspanya ve Hollanda'nın Amerika'nın yanında dâhil olmaları, sürecin ilerleyişini 4 Temmuz 1776'da deklere edilecek olan "bağımsızlık ilanına" dönüştürmüştür. Savaş, bağımsızlık ilanından sonra da devam etmiş, George Washington (daha sonra, ABD'nin ilk başkanı olarak tarihe geçmiştir) komutasındaki Amerikalılar, başlangıçta İngiliz güçlerine yenilmişler ise de başta Fransa olmak üzere dışarıdan gelen askeri ve ekonomik yardımlar durumu Amerikan güçleri lehine çevirmiştir. İngiltere'nin 1783'teki Paris Antlaşması sonucu bağımsızlığı tanımasıyla ABD, bağımsız bir devlet olarak fiilen dünyadaki yerini almıştır.¹¹ Ülkede oluşan bağımsızlık yanlıları ile İngiltere yanlıları arasındaki ihtilaf, bu antlaşmadan sonra anavatan (İngiltere'ye) sadık olan grupların ABD'yi terk ederek Kanada ve Karayiplere

¹⁰ Nevins-Commager, a.g.e.

¹¹ Uslubaş-Dağ, s. 230-233.

göç etmesiyle çözülmüştür. Bundan sonra İngiltere, bir daha Kuzey Amerika'ya sözleşmeli işçi statüsünde mahkûm gönderememiş ve bu nedenle sömürgeler edinme noktasında yeni arayışlar içerisine girmiştir. Bu arayışlar birkaç yıl sonra Avustralya'nın sömürgeleştirilmesine vesile olmuştur.¹² Birçok kültürü içerisinde barındıran, göçle oluşturulan bir toplum o dönemde dünyanın en güçlü devletlerinden birine karşı bir savaş kazanmış, devlet ve toplum inşasına yönelik ciddi adımların yanı sıra, zaten oluşmuş olan bir ekonomik alt yapının daha çabuk biçimde büyümeye dönüştürülmesi çabaları hız kazanmıştır.

Bağımsızlık ilanından sonra devlet ve toplum inşasına yönelik yapılan çalışmalar bağlamında, 1781'de bağımsız eyaletlerin bir araya gelerek bir anayasa çerçevesinde oluşturdukları 'konfederasyon' sistemi yürürlüğe girmiştir.¹³ Daha sonra, kurucu eyaletlerin (13 koloni) katılımıyla kurucu meclis toplanmış ve 1787'de dünyanın modern anlamda gördüğü ilk yazılı anayasası hazırlanmıştır.¹⁴ Montesquieu'dan esinlenerek despotizmi önlemek amacıyla "güçler ayrılığı" ilkesini temel alan anayasa 1788'de yürürlüğe girmiş ve bireysel hak ve özgürlükler noktasında dünyadaki birçok anayasaya kaynaklık etmiştir.¹⁵ Kısmen İngiliz siyasal modelinin kısmen de ülke şartlarının gerektirdiği iki partinin rekabetine dayalı başkanlık sistemi ve Cumhuriyetçilik ilkesinin hâkim olduğu siyasal sistem, o tarihten bu yana bazı küçük değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir.¹⁶ Topyekûn bir toplumsal başkaldırı sonucunda, egemen bir devletin (İngiltere'ye) tahakkümüne yani, eski iktidar yapısına son vererek kendi sosyal dinamikleriyle yeni bir iktidar ve devlet yapısı ortaya çıkaran ABD Devrimi, etrafındaki birçok sömürgeye özellikle (çoğunlukla İspanyaya ait) Güney Amerika'da birçok yerde isyanlar ve bağımsızlık ilanları için örnek teşkil etmiştir. Bu durumdan kaygılanan Rusya, Prusya, Avusturya ve Fransa bir araya gelerek ittifak kurmuş ve bağımsızlık hareketlerinin görüldüğü yerlere ortak müdahale kararı almışlardır. Buna karşı ABD, 'Monroe Doktrini' olarak da bilinen deklarasyonla Amerika Kitası'nda bağımsızlık ilan eden devletleri tanıdığını, Avrupalı güçlerden hiç birinin buralara müdahalesine razı olmayacağını ilan etmiştir. Bu yaklaşım, daha sonraki süreçte de ABD için çevresindeki ülkeleri kontrol

¹² Wisner-Hanks, s. 706.

¹³ John M., Roberts, *Dünya Tarihi 18.Yüzyıl ve Sonrası (II. Cilt)*, Çev.: İdem Erman-Tansu Akgün, İstanbul 2011, s. 717.

¹⁴ Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, Çev. : Teoman Tunçdoğan, İstanbul 1986, s. 94.

¹⁵ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık TarihineGgiris- XVIII. Yüzyıl*, İstanbul 1994, s. 413-415.

¹⁶ Duverger, s. 94.

altına almaya yönelten eğilimin temelini oluşturan resmî politika olmaya devam etmiş, dahası fırsat ortaya çıktığında toprakların genişletilmesinden kaçılmamıştır.¹⁷ Özellikle, sınırın esnek olmasından ötürü yayılmanın kolay olduğu ABD'nin batısı, 1792 ve 1821 yılları arasında bu ülkenin sürekli toprak genişlemesi kaydettiği bir alan olmuş,¹⁸ ancak coğrafi genişleme salt burayla sınırlı kalmamıştır.

Ekonominin hızla büyümesinin getirdiği avantaj, 1800'lerde (farklı zamanlarda dört defa) çok büyük miktarlarda toprak satın alınmasını da beraberinde getirmiştir. ABD'nin ilk kuruluşundaki toprak büyüklüğünden çok daha fazla alanı kapsayan topraklar satın alınarak günümüzdeki 9 milyon kilometrekarelik yüzölçümünün büyük kısmı ülke sınırlarına dâhil edilmiştir.¹⁹ Bu kadar büyük bir genişleme, bir süre sonra ülke içinde iktisadi ve kültürel farklılıkların birtakım sorunlar yaratmasını beraberinde getirmiştir. Gerek sanayileşme gerekse tarım alanında hızla gelişen, topraklarını genişletmeye devam eden ve halen, dünyanın farklı birçok yerinden yoğun göç alan ABD'de, Güney ve Kuzey arasındaki coğrafi, iktisadi ve kültürel farklılıklar sorunlara yol açmış ve eyaletler arasında ortaya çıkan bu sorunlar bir iç savaşın yaşanmasına sebep olmuştur.

1860'da, tarımsal faaliyetin yoğun olduğu, köleliğin uygulandığı ve belli bir aristokrasinin egemenliğindeki Güney eyaletlerinin (12 eyalet) birlikten ayrıldıklarını ilan ederek farklı bir yönetim altında konfederasyon oluşturmalarına karşın yaşanan göçlerin bir hayli kalabalıklaştırdığı, sanayide oldukça gelişmiş olan, köleliğin kaldırılmasını savunan Kuzey eyaletlerinin bu oluşumu tanımaması üzerine 1861'de başlayıp 1865'e kadar süren (Kuzey-Güney Savaşı olarak da bilinen) "Amerikan İç Savaşı" patlak vermiştir. Demiryollarının, toprakların ve diğer ateşli silahların yoğun kullanıldığı ilk modern savaş olan bu savaşta, 350 bini Kuzeyli ve 250 bini Güneyli olmak üzere 600 bin civarında insan hayatını kaybetmiştir.²⁰ Kuzey ve Güney arasında önemli bir ihtilaf konusu olan kölelik sorunu, dönemin başkanı Abraham Lincoln'un ön gördüğü biçimde çözüme kavuşturulmuştur.²¹ Savaş sonunda, Amerikan birliği bir daha tartışmaya konu olmayacak biçimde

¹⁷ Gezici, s. 127.

¹⁸ Paco Pena, *Kapitalizmin Kara Kitabı*, Çev.: Kerem Kurtgözü, İstanbul 2001, s. 205.

¹⁹ Volkan Yaraşır, *Öfkenin Kısa Tarihi*, İstanbul 2007, s. 21.

²⁰ Jean Claud Barreau ve G. Bigot Guillaume, *Bütün Dünya Tarihi: Tarih Öncesinden Günümüze*, Çev.: Ayşen Özışık, Dharma Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 216.

²¹ Benjamin P. Thomas, *Abraham Lincoln* (Cilt 2), İstanbul 1952.

kurulmuş, kölelik kaldırılmış fakat ırkçılık yok edilememiştir.²² İç Savaştan sonra, endüstri çok daha hızlı biçimde büyümeye devam etmiş, ulusal para sistemi kurularak finansal konular daha sağlam temellere oturtulmuş, daha liberal bir siyasi anlayış yerleşmeye başlamıştır.²³ ABD'nin bugün dünya ölçeğinde sergilediği dolaylı veya doğrudan politik, ekonomik ve askeri müdahalelerin kendi coğrafi hinterlandı çerçevesindeki ilk uygulamaları, yine birliğin sağlanmasından sonraki evrede gündeme gelmiştir.

Sonraki süreçte, ABD başta iktisadi olmak üzere her alanda hızla büyük bir atılımın içerisine girmiş, 19. yüzyılın sonlarına doğru gerek üretim gerek ticaret gerekse toprak ve politik nüfuz alanı açısından gittikçe genişleyen bir ivme göstermiştir. Bu doğrultuda, 1845'de Meksika ile girişilen ve ABD'nin Teksas Eyaleti'ni ilhak etmesine yol açan, 1898'de İspanya ile yaşanan ve Küba'yı ve Filipinleri kontrol etmesi ile sonuçlanan örnekler ABD'nin askeri alanda da güçlendiğinin kanıtıdır. Dahası 1904'te, dönemin başkanı Theodor Roosevelt'in; "*Roosevelt Eki*" olarak bilinen ve Monroe doktrinine eklenen bir ifade ile Amerikalı bir ülkenin, Avrupalı bir ülke tarafından işgal veya dolaylı müdahale tehdidiyle karşılaşması durumunda ABD'nin meseleye karışma hakkı olduğu ilan edilmektedir.²⁴ Bu durumun uzantısı olarak 1903'te bir Fransız şirketinin Panama Kanalı'nı yapmasını önlemek için burada bir ayaklanma tertiplenmiş ve burası ABD'nin kontrolüne girmiş, 1911'de Honduras'a²⁵, 1912'de Nikaragua'ya asker gönderilmiş, 1914'te bir politik gerilim sonunda Meksika Limanı Vera Cruz işgal edilmiş, 1915'te ise yapılan antlaşma ile Haiti üzerinde kırk yıl sürecek bir koruma ve denetim hakkı sağlanmıştır.²⁶ 20. yüzyıldaki benzer uygulamaların ilk nüvelerini oluşturan bu faaliyetler sonucunda, ABD iktisadi, siyasi ve askeri anlamda güçlendikçe dünya ölçeğine yayılmış ve güç dengelerinin sürekli bu ülke lehine gelişmesi söz konusu olmuştur. Tarımdan elde edilen devasa boyutlardaki ürünün getirdiği kârın yanı sıra, 1800'lü yıllarda birçok yerde altın madeninin bulunması, ülkenin birbirinden çok uzaktaki farklı noktalarını birbirine bağlayan demiryolu hatlarının yaygınlaştırılması ile ticaret ve ulaşım da sağlanan ivme Amerika'yı hızla ekonomik büyüme trendine sokmuştur. Binlerce kişiyi çalıştıran büyük endüstri işletmelerinin, özellikle çelik üretiminde, büyük

²² Barreau-Bigot, s. 218.

²³ Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çev.: Şirin Tekeli-Alaeddin Şenel, Ankara 2011, s. 195-196.

²⁴ Anthony Best-Jussi M Hanhimaki-Joseph A. Maiolo-Kirsten E. Schulze, *20.Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çev.: Taciser Ulaş Belge, Ankara 2012, s. 154-156.

²⁵ Henri Denis, *Ekonomik Doktrinler Tarihi 2*, Çev.: Atilla Tokatlı, İstanbul 1997, s. 615.

²⁶ Roberts, s. 794.

aşama kaydederek dünya çapında söz sahibi olunan bir aşamaya gelmesi; margarin, sabun, konserve, çikolata gibi daha önce bilinmeyen ürünlerin üretilmesiyle 'gıda endüstrisi' olgusunun ortaya çıkması ve başta Thomas Edison olmak üzere bilimle uğraşan birçok insanın ortaya koyduğu yeni icatlar Amerika'nın büyük bir güç haline gelmesine hız katan gelişmeler olmuştur.²⁷

1900'lü yıllara gelindiğinde, ABD iktisadi olarak Avrupa'nın tüm güçleriyle baş edebilecek bir dünya devleti durumundadır. Siyasi açıdan da egemenlik alanını tüm Latin Amerika'nın yanı sıra, Pasifik'e ve Atlantik'in doğu kıyılarına kadar yaymış, Çin'deki Boxer Ayaklanması ve Japonya-Rus Savaşı gibi örneklerde olduğu gibi dünyanın birçok yerindeki olaylara arabuluculuk etmeye başlamıştır. Daha da önemlisi, tarihte ilk defa görülen, dünyanın birçok ülkesinden daha büyük finansal gelire sahip tröstler ve devasa boyutlarda sermayeyi kontrol eden finans şirketleri ABD yayılmacılığının unsurları haline gelmişler,²⁸ devasa boyutlarda ekonomik güç belli ailelerde toplanmıştır. Öyle ki 1900'de Amerikan ailelerinin sekizde biri, millî servetin sekizde yedisini elinde tutmaktadır.²⁹

Dahası, 1900'lü yılların başına gelindiğinde Amerikan yayılmacılığının ideolojik temelleri de oluşturulmuştur. Örneğin, ABD' başkanlarından John Quinsy Adams'ın torunu Brooks Adams'ın 1902 yılında yazdığı ifadeler Ameriken genişlemeciliğinin ipuçlarını yansıtmaktadır:

“Son on yıl boyunca dünya, sosyal eşitliğin değiştiği periyodik bir kriz dönemi yaşamaktadır. İktidar koltuğu Avrupa'dan Amerika'ya göç etmiştir. Amerikan üstünlüğü, yalnızca uygulamalı bilimlerdeki başarı sayesinde elde edilmiştir. ABD, dünyanın yarısını kapsayan devasa ve büyümeye devam etmekte olan bir imparatorluk haline gelmiştir ve elinde en büyük zenginlikleri, en mükemmel ulaşım ağını ve şimdiki kadarki en gelişmiş ve güçlü sanayi sistemini bulundurmaktadır.”³⁰

Amerikan yayılmacılığını meşrulaştıran bir diğer yazar Frederick Jackson Turner ise “*Açık Kader*” olarak bilinen teorisinde, ABD'yi eşsiz kılan şeyin sınırlarının giderek genişlemesi olduğunu ve Amerika'nın tarihsel varlığını Batı'daki yeni sınırlara doğru devamlı olarak jeopolitik genişle-

²⁷ Gerhard Köhnen, *Dünya Ekonomi Tarihi, Başlangıcından-Bugüne*, Çev.: Dr. Tunay Akoğlu, İstanbul 1965, s. 223-224.

²⁸ Yaraşır, s. 22-23.

²⁹ Andrea Maurois-Louis Aragon, *Amerika- Rusya*, c. 1, Çev.: Galip Üstün, Cem Yayınevi, İstanbul 1968, s. 14.

³⁰ William F. Engdahl, *Wall Street Amerikan Yüzyılının Çöküşü*, Çev.: Özgün Şulekoğlu-İlkay Ata, İstanbul 2011, s. 69.

mesinden kaynaklandığını savunmaktadır. Ona göre doğalarında bulunan genişlemeci gücün sonucu olarak Amerikalıların evrensel mizacı, egemenliklerini genişletmek ve yayılcılıktır. Amerikan gücü, etkisini göstermek üzere daha geniş alanlara ihtiyaç duyacaktır.³¹

1.Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına gelindiğinde, ABD'yi oluşturan yapı; ekonomik, siyasal ve askeri olmak üzere üç önemli kuruma dayalı olarak devlet hiyerarşisi, şirketler hiyerarşisi ve ordu hiyerarşisi biçiminde şekillenmiş³² ve savaşla birlikte daha da güçlenen bir yapı ortaya çıkmıştır.

C-I. DÜNYA SAVAŞI VE ABD

1-Savaşa Giriş Nedenleri

“Birinci Dünya Savaşı” terimi, ilk kez savaştan birkaç yıl sonra Londra’da yayımlanan “Times” gazetesi askerî muhabirlerinden Charles A’court Repington tarafından ortaya atılmış ve yaygın kabul görerek literatürdeki yerini almıştır.³³ Savaşın ortaya çıkışının ülkeler arası ekonomik ve siyasi rekabete dayanan birçok nedeni vardır ve konuyla ilgili birçok analize rastlamak mümkündür. Savaşın nedenleri birçok biçimde yorumlanabilmekle beraber, savaşın kesimler arasındaki kutuplaşmanın temelleri savaş tarihinden epey önce atılmıştır. 1879’da Rusya’ya karşı kurulan Almanya ve Avusturya-Macaristan ittifakına 1882’de İtalya’nın katılması, 1891 ve 1894 Fransa ile Rusya yakınlaşması, İngiltere’nin 1904’ de Fransa ve 1907’ de Rusya ile kurduğu ittifaklar savaşa kadarki zaman diliminde uzun sayılabilecek bir sürecin varlığına işaret etmektedir.³⁴ ABD’nin savaşa girişi ise savaşın sonlarına doğru gerçekleşmiş ve savaşın kaderi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

ABD’nin savaşa dâhil olma süreci, farklı etkenleri içerisinde barındıran birçok nedenle açıklanabilir. Ancak nedenler ne olursa olsun, ABD’nin savaşa girmesi savaşın seyrini değiştirmekle kalmamış, savaş sonrası dünyayı da derinden etkileyen gelişmelerin önünü açmış, dahası modern anlamda bir “imparatorluğun” ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. Bazıları diğerlerinden daha görünür ve daha etkili kabul edilen söz konusu nedenler, iki temel argümana indirgenebilir: Birincisi, Almanya’nın içinde ABD vatandaşlarının da bulunduğu İngiliz gemisi Luisitania’yı batırması gibi ABD kamuoyunda tepki

³¹ Engdahl, s. 70.

³² Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*, Çev.: Ünsal Oskay, Ankara 1974, s. 11.

³³ Sir Michael Howard, *1. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Der.: J. Winter-G. Parker-M.R. Hebeck, Çev.: Tansel Demirel, İstanbul 2012, s. 16.

³⁴ Best vd., s. 19.

yaratılan ve savaşa girmeyi meşrulaştıran türden savaşın herkesçe görünen yüzünün ortaya koyduğu nedenler; diğeri ise daha ziyade görünenin arkasında yatan parametrelerin ele alınıp analiz edilmesini gerektiren daha çok iktisadi ve siyasi çıkar dengelerine dayalı nedenler. Kuşkusuz, ikinci argümana dayalı nedenler sürecin aydınlatılmasına ilişkin “esas” durumu açıklamaya daha uygundur ve konuyla ilgili bakış açılarında bir çeşitlilik dikkat çekmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'na ABD'nin dâhil olma sürecini ve bu süreci hazırlayan tarihsel dinamikleri, dönemin kendine özgü koşulları ve ABD'nin belirtilen dönemdeki toplumsal ve ekonomik konumu bağlamında düşünmek gerekir.³⁵ Ancak, meselenin somut kısmında ABD'nin savaş kararını belirleyen tarihsel olay, mühimmatları taşıyan Britanya gemisi Luisitania'yı Almanya'nın batırmasıdır. Bu tarihi olay, Almanya-Amerika arasında krize neden olmuş ve iki devlet arasında ilişkileri kırılma noktasına getirmiştir.³⁶ İngiltere'nin denizlerde Almanya'yı abluka altına alması Almanya'yı geniş çaplı denizaltı savaşına yöneltmiş, bunun sonucunda batırılan birçok gemiden biri olan Luisitania'da çok sayıda ölen ABD vatandaşı olması Amerika ile Almanya ilişkilerini germiştir. Almanya, bir daha bu tür olayların yaşanmayacağını ABD'ye iletmış ise de 1916'da batırılan bir Fransız yolcu gemisinde de Amerikan vatandaşlarının olması gerginliği daha da artırmıştır. Ancak esas mesele, Almanya'nın bir yandan deniz altı savaşlarını sürdürürken diğeri yandan ittifak devletlerine yardım eden ABD'ye karşı Amerika ile ittifaklı bulunan Meksika ile ittifak kurmasıdır. Yapılan antlaşmaya göre, ABD Almanya'ya savaş açarsa Meksika Almanya'yı destekleyecek ve ABD'nin elinde bulunan Teksas ve Arizona eyaletleri Meksika'ya geri verilecektir. Sürecin Almanya lehine ilerlemesinin kendisine zarar vereceğini düşünen Amerika Birleşik Devletleri, 18 Mart 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmiş ve 6 Nisan 1917'de savaşa aktif olarak girmiş³⁷ ve bu durum, müttefiklerinin savaşı kaybetmesine engel olmuştur. Temel noktalarda, 1918'de Almanya'nın taarruzlarına karşı, Amerikan birlikleri, Almanya'nın Paris'i almasına izin vermemiştir. Amerikan birlikleri Fransa'nın liderliğindeki karşı saldırılar için temel güç noktası haline gelmiş, Amerikan yönetimindeki taarruzlar Alman birliklerinin sayısını azaltmış, bu durum Britanya ve Fransa'nın Almanya

³⁵ Kendrick A. Clements, “Woodrow Wilson and World War I”, *Presidential Studies Quarterly*, 34/1, Going to War, (2004), s. 63.

³⁶ Jennifer D. Keene., “Americans Respond Perspectives on the Global War, 1914-1917”, *Geschichte und Gesellschaft*, 40 (2014), s. 518.

³⁷ Nurşah Aksoy, *Tarihteki Ünlü Savaşlar, Saldırıları ve Antlaşmaları*, İstanbul 2010, s. 122-123.

karşısında ilerlemesini kolaylaştırmıştır.³⁸ Kısacası, ABD savaşın seyrini İngiltere ve müttefiklerinin lehine, Almanya ve müttefiklerinin aleyhine değiştirmiştir.

Amerika, savaşın başlangıcında bir taraftan Avrupa'daki politik ve askerî çatışmalara müdahil olmama geleneğine sahip çıkarken neden Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir? Bu soru bir çok tarihçi, özellikle de 'revizyonist tarihçiler'³⁹ tarafından, ticari karşılıklı çıkar ve beklentiler bağlamında açıklanmaktadır. Fırsatlar ve ortaya çıkan sonuçlar, ekonomik eylemlerin politik müdahalelere nasıl dönüştüğünü göstermektedir. 1920'ler ve 30'lar boyunca bir çok revizyonist tarihçi, müttefiklerle ticareti koruma çabasının Amerikalıların savaşa sürüklediğini iddia etmektedir. Revizyonistlerin iddia ettikleri bu görüşler, çağdaş liberal düşünceyle benzer bir içeriğe sahiptir. Liberal düşünceye göre bağımsızlık barışı getirmektedir ancak bağımsızlık ticaret ve çatışma arasında farklı sonuçlar da doğurabilmektedir. Benjamin Fordham⁴⁰ genel olarak tarihçilerin, Amerikan müdahalesine dair ekonomik açıklamaları büyük ölçüde terk ettiklerini söylemektedir. O'na göre ABD'deki savaş dönemi ihracat artışına ilişkin bilgiler, bu konunun tekrar ele alınmasını göstermektedir. İhracat artışı göz ardı edilemeyecek kadar fazlaydı ve bu gelişmeler Amerika'nın savaşa tarafa geçmesine neden olmuştur. Fordham, savaşla ilgili önlemlere dair yapılan kongre seçimleri konusundaki bir analize işaret ederek ihracat artışının politikacıların savaş konusundaki düşüncelerini şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle ihracat artışı ile savaşa katılım arasında bir ilişki gören revizyonist düşüncelerin göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemektedir.

Savaş kararı elbette birden gelişen bir olay değildir. Bu kararın oluşma zemini birkaç yıl öncesinden hazırlanmıştır. Wilson (dönemin ABD başkanı) yönetiminin savaş kararını değerlendiren Arthur Link,⁴¹ kararın nedenlerini Amerika'nın açık denizlerdeki haklarının korunması için başka bir yol

³⁸ Keene. "Americans Respond", s. 518.

³⁹ Türkiye'de alternatif tarihçilik veya resmi tarihçilik karşıtı tarihçilik olarak da bilinen revizyonist tarihçilik, başta Yahudi soykırımı olmak üzere, dünyada doğru kabul edilen birçok tarihsel olayın aslında ya olmadığını ya çarpıtıldığını veya abartıldığını kabul ederek, söz konusu edilen olayı ayrıntılı bir sorgulamaya tabi tutarak, belgelere dayalı karşı tezlerle 'doğru'nun peşine düşmeyi amaç edinen bir yaklaşımdır. Konuyla ilgili bilgi için Servet Kızılay'ın: "Bir Söylem Olarak Tarih ve Revizyonist Tarihçiler" başlıklı makalesine bkz.: <http://www.aktuelpsikoloji.com/bir-soylem-olarak-tarih-ve-revizyonist-tarihciler-122yy.htm>, Erişim Tarihi:05.06.2015.

⁴⁰ Benjamin O. Fordham, "Revisionism Reconsidered: Exports and American Intervention in World War I", *International Organization*, 61/ 2 (2007), s. 277.

⁴¹ Kendrick A. Clements, "Woodrow Wilson and World War I", s. 63'teki aktarımla.

olmadığını düşünmesi, savaşın son aşamalarında olduğuna ve Amerikan katılımıyla bunun hızlı bir sonuca ulaşılacağına inanmasıyla ilişkilendirilmektedir. Britanya ve Fransa'nın Alman saldırıları altında sendelemeye başlaması ve Amerika'nın onlara yardım edeceği düşüncesi de⁴² savaşın bir diğer nedeni olarak gösterilmektedir. Şüphesiz, Amerika'nın müttefiklere olan kültürel ve duygusal bağları ve Almanya'nın denizaltında savaşmasına duyulan muhalefet önemlidir. Ancak, ekonomik etkenler de Amerika'nın savaşa girmesinde etkili olmuştur ve denizaltı savaşına karşı duyulan muhalefetin nedeni bile, müttefiklerle kazançlı bir ticaret yapma hakkındaki Amerikan ısrarı ile bağlantılıdır.⁴³ Konuyla ilgili farklı bir yorum getiren John Mueller⁴⁴ ise Amerika'nın savaşa girmesinin birçok nedeninin bulunduğunu belirtmekte ancak en önemli nedeni, Wilson'un Amerika Birleşik Devletleri'nin adaletli ve sürekli bir uzlaşma ortamı sağlama misyonunu gerçekleştirme arzusuyla ilişkilendirmektedir. Mueller'in de işaret ettiği gibi Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olması birçok neden üzerinden açıklanabilir. Bu nedenle burada tekil açıklamalardan hareket etmek yerine ABD'nin savaş sürecindeki konumunu, bu süreçte devletin insan faktörü de dâhil bütün kaynaklarını nasıl mobilize ettiğini, konuyla bağlantılı farklı görüş ve yorumlar bağlamında açıklamak konuyla ilgili parametreleri daha anlaşılabilir kılacaktır. Bunun için öncelikle ABD'nin savaş dönemindeki konumuna ve savaşa nasıl dâhil olduğuna bakmak yararlı olacaktır.

2-Savaşın Mobilizasyonu

1.Dünya Savaşı'na ABD'nin dâhil olması, savaşın sonlarına doğru gerçekleşmiş olmakla birlikte savaşın mobilizasyonuna ilişkin savaşa girmeden önce ve savaş esnasında oldukça yoğun hazırlıklar yapıldığına dair veriler mevcuttur.

Konuya ilişkin yapılan yorumlarda öncelikle ABD'nin savaşın başında ilan ettiği tarafsız konumuna dikkat çekilmektedir. ABD'nin bu tarafsız konumuna kuşkuyla yaklaşan Jennifer D. Keene⁴⁵ tarafsızlığın, savaşa dâhil olmamak anlamına gelmediğini belirtmektedir. Keene, Amerikan savaş

⁴² Hugh Rockoff, *America's Economic Way of War: War and the US Economy from the Spanish-American War to the Persian Gulf War*, Cambridge University Press, New York 2012, s.108

⁴³ Hugh Rockoff, *Until it's Over, Over There: The U.S. Economy in World War I*, NBER Working Paper, 2004, s. 5.

⁴⁴ John Mueller, "Changing Attitudes towards War: The Impact of the First World War", *British Journal of Political Science*, 21/ 1 (1991), s. 22.

⁴⁵ Keene, "Americans Respond", s. 267.

deneyiminin 1914'ten 1917'ye kadar tarafsızlık dönemi olarak kaydedilmesinin veya tarafsızlık ve savaş dönemi olarak ikiye ayrılmasının diplomatik bir içeriğinin olduğunu, fakat bu durumun savaşın başından itibaren Amerikalıların savaşla nasıl bir ilişkilene içinde olduğunu üstünü örtmeye yaradığını iddia etmektedir. O, bu iddiasını 1914 ve 1917 arası dönemdeki bazı gelişmelerle ilişkilendirerek açıklamaya çalışmakta, özellikle ABD halkının bazı gönüllü çabalarına işaret etmektedir. Amerikan halkının gönüllü çabalarından biri olarak refah düzeyi iyi Amerikalıların 1914-1917 arasında Avrupa'ya gidip savaştan mağdur olan sivillere yardım etmiş olmalarını göstermekte, bu durumun Amerikan yiyecek ekonomisinin savaşın yönlendiricilerinden biri olmasına neden olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁶ Keene'e göre, Amerikalıların 'ayrıcalıklı konumlarını' fark etmelerinde Birinci Dünya Savaşı'nın önemli bir etkisi olmuştur. Savaşın ölümcül etkilerinden (Savaştaki sıcak çatışmaların Amerika'dan bir hayli uzak mesafedeki coğrafyalarda cereyan etmesinden ötürü) bağımsız Amerikalılar, ihtiyacı olanlara yardım götüren küresel vatandaşlar olarak ahlaki sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. Amerikan yardımlarının bu kadar görünür olması Amerika'nın uluslararası statüsünü güçlendirmesine yardımcı olmuş; uluslararası hümanizm, yurttaşlık kavramlarıyla birleşmiştir.⁴⁷ Gerek fiili gerek siyasi etki anlamında Amerikan yayılcılığı, bu sivil görünümlü yardım faaliyetleri sayesinde büyük bir ivme kazanmış, savaş döneminde kurulan ilişkiler sonraki dönemlerde ABD'nin etki alanının genişlemesine hizmet etmiştir.

Amerikan toplumu Belçikalı sivillerle, Afrikalı askerlerle ve Yahudi mültecilerle güçlü ilişkiler kurmuş "*sözde tarafsız*" dönemde kurulan güçlü ilişkiler, kendileri açısından küresel savaşa "*sadece askeri anlamda dâhil olmamak*" anlamına gelmiştir. Keene, Amerika'daki bu toplulukların savaş döneminde, eylemde ve düşüncede "*sözde tarafsız*" kalmaktan ziyade entelektüel, politik ve finansal açıdan savaşın birçok cephesinde bağlantılar kurduklarını öne sürmekte, Amerika toplumunun kurduğu bu güçlü ilişkilerinden dolayı onların küresel savaşa başlangıçta dâhil olmadıklarını söylemenin zor olduğunu belirtmektedir.⁴⁸

Amerikan ekonomisinin Birinci Dünya Savaşı'na mobilize olma süreci, hem o dönemde hem günümüzde çok fazla eleştirinin konusu olmakla birlikte, Amerika'nın savaşa dâhil olduğu kısa süre içinde kaydettiği gelişme çok

⁴⁶ A.g.m., s. 269.

⁴⁷ A.g.m., s. 273.

⁴⁸ A.g.m., s. 285.

önemlidir. Amerika, askeri anlamda çok sınırlı hazırlıklarla 1917 yılında savaşa girmiştir. 1918'e gelindiğinde ise silahlı birlikler 2,9 milyon gemici, asker ve deniz piyadesi içerecek şekilde genişlemiştir. Bu insan gücünün yüzde altısı 15-44 yaş aralığını oluşturmuştur.

1918'de ülke kaynaklarının beşte biri ya da daha fazlası savaş için harcanmıştır. 1919'da ateşkes imzalanana kadar çok fazla miktarda yeni silah fabrikalara taşınmaya başlamıştır.⁴⁹Savaş başladığında, Amerika ekonomik durgunluk içerisindeydi. Fakat savaş için Avrupa'dan alınan mallar, özellikle yiyecek ve mühimmat, ekonomik hareketlilik anlamında bir patlamaya yol açmıştır. *ABD Ulusal Ekonomik Araştırma Ofisi*, 1914 Aralık'ından başlayan ve Ağustos 1918'e kadar devam eden 44 haftalık ekonomik genişlemeden bahsetmektedir. Birinci Dünya Savaşı süresince, ABD'nin ekonomik genişlemesinin neredeyse üçte ikisi tarafsız olduğu dönemde gerçekleşmiştir.⁵⁰ Piyasada meydana gelen hareketlilik, kendi haline bırakılmamış, konuyla bağlantılı olan resmî kurumlar bu hareketliliğin yönlendirilmesi ve düzenlenmesinde önemli faaliyetler yürütmüşlerdir. Ancak, bu faaliyetlerin başarısı tartışma konusu olmuştur.

Savaş ekonomisinin belki de en önemli boyutu, merkezi fiyatlar ve üretim kontrolleri yoluyla ekonomiyi kontrol etme çabalarıdır. Bunlardan en önemlilerinden birincisi endüstriyel üretim ve fiyatlarla ilgilenen Savaş Endüstrisi Kurulu (War Industries Board) ve Fiyatları Sabitleme Komitesi (Price Fixing Committee); ikincisi tarımdaki fiyatlandırma ve üretimle ilgilenen Yiyecek Yönetimi (The Food Administration); üçüncüsü yakıt fiyatları ve üretimiyle ilgilenen Yakıt İdaresidir (The Fuel Administration).⁵¹ Gerek fiyatları ve üretimi düzenlemekle görevli Savaş Endüstrisi Kurulu'nun gerekse savaşın diğer boyutlarında aktif roller üstlenen diğer aktör ve kurumların oldukça etkin olmalarına rağmen çok başarılı olmadığı görülmektedir. Geline aşamada 1918 Ocak'ında, endüstriyel üretimde yoğun bir düşüşün yaşanmasına tanık olunmuştur ve çelik üretimi de bundan fazlaca etkilenmiştir. Bu durum, özellikle kömür gibi ham maddelerin taşınmasını durma noktasına getirmiştir.⁵² Rockoff'un da belirttiği gibi Birinci Dünya savaşı başladığında Amerika borçlu bir devlet değildir. 19. yüzyıl boyunca Amerika, yüksek miktarlarda yabancı sermaye almıştır ve bu paralar kanal, demiryolu,

⁴⁹ Rockoff, *America's Economic Way of War*, s. 2.

⁵⁰ A.g.e., s. 4.

⁵¹ A.g.e., s. 15.

⁵² A.g.e., s. 16.

maden ocağı, banka, diğer özel yatırımlar ve hükümet güvenliği için harcanmıştır. Savaş, İngiltere ve müttefiklerini birikmiş yatırımlarını kullanmaları konusunda zorlanmış, (ABD'ye gelen yabancı yatırımların çoğunun Britanya'dan geldiği düşünüldüğünde) 1914 ve 1918 arasında Amerika'daki yabancı yatırımlar 7,2 milyardan 3,3 milyar dolara düşmüştür. Savaşın sonrasına ise Avrupa kaldığı yerden sermaye göndermeye devam etmiştir. 1920'lerin sonlarında, Amerikalı yatırımcılar gibi diğer yabancı yatırımcılar da Amerikan pazarını dikkatle değer bulmuşlar ve 1930'a kadar yabancı yatırım seviyesi 1914'lerin üzerine çıkmıştır. Bu gelişmelere rağmen Amerika, net borçlu olarak eski konumuna dönmemiştir. Çünkü Amerikalılar, Britanya ve diğer Avrupa sermayedarlarının oynadığı rolü üzerlerine alarak, özellikle Latin Amerika'da, fazla miktarlarda yatırım yapmaya başlamışlardır.⁵³ ABD, özellikle sıcak çatışmaların dışında kalıp, iktisadi fırsatları değerlendirerek de önemli maddi gelir elde etmiştir.

Söz konusu gelirlerin önemli bir kısmı (ABD'nin, savaşın başında ilan ettiği tarafsızlığına rağmen) İngiltere ve Fransa'ya silah ve cephane ticareti gerçekleştirerek elde edilmiştir. ABD'nin savaş kararı almasında, bu ticaretin ABD için taşıdığı önemin büyük ölçüde etkisi olduğu söylenebilir. Amerika'nın savaşa dâhil edilme süreci ve bu mobilizasyonun gerçekleşme koşulları, Almanya'nın bu süreçte düşmanlarını yenebilmek için denizaltı savaşlarına yönelmesiyle önemli bağlantı noktaları oluşturmaktadır. Almanya, ihtilaf devletlerine silah ve cephane taşıyan iki Amerikan ticaret gemisini batırmıştır. Bir nedensellik ilişkisi içinde yaklaşıldığında, ABD'nin savaşa girmesinde bu durumun giderek önem kazandığı belirtilebilir. Almanya'nın denizaltı savaşına yönelmesi ABD'nin dış ticaretine çok olumsuz etki yapmış, ABD'nin uluslararası ticaretini tehdit etmeye başlamıştır. ABD'nin savaşın başından itibaren savaşan güçlere silah ve lojistik maddeler satması, ekonomik gücünü pekiştirerek dönemin en büyük ekonomik imkânlarına sahip olan bir devlet konumuna getirmiştir. Bu ticari ilişkinin ABD ekonomik yapısını oldukça güçlendirdiğini söylemek mümkündür.⁵⁴ Ancak, olayı salt ekonomik boyuta indirgeyerek ABD'nin savaşa sadece ekonomik çıkarlarını korumak için girdiğini iddia etmek eksik bir yaklaşım olacaktır.

İlk olarak, Amerika'nın ekonomisinin büyüklüğü düşünüldüğünde ihracat patlaması önemli olmakla beraber çok hayati bir durum arz etme-

⁵³ A.g.e., s. 20-21.

⁵⁴ Paul M. Kennedy, "The First World War and the International Power System", *International Security*, 9/1 (1984), s. 7-40.

mektedir. Amerika'nın savaşa girmesine dair bazı önemli açıklamalarda bu noktayı çoğunlukla gözden kaçırılmaktadır. Bu konuda, Almanya kuşatmasına karşı gelmek için savaşa zorlayacak herhangi bir belirleyici ekonomik neden yoktur. Yani, Amerika'nın mevcut zenginliği savaşa girmektense müttefikleriyle ticaretlerinin bir kısmını kaybedebilmesini göze alabilecek boyuttadır. İkinci olarak, Alman denizaltı tehdidine karşı Amerika'nın tepkisi ihracat patlaması ve Almanya'nın gemicilik işlerini yok etmesindeki başarısı ile paralel gitmiştir. 1915'in baharında ihracat patlaması henüz yeni başlamışken, Almanya'nın bu ticareti engellemek için girişimleri henüz çok etkili değilken, Amerika'nın Lusitania'nın batışına rağmen tepkisi çok kuvvetli değildir. Bu durum, ABD'nin "bekle gör" politikası izlediği izlenimi vermektedir. Üçüncü olarak, ihracat geliri nesnel olarak ele alındığında belirleyici bir sebep teşkil etmemekle beraber politikacıların Almanya denizaltı savaşına karşı geliştirdikleri tepkileri etkilemiştir. İhracat gelirindeki farklılıklar, Amerikan Kongresi'nin savaşa ilgili önlemlerdeki oylamalardaki kararlarını derinden etkilemiştir.⁵⁵ Sözü edilen bu hususlar, Amerikalıların savaşa girme kararında ihracat patlamasının etkili olduğu iddiasını güçlendirmekle beraber özellikle İngiltere ve Fransa ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerden ötürü ABD'nin başından beri Almanya ile doğal bir karşıtlık yaşadığını göstermektedir. Belirtilen dönemde yaşanan ekonomik/ticari gelişmeler beraberinde ABD'nin kendi ulusunu kaynaklarıyla birlikte savaşa mobilize etme sürecini de yaratmış ve ABD açısından belki de en çok işe yarayan husus bu olmuştur.

Bu süreçte Birleşik Devletler, kendi toplumunu savaş için mobilize etmekte oldukça zorlayıcı bir görevle karşılaşmıştır. Hükümet hizmet ödülleri vererek, tehdit ve zorlamalarla bunun üstesinden gelmeye çalışmıştır. Ulusal yurttaşlık bilincini işaret ederek kamu coşkusunu ortaya çıkarmak ve iç ve dış düşmanlara karşı duyarlılık uyandırmak için geniş kapsamlı bir propaganda kampanyası yürütmüştür. Gönüllü eylemlilik geleneğinden sıkça yararlanan hükümet, gönüllü hizmetteki yurttaşlara maddi ve manevi ödüller verirken bu hizmetten geri duranlara da büyük baskılar uygulamıştır. Savaşı sorgulayan ya da savaşa yönelik eylemleri durdurmaya çalışanlar ya dava edilmiş ya da hapsedilmiştir. Yine de savaş zamanında doğrudan kontrol ve cezalandırmadan çok manipüle etme ve teşvik etme yöntemleri kullanılmıştır. Hükümet, savaşa teşvik için kullandığı ek ödemeleritopluma geniş kapsamlı bir biçimde dağıtmasına rağmen, yine de, eşitsizliği doğuran sonuçlar ortaya çıkabilmiş; güçlü, zengin ve örgütlü olan kesimler bundan en büyük payı almayı

⁵⁵ Fordham, s. 304-306.

başarmıştır. Savaşla yalnızca dolaylı bir şekilde ilişkili olabilecek sosyal amaçların, bireysel ve ortak çıkarların takibi; “özgürlük”, “demokrasi”, “vatanseverlik” ve “idealizmle” beraber gelişmiştir. Genel anlamıyla, refah devleti uygulamaları çerçevesinde hükümetin yoksul ve orta kesimlerdeki yurttaşları etkileyen sorunlarda sorumluluk alarak onlara sosyal güvence, sağlık bakımı, barınma ve eğitim, yoksullar için yardım parası sağlaması ve işçiler için asgari ücretleri düzenlemesi beklentisi Amerika'da gerçekleşmemiş; zengin gruplar ve şirketler, toplumun diğer unsurlarından daha fazla devlet yardımı almıştır. Cumhuriyetin kurulmasından itibaren Amerikan hükümetleri, yurttaşlara ve işletmelere ödül ve iltimaslar sağlamıştır. Ancak gelişmeler dikkate alındığında, 1917 ve 1918'deki savaş döneminde refah devletinin daha çok devrede olduğu bir durum söz konusudur.⁵⁶ Amerika'nın savaşla ilgili politikalarını, ekonomik ve siyasi gelişmelerle ilişkilendirerek açıklayan bakış açılarının yanı sıra dönemin başkanı Wilson'un halkın duygularını önemseyen yaklaşımıyla bağlantılı değerlendiren görüşler de söz konusudur.

Örneğin Ronald Schaffer “*O bizi savaşın dışında tuttu.*” sloganıyla seçilen Wilson'un, halkın ne hissettiği ile ilgili endişesinde haklı olduğunu ileri sürmektedir. Wilson'un endişesi, toplumdaki farklı kesimlerin arasında bütünlüklü bir uzlaşımın olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Amerikan toplumu birçok farklı kökenden meydana gelen, dolayısıyla da savaşla ilgili birbirinden farklı algıları olan insanların oluşturduğu bir toplumdur.⁵⁷ Örneğin, savaştan ve askerî hizmetten kaçmak için “Eski Dünyayı” terk etmiş olan Rus ve İskandinav göçmenler ile Güney ve Orta Batı'daki çiftçiler arasında bir hoşnutsuzluk mevcuttur. İrlandalı Amerikalılar Amerika'ya bağlılıkları ve İngiltere'ye nefretleri arasında kalmışlar, birçok Alman ve Avusturyalı Amerikalı ise hem soylarının etkisini hissetmişler hem de kendi akrabaları ile savaş meydanında karşılaşmaktan korkmuşlardır. Savaş ilan edilene kadar, Washington sokaklarında çok sayıda barış yanlısının katıldığı birçok eylem gerçekleştirilmiştir. Güçlü bir Wilson destekçisi olan birçok grup ise yereldeki reformların çözüleceğinden korkmakta, radikal soldaki birçok Amerikalı ise birinci dünya savaşını kapitalizmin çöküşünden önceki son büyük değişiklik ve emperyalist bir savaş olarak kabul etmektedir. Milyonlarca Amerikalı orduya kaydolurken ya da kamu hizmeti için gönüllü olurken diğerlerinin savaşı ilgisizce kabul ettikleri; ya savaşın nedenlerini anlamadıkları, ya da

⁵⁶ Ronald Schaffer, *America in the Great War: The Rise of the War Welfare State*, Oxford University Press 1991, s. XI, XII.

⁵⁷ A.g.e., s. 3.

savaşa katılmamayı tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır.⁵⁸ Schaffer, bu konuda hükümetin ortaya koyduğu geniş mesaj çeşitliliği içerisinde üç önemli temanın öne çıktığını belirtmektedir: Birlik motifi, aşağılık düşman imgesi, barış ve özgürlük için mücadele fikri.⁵⁹ Schaffer'in döneme ilişkin olarak ortaya koyduğu bu tespitler, ABD'nin kendi toplumunu bir bütün olarak savaşa mobilize etme konusunda zorluklarla karşılaştığını göstermektedir. Fakat yine de bu sorunlu mobilizasyonuna rağmen, savaş döneminde Amerika savaşan tüm ülkeler arasında bu mücadeleyi sürdürmede potansiyel olarak en uygun ülke konumunda görünmektedir. Uluslararası çatışmalarda ekonomik açıdan büyük devlet olmak, en az askerî yetenekler kadar önemlidir ve Schaffer'ın da tespit ettiği gibi Amerika o zamanlardaki kaynakları sonsuz görünen en büyük endüstriyel ve finansal güçtür. Oldukça gelişmiş bir ulaşım ağına, yeni yapılandırılmış ulusal banka sistemine, verimli çiftliklere, işçi ordularına ve seri üretimde deneyimli idareci ekiplerine sahiptir. Fakat iç savaştan beri bütün enerjisini millî gelişmeye harcayan Amerika, hızlı bir mobilizasyon için hazırlıklı değildir ve ekonomisini dönüştürmeye çalıştıkça birçok şeyin yerinden oynamasıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu dönüşümün yarattığı karışıklığın içerisinde, Birleşik Devletler himayesi altındaki büyük şirketlerin temsilcileri tarafından yönetilen merkezi bir "savaş kapitalizmi" de ortaya çıkmıştır.⁶⁰ Bu durum, savaştaki mobilizasyon sürecinin organizasyonunun, politik alanın dışına taşarak ekonomik aktörleri de içine alan bir genişlikte şekillenmesini beraberinde getirmiş, devletin eksik kaldığı alanlarda "özel sektör"ün devreye girerek söz konusu eksikleri tamamladığı görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı boyunca Amerikan mobilizasyonunun büyük bir kısmı, hükümet içerisinde ekonomik anlamda bilgili ve idari anlamda deneyimli personelin olmaması nedeniyle geçici federal hizmetteki tüccar/sanayiciler tarafından planlanmış ve yönetilmiştir.⁶¹ Ticaret Odası'nın 1916'nın ortalarında, bir ekonomi gazetesi olan *The Nation's Business'tea* sunduğu yazıda mobilize olmuş bir ekonominin "bireysel imalatçıların, sanayicilerin ve hükümetin ulusun güvenliği için eşit sorumluluk paylaşmasına neden olacağı" belirtilmiştir. Ticaret odası sözcüsü, tüccarların yurttaşlığın ve ahlaklıklarını kanıtlamaları için bunun büyük bir fırsat olduğunu sürekli ileri sürmüştür.⁶²

⁵⁸ A.g.e., s. 3.

⁵⁹ A.g.e., s. 6.

⁶⁰ A.g.e., s. 31.

⁶¹ Paul A. C. Koistinen, "The "Industrial-Military Complex in Historical Perspective: World War I", *The Business History Review*, 41/4 (1967), s. 378.

⁶² A.g.m., s. 381.

Savaşın en önemli unsurlarının başında gelen gıda konusundaki icraatların yanı sıra birçok alanda kamulaştırmalar gerçekleştirilmiştir.

Mobilizasyonu gerçekleştirme konusunda endüstrileri kamulaştırma, savaş dönemi ekonomiyi idare etmenin yollarından biri olarak görülmüştür. Ayrıca, dönemin *Gıda Kurumu* müdürü Herbert Hoover tarafından sunulan politikalar da savaşın mobilizasyonunda önemli yer tutmuştur. Ülkedeki gıdayla ilgili her türlü işi düzenlemek ve endüstrileri canlandırmak için geniş kapsamlı yetkilere sahip olan Hoover, ülkenin gıda kaynaklarını kontrol etme konusunda “yurtsever/vatansever” söylemine başvurarak üretimi canlandırmak, Amerikalı ve müttefik hükümetlerin tarım ürünleri için yüksek ücretler ödemesini zorunlu hale getirmiştir. Böylelikle yüksek fiyatlar üretici için motivasyon yaratacak ve üretimi artırıcı işlev görecektir. Ayrıca, gıdaya olan sivil talepleri durdurmak veya azaltmak için “*gıda, savaşı kazanacak*” sloganı etrafında “*buğdaysız pazartesiler*”, “*etsiz salılar*” ve “*domuz etsiz cumartesiler*” kampanyaları düzenlenmiştir.⁶³ Vatanseverlik, ulusun şekeri muhafaza etmesine de yardımcı olmuştur; ancak bu uygulamalar, işletmecilerin ve işçilerin savaşın mümkün kıldığı yeni ekonomik fırsatları görmesini engellememiştir. Çelik, bakır, petrol ve mezbaha endüstrisi ürünlerini hükümete satmaya başlar başlamaz kazançlarında çok yüksek bir artış elde etmişlerdir. Hükümet, işçilerden grev yapmama sözü karşılığında onlara sendika koruması ve yüksek ücretler sunmuştur. *Ulusal Savaş İşgücü Kurulu* (National War Labor Board) aracılığıyla federal hükümet, Amerikan tarihi boyunca ilk kez adil ve uygun çalışma standartları uygulamaya başlamıştır. Hükümet, toplu pazarlığa karşı gelen sanayicilere karşı sert davranmış, ancak savaş karşıtı radikal işçi gruplarına rahatsızlık vermek için de “İsyana Teşvik Yasası”nı (Sedition law) kullanmıştır. Her iki önlem de Amerikan Emek Federasyonu gibi muhafazakâr ticaret örgütlerinin üyeliklerini 1917-1920 yılları arasında yüzde 70'e kadar artırmalarını sağlamıştır. Bu süreçte işletmeler savaştan çok fazla kazanç sağlamış, işçi ücretleri ise yüzde dörde kadar artış kaydetmiştir.⁶⁴ Birinci Dünya Savaşı'nın finansal, ekonomik mobilizasyonu konusunda gerçekleştirilen icraatlardan biri de vergilerin, gelir vergisini de içerecek şekilde, yükseltilmesi olmuştur.

Fakat yükselen vergilere rağmen açık bütçe harcamaları kamu borçlarında hızlı bir artışa neden olmuştur. Yeni kurulmuş olan *Amerikan Merkez*

⁶³ Jennifer D. Keene, “The United States”, *A Companion to World War-I*, Ed.: John Horne, Blackwell Publishing, 2010, s. 513.

⁶⁴ A.g.m., s. 508-524.

Bankası (Federeal Reserve), yeni para basarak bu borçların büyük bir kısmını finanse edebilmiştir.⁶⁵ Birinci Dünya Savaşı, iç savaştan beri kaynakların en geniş mobilizasyonunu mümkün kılmıştır. Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında, Amerika'nın kayıpları büyük olmasa bile Birleşik Devletler için bu travmatik bir olay olmuştur. Yaklaşık 53.000 Amerikalı savaşta ölmüş, 63.000 kişi yaralanmadan ya da hastalıklardan (savaşın sonuna kadar etkili olan grip salgını başta olmak üzere) ölmüştür. 204.000 kişi ölümcül olmayan ağır yaralanmalara maruz kalmıştır.⁶⁶ Birleşik Devletler'in savaşa girmesi borsalardaki düşüşe de neden olmuş, genel olarak borsalarda, özellikle savaşla ilişkili borsalarda, düşüş gözlenmiştir. Wilson yönetimi, bir taraftan savaş harcamalarını vergilendirme yoluyla dengelemeye çalışmaya gitmiş,⁶⁷ diğer taraftan savaşacak olan orduyu sayıca büyütme bağlamında bürokratik ve siyasal içerikli çalışmalar içerisine girmiştir.

Rockoff, Amerika'nın 1917'de yaklaşık 200.000 kişilik bir orduya sahip olduğunu ancak yapılan bürokratik ve siyasal içerikli hazırlıklarla bu sayının hızla arttırıldığını belirtmektedir. Yaklaşık 4.791.172 erkek, Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikan Ordusu'nda hizmet vermiştir. Bunlardan 2.084.000 kişi Fransa'ya ulaşmıştır ve 1.390.000 kişi de çatışmalarda aktif rol almıştır. ABD'nin bir buçuk yıl savaştığı düşünüldüğünde bu, kayda değer bir başarı olarak görülebilir.⁶⁸ Savaş bittikten sonra gelişen olaylar (barış antlaşması, Versailles Anlaşması, savaş zamanı müttefiklerinin ABD'ye borçlanması), uluslararası finans sistemindeki derin değişikliklerinin nedenleri haline gelmiştir.⁶⁹ Savaşın mobilizasyonunda gerçekleştirilen uygulamalardan biri de ülkedeki savaş karşıtlığına karşı birtakım uygulamaların hayata geçirilmesi olmuştur.

Savaş sürecinde, savaş karşıtı hareketi ve Alman propagandacılarını kontrol etmek için hükümet Amerikalıların konuşma özgürlüğünü kısıtlayıcı bir dizi düzenleme yapmıştır. Düşman ülkelerle haberleşmeyi sansürleme ve bunlarla yapılan bütün ticari faaliyetleri düzenleme izni veren 1917 "*düşmanla ticareti önleme yasası*" (The Trading with the Enemies Act) ile tüm yabancı dillerdeki yayınların İngilizce çevirilerinin Posta Bakanlığına teslim edilmesi zorunlu hale getirilmiş, 1917 *Casusluk Yasası* ile de (The Espionage Act) "*askere katılmayı engelleme, isyanı teşvik etme ve yalanlar yayarak düşmana*

⁶⁵ Rockoff, *America's Economic Way of War*, s. 8.

⁶⁶ A.g.e., s. 102.

⁶⁷ A.g.e., s. 108.

⁶⁸ A.g.e., s. 110.

⁶⁹ A.g.e., s. 140.

yardımcı olma" suç kabul edilmiştir. 1918'deki *İsyana Teşvik Yasası*; bayrak, yasa, hükümet ya da askerî birlikler hakkında herhangi bir "*kötü ya da haince dil*" kullanmayı yasaklayarak tedbirleri daha ileri bir boyuta taşımıştır. Savaşın kazanılması ile Alman tehdidi ortadan kalkmış, ancak Bolşevizm tehdidi hükümetin yeni endişe kaynağı olarak yerini almıştır. "*Hain göçmenler*" üzerindeki endişe devam etmiş, fakat federal araştırmacılar bu defa Rus Devrimi'nin başlangıcındaki radikal komünist fikirleri Amerika'ya taşımalarından şüphelenilen Doğu Avrupalılara dikkat çekmeye başlamıştır. Savaş göçmen karşıtı grupları artırmış, ancak savaş sonrasında göçmen nüfusunda oldukça önemli bir azalma görülmüştür. Normalde, yılda yaklaşık bir milyon Avrupa göçmeni alan ülke 200.000 den daha az göçmen kabul etmeye başlamıştır.⁷⁰

3-Savaşın ABD Açısından Yarattığı Sonuçlar

ABD'nin I.Dünya Savaşı'na girmesi, savaşın seyrini değiştirmesinin yanı sıra gerek ABD'nin kendi iç gelişimi gerekse dünya ülkeleri arasındaki etkiler açısından önemli sonuçları olmuştur.

ABD'nin savaşa dâhil olması tüm dengeleri değiştirmiş, güçlü teknoloji, disiplinli ordusuyla ve sağladığı büyük miktardaki kredilerle İtilaf devletlerinin savaşı kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.⁷¹ Avrupa'nın 1914'teki savaşa girmedeki aceleciliğinin aksine Birleşik Devletler'in savaşa girmesi iki buçuk yıl sonra gerçekleşmiştir. ABD, müttefiklerinin safına resmi olarak katılmadan önce de kendini dünya çapındaki çatışmaların ortaya koyduğu fırsat ve tehlikeler arasında bulmuştur. ABD'nin 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesi ve sürecin mobilizasyonu için verilen uğraşlar, Amerikan toplumunu da dönüştürmüştür. Öncelikle, orduyu hazırlamak ve onu deniz aşırı coğrafyalara ulaştırma ihtiyacı söz konusu olmuştur. Dönemin hükümeti ekonomiyi yönlendirmek, muhalefeti kontrol etmek ve erkekleri askere almak gibi yeni güç ve sorumluluklar üstlenmiştir. Aslında ABD'de toplumun tüm kesimlerinde dengelerin yerinden oynadığı ve toplumun farklı kesimlerinden farklı taleplerin gündeme geldiği bir süreç yaşanmıştır. Bu konudaki çarpıcı gelişmelerden birisi, ekonomik değerlerle teşvik edilmiş işçilerin, kadınların ve siyahların yurttaşlık haklarını talep etmeleridir. Ordunun hazırlanması ve bu hazırlıkların üstesinden gelmek için önemli mücadeleler verilmiştir. ABD, çiftliklerden fabrikalara, eğitim kamplarından

⁷⁰ Keene, "The United States", s. 520.

⁷¹ Aksoy, s. 123.

savaş meydanlarına, Beyaz Saray'dan belediye binalarına, ulusun kaynaklarını Amerika'nın ilk genel savaşı için seferber etmekle sadece Almanya'ya karşı zafer kazanmamış, aynı zamanda bu durum Amerikan toplumunu ve ABD'nin dünyada oynadığı rolü de dönüştürmüştür.⁷²

1913 verilerine göre nüfusu 97,3 milyon olan, 4,8 milyon askerin silahlaltına alındığı ve bunların 1 milyondan fazlasının savaşmak üzere Avrupa'ya gönderildiği Amerika'da, savaş için 35 milyar dolar harcanmış; bu maliyetin karşılanması için halka devlet bonoları satışı yapılmış ve vergiler artırılmıştır.⁷³ Savaşın mobilizasyonunda, merkezi hükümetin rolü oldukça dikkat çekmiş, merkezi hükümetin bu kadar aktif rol aldığı bir savaşta barış dönemi ekonomisinde de bu rolün artacağı beklenmiştir. Ancak, toplumdaki beklentilerin aksine, 1. Dünya Savaşı'nın etkileri bu konuda oldukça sınırlı olmuştur.

Bazı istisnalar olsa da savaşın kurumsal etkileri oldukça kısıtlı kalmıştır. Savaş dönemini düzenleyici kontrol aktörlerinin çoğu, savaş biter bitmez sona erdirilmiştir. Mesela, Savaş Endüstrileri Kurulu, o kadar hızlı kapatılmıştır ki kurul başkanı Baruch, çalışanların maaşlarını kendi cebinden ödemek durumunda kalmıştır. Bu arada, savaş zamanı kamulaştırılan demir yolları yeniden özel mülkiyete geçmiştir.⁷⁴ Belki de savaşın en önemli kurumsal yankısı, alkolün yasaklanmasında ortaya çıkmıştır. Çalışanları daha üretken yapmak ve değerli kaynakları muhafaza etmek temelinden hareket edilen alkol karşıtı hareketin gelişiminde, Amerika'da yaşayan ve bira endüstrisinde önemli konumda olan Almanlara yani Alman-Amerikalılara karşı duyulan nefretin de etkisi olmuştur.⁷⁵ Savaş aynı zamanda, alkol karşıtı hareketin savunucularının anayasada alkolün dağıtımını ve imalatını kalıcı olarak yasaklayan bir düzenleme eklemesine fırsat yaratmıştır.⁷⁶

Savaş süresince, imalat ve tarım sektörlerini mobilize etmek, askere almak, ulaşımı ve medya ağlarını düzenlemek, benzeri görülmemiş bir devlet gücünü zorunlu hale getirmiş ve hükümetin savaş dönemi ekonomiyi yönetme geleneği sonraki yıllar içinde gelişen '*idareci devlet*' kavramının temelini oluşturmuştur. Devletin Amerikan halkını gözetlemesi, muhalefetin mümkün olmadığı bir atmosferi yaratmış ve feshedilemeyecek bir polis devlet aygıtını

⁷² Keene, "The United States", s. 508.

⁷³ Aragon-Maurois, s. 59.

⁷⁴ Rockoff, *Until it's Over*, s. 21.

⁷⁵ A.g.e., s. 21-22.

⁷⁶ Keene., "The United States", s. 514.

ortaya çıkarmış, ülkenin kaynaklarını düzenlemek için alınan önlemler modern Amerikan devletini yaratmıştır.

Savaşın Amerikan dış politikası üzerindeki etkisi de oldukça önemli olmuştur. Uluslararası çatışmalar için daha kapsamlı bir amaç sunmaya çalışan Wilson, gelecekteki Amerikan denizaşırı maceraları için temel olabilecek ideolojik ilkeleri ortaya koymuştur. Kendi kaderini tayin etme hakkı temelinde demokrasiyi yaymak, Amerikan dış politikasının temeli haline gelmiştir. Bu nedendenir ki Wilson'un ortaya koyduğu 14 ilke, *Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi* ve *Özgürlük Bildirgesi* ile birlikte Amerikan tarihindeki en önemli belgelerden biri olmuştur.⁷⁷ Ayrıca bu ilkeler, 1.Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinin şekillenmesinde önemli rol oynayan Paris Antlaşması, Milletler Cemiyeti'nin kurulması gibi oluşumlara da kaynaklık etmiştir.⁷⁸

Finansal güç, yorgun düşmüş Britanya'dan ABD'ye geçmiştir. New York, dünyanın en önemli sermaye pazarı olarak Londra'nın yerini almıştır. Birleşik Devletler, gelişmekte olan bir ülke için normal olan borçlu ülke statüsünden olgun ekonomi için uygun olan borç veren ülke konumuna geçmiştir. Bazı İngilizler, denizaşırı menkul kıymetlerinin bir kısmından feragat etmiştir. Sermayeyi artırmaya çalışan gelişmekte olan ülkeler paranın olduğu yereyani, (New York kentinde ABD'nin ve dünyanın önde gelen finans kuruluşlarının toplandığı sokak) Wall Street'e gitmek zorunda kalmışlardır.⁷⁹ Savaş sonunda, Britanya'nın dünyaya kredi sağlayan statüsü değişmiş ve Britanya yatırımlarını Amerika'ya satmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle, dünya finansının merkezi Londra'dan New York'a kaymıştır.⁸⁰ Başta da belirtildiği gibi, Almanya-Amerika ilişkilerindeki gerçek kriz mühimmatları taşıyan Britanya gemisi Luisitania'yı Almanya'nın batırmasıyla gerçekleşmiş, Luisitania olayı Amerika-Almanya ilişkilerini kırılma noktasına getirmiştir.⁸¹ Ancak süreç sadece Almanya özeliyle ve bu olayla sınırlı kalmamış, 1917'ye kadar Britanya'nın savaşa devam edebilmek için Amerikan kredilerine ve kaynaklarına bağımlı hale gelmiş olması sonucunu da doğurmuştur. Birleşik Devletler, nerdeyse bir gecede kendini borç alan bir ülkeden borç veren bir ülkeye dönüştürerek dünyadan ve Britanya sermayesinin egemen-

⁷⁷ A.g.m., s. 521.

⁷⁸ Asena Boztaş, "Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif", *Akademik Bakış Dergisi*, 7/14, (2014), s. 166.

⁷⁹ Rockoff, *America's Economic Way of War*, s. 150.

⁸⁰ Alan Kramer, *Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford University Press, 2007, s. 321.

⁸¹ Keene, "The United States", s. 509.

liğindeki yurt içi pazarlardan bir pay elde etmeye başlamış ve bu konumunu savaş sonrasında da sürdürmüştür. Savaş anlaşmalarının ortaya çıkardığı sabit gelir ve işler, savaş dönemi ticaretinin yararlarının Amerikan ekonomisinin her alanına yayılmasına neden olmuş ve bu durum ABD ekonomisinin yapısal bir unsuru haline gelmiştir.⁸²

ABD dünyanın en çok enerji tüketen ve en büyük sanayilerinden biri haline gelmiştir. Savaştan önceki dönemde, 1880 ve 1913 arasında, Birleşik Devletler hâlihazırda dünyanın başta gelen endüstriyel ulusu olmakta sadece Britanya'yı geçmekle kalmamış, aynı zamanda o kadar hızlı gelişme göstermiştir ki tüm Avrupa devletlerinden daha fazla üretim gerçekleştirebilecek bir duruma gelmiştir. 1913'e geldiğinde Amerika'nın ekonomik gücü, zaten Almanya ve Britanya'yı geçmiştir. Çelik üretimi ve enerji tüketimi Almanya, Britanya ve Rusya'dan daha fazla olmuştur. Birinci Dünya Savaşı itibariyle Rusya ve Amerika arasındaki farklılıklara bakıldığında ise, Rusya'nın cephe hattında Amerika'dan on kat fazla yer kaplamasına rağmen Amerika'nın altı kat fazla çelik; toplam endüstriyel ürünlerde ise dört kat fazla üretim yaptığı ve on kat fazla enerji tükettiği görülür ve bu fark savaş sonrası dönemde de uzun süre devam etmiştir.⁸³

1914'e geldiğinde Amerikan donanması Batı yarıküresini savunmaya muktedir bir güç olarak belirmiştir. Amerikan donanmasının savaşa katılması memnuniyetle karşılanırken karadaki durumun aksine denizdeki genel stratejik konum değişmemiştir. Bu nedenle, Rus Ordusunun 1917'deki çöküşü ve sonrasındaki Rusya'nın müdahaleleri ve girişimleri, Amerika'nın savaşa girmesiyle engellenememiş veya yavaşlatılamamıştır. Amerika Britanya, Fransa ve İtalya'ya kredi, yiyecek malzemesi, ham madde ve mühimmat sağlayarak en önemli desteğini ekonomik anlamda gerçekleştirmiştir. Bu durum Britanya'nın askerî çabalarını ve silah üretimini finansal bir rahatsızlık ya da iflas olmaksızın yüksek seviyelerde sürdürmesini güvence altına almıştır ve ABD'nin dünyanın 'lider ülkesi' olma özelliğine zemin hazırlamıştır.⁸⁴ Bu çatışma ortamı Amerika açısından, barış koşullarının yaratacağından daha geniş kapsamlı bir şekilde Amerika'nın kaynaklarının askerî nedenlerle mobilize olmasına neden olmuş ve bu durum dünyanın en güçlü ordularından birinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa'daki savaş hali, savaş gemisi inşasının hızlanmasına neden olmuş; Amerikan ordusu böylelikle Kraliyet

⁸² A.g.m., s. 510.

⁸³ Kennedy, s. 23.

⁸⁴ A.g.m., s. 24.

Donanması'na rakip olacak bir duruma gelmiş ve sonrasında dünyanın en güçlü donanmalarından biri ortaya çıkmıştır. Ayrıca savaş, ekonomik merkezin Atlantik'in bir tarafından diğer tarafına kaymasına neden olmuştur. Burada sorulması gereken soru şudur: Bu zaten her koşulda gerçekleşmeyecek miydi? Yukarıda da açıklandığı gibi Amerika 1914'ün öncesinden başlayarak dünyanın endüstriyel merkezi olmaya doğru yol almıştır. Uluslararası altın, kredi ve yatırımcılık sistemlerine dair yapılmış ayrıntılı çalışmalar, finansal merkezin Atlantik boyunca kaymaya başladığını zaten ortaya koymaktadır.⁸⁵ Amerika'nın 1914'ün öncesinden başlayarak dünyanın endüstriyel merkezi olmaya yönelişi, doğal sürecinde ilerleyerek onu dünyanın en güçlü ülkelerinden biri haline getirecektir.

Savaş, ABD içinde önemli bir demografik dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Güneydeki siyahlar; Avrupa'dan gelen aralıklı göçmen akışı, askere alınma ve artan savaş üretiminden kaynaklı işsizliği karşılamak için kuzeye göç etmeye başlamışlardır. Ancak Afrikalı Amerikalıların 'vadedilmiş topraklarda' iş bulabilme umudu, hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Nitelsiz ya da yarı nitelikli fabrika işlerine sıkışıp kalan ve sadece beyazları kabul eden sendikalardan üyelikleri dışlanan siyah işçiler, genelde grev kırıcı işçi konumuna sokulmuşlardır. Ekonomik rekabetin ve ırkçı düşmanlığın birleşmesi, savaş süresince kuzey şehirlerinde ırkçı eylemlerin gerçekleşmesini tetiklemiştir. Savaşın sonucunda, beyazların ırksal statükolarını sürdürme arzuları ve Afro-Amerikalıların değişim talepleri birbirleriyle çelişmeye başlamıştır. ırksal şiddetin artması, 1919'da linçlerin ani artışı ile sonuçlanmıştır.⁸⁶ Bütün bu gelişmeler yaşanırken kadınlar, fabrika ve ofislerde değişik yeni roller üstlenmeye başlamıştır. Oy hakkı savunucuları, kadınlara oy hakkı verilerek onların savaş dönemi katkılarının ödüllendirilmesini talep etmiştir. *Ulusal Kadın Partisi* üyeleri aylarca "kadınlar özgürlük için daha ne kadar beklemeli" dövizleriyle, Beyaz Saray'ın önünde beklemişlerdir. Savaşın sonucunda, Amerikan anayasası nihayetinde 19. düzenlemeyle kadınlara oy hakkını tanımıştır. Fakat savaş dönemi harcadıkları emek, kadınlar için daha yüksek ücretli ya da nitelikli endüstriyel mesleklerde kalıcı fırsatlar yaratamamıştır.⁸⁷ Bu gelişmeler, sürecin ABD üzerinde kurumsal ve ideolojik boyutlarda demokratik etkiler yaratmadığını göstermektedir. Savaşın yarattığı bir diğer gelişme de bilimin, özelliklede sosyal bilimlerin, savaşın hizmetinde kullanılması olmuş, yapılan çalışmalar savaş sonrasında endüstri çalışmalarına

⁸⁵ A.g.m., s. 34-35.

⁸⁶ Keene, "The United States", s. 513.

⁸⁷ A.g.m., s. 513-514.

da uyarlanmıştır.

En dikkat çekici bilimsel uygulamalardan biri, Psikolog Walter Dill Scott'un yaptığı çalışmalar olmuştur. Scott'ın geliştirdiği testler ve uygulamalarla askerler ve yönetici personel arasında '*en yeteneklilerin*' ve '*en uygunların*' ortaya çıkarılmasında ilk kez psikoloji metodları kullanılmış, bu çalışmalar savaştan sonra ticaret ve sanayi dünyasında personel seçimlerinde de geçerli hale gelmiştir. Savaş sonuna kadar 3 milyon askerin iş niteliklerini değerlendiren Scott'un bu çalışmaları, Almanya ve İngiltere'de de etkili olmuş; psikologlar askeri personelin seçimi ve ağır silahların menzilin bulmak için teknikler geliştirmiş;, "endüstri psikolojisi" adıyla bir psikoloji dalı ve iş hayatında "insan kaynakları" birimi ortaya çıkmıştır.⁸⁸ Bu anlamda 1. Dünya Savaşı *sosyal bilimlerin* de askeri amaçlar için çok yoğun kullanıldığı bir savaş olmuş ve bu durum sonraki savaşlara da örnek teşkil etmiştir.

Sonuç

1. Dünya Savaşı, dünya tarihinin gördüğü ilk küresel savaş olma özelliğinin yanı sıra, tarihi geçmişi 3 yüz yıldan daha az olan ve tamamen dışsal etkiler aracılığı ile inşa edilmiş bir devlet olan ABD'nin, o günden bugüne kadar bir daha hiç inmediği 'tarih sahnesine' iddialı bir güç olarak çıkışına da kaynaklık eden önemli bir dönüm noktasıdır.

Dünya tarihinde daha önce eşi benzeri görülmemiş büyüklükte bir savaş olan 1. Dünya Savaşı, gerek ABD'nin kendi içerisinde gerekse evrensel boyutta birtakım etkiler yaratmış ve merkezinin Avrupa'dan Amerika'ya doğru kaymaya başladığı "yeni bir dünya"nın kurulmasına neden olmuştur. Özellikle, savaş koşullarını kendi lehine kullanmada oldukça "başarılı" olan ABD'nin, gerek içeride gerekse dışarıda daha etkili ve aktif bir devlete dönüşmesi, günümüze kadar süregelen ekonomik ve politik güç dengelerinin başlangıcını teşkil etmiştir. Savaşın mobilize edilmesi ve toplumun organizasyonunda diğer devletlerin çok ötesinde bir başarı yakalaması, zaten oldukça avantajlı doğal şartlara sahip bu ülkenin özellikle savaş süresince önü alınmaz biçimde büyümesini ve etkinlik alanını genişletmesini beraberinde getirmiştir. Ancak, ekonomiyi yönlendiren güçlü bir özel sektörün bulunduğu ülkede, devletin ekonomi üzerindeki etkisi doğal olarak savaş sürecindekinden daha az olmuş, devlet, daha ziyade, siyasi etkinlik alanlarının genişletilmesi yönünde aktif roller üstlenmiştir.

⁸⁸ Duane P. Schultz-Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, Çev.: Yasemin Aslay, İstanbul 2007, s. 351-353.

Üstlenilen söz konusu rol, 2. Dünya Savaşı'nda da savaşın kaderini belirleyen ülke statüsünü değiştirmemiş ve ABD gittikçe artan biçimde dünyaya yön veren ana aktör olarak günümüzde de oldukça etkin bir pozisyon üstlenmiştir. Üzerinden yüz yıllık bir süre geçmiş olmasına rağmen, ortaya çıkışına kaynaklık eden sorunların hâlâ devam ettiği 1. Dünya Savaşı, bu yönüyle de halen tartışılması gereken bir tarihsel olay olma özelliğini sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

AKSOY, Nurşah, *Tarihteki Ünlü Savaşlar, Saldırıları ve Antlaşmalar*, Karma Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2010.

BARREAU, Jean Claud-BİGOT, Guillaume, *Bütün Dünya Tarihi: Tarih Öncesinden Günümüze*, Çev.: Ayşen Özışık, Dharma Yayıncılık, İstanbul 2006.

BEST, Anthony-MAIOLO, Joseph A-HANHIMAKİ, Jussi M-SCHULZE, Kirsten E., *20.Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çev.: Taciser Ulaş Belge, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012.

BOZTAŞ, Asena, "Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif", *Akademik Bakış Dergisi*, 7/14 (2014), s.163-177.

CLEMENTS, Kendrick A., "Woodrow Wilson and World War I", *Presidential Studies Quarterly*, 34/1, Going to War, (2004), s.62-82.

DENIS, Henri, *Ekonomik Doktrinler Tarihi 2*, Çev. : Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997.

DUVERGER, Maurice, *Siyasal Rejimler*, Çev.: Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1986.

ENGDAHL, William F., *Wall Street Amerikan Yüzyılının Çöküşü*, Çev.: Özgün Şulekoğlu-İlkay Ata, Bilim Gönül Yayınları, İstanbul 2011.

FORDHAM, Benjamin O., "Revisionism Reconsidered: Exports and American Intervention in World War I", *International Organization*, 61/ 2 (2007), s. 277-310.

GEZİCİ, Aytekin, *Gizli ABD Tarihi*, Tutku Yayınevi, Ankara 2013.

HOWARD, Sir Michael, *1. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Der.: J. Winter-G. Parker-M.R. Hebeck, Çev.: Tansel Demirel, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

<http://www.amerikabirlesikdevletleri.com/amerika-adi-nereden-geliyor>.

KEENE, Jennifer D., "Americans Respond Perspectives on the Global War, 1914 - 1917", *Geschichte und Gesellschaft* 40 (2014), s. 266-286.

KEENE, Jennifer D., "The United States" *A Companion to World War I*, Ed.: John Horne, Blackwell Publishing, 2010, s. 508-524.

KENNEDY, Paul M., "The First World War and the International Power System", *International Security*, 9/1 (1984), s.7-40.

KOISTINEN, Paul A. C., "The "Industrial-Military Complex" in Historical Perspective: World War I", *The Business History Review*, 41/4, 1967, s. 378-403.

KÖHNEN, Gerhard, *Dünya Ekonomi Tarihi, Başlangıcından Bugüne*, Çev.: Dr. Tunay Akoğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul 1965.

KRAMER, Alan, *Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford University Press 2007.

MAUROİS, Andrea ve Louis ARAGON, *Amerika-Rusya*, C.1, Çev.: Galip Üstün, Cem Yayınevi, İstanbul 1968.

MILLS, Wright, *İktidar Seçkinleri*, Çev.: Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.

MOORE, Barrington Jr., *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çev.: Şirin Tekeli-Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 2011.

MUELLER, John, "Changing Attitudes towards War: The Impact of the First World War", *British Journal of Political Science*, 21/1 (1991), s. 1-28.

NEVİNS, Allan-Henry Steele COMMAGER, *ABD Tarihi*, Çev.: Halil İnalçık, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014.

PENA, Paco, *Kapitalizmin Kara Kitabı*, Çev.: Kerem Kurtgözü, Evrensel Basım Yayım, İstanbul 2001.

ROBERTS, John M., *Dünya Tarihi 18.Yüzyıl ve Sonrası (II. Cilt)*, Çev.: İdem Erman-Tansu Akgün, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.

ROCKOFF, Hugh, *America's Economic Way of War: War and the US Economy from the Spanish-American War to the Persian Gulf War*, Cambridge University Press, New York 2012.

ROCKOFF, Hugh, *Until it's Over, Over There: The U.S. Economy in World War I*, NBER Working Paper No. 10580.

SCHAFFER, Ronald, *America in the Great War: The Rise of the War Welfare State*, Oxford University Press 1991.

SCHULTZ, Duane P.-Sydney Ellen SCHULTZ, *Modern Psikoloji Tarihi*, Çev.: Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.

TANİLLİ, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş (IV) XVIII. Yüzyıl*, Cem Yayınevi, İstanbul 1994.

THOMAS, Benjamin P., *Abraham Lincoln (Cilt 2)*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1952.

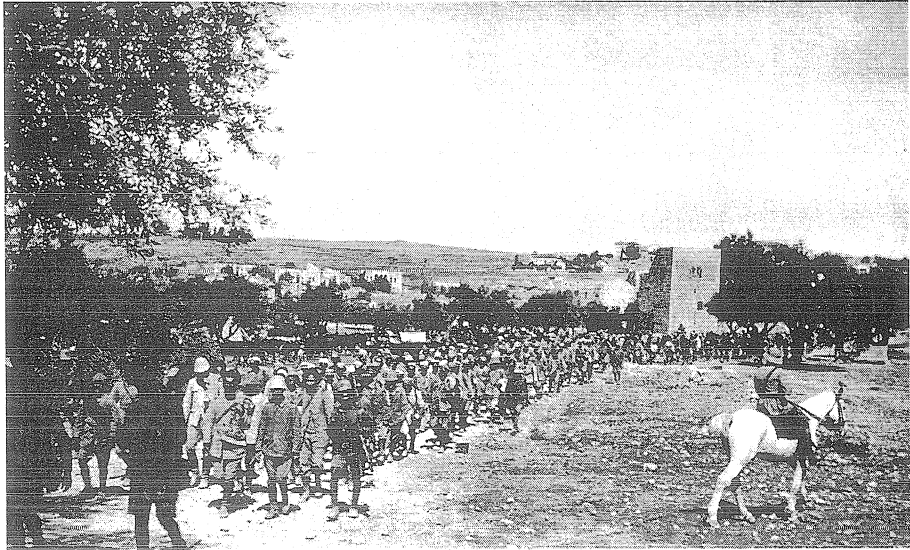
USLUBAŞ, Tolga-Sezgin DAĞ, *İlkçağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, Karma Kitaplar, İstanbul 2007.

WISNER-HANKS, Merry E., *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, Çev.: Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

YARAŞIR, Volkan, *Öfkenin Kısa Tarihi*, Siyah-Beyaz Yayınevi, İstanbul 2007.

EKLER

1-Sergi Fotoğrafları

2-Panel Fotoğrafları

ZAMANIN 100. YILINDA
RUHU: BİRİNCİ CİHAN HARBI

PANEL ve Fotoğraf Sergisi

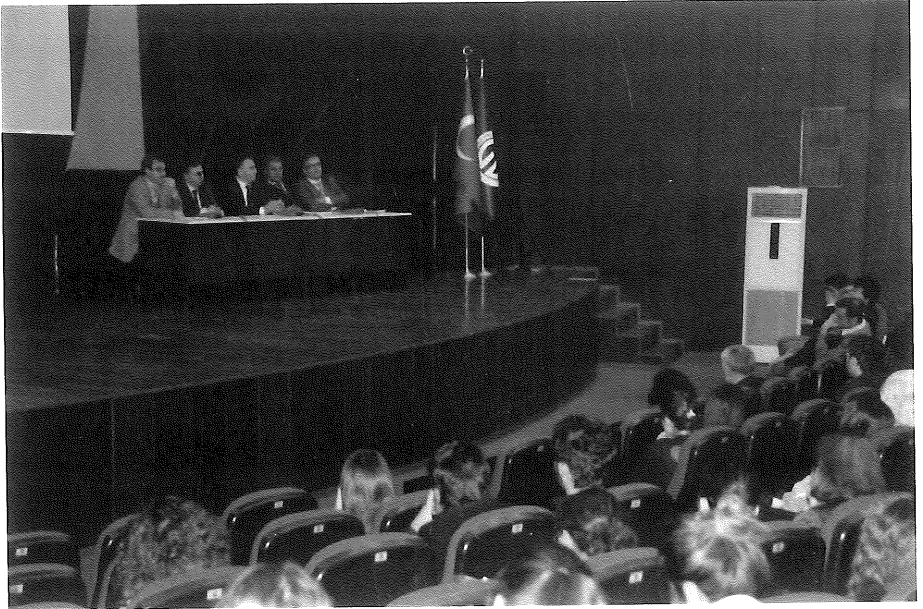
Başkan: Prof. Dr. Hikmet Öksüz

Konuşmacılar:
Prof. Dr. Necmettin Alkan: "Birinci Dünya Savaşının Sebepleri ve Osmanlı Devletinin Savaşa Girişi"
Doç. Dr. Uğur Üçüncü: "Birinci Dünya Savaşında Cepheler"
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Köksal: "Birinci Dünya Savaşında Trabzon"
Yrd. Doç. Dr. Bayram Sevinç: "20. Yüzyılın Sosyopolitik Mimarı Birinci Cihan Harbinin Toplumsal Etkileri"

Tarih: 10 Aralık 2014
Yer: Osman Turan Kongre ve Kültür Merkezi
Saat: 14:30

21. yüzyılın eşiğinde tüm zamanların artığı bir yaşamın sınırlı sorumlu bireyleri olarak zamanı anlamak, künhüne varmak zorunluluğu içindeyiz. Bu zorunluluk bize “kökü mazide bir ati”nin her yönüyle anlatılması görevini de vermektedir. Bunu, içinde bulunduğumuz zamanın artık tarih olmuş dilimleri üzerinden geliştirmek durumundayız. Bu sorumluluk ve bilinçle Edebiyat Fakültesi mensupları olarak zaman içinde ve zaman karşısında halimize tercüman olmak üzere “her yıl için bir kitap” fikriyle yola çıktık. Her yıl, o yılın bizi götüreceği zamanı anlatacağız.

2015 yılı bize 100 yıllık yanlışların, acıların, kayıpların yılı olarak geldi. Bu yıl kendimizi “Bir Darülfünun’u gömdüğümüz Çanakkale”de bulduk. Anadolu’nun cayır cayır yandığı zamanlardaydık. Şiddetli sarsıntıları ve derin kopmaları yaşadık yeniden. 1. Dünya Savaşı’nın 100. yılı, sayısız kayıp ve acının üstüne ikinci bir dünya savaşına, sonra nice dağılma ve yıkılmalara şahit olan gözlerimize adeta mil çekildiğini hatırlattı. Gözyaşları, makûs talihine mağlup Doğu’da hiç dinmemişti ki; ne İran’da ne Bosna’da ne Kırım’da ne Irak’ta.

Elimizdeki bu kitap, gözyaşlarını ve acıları, yıkımları ve ayrılışları 100 yıl sonrasında ve zamanın ruhunu anlamak çabası ile yeniden okumak üzere hazırlandı. 100. yıla bir tarih düşmek üzere Edebiyat Fakültesi’nin çok değerli öğretim elemanları, mesailerini söz konusu savaşın anlatılmasına ayırdı.